BOUWKUNDIG WEEKBLAD

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST. BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN

BIBLIOTHEEK
DER
TECHNISCHE HOGESCHOOL
DELFT

42E JAARGANG
1921

'S-GRAVENHAGE
MOUTON & Co.

Bijblad behoorende bij het Bouwk. Weekbl. van 24 December 1921 No. 52-53.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST. BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN

BIBLIOTHEEK
DER
TECHNISCHE HOGESCHOOL
DELFT

42E JAARGANG
1921

'S-GRAVENHAGE
MOUTON & Co.

Bijblad behoorende bij het Bouwk. Weekbl. van 24 December 1921 No. 52-53.

REGISTER.

Blz.

Aanval! door C. M. VAN MOORSEL PZN. 33
Aanstaande Ledenvergadering te Utrecht De — door J. P. M. 295
Aesthetische leiding van den Woningbouw van „Amstels Bouwvereeniging" in de uitbreiding „Zuid" te Amsterdam door Ir. A. R. HULSHOFF 101
Agnietenkapel. De — door DE J. . . . 306
Algemeene Beschouwingen door J. P. M. 1, 5, 55, 60, 71, 81, 99, 137, 228, 247, 277
Amersfoort. Het Uitbreidingsplan en het Grondbedrijf te — door J. SCHULTE NORDHOLT 198
Amsterdam. Groot — door J. P. M. . . 6
Amsterdam. Het Gemeente Badhuis in de Andreas Bonnstraat te — . . . 191
Amsterdamsche Tentoonstelling van Woninginrichting in het Stedelijk Museum door J. P. M. 161
Antwoord aan den heer Ir. G. FRIEDHOFF door J. P. M. 42
Antwoord aan W. Motor door J. P. M. 223
Apotheek met bovenwoning te Heerlen. Architect Ir. M. P. J. H. Klijnen te Rotterdam door A. B. 255
Architectuur in de Vereenigde Staten. De — door J. P. M. 319

B. N. A. Waarheen? door C. DE HAAS . 95
B. N. A. Waarheen? door J. N. MUNNIK. 49, 71
BERG, PL. V. D. — Geen gevaar bij Paalfundeeringen 264
Bestaansrecht en Mogelijkheden voor den Industrieelen Middenstand door H. H. VAN SANTEN. 176
Bestaanszekerheid van den Architect. De — door J. P. M. 92
Boekwerken en tijdschriften in dezen jaargang aangekondigd of besproken.
Het Gedenkboek van den Nederlandschen Aannemersbond . . . 11
Een en ander over Middelbaar Technisch Onderwijs en voor de opleiding tot Aannemer door P. LIJDSMAN 12
Städtebau. Das Formproblem der Stadt in Vergangenheit und Zukunft door PAUL WOLF 22
Woningnoodnummer „de Hollandsche Revue" 33

Blz.

Constructie van gebouwen door Prof. Ir. J. G. WATTJES. . 41, 178, 254, 309
Beschrijving v. d. Koan Iem-Tempel Tiao-Kak-Sie, te Cheribon door J. L. J. F. EZERMAN. 54
Beroepshygiëne en Eerste Hulp bij ongelukken voor de Bouwvakken door L. HEIJERMANS te Rotterdam 54
„Wendingen" October 1920 . . . 72
Neêrland's Volksleven door D. J. V. D. VEN 100
Verslag van de Commissie van Onderzoek naar de toestanden in het Bouwbedrijf. Eerste deel. . . . 144
Schets der ontwikkeling van het huisuitzicht in Vlaanderen door EDWARD LEONARD. 166
Huurwetten — Huurcommissiewet — Huuropzeggingswet — Huuraanzeggingswet — Woningnoodwet. — Bewerkt en voor de praktijk toegelicht door Mr. L. LIETAERT PEERBOLTE en Mr. W. F. FRUIN . 177
De Arbeidswet 1919 178
De centrale verwarming door J. BLANSJAAR. 183
Beschoeiïngen en grondkeerende muren door Ir. A.W. C. DWARS . . 184
Jubileum-nummer van „Klei". . . 184
Afbeeldingen van Kerken, Kasteelen en andere Gebouwen in Oostelijk Noord-Brabant door H. SPILMAN, met aanteekeningen van Jhr. Mr. A. F. O. VAN SASSE VAN IJSSELT. 189
Kunst en Kunstenaar in de veranderde Maatschappij. 190
Programma voor het Congres van het Java-Instituut te Bandoeng Juni 1921 en Catalogus van de Houtsnijwerktentoonstelling aldaar 230
Over Stijl in Bouw- en Meubelkunst door H. P. BERLAGE 254
Onze Oude Dorpskerken door H. V. D. KLOOT-MEYBURG 254
„Wendingen" 4de jaargang No. 3 . 266
Polytechnische Bibliotheek No. 32. Gewapend Beton in de praktijk door P. V. D. BERG 296
Vakbibliotheek No 27.
Afdekkingen van Deur- en Raamopeningen door J. H. G. P. DE ROUW, Lector T. H. 297

Blz.

De rioleering van Huis en Erf door C. VISSER 297
Vakbibliotheek No. 26.
De Techniek der ijzer- en staalgieterij door Ir. D. J. W. VAN DONGEN . 297
Woningwet door Mr. J. KRUSEMAN 298
Nijverheids-Onderwijswet door H. J. DE GROOT, Inspecteur-Generaal van het Nijverheids-Onderwijs . . 298
Salarisregeling voor het personeel werkzaam bij het Nijverheids-onderwijs, met toelichting en tabellen bewerkt door M. QUINT . . 298
Wendingen 4de jaargang No. 4 en 5 314
Voorloopige lijst der Nederlandsche Monumenten van Geschiedenis en Kunst 314
Arbeiderswoningen in Nederland. 50 met Rijkssteun onder leiding van architecten uitgevoerde plannen met de financiëele gegevens. Bijeengebracht door Dr. H. P. BERLAGE, Ir. A. KEPPLER, W. KROMHOUT en JAN WILS 318
Oudheidkundig Jaarboek, 1e Jaarg. No. 4 324
Handbuch der Kunstnissenschaft. Die Baukunst der 17 u. 18 Jahrhunderts.
I. In den Romanischen Ländern, door Prof. Dr. A. E. BRINCKMANN,
II. In den Germanischen Ländern, door Dr. M. WACKERNAGEL 334
Kasteelen en Landhuizen in Nederland 335
Bouwgilden en Gildesocialisme door H. H. VAN SANTEN 85
Bouwkunde Onderwijs in gevaar door schijnbare bezuiniging door J. P. M. . 309
Bouw Singel 46—48. Hoek Roomolenstraat door ADR. MOEN. 89
Bouwvereenigingen en Architecten door THEO REUTER 105
BROERSE Jr, C. — De laatste wijziging der steenhouwerswet door — 316
BROUWER, WILLEM C. Een Utopie? — 144
„ „ „ Ingezonden — 291
„ „ „ Over de toekomstige Bouwkunst en hare architectonische mogelijkheden door — 175

Centrale werkplaatsen voor den industrieelen middenstand door H. H. VAN SANTEN. 245
CLERCQ, S. DE — Wijnhuistoren te Zutfen 127
Collectieve Arbeidsovereenkomst voor Bouwkundige Technici door J. N. MUNNIK 221
Complex Arbeiderswoningen bij het Stadion te Amsterdam door JAN GRATAMA b. i. 299
Cuypers. Bij het sterven van Dr. P. J. H. Cuypers, door J. P. MIERAS 60

DOESBURG THEO VAN — De Beteekenis der Mechanische Esthetiek voor de Architectuur en andere vakken, 164, 179, 219
DOESBURG THEO VAN — De Taak der nieuwe Architectuur naar aanleiding „Schoonheid in Samenleving" door Dr. H. P. Berlage (Slot) 8
Dure schoonheid door J. P. M. . . . 53

Een zeshonderd-jarige, door J. P. M. . 177
ELOUT IR. M. TH. — Woningwet en Bouwvereenigingen 123
Examen Aspirant-Bouwkundig Opzichter door J. P. M. . . . . 311—323
Examen Aspirant-Bouwkundig Opzichter door F. WIND, Dir. P. B. N. A. . . 322

Geen gevaar bij Paalfundeeringen door PL. V. D. BERG. 264
Gemeente Badhuis in de Andreas Bonnstraat te Amsterdam. 191
Gemeente Bouwtoezicht door JOS. C. V. D. MAADE. 243
Gevelschetsen door N. LANSDORP . . 259
Gipsmuseum. Het Haagsche, door D. F. S. 140
GRATAMA. b. i. JAN —. Complex Arbeiderswoningen bij het Stadion te Amsterdam 299
GRATAMA. JAN —. De Rechtspositie van den Architect 143

Haagsche — Musea Gebouwen van dr. H. P. Berlage. Het ontwerp voor de — door J. P. M. 14, 24
HAAS. C. DE — B. N. A. Waarheen? 96
HAAS. C. DE — Quo-Vadis B. N. A.? 35, 58
HAMERS. PH. J. Wat er te Naarden gebeurt 262
Hendrick de Keyzer 15 Mei 1621 † door J. P. M. 142

Blz.

Hilversum. M. U. L. O. en Handelsdagschool te — door J. P. M. 67
History of French Architecture. A. — (1661—1774) door J. P. M. . . 241, 267
HOEKSTRA. H. — Iets over de Hygiëne der overdekte zweminrichting en de marine-zweminrichting te Nieuwediep 273
HOOGENBOOM. JOH. — Een opmerking over het Haagsche Museumplan. . . 195
HULSHOFF. Ir. A. R. — De aesthetische leiding van den Woningbouw van „Amstels" Bouwvereeniging in de uitbreiding „Zuid" te Amsterdam 101
HYLCKAMA VLIEG L. H. E. VAN — In het teeken van de Volkshuisvesting . 79
HYLCKAMA VLIEG. L. H. E. VAN — Organisatie, — 87, 126

Ingezonden door A. E. BRINKMANN . . 11
„ „ WILLEM C. BROUWER Vredelust Leiderdorp 291
Ingezonden door J. A. VAN DONSELAAR 229
„ „ G. FRIEDHOFF b. i. 3—37
„ „ PH. J. HAMERS . . . 272
„ „ A. KEPPLER . . 96—108
„ „ een KUNSTLIEFHEBBER 244
„ „ W. MOTOR 215

JONGH, PAUL J. DE. — De Rechtspositie van den architect 110

KOK, A. A. — Restauratie van den Militiezaalgevel te Amsterdam 73
KOK, A. A. — Verbouwing van een Woonhuis te Heerde 267
Krimpen van natuurlijke steen door W. J. M. v. D. WIJNPERSSE 286

Landhuisje „Zonnewende" te Oosterbeek door Architect G. VEENSTRA . . . 315
Landhuizen van Architect C. Citroen Twee — door J. P. M. 121
LANSDORP, N. — Gevelschetsen. . . . 259
W. V. D. LECK. Onderwijs van Ambachts- en Nijverheidskunst 331
Leliman, J. H. W. † door J. P. M. . . 97
Liljevalchs Kunsthal te Stockholm door D. F. S. 293
LOGHEM, IR. J. B. VAN. — Quo-Vadis . 21
LUTHMAN, J. — Overheids-bemoeiïngen inzake kunst . . . . . 51—62

Martin Nyrop. 11 November 1849—18 Mei 1921 door D. F. SLOTHOUWER . . . 139
Marine Zweminrichting te Nieuwediep H. HOEKSTRA, b. i. Iets over de hygiëne der overdekte zweminrichting . . . 273
MEINTEMA, D. — Intern. Electrische Tentoonstelling te Leeuwarden 125
MESSER, E. P. — Projectie bij Daglicht 52
Middenstandswoningbouw aan het Temsplein te Heerlen door PAUW EN HARDEVELD 287
MIERAS, J. P. — Bij het sterven van Dr. P. J. H. Cuypers 60
MIERAS, J. P. — Een en ander van het besprokene ter vergadering op 21 December 1920 39
Militiezaalgevel te Amsterdam. De Restauratie van den — door A. A. KOK 73
MOEN, ADR. — Bouw Singel 46-48. Hoek Roomoolenstraat 89
MOEN, ADR. — Het Ei van Slim . . . 193
MOORSEL, PZN., C. M. V. — Aanval! . 33
M.U L.O. en Handelsdagschool te Hilversum door J. P. M. 67
MUNNIK, J. N. — B.N.A. Waarheen? . 49
MUNNIK, J. N. — Een collectieve arbeidsovereenkomst voor Bouwk. Technici . 221
MUYLAERT, M. J. — Organisatie? door — 120

Nyrop Martin. — door D. F. SLOTHOUWER 139

Officieele Kunst door DE J. 326
Onderwijs van Ambachts- en Nijverheidskunst door W. V. D. LECK 331
Ontwerp voor een schouwburg door J. A. v. d. Laan b i. door J. P. M. . . 213
Organisatie door L. H. E. HYLCKAMA VLIEG 87, 126
Organisatie door M. J. MUYLAERT . . 120
Oude Delft en het Rijk. Het — door G. M. 258
OUD J. J. P. — Over de Toekomstige Bouwkunst en hare architectonische mogelijkheden. 147
Over de Toekomstige Bouwkunst en hare architectonische mogelijkheden. door WILLEM C. BROUWER 175
Overheidsbemoeiïngen inzake Kunst. door J. LUTHMANN. 51, 62

PAUW EN HARDEVELD. Middenstandswoningbouw aan het Temsplein te Heerlen 287
Personalia.
J. H. W. Leliman † door J. P. M. . . 97

Blz.

J. W. C. Tellegen † door J. P. M. . . 104
B. W. Wierink door J. P. M. 120
Martin Nyrop 11 Nov. 1849—18 Mei 1921 door D. F. SLOTHOUWER 139
Pierre Elisé van den Bossche † . . . 308
Projectie bij Daglicht door E. P. MESSER 52
Prijsvragen.
Prijsvraag voor een staande brievenbus van den Dienst der Posterijen en Telegrafie uitgeschreven door de Vereeniging „Kunst aan het Volk . . . 53, 134
Quo Vadis B. N. A.? door C. DE HAAS 35, 58
Quo Vadis B. N. A.? door IR. J. B. V. LOGHEM 21
Raadhuis van Stockholm. Notities over het — door D. F. SLOTHOUWER . . 249
Rapport Rijkscommissie van Advies inzake reorganisatie van het Museumwezen hier ter lande, door S. DE CLERCQ 225, 233
Rechtspositie van den Architect. De — door JAN GRATAMA 143
Rechtspositie van den Architect. De — door PAUL J. DE JONGH 110
Rechtsverhouding en Honorariumregelen door A. H. WEGERIF Gzn. 128
Restauratie van den Militiezaalgevel te Amsterdam, door A. A. KOK . . . 73
Rondschrijven van het Geldersch Genootschap tot Bevordering en Instandhouding van de Schoonheid van Stad en Land. 225
RUETER. THEO — Bouwvereeniging en architecten . . . . . 82—105
SANTEN. H. H. VAN — Bestaansrecht en mogelijkheden voor den industrieelen middenstand. 176
SANTEN. H. H. VAN — Bouwgilden en Gildesocialisme. 85
SANTEN. H. H. VAN — Centrale werkplaatsen voor den Industrieelen middenstand 245
Schetsontwerp voor een eventueele overbrugging van het Vondelpark te Amsterdam 325
SCHULTE NORDHOLT. J. — Het uitbreidingsplan en het grondbedrijf te Amersfoort. 198
SLOTHOUWER. D. F. — Martin Nyrop. 11 November 1849—18 Mei 1921 . . 139
SLOTHOUWER. D. F. — Notities over het Raadhuis van Stockholm 249

Blz.

SLOTHOUWER. D. F. — Wat zijn de gevolgen? 29
Stadsbouw 107
Steenhouwerswet. De laatste wijziging der — door C. BROERSE Jr. 316
Stockholms Enskildabank, door D. F. S. 231
Stockholm. Liljevalchs kunsthal te — door D. F. S. 293

Taak der Nieuwe Architectuur. De — naar aanleiding van „Schoonheid in Samenleving" door H. P. Berlage (Slot) door THEO VAN DOESBURG 8
Tellegen, J. W. C. † door J. P. M. . . 104
Tentoonstelling v. Middenstandswoningen in de Kon. School voor Techniek en Ambacht te 's-Hertogenbosch door H. W. VALK 18
Tentoonstelling te Leeuwarden. Intern. Electriciteits — door D. MEINTEMA . 125
Tentoonstelling Teekeningen „Prix de Rome" door J. P. M. 109
Tentoonstelling Zwiers door DE R. . . 10
THUNNISSEN, H. — Toelichting bij de plannen en de foto's van huize „Steinbergen" in Uedum-Rheinland. . . . 263
Ter Herinnering door D. F. S. 105
Toekomstige Bouwkunst en hare Architectonische mogelijkheden. Over de — door J. J. P. OUD 147

Uitbreidingsplan en het Grondbedrijf te Amersfoort. Het — door J. SCHULTE NORDHOLT. 198
Utopie? Een — door WILLEM C. BROUWER 144

VALK, H. W. — Tentoonstelling van Middenstandswoningen in de Kon. School voor Techniek en Ambacht te 's-Hertogenbosch 18
VEENSTRA, G. — Landhuisje „Zonnewende" te Oosterbeek door Architect — 315
Verbouwing van een Woonhuis te Heerde op de Veluwe door A. A. KOK. . . 267
Vergadering op 21 December 1920. Een en ander van het besprokene ter — door J. P. MIERAS 39
Vergadering van den B.N.A. ter bespreking van het album met 50 Woningtypen uitgegeven door het Departement van Arbeid. De Buitengewone — door J. P. M. . 45

Blz.

Verslag van de Excursie naar Amersfoort door J. P. M. 205
Volkshuisvesting. In het Teeken van de — door L. H. E. v. HYLCKAMA VLIEG 79

Wandschildering-Tentoonstelling in den Haagschen Kunstkring door M. TH. E. 288
Wat er te Naarden gebeurt, door PH. J. HAMERS 262
Wat zijn de gevolgen? door D. F. SLOTHOUWER 29
WEGERIF GZN. A. H. Rechtsverhouding en Honorariumregelen 128
Werk van de Afdeeling „Gebouwen" Publieke Werken, Amsterdam. Het Pathologisch-Anatomisch Instituut van het Tesschelschade-Ziekenhuis te Amsterdam door H. F. 279
Wierink. B. W. — door J. P. M. . . . 120
Wind. F. Dir. P. B. N. A. Examen Aspirant Bouwkundig Opzichter door
Woningbouw in den Buiksloterhampolder te Amsterdam. Gestaakte — door J. P. M. 43
Woningbouw op het platteland. door IR. W. K. DE WIJS. 57
Woningnood. — door v. H. V. . . . 185
Woningwet en Bouwvereenigingen. door IR. M. TH. Elout. 123
Woon- en Winkelhuizen van P. Kramer aan het van der Helstplein te Amsterdam door J. B. 305
Wijnhuistoren te Zutphen door S. DE CLERCQ. 127
WIJNPERSSE. W. J. M. VAN DE — Krimpen van Natuurlijke Steen 286
WIJS. IR. W. K. DE — Woningbouw op het platteland 57

Zeshonderdjarige. Een — door J. P. M. 177

AFBEELDINGEN IN DEN TEKST.

Kaartje van Groot Amsterdam. . . . 7
Museumgebouw te 's-Gravenhage. Dr. H. P. Berlage, Architect 13, 17, 23, 26, 30, 32, 33, 34, 37
Middenstandswoningen te Arnhem. Architectenbureau Jan Gratama en G. Versteeg. 18
Amst. Coöp. Woning-Vereeniging: Samenwerking, plan voor 44 woningen. Architect Ir. D. F. Slothouwer 19

Blz.

Tuinstad „Daal en Berg" Ontwerp Architect Jan Wils 20
Ontwerp voor een groep flatwoningen voor de bouwvereeniging „Het nieuwe Woonhuis" te Utrecht Jan en Theo Stuivinga, Architecten 21
Dr. P. J. H. Cuypers. 16 Mei 1827—3 Maart 1921 59
M. U. L. O. en Handelsdagschool te Hilversum. Ontwerp van Architect W. M. Dudok. Directeur van Gemeentewerken 67 68 en 69
Restauratie van den Militiezaalgevel 73, 74, 75
Bouw Singel 46-48, Hoek Roomolenstraat. Architect Adr. Moen . 89, 90, 91, 97, 98
Administratiegebouw Staatsmijnen, ontwerp architect J. H. W. Leliman † 105
Palazzo Papale te Viterbo. Opmeting door den heer H. P. J. de Vries. Architect. Prix de Rome 109
Woonhuis E. W. Edgar Esq. te Soerabaya Architect C. Citroen 121, 122
Internationale Electriciteits-tentoonstelling te Leeuwarden. Architect D. Meintema. 124, 125
Herstelling Wijnhuistoren te Zutfen. S. de Clercq, Architect 128, 129
Raadhuis te Kopenhagen. M. Nyrop. Architect 138, 139
Interieur in het Haagsche Gipsmuseum 141
Severini. de Boulevard 147
Survage. Monaco 148
P. Mondriaan. Compositie (1918) . . . 149
Hal. Schilderkunstige Interieuroplossing
Oud Architect. v. Doesburg schilder. . 150
Rodin. Torso (a). Archipenko. Torso (b) 151
Oud. Fabriek 151
Locomotief, Automobiel 152
Heerenkleeding, Gebruiksvoorwerpen . 153
Rietveld. Meubel 154
Brug, Fabriek 155
Antonio Sant Elia. Terrassenhuis. . . 156
Frank L. Wright. Woonhuis 157
Van 't Hoff. Woonhuis. 158
Oude Delft te Delft 167, 170, 171
Kerk te Geffen. Teekening van H. Spilman 189
Kerk te Dieden „ „ „ 189
Gemeente-Badhuis in de Andreas-Bonnstraat te Amsterdam. . . 191, 192, 193
Landhuis van den Burgemeester van Amersfoort, Arch. Jan Stuivinga B.N A. 197
Buitenhuis te Amersfoort. Ontwerp A. H.

Blz.

van Rood. B. N. A. . . . 200, 201, 202
Twee woonhuizen te Amersfoort. Ontw. J. B. v. d. Haar 202
Landhuis aan de Koningin Sophialaan te Amersfoort. Arch. Ir. M. C. A. Meischke en C. J. Van Dorth 203
Woningbouw „Frisia". te Amersfoort. A. H. v. Wamelen, Arch. 206
Woningbouw „St. Ansfridus" te Amersfoort, H. v. Eyden, Arch. . . . 207, 208
Woningbouw aan den Soesterweg te Amersfoort. Bureau Openbare Werken 208
Landhuis te Amersfoort. W. v. d. Leck, Architect 209, 210
Politieposthuis te Amersfoort. Bureau Openbare Werken. 210
Landhuis te Amersfoort. Architect M. J. Klijnstra 211, 212
Ontwerp voor een schouwburg, Arch. Ir. J. A. v. d. Laan . . 213, 214, 215, 216
Enskilda Bank te Stockholm. Prof. Ivar Tengbom 231, 232, 233
Beeldhouwwerk aan de Enskilda Bank te Stockholm, Prof. Carl Milles. 234, 235
Rijksmuseum te Amsterdam. Globale situatie van het Algemeen Kunstmuseum 240
Le Château de Marly 241
Raadhuis te Stockholm. Architect Ragnar Östberg 249, 250, 251, 252, 253
Apotheek met bovenwoning te Heerlen Arch. Ir. M. P. J. H. Klijnen 255, 256, 257
Gevelschetsen door N. Lansdorp 259, 260, 261

Blz.

Schets van de kerk te Naarden door Ph. J. Hamers 262
Huis „Steinbergen" te Uedem-Rheinland Arch. Ir. H. Thunnissen B. N. A. . . . 263
Woonhuis te Heerde op de Veluwe Arch. A. A. Kok 268, 269
Marine-Zweminrichting te Nieuwediep. Arch. H Hoekstra. B. N. A. 273, 274, 275, 276
Pathologisch-Anatomisch-Instituut van het Tesselschade-Ziekenhuis te Amsterdam 279, 280, 281, 282, 283, 284
Middenstandswoningbouw te Heerlen. Pauw en Hardeveld, Architecten. 287, 288 289, 290
Liljevalchs Kunsthal te Stockholm. 293, 294
Bronzen Figuur door Prof. Carl Milles. 295
Complex arbeiderswoningen bij het Stadion te Amsterdam 299, 301, 302, 303, 304
Woon- en Winkelhuizen aan het van der Helstplein te Amsterdam door P. Kramer Architect 305, 307
Landhuisje „Zonnewende" te Oosterbeek 315
People's-Gas Building, Chicago, Michigan Avenue 319
Woolworth Building, New-York. Barbiersruimte 321
Overbruggen van het Vondelpark te Amsterdam. . . 325, 326, 327, 328, 332
Palazzo Reale te Genua 334
Stiftskirche te Melk a. d. Donau . . . 335
Princessenhof te Leeuwarden. Eetzaal . 336

ALGEMEENE BESCHOUWINGEN.

De terugslag van de economische ontreddering van Europa en de geheele wereld na den grooten oorlog doet zich meer en meer gevoelen. Hoopte men te kunnen herademen, als na den vrede de knellende banden van de economische depressie zouden worden verbroken, nu nog slechts enkele dier banden losser worden, wordt de toestand nog benauwender en lijkt het dat het zoo noodige evenwicht in de maatschappij geheel zal worden verstoord. In de bouwvakken doet zich dat verstoorde evenwicht sterk gevoelen en in 1920 is de gehoopte herleving nog vrijwel achterwege gebleven. Wel werden enkele groote bouwwerken voltooid, nieuwe begonnen, maar de voor een krachtige opleving noodige algemeene activiteit is nog niet te bespeuren. Bij de stoornissen van dezen primairen aard, hebben zich bovendien in 1920 secundaire tegenslagen gevoegd, die groote schade hebben gedaan aan de resultaten van onze bouwnijverheid in dit jaar. Onder deze tegenslagen kunnen de partieele en locale stakingen en de langdurige uitsluiting in de bouwvakken als de voornaamste worden genoemd. Niet alleen hebben deze acties groote directe schade toegebracht aan alle daarbij betrokkenen, maar bovendien hebben zij in moreel opzicht de fundamenten aangetast, waarop de bouwnijverheid moet rusten. Wel hebben zich naast deze bestaande fundamenten nieuwere gevormd, zooals zich naast alle maatschappelijke verhoudingen nieuwe zullen vormen, maar de ondergrond is toch voor deze nieuwe fundamenten nog niet gehard. Deze nieuwe stroomingen, waaruit mettertijd wellicht een nieuwe toekomst voor de bouwnijverheid geboren kan worden, zijn thans nog te zwak om een invloed te hebben naast den algemeenen gang van zaken van thans.

Niet alleen zijn er nieuwe gedachten ontkiemd ten opzichte van een meer ideëele opvatting betreffende het maken, het uitvoeren van bouwwerken, ook zijn er geloovigen, die zich het architectenberoep geheel anders, naar hun zienswijze, zuiverder denken, dan volgens de heerschende opvattingen daaromtrent. In de rauwe werkelijkheid staande, is het moeilijk, in dit streven een mogelijkheid van verwezenlijking te zien; de komende jaren zullen ons leeren of deze kiem vruchtdragend kan worden. Inmiddels is het een gelukkig teeken, dat de B. N. A., die als algemeene organisatie zich moet richten naar heerschende opvattingen, zich niet tegenover de dragers der nieuwere ideeën heeft gesteld, maar hen in zijn verband heeft gehouden.

Voor de ontwikkeling van deze gedachten is en blijft een warm enthousiasme noodzakelijk. Daarvoor is volkomen overgave noodig aan de bouwkunst en haar beoefening, zooals deze op idieale wijze kan worden gedacht. En dat er in deze richting neiging bestaat tot aaneensluiting zien wij in het Genootschap Architectura et Amicitia, dat hiervoor van groote beteekenis is. Al moge het Genootschap in bezadigde oogen offeren aan extremisme, om daarmede zich een plaats te behouden, die plaats is te rechtvaardigen, omdat het Genootschap met zijn uitsluitend accent op de bevordering der bouwkunst, de meer verdeelde krachten, die de algemeene organisatie daaraan kan geven, aanvult. Het tijdschrift „Wendingen", dat thans zijn vierden jaargang ingaat, vervult in dit opzicht een noodwendige taak.

1

Behoort bij het Bouwkundig Weekblad van 1 Jan. 1921. No. 1.

De hoofdschotel van de bouwnijverheid was ook in 1920 wel de volkswoningbouw. Hieraan zijn tenminste kolossale sommen ten koste gelegd. Het is echter met de bestrijding van den woningnood en de bevordering van de volkshuisvesting nog geen botertje tot den boôm. Op dit punt kan het jaar 1920 niet op schitterende resultaten bogen. Wel op schitterende congres-redevoeringen, theoretische systemen en plannen op papier.

Onze hoop is gevestigd op de verwezenlijking van deze laatste, het zijn niet alleen de Schwerenöters, die in de aanbevolen methoden, systemen, hütten, gilden, en wat verder door half Europa op dit gebied geëxperimenteerd wordt, een zwaar hoofd hebben. De tijd zal moeten leeren, bewijzen van welslagen zijn niet geleverd.

Toch is voor een betere volkshuisvesting de akker geploegd. De woningwet-wijziging is aangenomen. Enkele strenge paragrafen zullen thans de overheid beter duidelijk maken, wat op dit gebied hun plicht is. Het woning-congres van 1918 heeft omtrent de nalatigheid van diverse gemeentebesturen een boekje opengedaan, waarvan de nieuwe wijzigingen het indirect gevolg wel zullen zijn.

De bepaling betreffende de uitbreidingsplannen, die thans aangehouden zullen moeten worden, zal ook niet zonder gevolg kunnen blijven. Had tot nog toe een uitbreidingsplan het karakter van een soort luxe, die sommige gemeenten zich konden permitteeren, thans kan de overheid volgens art. 28a der Wet alle gemeenten, ook de kleine, tot het opmaken van een behoorlijke uitbreiding verplichten.

Hoe het is met de algeheele uitbreidingsplannen van de groote gemeenten, weet ik niet, maar van Groot-Rotterdam, groot-Amsterdam hooren we niets. Thans is Amsterdam uitgedijd tot zijn nieuwe grensregeling, maar is er een algemeen uitbreidingsplan? Het is waar dat het nieuwe Amsterdam officieel niet vóór 1 Jan. 1921 aan zijn algemeen uitbreidingsplan heeft behoeven te denken, maar het zou mooi geweest zijn als er een schema voor dit algemeene uitbreidingsplan op 1 Januari 1921 was geweest. Een groot uitbreidingsplan is een heel ding, gewoonlijk een lijdensgeschiedenis. Hoe is het gegaan met Amsterdam Zuid? Kan het hier nu niet anders? Zou er geen combinatie van deskundigen mogelijk zijn, om het uitbreidingsplan in studie te nemen, de technische gegevens te verzamelen voor den eventueelen ontwerper. Kan er niet propagandistisch voor een mooi plan worden gewerkt? Hoe goed hebben de heeren Klijnen, Granpré Molière en Verhagen zulks gedaan voor den aanleg van de Kralingsche Bosschen! Er ligt nog zoo'n groot gebied van bouwkunstbeoefening braak, en hoe mooi en vruchtbaar kan reeds dit gebied ontgonnen worden. Men herinnere zich hoe Saarinen is gekomen tot zijn plan van uitbreiding van Helsingsfors (zie B.W. 1919 pag. 263). Zou men in ons land niet op dezelfde manier als daar, en met dezelfde onbaatzuchtigheid ook niet tot zoo'n grootsch plan kunnen komen.

Want het is nog de tijd voor zulk werk. Een groote bloei van de bouwnijverheid is o.i. nog niet direct te verwachten. De duurte der bouwmaterialen, de stijging der loonen, belemmeren den animo om te bouwen. De woningbouw geschiedt door een hoces-poces, waarvan velen niets snappen en waarmede anderen het niet eens zijn, en de overige bouw steunt op de tijdelijke min of meer toevallige bezitvermeerdering. Stabiliteit echter van de factoren, waarbij een gestadig toenemende bouwnijverheid verzekerd is, is er geenszins.

En wat de bouwkunst geven zal?

In een onevenwichtig maatschappelijk verband kan de bouwkunst niet groeien. Het geestelijk vervormingsproces hangt samen met de maatschappelijke veranderingen, vormen er één geheel mee, waarvan de bouwkunst afhankelijk is. Een nieuw geestelijk inzicht, gevoel, weerspiegelt zich niet direct in de bouwkunst. Het nieuwe geestelijke proces moet eerst de geheele samenleving der menschen doortrokken hebben, eer een nieuwe gedachte in het geestelijk leven zich kan overplanten in de bouwkunst. Er is thans een ware woeling van geestelijke processen. Het materialisme is niet uitgestorven, het wil zich handhaven; de „bezwaren tegen den geest van mijn

eeuw" van Da Costa worden door een steeds grooter wordend aantal menschen gedeeld. Het sectarisme viert in beider gebieden hoogtij en al deze processen ontbinden en mengen, filteren en zuiveren de gedachten, waaruit ten slotte het geestelijk fundament voor ons nageslacht zal ontstaan. Zoolang dit fundament niet is gelegd, zal een gestadig ontwikkelende bouwkunst wel niet mogelijk zijn.

Wij leven echter in den tijd om dit gistingsproces te volgen en in elke nieuwe bouwkundige schepping zullen we de stadia moeten zoeken en wellicht kunnen vinden. Groote gebeurtenissen, in 1920 voorbereid, staan thans voor de deur. 1921 brengt ons de ontwerpen voor het nieuwe gebouw van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, het plan van Dr. Berlage voor de musea van 's Gravenhage. Na de prijsvraag van de Rijksacademie voor Beeldende Kunsten weer gebeurtenissen van beteekenis, die niet zullen nalaten hun stempel te drukken op de Hollandsche bouwkunst, die bij die der andere landen niet ten achter staat.

Duitschland kan zich niet opwerken uit den overheerschenden stijlarchitectuur-roes, waarin het na de periode van bloei in het eerste decennium van deze eeuw, is vervallen en waaraan zelfs ook bijv. Herman Muthesius ten offer is gevallen. Engeland blijft zweren bij zijn Georgian Houses, Bailie Scott is zijn streken afgeleerd en alleen Voisey is nu nog de ondeugende jongen. Alleen met de Noordelijke landen, Denemarken, Noorwegen en Zweden vertoonen wij verwantschap, en veel wat bij ons architecten nog in staat van wording is, heeft zich daar reeds meer ontwikkeld.

De internationale aaneensluiting van de architecten is in 1920, met de bekende congressen te Londen, veel verbeterd en oude betrekkingen, die de oorlog brak, zijn thans weder aangeknoopt. De bezoeken van velerlei vreemde architecten aan ons land, waren het gevolg ervan.

Zonder overgang vloeit het eene jaar in het andere, zonder overgang zal ook de bouwkunst zich ontwikkelen tot een nieuwen bloei en rijpheid, al zal menig menschengeslacht hiervóór zijn weggestorven. Het jaar 1921 zal een moment zijn van dezen ontwikkelingstijd, laten we hopen dat het een belangrijk moment zal kunnen worden.

J. P. M.

INGEZONDEN.

Geachte Heer Redacteur,

In het Bouwkundig Weekblad van 25 December hebt U onder Algemeene Beschouwingen het kamerdebat van 7 December besproken. Men zou verwachten, dat in een vakblad aanvallen van leeken op vakgenooten alleen dan overgenomen zouden worden, wanneer ze te voren aan de waarheid waren getoetst. Was hun onjuistheid gebleken, dan zou de collegialiteit eischen, dat men bij de publicatie tevens de juiste toedracht gaf.

In het bedoelde kamerdebat zijn zulke tastbare onjuistheden geuit, dat ik me ten zeerste verbaasd heb, deze als waarheden in Uw blad verkondigd te zien. Dat de honderd heeren in Den Haag niet van alles op de hoogte zijn, weet ieder en 't is van hen ook niet te verwachten; dat dit in het bijzonder geldt voor de bouwkunst weten we maar al te goed. Het zou echter voor U toch niet lastig geweest zijn zich geheel op de hoogte te stellen, indien U dat nog niet was.

De heer van Beresteyn twijfelt aan de oprechtheid van den minister in zake de Tweede Kamer „prijsvraag" naar aanleiding van het mededingen van den Rijksbouwmeester Knuttel. Maar weet de heer v. Beresteyn dan niet dat er geen jury is; de

minister heeft dat toch duidelijk genoeg gezegd. De Tweede-Kamer is volgens hem volkomen competent om een uitspraak te doen in dezen bouw zonder de toelichting van een deskundige jury. Dan kan voornoemd kamerlid dus zelf de leiding nemen en er voor zorgen dat de architecten niet om den tuin geleid worden.

Bij het uitéénzetten van zijn bezwaren tegen het bureau der landsgebouwen was de heer van B. evenmin gelukkig. Volgens het stenografisch verslag dienden n.l. als voorbeelden de postkantoren in Drente van den Rijksbouwmeester Peters (deze werd met name genoemd; is het dan onbekend dat deze Rijksbouwmeester reeds lang niet meer in functie is!) eenige gerechtsgebouwen ('t is wel moeilijk al die rijksbureaux uit elkaar te houden!) en het tijdelijk gebouw voor het ministerie van arbeid dat n.b. door een particulier architect aesthetisch verzorgd is.

Inderdaad is er leelijk, helaas foeileelijk gebouwd, maar moeten voorbeelden van tien of twintig jaar geleden getuigen van den huidigen stand van zaken? Voor leeken is het werkelijk moeilijk zich van dien huidigen stand te vergewissen, daar het voorbereiden van Rijksbouwwerken zoo hopeloos lang duurt, dat een kentering op een of ander bureau eerst vele jaren later aan den dag treedt. Doch er zijn al uitingen genoeg die er op wijzen en die architecten toch wel kunnen weten.

Ook heden wordt nog wel Rijkswerk gemaakt wat allesbehalve fraai of praktisch mag heeten; gedurende mijn studietijd heb ik die voorbeelden maar al te veel zien ontstaan en de door den heer v. B. geprezen bouwraad heeft inderdaad reeds goed gewerkt.

Het maken van postkantoren volgens schablonen is ook al zoo uit de oude doos, dat het werkelijk onbegrijpelijk is, dat er in architectenkringen niet geweten wordt, dat het tegenwoordig anders toegaat. Ze kunnen toch wel hun oogen open zetten en zien dat wat nieuw gebouwd wordt ook architectonisch verzorgd is. Ik wil hiermede niet zeggen dat ze alles mooi zullen vinden; in Nederland schijnt een architect nu eenmaal iets van zijn collega's zelden mooi te kunnen vinden; maar 't is *geen* schablonewerk, terwijl ik bij ondervinding weet dat er wel degelijk met de omgeving rekening wordt gehouden. Trouwens, de minister heeft in zijn antwoord duidelijk genoeg gezegd, dat er niet volgens de oude sleur gebouwd wordt, *niettegenstaande* hij het persoonlijk zou wenschen.

Is het dan „inderdaad" niet „ongeloofelijk" dat u in uw blad zegt dat de minister vreest met de oude sleur te breken.

De heer van Beresteyn bedoelt het vermoedelijk goed met de bouwkunst, maar we hebben meer aan neutrale leeken dan aan een vriend die slecht op de hoogte is.

Het zou inderdaad zeer wenschelijk zijn dat de Tweede Kamer verrijkt werd met een architect-lid en ik geloof dat hij zich er gauw genoeg thuis zou voelen. Er wordt toch in onze vakbladen maar weinig geschreven waar geen „politiek" achter zit! Als het alleen ging om der wille van de bouwkunst en niet om de beoefenaars er van, dan zou ook de kwestie van Rijksopdrachten aan particuliere architecten zuiverder besproken kunnen worden en er in de plaats van wrijving en tegenwerking, wrijving en samenwerking komen. Die wrijving kunnen we niet missen. U zelf zegt dat er verschil van meening mogelijk is; maar dan moet een redactie van een vakblad die verschillende meeningen *zuiver* weergeven en niet vertroebelen door 't overnemen van onjuistheden, vage gezegden en insinuaties.

IR. G. FRIEDHOFF B. I.

ALGEMEENE BESCHOUWINGEN.

La vérité est en marche.

Mijnheer Friedhoff, het doet mij genoegen, dat ik begonnen ben de onjuiste voorstelling der feiten en toestanden zonder nader onderzoek overgenomen te hebben.

U verwijt mij de waarheid niet gezocht te hebben. Het was echter niet in de eerste plaats aan mij, de juistheid van de uitlatingen van den heer Van Beresteyn in de Tweede Kamer te onderzoeken, maar het was aan U geweest en allen met U, die door genoemd Kamerlid verwijtingen werden gedaan, onmiddellijk de juiste toedracht van zaken daartegenover te stellen. Daarvoor zijn in ons land organen te over, maar drie weken nadat de gewraakte woorden waren gesproken, was door U nog niet geprotesteerd. Eerst nu, nu ik de onwaarheid overneem, eerst nu valt U tegen mij de leugen aan.

Had ik gezwegen, ook U hadt gezwegen.

Er wordt soms geklaagd, dat dit weekblad buiten de werkelijkheid van het practische architectenberoep staat. Maar blijkt deze klacht geen zelfverwijt? Worden collegialiteit en het ophouden van fatsoen niet hooger gesteld dan het zelf verdedigen van eigen belangen, van eigen zaak, dat liever gaarne aan anderen wordt overgelaten?

Het ware te wenschen, dat ook zonder de knuppel in het hoenderhok, een ieder op de bres stond om eigen zaak te verdedigen. Men kreeg allicht een juister inzicht in de toedracht van vele zaken, men zou de juiste verhoudingen onder elkaar beter leeren kennen, en het zou zeker de waardeering van elkaars streven ten goede komen.

Thans ter zake.

De twijfel van den heer van Beresteyn aan de oprechtheid van den minister inzake de Tweede Kamer „prijsvraag" acht U ongegrond, omdat de minister heeft beweerd de Tweede Kamer zelf competent te achten om een uitspraak te doen, waarbij dan, naar Uw meening, de heer van Beresteyn de leiding zou kunnen nemen om het voor de architecten op te nemen. Hoewel het mogelijk is, dat in de parlementaire geschiedenis zulk een leiding nemen wel eens met succes bekroond werd — ik ken die geschiedenis niet — is het mij niet duidelijk hoe de tegenwoordige samenstelling van ons parlement U een optimisme, als U blijkt te bezitten, kan geven.

Er is hier een honderd en één-koppige bouwheer.

Als lid van een fractie van enkele leden in de Kamer de leiding nemen tegen een duistere ministerieele manoeuvre, in een zaak, die de Kamer niet onverschillig laat, het zou een tour de force zijn, die misschien eenige kans van slagen zou hebben als het programma voor het gebouw alleen en uitsluitend zoude gewagen van een .... koffiekamer. Maar wellicht spreekt het programma ook van bijv..... een rookkamer, en stellig zijn er ook kamers noodig voor de kamerclubs. En als er dan, wat b.v. heel goed het geval zou kunnen zijn, een gereserveerde tribune voor de kamerleden, zou worden gevraagd in het programma, is dit dan niet meer geëigend om onze fatsoenlijke Kamer om te tooveren in een Poolschen Landdag, dan in een college dat gewillig luistert naar de betere bedoelingen van een recalcitrant — overigens geacht — afgevaardigde die de leiding neemt?

Het feit van het ontbreken van een jury en het Kamerlidmaatschap van den heer van Beresteyn, kunnen m. i. werkelijk geen waarborgen geven tegen deze uitlatingen van dit kamerlid, waarover ik overigens geen oordeel kan zeggen en waarvan de overname in mijn vorige algemeene beschouwing ook geenszins de bevestiging ervan mijnerzijds beteekent.

Uw bezwaren tegen mijn beschouwing op den voet volgend meen ik dat het uiteenzetten daarvan evenmin gelukkig is als van die tegen de eerste overgenomen uitlating van den heer van Beresteyn.

De geheele critiek van den heer van Beresteyn betrof het maken van onpractisch en leelijk werk door het Rijksbureau. Dat hij daarbij bouwwerken noemde van tien,

Behoort bij het Bouwkundig Weekblad van 8 Jan. 1921. No. 2.

twintig jaar geleden, is niet billijk tegenover het ernstige streven en het goede kunnen van verschillende ambtenaren op het tegenwoordige Rijksbureau, maar niettemin erkent U zelf de tekortkomingen van dit instituut, waar U toegeeft in Uw studietijd (geëindigd 1918) maar al te vaak voorbeelden te hebben zien ontstaan, die alles behalve fraai of practisch mogen heeten.

We nemen graag aan, dat het nu — Januari 1921 — beter gesteld is, maar van de wonderen, die overvloediglijk den grond uitschieten zien we toch maar heel weinig — ook niet in vakbladen, waarin ze bijzonder op hun plaats zouden zijn, en daarop in ieder geval evenveel aanspraak zouden kunnen maken dan het normale werk van de particuliere architecten.

Maar als men vraagt: wie heeft het Gebouw van het Centraal Bureau voor de Statistiek ontworpen, hoe is het gebouw van de Topographische Dienst tot stand gekomen, dan slaan meestentijds alle bouwkundige rijksambtenaren de handen voor het gelaat en roepen: „Wij wasschen onze handen in onschuld".

Desniettemin is het voor ons buitenstaanders niet lastig ons *geheel* op de hoogte te stellen — hoe alles in elkaar zit — indien we dat nog niet zijn

Pleit de hopeloos langdurige voorbereiding van Rijksbouwwerken, waarvan U gewaagt en die niet alleen de bouwwerken noodeloos duur maakt, maar ook licht in staat is een uitstekend project tot een onding te verprutsen, niet tegen het huidige stelsel, meer nog dan het tijdelijk gebouw voor het Ministerie van Arbeid, dat door een particulier architect niet aesthetisch is verzorgd, er vóór pleit.

Intusschen gelooven wij gaarne in de kentering ten goede, waarop al zooveel uitingen wijzen en waarvan wij de volle ontplooiïng tegen 1930 hopen te beleven.

Mijnheer Friedhoff, Uw slotwoord treft mij zeer en is mij uit het hart gegrepen!

De beoefening der bouwkunst en de wijze van beoefening is altijd ietwat onzuiver geweest, omdat de bouwkunst altijd beoefend is geworden door beoefenaars. En een beoefenaar van de bouwkunst is nu eenmaal een mensch.

Gladstone zeide: „Op den bodem van alle problemen en stelsels ligt de vraag: „Wat dunkt U van den mensch."

Deze vraag beheerscht ook het onderhavige probleem, dat niet zuiver zal kunnen worden gesteld als wij blijven bij onjuistheden, vage gezegden en onbewezen beschuldigingen.

Hierin zijn wij het dus roerend eens, maar het moet mij van 't hart dat ik Uw uitlating „in Nederland schijnt een architect nu eenmaal iets van zijn collega's zelden mooi te kunnen vinden", betreur en kwalificeeren moet als een oude klacht, waarvan de sentimenteele bedoeling lijnrecht indruischt tegen de hoogere beteekenis van de critiek, die gericht is tegen de uitingen van de menschen en van hun ideeën, maar die de personen en hun onderlinge verhouding niet moet raken.

J. P. M.

GROOT-AMSTERDAM.

Wij geven hierbij een kaart van Amsterdam, zooals deze stad er thans uitziet na de jongste vergrooting van 28 Dec. 1920.

Vóór de annexatie bedroeg het oppervlak der stad ± 4600 H.A., thans is de grootte ± 16000 H.A. zonder het oppervlak van het open Y en de Zuiderzee.

Het aantal inwoners van de geannexeerde gebieden bedroeg ± 35000. Hiermede is het zielenaantal van de hoofdstad gestegen tot ongeveer 690.000.

Het voorstel voor deze annexatie is ingediend door 6 Gemeenteraadsleden in 1904, acht jaren nadat de vorige uitbreiding, ten koste van Nieuwer-Amstel, Sloten en Diemen, was tot stand gekomen.

De nieuwe grensregeling heeft dus 16 jaren noodig gehad om tot stand te komen.

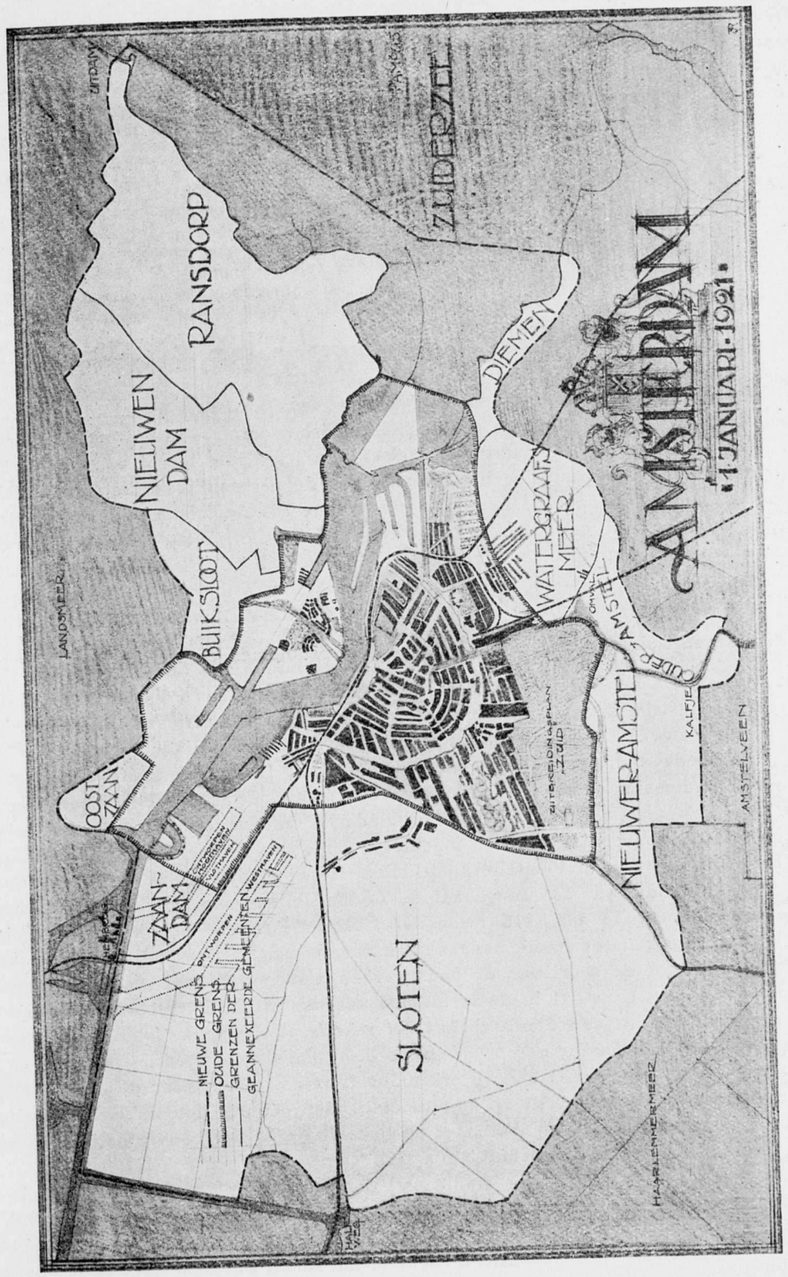

DE TAAK DER NIEUWE ARCHITECTUUR

(naar aanleiding van „Schoonheid in Samenleving" door DR. H. P. BERLAGE. W. L. & J. Brusse's Uitgevers-Maatschappij. Rotterdam).

DOOR THEO VAN DOESBURG.

Vervolg van blz. 285. Slot.

„Problème d'époque et d'esthétique contemporaine: tout conduit à la réinstauration des volumes simples: des rues, des usines, des grands magasins, tous les problémes qui se présenteront demain sous une forme synthétique, sous des vues d'ensemble qu'aucune autre époque n'eut jamais

Le Corbusier-Saugnier.

Wanneer een werk, waaraan de *bedoeling* een kunstwerk voort te brengen *niet* ten grondslag ligt, in staat is een „schoonheidsontroering" op te wekken (vergelijk Dr. H. P. Berlage blz. 117) wat doet het er dan ten slotte toe of aan dit werk een nuttigheidsvraag ten grondslag ligt inplaats van de persoonlijke esthetische willekeur. Wanneer kunst die bepaalde houding is waardoor ons de schoonheid wordt geopenbaard, waarom zou een ijzeren brug of graansilo dan niet tot de kunst gerekend kunnen worden. En wel tot kunst met een groote K? Juist door het feit, dat wij zoovele slechte en quasi-kunstwerken te danken hebben aan het esthetisch a priori, heeft de nieuwe generatie zich met walging afgewend, niet slechts van deze soort opzettelijk gemaakte kunstwerken, maar van de kunst zelf. Zoo ontstond er een bijzondere voorliefde voor de onopzettelijk, uit de industrieele ontwikkeling „ontstane" kunstwerken. En het valt ook niet te verwonderen dat uit een tot het uiterste doorgedreven industrieele cultuur de nieuwe schoonheidsvorm ontstaan kon. De beteekenis van dezen nieuwen schoonheidsvorm wordt ook door Dr. Berlage erkend.

„Welnu de industrieele techniek, het machinale bouwwerk heeft juist door zijn rationeele samenstelling de moderne bouwkunst beïnvloed; maar bovendien kan men deze techniek niet negeeren. Want de moderne bouwmeester moest wel gebruik maken van de bouwkunst van den ingenieur, omdat de ruimte welke deze tijd noodig heeft niet anders dan met behulp van de industrieele techniek kan worden overspannen.

Alle hulpmiddelen der zoogenaamde „Schoone bouwkunst" bleken daartoe te falen" (blz. 117). Op blz. 116 lezen wij: „De industrieele techniek der ingenieurs bracht bouwwerken tot stand, aanvankelijk zooals men dacht zonder eenige schoonheid, zoowel door de soort van de bouwwerken, als door de keuze van hun materiaal. Niemand begreep toen dat in de *vermeende* tegenstrijdigheid tusschen het werk van den ingenieur en dat van den architect *het geheele wanbegrip der latere tijden is vervat betreffende de waardeering der bouwkundige Schoonheid*" (cursiveering van mij v. D.). Ofschoon hierin een onmiskenbare erkenning is uitgesproken voor de onopzettelijke, industrieele bouwkunst, wordt op andere bladzijden gedurig betoond dat „Bouwkunst versierde constructie is" en dat „met de bedoeling *dus* het bouwkunstig kunstwerk en daarmede ook de stijl ontstaat" (blz. 22).

Ofschoon het er mij in deze studie niet om te doen is, de vele tegenstrijdigheden in dit werk aan te toonen, (tot die tegenstrijdigheden behooren zeer zeker ook de onbeduidende, klassieke, geometrisch-symmetrische, konijnenburgsche teekeningen boven de hoofdstukken) is deze tegenstrijdigheid te kardinaal om haar niet onder de aandacht te brengen. Zij wijst op een innerlijk conflict in den schrijver die met de eene helft van zijn wezen leeft in het verleden, met de andere leeft in het heden. Het wil mij,

bij aandachtige lezing, voorkomen dat de schrijver zelf niet tot een oplossing gekomen is betreffende de verhouding van den nieuwen tot den vroegeren tijd. Vandaar de domineerende onzekerheid, de poging *zichzelf* ook bij monde van anderen tot klaarheid te brengen. Vandaar ook de angst tot het trekken van, wat ik, de architectonische consequentie zou willen noemen. Vandaar ook de dialectische tegenspraken, die ik hier niet critisch wil analyseeren, omdat ik dan genoodzaakt zou zijn, dekking te zoeken bij een der systematische denksystemen die, uit oorzake van onze nieuwe paradoxale levensopvatting en de relativiteit van alle quasi-objectieve waarheid, voor den nieuwen mensch totaal zonder zin meer is.

Het is van meer belang te beseffen, dat de nieuwe generatie, (ja, ja de dadaïsten medegerekend) een cultuur inluiden van den geest inplaats van een cultuur van de ziel. De sentimenteele belasting heeft de kunst volkomen „erledigt". De kunst als object van onze zieligheid is volkomen uitgeput. De gevoelsas is versleten. Het socialisme is slechts elementair niet geestelijk, en kan, hoe waardevol en noodwendig ook, de kunstzin geen nieuwe as zijn. En dit om de eenvoudige reden, dat zij ontspringt uit dezelfde sentimenten, die door de kunst reeds volkomen zijn uitgeput. De kunstenaars kunnen deze sentimenten dus niet meer als realiteit beleven. Integendeel zij keeren zich tegen het sentiment en dwingen met hun werk het levensprobleem op een hooger plan te herzien. Dit geldt ook voor de architectuur en wel voornamelijk voor die welke uit het leven zelf te voorschijn komt.

De vroegere (romantische) kunstopvatting ontwikkelde zich in een tijdperk waarin kunst en bedoeling synoniem waren. Aan kunst lag de bedoeling, door het subjectieve accent schoonheidsontroeringen op te wekken, ten grondslag. Zij was individueel, beperkt, ongeschikt voor een collectieven stijl. Elk werk waarin die bedoeling niet voorafging, was of geen of per ongeluk een kunstwerk, doch bleef altijd beneden de subjectieve kunstuitdrukking.

In de z.g.n. vrije kunsten leidde dit tot de meest willekeurige kunstproductie en wanneer met „kunst" bedoeld wordt een opzettelijke prikkeling van wat wij schoonheids-emotie noemen dan is het niet alleen onze plicht ons tegen deze soort van kunstuitingen te keeren, maar tegen de kunst zelf. De opzettelijkheid, veiligheidsklep voor onze geestelijke inpotentie, in ons zelf te overmeesteren.

Het is de taak der architectuur zich uit een door en door gezonde objectieve levenshouding, een objectieve schoonheid te realiseeren Het ligt ook geheel in de lijn der omstandigheden, mogelijkheden en reëel-maatschappelijke verhoudingen uit onze monumentale levenshouding een monumentale bouwkunst voort te brengen. Het is niet voldoende te beseffen dat bouwkunst geen versierde constructie, of een geheimzinnig gedoe van gangen en portalen is, maar evenwichtige ruimte-indeeling van de constructie uit. Het is noodzakelijk, dat deze constructie overwonnen wordt op het materiaal. (In baksteenbouw uitgesloten).

Het is de taak der nieuwe architectuur zich naast het statisch begrip der ruimte (steun en last), — dat voor het afzonderlijke huis en voor het losse schilderij of beeld nog zin kon hebben, — het dynamische ruimte-begrip te veroveren, welke begrippen zich in het stadsbeeld als eenheid zullen realiseeren.

De stedenarchitect zal ook den *tijd* gaan beseffen als uitdrukking-moment der *ruimte*. En inplaats van deze beide levensassen, waarom onze levenservaring zich beweegt, afzonderlijk te stellen als „huis" en „ornament" of ze te symboliseeren in het kruis of ze te vorderen van een „godsidee" (stations van den menschelijken geest!) zullen ze als schoonheid van hoogere orde, wijl uit den geest, ge-re-a-li-seerd worden in het stadscomplex.

De ruimte als bewegingsmoment de fantaseeren (zooals Bruno Taut en Belling, deze laatste in zijn Tanzkasino te Berlijn) door een willekeurige breking en verschuiving van vlakken, is even willekeurig als een versierde Rococogevel.

Het dynamische ruimteprincipe is tot nog toe het zuiverst gerealiseerd in de ingenieurswerken, de bruggen, de silo's, de fabrieken, de auto's en in de monumentale huizencomplexen.

Het is ten slotte de taak der nieuwe architectuur zich te keeren tegen de gevoelsesthetiek en de mechanische esthetiek [1]) consequent door te voeren.

Weimar 31.12.20.

[1]) Ter nadere verklaring in een der volgende nummers:
De mechanische esthetiek in de Bouwkunst. v. D.

TENTOONSTELLING ZWIERS.

In een van de zalen van den Haagschen Kunstkring, Lange Houtstraat te 's Gravenhage, was van 19—31 December j. l. een tentoonstelling van met de hand bedrukte stoffen, naar ontwerpen van L. Zwiers te Amsterdam.

Aan de buitenzijde van het gebouw vestigde een bescheiden affiche de aandacht op deze tentoonstelling en deed den wandelaar niet in het minst vermoeden de artistieke bekoorlijkheid, die van het geheel uitging.

Het is mij dan ook een groot genoegen in enkele woorden den indruk te mogen weergeven, die deze tentoonstelling op mij maakte.

Hoewel de bedrukte stoffen van Zwiers minder bekend zijn dan de behangselpapieren van denzelfden ontwerper, verdienen zij toch zeker niet minder belangstelling.

Het ornament van Zwiers draagt een beslist persoonlijk karakter, het is rijk en weelderig van teekening, doch bij eerste aanschouwing in onderdeelen een weinig onrustig. Toch heeft de ontwerper door de weloverdachte plaatsing van de motieven t. o. v. elkaar en de herhaling van hetzelfde motief, bijna zonder uitzondering een rustig en evenwichtig geheel weten te verkrijgen.

Ook de kleurcombinaties spelen hierbij zonder twijfel een zeer belangrijke rol, zij zijn dikwijls van een grooten rijkdom. Met een fijn gevoel voor kleur is het goud, het blauw, het rood en het groen op een daarbij passende kleurige zijde gedrukt.

Vooral de emeraldgroene zijde, met het rustig naast elkaar geplaatste motief in goud was van een sprookjesachtigen rijkdom en zou, gebruikt als voering voor een bontmantel, van een beslist decoratieve werking zijn.

De zwarte zijde met goud en bruinrood bedrukt, behoort zeker tot een van de beste specimen van Zwiers' kunst.

Bijzondere aandacht verdient nog de blauw-zijden doek met haar in goud gehouden motieven, welke door hun juiste plaatsing het evenwicht tusschen blauw en goud zoo volkomen bewaarden.....

Maar eigenlijk moet men deze stoffen zien toegepast, zich plooiende om het vrouwelijk schoon, eerst dan kan de waardeering volkomen zijn.

De kleurenpracht van al die doeken bij elkaar was van een bijzondere schoonheid en deed mij denken aan de woorden van Timmermans in zijn „Pallieter":

..... „'t Was een heerlijkheid van toon en verf, een openvouwing van de zuiverste goudkoleuren die men denken kon; ambergeel, bruin, rood, koper, bloed, vuur, vlam en goud. En het licht der zon weefde, doopte, sproeide en danste en sloeg ze ondereen tot een vizioen van heiligen kleurenklank.

Het was muziek....."

d. R.

INGEZONDEN.

Sehr geehrter Herr Redakteur,

Die verbindliche Art, in der unsere Diskussion in het Vaderland und im Bouwkundig Weekblad geführt worden ist, erlaubt mir wohl, ein Schlusswort direkt der von Ihnen redigierten Zeitschrift zu senden.

Mir liegt an einer Sache: ich möchte nicht infolge Ihrer Erwiderungen den Gedanken aufkommen lassen, als ob ich der tieferen und echteren Auffassung der Baukunst unverstandig gegenüberstände. Wenn Sie mein umfangreiches, jetzt bereits nach drei Jahren in dritter Auflage erschienenes Werk „Baukunst des 17. und 18. Jahrhunderts" einsehen, werden Sie finden, dass die ganze Darstellung dieser Baukunst für mich in der Frage gipfelt, die immer wieder gestellt wird:

„Wieweit sind Raumkörper und plastische Körper, aus denen ein Bauwerk sich zusammensetzt, eine unlösbare Einheit geworden?" Denn einzig dies Schaffen aus einer einheitlichen Konzeption heraus ist künstlerisches Gestalten. Ich vermag also leicht zu beweisen, dass Ihre Opvatting over architectuur und die meine volkommen identisch sind, nur dass Sie dieselbe als Architekt zu beweisen vermögen, ich mich mit der theoretischen und baugeschichtlichen Durcharbeitung des Gedankens begnüge.

Aber darum handelt es sich ja garnicht, sondern darum: ein nur dekorativ aufgefasstes Bauwerk wie der Neubau der N.H.M. im Haag und schliesslich gibt es doch auch in der Baugeschichte Beispiele dafür, die zumindest auch Sie mit Achtung erfüllen werden, wie der Louvre in Paris — schädigt infolge seiner Einzelformen seine wertvolle Umgebung. Ist es möglich, hier abzuändern, das heist dekorativ abzuändern, selbst wenn die räumliche Einteilung des Gebäudes, das zur Ausführung bestimt ist, beibehalten wird? Sie werden mir zugeben, dass man die Wände eines Zimmers schon durch verschiedene Tapetenmuster wechselvoll in ihrem Verhältnis zum Zimmerraum behandeln kann, — so lässt sich doch auch das Verhältnis von Fassaden zum Platzraum und zum Strassenraum auffassen. Wenn Sie mein kleines Buch „Stadtbaukunst des 18. Jahrhunderts" durchsehen, werden Sie für solche Auffassung eine Menge trefflicher Lösungen finden, die von Architekten geschaffen sind, die keineswegs zu den unverständigen Geistern zählten. Und nun argumentierte ich so:

Eine vollkommene Lösung ist nicht erreichbar, und so wäre es schon ein grosser Gewinn, wenn die schlechte Lösung abgemildert würde. Ich hatte damals, als ich den ersten Artikel in het Vaderland schrieb, allerdings gehofft, diese baupolitische Ueberlegung würde sofort erkannt werden und man würde sich lieber mit mir zu einem solchen Vergleich entschliessen, statt sich zu ärgern und das Unglück geschehen zu lassen.

Gestatten Sie zum Schluss die Versicherung, dass ich die verschiedenen Auseinandersetzungen mit Ihnen gern und mit Vergnügen geschrieben habe, denn mir scheint, dass sie zur Klärung der Lage beitrugen. A. E. BRINCKMANN.

ONTVANGEN BOEKWERKEN EN TIJDSCHRIFTEN.

HET GEDENKBOEK VAN DEN NEDERLANDSCHEN AANNEMERSBOND.

Reeds lang zijn de feestklanken van den jubileerenden Nederlandschen Aannemersbond verstorven eer in dit blad de aandacht wordt gevestigd op de blijvende herinnering daaraan: *Het Gedenkboek, uitgegeven door den Nederlandschen Aannemersbond ter herdenking van zijn 25-jarig bestaan.*

Deze traagheid is niet te beschouwen als jalouzie op het zoo goed geslaagde feest, een jalouzie die zich kon uiten in een koele houding tegenover de opgewekte stemming, integendeel zij houdt stilzwijgend in zich een hulde aan de Redactie-Commissie van dit boek waarin zooveel wetenswaardigs werd opgeteekend. Het is een lijvig boekwerk geworden. De jubilaris heeft niet alleen zichzelf van zijn gedenkboek

het leeuwenaandeel toegeëigend om zijn geschiedenis, zijn werk en zijn streven in het afgeloopen 25-jarig tijdvak te verheerlijken — daarvoor dienen eigenlijk gedenkboeken — doch de meeste plaats is wel ingeruimd aan verschillende onderwerpen van economischen, juridischen en technischen aard, die betrekking hebben op de huidige ontwikkeling van het bouwbedrijf. Onder de belangrijkste onderwerpen is wel te rekenen dat over de „Geleidelijke ontwikkeling der bouwarbitrage" geschreven door den bij uitstek bevoegden Mr. Egbert J. Goseling. De bouwarbitrage is een der instituten geweest waaraan de Nederlandsche Aannemersbond voortdurend zijn aandacht heeft geschonken en de ontwikkeling daarvan heeft bevorderd. Het lag dus voor de hand dat in dit gedenkboek aan dit onderwerp een waardige plaats zou worden verzekerd. Van de overige bijdragen noemen wij hier in het bijzonder die van den heer J. Schulte Nordholt over de „Sociaal Economische factoren in het bouwbedrijf", die van den heer W. van Leeuwen Jr., over „Partieele aanbesteding", die van den heer A. W. Weismann over „Oude Bouwkunst" en de bijdrage van den heer P. Lijdsman over het Middelbaar Technisch Onderwijs en over de opleiding tot aannemer.

Het boekwerk is geïllustreerd met enkele bouwwerken van den meest uiteenloopenden aard in de laatste jaren tot stand gebracht en uit aannemers-oogpunt door de Redactie-Commissie belangrijk geacht. In de toelichtingen bij de plaatjes treft men slechts data, bouwsommen en hoeveelheden aan, geen namen der uitvoerders noch die der ontwerpers. Het boek is fraai gedrukt in royaal formaat en als geheel goed verzorgd door de N.V. Uitgevers Mij. v/h. Paul Brand te Bussum. Concludeerend kunnen wij zeggen dat de Nederlandsche Aannemersbond met de uitgaaf van zijn gedenkboek een daad heeft verricht die velen zullen waardeeren.

Een en ander over Middelbaar Technisch Onderwijs en voor de opleiding tot Aannemer, door P. Lijdsman.

Dit boekje is een overdruk van het artikel van den heer P. Lijdsman in het bovengenoemde gedenkboek. Het geeft de geschiedenis van de totstandkoming van de school te Utrecht en de erkenning en de waardeering van het Middelbaar Technisch Onderwijs, benevens een overzicht van de betrekkingen welke bekleed zijn door de oud-leerlingen der school.

„Hout" orgaan van den Nederlandschen Houtbond. Ned. Ver. van Werkgevers in het Kuipers- en Kistenmakersbedrijf en de Ned.Ver. van Fabrikanten van Timmerwerken.

Eerste jaargang, eerste aflevering. 17 December 1920. Naast het Beton en het IJzer en de Verf en wie weet wat nog meer heeft thans het Hout zijn eigen orgaan. Het begin is al voortreffelijk want wij lezen in het Off. gedeelte onder meer de actie tegen de C.B.V., de boycot der C.B.V. in Utrecht en de C.B.V. in den Amsterdamschen Gemeenteraad en de uitsluiting van R. S. Stokvis en Zonen Limited (door den Houtbond), altemaal artikelen, die wijzen op de successen, die de pacifistische idee in dit ondermaansche vermag te boeken. Na allerlei handelsberichten vinden wij een uitvoerig artikel over hout als object voor wetenschappelijk onderzoek en de beteekenis van zulk een onderzoek voor de praktijk door Prof. Ant. te Wechel, Hoogleeraar aan de Landbouw Hoogeschool te Wageningen. Tevens vinden wij een artikel over de Bosch-exploitatie in Suriname en over transportbanden in timmerfabrieken. Wij vinden het debuut van dit orgaan niet zeer gelukkig maar wie weet of de ervaring zal de directie wijs maken. Echter wijst de slechte typografische verzorging op gebrek aan inzicht, waarop een behoorlijk orgaan in dezen tijd moet steunen. Wij hopen er niettemin het beste van en zullen voor een beter oordeel de volgende nummers nog eens afwachten.

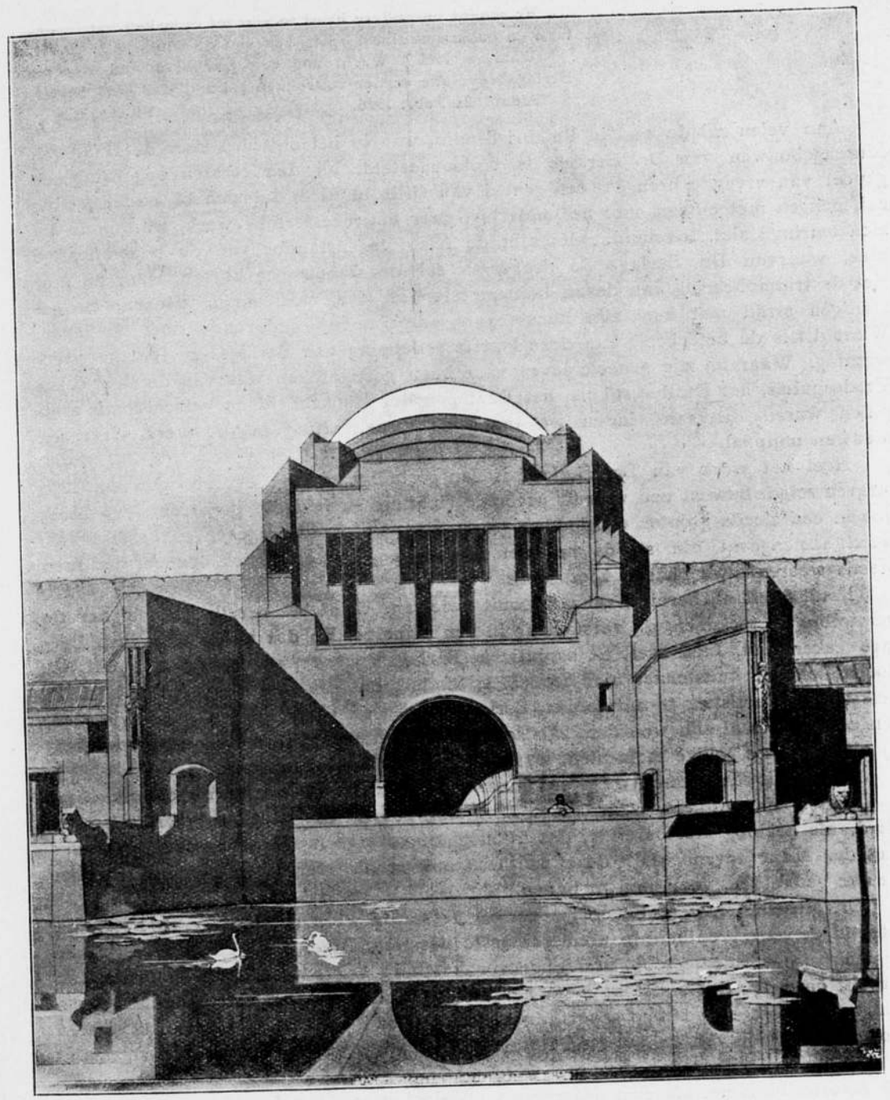

MUSEUM GEBOUW TE 'S-GRAVENHAGE. DR. H. P. BERLAGE. ARCHITECT.

Behoort bij het Bouwkundig Weekblad van 15 Jan. 1921. No. 3.

HET ONTWERP VOOR DE HAAGSCHE MUSEA-GEBOUWEN VAN Dr. H. P. BERLAGE.

Er schijnt bijzondere haast te zijn tot opmaken van inventaris en balans en alvast opstrijken van de winst.
Waarom toch? Wacht nog een jaar of 10—15, dus tot Berlage's evolutie verder voltrokken zal zijn, dan gaat 't beter.
A'dam, 21 Febr. 1916. DE BAZEL.

Aan velen zal de zaal in Pulchri-Studio, waarin het ontwerp voor de Haagsche Museagebouwen van Dr. Berlage is tentoongesteld, bij den eersten oogopslag een gevoel van vreugde brengen, een gevoel van stille blijheid, dat zich bij nader treden zal mengen met ontzag, met bewondering, voor het meesterlijke werk, waarmede hij zich omringd ziet. Niemand, zelfs niet de felste tegenstander van de bouwkunstige idee, waarvan Dr. Berlage de drager is, zal hier onbewogen blijven, waar hij hier ziet de triumpheering van dezen bouwmeester na een moeizamen, zwaren, en gestadigen strijd met heel zijn kunstenaars-temperament, gedurende heel zijn leven. Want dit is de beteekenis van deze laatste schepping van Berlage: zij is eene overwinning. Waar hij zijn geheele leven naar heeft gestreefd en waarvan de Beurs, het Vredespaleis, het Beethovenhuis, het Pantheon der Menschheid de verschillende mijlpalen waren, daarvan vinden we thans de samenvatting in dit werk, weer een nieuwen mijlpaal.

Heel het werk van Dr. Berlage is een gestadige, rustige evolutie geweest. Zijn streven volgde bewust een vooruit gevoelde richting, en in ieder groot ontwerp bleek hoe in een steeds grooter wordenden greep, alles wat reeds gegeven en bereikt was, werd samengevat. En steeds zag men nieuwe mogelijkheden zich openen, kon men steeds weer nieuwe phasen voorvoelen.

Nooit heeft hij bereikt, zal ook nooit bereiken. Want het bereikte zou bij hem de verstolling beteekenen, de verstarring in een principe. En dat is het werk van Berlage zeker niet. Juist heeft de evolutie in Berlage's werk weer aangetoond, dat het doelstellen den kunstenaar niet behoeft te binden, dat zijn rede hem niet behoeft te beletten zich artistiek te ontplooien. Berlage's leven en werk zijn een geheel geworden, één eenheid en al zijn woorden, zijn schetsen, zijn ideeën, zijn ontwerpen, zijn werken, zij allen zijn de gelijke moleculen, waaruit het geheel is opgebouwd.

Zoo is dit Museum-ontwerp een nieuwe mijlpaal in zijn kunstenaarsontwikkeling.

Het is een synthese, waarin men alles ziet, zoowel dat, wat reeds eerder bereikt werd, als het nog niet bereikte, dat tot nog toe tevergeefs werd gegrepen, en thans slaagde. Maar tevens sluit deze synthese ook reeds weer de kiemen in zich voor nieuwe gedachten, voor nieuwe banen.

Dit Museum-ontwerp behoort zeker tot het beste werk van Berlage. Hij heeft hier getoond, de ware grootheid in architectuur te beseffen. Deze grootheid is niet gelegen in pompeuze vormen, groote afmetingen en kostbare materialen. Dit alles is vreemd aan dit ontwerp, dat nochtans monumentaal is. Berlage heeft de monumentaliteit geschapen in deze eenvoudige gevels, en in deze eenvoudige ruimten, waarvan de vormen zoo zuiver mogelijk zijn en waarvan de afmetingen vaak verwondering wekken, omdat ze dan kleiner blijken dan vermoed werd.

Meesterlijk is het museum programma opgelost, waardoor den Haag een museum zal kunnen krijgen, dat als zoodanig als ideaal beschouwd zal kunnen worden.

Stedenbouwkundig is het project onverbeterlijk; is er van den eigenaardigen vorm en ligging van het terrein op de meest dankbare wijze gebruik gemaakt.

Architectonisch is het ontwerp volkomen beheerscht. Men behoeft slechts een blik te werpen op de plattegronden, om te beseffen, hoe voortreffelijk dit plan in elkaar zit, hoe knap de terreinvorm is aanvaard en benut, hoe mooi de verschillende brok-

stukken zijn, zooals de ingangshallen aan de Stadhouderslaan en de groote middenhal, aan den vijver en de groote congreszaal.

Wat in de Beurs te Amsterdam boeide met de gebreken, die even onvermijdelijk als eerlijk waren, het boeit nog, maar thans gezuiverd, door technisch en æsthetisch meesterschap. Wat in het Vredespaleis ontkiemde, maar verstrikt bleef in de gecompliceerdheid der vormgeving, die onmachtig was de weerbarstige materie te onderwerpen, de koepelbouw, hier is hij gelukt, dank zij de meesterschap over vormgeving en materiaal, dat soepel, handelbaar is geworden onder de macht van den kunstenaar. Wat in het Beethovenhuis en het Pantheon der Menschheid geïdealiseerd werd, omdat de abstractie van de opgaaf geen banden legde, geen grenzen bepaalde, en daardoor leidde tot de onmogelijkheid om de idee stoffelijk te benaderen, thans is deze benadering zoo nauwkeurig, zoo nauwgezet mogelijk tevens, omdat de grenzen streng afgebakend werden en omdat de kunstenaar met zijn adelaarsvlucht, thans genomen, het geheele gebied beheerschte, en zich daardoor vrij voelde.

Want wel mag men spreken van een arendsvlucht, die de geest van den kunstenaar bij de conceptie van dit werk heeft genomen! Hoe heeft hij de reusachtige opgaaf aangevat! Welk een groote greep, om dat gebouwencomplex neer te vlijen om een stillen vijver en daarmede tegelijk te voldoen aan de zeer hoog gestelde praktische eischen en tevens te scheppen een monument, even bekorend als imponeerend door zijn grootheid.

Men denke zich dit gebouw voltooid, daarna nog eenige jaren bestreken door den tijd, die er dat eigenaardige pâte aan geeft, zonder het welk geen gebouw hier denkbaar is en waarmede het met het levend stadsaspect zal zijn samengegroeid.

Naderend uit de Willem de Zwijgerlaan verrijst het linker hoekgebouw met een koepelvormige afdekking, een veelhoekigen massieven klomp, waarachter het geheele gebouw nog schuil gaat.

Het oog omvat dus niet direct het geheele bouwwerk, maar dit zal langzamerhand te voorschijn springen in een rustig rhythme van bouwdeelen, dat afgesloten wordt door de beide overblijvende, eveneens door koepels bekroonde, hoogere bouwmassa's.

Naderbij tredend, kan men reeds door de gerekte lage openingen in de galerij aan de Stadhouderslaan de lichtende vlakken van den sterk geleden gevel van den vleugelbouw in het klare water zien spiegelen, totdat allengs de geheele binnenwand met de overkoepelde middenhal en de sierlijke, half weggescholen poortopeningen, zich aan het oog zullen ontvouwen.

Natuurlijk is de vijver een van de hoofdmomenten van het ontwerp, en hij bepaalde ook zeer zeker eenige der hoofdafmetingen van het bouwwerk.

De hoogte der binnengevels werd door hem eenigermate bepaald; ook is een vijver zelf zeer streng aan afmetingen gebonden. Een groote vijver wordt een waterplas zonder poëtisch effect, waarvan de door den wind bewogen golven klotsen tegen de schoeiingen. Dan is de donkere geheimzinnigheid weg, het ondoorgrondelijke, dat we juist in de stilte van een vijver zoeken. Daarom is de geslotenheid ervan, zoo noodig, hetzij door zwaar geboomte, hetzij, als in dit gebouw, door een rustigen, ononderbroken walmuur, waarachter de baksteenen gevels.

Deze vijver zal geven, wat de bouwmeester zich voorstelt, hij zal de mildheid geven van de natuur in deze door menschenhand geschapen ruimte.

En wel zullen er de schoone woorden passen van Rodenbach, uit „de Zwane":

Des hemels spiegel, mild en frisch
De lucht in 't ronde lavend
Ligt daar de vijver, maagdelijk schoon
In stillen zomeravond.

Bij voorttreden langs de galerij wordt alles, op dezelfde manier als het verscheen, aan het oog onttrokken, rhythmisch en geleidelijk. Zoo is dit gebouw met zijn lange afmetingen, geen steenen massa, die ons door zijn groote vormen zal overdonderen,

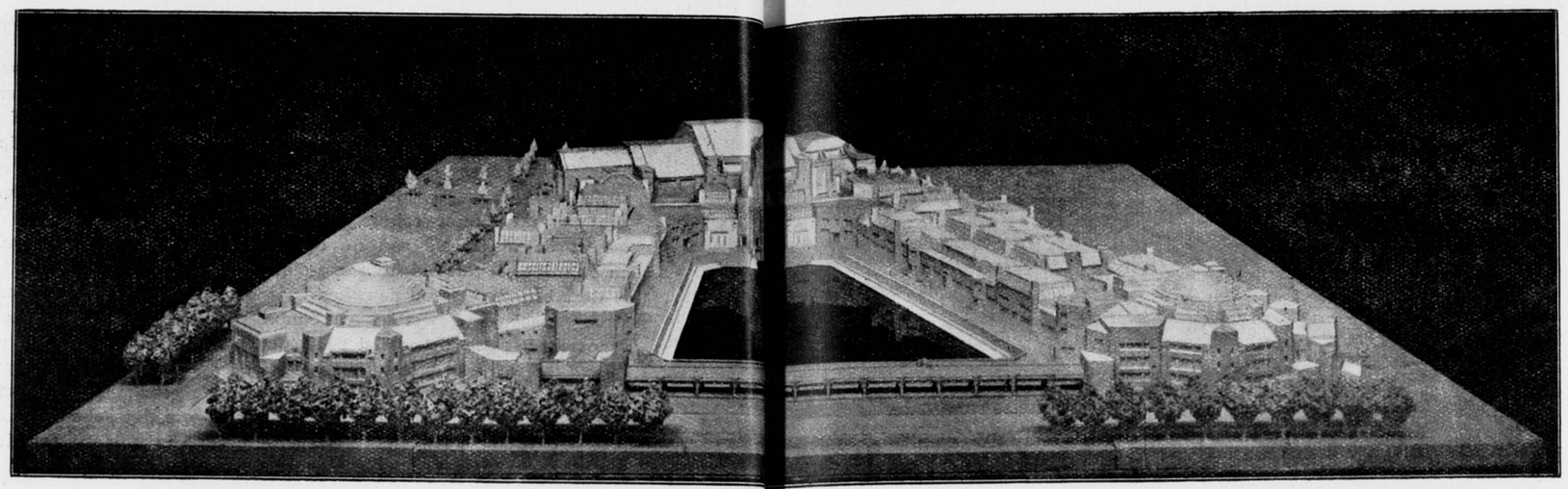

MAQUETTE MUSEA-GEBOUWEN TE'NHAGE. DR. H. P. BERLAGE. ARCHITECT.

noch door zijn speelsche onrustigheid zal vermoeien, het zien ervan zal worden het doorleven van een schoonen tijd, als van het luisteren naar muziek, waarin zich machtige geluidsgolven stapelen op teere zachte accoorden en weer door deze worden weggedragen en opgelost.

Nu ik mij in dit gebouwencomplex geheel heb ingedacht, nu de fraaie teekeningen op mij hebben ingewerkt, en ik het beeld van dit gebouw geheel voor mij zie, denk ik aan wat la Saussaye schreef over de kunst:

„In de wereld zien wij alles fragmentarisch, geïsoleerd, onvolkomen; terwijl onze behoeften uitgaan naar een levend geheel in heerlijkheid. De kunst geeft uitdrukking aan deze visie van een volmaakte wereld in schoonheid en harmonie. Dit te zien, dit te scheppen verheft ons boven ons zelf en boven de wereld".

Daarom ook zal het goed zijn deze nieuwe schepping van Berlage eenmaal verwezenlijkt te zien.

De vraag, die aller gedachten bezig houdt, is: „Zal dit plan worden uitgevoerd". En menigeen denkt dan dadelijk aan den Gemeenteraad van 's Gravenhage, die geroepen is de beslissing te nemen. Men denkt onwillekeurig aan den verre van rooskleurigen tijd om voor een dergelijk bouwwerk de millioenen te voteeren. De economische barometer staat nog steeds op veranderlijk, en heeft eer neiging te dalen dan te rijzen.

En zelfs zal menigeen de Haagsche gemeenteraadsleden niet benijden, genoodzaakt te zijn hier te beslissen. Ieder voelt het gewicht van de zaak.

Toch zal er wel eens in deze wereld iets van minder cultureel belang beslist zijn d'un coeur leger. Maar zal dan luchthartigheid den doorslag moeten brengen?

Wij meenen van niet. De gedachten en de gebeurtenissen die geleid hebben tot het het samenstellen van dit ontwerp, wettigen het eerder volkomen dat men het met ernst aanvaarden kan. De instelling toch van den Dienst van Kunsten en Wetenschappen in Den Haag, was de eerste stap dien men deed, om in deze stad de beoefening van de kunst en van de wetenschappen in goede banen te leiden en te trachten Den Haag te maken tot een

centrum van cultuur. Deze stap werd gedaan, met het bewustzijn, dat hij consequenties zou hebben, die aanvaard moeten worden. Eigenlijk doet men zulke stappen niet, zonder de consequenties reeds aanvaard te hebben, ja, men neemt het besluit met de onvermijdelijke gevolgen als doel. Terwille van een toekomst, waarin Den Haag zou uitblinken op het gebied van kunst en wetenschap-beoefening, waarin het binnen zijn muren zou kunnen wijzen op mooie bouwwerken, schitterende kunstverzamelingen, waarin het zou kunnen bogen, de corypheeën der kunst en wetenschap in zijn eigen zalen te ontvangen, om vandaar uit hun licht te laten schijnen, daarom, en alleen daarom stelde men in 1918 den Dienst van Kunsten en Wetenschappen in. Toch niet om te hooi en te gras in gehuurde ruimten van gemeentewege tentoonstelling te kunnen houden, muziekuitvoeringen te geven en in Pulchri eens een architecturaal-ontwerp te exposeeren!

En het was dan ook heel natuurlijk dat een der eerste daden van den Directeur van den Dienst Dr. H. E. van Gelder was, voorstellen te doen omtrent de basis, omtrent het milieu, waaruit zich de bedoeling van den ingestelden dienst zou kunnen verwezenlijken.

Dit milieu is een onvermijdelijke noodzakelijkheid en evenals een stad voor zijn bestuur in sociale en economische richting zijn waardig verblijf noodig heeft, zoo heeft Den Haag voor zijn bestuur in cultureele richting zijn plaats, zijn middelen noodig.

Zoo gezien is de beslissing, die over de uitvoering van dit ontwerp moet vallen, een ernstige, maar niettemin een eenvoudige, en de voornaamste vraag, die daarbij in aanmerking kan komen, is wel deze: „Zal dit gebouw, zoo economisch mogelijk, in praktisch en aesthetisch opzicht, voldoen aan de bestemming, die men het wenscht te geven".

Overtuigd, dat op deze vraag slechts een volmondig „ja" kan worden gegeven, zullen we in het volgend nummer in dit blad van de samenstelling van het ontwerp een beschrijving geven waaruit dit zal kunnen blijken.

J. P. M.

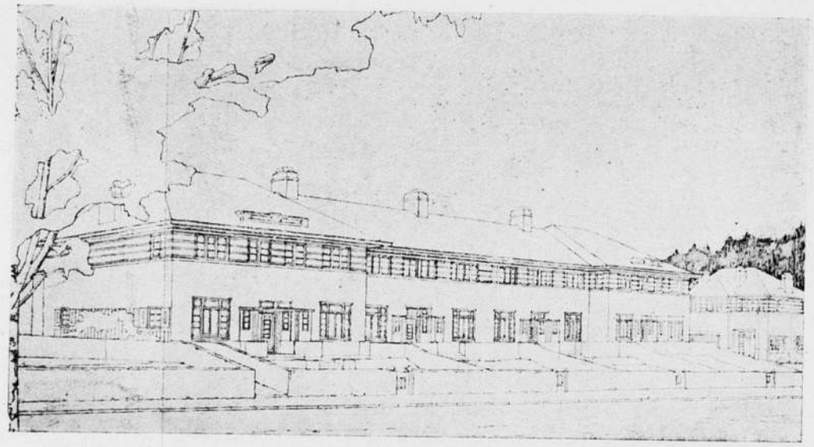

MIDDENSTANDSWONINGEN TE ARNHEM. ARCHITECTENBUREAU JAN GRATAMA & G. VERSTEEG.

TENTOONSTELLING VAN MIDDENSTANDS-WONINGEN IN DE KON. SCHOOL VOOR TECHNIEK EN AMBACHT TE 'S-HERTOGENBOSCH. *)

Niet zonder schroom, zet ik mij op verzoek der Directie van bovengenoemde school, tot het geven eener beschouwing van het tentoongestelde werk. In hoofdzaak mij bepalend tot de architectuur, zal ik op de inwendige woonruimte niet ingaan. Ik stel voorop, dat ik zeer goed weet dat het veel gemakkelijker is tekortkomingen aan te wijzen dan het zelf beter te doen.

En bij ervaring weet ik, dat vaak onoverkomelijke moeilijkheden van allerlei aard oorzaak zijn van een minder slagen. In de overtuiging echter dat eene beschouwing zoowel voor het publiek als voor de studeerenden en wellicht ook voor den architect goede vruchten kan afwerpen, geef ik hier mijne welgemeende oprechte overtuiging weer.

Een woord van hulde aan de schooldirectie voor dezen eersten stap moet echter eerst gebracht worden. Bij deze gelegenheid kan ik ook niet nalaten mijne overtuiging aan te stippen dat we in het dagelijksch bestuur onzer stad en niet in het minst in onzen Burgemeester niet alleen voorstanders weten ter bescherming van oude-, doch ook van gezonde moderne architectuur. Met dit aanloopje van appreciatie komt men er echter niet geheel zonder aanmerking af.

De aankleeding kan prettiger en m.i. voor het publiek overzichtelijker en leerzamer, al zal dan ook daarvan een opklimming of afdaling in kwaliteit van het werk hiervan het gevolg zijn. De plaats moet een waardemeter zijn, zooals dit zeer terecht bij het knappe werk van Versteeg het geval is. Maar dan moeten Esthourgie, v. d. Heijden, Kool en Rood plaats maken voor Stuivinga, Slothouwer, Feenstra en anderen.

Ook een speciale middenstandswoning tentoonstelling is m.i. in deze tijdsomstandigheden niet gelukkig en dit is wellicht oorzaak dat van vele architecten geen of niet hun beste werk aanwezig is. Vooral aan de arbeiderswoning voltrekt zich thans de moderne architectuur. Noode missen wij er ook het werk van ons nieuw centraal bureau voor woningdienst.

In de hoop op een volgende meer zuivere architectuur tentoonstelling, zoo mogelijk

*) Eerst nu kon dit verslag over deze tentoonstelling, die reeds 31 Dec. 1920 gesloten werd, worden opgenomen.

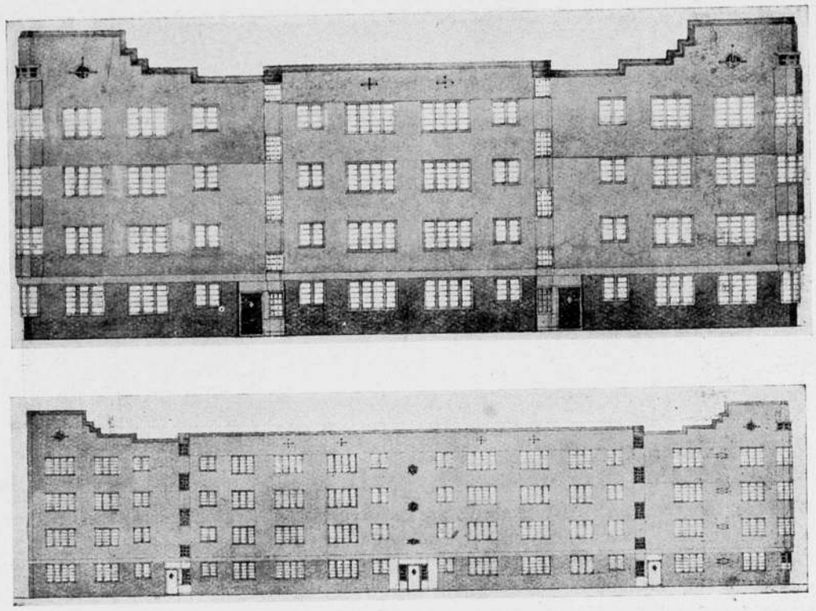

AMST. COÖP. WONING-VEREENIGING: SAMENWERKING. PLAN VOOR 44 WONINGEN
ARCHITECT IR. D. F. SLOTHOUWER.

met een enkele voordracht over bouwkunst, steken we dan van wal, in de volgorde der opstelling, mijn inzending passeerend.

Het principieele werk van Kropholler doet tegen de vaak te ver gedreven gevoelsuitingen van velen verfrisschend. Wel draaft hij op zijn stokpaardje het meer grootsche van harmonie, groepeering, rhythme en contrast voorbij.

Jan Stuyt kan zeker op ander gebied nieuwer werk te zien geven.

Jan en Theo Stuivinga geven met hun complex „Het nieuwe woonhuis" te Utrecht mee van het beste werk hier te zien. Van hen is er ook ouder werk met oudere elementen en met een zwak punt dáár, waar twee topgevels tegen elkaar staan en een gat vormen waardoor het geheel in tweeën valt. Hun landhuisje is mij te gewild schilderachtig en zou voornamer kunnen.

Veenstra en van Broekhuizen geven in de groote lijn en massa, knap werk te zien. In het geheel misschien iets te stug. Groepeering der onderdeelen en hun detailleering kan winnen. Het geheel komt mij te weinig uit het gemoed; te opzettelijk modern gewild; te veel van de teekenplank.

Albert Otten toont z'n met veel liefde verzorgde Lunet-bebouwing te Vught. Het zijn mooie typen landelijke arbeiderswoningen. De ramen verstoren echter dezen indruk, wijl zij te veel aan school- of atelier-raam doen denken.

Straten en pleintjes zijn voor mij te weinig gesloten en te weinig ruimtebegrenzend gevoeld. Zou het geheel nog niet grootscher opgevat kunnen zijn op deze zeldzaam schoone „Zonneheuvel"?

Charles Esthourgie kan het tusschen Otten en Versteeg niet uithouden. De woningen te Oss zijn wat uit de oude doos. Het geheel rammelt door gemis aan goede elementen, groeepering en rhythme. Accenten, als topgevels, staan op verkeerde plaatsen inplaats van ze als dankbare motieven te laten contrasteeren.

Zeer terecht heeft het beschaafde en uiterst verzorgde werk van Versteeg de eereplaats welke het zeker toekomt. Het is wel overwogen en van zeer eigen stempel.

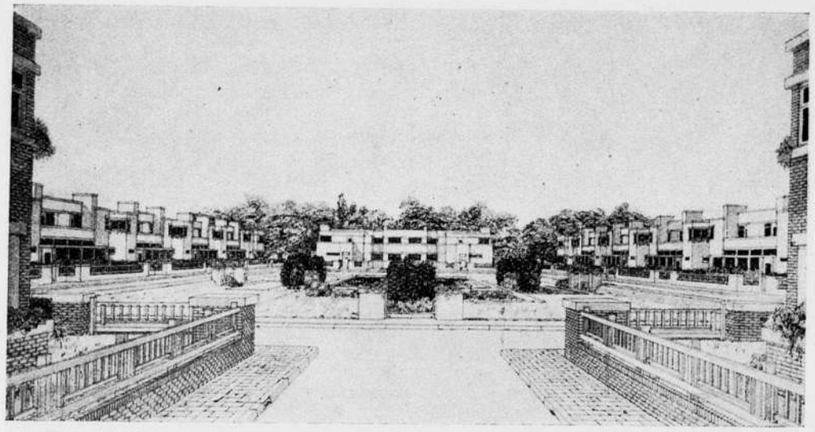

TUINSTAD „DAAL EN BERG". ARCHITECT JAN WILS.

Versteeg en Gratama vertoonen altijd een fijn gevoel voor groepeering, verhouding, rhythme en accent. Buitendien een zeer knap en frisch eigen kleurenspel.

De kleurteekeningen van Versteeg hebben voor mij volle waarde, wijl het werkelijk kleurstudie is in tegenstelling met dat in het algemeen prentjesmakerij welke alleen op effect berekend is. Het gaat om het resultaat en niet om het plaatje. Eenvoud is ook hier het kenmerk van het ware.

Geen der inzenders toont zooveel zorg aan ingangen en dakvensters besteed te hebben als Versteeg. Zouden we nog een paar opmerkingen maken dan waren het deze. Beneden- en bovenramen harmonieeren niet geheel. Op teekening contrasteert hier en daar het rijk behandelde bovendeel tegen het feitelijk belangrijkere sobere benedengedeelte te sterk.

Van Wils meen ik knapper werk te kennen. Z'n tuinstad „Daal en Berg" is mij voor hem te weinig grootsch. Het geheel is onrustig. Hier en daar stoort het te veel aan glas en treden andere storende elementen op. De details zullen wel beschaafder worden. Voor sommigen herinnert Wils te sterk aan den Amerikaan Wrigt, hoewel hij m.i. het werk goed verwerkt. De ruimtewerking — op de perspectief is dit goed te zien — valt mij van hem tegen.

Voor Kool had ik voor z'n reproducties in „Klei" meer waardeering dan het hier tentoongestelde. Z'n schetsen zijn te gewild artistiek met te gewone elementen.

Het werk in samenwerking met Rood doet niet aangenaam aan. Het herinnert aan het werk in de Transvaalbuurt te Amsterdam van Gratama-Versteeg-Berlage, echter minder gunstig. Het geheel kan rustiger en mooier van details (o. a. te zware lateien). Rhythme en groepeering kan beter. Een tweede groep is er met dezelfde elementen echter met weglating van het dak, dus plat. Men ziet hier wel duidelijk dat een platdak andere eischen aan de compositie stelt.

Kasimir en Tonkens toonen ook de algemeene zwakheid bij groote groepen in groepeering en rhythme, waarbij komen te veel en te zwakke elementen vooral in ramen, waardoor het geheel onrustig wordt.

Ir. Elout geeft schetsen waaraan een zekere grootheid niet te ontzeggen is maar die te vaag zijn voor nadere beschouwing.

Ir. Slothouwer's inzending is knap en mooi eenvoudig. De conceptie is weinig pretentieus. Ramen zijn mooi. Wel mis ik eenigermate het middenstands woning karakter. Het rhythme is minder mooi, terwijl de verdeeling van den korten gevel in drie gelijke deelen, ook in de hoogte, minder interessant maakt. Van den langen gevel

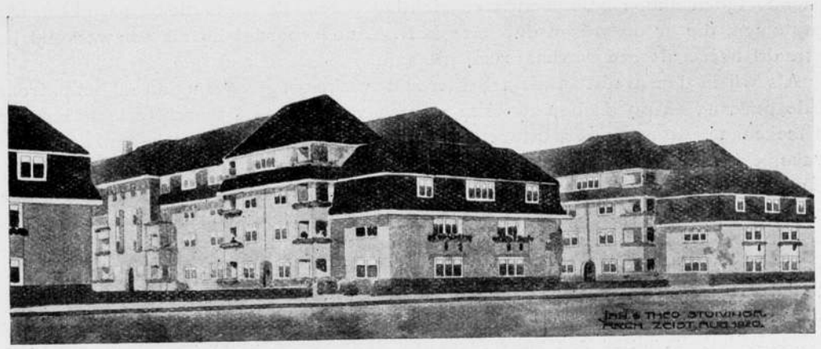

ONTWERP VOOR EEN GROEP FLATWONINGEN VOOR DE BOUWVEREENIGING „HET NIEUWE WOONHUIS" TE UTRECHT. JAN EN THEO STUIVINGA, ARCHITECTEN.

lijken mij de groepen te groot van schaal. De verhooging der hoeken is m. i. moeilijk te verdedigen.

Bij de lage doch ferme woningen van Suijling doen zich wel minder moeilijkheden voor wijl het telkens vrijstaande woningen zijn.

Ir. Jules Kaijser toont villa's van eigen persoonlijkheid, waaraan Duitsche invloed. In werkelijkheid is het werk nog knapper dan het teekenwerk.

Van Meijsing is er een uitbreidingsplan, dat werkelijk beteekenende eigenschappen bezit. Het toont vooral ruimtewerking en details die aan de klassieke monumentaliteit herinneren. Ik hoop dat dit bij hem nog sterker zal ontwikkelen en nog sterker de idee ruimtebegrenzing tot uiting komt. Z'n vogelvlucht laat zich moeilijk in 't kort beschouwen.

Looijen toont een landhuis van oudere opvatting. Visser laat goede architectuur zien van ouderen datum. „Duinveste" is echter minder geslaagd, en bevat te veel elementen, naast minder goede verhoudingen. De oplossing van het plat dak is niet geslaagd.

Het werk van Kok is als systeemwerk eenig op deze tentoonstelling. Het is het ten top drijven der harmonie. M.i. heeft Kok het gevaar van zich te laten meeslepen niet geheel overwonnen. Het werk wordt iets droog, 't is echter goede architectuur.

Rest nog het knappe teekenwerk van Verhorst voor landhuisjes en van Van der Heijden, wat ik met den besten wil niet anders dan met prentjesmakerij kan bestempelen.

Zijn glas-in-loodraam is mee van het beste op dit gebied, dat we bezitten.

's Hertogenbosch 30 Dec. 1920. H. W. VALK. Architect. B. N. A.

QUO-VADIS, B. N. A.?

Toen ik eenige maanden geleden in dit blad schreef over bouwassociaties, had ik geen vermoeden, dat in de praktijk deze associaties zich reeds zoo snel zouden vormen en zoo sterk naar voren dringen als thans reeds het geval is. Het geeft mij moed en vertrouwen in de zelfwerkzaamheid van den mensch, waaruit de verloren gegane levensvreugd weer zal geboren worden. De arbeiders zullen hun levenshouding thans veroveren, omdat zij geestelijk en lichamelijk gaan deelnemen aan de productie en deze ten slotte geheel zullen brengen in hun handen. Zijn de architecten zich bewust, dat zij behooren tot deze arbeiders. Zien zij door hun bourgeoisgevoel hun taak wel duidelijk voor zich. Ik betwijfel het sterk. De pas tot stand gekomen salarisregeling van de opzichters en teekenaars geeft mij het recht hiertoe. Zien we hieruit niet ten duidelijkste, dat de architecten zich in plaats van kunstenaar-arbeiders voor alles werkgevers gevoelen met al de kapitalistische hebbelijkheden, die den echten patroon kenmerken. Zijn dit werkelijk de kunstenaars, die meenen, dat zij met hun kunst de

komende tijden zullen beinvloeden en richting geven. Ik zie in die burgerlijke uitingen symptomen, die er op wijzen dat onze B. N. A. nog voordat hij als een werkelijk licht gestraald heeft, als een waskaars zal uitgaan.

Als wij in den architect als arbeider in de toekomst gelooven, dan zal het patronaat op de bureaux en op de bouwwerken moeten verdwijnen. De architect, de ingenieur, de teekenaar, de opzichter, uitvoerder en vakarbeider zullen tot het inzicht moeten geraken, dat zij door samenwerking elk naar geaardheid het bouwwerk tot stand brengen. De architect-patroon is een belachelijkheid, een uiting van burgerlijke zielen, die zich vastklampen aan het verleden en het komende met den kop in het zand afwachten. Waar is de bond, die alle technici zal omvatten, alle geestelijke werkers op technisch gebied, die zich federatief eén zal gevoelen en één zijn met de handarbeiders in de techniek. Die bond moet komen met of naast den B. N. A. Ik hoop met. Als kunstenaarslichaam is de B. N. A. een onding. Zeer terecht wordt dit reeds geruimen tijd ingezien en treedt het karakter van vakvereeniging naar voren, maar zonder kracht te ontwikkelen. Wie gelooft nog in een vakvereeniging, die meent kracht te putten in het zenden van adressen aan regeering van stad en land. Wie gelooft aan haar kracht, als werkelijk gaat blijken (en het blijkt reeds al te duidelijk) dat de regeering en de stedelijke besturen lak hebben aan de architecten. Laten we ons geen zand in de oogen strooien door een regeering, die zoo nu en dan een been aan de architecten toegooit, als antwoord op een adres, maar die in werkelijkheid aan den kunstenaar zijn vleugels ontrukt. Telkens blazen we ons op en schrijven weer een request, maar intusschen verliezen we onzen trots, het schoonste, wat een mensch verliezen kan. We laten ons knechten door de bureaucraten, die onzen arbeid regelen en ten slotte geheel aan banden leggen. Het ergste is, dat we dit veelal niet merken, wat alleen bewijst hoe verambtenaard we reeds zijn.

Als de B. N. A., de bonden van technici en de opzichters- en teekenaarsbonden zullen beseffen, dat de bouwkunst van de toekomst op het spel staat, en dat daarvoor gevochten moet worden, desnoods met de felste middelen, dan kunnen wij onze plaats handhaven als hoofdarbeiders in de komende maatschappij. Dan is er van zelf door onze gemeenschappelijke kracht een behoorlijk bestaan voor alle technici, en behoeven we onze schoone arbeidskracht niet te verspillen met vechten om een paar stuivers loon meer of minder, dan eischen wij een behoorlijk bestaan en houden onzen geest frisch door zelfwerkzaamheid aan het gemeenschappelijk gebouw en we werpen den ambtenaarsbent omver, die onzen geest verlamt. Zonder requesten vallen dan de herkauwers van den geest van anderen. Beseft de B. N. A., dat hij kan voorgaan, terwijl als hij wacht slechts volgen mogelijk is. Er zijn massa's architecten buiten den B. N. A. en zij zijn geestelijk dikwijls niet de minste.

Ir. J. B. v. LOGHEM.

ONTVANGEN BOEKWERKEN.

Städtebau. Das Formproblem der Stadt in Vergangenheit und Zukunft door Paul Wolf. Verlag Klinkhart und Biermann te Leipzig. Prijs geh. 20 mark.

Naast de voortreffelijke boekwerken van Brinckmann en Unwinn over dit onderwerp maakt het boek van den heer Wolf geen bijzonderen indruk. De schrijver is de meening toegedaan dat „die praktische Lösung des Formproblem: der Stadt erfolgen musz im Atelier des Städtebauers, im steten Kampfe mit den Bedürfnissen und Forderungen unserer Zeit". Het boek bedoelt nu, waar een overzicht over deze gegevens door het verspreid zijn ervan de arbeid van den practischen stedenbouwer bemoeilijkt, deze gecomprimeerd te geven. Of echter de practische stedenbouwer met het niet overal duidelijke en overal langdradige betoog gebaat zal zijn voor zijn arbeid staat te betwijfelen. Het boek heeft bovendien tegen, dat het papier, de druk en de illustraties alles behalve fraai zijn. Een nieuwe uitgaaf zal hier misschien verbetering in kunnen brengen.

J. P. M.

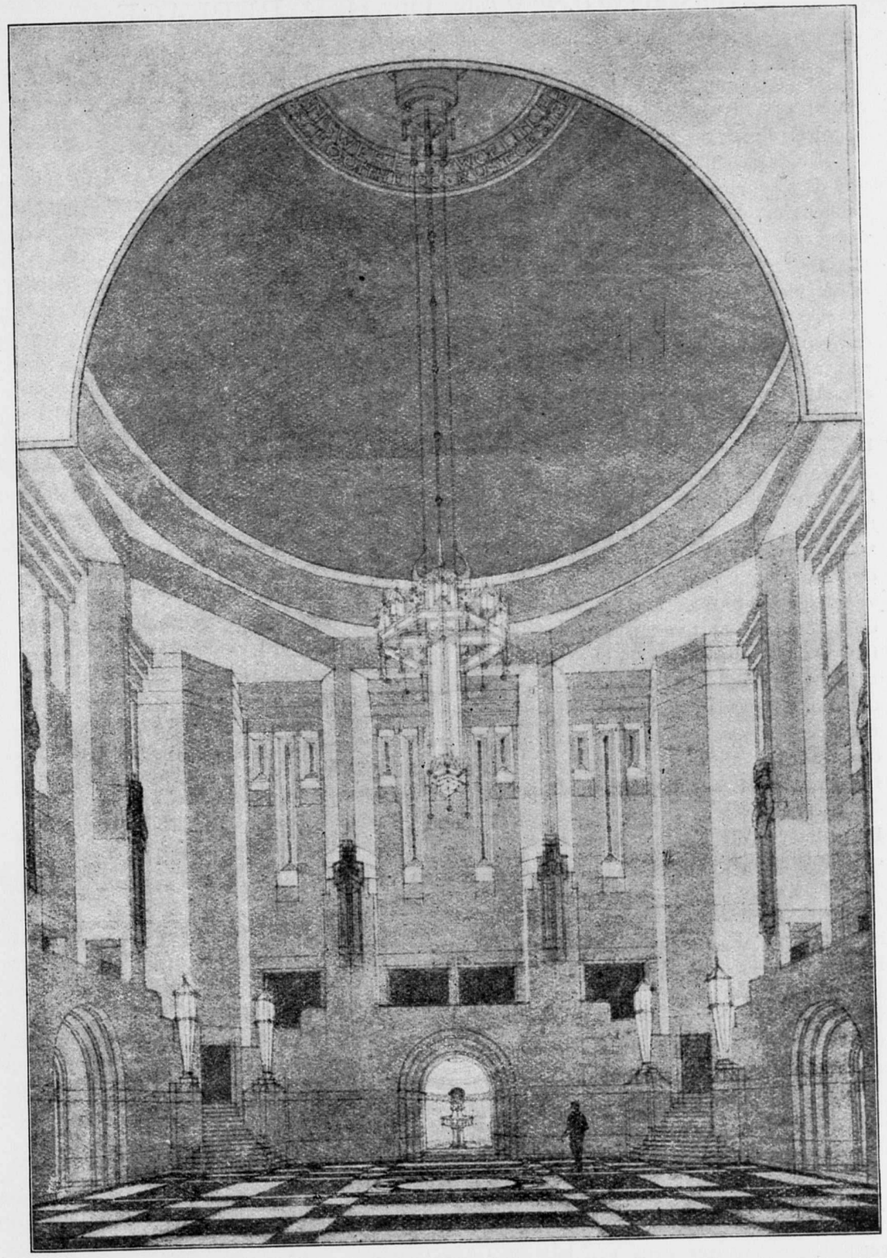

MUSEA-GEBOUW TE 'S-GRAVENHAGE. MIDDENHAL. TEEKENING VAN DR. H. P. BERLAGE

Behoort bij het Bouwkundig Weekblad van 22 Jan. 1921. No. 4.

HET ONTWERP VOOR DE HAAGSCHE MUSEA-GEBOUWEN VAN Dr. H. P. BERLAGE.

(Slot).

In het door Dr. Berlage ontworpen gebouw zijn ondergebracht een museum voor moderne kunst, een museum voor kunstnijverheid met tentoonstellingsruimte en een gehoorzaal voor groote bijeenkomsten en muziekuitvoeringen.

Duidelijk zijn deze drie deelen in het ontwerp te onderscheiden. Aan den vleugel aan de Cornelis de Wittlaan ligt het schilderijenmuseum, de andere vleugel wordt in beslag genomen door het kunstnijverheidsmuseum, aan de Johan de Wittlaan is de gehoorzaal c.a. geprojecteerd. Tusschen deze drie bouwdeelen in ligt de centrale groote hal, behoorend tot elk dier deelen. Zij is tusschen de drie deelen van het gebouw ingekneld en vormt zoodoende de verbinding ervan.

Opvallend is de scheefheid van den plattegrond en het prijsgeven der symmetrie, die op een terrein met zulke groote afmetingen allicht door te voeren zou geweest zijn. De asymmetrische opzet heeft echter het groote praktische voordeel gegeven, dat alle deelen van het gebouw geheel vrij zijn komen te liggen, waardoor zoowel het schilderijenmuseum als het kunstnijverheidsmuseum in dezelfde condities verkeeren ten opzichte van de toetreding van het licht, terwijl door den gekozen vorm ook is ontgaan, dat verschillende deelen van het gebouw elkaar in hun functie belemmeren. Daarvoor werd het geheele terrein met zijn scheeven vorm benut en moest van de nood een deugd worden gemaakt. Dit is inderdaad op voortreffelijke wijze geschied, zóó, dat de asymmetrie geen storenden indruk zal geven. Bekijkt men den plattegrond, dan ziet men, dat de lijn gaande door het midden der centrale hal en het midden van de galerij aan de Stadhouderslaan den hoek halveert, welke gemaakt wordt door de rooilijnen der binnengevels van de vleugelgebouwen. Deze liggen dus symmetrisch ten opzichte van deze denkbeeldige as en omdat deze loodrecht staat op den derden binnengevel zal men vrijwel een gevoel van symmetrie blijven behouden. Neemt men daarbij in aanmerking dat de binnenplaatsruimte tusschen de gevels, zoo ongeveer zoo groot is als het ieder bekende Damplein te Amsterdam, dan is er geen vrees dat deze aanleg storend zal werken. Veeleer zal hij bijdragen tot eenen verrassenden indruk, omdat men de rationeele oorzaak der evenwichtigheid mist.

Want deze zit niet in de gelijkheid der maten, maar in die der massa's der bouwdeelen, die op zeer nauwkeurige wijze, men zou haast zeggen „afgestemd" zijn, om harmonie te vormen met het geheel.

De vleugelmassa's zijn aequivalent, echter verschillend van vorm.

Die van het schilderijenmuseum is het eenvoudigst, die van het kunstnijverheidsmuseum met de enorm ontwikkelde voorruimte, die er bovendien nog onder een hoek tegen leunt, is meer gecompliceerd.

Beschouwen we thans het museum voor moderne kunst afzonderlijk. De benedenverdieping ervan wordt ingenomen door de monumentale entree, de benoodigde werkruimten, studiezalen, een bibliotheek, localiteiten voor den Directeur, zijn beambten, het personeel, bergruimten enz.

Op de verdieping ligt het eigenlijke museum. Dit vertoont een van de meeste bekende musea afwijkenden plattegrond.

Het heeft bij den Directeur van den Dienst van Kunsten en Wetenschappen van Den Haag, Dr. Van Gelder voorgezeten, in het nieuwe gebouw de bezwaren op te heffen die er kleven aan de meeste bestaande Europeesche musea. In stede toch dat deze in staat zijn met hun rijkdom van kunstschatten den bezoekers genot te geven, te verheffen boven den druk van het alledaagsche leven, zoodat het museum de plaats is voor rustig geestelijk genieten en voor „gemoedscultuur", werkt hun inrichting veelal vermoeiend. Zij gelijken vaak op pakhuizen, waarin de overladenheid een

waarlijk genieten belemmert, terwijl het voortdurend loopen in het diffuse museumlicht en het voortdurend moeten kijken op schilderijen en nog eens schilderijen, eer benauwend dan verfrisschend werkt. En menig bezoeker, die een museum verlatend zijn oogen knippend went aan het warme daglicht, zal ook zijn gemoed weer voelen verruimen, als hij zich weer buiten voelt. Deze onaangename museumstemming wenscht de heer Van Gelder in ieder geval te voorkomen. Dr. Berlage heeft het meer ideaal museumgebouw benaderd door de museumzalen alle toegankelijk te maken van uit breede gangen, die hij langs de buitengevels projecteerde. Deze gangen zijn onderbroken door erkers, waaruit men de buitenwereld kan blijven zien. De vijver van het museum heeft zoodoende ook voor de museumbezoekers zijn groote beteekenis. Het spiegelende water is het aangewezen rustpunt voor het oog na en tusschen het verblijf bij de kunstwerken in de museumzalen.

Afwijkend ook van die der meeste bestaande musea is de verlichting met hoog zijlicht. Een museum staat of valt met zijn verlichting en het is dan ook begrijpelijk dat voor dit ontwerp dit onderdeel uitvoerig is bestudeerd.

Het nieuwe systeem van hoog geplaatst zijlicht is van Amerikaanschen oorsprong en het is gebleken dat het bijzondere voordeelen geeft.

Dr. v. Gelder acht het zelfs mogelijk met dit systeem, waarbij het hooge zijlicht naar willekeur getemperd en afgesloten kan worden door beweegbare schermen, het zuiderlicht te gebruiken, hetgeen een symmetrische doorsnede van de vleugels van het bouwwerk mogelijk maakt.

Het museum is een herhaling van een travee, welke bestaat uit een groote museumzaal van 17 × 17 M., welke men langs een trapje van uit de breede zijgangen bereikt, terwijl aan weerszijden van dit trapje, een kabinet is geprojecteerd.

De middenzaal ligt het hoogst, haar hooge zijlicht staat boven het plat der kabinetten, die hun licht ontvangen over de iets lagere gang heen.

Door het toepassen van gewapend beton constructies voor de zijlichten en platten, is het dak de zuivere omsluiting der inwendige ruimten, waardoor een architectonisch zuivere oplossing werd bereikt. Vanzelf sprekend is een dusdanige constructie ook de eenvoudigste en de goedkoopste.

Beschouwen we thans nog twee der voornaamste ruimten in het gebouw in 't bijzonder, n.l. de groote hal en de gehoorzaal.

De groote hal vindt in de gelijknamige ruimte in het Beethovenhuis-ontwerp zijn prototype. Er is echter een groot verschil. In de eerste plaats is deze hal niet zooals in het plan van 1908, door een vloer in tweeën gedeeld; in de tweede plaats zijn de hoektrappen hier beter op hun plaats. Want in deze ruimte is er geen domineerende richting, zoodat de naar alle zijden opstijgende en wegschietende trappen geen verwarring brengen in een noodzakelijke bewegingsrichting. De hal ligt centraal, neemt alles in zich op. Van uit de achterste gangen van de musea, met haar gedempte licht, komt men in de middenhal in helderder atmosfeer, waarin de door de hooge spleten dringende zonnestralen de aantrekking zullen geven. Maar ook van uit den vijver, kan men, langs kleine trappen opgaand, de hal bereiken. Tegenover de levendigheid die het watervlak geeft, zal dan de stille halruimte aan de bezoekers het contact brengen met de kunstschatten van de musea.

De hal zelf is prachtig geslaagd. Krachtig schieten de acht zware pijlers naar boven, harmonisch steunend op den massieven onderbouw, waartusschen de trappen verdwijnen, en van boven verbonden door den achtkanten zwaren dekgordel, die den koepel draagt. In wezen is deze koepelruimte gelijk aan die van het Pantheon te Rome. Daar is de veeleenheid der gewelfbogen, om het stabiele evenwicht te verkrijgen, opgelost in den monolyth. Hier verdeelen de krachten in de pijlers, platen en koepel zich in de heterogene bestanddeelen van het gewapend beton, dat wederom als monolyth aan ons oog verschijnt.

Van de hal heeft de ontwerper een fraaie perspectief-teekening vervaardigd, van welke hier een reproductie is opgenomen.

MUSEA-GEBOUWEN TE
'S-GRAVENHAGE.
ARCHITECT DR. H. P. BERLAGE.

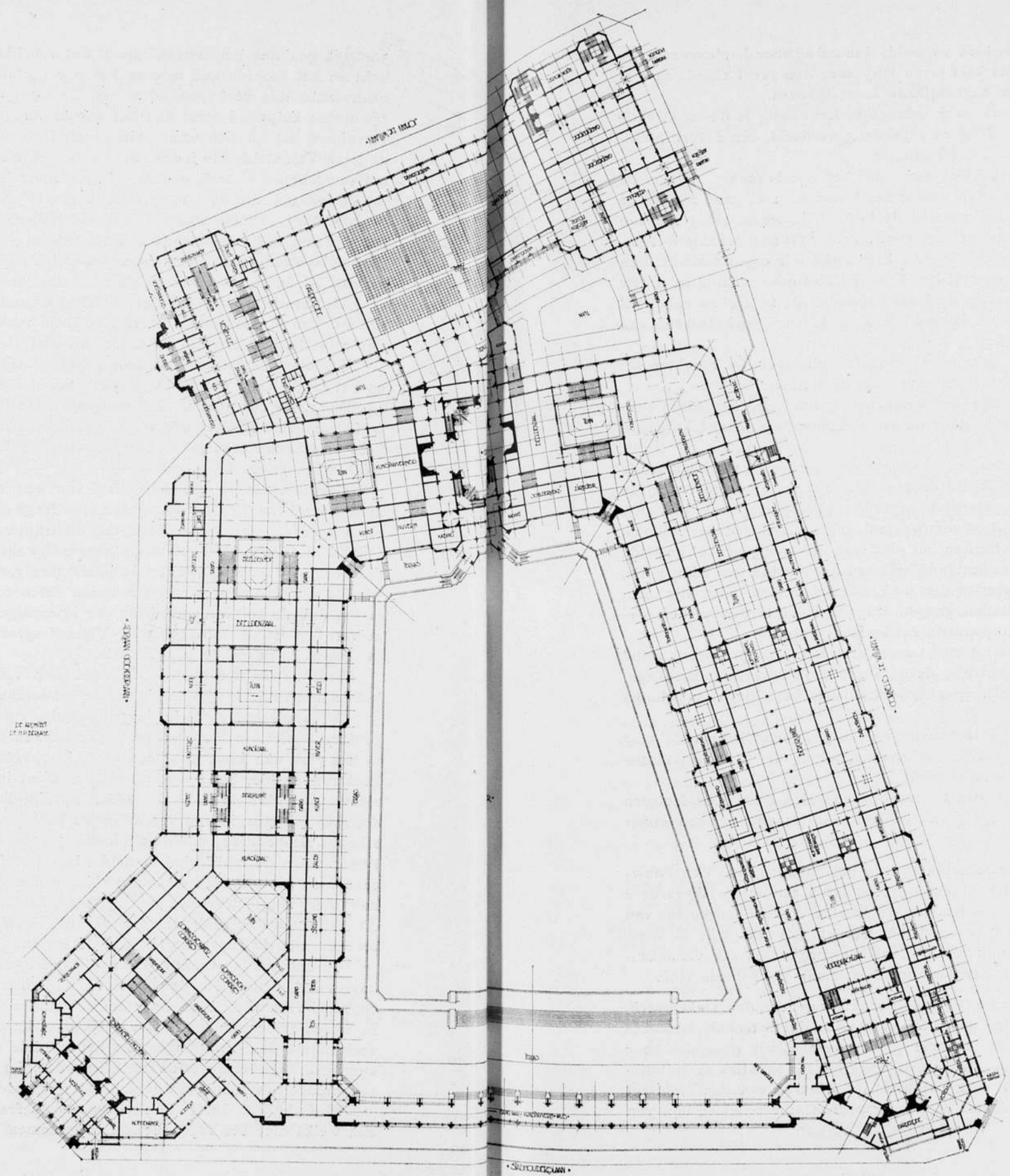

PLAN VAN DEN
BEGANE GROND.
SCHAAL 1 à 1000.

En is deze hal eenmaal uitgevoerd en voltooid, dan zal zij voor den bouwmeester zijn de verwerkelijking van dat, wat hem jaren lang voor den geest stond, en wat zijn kunstenaarsziel in haar schoonste oogenblikken heeft beroerd.

De gehoorzaal is op zichzelf ook zeer belangrijk. Eenvoudig is de constructie dezer ruimte, die laag gehouden, en rustig en regelmatig verdeeld, een zekere intimiteit heeft behouden ondanks haar enorme afmetingen.

Deze intimiteit ontbrak in de ontworpen zaal voor het Beethovenhuis waarmede we als vanzelf vergelijkingen maken. Een kenmerkend verschil met deze zaal is de overdekking, die hier uit een rechte balkconstructie bestaat, in tegenstelling met het Beethovenhuis, waar de boog het constructieve element voor de overdekking vormde.

Een door bogen overspannen ruimte heeft echter altijd iets eigen levends. Een boog over ons heen doet wat, kan ons bij beschouwing niet onverschillig laten. Er zijn ruimten, waarin dit eigen leven van de bouwelementen de menschen onbewust opvoert tot hoogere bezieling, tot extase. Hierin ligt o. m. de innerlijke beteekenis van het Gothische bouwsysteem.

Evenwel zijn er ruimten, waar deze vervoerende architectonische krachten gewenscht zijn, doch er zijn er ook waar ze moeten worden vermeden.

Tot de eerste categorie behoort bijv. het kerkgebouw, waar de sfeer altijd constant kan zijn en opgevoerd kan worden door de architectuur, die er dus steeds mede in harmonie is.

In een concertzaal echter moet geen constante sfeer heerschen, de muziek moet de sfeer scheppen, met welker veranderlijkheid de architectonische ruimte moet blijven harmonieeren. Daarom past het boogsysteem die eigen karakter opdringt, niet voor zulk een zaal, en zal de gekozen vorm in deze nieuwe zaal van Dr. Berlage beter voldoen.

Komen we thans nog terug op de aan het eind van ons vorig artikel gestelde vraag, dan zien we dat dit ontwerp inderdaad geeft een architectonische compositie, rijk aan bijzondere elementen, schoonheden die we reeds voorvoelen, maar die men, als het gebouw is uitgevoerd, in de hallen, gangen, trappen, zalen, met al hun perspectieven en verrassende doorkijken, naar waarde zal kunnen genieten.

Dat dit ontwerp niets bevat, dat uit zucht naar verfraaiing en pompeuze praal geschapen werd, maar dat de mooie entrées, de groote hal, de vijver, elementen zijn, van intrinsieke beteekenis voor het ontwerp zelf, welks hooge bedoeling deze ruimten niet kan en mag missen.

Dat het constructiesysteem, van baksteenen muren en gewapend beton afdekking door platten en koepels, heeft geleid tot een zuivere omsluiting der architectonische ruimten, alzoo tot een minimum materiaalgebruik.

Dat de klare planverdeeling, de systematische opzet in zich dragen de factoren zoowel voor een architectonische schepping van hoogen rang als voor een zoo economisch mogelijken bouw.

Zoo kunnen wij omtrent de verwezenlijking van het ontwerp, met den bouwmeester, optimist zijn. Wij hopen, dat het niet lang moge duren, eer omtrent de verdere stappen wordt beslist en dat bij de beraadslaging de geesten vervuld mogen zijn van de ideale gedachten, die dit ontwerp geboren deden worden. Dit Haagsche Museum Gebouw geldt niet alleen een plaatselijk belang. Met het goedkeuren der verwezenlijking eert men niet alleen zichzelf en den bouwmeester, maar het geheele volk.

Ten slotte willen we nog last not least melding maken van het mooie teekenwerk, dat de tentoonstelling in Pulchri te zien geeft. Wij vermelden, dat de technische teekeningen, de plattegronden, de gevels en doorsneden vervaardigd zijn door den heer G. de Groot, architect te 's Gravenhage, die met dit werk van zijn artistiek assimilatievermogen heeft blijk gegeven, door op zulk een wijze de schetsen van den architect uit te werken. De gekleurde teekeningen en de perspectievische schetsen zijn van Dr. Berlage zelf.

Op voortreffelijke wijze is dit project opgesteld. In het midden der zaal, ongeveer op oogshoogte staat de maquette. Op eenigen afstand daarvan is langs de wanden een verhoogde estrade aangebracht, van waaruit men de maquette kan overzien en vergelijken met de teekeningen langs de wanden. Op deze inderdaad vernuftige wijze is het bezwaar dat een maquette voor een niet deskundig publiek heeft (valsche conclusies omtrent het in werkelijkheid al of niet zichtbare), zoo goed als opgeheven.

Het lijkt ons een methode, die navolging verdient [1]). J. P. M.

WAT ZIJN DE GEVOLGEN?

Of duidelijker gezegd: wat zal de uitwerking zijn van het album dat zoo juist door het Departement van Arbeid is uitgegeven en dat een 50-tal woningtypen bevat voor met rijksvoorschot te bouwen woningen.

Vóór alles een woord van lof voor het uiterlijk van dit album; het is eenvoudig en goed verzorgd, zonder zelfverheffing mogen wij zeggen, dat men niet vele landen zou kunnen vinden, die tot een dergelijke uitgave in staat zijn. Ook de verzorging der teekeningen is uitmuntend, een goede bladverdeeling, een smaakvol, hoewel eenigszins gemaniëreerd lettertype, een pittig aanduiden der hoofdzaken van de architectuur, die aantrekkelijk en eenvoudig met een flinke lijn wordt aangeduid.

Wat de architectuur zelf betreft, mag in het algemeen gezegd worden, dat deze uitmuntend is, zie bijv. de bladen 4, 23, 33 of 36, nummers die willekeurig gekozen zijn, omdat men ze met bijna alle andere zou kunnen aanvullen, waarbij alleen op te merken is, dat de typen met de mansarde daken van minder goede verhouding zijn geworden.

Van de verdiepingwoningen zijn terecht geen geveltypen gegeven, de mogelijkheden zijn hier onbegrensd en het arbeidsveld van den architect blijft daar dus geheel vrij.

Zooals in het inleidend woord gezegd wordt, zullen deze typen, hetgeen ook in de bekende circulaire van 30 Juli reeds werd meegedeeld, kunnen dienen als grondslag bij het maken van plannen en behoeven ze dus niet zonder meer te worden overgenomen. Duidelijk wordt gezegd dat de bedoeling alleen is om te toonen welke typen kunnen worden samengesteld in verband met de inhoudsmaten genoemd in de circulaire.

Het zou een punt van bespreking kunnen vormen na te gaan waar de hier geboden typen eigenlijk vandaan komen. Wellicht dat over eenigen tijd deze vraag niet meer gedaan zou worden, omdat er inderdaad reeds iets van een eenheid in de uiting van vele jongeren te vinden is. Zoover zijn wij op het oogenblik echter nog niet en daarom is het nu opvallend dat sommige typen overeenkomen met wat Granpré Molière en Verhagen in Rotterdam bouwden. Wellicht weten deze heeren hier iets meer vanaf.

Aangezien deze vraag echter alleen het ontstaan raakt zal hier daarop niet verder worden ingegaan, omdat het belangrijker is na te gaan wat de toekomst kan brengen.

En dan lijkt het begrijpelijk dat er architecten zijn, die zich tegen het op deze wijze aanbieden van ontwerpen zullen verzetten, omdat het veel overeenstemming vertoont met Bauberatung. Het gevaar is niet denkbeeldig dat de dorpstimmerman, die zooveel op zijn geweten heeft in de laatste decennia, zich nu niet langer beangst gevoelt voor het oordeel van den Inspecteur maar eenvoudig met type no. zooveel aankomt. Het gevaar ligt nu hierin dat een behoorlijk ontwerp, dat echter slechts op een schaal van 1 op 100 is gegeven, wordt uitgevoerd door een daartoe onbevoegd dorpsbouwkundige. Het lijkt logisch om zooals Tegnetjaelp in Denemarken doet en zooals de normaliseeringscommissie in Stockholm doet, dan ook verder te gaan en details 1 op 20 te geven.

[1]) In een volgend nummer hopen wij nog enkele teekeningen en eenige afbeeldingen van de maquette op te nemen. Red.

MUSEA-GEBOUWEN TE
'S-GRAVENHAGE.
ARCHITECT DR. H. P. BERLAGE.

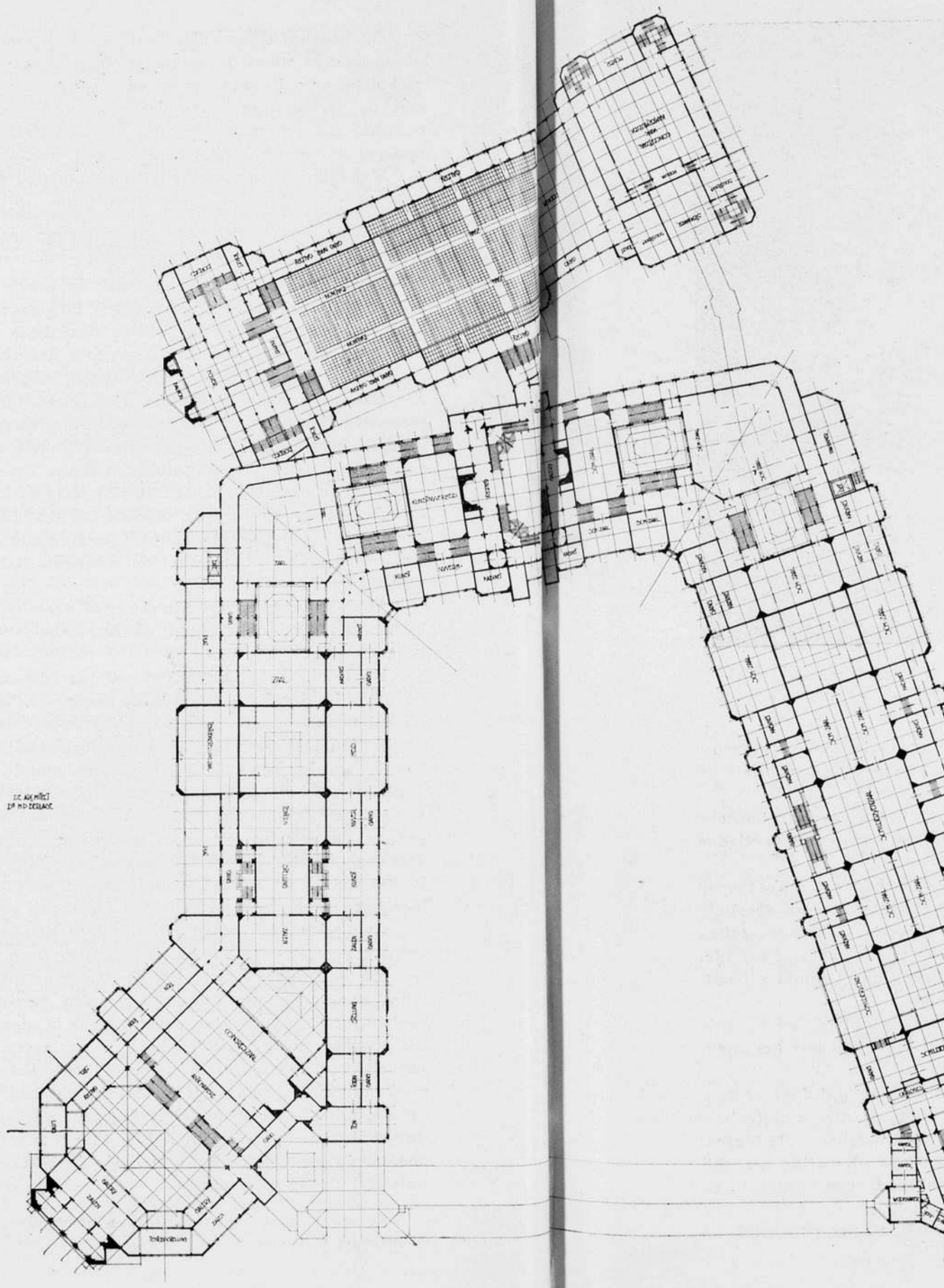

PLATTEGROND VAN DE
VERDIEPING.
SCHAAL 1 à 1000.

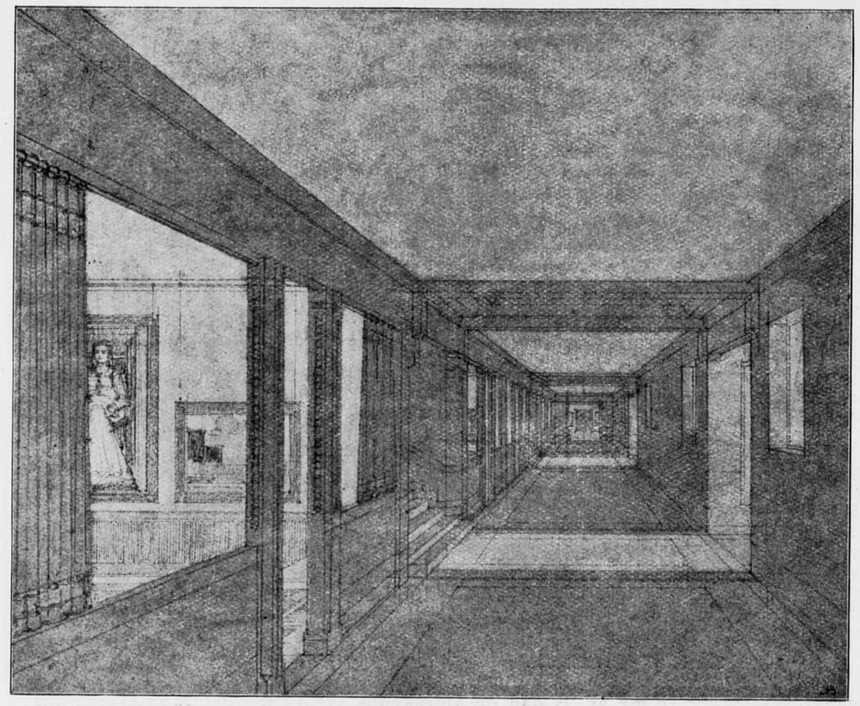

MUSEUMGANG MET KABINETTEN. TEEKENING VAN DR. H. P. BERLAGE.

Ook daarmede is men er echter niet. Wat te zeggen van materiaal- en kleurbehandeling. En wat van de stedenbouwkundige uitwerking, de groepeering en aansluiting, waarvan in het inleidend woord zoo bitter weinig wordt opgemerkt.

Laat men dit album ongestoord zijn gang gaan, dan zullen de architectonische resultaten veel kans hebben te mislukken, zoodat er wellicht architecten te vinden zijn welke een actie tegen dit album zouden willen ondernemen.

Toch zou dit zeer te betreuren zijn. Er is hier door den Minister een flinke poging gedaan om goede voorlichting te geven. Laat hij echter begrijpen dat deze voorlichting alléén niet voldoende is om geslaagde resultaten te bereiken. Woningen zullen er sneller en meer komen dan tot nog toe, waarmee dus al veel bereikt zal zijn. Intusschen mogen wij behoed worden voor half werk, hetgeen ongetwijfeld zal ontstaan, wanneer men denkt met halve wijsheid verder te komen.

Laat dus de Minister eischen, en door hem, de Inspecteurs, dat bij het bouwen van complexen der aangewezen typen de leiding in handen blijft van een bekwaam architect.

Maar van een niet veeleischend architect, van iemand, die begrijpt dat hier vóor alles de schoonheid van zijn eigen land, de beteekenis van onze huidige architectuur op het spel staat, zoodat hij er genoegen mee neemt standaardmodellen uit te voeren. En dus alleen ook gehonoreerd te worden voor detailleering en uitvoering, waarbij eventueel ook de groepeering speciaal zijn aandacht zal vragen. In een liefdevolle en verzorgde uitvoering zal hij zijn voldoening kunnen vinden.

Wat zeggen onze architecten hiervan?

D. F. SLOTHOUWER.

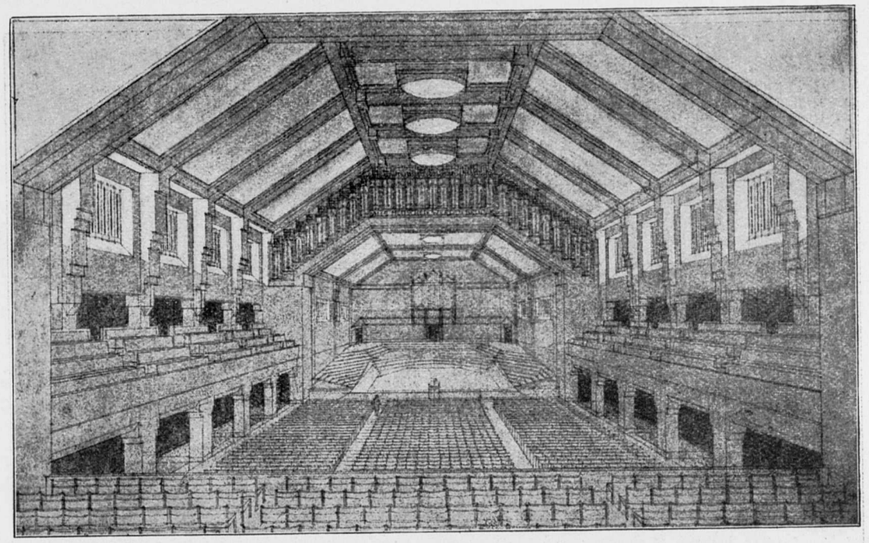

GROOTE GEHOOR- EN CONCERTZAAL. TEEKENING VAN DR. H. P. BERLAGE.

AANVAL!

Naar aanleiding van de „aanval" op het boek van Dr. Berlage „Schoonheid in Samenleving" vraag ik me af: is dan de afbrekende kritiek zooveel waardevoller dan de opbouwende? En zonder na te gaan, welke de oorzaak is *in* van Doesburg, om zich weer eens te laten hooren, of af te dalen in onderdeelen om te zien, of de Amerikaanse fabriek wel zo „donnant à l'esprit, *le calme*" is, maar alléen als mens tegenover mens, overwegende (mits dit gepermitteerd is!): is het goed, na toch toe te moeten geven, op het werk van Dr. Berlage door, verder te bouwen, hem nu plots eens eventjes de borstkas open te breken; kom ik als vanzelf tot wat van Deyssel in z'n Frank Rozelaar schreef:

„Indien wij eene zienswijze omtrent het leven en de wereld hebben aangenomen, „verschillend van onze vroegere, komt het er op aan lang te verwijlen op de plaats „van overgang. Wij moeten niet, in de vreugde over onze nieuwe overtuiging, haar „*wortel of uitgangsplaats* verlaten om de gevolgtrekkingen, die wij er uit gemaakt „hebben, zoo veel mogelijk en zoo nadrukkelijk mogelijk te vertoonen, in luidruchtigen „tegenstand tegen anderen, die steeds denken zooals wij vroeger zelf dachten, maar „wij moeten de plek, waar de beide zienswijzen elkaar raken, blijven beschouwen en „die zooveel mogelijk verlichten, niet alleen om dat dáárdoor alleen de redelijkheid „onzer overtuiging den anderen blijken kan, maar ook omdat wij daardoor *het ware* „in de andere meening zullen blijven beseffen en dus in de nabijheid van hetgeen „de twee zienswijzen *gemeen hebben* en dat wel eens iets wezenlijkers zijn kon dan „hetgeen waardoor zij van elkander verschillen".

Den Haag.

C. M. v. MOORSEL PZN.

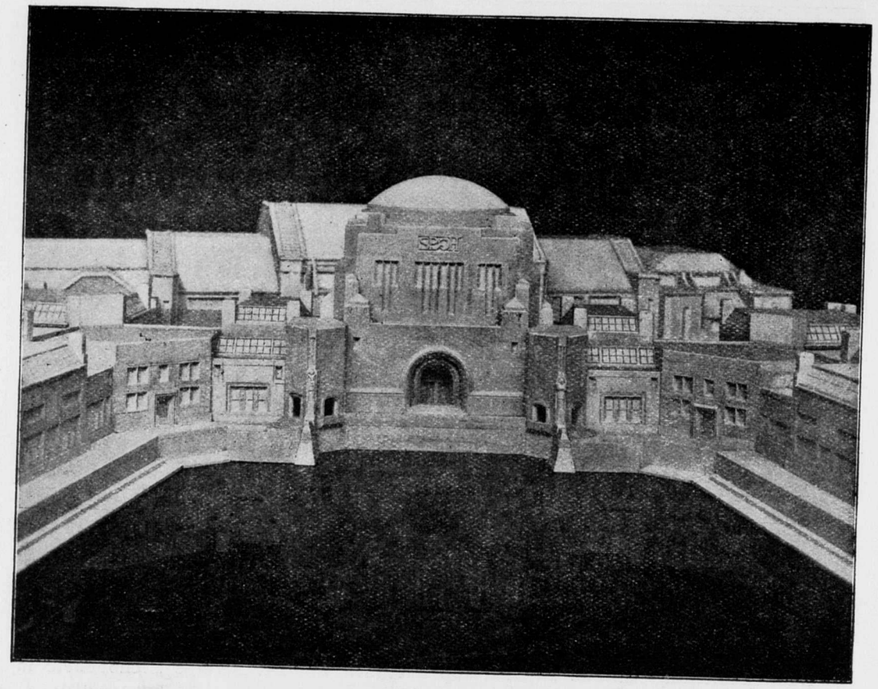

MUSEA GEBOUW TE 'S GRAVENHAGE. MIDDENHAL. VIJVERFRONT.

BOEKWERKEN EN TIJDSCHRIFTEN.

Woningnoodnummer van „De Hollandsche Revue".

Het wordt langzamerhand een soort standing zich in te laten met het vraagstuk van den woningnood. Daaraan heeft thans De Hollandsche Revue ook geofferd. Van dit tijdschrift verschenen een speciaal woningnoodnummer, geredigeerd door den heer Johan Koning. De beteekenis van een dergelijke verzameling artikelen is niet duidelijk, ook al vindt men onderteekeningen van Mr. Dr. H. J. Romeijn, Mr. B. H. Vos, Gulden en Geldmaker, Jan Pauw en een facsimile van de handteekening van Minister Aalberse. Duidelijker is de bedoeling van een romantisch verhaal, getiteld: „Hoe Huib aan een huis kwam", dat neerkomt op een geraffineerde reclamemakerij voor de bouwmaatschappij „Leeuw en Hooft" te Heemstede. Dan worden achtereenvolgens Kijkduin, Bilthoven en Zeist in de blommetjes gezet ten genoegen van verschillende bouwmaatschappijen, terwijl ook het Technisch Bureau „Ties Kruize" te Apeldoorn, dat zich dolgraag een plaatsje in de Revue gegund zag, een pluim krijgt voor zijn „genormaliseerde woningbouw". Na nog wat geleuter, dat een flatbewoonster in den mond wordt gelegd, worden we plots naar den evenaar geslingerd, want in de Padangsche Bovenlanden is ook woningnood en in Nieuw Guinée....

Welk nut dergelijke speciale woningnoodnummers voor het woningvraagstuk hebben, begrijpen we niet. Wel weten we dat de geheele ensceneering hier vrij onsympathiek is.

J. P. M.

QUO-VADIS, B. N. A.?

Als vanzelf kan ik mij met den inhoud van het artikel van Ir. J. B. van Loghem, voorkomende in het Bouwkundig Weekblad van 15 Jan. jl., geheel vereenigen en wèl, omdat, zoowel van Loghem als ik van een zelfde grondgedachte uitgaan, nl. de omverwerping van een stelsel, dat verouderd en afgedaan is en daarvoor in de plaats één, waarbij niet zekeren groepen, maar allen, dus heel de menschheid het goed gaat.

Het wélgaan van de samenleving aldus!

Die omverwerping is onvermijdelijk noodig, want daar de heipalen, welke het gebouw dragen, den last niet meer kunnen torsen, is reorganisatie niet mogelijk.

De samenleving vraagt een nieuw grondbeginsel en dit is zeer goed in van Loghem's artikel vastgelegd:

dan zal het patronaat moeten verdwijnen en zullen dus alle werkers bewust moeten worden, dat alleen dan iets ten goede der gemeenschap tot stand kan komen, wanneer een innerlijke samenwerking, waarbij het „meer en minder zijn" uitgeschakeld is, plaats heeft.

Het zal blijken, dat het noodig is, dat zich in alle steden werkcentra's vormen, bestaande uit groepen arbeiders, opzichters, teekenaars, ingenieurs en architecten, die als werkers al het werk en vooral dat op woninggebied, hetwelk de stad geeft, te zamen uitvoeren.

Om dit te bereiken is veroveren noodzakelijk. Nu de regeeringen uitzoeken of het kapitaal in den woningbouw gestoken, rendeert en daartegenover de woningnood in hooge mate blijft heerschen;

nu de regeeringen en parlementen de verantwoording niet ten volle aanvaarden en de nooden van de samenleving niet in positieve richtingen weten te veranderen;

nu in de groote steden sommige architecten volop werk hebben en andere, zeker niet minder bekwame vakgenooten, niets te doen hebben, zoolang er nog van werkeloosheid onder de bouwvakarbeiders kan worden gesproken en de regeeringen zich wel bezighouden met het aanvullen van de kassen der werkeloozen en tegelijk die arbeiders op de keien laten loopen;

zoolang teekenaars en opzichters van het eene bureau naar het andere geslingerd worden en dikwijls bij tusschenpoozen zonder werk zijn, zoolang kunnen wij nog niet van een radicale verbetering spreken.

En hoe staat het met het vakvereenigingsleven? Hoe oppervlakkig is toch eigenlijk het werken van den B.N.A., want welke zelfwerkzaamheid oefent hij op het gemeenschappelijk bouwen uit..... Ja, in de vergaderingen worden de gemeenschappelijke belangen van de leden besproken..... maar daar buiten? Wat hebben wij aan al die mooie reglementen en eerecodes, indien in de practijk van distribueeren van arbeid geen sprake is en dat de architecten, die het dichtst bij het vuur zitten en in ministerkamer hun knapheid uitkraaien, (een collega vertelde mij, dat hij nu een officieel schrijven van uit Den Haag heeft ontvangen, waarin bevestigd wordt, dat hij in 1920 de goedkoopste en kleinste woningtype heeft gebouwd,) of wanneer architecten, woningbouwvereenigingen, liefst natuurlijk voor middenstandswoningen, want dan behoef je niet naast kerels met pilobroeken aan, te zitten, oprichten, om zoodoende aan werk te komen, zoolang zal het werken chaotisch blijven en zal zeker niet de woningnood worden opgelost. Want het is zeker, dat voor dezen grooten arbeid, volop werk voor alle vakmenschen is en er is dus geen sprake van werkeloosheid bij welke groep van werkers ook, behoeft te zijn.

Ik beschuldig dan ook Den Haag, de vakvereenigingen en de technici in 't algemeen van dezen noodtoestand en er zal geen verandering denkbaar zijn, ja, de toestand zal steeds erger worden (wij kunnen het nu weer gewaar worden in verband met de werkeloosheid, welke groote afmetingen gaat aannemen) indien niet een radicale ommekeer plaats heeft, d. w. z. de verdeeling en regeling van den arbeid geheel in handen van

Behoort bij het Bouwkundig Weekblad van 29 Jan. 1921. No. 5.

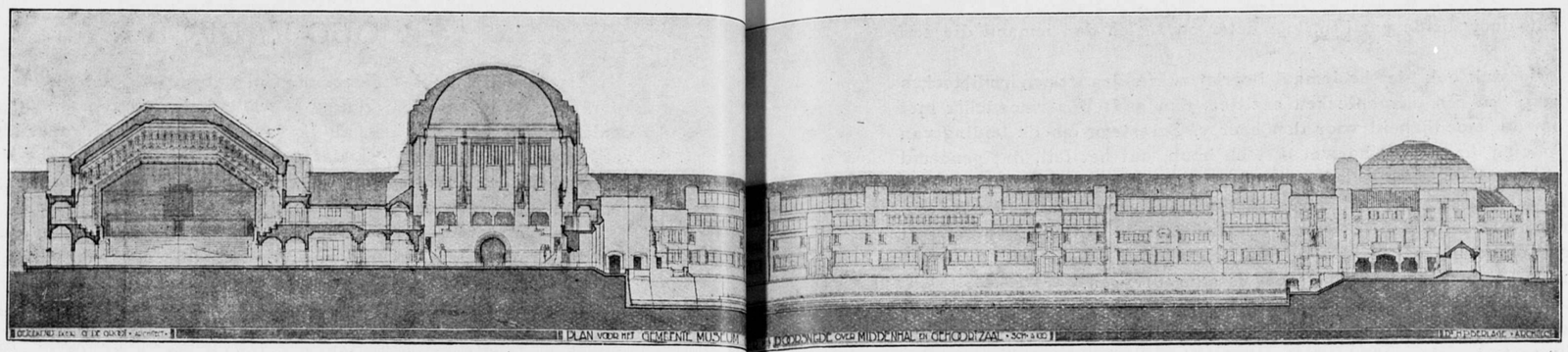

DOORSNEDE OVER MIDDENHAL EN GEHOORZAAL. TEEKENING VAN G. DE GROOT.

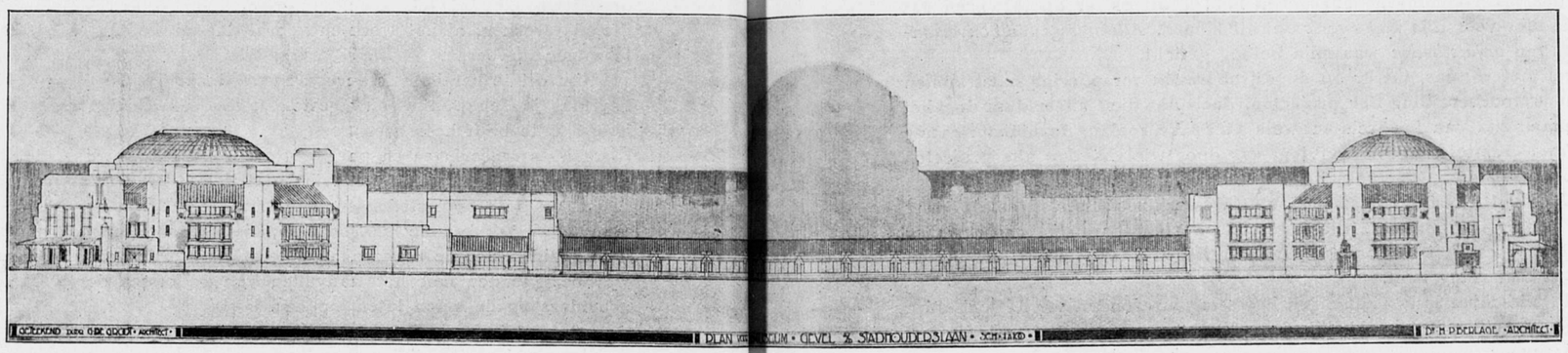

GEVELFRONT AAN DE STADHOUDERSLAAN. TEEKENING VAN G. DE GROOT.

de werkers zelve en niet langer in die van kapitalisten, grondbezitters, diplomaten, politici, meesters in de rechten enz. enz.

Hoe dit te bereiken? Denk ik daaraan, dan zinkt mijn geloof weg, want daarvoor moet de geest in de vakvereenigingen omgewerkt worden en daaraan geloof ik niet.

Zouden b.v. de architecten het kleed van hunnen stand kunnen afgooien en naast en met de geheele technische wereld en de arbeidersbeweging de plaats van de werkers willen veroveren en eischen stellen tegenover de parlementen en tegenover allen, die om andere redenen werken dan om de gemeenschap te dienen. Ik geloof daaraan niet want te veel leeft bij onze vakvereenigingen de gedachte nog, dat je met den Hoogen hoed op Den Haag moet bezoeken om in de gunst van de Heeren te komen.

En juist die gunst is de vloek of . . . zooals van Loghem zegt, zij is een been, dat ons nu en dan toegeworpen wordt. Boven die gunst hebben wij als werkers onze eischen te stellen, want het is het recht der werkers om hunne kennis en energie aan de gemeenschap te geven, opdat zij niet te onder gaan in de idealen, die nooit gerealiseerd kunnen worden door een stelsel, zooals van heden, waarin het grof materialisme zegeviert. Dat stelsel breke men met moker en breekijzer af.

C. DE HAAS, Arch. B. N. A.

INGEZONDEN.

Geachte Heer Redacteur,

We zijn het niet eens en zullen dat ook niet worden.

Het doet U genoegen onjuistheden vermeld te hebben om op die wijze hen, die het weten, uit hun tenten te lokken om de juiste gegevens te verstrekken.

De opvatting omtrent de taak van een redacteur bij U en mij is zoo verschillend, dat daarover eigenlijk weinig te praten valt.

Mij dunkt het een goedkoope methode, die niet aan haar doel beantwoordt, daar zij, die U geheel zouden kunnen inlichten, toch niet in Uw aas bijten.

Ook begrijp ik absoluut niet wat er voor een eigen zaak te verdedigen valt als men niet wordt aangevallen. Wordt men dit, dan moet men zich tegenover die aanvallers, in casu de tweede-kamerleden verdedigen. Dat is geschied, doch de interesse voor de bouwkunst is zoo gering, dat aan de uitnoodiging zich ter plaatse te komen overtuigen van hun onjuistheden tot heden geen gehoor is gegeven.

Waar nu in de vakbladen niets aangevallen was, viel er niets te verdedigen en was het m.i. het werk van een redacteur een dergelijke kwestie objectief te bespreken.

Een derde, ingelicht door beide partijen, kan beter oordeelen dan iemand die zelf partij is.

U hebt mijn vorig stuk ook niet heelemaal begrepen. Hadden we een ironieteeken zooals we een vraag- en een uitroepteeken bezitten, dan hadt U vermoedelijk niet verder ingegaan op de moeilijkheid voor den heer v. Beresteyn om de leiding van de beoordeeling op zich te nemen; hoewel ik toch hoop, dat het feit, dat genoemd kamerlid tot een kleine kamerfractie behoort, bij de besprekingen niet van invloed zal zijn, m.a.w. dat we bij deze beoordeeling van partijpolitiek verschoond zullen blijven.

Was de Kamer voor zijn nieuwe woning inderdaad niet onverschillig geweest dan had ze gebruik moeten maken van de voorlichting van een onpartijdige jury, waarop door de architecten-vereenigingen genoeg is aangedrongen.

Een zuivere beoordeeling ware dan gemakkelijker geweest.

Evenmin als de heer v. Beresteyn schijnt U te weten, dat er zes Rijksbureaux zijn met zes chefs ieder met hun eigen medewerkers. Wel eigenaardig, dat dus het bureau A anders werkt dan het bureau B en dat het ééne aangevallen wordt op het werk van den ander.

Ik behoef hier toch heusch geen uitleg te gaan geven hoe die bureaux in elkaar zitten. Waar ik dus tekortkomingen aangegeven heb, is dit om er op te wijzen dat ik met mijn artikel niet voor *alle* Rijkswerk op wil komen. *Alleen* tegen het *onverantwoordelijk* plaatsen van *onjuistheden* was mijn betoog gericht.

Ik ben het wel met U eens dat er op de Rijksbureaux verandering moet komen o.a. in zake de lange voorbereiding der projecten, doch aan dien langen duur doet het al dan niet ambtenaar zijn van den architect weinig ter zake, zoolang de ministeries nog overbevolkt zijn met administratieve ambtenaren door wier handen alle projecten moeten gaan, alvorens bij den principaal i. c. den minister te belanden.

Indien U in Uw blad afbeeldingen van nieuw rijkswerk zoudt verlangen (dat daar inderdaad veel te weinig in voorkomt, alleen van het postkantoor te R'dam herinner ik me een artikel) dan zou het nu toch op Uw weg liggen daarop te wijzen, indien U op de bureaux in den Haag bent.

Beter ware het misschien indien uit eigen beweging ingezonden werd, doch deze begrijpelijke bescheidenheid was gemakkelijk door U te overwinnen, vermoed ik.

Daar hebt U tevens gehoord, dat de Topografische inrichting door „Oorlog" aan een particulier architect is opgedragen voorzoover de aesthetische leiding betreft, terwijl over het gebouw der Statistiek van den heer Teeuwisse vermoedelijk weinigen hun „handen in onschuld zullen wasschen". Waren de administratieve gebouwen van particuliere ondernemingen (speciaal die bij bovengenoemd gebouw in de omgeving staan) zoo eenvoudig en rustig als dit Rijkswerk dan zou ons stadsbeeld vaak niet zoo'n verwarrenden indruk maken.

Het sentimenteele van mijn klacht betreffende de onderlinge waardeeringen zie ik niet in en de hoogere beteekenis der critiek hoop ik naar waarde te kunnen schatten; de wrijving die ik niet wensch te missen moge daar o.a. van getuigen. Maar ik houd vol, dat bij het beoordeelen van werk de critiek meer negatief dan positief is en men om een klein verschil van meening of inzicht direct met het „niet mooi" voor den dag komt.

Ik stel er prijs op te verklaren dat ik Uw besprekingen van ontwerpen in het Bouwkundig Weekblad daarop een gunstige uitzondering vind; te meer verwondert het mij dus, dat U inzake deze aangelegenheid van een zoo geheel ander standpunt bent uitgegaan.

G. FRIEDHOFF, B. I.

EEN EN ANDER VAN HET BESPROKENE TER VERGADERING OP 21 DECEMBER 1920.

Op Dinsdag 21 December 1920 heeft de vergadering plaats gehad van het Bestuur met de afgevaardigde Bureauleden van de Gewestelijke Kringen. Dit was de eerste vergadering volgens de nieuw ingelaschte bepaling van het H. R. van den B. N. A. onder § 14. Het is wel duidelijk op deze vergadering gebleken, dat een algemeene bespreking van deze vertegenwoordigers van de leden met het Bestuur op den duur vruchtdragend zal kunnen worden. Dat deze vergadering nog stond in het teeken van de algemeene klacht over de geringe activiteit, die de Kringen konden ontwikkelen lag wel in het feit, dat de bepaling die aan de bureaux der kringen grootere vrijheid geeft, nog niet haar werking had uitgeoefend. Bovendien was het de eerste vergadering waarop voor de verschillende kwalen, waaraan de B. N. A. en de Gew. Kringen lijden, over de remedies werd overlegd.

Een zeer ernstig ongemak schijnt de oude bepaling van het H. R. betreffende de bevoegdheid der kringen geweest te zijn, want de eene klacht daarover volgde op de andere en het geleek alsof, ware het reglement anders geweest, de kringen zouden een vitaliteit aan den dag hebben gelegd, waarvan men zich geen voorstelling kan maken. Er zal zich dus een gelukkige toekomst openen want de banden die de bureaux der kringen beknelden, zijn thans aanmerkelijk losser geknoopt. Een der eerste sprekers was de heer Knuttel, Voorzitter van den Gew. Kring „Deventer", die eenige punten opnoemde, waarover de verdere discussies van deze vergadering vrijwel hebben geloopen. Hij gaf blijkbaar weer alles wat er in de harten der overige afgevaardigden omging. Deze refereerden zich tenminste hoofdzakelijk aan het gesprokene van dezen eersten spreker. De heer Knuttel begon dan te constateeren, dat in een vereeniging de belangstelling slechts kan uitgaan van weinige personen. Men kan niet aannemen, dat allen, zelfs niet dat velen in een vereeniging, aan het vereenigingsleven deelnemen; maar dit behoeft geen bezwaar te zijn mits de leiding, die aan alles in de vereeniging gegeven wordt, maar juist en krachtig zij. Spreker bedoelde hiermede natuurlijk geen critiek op het beleid van het Bestuur en later werd nader gepreciseerd, dat hiermede ook wel degelijk de leiding der kringen werd bedoeld. Maar de kringleiders hadden ook met moeilijkheden te kampen gehad en het was vooral de late ontvangst der mededeelingen geweest, die gemaakt had dat de bureaux der kringen de vergaderingen niet goed hadden kunnen voorbereiden. Gelukkig kon de Voorzitter naar aanleiding hiervan mededeelen, dat deze toestand een eind heeft genomen. Het Bestuur heeft middelen beraamd om hierin te voorzien. De ledenvergaderingen zullen thans niet meer worden uitgeschreven voor en aleer de beschrijvingsbrief van de agenda is opgemaakt en afgedrukt en aangezien het bureau van den B. N. A. zich een drukmachine heeft aangeschaft zal het Bestuur niet meer van derden afhankelijk zijn.

En thans legde de heer Knuttel den vinger op de meest wonde plek van het zieke lichaam, dat B. N. A. heet en noemde als de groote oorzaak van de weinige activiteit die de B. N. A. aan den dag kan leggen de minder juiste redactioneele opvatting over het Bouwkundig Weekblad, dat meer de pretentie heeft een kunstorgaan te zijn dan een vakblad voor architecten. Althans de zuivere vakbelangen vinden er geen juiste plaats in. Niettemin besefte de heer Knuttel, dat het moeilijk is voor de redactie om voldoende copie te krijgen, maar hij twijfelde er echter wel eenigszins aan of er voldoende middelen worden aangewend om hierin verbetering te krijgen. Het zou b. v overweging verdienen over bepaalde onderwerpen aparte nummers uit te geven, waaraan van te voren door bepaalde menschen kan worden gewerkt. Ook zou het wellicht resultaat hebben als aan specialisten bijdragen zouden worden gevraagd. Technische onderwerpen komen in het Bouwkundig Weekblad sporadisch voor. Toch kondigt b.v. het „Vaderland" iedere week bijkans nieuwe bouwmethoden en verbeterde constructies

Behoort bij het Bouwkundig Weekblad van 5 Febr. 1921 No. 6

aan. Waarom, vraagt spreker, kunnen deze ook niet in het Bouwkundig Weekblad worden gepubliceerd? Als laatste punt raakte de heer Knuttel nog het teere onderwerp van de vertegenwoordiging der kringen met stemrecht op de ledenvergaderingen aan en hij zette de bezwaren tegen het huidige stelsel nogmaals uiteen.

Verschillende andere afgevaardigden kwamen hierna aan het woord. Zij onderstreepten de klachten van den heer Knuttel en voegden daar bovendien aan toe hun eigen klacht over het leven van hun kring, dat de dood was genaderd. Een injectie was broodnoodig. De heer Knuttel had deze klacht niet geuit omdat hij met vreugde kon constateeren dat de kring „Deventer" ietwat bloeide. Alleen de Voorzitter van den kring „Haarlem" de bekende J. B. v. Loghem, liet een meer optimistisch geluid hooren. Deze kring voert actie al is het dan ook met weinig succes, maar het bureau heeft het reglement zoodanig geïnterpreteerd, dat het zich de vrijheid gegeven zag om persoonlijk conferenties te voeren met autoriteiten. Jammer genoeg hadden deze conferenties gering resultaat opgeleverd, maar niettemin leek het den voorzitter van dien kring dat dit optreden volkomen reglementair was.

De Voorzitter van den B. N. A. beantwoordde de verschillende punten door den heer Knuttel en de andere heeren aangeroerd. Hij is van meening, dat inderdaad de opvatting van het bureau van den kring „Haarlem" als juist kan worden opgevat. De kringen zijn volkomen bevoegd om een zekere actie onder inkennisstelling van het Bestuur voor te bereiden, zoodat alleen de officieele stap naar buiten door het Bestuur behoeft te worden gedaan. Wat betreft het door den heer Knuttel aangeroerde punt omtrent de vertegenwoordiging der kringen op de ledenvergaderingen, deelt de Voorzitter mede, persoonlijk van oordeel te zijn, dat hiervoor het aantal leden van den B.N.A. te gering is; eerst wanneer de vertegenwoordigers massa's leden achter zich hebben, kunnen misschien de voordeelen van het stelsel opwegen tegen de bezwaren, die mogelijk het huidige stelsel aankleven. Wat betreft de leiding van het Bouwkundig Weekblad, geeft spreker de geuite bezwaren toe, maar moet als een feit constateeren, dat de medewerking der leden zeer gering is; bovendien heeft de redactie ook met financieele moeilijkheden te kampen.

Naar aanleiding van dit punt ontspon zich een langdurige discussie over hetgeen in het weekblad ten beste wordt gegeven. Verschillende aanwezigen vonden onder meer de wijze van critiek niet de juiste. Afbrekende critiek op het werk van collega's, meenden zij, moet voor den indruk van het publiek over de architecten funest zijn. De heer Van Goor veroordeelde critiek van onwelwillend karakter, maar voegde daar fijntjes aan toe, dat, waar hier zooveel critiek is gegeven, het heel wat beter zou zijn, indien er op meer medewerking en belangstelling der leden kon worden gerekend. Andere leden waardeerden de wijze van critiseeren, zooals zij tegenwoordig in het Bouwkundig Weekblad wordt gegeven. De discussie omtrent dit punt had geen positief resultaat, dat wil zeggen, er werd per slot van rekening niet uitgesproken, of de wijze van critiseeren goed of niet-goed was. Wel werden er behartigenswaardige wenken gegeven, die den Redacteur zichtbaar moeten hebben geinteresseerd. Hij deed dan ook de toezegging een en ander aan de ernstige Redactie in ernstige overweging te geven. Beter resultaat had de bespreking over het verkrijgen van copy voor het weekblad; verschillende middelen werden aan de hand gedaan. Enkele daarvan waren wel reeds aangewend en hadden fiasco geleden, maar dit nam niet weg, dat het alsnog mogelijk is ze nogmaals aan te wenden om ze wellicht wederom fiasco te laten lijden. Twee middelen echter vonden bij de vergadering algemeene instemming. Dat was om een archief in te stellen op het bureau van den B.N.A., waarin van elk door de leden aanbesteed werk een exemplaar der voornaamste afdrukken zal worden gedeponeerd. Wanneer hierbij op de ernstige medewerking van de leden kan worden gerekend, zou dit archief geregeld materiaal voor de redactie kunnen verzamelen, en waaruit zij zou kunnen weten, welke belangrijke bouwwerken, hetzij in aesthetische hetzij in technische beteekenis, in Nederland worden uitgevoerd. Het

tweede middel betrof een nauwer contact tusschen de bureaux der Kringen en de Redactie, waarbij de eerste de laatste regelmatig zouden inlichten omtrent hetgeen er in de kringen voorvalt en wat noodig is opgenomen te worden in het Bouwkundig Weekblad.

Over het algemeen waren de aanwezigen over het resultaat van deze eerste vergadering zeer tevreden, behalve de heer v. Loghem, die zich minder enthousiast toonde over de besproken middelen om de kringen en ook den B.N.A. nieuw leven in te blazen. Hij gaf daarom zijn eigen ideeën ten beste, die de langzamerhand ontstane opgeruimdheid der aanwezigen weer verdreven. De heer v. Loghem kon namelijk geen gunstig resultaat van den B.N.A. zien wanneer, hij (de B.N.A.) zijn standpunt van patroonsorganisatie blijft behouden. Alles toch — niets uitgezonderd — wijst erop, dat de architecten zijn een verdwijnende soort en zoolang niet wordt ingezien, dat de basis waarop de B.N.A. moet staan en moet inhouden het besef van gemeenschappelijken arbeid van alle medewerkers zal een versterking van de positie van den B.N.A. niet mogelijk zijn. Handhaaft de B.N.A. zijn tegenwoordig standpunt, dan schakelt „Men": „de Maatschappij" hem eenvoudig uit zooals reeds meermalen wordt ondervonden. O zoo, zei de heer de Haas. De Voorzitter in de overtuiging, dat hij met den B.N.A. een jong plantje verzorgde, waarvan hij hoopte het eenmaal volgroeid en de bloesems ervan ontloken te zien, schrok en vond deze opvatting een nieuw idee, maar de heer de Jongh, eraan herinnerende dat het Genootschap A. et A. nooit iets anders is geweest dan de groepeering zooals de heer v. Loghem zich die voorstelt, zag in het standpunt van den heer v. Loghem niets anders dan het aantrekkelijke van een oude snuifdoos. Bovendien was hetgeen de heer v. Loghem aanvoerde, in strijd met de werkelijkheid, omdat de Regeering en de overheid meer en meer den steun en den raad van den B.N.A. vragen. Wat niet wegnam, dat de geheele zaak zoo ernstig werd geoordeeld, dat er besloten werd er een geheele ledenvergadering aan te wijden.

Het lag voor de hand, dat dit de gemoederen in opschudding brengend onderwerp nog gevolgd zou worden door enkele andere. Deze konden zich echter geen eervolle plaats op de agenda van een ledenvergadering veroveren. Het denkbeeld van den heer Brinkman om middelen te beramen om de bouwkundige vereenigingen in Nederland te groepeeren om de Gew. Kringen van den B.N.A. als kern, zal op de Bestuursvergadering ter sprake worden gebracht. Nadat nog besloten was over het besprokene een beschouwing te geven — waaraan bij deze op de meest nauwkeurige wijze wordt voldaan — werd het hiervoor vatbare gedeelte der vergadering gesloten.

Mijn ambtsgeheim laat niet toe het verder behandelde, hoe belangrijk ook uit technisch aesthetisch oogpunt, vooral met betrekking tot den volkswoningbouw, wereldkundig te maken. Nieuwsgierigen kunnen gaan snuffelen in mijn aanteekeningen; ze liggen in een diepen donkeren kelder van het American-Hotel. J. P. MIERAS.

ONTVANGEN BOEKWERKEN.

Constructie van gebouwen door Prof. Ir. J. G. Wattjes — Eerste deel. Kappen. Uitgave N.V. de Wed. J. Ahrend & Zn. Compleet in 4 deelen. Prijs per deel f 20.— of f 25.—.

Ons klein land heeft geen gebrek aan standaardwerken en ook op bouwkundig gebied kunnen wij er al eenige aanwijzen. Er moest voor Prof. Wattjes dan ook al bijzondere aanleiding zijn om de bestaande nog te vermeerderen.

In de voorrede van het hier bovengenoemde werk noemt hij als een der hoofdaanleidingen tot het verschijnen van zijn werk, het feit dat geen enkel der bestaande werken, die uitteraard ieder hun eigenaardige verdiensten en ieder hun eigenaardige leemten hebben, hem bevredigt.

Het is niet alleen voor den schrijver maar vooral ook voor hen, die zijn werk

zullen gebruiken, te hopen dat het bevrediging zal schenken. Hij laadt zich wel een kolossale taak op de schouders, want de verwachtingen zijn uitteraard gespannen.

Bij de verschijning van dit eerste stuk, dat nog door 19 andere zal worden gevolgd, mag men, ook al bevredigt het niet in alle opzichten, niet spreken dat men in zijn verwachtingen is teleurgesteld.

Dit eerste stuk behandelt de kappen. Dit onderwerp is het eerste aan de beurt, omdat aan een hand- en leerboek hierover, in den trant zooals de schrijver bedoelt, het meest behoefte bestaat. Met dien trant beoogt de schrijver een boekwerk over de constructie van gebouwen samen te stellen, hetwelk behalve als studieboek, ook regelmatig op de architecten-bureaux en teekenzalen zal gebruikt worden, hetgeen volgens hem reeds lang bij ijzerconstructies en gewapend-beton constructies gebeurt, maar bij de meeste meer empirische constructies schijnt men daar geen behoefte aan te hebben. De schrijver acht echter het stelselmatig naslaan van een handboek ook voor ervarenen nuttig. Het beteekent voor hen zelfcritiek.

In het eerste hoofdstuk behandelt Prof. Wattjes de hoofdvormen van kappen. Hoewel zulks niet vermeld is, veronderstellen wij, dat met de behandeling van dit onderwerp, niet alleen een bloote opsomming der mogelijkheden van kapvormen is bedoeld, maar — een bespreking van de voor- en nadeelen van verschillende dakvormen, versterkt ons in onze meening — de strekking is veeleer den lezer begrip bij te brengen van de overdekking van bouwwerken, het kiezen van den meest doelmatigen vorm daarvan. Het wil ons echter voorkomen, dat noch de tallooze kleine foto's en teekeningetjes, noch de tekst het constructieve inzicht en gevoel voor goede dakconstructies zullen bijbrengen of ontwikkelen.

Het tweede hoofdstuk bespreekt de onderdeelen en de algemeene samenstelling van kappen. Dit onderwerp is zeer uitvoerig behandeld en geeft de voornaamste constructies weer. Wij merken op dat enkele figuren minder gelukkig zijn, zooals b.v. fig. 77 en fig. 78, waar de ondersteuning van den gootbodem is weggelaten, terwijl het gebruik van minder usantieele schalen (1 à 75, 1 à 30 en 1 à 60) niet wenschelijk is. De foto's der kapmodellen, iets nieuws, beantwoorden niet aan de verwachting, omdat de samenstelling in de donkere schaduwkanten toch niet uitkomt.

Wij zien thans vol verwachting het volgende deeltje van dit boekwerk tegemoet. Vlugge verschijning is voor zulk een handboek zeer gewenscht, wil het begin bij het verschijnen van het slot al niet verouderd zijn. SCHB.

ANTWOORD AAN DEN HEER IR. G. FRIEDHOFF.

Wellicht zouden wij, na een dupliek mijnerzijds, nog meer interessante bijzonderheden hooren over de Rijks-bureaux c.a. en die bijzonderheden zouden misschien niet meer druppelsgewijs, maar allengs in een meer regelmatig straaltje vrij komen. Wij zullen ons dit genot echter moeten ontzeggen en ons voorloopig tevreden stellen met wat wij thans weten.

En al zijn wij het oneens, geachte heer Friedhoff, waarom zullen wij het niet eens kunnen worden? Denk aan Parijs! Want het meeningsverschil over de redactioneele leiding van dit tijdschrift en over politieke machinaties raakt toch niet de kern van de zaak waar het hier om gaat.

Deze kern kunnen wij thans wel benaderen, want de weg om tot waardeering van wederzijdsch streven en tot verzwakking van de rivaliteit tusschen de particuliere architecten en de ambtenaar-architecten te komen, is nu wel duidelijk aangewezen. Die weg ligt in meer volledige publicatie van alles wat door beide groepen wordt tot stand gebracht, en als de begrijpelijke bescheidenheid der ambtenaar-architecten door hen zelf wat overwonnen wordt — onze redactie zal ook wel een handje willen helpen — zal het voortgaan op dien weg gunstige resultaten afwerpen. Zonder ironieteeken zij hier ten slotte voor de reputatie van de particuliere architecten vermeld, dat ook hun bescheidenheid niet steeds door henzelf wordt overwonnen. J. P. M.

GESTAAKTE WONINGBOUW IN DEN BUIKSLOTER-HAMPOLDER TE AMSTERDAM.

Het bekende Elta-terrein van destijds, is nu een groote open vlakte, waar men uit de benauwenis van de Amsterdamsche huizenzee, lekker kan ademen en genieten van de frissche voorjaarszon aan den ruimen hemel. Er zijn enkele omstandigheden, die maken, dat men van deze lage vlakte geen beschrijving kan geven, die zou passen bij Gabriels molens of Maris' weiden. Er is eenmaal een superfosfaat en een vuilverbranding. Toch is het er aardig en om lucht te happen de eenige plek, want Amsterdam wordt ingebouwd door reuzencomplexen woningbouw, die — nog op papier — reeds beklemmend werken.

Ik maakte dezer dagen op dit terrein een wandeling. Mijn oog viel op eenige borden met de waarschuwing: verboden toegang, terwijl geen versperring iets bijzonders afbakende. Nieuwsgierig ging ik kijken wat het was.

Het was een „bouwput" d.w.z. een waterplas, waaruit in de linker helft ter hoogte van ongeveer een halven meter, de fundamenten van een huizencomplex oprijzen, en waaronder in de rechter helft, ter diepte van een hand, de afgezaagde koppen van rijen heipalen spiegelden.

Er was niemand, alom heerschte een doodsche stilte; een kraai boven op het bord „verboden toegang" maakte het kerkhofbeeld volledig. Naast den bouwput lag een hoop uitgegraven grond, en daarbij stonden stapels kozijnen, bij tientallen en tientallen, die door de vele regens geheel doorweekt waren en nu in het magere zonnetje stonden uit te drogen en te verrotten.

Heel in de verte over den waterplas heen zag ik nog een loods, maar mijn oog kon geen levend wezen ontdekken.

Ik begreep dat ik op het bouwwerk was, waarvan eenige maanden geleden de bladen meedeelden dat de bouw was gestaakt, „omdat de boel zakte".

Ik besloot een en ander eens te bekijken en wandelde over de fundamenten, waarin ik het steenverband voorbeeldig kon afkijken. Dit metselwerk behoefde niet afgedekt te zijn, want het deugde toch niet. De muren zijn vertind tot aan de uittanding, (voor de bodemafsluiting misschien?) even onder de bovenste laag. De voorgevelmuur vertoont in de fundeering bedenkelijke deuken. Hij slingert. Dit is de eenige eigenschap, die ik zoo zien kon. De bouwmuren loodrecht op den gevelmuur zijn vrijwel alle gescheurd, volgens den vallenden tand, meest in het midden.

Er hapert dus iets aan de fundeering en het is logisch, dat, nu de muren ter hoogte van ± 1 of 1½ M. reeds zulke vreemde neigingen vertoonden, met metselen is opgehouden.

De grondaanvulling tusschen de muren is zeer slap. Het bleek dat mijn wandelstok gemakkelijk tot aan den knop in de brij kon gestoken worden.

De Reserve Luitenant-Kolonel der Genie, P. A. M. Hackstrch, heeft van de oorzaak van den toestand een omschrijving gegeven in „De Telegraaf" van 21 Aug. 1920. Hieraan ontleenen we de volgende technische bijzonderheden over het bouwterrein:

Het grasoppervlak van den Buiksloterham-polder ligt op ongeveer 3 M. ÷ A.P.*) Daarop werd een laag gebakkerde modder gespoten, van welke laag het bovenvlak ligt op ± 0 70 M. ÷ A.P. Voorts werd op deze modderlaag aangebracht een zandlaag ter dikte van ± 0.70 M. Het omringende vrije grondwater ligt op ongeveer 0.40 M. ÷ A.P. In verband daarmede werd de bovenkant van de houten fundeeringen gelegd op 0.50 M. ÷ A.P. Het bouwterrein bestaat dus uit een droge, althans niet met water verzadigde korst (zand en opgedroogde modder) ter dikte van hoogstens 1.80 M. en daaronder eene natte laag (opgebrachte modderspecie) ter dikte van minstens 2.60 M. steunende op het oorspronkelijke weiland.

*) Deze cijfers zijn misschien eenigszins afwijkend van de juiste hoogten, maar dienen meer om de gedachten te bepalen.

De 2.60 M. dikke modderlaag kan zich als een brijachtige massa gedragen, en daar de weerstand van het doorstroomende (eventueele afvloeiende) water in de zeer fijne poriën tusschen de modderdeeltjes zeer groot is, zal de modderlaag zich nog gedurende vele jaren als een brijachtige massa kunnen blijven gedragen.

Bij het maken der fundeering nu werd de bovenste vaste korst, plaatselijk geheel verwijderd. Daarvoor werd de evenwichtstoestand van de modder ter plaatse dezer blootgelegde gedeelten en van de modder waarop de korst een druk uitoefende, verbroken. Daardoor is de modder zich gaan bewegen naar de plaatsen der fundeeringen toe, waardoor deze ongelijkmatig *verschoven* werden (niet zakten).

Deze verschuivingen zouden niet zijn voorgekomen, indien geen plaatselijke afgravingen van de bovenkorst hadden plaats gehad. Zij zijn ook niet meer te verwachten, nadat de thans nog aanwezig uit- en afgravingen zullen zijn aangevuld en de modderlaag overal onder gelijken druk komt te verkeeren".

Tot zoover kolonel Hackstroh, die bij de verklaring bijkomstige oorzaken bovendien niet uitsloot.

Slechts de boven door mij genoemde bijzonderheden vielen mij bij mijn beschouwing, die oppervlakkig was en moest zijn, op.

Ze zeggen, nu ik ze hier vertel, misschien niet veel, maar de aanblik van dit vrij uitgestrekte bouwwerk, dat hulpeloos in de modder ligt, is meer dan treurig.

En men kan niet zonder verontwaardiging denken een toestand, die na bijkans zes maanden blijkbaar nog geen oplossing schijnt gevonden te hebben, om de schade te herstellen en met den bouw voort te kunnen gaan.

Men schijnt deze zaak binnenskamers te bestudeeren. Maar dan moet de studie toch al wel zeer diepgaand zijn. Wordt het een merkwaardig „geval", waaraan de ingenieurswereld straks haar hart kan ophalen?

Of wacht men tot het grondwaterpeil vanzelf eens zal zakken? Inmiddels ligt hier een begonnen bouwwerk, voor woningbouw, eenvoudig te vergaan.

Wat zou er gebeuren als een particulieren opdrachtgever zoo iets overkwam.

Zou dié gelaten een half jaar wachten, als hij graag zijn huis wenscht te betrekken?

Het wil mij voorkomen, dat hier niet het volle besef van verantwoordelijkheid bij enkele bij deze ramp betrokkenen aanwezig is.

Nog afgezien van het feit van de verkeerde bouwwijze zelf — hoewel het toepassen ervan toch ook op een persoonlijke verantwoording komt, die „een toevallige strop" niet geheél wegneemt — wekt het feit, dat na zes maanden de hand nog niet aan den ploeg is geslagen, weinig indruk van voortvarendheid bij het herstel van de ramp.

Of is dit gebrek aan voortvarendheid het natuurlijk uitvloeisel van de bekende vruchtbare samenwerking van den Dienst van Publieke Werken en den Woningdienst?

Toen indertijd de bouwput van het bruggenhoofd van de Nieuwe Amstelbrug plotseling volliep, hoorde men wel wat meer, en deed men ook spoediger wel wat meer.

Heeft de woningbouw die millioenen eischt, ons ongevoelig en onverschillig gemaakt voor een schade van misschien wel een ton? Want zoo iets is of wordt het toch.

Er knoopen zich aan dezen ongelukkigen bouw tal van vragen vast, die wel gemakkelijk gesteld kunnen worden, maar wellicht niet gemakkelijk beantwoord.

Toch meen ik, dat het voor de reputatie der bouwkundige technici, wier beleid hier in het gedrang komt, noodig is, dat de organen, die de bouwwerken voor de volkshuisvesting (dus voor de gemeenschap) doen verrijzen, eenvoudige, volledige en duidelijke antwoorden kunnen geven op iedere vraag, al is het misschien een kindervraag. Maar nog meer heeft de gemeenschap er recht op, dat vragen als die wij boven stelden, overbodig zijn en dat op een eenmaal gemaakte kostbare fundeering, zonder kans op ongelukken, huizen kunnen worden gebouwd.

J. P. M.

DE BUITENGEWONE VERGADERING VAN DEN B.N.A. TER BESPREKING VAN HET ALBUM MET 50 WONINGTYPEN UITGEGEVEN DOOR HET DEPARTEMENT VAN ARBEID.

Voor de buitengewone vergadering van den B.N.A. op Zaterdag 5 Februari jl. te 's Gravenhage, is veel belangstelling betoond, zoowel van de architecten, als van de zijde van de autoriteiten.

De Voorzitter, de heer Broese van Groenou, heette de aanwezigen welkom, in 't bijzonder hen, die aan de uitnoodiging tot het bijwonen der vergadering hadden gevolg gegeven. Hij deelde mede dat het verschenen album van het Ministerie van Arbeid de aanleiding was tot de bijeenkomst, waarop men zich voorstelde, de waarde van het album in bouwtechnisch en aesthetisch opzicht en de gevolgen ervan voor de ontwikkeling der volkshuisvesting te bespreken.

De Voorzitter deelde mede, dat eenige architecten, daartoe uitgenoodigd, hun oordeel over het album zouden uitspreken en wees erop, dat, waar zij geen vooraf overleg hebben gepleegd, de mogelijkheid bestaat, dat ze over eenige punten hun gelijkluidende opinies zullen kunnen weergeven.

Als eerste spreker trad op de heer Slothouwer, die reeds in het Bouwkundig Weekblad No. 4 zijn oordeel over het album neerschreef, welke hij echter gaarne niettemin nog mondeling zou toelichten. Allereerst roert hij de totstandkoming aan van het boekje, waarbij naar het schijnt, weinig aandacht is geschonken aan het bestaan der auteurswet. Het spijt hem, dat de in zijn artikel genoemde architect, die wellicht de juiste toedracht weet, niet aanwezig is.

Het album zelf vond de heer Slothouwer als zoodanig niet verwerpelijk, maar het is nog onvolledig.

Wil men de richting van het genormaliseerde vastgestelde type uit, dan kan het album als een begin worden beschouwd. Daaraan zullen meerdere gegevens moeten worden toegevoegd, o.a. teekeningen op grootere schaal en details (zooals men ze in Noorwegen voor den woningbouw heeft vervaardigd).

Deze methode is dan ook zeer wel te aanvaarden, als er maar niet de bedoeling aan ten grondslag ligt den architect uit te schakelen.

Want ook in zulk een systeem, is de architect onmisbaar; er zijn tal van zaken, die uitsluitend onder zijn leiding zullen moeten blijven. Maar zij krijgen een andere taak, een bescheidener taak. Met het kiezen van deze methode is dus ook een groot architectenbelang gemoeid.

Maar is het wel de bedoeling van de regeering, dezen weg op te gaan; is het geen poging van haar om den architect uit te schakelen. In dit geval zou het standpunt en het inzicht van de regeering totaal onjuist zijn en zal voor de verbetering volkshuisvesting gevaarlijk worden. Want deze is niet te scheiden van de bevordering der architectuur. Deze zal echter moeilijk bevorderd kunnen worden, als de overheid met de bedoeling den architect uit te schakelen, zulk een album beschikbaar stelt, dat een handleiding wordt voor de onbevoegden.

Omtrent de bedoeling van het album vraagt spreker dan ook een duidelijk antwoord.

De heer Gratama stelt bij zijn beschouwing voorop, dat de zaak in de eerste plaats bekeken moet worden uit een oogpunt van de belangen van de volkshuisvesting.

Er zijn gevallen, spreker weet dat bij ervaring, dat het ondoenlijk is, de hulp van een bevoegd architect in te roepen.

Op het platteland komt zulks meermalen voor, en in die gevallen kan een album een goede handleiding zijn voor den dorpstimmerman, maar dan moet het zoodanig zijn samengesteld, dat er *goed* gecopiëerd worden kan. Met de kleine schaal van het onderhavige album is dit onmogelijk.

Behoort bij het Bouwkundig Weekblad van 12 Febr. 1921. No. 7.

Dergelijke gevallen moeten echter uitzondering blijven.

Als het maar eenigszins kan, desnoods met eenige kosten meer, moet men een architect raadplegen. Deze heeft echter aan het album niets. Als basis van de woningcultuur deugt het niet, want de typen zullen gauw verouderd blijken.

Het album in verband gebracht met het architectenberoep, kan het gevaar meebrengen, dat het honorarium van den architect zal worden gedrukt, omdat door het pousseeren van het album, zijn werkzaamheid automatisch verminderd zal worden, en daarom zal de norm, waarop zijn honorarium is berekend, ook lager gesteld worden.

Maar afgescheiden van dit levensbelang van den architect, is er een ernstiger bezwaar van hem tegen het album, omdat dit een uitvloeisel is van maatregelen van een regeering, die het cultureele belang van architectonische schoonheid niet begrijpt.

In verband hiermede wijst de heer Gratama op de woorden van den Minister van Arbeid in zijn circulaire van Juli 1920, waarin hij spreekt van grilligheid, die duurdere kosten meebrengt, maar daarmede aantoont, de waarde van de bouwkunst niet te beseffen.

Bovendien, wie beoordeelt voor de regeering de plannen?

Wie oordeelt er over grillig en leelijk en over grillig en mooi? De beoordeeling hiervan door den Inspecteur van de Volkshuisvesting kunnen de architecten niet aanvaarden.

Spreker ontkent positief hun bevoegdheid om architectonische schoonheid, zooals deze moet worden afgelezen van en voorgesteld met projectievische teekeningen, te beoordeelen.

Het zou wenschelijk zijn een arbitragecommissie van deskundigen bij geschillen over de schoonheidswaarde van projecten in het leven te roepen.

Resumeerende concludeert de heer Gratama, dat

1°. in zeer bijzondere ongunstige gevallen het album eenig nut kan stichten;

2°. dat de situatie in alle gevallen moet worden aangegeven door een architect;

3°. dat indien eenigszins mogelijk, de architect bij het woningvraagstuk moet worden betrokken.

Als derde spreker treedt op de heer W. M. Dudok, Directeur van Gemeentewerken te Hilversum. Hij wijst er op dat het automatisch tot stand komen van den eigenbouw, den woningnood heeft bevorderd, maar het goede gevolg heeft gehad, dat de architect weer bij den huizenbouw werd betrokken.

De gevolgen van de uitschakeling van den arbeid van den architect bij den huizenbouw werden niet vergoed door door hem gebouwde stadhuizen of kerken of schouwburgen, die het architecturale effect van de nieuwe steden vol afzichtelijke wanverhoudingen en van weergalooze leelijkheid, niet konden redden.

De architecten kunnen op deze leelijkheid wijzen, want er is meer gebeurd dan het uiten van critiek; er is een ontzaglijke verbetering getreden in het architecturale aspect van het stadsbeeld zoodra de architect wederom, gelijk in vroegere bloeiperioden, huizen, dat wil zeggen, straten ging bouwen. Er zijn voorbeelden verrezen die de Nederlandsche bouwkunst tot over de grenzen van ons land doen waardeeren. Is niet vreemd genoeg het eenig schoone dat men in menige nieuwe stad en in menig nieuw dorp in bouwkunstigen zin kan genieten te midden van een chaotische leelijkheid: 'n wijk voor de minst gegoeden; 'n arbeiderswijk, gebouwd met de toewijding en het vermogen van den kunstenaar.

Er bestaat nu gevaar, dat deze zeer verblijdende verbetering in het architectonische aanzien van de nieuwe stad en het nieuwe dorp, welke verbetering toch ontegenzeggelijk aan den Nederlandschen architect is te danken, door de Nederlandsche regeering niet in voldoende mate wordt gekend en gewaardeerd. Want er zijn wijde kringen die meenen, dat de architect nu wel gaan kan gelijk de „Mohr" die zijn Schuldigkeit had gedaan. Deze meening spruit voort uit een volkomen gebrek van het wezen der bouwkunst, en is een miskenning van de taak, die de woningnood den architecten stelt.

Het karakteristieke vraagstuk van dezen tijd is het maken van straten, pleinen,

steden en dorpen, vallende onder het arbeidsveld van scheppende architecten met beeldend vermogen, die den steun van een boekje met woningtypen niet noodig hebben. Komt de bouwkunst in handen van hen, die zonder het boekje niet in staat zijn iets te scheppen, dan daalt het gemiddeld zoo bevredigende peil onzer Nederl. bouwkunst.

De heer Dudok vragende of het album soms als bezuinigingsmiddel is bedoeld, betoogt dat de architecten niet duurder bouwen dan de eigenbouwers. Een duurder bouwkundig fraai complex woningen is in cultureelen zin als volksbezit goedkooper, dan een leelijk complex, dat minder kost. Bovendien is het onjuist dat de bemoeiing van den architect het bouwen duurder zou maken, want zijn schoonheidsstreven moet een utilitair streven inhouden. Resumeerende geeft de heer Dudok den verantwoordelijken Minister in ernstige overweging de oplossing van het moeilijke woningprobleem nooit te zoeken langs den architect heen.

De heer Wils juicht alle pogingen, om de menschen te prikkelen, tot verhoogde belangstelling in het woningvraagstuk toe, uit een oogpunt van algemeen belang, maar kan als architect het verschijnen van het album niet onverdeeld goedkeuren.

Dit album staat niet op zichzelf, het houdt verb nd met de circulaire; hierdoor en door de anonymiteit van de samenstelling, heeft het een imperatief karakter. Het is voor de ontwikkeling van den woningbouw bedenkelijk, men zal het gauw als bindend beschouwen en door het gemak daaraan verbonden, zullen de pogingen der architecten om nieuwe oplossingen te geven, allicht tegenwerking ondervinden.

Heeft de regeering met het album verbetering van den woningbouw bedoeld, het resultaat is tegengesteld te vreezen. Het album werkt de beunhazerij in de hand, feitelijk door met het werk der architecten te gaan marchandeeren

De architect moet zulks echter niet dulden; zij leven nog in een individualistischen tijd, waarin zij recht hebben zich als individuen te laten gelden.

Hierna voert de heer de Wijs het woord, die na de algemeene opmerkingen van de vorige sprekers, eenige tekortkomingen van het album zelf wil bespreken.

Hoewel de zuivere bedoeling van het album niet bekend is, ligt de beteekenis ervan als bezuinigingsmaatregel voor de hand. Trouwens uit de circulaire is zulks reeds wel op te maken. Echter heeft het album als zoodanig tekortkomingen.

Door de gestelde huurklassen eischt men feitelijk van den architect uitsluitend de verwerkingen van het 225 M³. woningtype, waarvan spreker het type van 2 kamers en 3 slaapkamers als het middelbare type aanneemt. Van de 11 stuks typen van 225 M³. in het album, zijn er echter maar 4 stuks van deze middelbare woning.

Volgens spreker zijn echter 3 stuks hiervan geenszins aan te merken als pogingen, om in dezen inhoud en indeeling een economische oplossing te vinden, de gevel-breedte varieert van 5 tot 8.50 M. hetgeen tot hoogere constructie-kosten aanleiding geeft.

De conclusie zou dus kunnen zijn, dat in den bedoelden inhoud geen middelbare woning, in den geest van de circulaire, zou te maken zijn.

Zulks is echter wèl mogelijk, al is het met passen en meten.

Ten slotte vestigde de heer de Wijs de aandacht op het feit, dat de inleiding van het album maten vermeldt, die niet staan in de circulaire, waarnaar verwezen wordt.

De heer van Loghem waarschuwt tegen de illusie van de architecten, als zoude de kapitalistische maatschappij nog eenig verlangen hebben naar schoonheid en daarom hun arbeid waardeeren. De kapitalistische maatschappij heeft lak aan hen; de ambtenaren deelen de lakens uit. Spreker becritiseert de houding van de architecten, die het zoover hebben laten komen, en gaat daarna in op de taak van den architect in de ondergaande kapitalistische maatschappij en in de komende nieuwe maatschappij die beide de architecten niet kunnen missen.

De architecten zullen zich anders moeten voelen, zullen zij in de nieuwe maatschappij de plaats krijgen, die voor hen bestemd is.

De architect is werkman, het besef daarvan moet hij weer krijgen.

De Voorzitter bracht hierna dank aan de sprekers en opent de gelegenheid tot dis-

cussie, waarvan de heer W. van Boven, Inspecteur van de Volkshuisvesting gebruik maakt.

De heer v. Boven deelt mede eenig aandeel te hebben in de totstandkoming van het album. Zijn mededeelingen zijn zuiver persoonlijk.

Allereerst bespreekt hij de publicaties op woningbouwgebied en memoreert als zoodanig het indertijd onder de auspiciën van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst uitgegeven boekje bevattende plannen voor een Eengezinswoning, en voorts het album van het Rijkswoningcollege. Bovendien zijn er in de tijdschriften talrijke publicaties gegeven over woningbouw, alle veel duidelijker, dan thans het onderhavige album ze bevat. Wat de bedoeling van het album aangaat, het is als zoodanig niet bestemd voor de architecten. Deze weten wel waar het om gaat, maar er zijn thans andere menschen, die zich ook met den woningbouw bemoeien of willen bemoeien, die niet zoo ingewijd zijn als de architecten. Spreker doelt hier op de eigenlijke initiatief-nemers tot woningbouw; de bestuurders van Woningbouwvereenigingen, Gemeentebesturen e.d. Voor deze personen moest oorspronkelijk het album een handleiding, een gids ter orientatie van hetgeen er op woningbouwgebied mogelijk is, zijn. De veronderstelling, dat het album modelwoningen bevat, is dus onjuist. Niettemin is de oorspronkelijke bedoeling niet precies vastgehouden; ter completeering van de verzameling plattegronden, die de verschillende woninginspecties hebben verschaft en ook om niet den indruk te geven, als zouden étagewoningen van regeeringswege niet gewenscht worden geacht, zijn plannen van étagewoningen toegevoegd, terwijl, om het geheel een aantrekkelijker aanzien te geven, enkele gevels aan de plattegronden zijn toegevoegd. Deze zijn vervaardigd door den heer W. Verschoor, die de oorspronkelijke gevels, om een zekere eenheid te bereiken, wat omwerkte of veranderde.

De heer Gratama, noemt, bij interruptie, deze handelwijze het verhaspelen van architectuur, waarmede men blijk geeft niet het flauwste besef van bouwkunst te hebben.

Voortgaande erkent de heer van Boven, dat het misschien een fout is geweest, het auteursrecht niet te hebben in acht genomen. Maar uit het feit dat verschillende architecten o.m. de heeren Granpré Molière en Verhagen, aanstonds bereid waren hun plannen af te staan, trok spreker de conclusie, dat het zoo erg niet was, als hij zoo zijn gang ging.

De verschillende opmerkingen der sprekers beantwoordend, merkt de heer van Boven naar aanleiding van het gesprokene den heer Slothouwer, allereerst op, dat de kleine schaal der plattegronden geheel overeenkomstig de bedoeling van het album is. Het is niet om er uit te gappen. Het is alleen een handleiding. Het geven van modelwoningen met details op grooter schaal zou juist verkeerd zijn. Dan zouden er juist onbevoegden op azen, maar het moet uit handen van onbevoegden blijven.

De heer Dudok wees zeer terecht op het stedenbouwkundige aspect. Dit te verhoogen is zeker het groote streven van de woninginspectie, die aandringt op het werken met architecten. Spreker heeft uit de woorden van den heer Dudok begrepen, dat hij niet veel tegen het album heeft.

De opmerkingen van den heer Gratama over het drukken van het honorarium begrijpt spreker niet en met diens bemerkingen over het slechte begrip van den Minister over de schoonheidswaarde van duurdere complexen verschilt hij van meening. Misschien, zegt de heer van Boven, heeft de Minister het wat onhandig gezegd, maar niettemin heeft hij gelijk, dat de uitgaven aan woningbouw onder contrôle worden gesteld.

Wat de door de sprekers aangevoerde vrees over de eigenbouwers aangaat, die vrees lijkt spreker ietwat voorbarig. Misschien zullen de eigenbouwers wel uit het album willen overnemen, maar de woninginspectie kan hier niet veel aan doen, want ze bouwen niet met rijksvoorschot.

De bemerkingen van den heer de Wijs zijn slechts ten deele juist. De aanname van het woningtype met 2 kamers en 3 slaapkamers als middelbare woning, acht de heer van Boven verkeerd. Het album geldt voor het heele land, voor alle streken en toestanden. Vaak zal de 225 M³ toereikend zijn; het is niet de bedoeling het woning-

peil te drukken. Er is gepoogd een woning van 300 M³ mogelijk te maken met een huurbijslag van 100%. Er zijn streken waar dit zeer zou zijn toegejuicht. Het is echter niet doorgegaan.

Nadat de heer van Boven nogmaals uitdrukkelijk te kennen had gegeven, dat de woninginspecteurs steeds trachten de architecten bij den volks woningbouw te betrekken en dat dus het album niet moest worden opgevat als een poging om hen uit te schakelen, eindigde hij zijn mededeelingen.

De heer Dudok, wederom het woord nemende, zegt dat de heer van Boven het al zeer eenvoudig doet voorkomen. Om inlichtingen te geven aan woningbouwbesturen en gemeentebesturen heeft de regeering geen albums noodig. Ze kan zeggen: „Wendt U tot een architect." Dokters vergissen zich veel meer dan architecten. Geeft de regeering een kwakzalversboek uit?

Spreker is het volkomen oneens met de opvatting van den heer van Boven, dat dit album geen schadelijke gevolgen kan hebben. De woningbouwbesturen en de gemeentebesturen missen de gedachte aan den noodzakelijken schakel die het boekje moet binden aan het bouwen. Het gebaar van dit boekje is: „Prutsers, kom maar tot ons".

De heer van Loghem merkt op dat er sprekers zijn die het slechter bedoelen, dan zij het zeggen. De heer van Boven behoort tot hen. Want zijn verklaring, dat hij het bevordert, dat men zich tot een architect wendt, is in strijd met hetgeen hij doet. Spreker was tegenwoordig bij een gesprek van den heer van Boven met een dorpstimmerman, die met een stel teekeningen op schaal 1 à 100 (dus een schaal grooter dan die van het album!) naar huis werd gezonden, onder de geruststelling „dat het zoo wel in orde kwam".

De heer van Boven geeft toe, dat hij wel iets dergelijks kan gedaan hebben. Het is echter groote uitzondering.

De heer Slothouwer wijst er op dat gebleken is, dat de heer Van Boven het album in handen van onbevoegden niet gevaarlijk vindt. Maar het is juist de cardinale vraag: „Wat doet de onbevoegde met het album".

De heer v. Boven geeft toe, dat het gevaar bestaat, doch dit geldt voor ieder publicatie! Mr. Romeyn is het hiermee eens en zet in het kort uiteen hoe de belangstelling in woningbouw is gewekt juist door verschillende albums en publicaties. De vrees van den architect, achteruit gezet te worden, is ongegrond.

De Voorzitter vindt echter, dat deze publicatie een zeer bijzondere is, ze is gesanctionneerd door het Depart. van Arbeid en is voortgevloeid uit de ministerieele circulaire.

Nadat de Voorzitter nog had medegedeeld, dat de B.N.A. de zaak verder onder de oogen zal zien, werd de vergadering gesloten. J. P. M.

B. N. A. WAARHEEN?

Als „van zelf" kan ik mij met den inhoud van het artikel van Ir. J. B. van Loghem voorkomende in het Bouwkundig Weekblad van 15 Jan. l.l. *niet* vereenigen. Zoo zou ik kunnen schrijven, waar de heer De Haas schrijft, dat hij er zich „van zelf" *wel* mee kan vereenigen.

Ik doe dat echter niet omdat volgens mijn meening noch het één noch het ander „van zelf" spreekt. Het spreekt wel „van zelf" dat wij, alle leden van den B. N. A., de belangen van onzen bond behartigen, als wij nam. geloof hebben aan het bestaansrecht van een architectenvakvereeniging. Zoo wij dit niet hebben, is het maar beter dezen bond te verlaten, dan hem te willen sloopen, zooals beide heeren blijkbaar van plan zijn. Daar zit mijns inziens in beide stukken te weinig opbouwende critiek.

Het werk van den B.N.A. is zeer oppervlakkig; de vragen die de heer De Haas stelt, kunnen wij gerust ontkennend beantwoorden, doch moet daarom de B.N.A. als patroonsorganisatie verdwijnen? Of moet dit gebeuren omdat de heeren v. Loghem en De Haas van een andere maatschappij droomen?

Een andere maatschappijvorm zal wel komen, doch of deze beter zal zijn dan de tegenwoordige met al haargebreken, betwijfel ik zeer, om de eenvoudige reden dat het verkeerde niet zit in den vorm der Maatschappij, maar in het hart des menschen. Maakt den mensch beter en de vorm van de maatschappij wordt van zelf beter.

Één organisatie bepleiten Ir. v. Loghem en De Haas van architecten, ingenieurs, opzichters en teekenaars en werklieden in het bouwvak.

Een prachtig ideaal, maar hoe is dit te rijmen en uit te voeren met de geestesgesteldheid, die de heer De Haas aan de architecten beschrijft, architecten die liefst niet naast kerels met pilobroeken zitten?

Neen, voorwaar, dit geeft slechts een klein staaltje te zien van de mentaliteit niet slechts van de architecten maar van het menschdom in zijn geheel genomen; het gros is egoïstisch in de hoogste mate. Wil U, mijnheer van Loghem, daarmede een maatschappij oprichten, waarin alle eigenbelang is uitgesloten, waar allen zullen werken uitsluitend voor de gemeenschap?

Samenwerking tusschen de technische bonden van werkgevers en werknemers is noodig, doch hetgeen én de heer v. Loghem en de heer De Haas bepleiten (trouwens de laatste gelooft zelf niet aan de uitvoerbaarheid ervan) is een Utopie.

Betere distributie van het werk; best, doch dan eerst onzen bond sterk maken, geen lid, die den naam van architect waardig draagt, mag er buiten blijven. Laten wij dan ook die angstvallige hoogheid van „onzen stand" loslaten, laten wij de toetreding tot den bond vergemakkelijken, hij toch moet in de eerste plaats hebben een economisch, geen aesthetisch doel. Dat laatste is tot nog toe te veel volgens mijn meening op den voorgrond geschoven, daar hebben we „Architectura et Amicitia" voor. Laat inderdaad de B. N. A. worden de economische organisatie van alle architecten in Nederland en laat bij ballotage alleen en uitsluitend worden gevraagd naar de moraliteit der leden.

Langs dezen weg zal de toelating der leden geen maanden meer behoeven te duren, dan zal ook de samenwerking met de werknemersorganisatie daardoor bevorderd worden, dan zal de pensionneering van opzichters en teekenaars, een zaak waar wel degelijk niet alleen de werknemers, maar ook de werkgevers groot belang bij hebben, niet afstuiten op den onwil van ons werkgevers. Wat zijn wij als architecten in zijn geheel genomen op economisch gebied toch kortzichtig.

Alles organiseert zich, beijvert zich om lauwen op te wekken, om te verkrijgen, dat allen zich aansluiten in een vakbond van hetzelfde bedrijf.

Alle organisaties zetten hunne deuren wijd open, wij daarentegen zetten onze deur slechts op een kier, praten over verschillende richtingen in de bouwkunst, vormen clubjes van meer of minder modern aangelegde kunstenaars en sluiten onze collega's die misschien veel bekwamer en waardiger zijn dan wij buiten en dat alles binnen een organisatie, die vóór alles een economische organisatie moet zijn.

En nu nog iets over de taak van den architect als werkgever, waarvan Ir. v. Loghem schijnbaar zoo weinig voelt. Het staat voor mij vast of men er vrede mee heeft of niet, dat de architect, ik zal niet zeggen vóór alles, maar toch zeker ook niet in de laatste plaats werkgever is, en dat dit werkgeverschap nog niet behoeft te leiden tot kapitalistische hebbelijkheden. De echte patroon acht zich zedelijk verantwoordelijk voor zijn personeel, exploiteert dit niet uitsluitend ten eigen bate. Ik moet opkomen en protesteeren tegen de stellingen van den heer v. Loghem in dezen en wensch, ja eisch, dat de leden van den B.N.A. als model patroon de belangen van hun personeel behartigen, omdat het plicht is, maar ook omdat het is in het welbegrepen eigenbelang van ons zelf, doch ik stel daartegenover den eisch aan het personeel, hetzelfde te doen tegenover hun patroon om dezelfde redenen. Als wij beginnen, zoo onze taak op te vatten tegenover elkander als collega's en tegenover onze medewerkers: de werknemers, dan volgt de distribueering van zelf, doch dit is een vraagstuk, dat later wel eens aan de orde komt.

J. N. MUNNIK, Architect, B. N. A.

OVERHEIDSBEMOEIING IN ZAKE KUNST.

Eenige weken geleden werd in dit weekblad door den Redacteur de aandacht gevestigd op eene zitting der Tweede Kamer, in welke zitting een eigenaardig licht viel op de organisatie der Overheidszorg inzake kunst in het algemeen en bouwkunst in het bijzonder.

Memoreeren we nog eenige feiten:

Het kan als een verheugend verschijnsel worden aangemerkt dat enkele Rijksbouwmeesters, bij het organiseeren van hun dienst, blijk hebben gegeven van een onbevangen kijk op hetgeen buiten hunne ambtelijke sfeer, op het gebied der bouwkunstbeoefening plaats grijpt. Zij betrokken de evolutie der laatste jaren van deze kunst in hunne organisatie.

Dit is de kentering op deze bureaux, waar de Heer Friedhoff in zijn eerste ingezonden artikel in dit blad van sprak.

Dan gebeurt het, dat bij het behandelen der begrooting van Waterstaat een kamerlid klaagt over de horrible ambtelijke bouwwerken, welke bovendien nog onpractisch en duur zijn.

Deze uiting is eveneens door den Heer Friedhoff al gekwalificeerd als minder gelukkig, waar het bleek dat hier bouwwerken werden bedoeld, tot stand gebracht door een ambtelijk nagenoeg uitgestorven generatie.

Intusschen bleek ook in deze Kamerzitting dat bij „Waterstaat" nog niet is uitgestorven de traditie van een „schoone" bouwkunst, in den zin van representatiefmonumentaal en een „burgerlijke" bouwkunst.

Dat de eerste beoefend moet worden door architecten en de tweede overgelaten kan worden aan ambtenaren, desnoods zonder de speciale begaafdheid die veronderstelt wordt aanwezig te zijn bij de eersten.

Eene traditie die oorzaak is dat de kwalificatie „Waterstaatsarchitectuur" in vakkringen er een is geworden, waaraan niets meer behoeft te worden toegevoegd.

Eene traditie voorts, die oorzaak is, dat men ook buiten die vakkringen spreekt van een „horrible ambtelijke bouwkunst" en er in de Tweede Kamer op aan wordt gedrongen, de voorbereiding der Rijksgebouwen te geven in handen van particuliere architecten.

Deze traditie schijnt ook mede te brengen, dat een particulier architect, zoodra hij in een ambtelijk verband komt te werken, van Overheidswege geacht wordt, automatisch ambtelijke bouwwerken van horrible geaardheid te moeten voortbrengen.

De genoemde kentering ten goede op enkele Rijksbouwbureaux wordt dan wel geduld maar niet bepaald aangemoedigd en een beetje met wantrouwen bekeken.

Bepaald onverkwikkelijk wordt het, indien blijkt dat ze bestaat bij de gratie van eene, in een tijdsverband gezien, altijd betrekkelijk toevallige groepeering in het Parlement.

Was een der bekende bezuinigings-motie's van den Heer Marchant, welke zijne afkeuring uitsprak over het aanstellen in vasten dienst van 60 ambtenaren bij den dienst der Landsgebouwen (een bestanddeel hetwelk deze kentering moest helpen voltrekken) aangenomen, dan had de kentering kunnen opmarcheeren. De motie werd verworpen. En de kentering kon doorgaan. Ze ging door, zwijgend, zooals alleen een kentering kan zwijgen.

Alleen de Heer Friedhoff scheen te voelen, dat er met dit soort Overheidsbemoeiïng inzake kunst, iets niet in den haak was.

Tragisch is het, dat de gedachtenwisseling in dit weekblad, tusschen den Heer Friedhoff en den Redacteur, waar zij dit onderwerp ter sprake brachten, er op gericht scheen om aan te wijzen, wat naar zij meenen bij hen zelf niet in den haak is.

Wordt de krankheid in de organisatie der Overheidszorg voor de schoonheid van stad en land weer eens acuut en treedt ze op b. v. als onderwijsgebouwenmisère, dan wordt ze bestreden met middelen als een „Bouwraad". Wat een toevoeging is van een correctief lichaam. Hetgeen uiteraard eerst geschiedt als aan den dag komt dat er aan

Behoort bij het Bouwkundig Weekblad van 19 Febr. 1921. No. 8.

een ander lichaam iets hapert, en dus altijd te laat geschiedt. Het kan vergeleken worden met de schoonheidscommissies door Stedelijke Overheden in het leven geroepen. Met dit verschil dat deze Overheden niet de macht hebben om zóódanig in te grijpen, dat er onschoone uitingen reeds in de kiem worden verstikt. Eene macht welke het Rijk met betrekking tot de Rijksbouwbureaux wél heeft.

Men vraagt zich af, aan wie het te wijten is, dat intusschen eene kentering, voorzoover die reeds plaats had, door de Overheid wordt miskend. Het kon den kunstenaars (want hiermede is waarlijk niet alleen de bouwkunst in engeren zin gemoeid) bekend zijn dat kunst geen regeeringszaak is. Tenminste niet in dien zin, dat eene Regeering alles uit-zichzelf wel voor hen ten goede schikt. Kunst is volkszaak. Regeering is volkszaak. Als zoodanig is de kunst Regeeringszaak. Het is wel merkwaardig, dat de architecten eerder geneigd zijn zich te verdiepen in de vraag, of de opdrachten voor Rijksgebouwen aan hen gegeven moeten worden in hun kwaliteit van zelfstandig architect dan wel in een ambtelijk verband en onder de auspiciën van een hoofd van dienst.

Dat zij minder geneigd zijn zich te verdiepen in de vraag, of hoofden van Departementen als Waterstaat, Justitie en Onderwijs (het laatste vóór de afdeeling „Kunsten en Wetenschappen" hieraan was toegevoegd) wel geroepen zijn, om de kunst in bescherming te nemen, gezien het feit dat een Minister van Waterstaat van ééne zijde ongeloofelijke lichtzinnigheid werd verweten, waar het zaken betrof waarmede het dorpsschoon zoo ernstig is gemoeid, terwijl van de andere zijde een poging werd gedaan om hem de middelen te onthouden om aan dit verwijt tegemoet te komen.

Is met reden te verwachten van een ter zake niet ingewijde Kamer, dat zij zonder aarzelen haar vote de confiance geeft, als deze bewindsmannen gelden vragen voor wat niet algemeen geacht wordt op het gebied hunner bewindvoering te liggen. Is het voorts te verwachten, dat deze bewindsmannen, tijdelijk geroepen aan het hoofd van een dezer departementen, met warmte het voteeren van gelden voor kunstdoeleinden aanmoedigen?

Het is duidelijk, dat de eerstgestelde vraag, n.l. in welke kwaliteit de architect opdrachten van het Rijk uitvoert, hoewel van groot, maar bij de huidige constellatie van secundair belang is. Het heeft ook geen zin om te klagen over het vruchtelooze van het indienen van requesten, indien niets is gedaan om mede te werken tot het leggen van een vruchtbaren bodem, waar deze requesten wortel schieten. Evenmin heeft het zin om te klagen over „het been wat deze regeering den kunstenaars zoo nu en dan toegooit." Feit is dat een reorganisatie in de Overheidszorg voor de schoonheid van stad en land langzaam zijn beslag krijgt, zonder dat door de kunstenaarsorganisaties ook maar een poging is gedaan, om tot georganiseerd overleg te worden toegelaten. Ze verkiezen er naast te staan.

J. LUTHMAN.

(Wordt vervolgd.)

PROJECTIE BIJ DAGLICHT.

Vorig jaar Januari werden in Utrecht door eene Duitsche firma eenige demonstraties gegeven van daglichtprojectie. Deze waren zéér belangwekkend, zoo zelfs, dat bij eene vergrooting van het aantal collegezalen der Gem. Universiteit te Amsterdam, besloten werd, een zaal voor projectie bij daglicht in te richten.

Door een bezoek aan de bovengenoemde demonstratie was mij gebleken, dat de projectielantaarn werd opgesteld achter een soort vergrootingskoker, op het eind waarvan het projectiescherm was aangebracht.

Dit projectiescherm bestond uit een soort dof zwart glas, hetwelk volgens den operateur bijzonder geprepareerd en met veel zorg en moeite hierheen gebracht was. Het was natuurlijk ook nogal kostbaar, wat zich begrijpen laat.

Toen wij zoover met den bouw waren, dat het dure glas besteld moest worden, zijn wij met den hoofdopzichter Nijman op het denkbeeld gekomen, om eens een proef te nemen met gewoon matglas, inplaats van dat dure geheimzinnige zwarte preparaat, en o wonder! het ging even mooi en duidelijk als op de bewuste demonstratie.

Wij hebben nu een spiegelruit mat laten etsen en hebben een prachtige daglichtprojectie, welke minstens 4 à 5 maal zoo goedkoop is als wanneer wij het gedemonstreerde glas genomen hadden.

Belangstellenden kunnen, wanneer zij het geval eens in werkelijkheid willen zien, zich tot de afd. Gebouwen wenden of zich vervoegen bij den pedel, den heer Van Pommeren, die wel zoo welwillend zal zijn de zaak even te demonstreeren.

Er dient nog bij opgemerkt, dat voor deze soort projectie altijd een ruimte van 4 à 5 M. achter den projectiewand beschikbaar moet zijn om projectiekoker en lantaarn op te stellen.

E. P. MESSER, architect P.W.

DURE SCHOONHEID.

Onder dezen titel komt in „de Gooi en Eemlander" van 9 Febr. het volgende bericht voor: „In de Zaterdag gehouden buitengewone vergadering van den Bond van Ned. Architecten, een protestvergadering tegen het regeerings-album van woningtypen in het belang der volkshuisvesting, heeft ook onze gemeente-architect, de heer Dudok, het woord gevoerd en toen o.a. deze meening geuit: „Meer schoonheid kan niet te duur zijn betaald."

Wij hebben een sterk vermoeden, dat de Hilversumsche belastingbetalers, hadden zij die vergadering kunnen bijwonen, luidkeels zouden hebben geprotesteerd."

Wij maken hierbij „de Gooi en Eemlander" op het volgende attent: 1o. was de vergadering overigens voor ieder toegankelijk geen protestvergadering, 2o. heeft de heer Dudok de aangehaalde woorden *niet* gezegd.

Wij raden „de Gooi en Eemlander" aan: 1o. vergaderingen juister te betitelen; 2o. precies na te gaan wat er gesproken wordt en niet af te gaan op onjuiste courantenverslagen; 3o. het gesprokene van den heer Dudok na te slaan in het verslag der vergadering in het Bouwkundig Weekblad No. 7, 1921; 4o. als het over schoonheid gaat, niet dadelijk de Hilversumsche belastingbetalers er bij te halen.

J. P. M.

PRIJSVRAGEN.

Prijsvraag voor een staande brievenbus ten behoeve van den dienst der Posterijen en Telegraphie, uitgeschreven door de vereeniging „Kunst aan het Volk".

De vereeniging „Kunst aan het Volk" had voor het uitschrijven van deze prijsvraag de volgende overwegingen:

Onder de vele, overal verspreide voorwerpen ten dienste der gemeenschap — o.m. de blauwe geëmailleerde naambordjes, de straatlantaarns, de brievenbussen, enz. — zijn het zeker wel de brievenbussen, waarmede ieder zonder onderscheid dagelijks in aanraking komt. Van zulk een voorwerp moet dan ook die zekere suggestie uitgaan, welke den zakelijken, haastigen mensch — al is 't slechts een oogenblik — met zijn gedachten in een andere sfeer brengt.

Wijl de thans bestaande brievenbussen dit vermogen niet bezitten, heeft het Bestuur der Vereeniging „Kunst aan het Volk" besloten, een prijsvraag uit te schrijven voor het verkrijgen van ontwerpen voor een staande brievenbus.

Teneinde deze prijsvraag een groote kans van slagen, d.w.z. de grootst mogelijke kans tot praktische verwezenlijking te geven, heeft het Bestuur zich in verbinding gesteld met het Hoofdbestuur der Posterijen en Telegraphie, opdat bij het ontwerpen der nieuwe bus met de in den loop der jaren gegroeide technische inrichting rekening kan worden gehouden. Het Hoofdbestuur voornoemd stemt met de plannen in en heeft:

1°. de volledige gegevens verstrekt betreffende de aan een brievenbus te stellen technische eischen (deze zijn neergelegd in een in het programma opgenomen teekening);

2°. het uitzicht op verwezenlijking geopend;

3°. een tweetal leden in de Jury ter beoordeeling der ingekomen ontwerpen benoemd.

Er wordt gevraagd een teekening met opstanden en doorsnede, schaal 1 à 10 en enkele details op ware grootte en een modelletje in een of ander materiaal op schaal 1 á 4.

Er zijn 3 bekroningen, met een totaal prijzenbedrag van f 400.—. De mededinging staat open voor alle Nederlanders.

Tijd van inzending is tot uiterlijk 25 Maart 1921, 's middags vóór 12 uur.

Vragen kunnen worden gesteld tot 28 Februari a.s.

De Jury bestaat uit de heeren: Dr. H. P. Berlage, J. M. van der Mey, J. A. van de Velde, J. A. Tuyl Schuitemaker, Jan de Meyer, C. Oorschot, C. Veth, Secretaris, M. H. Trompstraat 16 te Amsterdam, bij wien het programma verkrijgbaar is.

ONTVANGEN BOEKWERKEN.

Beschrijving van den Koan Iem-Tempel Tiao-Kak-Sie, te Cheribon door J. L. J. F. Ezerman.

Dit belangrijke boekje is het tweede van een populair wetenschappelijke serie, uitgegeven door het Bataviaansch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen. Deze tempel is een klein oud Chineesch gebouwtje, waarvan de stichting niet bekend is, maar dat reeds in het jaar 1658 moet hebben bestaan. De heer Ezerman geeft een beschrijving van het gebouwtje zelf en van de talrijke kunstschatten die het bevat, o.a. waarschuwingsborden voor optochten, draagstoelen, oude schilderingen, gesneden draagbalken enz. Het boekje is voor ons westerlingen, die onbekend zijn met de oostersche geheimzinnigheden op onderhoudenden toon geschreven, die voor het onderwerp belangstelling wekt. Een 24-tal goede afbeeldingen verrijken het geheel. J. P. M.

Beroepshygiëne en Eerste Hulp bij Ongelukken voor de Bouwvakken. Door L. Heyermans, Arts. Rotterdam, Brusse's Uitgevers Mij. Tweede druk. f 2.90 Geb.

We lazen met genoegen den 2den druk van dit, bij de candidaten voor het Examen voor Opzichter bij de Bouwvakken zoo welbekende werkje, door.

Eenige opmerkingen, naar aanleiding van ervaringen, opgedaan bij het afnemen der examens voor Opzichters, die hun kennis uit dit boekje opdeden, mogen hier gezegd worden.

De indeeling der hoofdstukken ware m. i. practischer, indien Hoofdstuk IV over den bouw van het menschelijk lichaam geplaatst werd vóór afdeeling I (over Beroepshygiëne). Immers, in dit hoofdstuk over Beroepshygiëne komen herhaaldelijk begrippen voor als slagaderen, aderen, haarvaten, functie van hart en longen e. d., die door den ondeskundigen lezer pas goed begrepen worden na bestudeering van Hoofdstuk IV.

Hoofdstuk II over Beroepshygiëne is door de korte, duidelijke wijze van uiteenzetting goed geslaagd. Misschien mag de opgave van literatuur en statistische lijstjes wat te geleerd zijn voor den opzet van het boekje.

In Hoofdstuk V (Eerste Hulp bij Ongelukken) waar de leer der (bacteriëele) infectie wordt uiteengezet, missen we noode de vermelding van de eigenschap der bacteriën tot afscheiden van giften (toxinen), die de eigenlijke oorzaak der „Bloedvergiftiging" zijn; bij de candidaten ontbreekt ook bijna steeds het juiste begrip van het verband van bacterie en vergiftiging.

De snoer van Foulie, die in de verbandkist voorkomt en welker gebruik de candidaten meestal kennen, vinden we nog niet vermeld.

Fig. 30. „Armspalk" moge in een volgenden druk door een juistere afbeelding vervangen worden. Deze spalk is immers bepaald foutief aangelegd in halven pronatiestand.

Overigens is dit werkje zeer aanbevolen voor den candidaat .... echter mogen de practische oefeningen onder leiding van een deskundige niet ontbreken.

Moge in een volgenden druk geconstateerd kunnen worden, dat de arbeider tegenwoordig *niet meer* „de gewoonte (heeft) om een wond te verbinden met het materiaal waarmede hij werkt" pag. 57; dank zij de opvoedende kracht van dit boek. I. v. E.

ALGEMEENE BESCHOUWINGEN.

In de vergadering van de Eerste Kamer van Donderdag 17 Februari heeft de heer Polak het woord gevoerd bij de behandeling van de huurwetten, waarbij hij gelegenheid had zijn vrees te uiten, dat het album met de 50 woningtypen, uitgegeven door het Departement van Arbeid, zal leiden tot de uitschakeling van de architecten en tot monotomen bouw. Hij sprak de hoop uit, dat er zoo weinig mogelijk gebruik van zal worden gemaakt.

Hierop antwoordende, liet de Minister van Arbeid zich als volgt uit:

„Wat de uitgaaf van het woningalbum betreft, spreker meent dat die niet is af te keuren. De architecten zijn er wel niet mee ingenomen en zij liggen met spreker wel eens overhoop, maar dat ligt goeddeels aan hen zelf. Het gebeurt namelijk zeer vaak, dat een architect wel zijn percenten opstrijkt, maar zich aan den afbouw van de woningen bitter weinig laat gelegen liggen. In zoo'n geval mag men spreker niet kwalijk nemen dat hij ook hier zoo veel mogelijk tracht te bezuinigen op den bouw".

De vrees van sommige architecten, dat het verschenen album met de 50 woningtypen een middel zal zijn om hun arbeid bij den volkswoningbouw te kunnen ontgaan, is, zooals boven blijkt, niet ongegrond gebleken. Minister Aalberse heeft zich duidelijk uitgesproken, dat hij het album zal aanwenden als een middel om te bezuinigen. Aangezien nu de inhoud van het album uitsluitend datgene behelst, wat o. m. tot het essentieele werk van een architect behoort — het ontwerpen — komt dus deze bezuinigingsmaatregel neer op een streven om den architect bij woningbouw uit te schakelen. En al mogen nu de inspecteurs van de volkshuisvesting met hun hand op hun hart verklaren, dat zij niets anders zullen doen dan te trachten de volkshuisvesting in de handen der architecten te behouden en te krijgen, als ambtenaar zullen zij het thans met hun symphatie voor de architecten toch wel op een accoordje moeten gooien; in ieder geval die symphatie nu moeten deelen met het ministerieel decreet.

De architecten weten nu, waarop het streven van de overheid is gericht en zullen dus hiernaar hunne houding moeten bepalen.

Voor hen zelf is de reactionaire opvatting van de overheid — in den zin dat zij gaat terugkrabbelen op den weg, waarbij meer en meer de beteekenis van het werk van een architect in het maatschappelijk leven werd erkend — in de allervoornaamste plaats een moreele miskenning, vooral omdat uit de argumentatie van Minister Aalberse, om zijn woorden in zijn baloorige stemming nu maar eens als zoodanig te kwalificeeren, een scherpe aanklacht tegen het vakmoreel van de architecten spreekt.

Op deze argumentatie is veel aan te merken. De Minister generaliseert. Maar hem mag wel degelijk verweten worden, dat het generaliseeren hier schromelijk onbillijk is voor hen, die als architect bij den woningbouw gewetensvollen arbeid hebben verricht. De Minister mag voor het goede van hun werk niet blind zijn en dat goede niet door een ongelukkige uitdrukking deprecieeren. De Minister laat nog wel een zeker aantal architecten vrij van zijn beschuldiging, onverdiend hun percenten op te strijken, maar bij het bekende gemis aan onderscheidingsvermogen van het publiek, wat betreft het opstrijken van percenten en het ontvangen van een honorarium, in percenten van een bouwsom uitgedrukt, zullen de goeden het effect van dit ministerieele woord met de kwaden moeten deelen.

Daar komt nog bij, dat het antwoord van den Minister op de opmerking van den heer Polak niet vrij is van een neiging om de architecten in het algemeen eens te kleineeren, want hij had toch zeker ook door een andere woordenkeus zijn ontstemming over sommige praktijken wel kunnen uiten.

Intusschen mag niet worden vergeten, dat den Minister zijn woorden zijn ingegeven, als gevolg van de weinig blijmoedige ervaring, die hij in zijn contact met vele architecten bij den woningbouw zal hebben opgedaan. Zij, die zich in ons land architect noemen, vormen te zamen een kudde, waarin het aantal zwarte schapen domineert.

Behoort bij het Bouwkundig Weekblad van 26 Febr. 1921. No. 9.

Met deze uitlating wordt geen beschuldiging geuit aan de talrijke architecten, die voor hun levensonderhoud het vak beoefenen met den titel van architect, zonder ook maar iets te presteeren op het gebied waarop de architectuur zich beweegt, maar niettemin nuttig werk verrichten. De bedoelde scheiding is duidelijk voelbaar. Hier geldt het gezegde „wien de schoen past trekke hem aan". Ik geloof, dat de verhouding tusschen de bona-fide architecten en zij die zich als architect uitgeven, maar allerlei minderwaardige bedoelingen in hun schild voeren, in het algemeen te gunstig wordt geacht.

Ik geloof nu eenmaal dat er vele zwarte schapen zijn. En als het niet zoo is, des te beter voor het architectenberoep, hetwelk ik niets liever dan een betere reputatie gun. Maar er is in ieder geval een groote categorie die zich architect noemt, doch dezen titel gebruikt om op allerlei wijze haar zak te spekken.

Het zijn de hyena's, die zonder de minste vakkennis, zonder eenigen zin of roeping en zelfs zonder eenig moreel gevoel voor wat zij doen, het millioenengebied van den woningbouw afrennen om hun slag te slaan, om zich te verrijken door middel van een der allergrootste van de menschelijke bezoekingen, dat is de woningnood. De Minister slingert hun een hatelijken term toe: „het opstrijken van percenten", maar deze term is niet hatelijk genoeg. Het is in-treurig, dat de maatschappelijke verhoudingen een toestand gedoogen, waarbij de toegeruste, bekwame, talentvolle architect geen werkkring kan vinden, waarin hij de gelegenheid heeft zijn kwaliteiten ten nutte te maken voor het algemeen, terwijl er individuen zijn die zich collega's noemen en parasiteerend op de hulp van jan en alleman en alles en nog wat, werk vinden en krijgen om hun percenten op te strijken.

De directe invloed van hun practijken is voor den serieuzen vakbeoefenaar meer dan funest. Het publiek is nu eenmaal ziende blind en nog niet in deze materie tot het juiste oordeel des onderscheids gekomen. Het is zich nog niet bewust van de beteekenis van het architectenberoep in het maatschappelijk leven. Jaren en jaren zijn noodig geweest om voor die beteekenis de gemoederen wakker te maken. Dit is een strijd geweest, die de heele tweede helft van de negentiende eeuw heeft gevuld en die ten slotte in onzen tijd het resultaat heeft opgeleverd, dat een zeer kleine kring werkelijk in de beteekenis van het architectenberoep gelooft, daarvan overtuigd is. Maar de stabiliteit van dit nog poovere resultaat is zelfs nog lang niet verzekerd. De laatste tijden hebben zulks weer vrij duidelijk doen gevoelen, want nu men met de oplossing van het woningvraagstuk — beter van den woningnood — met de handen in het haar zit, nu men niet meer weet hoe of wat, nu is de eerste geste de architecten maar los te laten om het zonder hen te probeeren. Wel een overtuigend bewijs dat de erkenning van zijn werkelijke beteekenis nog niet diep ingeworteld zit!

De strijd zal verder moeten worden gestreden en het lijkt mij voor de werkelijk gewetensvolle architecten geraden, zich geen duimbreed van hun plaats te laten schuiven, terwijl de scheiding van de witte en de zwarte schapen onder de architecten door de eerste met alle kracht moet worden aangepakt en doorgezet. Het lijkt mij dat de architecten in stede van te jammeren over de ongelukkige uitdrukking van Minister Aalberse in de Eerste Kamer, deze uitdrukking moeten beschouwen als het sein om zich krachtiger te vereenigen en te verdedigen tegen de parasieten, die hun vak in moreel opzicht beneden peil houden.

Natuurlijk heeft het streven van de overheid zooals zich dat heeft geopenbaard in de uitlating van den Minister, ook nog een minder gunstigen invloed op de volkshuisvesting zelf en de goede architectuur. Hierop is door den heer Dudok in het door hem gesprokene op de vergadering van 5 Februari op klare wijze gewezen, zoodat ik daaromtrent niet in herhaling wil treden.

J. P. M.

WONINGBOUW OP HET PLATTELAND.

Op de buitengewone ledenvergadering van den B.N.A. op 5 Februari jl. ter bespreking van het door de Regeering uitgegeven album werd opnieuw de aandacht gevestigd op de bezwaren tegen het geven van opdrachten aan architecten voor kleinere complex woningen ten plattelande. Het honorarium wordt als regel te bezwarend bevonden; inderdaad wordt deze post bij een klein complex per woning vrij hoog. Verder valt het veelal moeilijk een architect te vinden, die voor een dergelijk werkje voldoenden tijd beschikbaar kan stellen. En last not least: men wil den plaatselijken bouwkundige niet gaarne uitschakelen! Door de Regeering is getracht aan deze bezwaren tegemoet te komen door de uitgave van het bekende album. De nadeelen, welke de daaruit voortvloeiende werkwijze met zich meebrengt, zijn genoegzaam aan het licht gebracht; zij kunnen in hoofdzaak samengevat worden in de kwalificatie: bevordering der beunhazerij. Men zal daardoor niet tot betere resultaten komen. Ook al geeft men den dorpsbouwkundige een meer uitgewerkt plan op 1 : 100, dan nog zal de détailleering onvoldoende zijn. Door den heer Slothouwer is voorgesteld, dat door de Regeering compleet gedétailleerde woningtypen zouden worden beschikbaar gesteld, zooals dit volgens zijn mededeeling in Denemarken geschiedt. Tegen een dergelijk stelsel is terecht het bezwaar geopperd, dat hierbij niet voldoende rekening gehouden kan worden met de plaatselijke toestanden, dat een gezonde ontwikkeling van den woningbouw er door belemmerd zal worden en dat op deze wijze de architect nog meer dan thans van den plattelands-woningbouw zal uitgesloten worden. Ook de groepeering der woningen, de keuze van het materiaal, enz., blijven geheel in handen van de minderbevoegden.

In de hieronder beschreven werkwijze heb ik getracht de bestaande bezwaren te ondervangen.

Aangenomen wordt: 1e. dat beschikbaar is een plaatselijk bouwkundige welke voldoende practische bekwaamheid en moreele geschiktheid bezit om de uitvoering van het werk te leiden; 2e. dat het slechts betreft kleinere complexen woningen ten platte lande, bijvoorbeeld van ten hoogste 12 of 16 woningen. Het Bestuur der Bouwvereeniging stelt zich in verbinding met een architect, welke reeds meerdere woningen, liefst in diezelfde streek, heeft gebouwd. Deze kan door zijn ervaring het Bestuur op waardevolle wijze adviseeren, waarna het Bestuur eene keuze doet uit een of meer *reeds uitgevoerde* woningtypen. De architect verstrekt van deze woningen: de schetsteekeningen met globale begrooting en exploitatie-rekening voor de aanvraag van het voorschot, de bestekteekeningen, het bestek en de voornaamste détails benevens de situatie-teekening. Hierbij moet uitdrukkelijk aangenomen worden, dat de woningtypen en de détailleering *geheel ongewijzigd* worden overgenomen, zoodat de architect geen nieuwe plannen of détails behoeft te maken, doch kan volstaan met het verstrekken van afdrukken van reeds gemaakte teekeningen, terwijl het bestek samengesteld wordt naar het bestek van den reeds uitgevoerden bouw. De architect levert de voornaamste détails, terwijl de enkele ondergeschikte détails gevoegelijk overgelaten kunnen worden aan den uitvoerenden bouwkundige.

De uitvoering geschiedt geheel onder directie van den plaatselijken bouwkundige, die echter met den architect voldoende voeling houdt, opdat een uitvoering conform de plannen en opvattingen van den architect gewaarborgd zij.

De architect ontvangt voor zijn diensten een honorarium per geleverd stel teekeningen, benevens voor het maken van bestek en situatie en voor het geven van zijn algemeene adviezen. Daar geen nieuw project gemaakt behoeft te worden, kan dit honorarium zoodanig zijn, dat het voor Bouwvereeniging of Regeering geen bezwaar behoeft te zijn, terwijl de architect toch zijn billijke belooning zal ontvangen. Het zal wenschelijk zijn, hiervoor een afzonderlijke honorarium-regeling vast te stellen, met de bestaande tabellen tot grondslag. Verder zal uitdrukkelijk bepaald moeten worden:

1e. dat de verstrekte teekeningen slechts voor een bepaalden woningbouw gebruikt mogen worden, zoodat de architect overigens geheel zijn auteursrecht behoudt; 2e. dat dit stelsel uitsluitend bij kleinere complexen (tot 12 à 16 woningen) toegelaten wordt, daar het bij een eenigszins omvangrijker plan zeer zeker de moeite loont een afzonderlijk project door een architect te doen maken; 3e. dat dit stelsel slechts toepassing zal vinden op het platteland, waar geen architect gevestigd is, en: 4e. dat de uitvoerende bouwkundige ten genoegen van den architect zal zijn.

Naar mijn meening wordt de bovenomschreven werkwijze (welke vermoedelijk voor de noodige verbeteringen en aanvullingen vatbaar zal zijn) in ruime mate aan de bestaande bezwaren tegemoet gekomen. De woningbouw zal er mee gebaat zijn. En aan den anderen kant acht ik het vakbelang van de architecten er mee gediend; zij zullen op die wijze althans een klein gedeelte van het gebied veroveren, dat tot nu toe voor hen vrijwel geheel gesloten is. Gaarne geef ik de bestudeering en verdere uitwerking van dit plan in handen van het Bestuur van den B.N.A.

IR. W. K. DE WIJS.

QUO-VADIS, B. N. A.?

Wanneer de Heer Munnik meent, dat Ir. J. B. van Loghem en ik den B.N.A. willen sloopen, dan geloof ik dat *hij* het doet. Degenen die den groei van iets tegenhouden, die de wendingen van „tijd en geest" niet verstaan, omdat zij uit egoisme bestaande stelsels wenschen vast te houden en zich daaraan angstvallig vastklampen, *zij* zijn de afbrekers en sloopers. Vandaar dat de Heer Munnik natuurlijk geen opbouwende critiek in beide stukken ziet of wil zien.

En het is dan zoo heel gemakkelijk, dien groei als een „Utopie" te beschouwen en te zeggen omdat wij (van Loghem en ik) van een andere Maatschappij droomen.

Hoe eenzijdig de Heer Munnik de zaak bekijkt, blijkt wel uit zijn gezegde: „Maak den mensch beter en de vorm van de Maatschappij wordt van zelf beter". Noch het een is van het andere te scheiden, wij hebben zoowel 't een te doen en 't ander niet te laten. Maar om alleen aan den mensch, zonder aan de werkelijke en waardevolle verhoudingen der menschen onderling te denken, is half. En wij architecten, laat ons bovenal zorgen, dat er een betere en oprechter verhouding tusschen alle werkers komt en laat ons daarbij goed onder 't oog zien, dat onze tijd geen patroons meer wenscht. Onze tijd vraagt medezeggingskracht aller werkers.

De Heer Munnik zal dit niet verstaan, maar laat de B.N.A. er voor waken, dat hij niet ondergaat in het gebeuren van dezen tijd.

B.N.A. WAARHEEN?

C. DE HAAS, Arch. B.N.A.

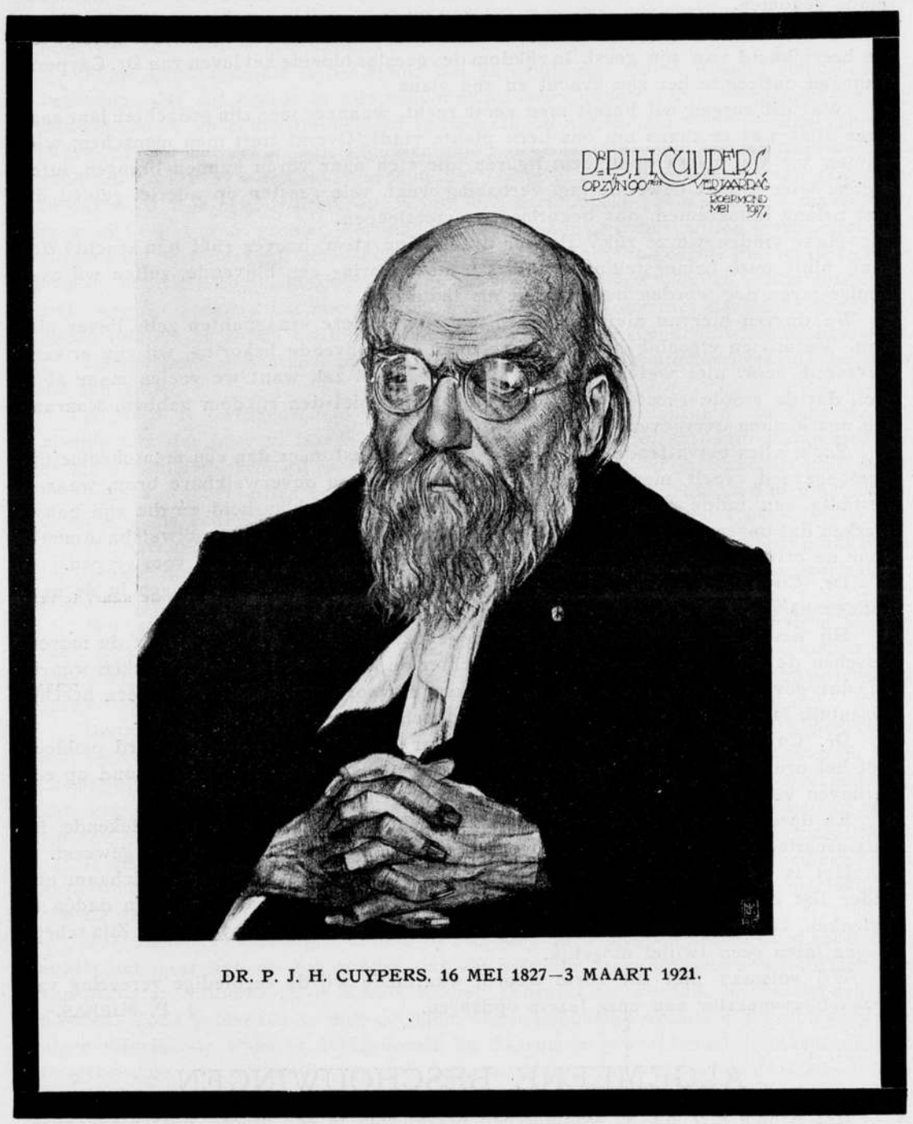

DR. P. J. H. CUYPERS. 16 MEI 1827—3 MAART 1921.

Behoort bij het Bouwkundig Weekblad van 5 Maart 1921. No. 10.

BIJ HET STERVEN VAN Dr. P. J. H. CUYPERS.

Juist voor het afdrukken van ons blad, kwam de reeds eenigen tijd verwachte tijding uit Roermond, dat Dr. P. J. H. Cuypers is overleden.

Zoo is dan eindelijk de slag gevallen en is dit rijke, meer dan rijke leven ten einde gekomen.

De rijkdom ervan is de onuitputtelijke hoeveelheid bouwwerken, die getuigt van de heerlijkheid van zijn geest. In rijkdom des geestes bloeide het leven van Dr. Cuypers; daaraan ontleende het zijn kracht en zijn glans.

Wat dit zeggen wil beseft men eerst recht, wanneer men zijn gedachten laat gaan over alles wat er thans om ons heen plaats vindt. Overal treft men menschen, wier namen uit de massa opklinken, figuren, die zich naar voren kunnen brengen, intellecten, wier kracht bewondering, verbazing wekt, vele geesten op allerlei gebied, die ons belang inboezemen, ons bekoren, ons meesleepen.

Maar vinden we ze rijk? Hoever draagt hun stem, hoever rijkt hun kracht? Hoe lang blijft onze belangstelling gaande? Is de bekoring een blijvende, zullen wij over eenige jaren nog worden meegesleept als thans?

We durven hiervan niets bekennen, we roeren deze vraagpunten zelfs liever niet aan. We missen eigenlijk het verlangen naar een blijvende bekoring, wij zijn er zelfs bevreesd voor, niet wetend wat de toekomst geven zal, want we voelen maar al te wel, dat de groote geesten van thans niet of nog niet den rijkdom hebben, waaraan wij ons kunnen overgeven.

Zoo'n alles omvattende rijkdom, die de bouwkunst meer dan een menschenleeftijd heeft gevoed, voelt men in Dr. Cuypers. Hij was een onverwelkbare bron, waaruit gestadig een milde stroom vloeide, van zuiverheid en klaarheid en die zijn bouwwerken dat ongerepte, dat symphatieke, dat poëtische gaf, wat het onkwetsbaar maakt voor de critiek, die latere geslachten wellicht de neo-gothiek zullen voorwerpen.

Dr. Cuypers was geen neo-gothieker. Hij was, wat zijn scheppingen in de neo-gothiek hare bekoring gaf, hij was poëet.

Hij had een romantisch dichterlijk gevoel en te vertoeven binnen de muren, tusschen de beuken, onder de bogen en achter de koren, van zijn bouwwerken waarin hij dat gevoel in steen wist uit te drukken, is voor menig mensch nog een heerlijk oogenblik in dezen tijd, die van den romantischen geest vrij wil zijn.

Dr. Cuypers heeft als een hoogepriester de kunst gediend, hij werd omkleed met het ornaat van eerbewijzen zijner waardig als weinig anderen; hij stond op een verheven voetstuk, hij was de beste onder zijn gelijken.

En deze kunstenaar, deze vereerder, deze hoog-geplaatste, deze uit-stekende, hij was architect en de architecten mogen zeggen dat hij een der hunnen is geweest.

Het is te vlug om dezen Meester, nu zijn kalm en rustig ontslapen lichaam nog neder ligt op het door hooge kaarsen plechtig beschenen praalbed, in zijn daden te gedenken. De dood is voor dit leven geen eind. Cuypers zal blijven leven. Zijn scheppingen laten geen twijfel mogelijk.

Wij volstaan met dit korte woord, waarmede wij de eerbiedige vereering van dezen bouwmeester aan onze lezers opdragen.

J. P. MIERAS.

ALGEMEENE BESCHOUWINGEN

Het Album met de 50 woningtypen begint zich in een groote, misschien onverwachte, belangstelling te verheugen. Er zijn reeds twee vergaderingen, speciaal belegd met het doel om het album te bespreken, aan gewijd, waarbij het aan belangstelling niet ontbrak.

Twee feiten zijn thans zonneklaar gebleken.

Ten eerste, dat het album op succesvolle wijze het labyrinth van duisterheden,

dat ons samenstel van wetten, Kon. Besluiten en ministeriëele circulaires en verordeningen op volkshuisvestinggebied heeft doen ontstaan, weer wat heeft vergroot.

Dit bleek op de laatste vergadering van het Ned. Inst. voor Volkshuisvesting, op Zaterdag j.l. waarop tal van vragen werden gesteld, omtrent de bedoeling van dit en dat, vragen die niet alle volledig werden beantwoord en dus bij voortduring nieuwe aanleiding zullen geven tot schrijverij, discussies, misschien wel tot het levenslicht van een nieuwe circulaire.

In de tweede plaats is het thans wel duidelijk, dat niemand meer gelooft aan de bewering, dat dit boekje in alle onschuld als een simpele handleiding voor woningbouwbesturen en gemeentebesturen is bedoeld en als zoodanig zal worden gebruikt. Ware dit wel het geval, dan zou toch zeker deze laatste vergadering achterwege zijn gebleven, want van een dood onschuldig boekje alleen ter orientatie van gemeentebesturen en woningbouwbesturen, is het toch niet noodig zoo'n ophef te maken, zou men toch niet zóó precies het naadje van de kous hebben willen weten, zich zóó angstvallig de beteekenis der details hebben afgevraagd, zoo ijselijk precies de richting van de noordpijl en den mathematischen inhoud der woningen hebben willen weten. Een zich wegwijs zoekend bestuur zal zich toch wel niet direct met dergelijke gewichtigheden inlaten, ze zullen eerder blij zijn, dat aan andere, bevoegden, te kunnen overlaten.

De toestand is dus zoo, het boekje is een gidsje, maar niemand gebruikt het meer als een gidsje.

Al pleit de onvolledigheid van het album voor de oprechtheid der gegeven verklaring van den heer v. Boven, waaraan niemand twijfelde, niettemin gelooft niemand er meer aan. Iedereen wil wat met het boekje *doen*, men wil het gebruiken. Men wil de typen als voorbeelden gebruiken, waaraan men niet zou denken als men het album eenvoudig als een gids beschouwde.

De particuliere bouwer wil met het boekje wat *doen*; hij wil er zelfs graag foto's bij hebben van goede gevels, die bij de plattegronden passen en slechte gevels daarnaast als tegenvoorbeeld.

Men wil dus wat met het boekje doen en als gevolg daarvan de vele vragen die men stelt. Daarvandaan de vrees van sommige architecten, die juist willen dat men er *niets mee doet*. Juist zooals de heer v. Boven het wil: het alleen gebruiken als een onschuldig gidsje. Maar waar is de waarborg?

Deugt dit boekje als gids? Wel mogelijk, maar meer dan een slechte gids is het dan toch niet. Een gids mag onvolledig zijn, duisterheden mag hij niet bevatten. Men neemt juist een gids, om in de duisterheden een weg te vinden. De laatste vergadering van het Instituut van Volkshuisvesting, waarop al die onduidelijkheden naar voren werden gebracht, heeft het boekje als goede gids al vrijwel den genadeslag toegebracht.

Is er aanleiding te verwachten dat het onmogelijk zal zijn het te gebruiken? Ook deze aanleiding is gering. Wij leven hier in het land van onbegrensde mogelijkheden van de onmogelijkheden op bouwkundig gebied zonder architecten.

Veel soliede waarborg is er dus helaas niet. Men mag verwachten dat het boekje, zooals het daar ligt, en ook zonder dat wij hier nog rekening houden met de woorden van Minister Aalberse in de Eerste Kamer, gebruikt zal worden. *Hoe* zal het gebruikt worden. Goed gebruiken is niet mogelijk. Geen behoorlijk architect zal zich verwaardigen uitgeleende waar of overgenomen en daarna omgewerkten kost van zijn collega's te gebruiken als normaaltypen, om zich uitsluitend te werpen op de stedenbouwkundige punten, die zich voordoen.

Want het idee van den heer Slothouwer, het gebruiken van het genormaliseerde type door den architect, laat zich niet verwezenlijken door het gebruik van dit boekje, dat allerminst een collectie standaard typen bevat. Men zal toch werkelijk niet een eenige jaren geleden gebouwde, van een bestekteekening overgenomen woning, passend geteekend in het kader van het album, willen laten doorgaan voor een genormaliseerd woningtype, waarmede de menschen het in de eerste toekomst zullen

moeten doen. De genormaliseerde woningtypen zullen naar mijn meening wel eenigszins op een andere, meer serieuze, manier moeten worden ontworpen. Een goed gebruik van het album, gebaseerd op een nieuwe methode, in den geest zooals door den heer Slothouwer is aangeduid, kan dus van dit album niet worden gemaakt.

Het boekje zal dus bij gebruik allicht niet goed worden gebruikt, om niet te spreken van misbruikt, en wel tot schade van de bouwkunst.

Sommigen zullen dit een overdreven conclusie vinden: het zal zoo'n vaart niet loopen.

Dat zal het ook niet. Het album zal eenigen tijd opgang maken, dan vindt een genie de „concrete" uit waaruit met behulp van samengeperste lucht, de genormaliseerde woning wordt geblazen met alle leidingen, desnoods met de meubelen incluis, en het album voorzoover het er dan nog is, verdwijnt naar den zolder.

Anderen zullen de conclusie vinden getuigen van benepen inzicht, waarbij het volkshuisvestingbelang wordt achtergezet bij het architectenbelang.

Het is echter veel benepener, te trachten zich uit de woningnood impasse te redden door het nemen van maatregelen, als met de albumuitgaaf wordt beoogd.

Het kenteekent den drenkeling, die zich vastklampt aan den stroohalm.

Stel er komt een verschrikkelijke cholera-epidemie. De geneeskundigen kunnen haar in het eerste stadium niet bedwingen. Is het denkbaar, dat in zoo'n toestand de overheid de kwakzalvers en de wonderdokters te hulp zal roepen om den nood te keeren?

In haar onmacht bij de bestrijding van den woningnood gaat de overheid echter *wel* dezen kant uit.

De critiek tegen het album gaat hoofdzakelijk tegen het woningtype van 225 M³. Men jammert, dat het niet gaat, hetgeen de typen van het album uitwijzen. Maar dit is nogal natuurlijk, want de albumtypen zijn ontleend aan de bestaande typen, waarin indertijd met de 225 M³. geen rekening werd gehouden. Wie dacht toen aan 225 M³. met een daaraan verbonden huurstelsel? De vraag of de 225 M³. mogelijk is, is dus niet op te lossen door de bestaande woningen te herleiden, te bekrimpen, soms te persen in dezen inhoud. In deze richting de oplossing te zoeken is een miskenning van de beteekenis van het architectonisch probleem voor architecten, die het volledig, geheel nieuw, zonder achterwaartschen blik, als een toekomstprobleem onder oogen zullen moeten zien. Het is een eerste rangs architecten vraagstuk, waarvoor misschien, zullen zij zich er voorzetten, geheel eigene, absoluut nieuwe oplossingen, zullen worden gevonden. Maar dat ook kan falen, maar eerst dan pas bewezen zal hebben, geen toekomst open te laten. Het album is dus totaal voorbarig. De moderne 225 M³. woning moet nog geteekend worden; haar, herleid, uit bestaande typen in een album op te nemen, is het zouten van soep van den vorigen dag.

Er bestaat een wezenlijk gebrek aan erkenning der beteekenis van het werk van een architect.

Dit gebrek te constateeren beteekent nog niet de bewierooking van zijn arbeid. Daar is nog allerminst reden voor. De huidige architect moet nog het bewijs leveren, dat zijn arbeid cultuurdragend kan zijn. Hem is daarvoor de gelegenheid te schaars geboden.

Men wil thans de gelegenheid weer verkleinen, onder het motief dat het platteland in nood zit.

Maar om dezen nood te lenigen, moeten niet de maatregelen worden genomen, die men nu treft.

J. P. M.

OVERHEIDSBEMOEIÏNG IN ZAKE KUNST.

(Vervolg van pag. 52).

In het algemeen bepalen de bestaande Architecten-organisaties, voor zoover zij al reageeren op maatregelen van de Overheid, waar deze het gebied der kunsten raken,

zich tot een gelegenheidsbeleid. Telkens worden ze voor een voldongen feit geplaatst en bepalen dan achteraf hunne houding.

Als van recenten datum kunnen feiten genoemd worden als de woningbouw-circulaire en het album met woningtypen, uitgegeven vanwege het Departement van Arbeid.

Dit beleid wordt niet alleen gevolgd bij maatregelen der Overheid maar bijna met betrekking tot alle maatschappelijke verschijnselen.

Zoo is het niet uitgesloten, dat men na 10 à 20 jaar een houding zal moeten bepalen, indien de industrialisatie — welk een woord! — van den woning- en anderen bouw, een feit is geworden, waarvan het bestaan voelbaar wordt, enz., enz.

Wie de Overheid zich tot adviseurs kiest is hare zaak. Maar het is de zaak eener Vakvereeniging om er naar te streven allen binnen hare gelederen te groepeeren, die bevoegd geacht kunnen worden tot het geven van advies. Voorts om de instructies voor de leden zoodanig te maken dat het geven van advies of medewerking tot iets wat een algemeen belang raakt, zonder de sanctie der vereeniging, niet kan geschieden zonder dat men zijn fatsoen verliest. Dit zal voldoende zijn.

Maar wat geven die fraaie eerecodes en instructies, welke inderdaad gemaakt zijn, indien men als vakvereeniging niet dat standpunt inneemt van waaruit men zich kan laten gelden.

Op de ledenvergadering van den B.N.A. gehouden naar aanleiding der verschijning van het album met woningtypen, werd dit, afgezien van de uitwerking, zoo goed als algemeen gekenschetst als eene handleiding voor onbevoegden.

Zou er één medicus gevonden worden, bereid zijne medewerking te verleenen, indien eene Overheid voornemens was een handleiding samen te stellen, in het belang der volksgezondheid, om onbevoegden tegemoet te komen bij het uitoefenen der geneeskunde?

De noodzakelijkheid, dat zulks door bevoegden geschiedt, is algemeen doorgedrongen, wat met betrekking tot de bouwkunst niet gezegd kan worden, reden om meer te doen voor de verbreiding van deze meening bevorderlijk is.

Dat architecten zich tot een vorenomschreven taak leenen, is niets bijzonders.

Het schijnt voor deze categorie al zeer moeilijk te zijn zich een collectief begrip te vormen. Voor een goed deel zal de oorzaak hiervan wel gezocht moeten worden in de omstandigheid, dat het uiterst moeilijk is om met betrekking tot de bouwkunst eene bevoegdheid vast te leggen. Indien 2 architecten elkaar ontmoeten, dan houdt in 9 van de 10 gevallen de een den ander voor onbevoegd, al zegt men dat niet.

In voorgaand artikel werd de vraag in welke kwaliteit en onder welke omstandigheden de architect zijn aandeel neemt in de totstandkoming van bouwwerken ten behoeve van den Staat of in het algemeen van iedere Overheid, van secundair belang genoemd.

Van primair belang, op het huidige tijdstip, is het juiste inzicht, of anders het het juiste instinct, waar het gevoel van saamhoorigheid moet domineeren en de rivaliteit misplaatst is, zonder welk inzicht men niet het minste succes kan verwachten van een stelling nemen tegen een Regeeringsbeleid in kunstzaken als werd omschreven en waaraan ieder het zijne kan toevoegen.

Het optimisme van den Redacteur van dit weekblad, waar hij zegt dat de weg tot verzwakking van deze rivaliteit tusschen particulieren-architect en ambtenaar-architect, ligt in een meer volledige publicatie van elkaars werk, kan ik niet deelen. Ik verwacht daarvan eerder het tegendeel. Reeds deze als twee groepen te beschouwen is bedenkelijk. De rivaliteit, welke iedere werkzaamheid verlamt, bestaat ook niet alleen tusschen deze groepen, maar is een algemeen verschijnsel.

Het is zonder meer duidelijk dat met het oog hierop een discussie over het al of niet wenschelijke van het „handhaven van het heele systeem der bouwkundige ambtenarij met diens aankleve", onvruchtbaar is indien ze alleen gevoerd wordt door hen, die bij het een of ander eenig belang hebben.

We krijgen dan niet het antwoord op de vraag, in hoeverre een al of niet ambtelijk verband van den architect met een Rijksbouwbureau en in hoeverre het bestaan van een dergelijk bureau zelf, van invloed is op de kwaliteit van het werk, maar hoogstens op de vraag, in hoeverre een Rijksbouwbureau of een particulier architect in een speciaal geval voor zijn taak berekend was

Nimmer kunnen de resultaten hiervan voor of tegen het stelsel pleiten. Op het „hoe" komt het aan. Deze en dergelijke vragen dienen onder het oog te worden gezien door eene organisatie welke in staat geacht moet worden, uit de persoonlijke en dus schijnbaar tegenstrijdige belangen, welke intusschen zeer bevorderlijk zijn aan eene alzijdige belichting van het onderhavige vraagstuk, een algemeen belang te kunnen distilleeren, algemeen met betrekking tot de kunst en algemeen met betrekking tot hare beoefenaars.

Eene organisatie, waarvan de besluiten bindend zijn voor hare leden.

Indien we niet het vertrouwen hebben in iets dergelijks, dan wijst dit er alleen maar op, dat we op het punt van organisatie op een zeer lagen trap van ontwikkeling staan en dat we niets anders kunnen dan achter de schermen persoonlijke belangen te dienen, wat voorshands loonender is dan daarvoor op de bres te staan.

En als zoodanig niets anders kunnen dan medewerken aan een verdere ontreddering van de samenleving.

Het behoeft wel nauwelijks gezegd, dat eene groepeering in een vorm als bedoeld, niet bestaat, al wil niet gezegd zijn, dat de grondslagen ervoor niet alreeds werden gelegd. De B.N.A. is nochtans als vakvereeniging eene flauwe afspiegeling van hetgeen sommige groepen van handarbeiders op dit gebied hebben weten tot stand te brengen.

Het Genootschap A et A kan uit een oogpunt van werkzaamheid gevoeglijk geacht worden als eene maatschappij tot exploitatie van het tijdschrift „Wendingen". Men behoeft niet blind te zijn voor hetgeen de tegenwoordige bestuursgroep tot stand bracht, n.l. eene groepeering van het beste deel der Ned. Beeldende kunstenaars en van velen wier aandeel in de totstandkoming van kunstwerken op de meest verscheiden gebieden ligt. Voorts is het aanzijn schenken aan een periodiek als „Wendingen" op zichzelf een feit van beteekenis, hetwelk ook wel in hoofdzaak de stimulans zal zijn voor deze genoemde groepeering en het steeds wassende ledental. Men behoeft ook niet blind te zijn voor hetgeen de leiding nalaat, althans op onvoldoende wijze nastreeft, n.l. te onderzoeken in hoeverre de in latenten vorm aanwezig zijnde kracht van eene dergelijke groepeering is op te wekken.

Dit streven mag toch in de eerste plaats van de leiding worden verwacht. Noblesse oblige.

Men maakt instructies voor de afgevaardigde leden waarvan het inleidend art. als volgt luidt: „De afgevaardigde leden verbinden zich, ten aanzien van henzelve en van elkander, om te allen tijde de principieele waarden der kunsten en der kunstbeoefening hoog te houden en naar vermogen te versterken. Onder principieele waarden verstaan zij, zoowel de ideëele factoren of de grondbeginselen der kunsten zelve, als alle voorwaarden, die onmiddellijk de creatie en de goede totstandkoming van eenig kunstwerk beïnvloeden". Maar de leden hebben lak aan dit inleidend art. en geven zonder bedenken hunne medewerking aan iets als het meergenoemde album met woningtypen. Omdat de leiding lak heeft aan art. I, hetwelk luidt: „Door de afgev. Leden wordt minstens 4 maal per jaar eene vergadering belegd, enz. en in het eerste jaar van het bestaan van dit instituut éénmaal eene vergadering uitschrijft. Hetgeen de bestaansnoodzaak daarvan in een twijfelachtig licht plaatst.

Overigens voelt men geen verplichting aan eene organisatie, waarin het mogelijk is dat individueele overtuigingen betreffende het sociale vraagstuk op zoo zonderlinge wijze in relatie worden gebracht met hetgeen des kunstenaars is. Zulks geschiedde bij het uitschrijven eener Lustrumprijsvraag, waarbij bedoeld was, eene woning in de communistische samenleving. Dit idee, hoe schoon ook in embryo, werd overgenomen door de ledenvergadering van natuurlijk op dit punt zeer uiteenloopende inzichten, of

in 't geheel geen inzichten, werd verhaspeld, vertroebeld, verminkt en werd tenslotte tot een programma, hetwelk een document is van het meest schutterige dilettantisme. Wat meer voorkomt indien men tot dogma's verstarde idealen aan den man tracht te brengen zonder de beschikking te hebben over een complete verzameling van de meest moderne moordapparaten.

Met het resultaat van deze prijsvraag viert men een grandioos Lustrumfestijn.

Dezelfde mentaliteit schenkt voorts het aanzijn aan beschouwingen als in het Woningbouwnummer en die naar aanleiding van het werk van Erich Mendelsohn beiden in het maandblad „Wendingen". Het is er verre van bedenkingen aan te voeren tegen objectieve beschouwingen over kunst en samenleving. Iets anders wordt het indien dit kennelijk geschiedt met de bedoeling de impotentie aan te toonen eener samenleving, om zich onder een bestaand gezag te herstellen en het wordt met betrekking tot de kunst onzuiver, indien ze dienstbaar wordt gemaakt aan propaganda voor eene Dictatuur van het proletariaat.

Onzuiver ook tegenover hare beoefenaars. Is men van de noodzakelijkheid hiervan overtuigd, dan zijn er andere organen en organisaties waar men deze propaganda kan voeren en waar men deze overtuiging consequent kan dienen, hetwelk bestaat in het saboteeren van elke poging tot herstel buiten dit partijverband. Beeldende kunst kan geen andere opgave stellen dan het wekken van een doode materie, bestaat uit „grondpolitiek en kapitalisme", uit kleinste ruimte en hoogst opgevoerde opeenhooping, uit „hoog-kapitalisme, welks toppen reiken in het communisme" of uit hoog-communisme welks toppen reiken in het kapitalisme, uit bedrijfservaring-resultaten of de winstbedoeling in de hoofden van kapitalistische bedrijfsleiders" uit „industrieel modern-kapitalistische bouwopgaven" of uit industrieel-modern-communistische dito.

Onverschillig voorts of deze materie bestaat uit hout, ijzer, beton, baksteen, klei of taal.

Dit blijft door alle eeuwen heen de opgave der kunst, onverschillig in welke vormen de samenleving optreedt, vormen ontstaan als gevolg van de onverbiddelijke wetten van een biologisch proces. *) Het al of niet aanwezig zijn van dit vermogen kan ook slechts in eerste instantie een maatstaf vormen bij de beoordeeling van het aandeel, hetwelk het individu moet nemen bij het totstandkomen van een bouwwerk, al kan bij de manifestatie van dit vermogen het „hoe" ons niet onverschillig laten.

Beide bestaande organisaties n.l. de B. N. A. en het Genootschap A et A hebben een aanvang gemaakt met het aanwijzen van de plaats waar men krachtens aanleg behoort. Dit is een eerste voorwaarde, willen we tenminste in onze organisaties een „ongeschokte verhouding van mensch tot mensch" mogelijk maken om de woorden van den Heer Wydeveld te gebruiken.

Dit zal evenwel niet beperkt kunnen blijven tot de kunstenaars-leden. Maakt het genootschap A et A aanstalten om verder te gaan en ook de afgevaardigden van andere groepen in haar corps „afgevaardigden" op te nemen, waarbij ook wel eens gedacht mag worden aan hen die langs organisatorischen weg de kunst dienen en die men gewoonlijk alleen laat staan, waar zij te kampen hebben met conservatisme en onbegrip. Men merkt niet veel van dergelijke aanstalten. En wat is er gekomen van die voornemens om te onderzoeken, in hoeverre en op welk terrein samenwerking met den B. N. A. mogelijk is. Zijn ze den doofpot in? Berust men er nu maar in, dat een lichaam als A et A bestaat uit een groepje uitverkorenen en een groote groep paria's? Berust men er in, een „algemeen" kunstlichaam te vormen en een beetje te grasduinen op het gebied der bevordering der kunsten? Indien het genootschap door zijne samenstelling een algemeen karakter heeft gekregen, dan verdient het overweging om zoo

*) Ik stel er prijs op te verklaren dat deze critiek geen afbreuk doet aan de waardeering voor de wijze waarop overigens de Hoofdredacteur van dit blad zijn taak opvat. Een wijze waardoor hij zeker velen met mij aan zich zal hebben verplicht en voortgaat aan zich te verplichten.

spoedig mogelijk dit algemeen te maken tot iets positiefs. Tegenover de vraagstukken van dezen tijd kunnen geen „algemeenheden" geplaatst worden. Het essentieele van deze vraagstukken bestaat hierin, hoe het labiele evenwicht te herstellen tusschen diverse belangengroepen. Nimmer kan dit geschieden zonder het oog gevestigd te houden op het feit, dat we vormen één groote belangengroep. Het klinkt haast banaal en toch ziet men weinig, dat er in de praktijk rekening mede wordt gehouden.

Het heeft geen zin klassenbewustzijn te kweeken met als gevolg machtsbewustzijn, indien men geen andere consequenties ziet dan dat deze machten tegen elkaar op moeten botsen tot wederzijdsche vernietiging. Dan zou de geweldige organisatorische arbeid der arbeidersleiders in de 19e eeuw voorloopig zonder vruchten blijven, een arbeid, waarbij vergeleken die der toenmalige machthebbers, voorzoover zij de samenleving hebben gegroepeerd tot nationale belangengroepen, kinderwerk bleek te zijn, wat bij de eerste groote consequentie ineenstortte als een kaartenhuis.

De leering, welke we uit de hedendaagsche maatschappelijke verschijnselen kunnen trekken en waarmede we ons voordeel kunnen doen bij eene voortgezette organisatie, is wel in de eerste plaats deze: dat een dieper doordringen in ons bewustzijn van de bestaansnoodzaak, de bestaansrechten en de bestaansvoorwaarden der diverse belangengroepen, noodzakelijk is.

Dat eene voorwaarde daartoe is, verhoudingen in het leven te roepen waarbij deze belangengroepen elkaars bestaan, intensiever dan nu het geval is, voelen als eigenbelang. Dit is het eenige, waarop men een beroep kan doen.

In den B. N. A. gaan stemmen op welke pleiten voor een dergelijke organisatie. Hoe worden ze verstaan? Men is over het algemeen hardleersch met betrekking tot sociale vraagstukken en indien men in dit stelsel niet anders kan vinden dan de aantrekkelijkheid van een oude snuifdoos, dan baart het geen verwondering, dat er zijn die den huidigen maatschappijvorm eene bewerking willen doen ondergaan met moker en breekijzer om bedoelde verhoudingen te scheppen. Afgezien ervan dat het doen aanvaarden van het een of andere stelsel door de geheele samenleving, niet op den weg ligt eener vakvereeniging, lijkt deze methode mij zeer omslachtig. Maar erger is, dat we daarbij iets prijsgeven door de menschheid nauw verworven als een kostbaar geestelijk bezit, n.l. de erkenning dat ieder gezag uit eene samenleving in zijn geheel voortgekomen, alleen reeds door het feit van zijn bestaan wettelijk is.

Het prijsgeven van deze erkenning, nauwelijks algemeen in het bewustzijn doorgedrongen, beteekent een teruggang van eeuwen en waar de menschheid ontgroeid is aan een gezag hetwelk steunt op geweld, beteekent het chaos, anarchie.

Het blijven voortbestaan van dit bewustzijn is van grootere beteekenis en er dient meer waarde aan te worden gehecht dan aan tijdelijke, incidenteele toestanden en waar toestanden altijd min of meer incidenteel zijn, kunnen ze slechts onder voorbehoud als maatstaf dienen bij het bepalen onzer geestes- en levenshouding.

Maar men dient ook tot de erkenning te komen, dat het niet intensief deelnemen of laten deelnemen aan welken vorm van bestuur ook, bijna hetzelfde beteekent als chaos en zulks moge doordringen tot de vele leden, ook „afgevaardigde" leden van het Genootschap A. et A. welke nimmer de vergaderingen bezoeken en overigens geen enkel blijk geven, dat zij belang stellen in deze organisatie, welke door hare samenstelling bevoorrecht is boven den B. N. A. om uit te groeien tot eene krachtige gemeenschap. Men kan de gebreken in de organisatie der Overheidszorg inzake kunst niet aanroeren zonder te belanden bij de organisaties van hen die een aandeel nemen in het totstandkomen van kunstwerken. Ze hebben het met betrekking tot een vorm van samenleven in deze organisaties nog niet veel verder gebracht dan tot „chaos".

J. LUTHMANN, Architect.

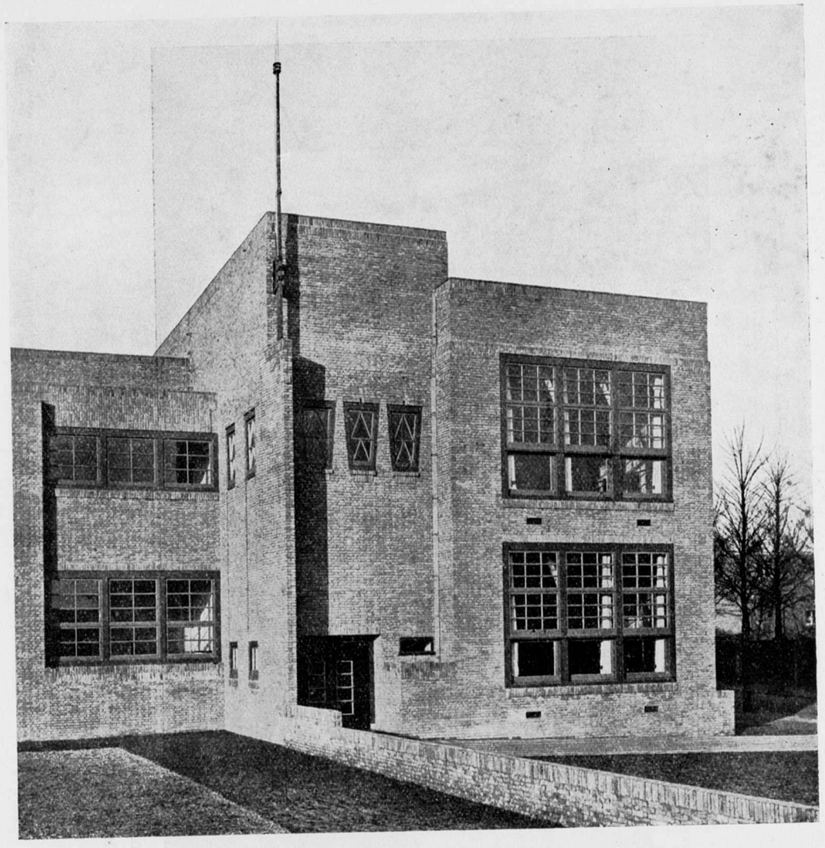

M.U.L.O. EN HANDELSDAGSCHOOL TE HILVERSUM.

De bouwkunstenaar is de geaardheid van zijn kunst voortdurend ontrouw. Want tegenover de drie-dimensionale geaardheid van zijn bouwwerken vertoont de architect een blijkbaar niet te onderdrukken genegenheid tot het vlak. Het vlak heeft zijn liefde; op het vlak is zijn gedachte gericht, met zijn teekenen tuurt hij op het vlak. Tot het vlak richt hij zich, met het vlak wil hij bouwen.

Maar het vlak is voor een architect geen doel. Een architect moet ruimte bepalen, en het vlak is voor hem slechts het reductiemiddel om tot de ruimtebepaling te kunnen geraken.

Zijn geheele werkkring en ook zijn heele opleiding trouwens drijft den architect van de geaardheid zijner kunst af en stuurt hem in de richting van het vlak. Hij ontwerpt plattegronden, die, alvorens er verder mee te kunnen gaan, in principe door Meneer en Mevrouw moeten worden aanvaard. Hij heeft zijn vak geleerd op een teekenbord door middel van een projectie, waarbij iedere afzonderlijke projectie, een eigen beteekenis heeft. De horizontale projectie is de plattegrond, — een zelfstandigheid —, de verticale projectie is de gevel, ook een ding op zich zelf.

Ik geloof dat het ontwerpen in ruimte bepalenden zin, overeenkomstig de geaardheid van de bouwkunst bij de architecten dan ook sporadisch voorkomt.

Toch zal deze wijze van beoefening der bouwkunst weer algemeen als natuur-

Behoort bij het Bouwkundig Weekblad van 12 Maart 1921. No. 11.

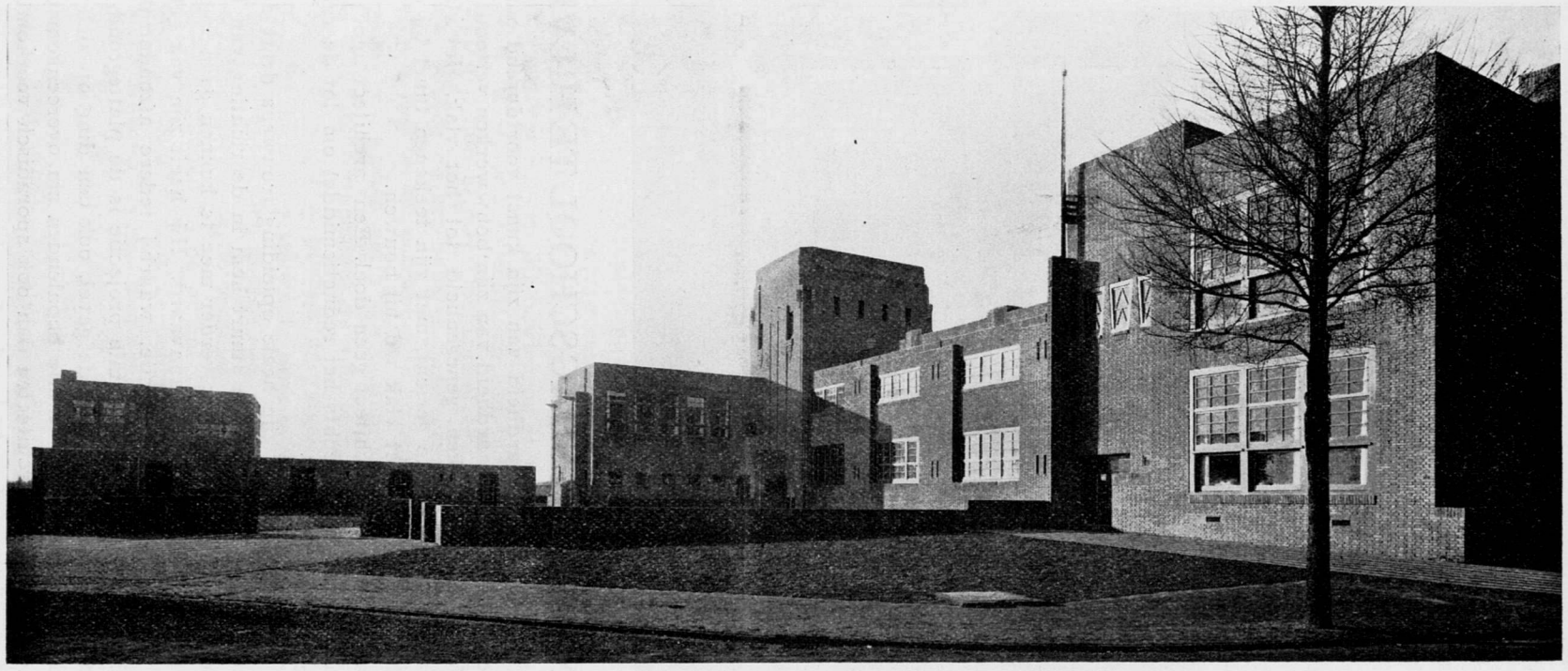

M. U. L. O. EN HANDELSDAGSCHOOL TE HILVERSUM. GEZIEN UIT HET NOORDEN.
ARCHITECT. W. M. DUDOK. DIRECTEUR VAN GEMEENTEWERKEN.

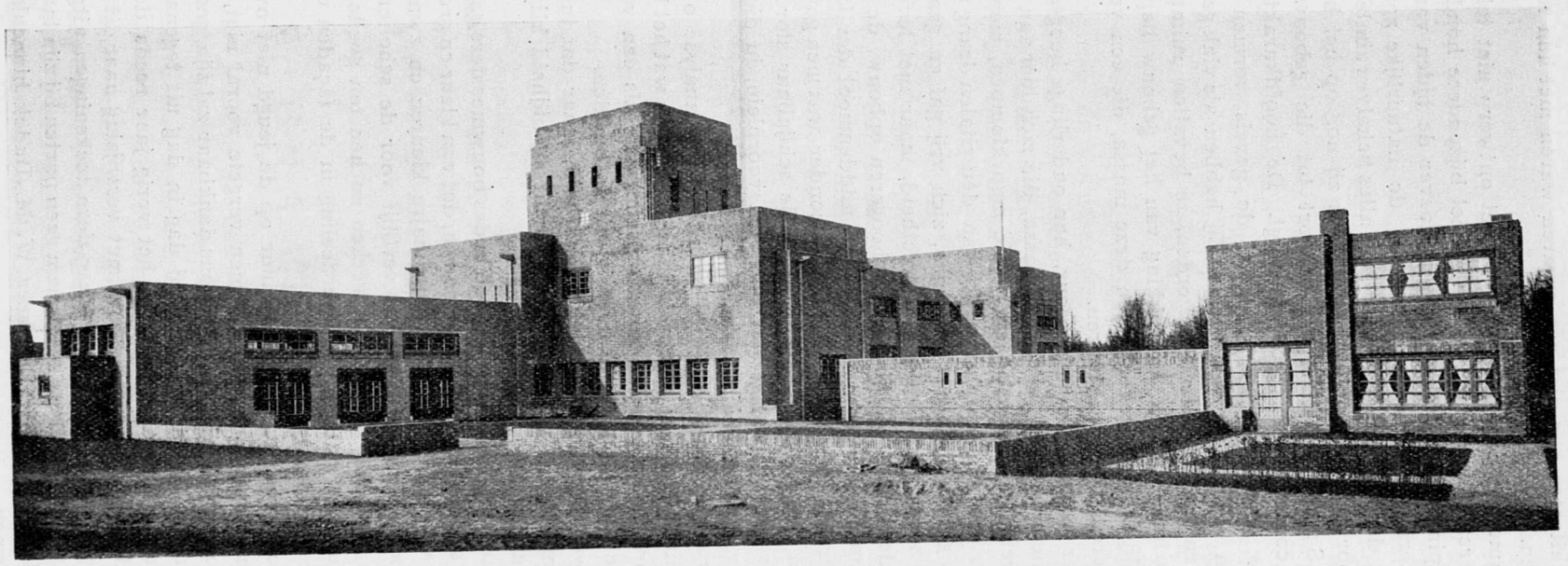

M. U. L. O. EN HANDELSDAGSCHOOL TE HILVERSUM. GEZIEN UIT HET ZUIDEN.
ARCHITECT. W. M. DUDOK. DIRECTEUR VAN GEMEENTEWERKEN.

lijke moeten gelden, wil deze kunst weer op een hoogte komen, als waarop zij heeft gestaan, toen de architecten nog niet zoo ervaren waren met hun teekengereedschap. Of eigenlijk onervaren.

De ruimte lichamelijke conceptie gaat in het ontwerp niet teloor. Zij blijft het ontwerp karakteriseeren. Zij getuigt van een geheel bijzondere houding van den ontwerper bij de scheppingsdaad. Wel een bewijs hoever de tijden van nu nog van de ware bouwkunst af zijn, waarin deze houding de natuurlijke zou moeten heeten! Maar, zooals gezegd, de bouwkunst van nu kent alles behalve ruimtekunst, en de liefde van de architecten voor het mooie vlak, getuigt dat zij nog op het hellende vlak zijn.

De M. U. L. O. School te Hilversum behoort tot die gebouwen, waaraan de ruimte lichamelijke conceptie ten grondslag ligt. De hoofdkarakteristiek ervan is, dat het een gebouw is zonder gevels, d.w.z. de gevels vormen geen zelfstandigheden meer, zijn geen „Dingen an sich" meer. Zij hebben als vlak geen eigenschappen meer; zij zijn alleen ruimte-omsluitend geworden, ze bevatten ruimten. Ze teekenen massa's die thans op hun beurt de uitdrukking van het gebouw bepalen. In het driedimensionale beeld ligt de beteekenis van deze massa, die een veeleenheid is van met elkaar harmonieerende ruimte-stukken.

De groepeering der eenheden, hun contour, hun onderlinge hoogte, diepte, breedte, daarin schuilt het geheim van de levendige massa, die zich hier aan ons oog voordoet. Want deze massa leeft; er zit elasticiteit in die muurklompen, men ziet onbewogen bewegelijkheid. Het is een massa, die spreekt van den vitalen drang in den ontwerper, die binnen de strikte grenzen van het mogelijke, zich vrij gaf en gaan liet. Het is een bouwwerk weliswaar zonder academische correctheid, maar met levensvreugde in de contrastwerking van den lagen voorbouw, den hoogeren opbouw, de uit-stekende middenklomp met zijn opschietende masten, en de middenmoot der klasseschotten, die ertegen aanduwt en drukt. Het is een bouwwerk zonder wat men gewoon is „fatsoen" te noemen maar met jeugdige schalkschheid in de schijnbaar slordig uitschietende muursteunsels, in het met royaal gebaar omsloten voorplein, in die komieke kleine raampjes hier en daar gezaaid, die reuzenmassa's torsen.

Het is een bouwwerk, waarvan de in- en uitwendige analyse ons overtuigt van de gave van den architect om met algeheele inachtname van wat het bouwprogramma gaf, om *in* dit bouwprogramma, zijn architectonische visie als een volledige veeleenheid, waaraan niets te kort, of niets te over is, uit te beelden.

Het is een bouwwerk vrij van dufheid en mufheid, maar dat tusschen zijn uitgestrekte leden een ruimte insluit waar frischheid lacht en blijheid klinkt.

Deze zelfde stemming treft ons ook binnen.

Geen sombere grauwe gang, waarin de stem des bouwmeesters galmt en nadreunt. Geen klaslokalen met saaie ramen en taaie muren, dof van kleur en grof van versiering.

Lichte gangen en vroolijke lokalen, met primaire kleuren en zwart.

Zoo lijkt mij dit bouwwerk een genotvol verblijf voor de scholieren, en zeker zal deze omgeving op den duur meer op hen inwerken en hen ten goede komen dan het deftige raamrhythme met de suffisante ruitverdeeling in de façaden der scholen met meer fatsoen, met meer academische snit.

Men mag den invloed van goede architectuur op de jeugd niet overschatten; dit is nog gevaarlijker dan onderschatten. Maar men vergete vooral niet, dat hoe gering die invloed nu ook zijn moge, het nageslacht ons dankbaar zal zijn, gespaard te blijven van de aesthetische onverschilligheid, waar wij dag in dag uit tegenaan botsen.

Wij gaven van deze school in No. 20 van het vorig jaar reeds de plattegronden, zoodat wij voor de indeeling van het gebouw met verwijzing naar dit nummer kunnen volstaan. Het bouwwerk is zeer serieus naar deze teekeningen uitgevoerd, de beheerschte hartstocht van den ontwerper speelt hem geen parten bij zijn taak als technicus.

Wij hopen van den ontwerper, den heer W. M. Dudok binnenkort nog andere werken te kunnen opnemen.

J. P. M.

ALGEMEENE BESCHOUWINGEN

Even nadat ik in een vorige algemeene beschouwing gesproken heb over het moreele peil van enkele architecten dat niet al te hoog moet worden gesteld, vinden wij in de couranten melding van het rapport over de financieele contrôle der woningbouwvereenigingen in 1920, dat een en ander met feiten komt staven. Dit rapport werpt over het algemeen een eigenaardigen kijk op de wijze waarop bij den woningbouw met de centen van een ander wordt omgesprongen. Treffende staaltjes staan daarin te lezen. Merkwaardig is een geval waarbij b. v. om voor een bedrag van Fl. 2600.— steenen te koopen voor Fl. 755.— reiskosten werden gemaakt. Nu is het zich inlaten, het zich bemoeien met volkswoningbouw geen sinecure en degenen die zich daarmede belasten uit eigen wil of ambtshalve mogen wel eens een „uitje" hebben, maar het is toch geen goed koopmanschap als men voor zijn inkoopen haast 30 % daarvan reiskosten maakt. Maar om op architecten praktijken te komen, daarvan lezen wij o. a. het volgende:

„Dat er architecten zijn, wier gesties eenige contrôle niet overbodig maakt, blijkt b. v. uit den bouw van de Coöperatieve Woningbouwvereeniging voor gemeentepersoneel te Rotterdam. In verscheidene opzichten had de bouw deugdelijker kunnen zijn, hetgeen door de architecten werd erkend. Uit een rapport omtrent dezen bouw blijkt, dat het onderhoud aanmerkelijk minder zou zijn geweest, indien enkele onderdeelen, b. v. metsel- en pleisterwerk op betere wijze waren uitgevoerd.

Omtrent het door de architecten in rekening gebrachte bedrag voor kosten ontstond een geschil. Ter voorkoming van verdere onaangenaamheden deden de architecten aan de vereeniging een schenking van *f* 2000.—

Ook de bestekken bevatten dikwijls bepalingen, welke den schijn wekken, dat de architecten niet afkeerig zijn van bevordering van hun eigen belang, of het belang van hun bevriende aannemers. In het bestek voor den bouw van de woningbouwvereeniging „Glück Auf" te Kerkrade komt b. v. de bepaling voor, dat de architecten de closetinstallaties zullen koopen en aan den aannemer leveren voor *f* 45.— per stuk. Het bleek dat de installaties gekocht waren voor *f* 42.50 per stuk. Voor de steenen werden in het bestek eveneens bepaalde prijzen aangegeven. Door hoogere steenprijzen moest deze vereeniging voor de gekochte steenen *f* 40.226,30 meer betalen. In het algemeen waren verschillende risicoposten uit het bestek gelicht."

Tot zoover het verslag dat gelukkig hiertegenover ook lof brengt aan de architecten die naar hun beste weten en kunnen de belangen der volkshuisvesting behartigen. Uit de enkele aangehaalde voorbeelden blijkt echter wel weer dat het gebied van den woningbouw een Eden is, waarin de talrijke verboden vruchten de vakbroeders toelachen en verleiden en dat het noodig is het besef te kweeken, dat van deze verboden vruchten hoe heerlijk ook, om betere dingen te bereiken, toch zal moeten worden afgebleven.

J. P. M.

B. N. A. WAARHEEN?

De heer de Haas komt in het nummer van 26 Februari l.l. nogmaals een pleidooi voeren voor een maatschappelijk stelsel, waarbij geen patroon meer noodig is. Dit stelsel ook wel socialisatie genoemd, kan men heel mooi van boven af in elkander zetten en dan zeggen met een breed gebaar „onze tijd" verlangt dit. Ik merk hier echter nog niet veel van; integendeel de groote massa gevoelt meer voor, van zooveel mogelijk geld, zoo weinig mogelijk te presteeren dan voor een maatschappelijk stelsel. Men kan dit betreuren, ik doe dit eveneens maar aan het feit als zoodanig valt niet te twijfelen.

De heer de Haas zegt dat ik de zaak eenzijdig bekijk met mijn gezegde: „maak den mensch beter en de vorm van de Maatschappij wordt van zelf beter". Hij wil

beide doen èn den mensch èn de maatschappij verbeteren. Hiermede komen wij aan de kern der zaak. Ik geloof niet op grond van mijn Christelijke levensbeschouwing aan de mogelijkheid van een ideale maatschappij. Het gansche menschdom is krank en met hem de maatschappij. Slechts een hoogere macht kan ons redden. De heer de Haas zal dit niet verstaan. Men behoeft zich heusch niet vast te klampen uit egoisme aan bestaande stelsels.

De Maatschappij is geen kunstig uitgedacht stelsel doch gegroeid naar de behoeften van den tijd met al haar gebreken en fouten.

Doch de wijze waarop de heer v. Loghem en de Haas te werk gaan, is afbrekerswerk. Ik raad hen aan eens te lezen wat hierover in een hoofdartikel in het „Centr. Blad van de Bouwbedrijven" van 5 Februari l.l. is te lezen, ook waar de schrijver wijst op het feit dat zoovelen den Bond verlaten [1]) en dit in verband brengt met verschillende aangelegenheden van den Bond. Ook over deze zaken heb ik geschreven en mijn meening gezegd, doch de heer de Haas zwijgt hierover. Het zal echter tijd worden deze zaken nader onder de oogen te zien, anders kon het wel eens blijken te laat te zijn, om te voorkomen dat de B. N. A. zijn eigen graf delft.

J. N. MUNNIK. Arch. B. N. A.

ONTVANGEN TIJDSCHRIFTEN. „WENDINGEN".

Na langen tijd is er weer eens een nummer van „Wendingen" verschenen, met een bouwkundigen inhoud. Het is het nummer van October 1920, waarvoor de omslag door den heer Wijdeveld op fraaie wijze typographisch werd verzorgd. Dit nummer is geheel gewijd aan het werk van den architect Erich Mendelsohn te Berlijn, die nog geen voldoende gelegenheid heeft gehad zijn werk uit te voeren, maar wiens teekeningen alleszins merkwaardig zijn.

Talrijke ervan illustreeren dit nummer. De heer J. F. Staal leidt het werk in met een korte toelichting, die aan onduidelijkheid niets te wenschen overlaat, maar daardoor in de aantrekkelijke sfeer blijft, welke hij zoo bewondert bij Mendelsohn. Ook zijn beste werk is niet dat, wat wij, in streng mathematischen vorm herleid, voor ons zien. De heer Staal wijst hier trouwens zelf op.

Het verdere tekstgedeelte wordt gevuld met een bijdrage van Oskar Beyer, over Architectuur in IJzer en Beton en die aldus eindigt: „Zoover ik weet zijn er op het oogenblik slechts twee landen, waarvan de bouwscheppingen werkelijk van belang zijn: Amerika en Holland. Amerika met zijn sterke industriekultuur heeft groote dingen gemaakt, nieuwe typen van gebouwen voor den arbeid, er is een „Amerikaansche stijl", als kunst, niet alleen als technisch resultaat.

In Holland wordt nu een eeuwenlange bouwkultuur uitgewerkt in verrassende nieuwe oplossingen en ontwerpen, die alle burgerlijke bekrompenheid en rustigheid doen vergeten en eenen kosmopolitischen horizont schijnen aan te wijzen. Wat de kunstenaars van deze twee landen verbindt, is: technische discipline en een breed opgevatte fantasie, het is datgene wat den Duitschen ijzerarchitect aan hunne zijde brengt."

J. P. M.

[1]) Het is gewenscht dergelijke uitspraken van derden onder reserve te aanvaarden. Waar berust deze bewering op? Red.

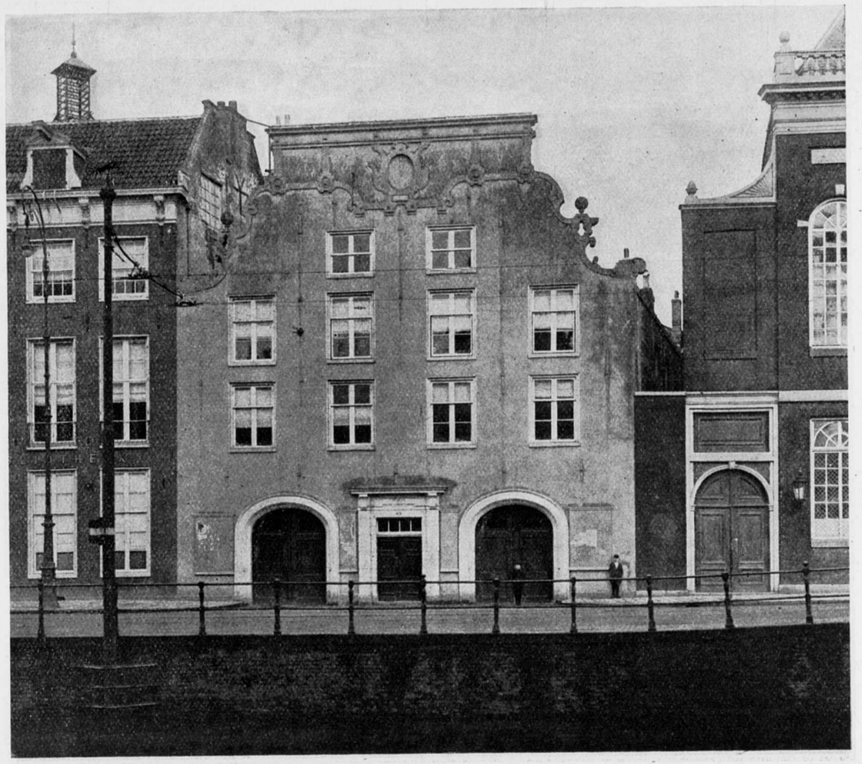

DE MILITIEZAAL IN 1919.

RESTAURATIE VAN DEN MILITIEZAALGEVEL TE AMSTERDAM.

Bij Raadsbesluit van 26 Maart 1919 hechtte het Stadsbestuur van Amsterdam er zijn goedkeuring aan, de gevels van de Saaihal aan de Staalstraat en van de Militiezaal aan den Singel van de pleisterlaag te ontdoen en deze gevels in eere te herstellen. Dit besluit werd aangenomen naar aanleiding van een schrijven van den Bond Heemschut te dezer zake. In de toenmalige betrekking van architect bij de Publieke Werken werden mij deze werkzaamheden opgedragen, terwijl bij het afscheid van den Dienst der P. W. in Mei 1920 Burgemeester en Wethouders zoo vriendelijk waren mij in de gelegenheid te stellen, de voltooiïng van deze opdracht te volvoeren. De Saaihalgevel was toen reeds gereed [1]); de Militiezaalgevel is thans ook nagenoeg voltooid. Liep de eerstgenoemde minder in het oog, toch is dit vraagstuk veel moeilijker geweest, in de eerste plaats omdat het een nieuw onderwerp was, doch ook omdat van den Saaihalgevel geen enkele teekening of gravure te vinden was. Steeds is er een sterk vermoeden geweest, dat van den Saaihalgevel een teekening van G. Lamberts moest bestaan van tusschen 1800 en 1815 en aanwezig in de collectie de Groot-Jamin. Deze verzameling was echter voor niemand toegankelijk. Nu deze verzamelaar onlangs is overleden, zal moeten blijken of de herstelling van den Saaihalgevel juist is geschied.

[1]) Zie de publicatie in „de Amsterdammer" van 17 April 1920.

Behoort bij het Bouwkundig Weekblad van 19 Maart 1921. No. 12.

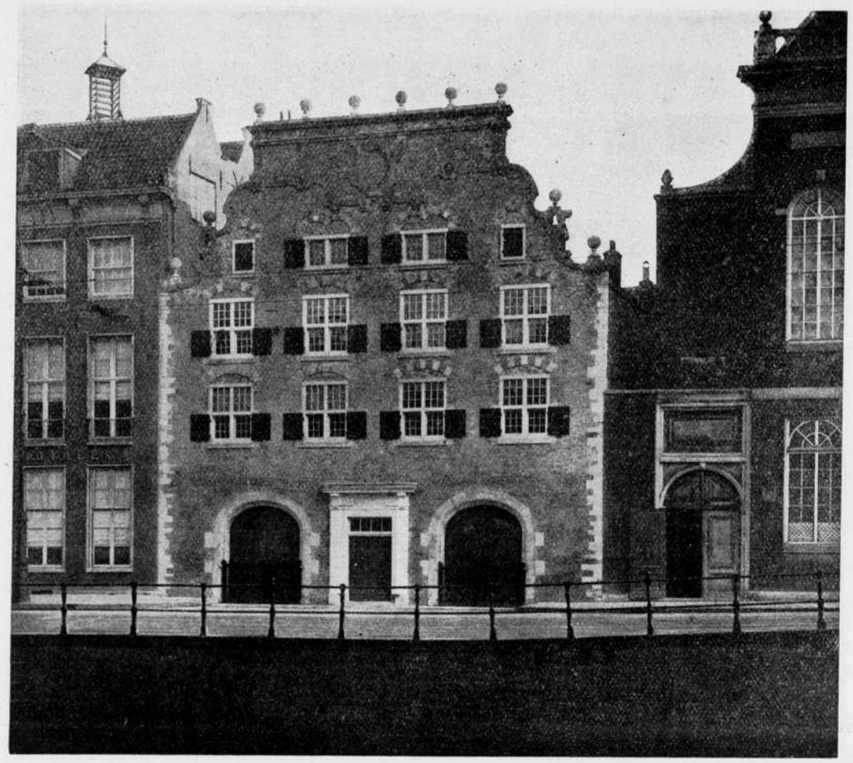

DE MILITIEZAAL IN 1921.

Na voltooiïng van den Saaihalgevel is de steiger — en niet het minst de opgedane ervaring — overgebracht naar den Singel. Zoo heeft de uitvoering van het Raadsbesluit wat lang geduurd, doch hoopt schrijver dezes, dat dit het vraagstuk zelf ten goede is gekomen.

De eerste werkzaamheden, waarvoor het steeds nuttiger bleek ruim den tijd te nemen, waren het opsporen van papieren gegevens. Deze term kan hier voor juist gelden, omdat geen enkele oude schilderij, den gevel voorstellende, gevonden is en het steenen archiefstuk, het eenige absoluut betrouwbare, eerst later aan de orde kwam.

In de boeken en archiefstukken vindt men het gebouw met vele verschillende namen aangeduid, zooals stadsartilleriehuis, wapenmagazijn, stadsmagazijn, bushuis, arsenaal, tuighuis, zijdewindhuis, militiegebouw, Koninklijke stallen. Wanneer het gebouw gemaakt is? De gevel vermeldt het jaarcijfer 1606. Ook dit blijkt aanvechtbaar. [1]) Dominus Jacobus Laurentius vermeldt in de „Kroniek van Staets", de werken die Amsterdam in 1605 ondernam beschrijvende: „Het jaer van vijven heeft het Bosch-huys nieuw gegeven." Wij laten aan de historici over dit na te speuren en stellen ons tevreden met de gissing dat het gebouw in 1605 gebouwd en in 1606 voltooid is. Het is niet op een ledig erf gebouwd, want de kaart van Pieter Bast van 1597 vertoont tusschen de beide doelens een gebouw. Dit gebouw bevatte volgens Commelin pag. 663 de woningen, bij de Doelens behoorende.

[1]) A. W. W. in de Bouwwereld 25 Juni 1919.

HET ARTILLERIEHUIS 1663 NAAR DAPPER.

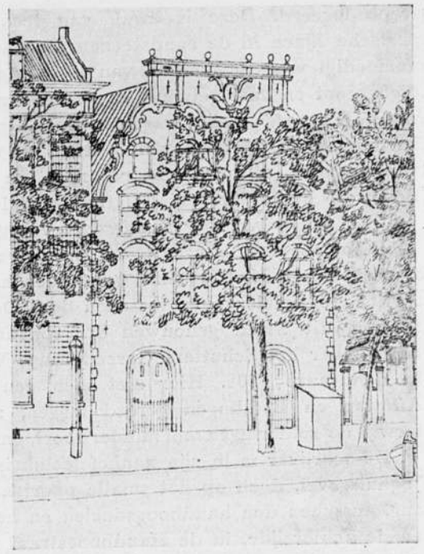

HET ARTILLERIEHUIS ONGEVEER 1780.

Aan den Singel staande, ziet men thans ter linkerzijde de Universiteitsbibliotheek. Hier stond oudtijds de handboogdoelen, een fraai gebouw met een toren aan de achterzijde, met een spits, afkomstig van den ouden Haringpakkerstoren en in 1606 daarheen gebracht; in 1783 werd deze toren als „van geen dienst zijnde" afgebroken. Het gebouw dat er nu staat dateert van ongeveer 1780 (in 1782 is er sprake van het nieuwe gebouw) en is achtereenvolgens geweest Handboogdoelen, Garnalendoelen (hotel), in [1]) 1861 Hoogeschool (Athenaeum Illustre), thans Universiteitsbibliotheek. Ter rechterzijde was de voetboogdoelen, later gebouw der Westindische Maatschappij. Dit gebouw werd in 1817 verkocht aan Pastoor van der Lucht, dus aan de R. K. Kerk, voor den bouw van een Kerkgebouw, hetzelfde dat er nu nog staat, en in den gevel het jaarcijfer 1820 draagt.

Een buitengewoon belangrijk bouwwerk schijnen de stadsbeschrijvers het artilleriehuis niet gevonden te hebben, althans zij noemen het slechts kort, zonder nadere beschrijving. Toch is deze waardeering als betrekkelijk te beschouwen, want b.v. de Saaihal wordt in de uitgebreidste boeken in 't geheel niet genoemd.

Pontanus [2]) zegt, sprekende over de Doelen „de eerste Hoven de welcke aen de „nieuwe zijde staen hebben nu het *Boshuys* ghestelt in het midden aen de zijde van „den Borchwal", en wil het „des aengaende hier bij laten". De gracht noemt hij Vullersgraft en zal zijn de Voldersgracht, tusschen de beide Doelen, waarop na demping het nieuwe arsenaal werd gesticht.

Fokkens [3]) acht het artilleriehuis zeker niet van voldoende belang het te vermelden, althans hij noemt het niet.

Dapper [4]) geeft niet alleen een beschrijving, doch ook een gravure, ten deele hierbij

[1]) Deliberatieboek B. en W. van Amsterdam, van 12 Nov. 1861, n°. 2680 nieuw archief.

[2]) Historische beschrijvinghe der seer wijt beroemde Coop-stadt Amsterdam, Joh. Isaac Pontanus, 1614.

[3]) Beschrijvinge der wijdt-vermaarde Koop-stadt Amstelredam, Melchior Fokkens, 1662.

[4]) Dr. O. D. Amsterdamsche stadsbeschrijving van 1663.

gereproduceerd. Deze is zwak van teekening. De gevelbekroning is, vooral wat de speelsche lijnen in de zandsteenen afdekking betreft, totaal misteekend, hetgeen niet aanmoedigt voor de juistheid van het overige. Van het gebouw zegt hij: „Dit is een gewel-„digh groot en vast gebouw, en van binnen zeer ruim. Onder staen langs heen ter weder „zijde op een rij, geschut wagens, allerlei kleen en grof geschut, als heele en halve metalen „kartouwen, veltstukken, valkonetten, en velt en quartier draken. Hier ziet men ook „vuur muisers, of mortieren, petarden, en ander ijzelijk en schrikkelijk oorlogs-tuigh. „Boven op de zolders, leit allerhande zijd en hals geweer, als degens, musketten, &c."

De[1]) *Wegwijzer voor Amsterdam*, vele gravuren bevattende, vermeldt den gevel niet.

Gebouwen van Amsterdam[2]), in de vele voorkomende drukken in groot en klein formaat, van 1736, 1741 enz., geven een heel klein prentje van den gevel en het bijschrift „Het arteleryhuis, tusschen deze Doelens staande, pronkt in de Gevel met een „Konstig uit Steen gehouwen St. Sebastiaans Beeldje, met een Pijl doorschoten; en „daar onder het Schutters Gereedschap, Wapens, enz., uitgebeeld: hetzelve is gebouwt „in den jaare 1605. Hier ziet men een meenigte schoon Metaal Kanon op hunne „Affuiten en Beddingen gereed leggen, alsook Mortieren, en ander groot Geweer: „terwijl de zolderingen met minder zoort, en allerlei Artelerybehoeftigheden beladen zijn.

De schrijver is in zijn aanhef leelijk in de war. St. Sebastiaan stond niet op den Tuighuisgevel, doch op het smalle poortgeveltje, dat men gebouwd had voor de open gang, tusschen den handboogsdoelen en het artilleriehuis, dezelfde gang, die men nu aan de achterzijde, in de Handboogstraat nog met een poortje afgesloten vindt en die oorspronkelijk doorliep tot de Kalverstraat. Op de verschillende gravuren is het Sebastiaansbeeldje duidelijk te zien.

Willink[3]), in zijn even lang als theatraal gedicht Amsterdam beschrijvende, met vele gravuren verlucht, vermeldt het gebouw niet.

Commelin[4]) geeft een fraaie gravure van de beide Doelens en het Stadsmagazijn. Klaarblijkelijk is deze gravure niet naar de werkelijkheid geteekend, doch naar die van Dapper en is dus voor ons doel van onwaarde.

In zijn beschrijving is de waardeering niet hoog. Hij vermeldt het gebouw slechts als bijkomstige zaak bij de beschrijving van de Doelens en zegt dat „In den jare 1605, „als wanneer het Artillery-huys daar tusschen gestelt is, zeer verhanselt, en het „Toorentje daar doen op geraakt".

Wagenaar[5]) geeft, wonderlijk genoeg, geen prent van de Doelens. Wel geeft hij een beschrijving, sprekende over de Artillery- of wapenhuizen.

„Kort hierna (1603) stigtte de Stad een ander Wapenhuis, aan de Oostzijde van „den Singel- of Koningsgraft, tusschen de Handboogs- of Voetboogsdoelen; 't welk „nog in wezen is, en waarin, beneden, tegenwoordig, meest affuiten, kogels en granaaten „worden bewaard. Op de zolders, plagt veelerlei handgeweer te leggen: 't welk, op „Wapenkamer, boven 't Stadhuis, verplaatst is. 't Gebouw zelf is sterk en groot; „pronkt, met het wapen der Stad en het jaartal 1606, in den voorgevel, en komt agter „in de Handboogstraat uit."

O zoo, aan de achterzijde stond ook nog een gevel, en een fraaie ook, thans onder een pleisterlaag weggesmeerd. Ongeveer 1850 heeft men van dezen gevel echter de bekroning afgehaald.

Met het „wapen der Stad" moet Wagenaar toch in de war zijn. Hij heeft bepaald op een prentje het oeil de boeuf voor een wapenschild aangezien of teveel in andere boeken gekeken. Toen bij de verbouwing van ongeveer 1850 de dubbele Hollandsche

[1]) Wegwijzer door Amsterdam, bij Nicolaas ten Hoorn, 1713, schrijver ongenoemd.
[2]) Gebouwen, gezigten en oudheden der stad Amsterdam, bij Johannes Masthoorn te Haarlem, schrijver ongenoemd.
[3]) Daniël Willinks Amsterdamsche Buitensingel, 1723.
[4]) Casparis Commelin, Beschrijvinge van Amsterdam, 1793.
[5]) Amsterdam in zijn opkomst, aanwas, geschiedenissen, 1765, door Jan Wagenaar.

kap met zakgoot (zooals er b.v. nog een op den Saaihal staat) afgebroken werd en een kap in één overspanning met flauwe dakhelling gekozen werd, kwam het elliptische open gat op den zolder uit en werd dichtgemetseld. Om den gevel wat meer steun te geven, werd de groote kist erachter gemaakt.

Fouquet, in zijn honderdplatigen atlas Amsterdam afbeeldende, vergat helaas den Arsenaalgevel.

Ook het curieuze zesdeelige boekje *Amsteldam in 't kort* [1]) van een verdienstelijken, ongenoemden schrijver vermeldt wonderlijk genoeg, het bouwwerk niet.

De *atlas van Schenck* geeft een zwakke gravure, echter nageteekend uit Commelin en dus uit de derde hand.

Toch heeft dit fraaie stadsdeel meermalen de aandacht getrokken van teekenaars en schilders. In het geheimzinnige toevoegsel aan Wagenaar's boek, het z.g. vierde deel van een ongenoemden schrijver vindt men in enkele drukken een gravure met onderschrift, *gezigt van de Doelen*. Hierop ziet men ter rechterzijde een stuk van den arsenaalgevel, voor dit soort teekeningen zeer accuraat geteekend. Men ziet er duidelijk de kruiskozijnen met ruitverdeeling en luiken en het kleine kozijn van de zolderverdieping, dat bij de overpleistering was zoekgeraakt. Een steendruk, naar het procédé te oordeelen van ongeveer 1850, met onderschrift Groot Doelen Logement en denkelijk uit een geillustreerde gids afkomstig, geeft de drie gevels van Doelen, Arsenaal en Kerk duidelijk naast elkaar aan. Blijkens de stoffage is de Doelen nog hotel, dus vóór 1861, toen het Athenaeum er kwam. De arsenaalgevel is daarop nog geheel intact, de kruiskozijnen, de kleine zoldervensters, de ballen op de afdeklijst. Men ziet er ook de middendeur, die was er dus reeds. De gevel was nog niet gepleisterd.

Een fraaie aquarel, ongesigneerd, aanwezig in de collectie van het Kon. Oudh. Gen. in het Prentenkabinet geeft vrijwel hetzelfde tafereel. Het rechtsche gebouw is echter nog de oude voetboogsdoelen, dus vóór 1817, toen het gebouw verkocht werd of vóór 1820, het jaarcijfer dat de kerk draagt. Deze teekening geeft duidelijk de kruiskozijnen, de ballen op den gevel. Ook is de middendeur aanwezig, echter een beetje anders; het houten middenpoortje van nu is dus niet het eerste.

Een aquarel, gesigneerd in monogram J.D.B. (J. de Beijer), 1758 in den topografischen atlas op het gemeentearchief geeft scherp den geheelen gevel. Het tafereel is van den overkant van de gracht gezien. De middendeur is nog niet aanwezig, een wapen is in het oeil de boeuf niet te zien. Het torentje achter de oude doelen kijkt uit boven den gevel van wat nu de universiteitsbibliotheek is. Men ziet hier goed den ouden kapvorm, zich heel wat beter aansluitende bij den gevel dan de kap van nu.

Een penteekening, ongesigneerd of gedateerd, waarvan het origineel is in den Amsterdamschen topografischen atlas, is voor het gedeelte dat ons belang inboezemt hierbij gereproduceerd en spreekt voor zichzelf.

Ten slotte bood een weinig bekende collectie verrassend resultaat. Het teekeningenarchief van den Dienst der Publieke Werken bevat de technische erflating van alle vroegere Stadsarchitecten, aanvangende bij Abraham van der Hart, ongeveer 1795. In 1843 was men van plan de kap van de Militiezaal te vernieuwen; dit was bepaald een gewichtig vraagstuk. Men vroeg offerten, echter niet naar een teekening van de directie, doch noodigde de gegadigden uit zelf met voorstellen te komen. Een wonderlijke collectie kap-projecten was het resultaat, voor een specialist-statiker om van te genieten. Een heel erg sterke werd uitgezocht of is althans gemaakt. Het aardige is echter dat bij de teekeningen een nauwkeurige opmeting van het geheele inwendige gebouw met kapconstructie aanwezig is. Men vraagt zich af waarvoor het noodig was zulk een solied stuk werk te sloopen, ook al was het hout hier en daar verrot.

Hetzelfde archief bevat verder twee technische teekeningen, ongedateerd, ge-

[1]) Amsteldam en zijne geschiedenissen in 't kort, uitgave Johannes Allart Amsterdam 1788.

teekend J. E. de Witte. Zij geven beide het ondergedeelte van den gevel met de kruiskozijnen tot de onderdrempels van de vensters der tweede verdieping, serieus geteekend. De eene bevat een middenpoort, hetzelfde als van de voornoemde aquarel, die van vóór 1820 was; op het poortje staat als opschrift „Stads Zijde Windhuys."

Deze teekening is zooveel als een opmeting bestaande toestand. Op de andere teekening staat „nieuwe te maake deur" en dan een poortje in den stijl van het begin der negentiende eeuw. Dit zal betreffen de verbouwing en inrichting voor de werving der nationale militie. Blijkens wat er nu staat, is de houten deuromtimmering ook daarna alweer eens gewijzigd. Dit zal gekomen zijn omdat de gevel flink op den regen staat en een dergelijke houtconstructie dus niet lang meedoet.

Het meest verwonderde het mij echter een opmeting van den gevel te vinden, niet ouder dan van 1890, met de bogen boven de vensters erop geteekend. Dus men had de pleisterlaag er al eens afgehad! dat bleek. De cementlaag was echte beste portland, glashard. Bij navraag werd bevestigd dat de gemeentearchitect van 1890 de pleisterlaag van den gevel had laten hakken, doch geen permissie kunnende krijgen om het metselwerk te herstellen, den muur weer had laten overpleisteren.

Zoo kon vrijmoedig aan de uitvoering begonnen worden. Het pleisterwerk was er vlug af. De harde cementlaag nam een huid van den steen mede. Bovendien bleek dat men, om den mortel goed te doen hechten, de steen brute geslagen had, ook de natuursteenblokken. Na de bewerking van den saaihalgevel, (die buiten dit euvel nog kris en kras gescheurd was door tallooze ijzeren ankers) was dit niet zulk een bezwaar. De gevel is vlakgeslagen. Hoe en waarmede is niet „het geheim van den smid", doch van den restaurateur. Wat men thans ziet is de echte oude steen met hier en daar, waar 't te erg was een paar andere steenen ingezet, van afbraak afkomstig en goed in kleur en formaat en vooral in fabricage bijpassende.

De ballen bovenop den gevel zijn gemaakt naar de nog aanwezige exemplaren terzijde. De echte exemplaren, die er nog niet zoo heel lang (hoogstens 15 jaar) af zijn, kwamen ondanks velerlei naspeuringen, niet terecht.

Op een van de origineele kogels (die aan de linkerzijde, halverhoogte) staat een ijzeren naald, afgeroest. Naar dit model worden op de andere ballen ook nog naalden geplaatst, die dus op de foto nog niet voorkomen. Deze nieuwe naalden worden van lood, omdat de origineele ballen aan de bovenzijde allen gekloofd zijn door roesten van het ijzer. De eenige origineele ijzeren naald blijft echter bewaard. Op de afdeklijst lag en ligt nog een zware zandsteenen band, die blijkens de bijzondere dookgaten ook al eens op een stads-walmuur gelegen heeft. Om de constructie niet te vernielen, is deze band op zijn plaats gelaten. De kogels staan dus iets te hoog, wat niemand zien kan. Het steenhouwwerk is met de benzinelamp afgebrand, afgeloogd met costicsoda en loog en afgespoeld. Dit gaat voor beste zandsteen goed; voor zacht materiaal is het gevaarlijk. De gehavende stukken zijn vlakgehakt, zonder merkbaar toezicht; toen werd het slordig en grof en was het net goed. De openingen van de kleine zoldervensters kwamen na eenig speuren aan den dag.

Het oeil de boeuf was volgemetseld en is, omdat dit nu eenmaal door de bekapping niet anders kon, zoo gelaten. De kozijnen waren prullig en leelijk en konden zoo niet blijven. Van de oude kozijnen was niets over. Naar de oude teekeningen en naar modellen, nog in de thans blinde zijmuren aanwezig, zijn nieuwe kozijnen gemaakt. Het hout van de oude kozijnen was 18 × 32 cM. Dit was wel wat bar, zoodat de nieuwe in de diepte iets matiger zijn gemaakt. Toen zij naar boven gingen, waren zij naar begrippen van onzen tijd nog belachelijk zwaar. De boogopeningen zijn afgeloogd en er is verder niets aan gedaan. De koperen duimen van de luchthekken waren aanwezig. Achter den rommel werden in huis deze hekken weergevonden; zij hangen nu weer op hun rechtmatige plaats. De houten deuren zijn eigenlijk leelijke dingen. Er waren goede gegevens hoe de oude deuren waren geweest; het kostte echter teveel geld ook de deuren te vernieuwen, zoodat dit bij een andere gelegen-

heid maar eens gebeuren moet. Zij zijn nu netjes geschilderd en weinig in 't oog vallend. Het middenpoortje was een moeilijk geval. Het moest noodig weg, doch dit stuitte op bijzondere bezwaren. Het is de toegang tot de eigenlijke Militiezaal op de bovenverdieping en een concierge-woning, terwijl het onderhuis is verhuurd voor Koninklijke stalling. Ook heeft het poortje alweer historie, herinnerende aan het Stads Zijdewindhuis en aan de Nationale Militie. Zoo is het houten poortje gebleven en kan wellicht verdwijnen, wanneer het gebouw eens een andere bestemming krijgt, b.v. uitbreiding van de daarnaast gelegen universiteitsbibliotheek.

De gevel vraagt om een hooger plint. Dit komt omdat de straat ter plaatse als oprit naar de brug van het Koningsplein omhoog is gebracht en dus de gevel een 20 of 30 cM. te ver in den grond verdwijnt.

Met deze regelen de historie van het gebouw en van de herstelling naar alle waarschijnlijkheid voldoende verduidelijkt hebbende, wil ik niet nalaten den welgemeenden dank uit te brengen aan den staf van medewerkers, zonder wier hulp het mij niet mogelijk geweest zou zijn het werk te volbrengen. Het zijn in de eerste plaats de opzichter K. P. van Dijk, dan de teekenaar G. Kamphuijs, de aannemer G. Lagerwey en niet het minst de vaardige hand van de metselaars, in dienst bij den metselaarspatroon G. Barends.

Tenslotte de vraag: wie is de ontwerper van den oorspronkelijken bouw geweest? Alhoewel geen enkel archiefstuk deze bewering tot heden gestaafd heeft, zegt schrijver dezes zonder eenig voorbehoud: Hendrik de Keyzer. En dit ingevolge nauwkeurige vergelijking van vormen en details met andere nog bestaande bouwwerken van dezen kunstenaar. Men moet Amsterdammer zijn om te beseffen, wat het zeggen wil, een echte de Keyser onderhanden te hebben. De Saaihal was ook een de Keyser, doch van Pieter (1641). De Militiezaal echter was een „echte". Worden zoo gemakkelijk en vlot de school van Van Campen en die van de Keyser in een adem genoemd, de laatste vertegenwoordigt de Hollandsche kunst, de eerste toch, — met alle waardeering voor de verdienste — niet meer dan een soort Italiaansche kunst. En van die kleine groep echte Hollandsche kunstenaars der 16e en 17e eeuw is de Keyser de leidende figuur!

Het is mij dan ook een stuk levensvreugde geweest, te hebben kunnen medewerken tot de instandhouding van een bouwwerk van „de Kayser van de Kunst", eene soort kunstwerken, waarop Amsterdam niet trotsch genoeg zijn kan.

Bussum, Maart 1921. A. A. Kok.

IN HET TEEKEN VAN DE VOLKSHUISVESTING.

De Vergadering van 12 Maart was wel voor 'n groot deel gewijd aan den Woningbouw. Eerst kregen we medeverantwoordelijkheid bij de benoeming van, alweer, een Commissie, — nogal permanent. — Toen vroeg de heer Mauve een *„Raad* van deskundige adviseurs" en daarna mochten wij, inzake het beruchte „album" in allerlei toon hooren dat „woningbouwcomplexen" toch vóór alles, zaak van den architect zijn.

Er is een zeer funeste kant aan al dat betoogen. Dat er qualiteit-„architecten" zijn, vol- en halfwas in *dezen* zin, dat **nog altijd** ieder wien 't lust, doet alsof . . . kan men overal dagelijks waarnemen. Maar het — voor den stand — noodlottige is dit, dat we inplaats van er tegen te blijven vechten, 't geval accepteeren. Het is een raadsel hoe het in 't brein van dóórdenkende leden eener *organisatie* van *architecten* kan opkomen, te sanctioneeren, dat architectuur sedert een zeker tijdstip 145, 125, 100 % en minder waard is. Het oude liedje herhaalt zich: men spant voor de zooveelste maal het paard achter den wagen.

Met de bouwverordeningen begon het. Want deze gaven den eigenbouwers van allerlei slag een zekere handleiding. Zij zagen zich daarin voorgeschreven hoe breed fundamenten, hoe dik muren, hoe zwaar balklagen en vloeren, ja zelfs hoe groot woonvertrekken, hoe hoog verdiepingen en van welke maat lichtopeningen moeten zijn. Voorheen kon men onderstellen, dat alleen de architect deze dingen wist. En hij wist ze. De heerlijke vrijheid, die sedert een „groote gebeurtenis" ieder bezat om *zich* tot meester evengoed als tot gezel, te promoveeren, bracht echter allerlei niet-wetenden aan het bouwen. De gevolgen bleven niet uit. En wat deed men nu? — Wel deze beunhazen werden geholpen met onze bouwverordeningen, — nu kwamen er wel goede bouwwerken . . . . zoo werd gedacht.

Maar ieder, die op het gebied der bouwpolitie wat zag, kan weten, dat ondanks die bouwverordeningen, palen onder fundamenten werden weggelaten, cement uit mortel ja soms zelfs kalk, kortom dat men verzakkende, dóórregenende, scheurende muren, rottende balklagen en vloeren overal en nog altijd vindt. En dan zegt men wanhopig . . . . waar is de architect.

Met de Schoonheidscommissies ging men verder. Ook dáár niet de architect — maar voogden en toeziende voogden over de onmondigen aangesteld. Eerst werd hij dus technisch — toen aesthetisch tot nul teruggezet. En alsof dat alles niet voldoende ware zal er thans komen:

1. een arbitragecommissie die naast en boven? den schoonheids- en technischen adviseur der overheid, uw architectuur zal toetsen aan, wederom geheel willekeurige eischen, en

2. een Raad van adviseurs omtrent gevallen waarin Gemeentebesturen met ontwerpende architecten geen weg weten.

Voelt men niet dat dit alles weer een en twee stappen verder *terug* is van den weg eener gezonde organisatie, en dat de chaos al donkerder wordt naarmate men zich afwendt van 't eenige licht dat nog in de verte slechts waarneembaar wordt: de *zelf*standigheid en *zelf*verantwoordelijkheid van den bouwmeester?

Ik stel deze vragen, die door sommigen met mosterd na den maaltijd vergeleken mogen worden, ook nu nog, omdat al wat uit onjuiste, ondeugdelijke, onvóórdachte beginselen opgekomen is, toch weer zal vallen. De *noodzakelijkheid* zal er ons of die na ons komen toe brengen. We zullen *anders* dan de keurbende van „Architectura et Amicitia" maar we *zullen* er toe moeten komen steeds hooger eischen te stellen aan, die tot het gilde willen behooren, en dan zullen we moeten aankweeken een verantwoordelijkheidsbesef, technisch en aesthetisch, dat verordeningen, commissies, arbitrages en Raden van advies overbodig, ja tot schade voor een gezonde architectuurontwikkeling zal maken.

L. 18 Maart 1921. L. H. E. VAN HYLCKAMA VLIEG.

TIJDSCHRIFTEN.

„De Nieuwe Kroniek". Ik wil hier de aandacht vestigen op het nieuwe tweewekelijksch tijdschrift „De Nieuwe Kroniek", dat niet radicaal en critisch, niet bolsjewistisch en critisch, maar „alleen-critisch" zou willen zijn. Vrij als het zal zijn van politieke smetten, zal iedere architect er gerust een abonnement op kunnen nemen en het in zijn zak steken bij zijn laatste bestek en zijn nieuwste schetsen, die critisch behandeld zullen worden door den architect J. F. Staal, lid van de redactie. Typographisch geeft het blad iets nieuws, dat vreemd lijkt, maar erg meevalt. Zullen we dit straks van de belangstelling voor het blad ook kunnen zeggen. We hopen het.

J. P. M.

ALGEMEENE BESCHOUWINGEN

Wanneer men over het Leidscheplein te Amsterdam loopt, merkt men dadelijk in de hoofdstad van het land der Schoonheidscommissies te zijn. Want een leelijker gedrocht dan het aan dit plein verrezen mode-„paleis" van de firma Maison de Vries, kan voor de noodzakelijkheid van een schoonheidscommissie moeilijker getuigen. Deze façade van zandsteen uit den zak, is het jongste product van den architect A. Jacot, den bouwmeester van het beroemde Hôtel Atlanta, waarvan het ontwerp voor de tweede maal door de Schoonheidscommissie finaal is afgekeurd. De couranten spreken van het nieuwe mode-paleis, maar zij doen de paleizen werkelijk geen eer aan, dit rare, leelijke toestel, met zoo'n mooi woord te betitelen. Want zoo'n 12-pootige stellage, waartusschen 11 ietwat buikige puien zijn opgehangen, en waarop een vervelend stijf leien dak staat te waggelen, is toch waarlijk geen bouwwerk meer. Men zegt van zoo iets dat het is geïnspireerd op een Franschen stijl, die in 't bijzonder als Lodewijk XV-stijl wordt aangemerkt maar een schooljongen kan toch al zien, dat de delicatesse, de elegance en de aristocratische voornaamheid van dien genoemden Franschen stijl in dit logge, grove en burgerlijke prutswerk glad en al zoek is.

Dit bouwwerk draagt het stichtingsjaar 1921.

Dat wil zeggen, dat in 1921, het jaar waarin het werk van de Nederlandsche Architecten de officieele erkenning van verdienste kreeg, door zijn opname in een door de regeering uitgegeven album, nog niet vermeden kan worden dat aan een der hoofdstraten en pleinen van Amsterdam een totaal minderwaardig gebouw werd neergezet.

Dit geval staat niet alleen. Het maandagochtendblad van 21 Maart 1921 bevatte een afbeelding van het gebouw van de Koninklijke Hollandsche Lloyd, op den hoek van de Prins Hendrikkade en de Martelaarsgracht.

Het zal eerstdaags definitief worden geopend. Het is een wonder van ongevoeligheid en wansmaak. Het is indertijd afgekeurd door de Schoonheidscommissie.

In de Reguliersbreestraat verrijst een in 2 torpedo's eindigende bioscoopgevel. Is dit silhouet bedoeld als een blijvende herinnering aan den duikbootoorlog, die in Rücksichtlosigkeit niet onder deed voor de stedenschennis van thans?

Zoo is er meer, en er blijkt uit dat als er geen behoorlijke dwang wordt uitgeoefend om te geraken tot betere bebouwing, de mogelijkheid van het verrijzen van wangedrochten heel groot is.

Zoolang als men de vrijheid blijft behouden voor de keuze van den ontwerper van zijn gebouw, zoolang zal er controle moeten zijn. De eenige controle is de schoonheidscommissie, weliswaar een gebrekkig instituut, vooral als het hetorogeen is samengesteld, maar beter zoo dan niets.

In den Amsterdamschen Raad is een dag of veertien geleden het beleid van de Schoonheidscommissie ter sprake gekomen. Ze kwam er goed af.

Er was een ontwerp van een bouwer eenige malen teruggezonden; het voldeed niet aan de eischen, die de schoonheidscommissie meende te moeten stellen, aan woonhuizen, die aan de entreé van een nieuw stadsgedeelte zouden komen te liggen. Het gezanik moe, wendde de bouwer zich tot den raad om bouwvergunning. De heer Loopuit steunde hem; je behoeft geen hooge aesthetische eischen te stellen aan een woningcomplex, dat behoeft toch niet van monumentalen aard te zijn. De heer Vliegen wees op het gevaar van kliekgeest, nu de architectenvereenigingen uitsluitend de commissie samenstellen. Een ander lid wilde maar liefst de heele schoonheidscommissie opdoeken, die alleen maar het werk van halve gekken en futuristen aannemelijk vindt.

Het slot was, dat het verzoek van den bouwer in handen van B. en W. werd gesteld ter afdoening, echter met dien verstande, dat over nieuwe ontwerpen van denzelfden bouwer door B. en W. eerst weer het oordeel van de schoonheidscommissie zal worden gevraagd, alvorens zij een beslissing nemen. Het is dus in Amsterdam

Behoort bij het Bouwkundig Weekblad van 26 Maart 1921. No. 13.

niet op een conflict afgeloopen, zooals dat indertijd in Den Haag het geval was, en dat de Schoonheidscommissie haar leven kostte.

De nieuwe Haagsche Schoonheidscommissie staat nu geboren te worden.

Dit proces schijnt veel voeten in de aarde te hebben gehad, althans wij herinneren ons zoo iets dat men in October van het vorige jaar de specialisten al opriep.

Naar verluidt hebben B. en W. voor het lidmaatschap van de Haagsche Schoonheidscommissie uitgenoodigd de volgende personen: Mevr. Van Braam-Houckgeest en de heeren A. J. Kropholler, H. Groenewegen, R. C. Mauve, H. v. d. Kloot Meyburg, W. de Vrind Jr. architecten, W. A. van Konijnenburg, C. W. Lunsingh Scheurleer, voorzitter van den Raad van Bestuur van de Academie van Beeldende Kunsten en W. van Boven, Inspecteur van de Volkshuisvesting.

Wie twijfelt nu nog aan de schoonheid van Den Haag met zoo'n bepaald keurige Commissie!

De heer Vliegen, die bang is voor kliekgeest, zal content zijn.

Als we nog enkele plaatsen hebben met zulk een elite commissie, kan de Nederlandsche Bond van Schoonheidscommissies worden opgericht. Helaas wil men er niet altijd zoo grif aan als in Den Haag! Zoo lazen wij dat ook in Dordrecht een welstandsbepaling in de bouwverordening is opgenomen, maar dat men toch liever, voorloopig althans, geen schoonheidscommissie wenscht. In Dordrecht gaat men niet licht over één nacht ijs. Die welstandsbepaling was er ook niet zoo één, twéé, drie. Om die in de verordening te krijgen, was men al doende in 1914. Bovendien kunnen B. en W. als ze toevallig eens last krijgen van die welstandsbepaling, hun licht gaan ontsteken bij het adviesbureau van den Bond Heemschut, dat met steun van de regeering gevestigd is te Amsterdam, Heerengracht 247. De verschillende dagbladen hebben over dit bureau aankondigingen geplaatst op het eerste gezicht. Het bureau belast zich met het beoordeelen of, zoo noodig, verbeteren van ontwerpen, die autoriteiten of particulieren het toezenden. Ook geeft het schriftelijke, mondelinge of graphische voorlichting op het gebied der bouwkunst in den meest uitgebreiden zin aan lichamen en personen, die dit wenschen. Het lijkt een eenigszins geheimzinnig bureau: maar in het gewone leven noemt men zoo iets een instituut voor schoonheidsmassage. Daar is ook assistentie van een arts, die niet genoemd wordt, en de bewerking is absoluut onschadelijk. Adviesbureaux gaan een toekomst tegemoet. De heele schoonheid van Nederland gaat trouwens een blijde toekomst tegemoet, want er zullen boven de schoonheidscommissies, beroepscommissies op de uitspraken van schoonheidscommissies worden ingesteld, zooals dat in Leeuwarden het geval is. Dit is hoog noodig, zegt de Bouwwereld. Het is het ook. Maar dan moet, om de zaak compleet te maken, ook nog een Hooge Raad van Schoonheid worden ingesteld, met recht van cassatie wegens gebrek in den aesthetischen vorm van den lijdensweg, die voert tot de schoonheid van Nederland. Ik eindig.

J. P. M.

BOUWVEREENIGINGEN EN ARCHITECTEN.

De vele ergerlijke toestanden, welke op 't gebied der volkshuisvesting bestonden, heeft de Woningwet het licht doen zien. Volgens deze wet hebben de gemeentebesturen de bevoegdheid van 't Rijk voorschotten te vragen voor 't bouwen van volkswoningen. En hieruit zijn de bekende Woningbouw-vereenigingen voortgekomen.

Voornamelijk in de laatste jaren zijn, ten gevolge van 't gebrek aan woningen, de bouwvereenigingen in aantal zeer toegenomen.

Ter leniging van den woningnood verrichten deze vereenigingen zeker goed werk. De werkzaamheden dezer vereenigingen zijn echter in hoofdzaak administratief. Voor het opmaken en uitwerken der bouwplannen zijn vaklieden noodig, die echter geen lid dier vereeniging mogen wezen, willen zij de opdracht tot bouwen krijgen.

Nu zal het ieder architect wel duidelijk zijn dat aan deze vereenigingen een macht is gegeven, ver boven hare krachten; n.l. het uitkiezen en aanstellen van den architect, die voor hen moet bouwen.

Want leden en bestuursleden van zulk een vereeniging zijn leeken; ons is geen voorbeeld bekend van een vereeniging, waarvan een architect tevens lid is. En ik veronderstel, dat de lezers het met mij eens zullen zijn dat het kiezen van een architect een belangrijke, zoo niet de belangrijkste taak is eener bouwvereeniging. Van zulk een keus hangt het welslagen van een bouw grootendeels af.

Het is dus duidelijk, dat hierin verandering dient te komen.

Want niet alleen dat de bouwvereenigingen niet altijd een goede keus doen maar 't komt veelal voor dat alleen wordt gelet op politieke of godsdienstige richting, of op vriendschap, bloedverwantschap of wat dies meer zij. Volkomen onpartijdigheid en strikte rechtvaardigheid zijn niet te verwachten, hoewel we ze mogen eischen bij publieke lichamen, zooals bouwvereenigingen toch zijn.

In ons landje met honderderlei schakeeringen op politiek en godsdienstig terrein bestaan even zoovele côterieën, waarvan 't gevolg dus is dat katholieke bouwvereenigingen katholieke architecten kiezen; christelijke bouwver. christelijke architecten; soc.-democratische bouwver. soc.-dem. architecten, ieder volgens eigen etiket.

Dat dit tot scheeve toestanden in de architectenwereld kan leiden en ook leidt, behoeft zeker geen nadere uiteenzetting.

Een andere misstand in 't kiezen van een architect door een bouwvereeniging is dat hare leden, allen leeken op bouwkunstig gebied, niet beter meenen te kunnen doen dan zich wenden tot een architect met een bekenden naam, of tot iemand die een „specialiteit" heet te zijn op 't gebied van woningbouw.

Ook hieruit komen scheeve toestanden voort, die dringend verbetering behoeven. Want ieder bekwaam architect is in staat volkswoningen te bouwen; daarvoor bestaan geen „specialiteiten"; en ook is 't niet altijd waar — zeer dikwijls zelfs niet — dat „bekende" architecten — bekend in 't oog van 't publiek — juist de bekwaamste zijn.

En ten derde worden deze z.g. specialiteiten en bekende architecten meestal zoodanig overbelast met opdrachten, dat 't werken voor bouwvereenigingen tot enkele architecten beperkt bleef. Ook volgt hieruit dat deze overlading met opdrachten niet in 't belang van 't werk zelve is, wat dan ook uit dat werk te zien is. Ons zijn zulke architecten bekend, wier werk op velerlei plaatsen in 't land overal hetzelfde is, wat een gevaar voor ons land wordt. De woningbouw dreigt te worden — of liever ze is het grootendeels al — een *grootindustrie*, waarbij de *bouwkunst* ver te zoeken is. En 't is natuurlijk ook niet mogelijk dat architecten met zoo vele en groote opdrachten, al dit werk zelf kunnen behandelen, maar het grootendeels aan hun personeel moeten overlaten.

Nieuwe, frissche krachten, die nieuw bloed zullen doen stroomen, zouden ook hiervoor gewenscht zijn. En dan te weten dat vele andere architecten die tot geen politieke of godsdienstige secte behooren, nimmer eenige opdracht van een bouwvereeniging krijgen en dus min of meer werkloos zijn of worden, want bouwvereenigingen nemen steeds grooter plaats in, zoodat er door particulieren weinig meer gebouwd wordt.

Ondergeteekende heeft meermalen ondervonden dat men katholiek of christelijk, soc. democraat of lid van een of andere partij moet wezen, of specialiteit, om zoo'n opdracht te krijgen. Hoewel reeds bijna 20 jaar zelfstandig als architect werkzaam, is 't mij nog steeds niet duidelijk hoe men „specialiteit" moet worden als men nooit eenige opdracht krijgt en dus niet in de gelegenheid komt te toonen wat men kan. Wordt men als specialiteit geboren, of hoe moet men 't aanleggen dit te worden?

In den Eere-code van onzen Bond staat o. m.: „De architect ontzegt zich werk of cliëntèle te zoeken door het doen van concessie, het toestaan van korting op z'n honorarium, het geven van provisie of andere belooningen aan derden. Hij onthoudt zich ook om voor zich zelf advertenties ter aanbeveling te plaatsen, reclame te maken,

dienstaanbiedingen te doen door middel van nieuwsbladen, uithangborden, prospecti, enz.", doch de Eere-code geeft geen middelen aan de hand op welke wijze de leden van den B. N. A. dan wel aan opdrachten moeten komen. Kan één mijner collega's-woningbouw-architecten mij zeggen hoe men 't moet aanleggen om handelend volgens deze Eere-code, zooveel opdrachten te krijgen als sommigen hunner te beurt vallen? Leveren alle bouwenden voor bouwvereenigingen superieur werk waartoe geen ander instaat is?

De bouwvereenigingen bouwen *niet* met *eigen* doch met *Rijksgelden*, en deze zijn nòch Katholiek, nòch Christelijk, nòch Soc. Democratisch, doch worden bijeengebracht door geheel het volk. Particulieren, die laten bouwen, mogen — voorloopig nog — vrij zijn in de keus van hun architect, doch instellingen, die gelden der gemeenschap, *van* het Volk behoeven, om te bouwen *voor* die gemeenschap, deze behooren hierin niet vrij te zijn, doch moeten hierbij worden voorgelicht door bevoegden. Mij dunkt, dit is duidelijk. Zou het Bestuur van den B. N. A. stappen bij de betrokken autoriteiten willen doen om te bereiken dat bij het verstrekken van voorschotten aan bouwvereenigingen (natuurlijk bekwame) architecten worden aangewezen, die hiervoor in aanmerking komen, en wenschen te komen, ten einde te voorkomen dat aan bovengenoemde onregelmatigheden bij het benoemen van een architect voor een bouwvereeniging een einde komt en dat niet aan enkele architecten overstelpend veel opdrachten worden gegeven, terwijl veel anderen hiervan totaal verstoken blijven? Bedoelde autoriteiten zouden zich hierbij kunnen doen voorlichten door deskundige commissies, benoemd bij referendum door de Bouwkunstige vereenigingen.

Van ministerieele zijde is thans een album met woningtypen verschenen, waardoor het bouwen door onbevoegden zeker wordt in de hand gewerkt, terwijl vele architecten thans werkloos zijn, die daardoor dus dubbel in hun broodwinning benadeeld worden. Lag het niet veel eer in de lijn van een goeden gang van zaken als vanwege den Minister een oproep was gedaan aan alle daarvoor in aanmerking komende — en wenschende te komen — architecten, ten einde daarmee een bouw-bureau te stichten ter leniging in den bestaanden woningnood? Zou het daarvoor nog niet tijd zijn en wil ons Bestuur zich daarmee belasten?

Het ligt m.i. op den weg van den B.N.A. (die is een vakvereeniging van architecten), om te trachten voor al hare leden gelijke bestaans-zekerheid te verkrijgen.

Tengevolge van de bovengenoemde on-evenwichtige richting, die de bouwvereenigingen zijn uitgegaan, is het ontegenzeggelijk waar, dat sommige architecten-leden van den B.N.A., in een bevoorrechte positie zijn gekomen. En de verdere gang van zaken ten opzichte der bouwvereenigingen wijst er duidelijk op, dat dit nog geen keer zal nemen, en zonder ingrijpen van hooger hand steeds verder van een regelmatige verdeeling van opdrachten aan de architecten zal afwijken.

Het leekenpubliek, ondeskundig ten opzichte van bouwkunst, als in geen enkele andere kunst — schept zich gauw zelf „specialiteiten"; het gevaar is dus niet denkbeeldig dat eerlang bij haar de meening postvat dat géén andere architect voor een bouwvereeniging kan bouwen dan het zeer beperkte aantal min of meer bekenden, en min of meer bekwamen, die thans werkzaam zijn voor bouwvereenigingen.

En andere architecten, geen soc.-dem., niet katholiek of protestant zijnde, hebben evengoed recht op een bestaan en op een kans om hun gaven te toonen.

Ik hoop niet te veel te verlangen, als ik het Bestuur van onzen Bond de belangen van al hare leden beleefdelijk aanbeveel!

THEO RUETER.

„BOUWGILDEN EN GILDESOCIALISME".

Deze bedrijfsvorm die vooral in Engeland veel overtuigde voorstanders heeft, schijnt bij uitstek geschikt te zijn voor toepassing op de bouwbedrijven en vertoont eigenschappen, waardoor nu eens niet uitsluitend het „kapitaal" of de „arbeid" gebaat wordt, maar welke ook de verbruikers, de gemeenschap ten goede komen.

De nieuwe bedrijfsvorm heeft natuurlijk met veel principieele tegenkanting te kampen; natuurlijk in de eerste plaats van de zijde der ondernemers, die hunne bedrijfswinsten in gevaar zien, maar ook van den kant der arbeiders die, minder voelend voor economisch produceeren, er een gevaar in zien voor de macht van de vakvereeniging.

In Amsterdam wordt de idee zeer gepropageerd door den heer Keppler, Directeur van den Woningdienst, die dienaangaande besprekingen heeft gevoerd met de Christelijke en Katholieke bouwvakarbeiders, organisaties die, minder steil in de socialistische en vakvereenigingsleer, allicht meer onbevangen zullen staan tegenover het nieuwe. Tot nu toe is, zooals wel begrijpelijk is voor een zoo geheel nieuw en van de bestaande toestanden afwijkend idee, het practisch resultaat nog niet groot, maar de gildegedachte wekt belangstelling en wint veld, wat ook wel bleek op de vergadering in Salvatori waarop door den Stadsbaurat voor Schöneberg-Berlin, Dr. Ir. Martin Wagner over de bouwgilden gesproken werd als een middel ter bevordering van den gemeentelijken woningbouw. En inderdaad vertoont de gildegedachte als pacificatiemiddel, als tusschenvorm van ongebreidelde vrijheid van eigenbouwspeculatie tot overheidsbedrijf, zeer aantrekkelijke zijden, die het zeer de overweging waard maken om eens na te gaan of het geen zaak is om hierbij te blijven en niet alleen de bedrijfsvrede maar ook het algemeen belang te bevorderen door het bevorderen van woningbouw waarbij niet slechts de particuliere winstmakerij maar ook de ambtelijke en vakorganisatorische voorschriften worden uitgeschakeld en deze niet langer in den weg kunnen staan bij het voorzien in de woningbehoefte die zoowel uit financieel als moreel en hygiënisch oogpunt beschouwd, een camaliteit van den eersten rang is geworden.

Dat ook van de zijde der woningbouwvereenigingen de gedachte veld wint om de particuliere ondernemers bij de bouwerij uit te schakelen, blijkt wel uit het besluit van den Bond van Arbeiderswoningbouwvereenigingen om over te gaan tot oprichting van eigen Advies-Bouw- en inkoopbureaux: de tijd van den particulieren woningbouw schijnt inderdaad voor altoos voorbij te zijn. Dat de geest des tijds niet bevorderlijk is om verder te gaan op den weg van overheidsbemoeiïng is wel te verklaren door den weinigen voortgang, dien de woningbouw heeft als deze onder directe ambtelijke leiding staat en als daarop nog de geheel verpolitiekte gemeenteraden ten gevalle der socialistische kiezers ingrijpen met bepalingen omtrent arbeidsloonen, materialen- en schoonheids-voorschriften, die zeer op hun plaats zouden zijn in een maatschappij die reeds eraan toe is allerlei utopistische fraaiïgheden te kunnen doorvoeren, maar zeer zeker nog niet in de tegenwoordige, waarin voor alles behoefte bestaat aan oogenblikkelijke en zoo min mogelijk kostbare vermeerdering van de beschikbare woningruimte. Deze opvatting kwam ook tot uiting in de resolutie van de Federatie van Amsterdamsche woningbouwvereenigingen, waarbij bestreden werd het voorstel tot oprichting van een gemeentelijk bouwbureau op grond van vrees voor uitbreiding van ambtelijke bemoeiïngen. Het is kenschetsend, dat niet de arbeiders, niet de bouwvakpatroons, maar juist de woningbouwvereenigingen, de gewone burgers die zich vereenigden met de bedoeling woongelegenheid te scheppen, de ambtelijke inmenging afwijzen of in ieder geval trachten in te perken, omdat ze daarin een rem zien om spoedig tot hun doel te komen.

Dat deze resolutie, zoo al niet de bedoeling heeft, maar toch de kiem bevat om geleidelijk te komen tot verhoudingen, die bevorderlijk zijn aan de ontwikkeling der

Behoort bij het Bouwkundig Weekblad van 2 April 1921, No. 14.

bouwgilden, volgt wel hieruit dat de Heer Keppler, de voorstander der bouwgilden, verklaarde dit plan met alle kracht te zullen steunen.

Na gezien te hebben in hoeverre de idee van het gildesocialisme de belangstelling trekt in de kringen die het allereerst belang hebben bij den woningbouw, is het noodig eerst uiteen te zetten waarin het gildesocialisme bestaat en wat het zich voorstelt te kunnen verwezenlijken.

Evenals Staatssocialisme, Syndicalisme en Communisme heeft het ten doel het particulier kapitaal uit te schakelen, maar in plaats van het bedrijfsbeheer in handen te stellen van den Staat of een ambtelijke bureaucratie, wil het de leiding leggen in handen van allen die in een bedrijf werkzaam zijn, en met afschaffing van alle „loonslavernij" toch het vakkundig element laten overheerschen en de vakbekwaamheden tot volle ontplooiïng brengen, door het resultaat van den arbeid ten goede te doen komen aan allen, die in het bedrijf werkzaam zijn. Een van de meest aantrekkelijke facetten van deze nieuwe ster aan den bedrijfseconomischen hemel is zeker wel dat het intellect hierbij eene waardeering kan vinden, die het noch in het particulier bedrijf, dat de grootste belooning opeischt voor den ondernemer, noch in het staatsbedrijf dat teveel door „red-tape" geleid wordt om voldoende ruimte te laten voor particulier initiatief, noch in arbeiderscombinaties welke hoofdzakelijk en te eenzijdig gericht zijn op meerdere waardeering van handenarbeid, ooit heeft of zal kunnen vinden. Dit is wel de reden, dat de universitair of in de practijk gevormde bedrijfsleiders in het gildesocialisme een bedrijfsvorm bewonderen, waarin eens te meer de intellectueele leiding den handenarbeid den weg kan wijzen tot de meest doelmatige aanwending zijner krachten, en het kapitaal kan leiden tot een zoo productief mogelijk gebruik van grondstoffen, doch zonder dat een dezer beide polen der hedendaagsche samenleving van hunne diensten gebruik maakt, uitsluitend ten eigen nutte en met voorbijzien der belangen van die werkers waaraan het bedrijfsleven zijn grootsten vooruitgang dankt. Bij het gildesocialisme verstrekt Staat of Gemeente in voorschot de voor loonsbetaling en aanschaf van materialen benoodigde gelden, maar de verdere exploitatie blijft in handen van het gilde, dat zijn allen, die als werkers bij het bedrijf betrokken zijn. Het zet wel particulier eigendom over naar staats- of gemeente-eigendom, maar de exploitatie ervan komt noch in handen der bureaucratie, noch in die der particuliere ondernemers. Daardoor blijven behouden het initiatief en de werklust die ontstaan uit het „sacré égoisme" zoo noodig voor het tot bloei brengen van groote ondernemingen en wordt tevens voorkomen dat het algemeen belang wordt uitgebuit ten behoeve van particuliere winstmakers of van arbeidersfanatici.

Zooals immer na tijden van excessen is er een algemeene neiging om tot gematigder vormen te komen. In de oorlogsperiode heeft iedereen meer dan genoeg gekregen van staatsinmenging om nu naar een of anderen vorm van staatssocialisme te verlangen — evenzoo is het met de communistische utopie waarvan men, alleen gelukkig reeds door beschouwing van uit de verte, gedachtig aan het oude spreekwoord dat men zich aan anderen zacht spiegelt, geen nadere ondervinding wenscht. De korte maar rake les die de Italiaansche arbeiders, die fabrieken een tijdlang bezet hielden, hebben gehad, was voldoende om hun en de wereld te leeren, dat het zuivere syndicalisme een failure is, doordat arbeiders alleen wel bij machte zijn om een fabriek stop te zetten, maar niet om ze in bedrijf te houden. Konden zij dit, dan had de macht van hun aantal hen reeds lang daartoe in de gelegenheid gesteld: maar de machteloosheid van handenarbeid zonder intellectueele leiding is eens meer ten duidelijkste gebleken.

Ofschoon de theoretici van het gildesocialisme eigenlijk van het plan uitgingen andere bedrijven hiernaar te organiseeren, heeft de practijk, als beste leermeester, bewezen dat het nergens zoo goed een veld voor ontwikkeling vindt als in de bouwvakken. Ruim een jaar geleden begonnen te Manchester de metselaars ermede en vonden spoedig navolging in andere plaatsen, waarna eene federatie voor het geheele

Noord-Westen van Engeland tot stand kwam. Het gilde vond inwilliging op zijn verzoek bij de overheid om voorschot van gelden voor aanschaf van materialen en loonsbetaling en ofschoon het nog niet lang genoeg gefunctionneerd heeft om een definitief oordeel erover te kunnen uitspreken, kan toch reeds worden verklaard, dat het eene gematigde en vreedzame oplossing tracht te brengen in het oude conflict tusschen arbeid, kapitaal en overheid, en wat de hoofdzaak is voor den onbevangen maar niet onbelanghebbenden toeschouwer: de arbeidsintensiteit, het arbeidstempo is er hoogelijk door gebaat, zoodat juist voor den woningbouw, de instelling van bouwgilden alle overweging verdient als een middel om eindelijk eens uit het moeras van den woningnood te geraken.

H. H. VAN SANTEN.

ORGANISATIE?

Het Bestuur van „Architectura et Amicitia" zond een rondschrijven aan de gewone en buitengewone leden, van den volgenden inhoud:

„In *opdracht der ledenvergadering* van 29 Dec. 1920 en der *afgevaardigde* leden„vergadering van 6 Januari 1921 verzoekt het Bestuur U, als lid van het Genootschap, „het zoo spoedig mogelijk opgave te doen van, U bekende, namen van personen, die „thans of in 1920, zitting hebben in Commissies, werkzaam op het gebied der Bouw„kunst of aanverwante Kunst, (Schoonheidscommissies, aesthetisch-adviescommissies, „Jury's en derg.). „*Volgens de Statuten van het Genootschap mogen alléén afgevaardigde „leden, welker namen hierachter bijgevoegd zijn, zitting hebben* in die commissies, en zijn „gewone leden, nog niet tot de afgevaardigde leden behoorende, *daarvan uitgesloten*".

„Het is voor de werkzaamheid van het Genootschap van het allergrootste belang, „dat aan het, hierover in de Statuten bepaalde, de hand wordt gehouden, en het „bestuur rekent daarom op serieuse beantwoording der bovengestelde vraag „ook en „vooral indien gij persoonlijk als niet afgevaardigd lid van A. et A. aan het werk dier „Commissies of Jury's deelneemt".

„Uw antwoord s.v.p. te richten voor 1 April a.s. aan den 1e Secretaris van A. „et A. Heerengracht 545/9 te Amsterdam.

Hoogachtend

„Voor Bestuur A. et A.

K. DE BAZEL, Voorzitter.
J. F. STAAL, 1e Secretaris.

Men ziet hieruit, dat het Genootschap zich zelf het brevet geeft van bekwaamheid (en macht?) om uit te bannen of toe te laten wie naar zijn oordeel niet en wie wel, mogen deel hebben aan de werkzaamheden van Schoonheidscommissies, advies-commissies, Jury's enz. Tot heden behooren, volgens eene bijgevoegde lijst van „afgevaardigde leden" slechts 37 architecten voor het geheele land tot de uitverkorenen — en van deze 37 zijn er 20 te Amsterdam gevestigd.

Tellen wij bijeen het aantal leden van Schoonheidscommissies in de groote steden, dan vermoed ik (absolute gegevens ontbreken mij op dit oogenblik) dat dit getal verre de 37, en na aftrek van de Amsterdamsche getallen, stellig verre de 17 zal overtreffen.

Nu heeft A. et A. ongetwijfeld gemeend met deze circulaire iets te doen in 't belang van de Bouwkunst niet alléén maar ook van eene organisatie der Architecten, en het loont wel de moeite de vraag te stellen in hoeverre het zich laat aanzien dat deze daad doeltreffend zal zijn.

Volgens de circulaire zal de Kunst, de Schoonheid gediend worden indien slechts zij die door A. et A. werden afgevaardigd, de uitingen dier Kunst beoordeelen —

eventueel toelaten. Schoonheid, Kunst, is dan een vraag, niet van ontwikkelden, geoefenden smaak, maar van het bijzondere inzicht, dat aan deze kleine groep min of meer gemeen is.

Daarmede acht ik het eerste en voornaamste deel van het omschreven doel voorbijgestreefd. Immers zou, indien alle kunstuitingen moeten voldoen aan een inzicht, dat niet meer is bepaald door algemeene objectieve beginselen, maar door die welke een kleine groep in een bepaald tijdsverloop stelt, de groei dier kunst belemmerd worden naarmate het aantal der subjectieve, individueele kunstuitingen wordt onderdrukt.

Ook organisatorisch is de daad van A. et A. niet te aanvaarden als tot het vooropgezette doel bij te dragen. Niet alleen omdat zij zeer onsympathiek is, om geen ander woord te bezigen. Immers zal het Bestuur, als het door deze inquisitie de namen kent dergenen die, zijns inziens ten onrechte zich tot beoordeelen van kunst bevoegd achten, het daarbij niet kunnen laten. Het zal dan deze booswichten hoogst wellevend aanschrijven dàt zij onbevoegd zijn, en dat zij zich van hun post hebben terug te trekken. Wordt aan dit schrijven niet voldaan dan zullen de corporatiën ten bate van welke de onderscheidene reeds genoemde commissies zitting hebben eene inlichting, gepaard aan een verzoek moeten ontvangen — waaruit zij kunnen leeren op welke wijze en door welke personen zij zich door wèl bevoegden kunnen laten voorlichten. Stellen wij even het onwaarschijnlijke geval, dat die actie het, voor A. et A. gunstig gevolg zou hebben, — dan moeten alle kunst, alle aanvragen om bouwvergunning, in de gemeenten welke desbetreffende bepalingen maakten, alle ontsiering van alle stad en land beoordeeld, eventueel verhinderd worden door dit handjevol artisten. Reeds deze overweging had het Bestuur moeten terughouden van dezen onberaden stap.

Het mag verwacht worden dat de leden van den B. N. A. welke om traditie of wat dan ook nog lid van het Genootschap zijn, de circulaire naast zich zullen neerleggen en afwachten wat hun verder zal zijn beschoren.

Maar het is niet overbodig er op te wijzen dat vele architecten wel eens *aan den lijve* zouden kunnen ervaren hoe in hooge mate onsympathiek het optreden van A. et A. is. De B. N. A., welke als corporatie niet onderdoet voor A. et A., in het streven naar een hooger architectuur, heeft zich naar ik meen steeds onthouden van een plaats onder de zon te misgunnen aan degenen die bonafide tot de architecten gerekend willen worden, al erkent zij meer- en minder artistiek begaafden.

Zou echter A. et A. succes hebben op haar pogen dan komen talloos velen die thans te goeder trouw als bevoegd architect te boek staan, zoowel bij particuliere opdrachtgevers, als bij openbare lichamen, vereenigingen en dergelijke, voor het geval dat zij openlijk of bedektelijk (wat véél erger is) gedisqualificeerd zullen worden, en dat bovendien, velen jongen krachten alle verdere groei en ontplooiïng op 't ergste wordt belemmerd.

Het is te hopen, dat het Bestuur van den B. N. A. wakker genoeg zal zijn om zich zijn standpunt tegenover of naast deze actie van A. et A. te bepalen, en dat zij die door den B. N. A. als architect zijn erkend, het Bestuur daarbij zullen steunen.

Er gaat een revolutionaire stroom door de gelederen van de bouwkunstbeoefenaren, die schijnt met zich te brengen dat de *vrijheid* door een vroegere revolutie ten koste van onnoemelijke schatten veroverd, in absolute *gebondenheid* omsla. Allen die het wel meenen met de bouwkunst zoowel als met de organisatie harer beoefenaren mogen wel oppassen dat zij in dezen stroom niet ten gronde gaan.

L. 22-3-'21. L. H. E. VAN HYLKEMA VLIEG.

BOUW SINGEL 46|48 HOEK ROOMOLENSTRAAT.

Aanvankelijk was bedoeld het hoekhuis Singel 46 te sloopen en op gelijke hoogte als aangrenzend pand no. 48 op te halen en over beide perceelen dan nog een nieuwe verdieping op te halen. De architectuur van het nieuwe gedeelte moest dan in gelijke vormenspraak geschieden als bestaand perceel no. 48.

Wijl deze verbouwing toch geen waardig geheel zou scheppen en nochtans vrij kostbaar zou zijn, werd nader besloten, beide perceelen tot één geheel te verwerken

Behoort bij het Bouwkundig Weekblad van 9 April 1921. No. 15.

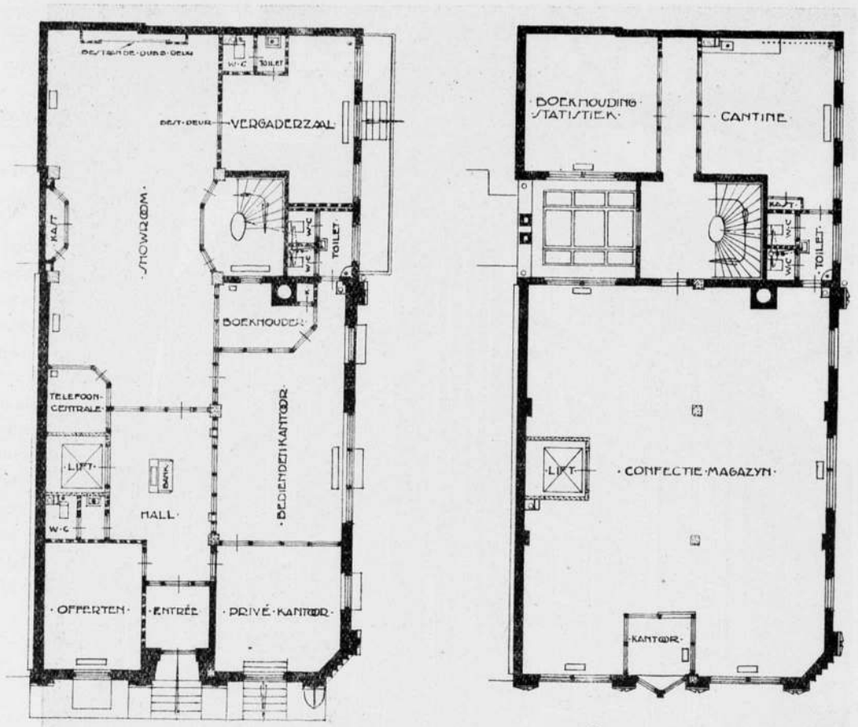

NED. CONFECTIEFABRIEK V. H. N. A. COHEN EN CO. ADR. MOEN. ARCHITECT.

(dus verwijdering der tusschenmuren) en van een nieuwen gevel — voor beide perceelen — te voorzien. De meerderheid der directie stond „den ouden stijl" voor, de minderheid (het kunstzinnige lid, de Heer A. E. Loeb) een *moderne* vormenspraak en steunde daarmede krachtig de opvatting van ondergeteekende.

Ondergeteekende wenschte ook alles te behouden wat aesthetisch van waarde was, n.l.: de fraaie gebeeldhouwde eiken trap, dito deuren en de gevel van het achterhuis, uitkomende aan de Roomolenstraat.

Eindelijk werd, na machtiging der commissarissen, aldus besloten. Tijdens den bouw bleken aan het perceel Singel 48 belangrijke voorzieningen en versterkingen te moeten worden aangebracht. Vanaf vloer parterre werden de perceelen a/d Singel geheel nieuw opgetrokken. De verdiepinghoogten van den nieuwbouw werden beheerscht door die van het bestaande achterhuis. In plaats van den tusschenmuur werd een betonconstructie van peilers en onderslagbalken aangebracht. Onder beide perceelen werden dito kelders aangebracht en bovendien een goederenlift ingebouwd.

De stoepen mochten bestaan blijven, mits de grond aan de gemeente om niet werd afgestaan en daarvoor jaarlijks een canon werd betaald.

Het hek aan de Roomolenstraat moest verwijderd worden, doch dank zij het krachtig optreden van de Commissie v/h Stadsschoon mocht ook dit behouden blijven. Het werd geheel gerestaureerd zoomede de fraaie daarachter gelegen gevel, welker „blinde" ramen weder van kozijnen worden voorzien. De nieuwe indeeling werd hierop gebaseerd.

GEVEL AAN DE ROOMOLENSTRAAT. ADR. MOEN. ARCHITECT.

De eikenhouten trap werd van de verflaag ontdaan, en de dubbele zaaldeur, alsmede de enkele fraai gesneden kastdeur onder de trap werden schoongemaakt en beide herplaatst. De eerste als toegangsdeur naar de later te bouwen confectiefabriek, de laatste als toegang tot de vergaderzaal.

De interieurs werden geheel nieuw betimmerd en geschilderd en de vergaderzaal zoowel van een betimmering als van ameublement voorzien.

De gevels zijn opgetrokken in kleurige en miskleurige, geel-grijze waalsteen; de voegen platvol en iets verdiept.

De gevelhals is beplakt met „plastique".

Het glas in loodraam is van Bogtman, het siersmeedwerk werd vervaardigd door Winkelman en v. d. Bijl en het schilderwerk door de firma Koch.

Reeds zijn plannen voor uitbreiding onderhanden. Aangezien echter de woningen der aangekochte perceelen niet aan hun bestemming mogen worden onttrokken, moet met de uitvoering dezer plannen vooralsnog worden gewacht.

ADR. MOEN.

In het volgende nummer zullen nog enkele foto's van dit bouwwerk worden opgenomen.

DE BESTAANSZEKERHEID VAN DEN ARCHITECT.

Het gebied, waarop de heer Rueter ons in zijn met vaak bittere ironie geschreven artikel over Bouwvereenigingen en architecten, rondleidt en waarop bij ons duidelijk de verschillende paden toont, blijkt bij nadere overweging, toch niet zoo regelmatig aangelegd, zoo gemakkelijk geplaveid, als men zulks bij het eerste lezen van zijn woorden allicht zou opmaken.

Niettemin doet dit feit niets af aan de beteekenis van zijn klacht en het is geenszins de vooropgezette bedoeling van deze kantteekeningen om tegenover zijn afbrekende critiek op de verhouding tusschen het publiek en de architecten een verdedigende te willen plaatsen. Gezien de feiten, zou dit ook niet wel mogelijk zijn.

Maar het gemis aan een rationeel verband tusschen verschillende als duidelijke aangemerkte conclusies, doet ons op het artikel terugkomen.

De kern van het betoog van den heer Rueter is tweeledig: zij bevat èn het vraagstuk omtrent de keuze van den architect èn de rol van den B.N.A. bij het verkrijgen van een bestaanszekerheid voor zijne leden. Deze tweeledigheid beduidt niet, dat de beide genoemde vraagstukken onafhankelijk naast elkaar staan. Integendeel, ze hangen nauw met elkaar samen, de oplossing van het eene zal in zekeren zin ook een oplossing van het andere beduiden en omgekeerd. Maar het is beter de twee vraagpunten apart onder de oogen te zien.

Het architectenberoep genoot tot voor kort nog de vrijheid, zooals deze werd voorgestaan in den tijd van de staathuishoudkunde van de liberale school, van de philosophie van het individualistische natuurrecht, welke vrijheid vraagt voor de individuen in de nastreving hunner persoonlijke belangen. Zooals echter het socialisme in de vorige eeuw verzet aanteekende tegen dit liberalisme, zoo rees allengs tegen deze gangbare opvatting van het architectenberoep in den boezem van de architecten zelve een reactie. Deze reactie leidde tot de aaneensluiting van architecten, die in de beperking der individueele vrijheden de verbetering zagen van het groepsbelang Uit deze aaneensluiting heeft zich langzamerhand de architectenvereeniging ontwikkeld, zooals deze er thans is.

Is dus deze ontwikkelingsgang van de aaneensluiting der architectengroep analoog met die van de economische verhoudingen in de vorige eeuw, deze analogie bestaat slechts in den vorm; echter niet in wezen. Immers de reactie op de liberale economie zooals deze laatste ontwikkeld is in Smith's Wealth of Nations, vond haar grondoorzaak in het streven naar verbetering van het bestaansrecht der verschillende groepen, die tegen het allengs, door de welgestelden, uitgebuite systeem van Quesnay en Adam Smith, gingen vechten uit bestaansnoodzaak. De reactie doelde op het verkrijgen en verbeteren van elementaire levensvoorwaarden.

Een dusdanig karakter had de reactie van de enkele architecten op de heerschende toestanden in hun beroep bij het begin van deze eeuw niet. Het verlaten van het stelsel van absolute individueele vrijheid, waaraan zelfs niet altijd door eischen van wellevendheid en fatsoen grenzen werden gesteld, geschiedde niet om bestaansredenen. Integendeel veeleer lag het voor de hand, dat de voorgenomen strijd tegen het bestaande stelsel gepaard zou kunnen gaan met vermindering van bestaanszekerheid, verkleining althans van de vrij groote bestaansmogelijkheid, die er toenmaals bestond. Ten opzichte van de bestaansmogelijkheid van de architecten heeft het streven van de architectenorganisatie, dat zich richtte op moreele verheffing van vak en vakbeoefening, eer een negatief accent dan een positief. De bestaande Eerecode b.v. toch is geenszins een doeltreffend middel om die bestaansmogelijkheid van hen, die daaraan door hun

lidmaatschap gebonden zijn, te vergrooten! Men mag nu in den op dit oogenblik nijpenden nood dit negatieve accent onbegrijpelijk vinden, ja belachelijk, men moet echter de toestanden historisch beschouwen van af den tijd, toen de vakvereeniging ontstond.

Het eerste decennium van deze eeuw kenmerkte zich niet door een conjunctuur, die de gemoederen verontrustte voor een acute bestaansonzekerheid, voor een malaise onder de architecten. Daarbij kwam een levendige opbloei van de moderne kunst. De Beurs van Berlage, pas voltooid, kweekte idealisme. Onder haar invloed togen jongeren vol vuur aan 't werk, zonder de minste bekommering over hun toekomst, over hun bestaan. Het was dan ook volkomen begrijpelijk dat men bestaanszekerheid verbond met die factoren, die met de zuiverder vakbeoefening het nauwste samenhingen. Die factoren nu hadden vrijwel alle betrekking op het vakmoreel. Men trachtte dus door het verbeteren van het vakmoreel, directe verbetering te krijgen in de vakbeoefening, waaraan als gevolg, „natuurlijk" bestaansverbetering, waaraan toentertijd geen overwegende waarde werd toegekend, werd voorondersteld.

Het standpunt van den B.N.A., die wél voorschriften geeft wat de leden niet mogen doen, om aan werk te komen, en niet aangeeft, hoe ze moeten doen om wel aan werk te komen, laat zich dus historisch zeker verklaren een verwijt kan de organisatie niet treffen op dit punt. Was de B.N.A. opgericht, of liever was het denkbeeld tot aaneensluiting op den grondslag van thans, opgekomen tijdens de oorlogsjaren, dan zou allicht meer een direct accent zijn gelegd op de bestaanszekerheid van de leden. Of dit tot iets daadwerkelijks zou hebben geleid is een vraag, met de beantwoording waarvan wij meteen aanroeren, waarom de B.N.A. zijn standpunt ten dezen, toen de veranderde omstandigheden zulks vroegen, niet wijzigde, verbeterde.

Wat is de bestaanszekerheid van den architect? Heeft hij bestaanszekerheid? Kan hij bestaanszekerheid hebben? Deze vragen zijn voorwaar niet in het kort te beantwoorden, maar zonder dit is het duidelijk dat een bestaanszekerheid voor een architect, zoo zij al mogelijk is, van een geheel ander karakter zal moeten zijn, dan wat men gewoonlijk onder dezen term samenvat. Werklieden b.v. hebben liefst bestaanszekerheid, een aanstelling „voor vast". Het verzekerd zijn van geregeld werk, waarmede hem en zijn gezin een bestaan is gegarandeerd, gaat den werkman bovenal.

„Cette incertitude du travail du lendemain, la hautise du débauchage, l'obsession du chômage subit et prolongé, voilà le ferment mauvais, qui finit par aigrir l'esprit des bons ouvriers" [1]).

Is het om dit spook, dat de architect verlangt naar bestaanszekerheid door middel van zijn bond? Want dit spook verklaart hoofdzakelijk het verlangen van de menschen naar bestaanszekerheid, een verlangen waaraan men vaak alle levensgewin opoffert, waarvoor men „in dienst" treedt, ambtenaar wordt. Op deze wijze kan namelijk de verlangde zekerheid verschaft worden, zij ligt dan besloten in een verbintenis van twee partijen. Op deze wijze is in dit ondermaansche een bestaanszekerheid geschapen, maar deze schepping is tot stand gekomen door verlies van wederzijdsche onafhankelijkheid. Bestaanszekerheid wordt verkregen *ten koste van iets*. Het vraagt een offer. Een wilde in de prairie geeft dat offer niet. De millioenen westerlingen in Europa geven het offer graag, weten vaak niet dat het een offer is.

Wenscht men dit offer niet te brengen, dan is bestaanszekerheid, de energie, het talent en de wilskracht van het individu staande in het maatschappelijk verband.

Bestaanszekerheid is dus òf van gemengd physischen, psychischen aard, ontspruitend uit een innerlijk struggle for life (waarbij aan „life" een veel ruimere beteekenis dan de eigenlijke moet worden gegeven) òf een kunstmatig systeem van socialen aard.

Het verkrijgen van bestaanszekerheid door middel van een lidmaatschap van een bond, is dus niets anders dan het endosseeren van de factoren, die de bestaanszekerheid bepalen, van de individuen naar den bond.

[1]) Cadoux. Aanhaling, overg. uit J. van Hettinga Tromp: Het sociale arbeidscontract.

Maar dan is het duidelijk, dat zulk een endossement verkeerd is. Immers gaan wij beide mogelijkheden na, dan zien wij dat een vereeniging moeilijk individueele eigenschappen van physieken en physischen aard kan overnemen, terwijl het benutten ervan, als zulks het individu alreeds moeilijkheden brengt, zeker voor een vereeniging onmogelijk zal worden. Want het gaat hier om *individueele* eigenschappen! Een collectief karakter heeft hier geen zin.

En in den vorm van een kunstmatig sociaal systeem kan een vereeniging eveneens geen bestaanszekerheid voor haar leden verschaffen, als zij geen groep tegenover zich heeft, met wie zij een daarop betrekking hebbende verbintenis kan aangaan. De B. N. A. heeft een dergelijke groep niet tegenover zich. Oogenschijnlijk lijkt dit van wel. In elk geval lijkt het, dat de B. N. A. zich die groep tegenover zich vormen kan, door den weg op te gaan zooals de heer Rueter in zijn artikel aanwijst, n. l. overleg met de regeering, en dan bijv. in den vorm dat bij het verstrekken van voorschotten aan bouwvereenigingen (natuurlijk bekwame) architecten worden aangewezen, een regeling waarbij de B. N. A. voorlichtend en adviseerend zou kunnen optreden.

Maar hiermede geeft de B. N. A. nog geen bestaanszekerheid aan zijn leden. Immers in het feit, dat de staat dwingende bepalingen uitvaardigt, b.v. ten opzichte van de uitoefening der geneeskunst, zelfs den titel van arts wettelijk beschermt, ligt nog niet de bestaanszekerheid voor de doktoren. Er zijn doktoren die overladen zijn met patienten, anderen die in een griep-epidemie rustig kunnen gaan wandelen. En daaronder zijn er vaak niet van de *onbekwaamsten!*

Uit het feit alleen, dat er een regeling is van staatswege, die bepaalt dat een bouwvereeniging een bekwaam architect moet nemen, is geen bestaanszekerheid te verwachten. De staat is hier tegenover de architectengroep geen partij, tusschen hen is geen verbintenis aangegaan, waarin in evenzooveel bepalingen de grondslag voor een bestaanszekerheid is verwerkt. Bij het opmaken van dusdanige bepalingen in een overeenkomst van de architecten en den staat zou de aap pas uit de mouw komen! Niet alleen voor den staat maar ook voor den B. N. A. Deze zou als collectiviteit moeten optreden. Zou in een of anderen vorm garant moeten worden voor zijn leden. Men voelt dat hier de vicieuze cirkel begint, waarin de oplossing van het vraagstuk van de werkverdeeling der architecten ronddraait, waarin indertijd de voorstellen van de commissie van punt 16 van het werkprogramma van den B. N. A.: „De verdeeling van opdrachten voor volkswoningbouw over de architecten" zijn vastgeloopen, waarin in deze maatschappij, *op deze basis*, het einde niet zal worden gevonden.

Men komt altijd immers op dezelfde voor de hand liggende vragen en punten: Wanneer is een architect bekwaam, wie maakt dit uit, moet hij daarvoor iets gebouwd hebben; hoeveel en wat moet hij gebouwd hebben, wanneer is hij overladen, wanneer is een fout onbetwistbaar het gevolg van overladenheid met werk enz. enz.

Nu is natuurlijk op een practische doortastende wijze, aan al dat wikken en wegen der hierbij betrokken vraagpunten eenvoudig een eind te maken door de *daad:* Men stelt een wettelijken norm voor de hoeveelheid werk; men benoemt een commissie van advies. En velen zullen deze daad onvoorwaardelijk beschouwen als een punt van actie van het Bestuur van den B.N.A., die door hen onverbiddelijk tot een einde moet worden geleid. Maar er zal heel wat water door de Maas zijn gestroomd eer dit einde er is. Men overschatte den toestand, hoe onbillijk ook, hoe schreeuwend onrechtvaardig, hoe betreurenswaardig daarbij, niet. Men ga geen vergelijkingen maken van den architect als arbeider met de arbeiders die na ruim een evolutie van een eeuw, in hun massamacht het dwangmiddel vonden voor erkenning. Onze vakvereeniging is geen massamacht, en met een intellectueele, artistieke, moreele macht is het voor den tegenstander aardig te schermutselen! Er komt geen revolutie, als de architecten hun zin niet krijgen, er dreigt geen burgeroorlog, als aan hun eisch niet wordt voldaan.

Er zijn in den B.N.A. talloos velen, die het geschrevene van den heer Rueter blin-

delings zullen onderschrijven, maar zij zien de grenzen niet, van het gebied dat de B.N.A. met zijn actie kan bestrijken.

Bestaanszekerheid en gelijke bestaanszekerheid voor de leden, het is een leus, die de B.N.A. niet kàn voeren. De B.N.A. kan het gebied waarop zijn leden zullen arbeiden, exploreeren, desnoods ontginnen, de paden waarlangs de vakbeoefening zich bewegen moet, effenen, hij zal daarmede de bestaansmogelijkheid vergrooten en zoonoodig scheppen; bestaanszekerheid echter, zal hij niet kunnen geven. Tusschen bestaanszekerheid en bestaansmogelijkheid is een groot verschil en het komt mij voor dat dit verschil juist de eigenlijke waarde van de positie van den architect aanduidt. Het moet n.l. altijd een roeping zijn en blijven architect te worden. Men moet er lust, innerlijken drang voor hebben, en in de expansie daarvan, en in de energie, de passie, die het geeft, de bestaansonzekerheid kunnen trotseeren, overwinnen. Faalt men hierin, het is bitter, vooral als men meent de schuld ervan onfeilbaar aan anderen te kunnen verwijten.

En met alle kracht zal moeten worden gewerkt om de mogelijkheid van zulk een falen te verkleinen. Maar deze zal niet gevonden kunnen worden in het lapmiddeltje van een regeling betreffende opdrachten voor volkswoningbouw, die een tijdelijk verschijnsel is, noch in een collectiviteit, voor dat doel op fictieve grondslagen verkregen, maar wel in muurvaste liefde voor het vak, die de grenzen bepaalt van individueele kracht en kunnen, zelfcritiek kweekt, en overschatting van eigen kracht beperkt. Einddoel zal zijn te bereiken die collegialiteit, die zich grondt op overwegingen *ten bate van het vak, van de kunst,* die de architect beoefent. Dan zal er ook zonder Bond, eerlijke, gelijke bestaansmogelijkheid zijn.

J. P. M.

B. N. A. WAARHEEN?

Hetgeen de heer Munnik als bewijs voor zijn betoog aanhaalt, neem ik over als bewijs voor mijne uiteenzetting.

Juist onze tijd geeft het volle bewijs dat de groote massa door hooger loon niet meer in beweging is te brengen. Wij zien, zooals de heer Munnik het zoo juist zegt, het tegenovergestelde gebeuren, er wordt niet meer gepresteerd en dàt komt omdat men het tegenwoordig maatschappelijk stelsel niet meer wenscht.

Stelselmatig zal de massa in verzet komen en wij hebben daarmede rekening te houden en op te zoeken waarin dàt zit.

Ik ben het volkomen met den Heer Munnik eens dat de Maatschappij geen kunstig uitgezocht stelsel is, doch . . . . niet alleen gegroeid is, maar ook groeien zal naar de behoefte van dezen tijd en de toekomst. Wie dat niet ziet, ziet alleen in het verleden, hoogstens in het heden, doch niet in de toekomst.

En wat nu de kern der zaak betreft: Ik ben zoo vrij ook nu weer den Heer Munnik eenzijdig te beschouwen. Hij zegt „slechts een hoogere macht kan ons redden". Dus van buitenaf en dat is mijns inziens fout, want dat stelsel leidt tot het verloren gaan van alle zelfwerkzaamheid.

Ik voor mij voel diep dat die macht, waarover de heer Munnik spreekt, een kracht is, die zoowel *buiten* als *in* ons leeft en dat wij de taak hebben gekregen om aan onze roeping gehoor te geven en voor zoover wij daartoe instaat zijn mede te helpen aan den opbouw van een nieuwe samenleving, waarin het recht boven het onrecht zegeviert.

Zooals er een *alleven* is en in ons het leven leeft, zoo is er een almacht waarvan ook wij deel uitmaken en met die macht hebben wij te werken.

Volgens de theorie van den heer Munnik hebben wij geen taak te vervullen en leidt deze als vanzelf tot het afbreken van elken nieuwen opbouw.

De erkenning van den heer Munnik dat het gansche menschdom krank is en met

hem de Maatschappij, sterkt mij om niet toe te zien, maar zelf werkzaam te zijn.

Volgt de B. N. A. dezen weg niet en wacht hij op de redding door een hoogere macht dan zal hij naast de groote zelfwerkzaamheid van onzen tijd komen te staan en plat gedrukt worden door dàt machtige gebeuren.

C. DE HAAS, archit. B. N. A.

De Redactie is van oordeel dat het „B. N. A. Waarheen?" door de heeren de Haas en Munnik voldoende is toegelicht en sluit thans de discussie.

INGEZONDEN.

Zeer geachte Redactie!

De heer H. H. van Santen, noemt in zijn artikel Bouwgilden en Gildesocialisme, opgenomen in het voorgaand nummer van Uw blad, mijn naam. En nu zij het mij gegund enkele zaken recht te zetten. Mijnerzijds zijn indertijd met alle organisaties van de bouwvakarbeiders besprekingen gevoerd omtrent de oprichting van een Bouwgilde. Juist de Christelijke en de Katholieke organisaties hebben het eerst de plaat gepoetst. De meening van den schrijver dat ik juist mijn heil bij deze organisaties zou gezocht hebben, berust inderdaad op eene vergissing.

Een tweede vergissing begaat de geachte schrijver indien hij meent dat de woningbouwvereenigingen, de ambtelijke inmenging inzake het Bouwbureau hebben afgewezen, omdat ze daarin een rem zien om spoedig tot hun doel te komen.

Och, neen, die bouwvereenigingen leven in het algemeen op zeer goeden voet met mijn dienst, wij bouwen samen en hebben ten slotte samen opgebouwd het Bouwbureau van de federatie, in welker leidende organen ook de gemeente zitting heeft. Eerlang zullen wij naast elkaar hebben:

Het Bouwbureau van de federatie van Woningbouwvereenigingen; de Federatie van zelfstandige groepen in de bouwbedrijven; de C. B. V. het inkoopkantoor.

Door samenwerking van deze drie organen zal een goede organisatie tot stand kunnen gebracht worden. Fouten zullen er wel begaan worden, maar de weg is uitgebakend, waarlangs een gezonde ontwikkeling van het Bouwvak kan plaats hebben.

Dankend voor de plaatsruimte,

3 April. A. KEPPLER.

NED. CONFECTIEFABRIEK N. A. COHEN & CO. ADR. MOEN, ARCHITECT.

GERESTAUREERDE GEBEELDHOUWDE EIKEN TRAP.

J. H. W. LELIMAN. †

Op den nog jeugdigen leeftijd van 42 jaar is te Baarn na een langdurige ziekte, overleden de bekende architect J. H. W. Leliman, Bouwkundige Ingenieur.

Met hem is een man van veelzijdige kwaliteiten ten grave gedaald. Want een veelzijdig talent bezat hij, dat hij uit liefde voor de bouwkunst, ten behoeve van haar aanwendde. Als praktisch werkzaam architect maakte hij een reeks werken, woningbouw, landhuisjes enz., vele ervan met een persoonlijken stempel. Toch leed in de laatste jaren de kwaliteit van zijn werk door de kwantiteit, er zijn onder zijn landhuizen van een tiental jaren terug betere staaltjes van zijn kunnen aan te wijzen. Enkele daarvan zijn inderdaad voortreffelijk van architectuur. Maar Leliman deed

Behoort bij het Bouwkundig Weekblad van 16 April 1921. No. 16.

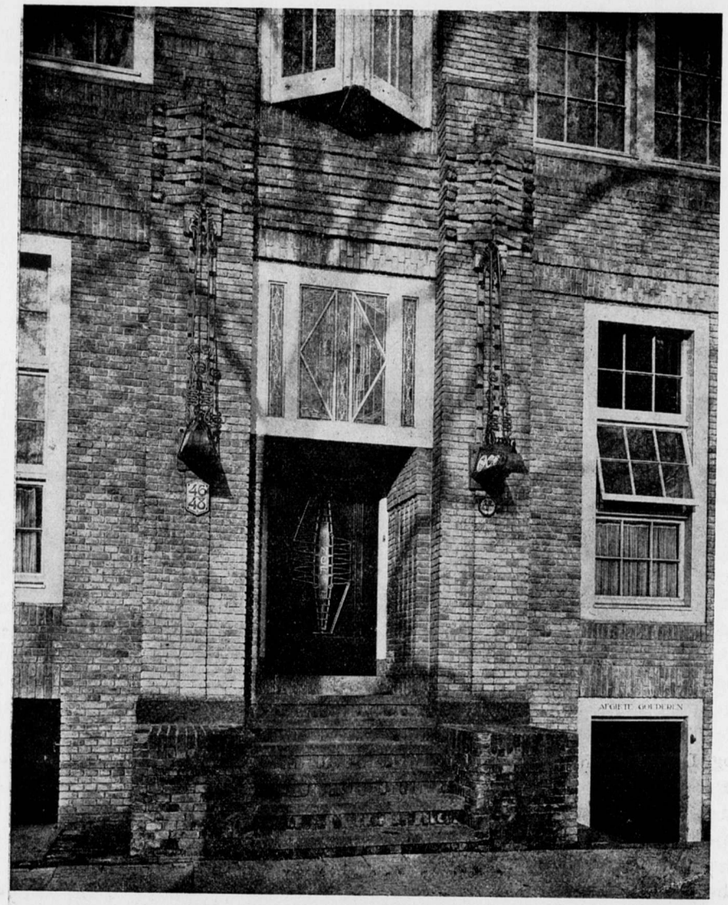

NED. CONFECTIEFABRIEK V. H. N. A. COHEN EN CO. ADR. MOEN. ARCHITECT.
HOOFDINGANG.

veel meer. Hij had ook litteraire gaven en een wetenschappelijken zin. Daaraan zijn zijn vele geschriften en twintig jaargangen van de door hem geredigeerde „Bouwwereld" te danken. Inderdaad moet de liefde van dezen man tot de bouwkunst, groot geweest zijn; hij had er de revisie van Gugel's Bouwstijlen — men denke zich zoo'n arbeid in! — voor over om door dit boek te trachten de belangstelling in de geschiedenis der bouwkunst, levendig en bij te houden. De Heemschut-beweging had zijn volle aandacht en menigmaal sprong hij in „de Bouwwereld" in de bres voor het behoud van een oud monument en kon met scherpe felle aanvallen zijn tegenstanders geeselen.

Gedurende enkele jaren vervulde Leliman als Bestuurslid een rol in het vereenigingsleven van de Maatschappij, die aan hem ook verscheidene publicaties in haar orgaan dankt. De heer Leliman was een uitmuntend teekenaar en velen zullen zich nog de knappe schetsen herinneren, op zijn talrijke reizen vervaardigd, die geëxposeerd waren op de tentoonstelling van Reisschetsen in de Maatschappij in 1910. Leliman behoorde daar bij de sterken en dwong met Kromhout en v. d. Mey bewondering af.

Zijn heengaan zal in vele kringen als een groot verlies worden gevoeld en betreurd.

J. P. M.

ALGEMEENE BESCHOUWINGEN

„Het Vaderland", Staat- en Letterkundig Nieuwsblad, zond ons zijn nummer van 2 April, waarin was opgenomen een epistel, getiteld „Stadsbouw". Daarin staat, dat Meppel, in zijn huidigen staat, overal leelijkheid laat zien, smakeloosheid en gebrek aan bouwkundige betamelijkheid, met veel drukdoenerij in het kleine. Naar een prentje in de Prins, voorstellende Meppel een halve eeuw geleden, was het toenmaals een bekoorlijk provinciestadje. Meppel, zegt het blad, staat niet alleen. Overal in de provincie is de onttakeling van het dorpsschoon angstwekkend en het blad vindt, dat de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst zich tot taak moest stellen, op dergelijke plaatsen zendingswerk te verrichten. Kleine tentoonstellingen en lezingen houden, de redactie van een locaal blad in den arm nemen, haar nu en dan een artikel over bouwkunst aanbieden, en zoo meer. „Heeren Bestuursleden van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, ga met Uw propaganda den boer op! Begeef U naar Meppel, en dan naar Heerenveen en voorts naar den Helder en verder .... Trek predikende het land door". En vlug s. v. p.!

Er zijn menschen, die van een voor de hand liggend middel, het meest volkomen resultaat verwachten. Tot dezulken behoort de onbekende schrijver in „het Vaderland", die de ontsiering van stad en dorp en buiten gestuit denkt, door een onmiddellijke krachtige propaganda. Een lezing met lichtbeelden, die proselieten zal maken. Ware het zoo eenvoudig, de schoonheid van ons land was spoedig gered. Maar ik vrees dat een tastbaar resultaat van al de propaganda eerst voelbaar zal zijn, als het geheele proces van volkspsychologie, wat stedenschoonheid is, zal hebben doorgewerkt. Van dat proces is het streven der propagandisten voor betere bouwkunst ook een onderdeel, en zij kunnen dat proces niet naar gelieven wijzigen, misschien zelfs niet bespoedigen.

Er is een tijd geweest, dat er, in vergelijking van nu, buitengewoon veel propaganda is gemaakt voor de bouwkunst. Het was de tijd van ± 1900 tot aan den oorlog. De Maatschappij was daar in zekeren zin het middelpunt van. Talrijk waren de lezingen en voordrachten, populaire boeken verschenen, de Heemschutbeweging ontstond.

Inmiddels werden Meppel, Heerenveen, Den Helder, enz., noemt maar op, bedorven. En dat bederven zal nog onverdroten verder gaan. Het is zelfs mogelijk dat dit bederven een reactie is op de toen gemaakte propaganda. Want het is niet aan te nemen dat in den strijd voor de schoonheid de aanvallende partij het front der tegenstanders, zonder een enkelen tegenslag, gestadig zal kunnen blijven afbrokkelen. Voor het behoud van de bestaande schoonheid en het toevoegen daaraan van nieuwe, is meer noodig dan propaganda Propaganda is een onderdeel van den bovenstroom, zooals van der Pek dat indertijd in zijn referaat over de taak en bevoegdheid der schoonheidscommissies (zie B.W. 1913, pag. 274) noemde. Deze bovenstroom mag niet worden tegengehouden, maar moet versterkt worden. Maar hij bereikt nu nog niets, datgene wat in doorsnede tot stand komt, is het werk van den onderstroom en den middenstroom.

Deze beide stroomen geven uiting van het volkskarakter, en zij, met hun organen, bepalen wat er komt. De bovenstroom werkt alleen nog maar tegen!

Zij moet strijden en vechten tegen conservatisme en onverschilligheid. Ook tegen bewuste en onbewuste onnoozelheid. Zoo zullen wij tenminste maar den onzin noemen, die gemeenlijk te vinden is in de talrijke geïllustreerde bladen, waarvan er steeds weer nieuwe bijkomen, en die onder duizenden lezers propageeren dat onze nieuwe modepaleizen e.d. zulke statige, sierlijke monumentale bouwwerken zijn, aanwinsten voor de stad en het land. Prullen van beeldhouwkunst, worden als preciosa aangemerkt, onder afbeeldingen van schilderijen wordt technische, historische en paedagogische nonsens als commentaar afgedrukt. Houd daartegen nu maar eens lezingen. Men leest „de Prins", „Panorama" en de Hagenaars lezen de woningbouw-nummers van

„het Vaderland", die ook niet altijd gelukkig uitvallen. Het zijn den laatsten tijd ook geen echte woningbouwnummers meer. In het laatste nummer werden platen vertoond en een beschrijving gegeven van den bouw van het Asta-theater aan het Spui, te Den Haag, een werk „van twee mannen, één van geest, die een eenheid in hun werk weten te brengen, die niet alleen rustig en aangenaam stemt, maar ook de schoonheid dient". Ik zou zoo'n werk, met de woorden van den onbekenden schrijver over Stadsbouw, noemen een werk van smakeloosheid, met gebrek aan bouwkundige betamelijkheid, met veel drukdoenerij in het kleine. Nota bene wordt de bij dit product werkzame geest verwant genoemd aan dien van Van Heukelom, den schepper van het Staatsspoorgebouw te Utrecht!

Eenige weken geleden werd het nieuwe gebouw van de N.V. „Emporium" te Den Haag, voorgesteld als een sprookjes-paleis van marmer, glas, mahonie, brons, primeurs en vruchten, maar het Jaarbeursgebouw te Utrecht, schijnt, naar het blad opmerkt, zich toe te leggen op een record van leelijkheid.

Kan er veel animo zijn den oproep van „het Vaderland", om propaganda te maken voor de bouwkunst, te volgen, als men op dergelijke rariteiten getracteerd wordt? Of moeten de verhalen in de woningbouwnummers als stimulans opgevat worden?

Maar dan is dat toch heusch gevaarlijk.

Op gezag van „het Vaderland" gelooft iedereen in den Haag werkelijk voor zijn fatsoen verplicht te zijn het nieuwe Asta-Theater mooi te vinden.

„Het Vaderland" is niet het eenige dagblad dat aandacht wijdt aan hetgeen er op bouwkundig gebied voorvalt. Wel is het 't blad, dat daaraan in vergelijking met andere dagbladen, de meeste aandacht wijdt. Maar zou met de bescheiden artikelen in het „Algemeen Handelsblad" en de „Nieuwe Rotterdamsche Courant", kennelijk geschreven door menschen, die daartoe volkomen bevoegd zijn, de propagande voor de bouwkunst niet meer gebaat zijn dan met de wel geïllustreerde, maar daarom nog niet verduidelijkte verhalen over zooveel geld, zooveel materiaal, en zooveel leveranciers dán aan deze lunchroom en dán aan dien sigarenwinkel.

Zulk een voorlichting is hun, die zich beijveren, voor de propaganda den boer op te gaan, en predikend het land doortrekken, niet behulpzaam. Misschien alleen hun, die met een behoorlijke inleiding sukkelen. Ze kunnen dan beginnen, de uitspraken van „de Prins", „het Leven" en van geïllustreerde weekbladen, en „het Vaderland" aan te halen, waartegenover zij, na op gang te zijn, de inzichten van den bovenstroom naar voren brengen, waarmede de werkelijke propaganda van de bouwkunst, uitsluitend en alleen gediend is.

J. P. M.

ONTVANGEN BOEKWERKEN EN TIJDSCHRIFTEN.

Neerlands Volksleven door D. J. v. d. Ven. Uitgave N. V. Uitg. Mij v.h. P. M. Wink te Zalt-Bommel.

De liefde tot zijn land is ieder aangeboren, en daarom verschijnt dit boek van 352 pagina's, om te bewijzen dat deze liefde wel aangeboren, maar niet erg vurig is. Men kent van 't buitenland gewoonlijk een klein beetje en van zijn eigen land niets. De heer v. d. Ven wil de verflauwde liefde weer aankweeken en vestigt de aandacht op onze openluchtmuseums en op de vele volkseigenaardigheden in ons land. De schrijver heeft reeds meermalen bewezen zijn vaderland uitstekend te kennen. Hem was ook de leiding van het Vaderlandsch Historisch Volksfeest te Arnhem in 1919 toevertrouwd, waarvan dit boek hoofdzakelijk een gedenkboek is. Er zijn vele platen in van eigenaardige houten woningen, boerderijen, hoeven, molens enz. De prachtband is erg leelijk.

De Stijl. 4e jaargang. Hebben we al verteld dat De Stijl, dat tegenwoordig N. B. de Stijl heet, van uiterlijk is veranderd? De omslag, vroeger groen, is nu even maagdelijk rein als die van het Bouwk. Weekblad. Artikelen over bouwkunst komen in deze nieuwe verschijning nog niet voor. Als ze komen, zullen we ze gedenken.

J. P. M.

DE AESTHETISCHE LEIDING VAN DEN WONINGBOUW VAN „AMSTEL'S BOUWVEREENIGING" IN DE UITBREIDING „ZUID" TE AMSTERDAM.

De laatste weken zijn er in de dagbladen verschillende berichten verschenen over dezen bouw. En waar deze handelden over de aesthetische leiding aan dezen bouw te geven, viel er op de juistheid van deze berichten wel iets aan te merken.

Het Alg. Handelsblad deelde b. v. in een hoofdartikel d.d. 13 April 1921 getiteld „de Schoonheidscommissie" het volgende mede:

„ ... Als een stap in die richting is het te beschouwen, dat er nu voor plan-Zuid met hulp van de gemeentediensten een lijst van architecten is aangelegd, die ontwerpen zullen maken voor de (met rijkssteun werkende) eigenbouwers. Dit zal wel eenige bespoediging geven. Enz. . . ."

Waar hier nu weer sprake is van de in architecten-kringen veel-besproken lijsten van uitverkorenen en nog wel van lijsten opgemaakt met hulp van de gemeente-diensten, is het noodig, dat in het kort wordt medegedeeld hoe de organisatie van de aesthetische leiding van dezen bouw in werkelijkheid is en zijn zal.

Toen de Redactie van het Bouwkundig Weekblad vroeg om een uiteenzetting van deze zaak, heb ik mij dan ook gaarne bereid verklaard deze toelichting te geven om te trachten mogelijk reeds heerschende misverstanden op te heffen.

Een groot deel van de Amsterdamsche bouwondernemers is georganiseerd in „Amstel's Bouwvereeniging" (A. B. V.). Het Bestuur van A. B. V. verkreeg van het Gemeentebestuur van Amsterdam voor een belangrijk complex terreinen in de uitbreiding „Zuid" de voorloopige toezegging voor erfpachtsuitgave. Hier verkeerde men dus in de gelukkige omstandigheid, dat men niet te maken had met zeer vele bouwondernemers, die elk eenige perceelen in erfpacht zouden krijgen en zich bij den bouw waarschijnlijk aan hunne buren weinig gelegen zouden laten liggen, doch dat het hier betrof één zeer groote erfpachtsuitgave aan een krachtige vereeniging van bouwondernemers.

Het Bestuur van A. B. V. bleek een open oog te hebben voor de voordeelen — zoowel voor zijne leden als voor de gemeenschap — die een gecentraliseerde aesthetische leiding aan dezen bouw op groote schaal zou kunnen bieden.

Toen mij gevraagd werd of deze leiding te geven was en zoo ja op welke wijze, heb ik hierop ongeveer als volgt geantwoord: „Nu vaststaat, dat de bouwondernemers weer woningbouw zullen gaan uitvoeren en nog wel op zeer groote schaal en nu deze bouwondernemers zelve zich bereid verklaren, zich aan een aesthetische leiding te onderwerpen, is het wenschelijk, dat de architecten, van wie verwacht mag worden, dat zij deze leiding kùnnen geven, deze zaak op zich nemen. Doch dan zal dit *niet* behooren uit te gaan van de Overheid, dus van de Gemeentediensten, doch van de architecten zelve." Mijn betrokken zijn bij deze leiding, heeft dan ook niets uit te staan met mijne gemeentelijke functie. De maatregelen, door de leiding gevende architecten noodig geacht, en die *slechts* betreffen het uiterlijk van het geheele complex, worden met het Bestuur van A. B. V. behandeld en niet met het Gemeentebestuur.

Daar de verantwoordelijkheid voor een dergelijke leiding niet door één architect te dragen zou zijn, wendde ik mij tot drie collega's met het verzoek met mij een commissie te vormen. Dit waren de heeren J. Gratama, Jan de Meyer en J. F. Staal. Tot mijne voldoening waren alle drie volkomen mijne meening toegedaan, dat hier leiding moest gegeven worden, dat die practisch mogelijk was en verklaarden zij zich bereid hieraan een werkzaam aandeel te nemen.

Dit wat de voorgeschiedenis betreft.

Door onze commissie werd, steeds in overleg met het Bestuur van A. B. V., het het volgende geregeld.

Vooreerst werd de situatie van het geheele complex vastgesteld. Het ging hier

Behoort bij het Bouwkundig Weekblad van 23 April 1921. No. 17.

om ± 2000 woningen. Dit deel van het plan Berlage moest eenigszins gewijzigd worden, omdat er twee groote schoolgebouwen elk bevattende twee scholen in geplaatst moesten worden, hetgeen eerst niet de bedoeling was. Toen dit grondplan vaststond, was het volgende werk het vaststellen van de verschillende hoogten, tot welke gebouwd zou moeten worden.

Door ons werd niet anders dan schetsmatig op eene situatie aangegeven wat laag, hoog of zeer hoog zou moeten zijn, waarbij natuurlijk veel aandacht geschonken werd aan de overgangen. In dit laag en hoog waren wij natuurlijk ten zeerste beperkt door exploitatie-mogelijkheid, bouwverordening, enz. Daarna werd door het Bestuur van A. B. V. op ons verzoek aan een architect opgedragen, naar deze schetsmatige gegevens de profielen van de straat- en pleinwanden te ontwerpen. In het bezit van deze gegevens kon door ons worden vastgesteld, welke gedeelten van het complex voor het ontwerpen in één hand behoorden te zijn. Er werd van uitgegaan, dat elk architect een deel van het complex met minstens 200 Meter gevellengte in opdracht zou verkrijgen, terwijl enkelen, die een zeer moeilijke taak te vervullen zouden krijgen, een grooter deel toegewezen zou worden en dit wel in verband met de honoreering (waarover nader), die per perceel zou geschieden. — De vaststelling hoeveel architecten er zouden moeten werken (het bleken er 17 te zijn) en welke deelen in één hand zouden moeten blijven, bleek vrij eenvoudig. Moeilijker werd het vast te stellen, welke architecten door het Bestuur van A. B. V. uitgenoodigd zouden worden. De architecten-keuze werd als volgt geregeld: het Bestuur van A. B. V. verzoekt zijne leden de namen van die architecten op te geven, die reeds voor hen gewerkt hadden. Door ons werd — na kennisname van het werk van hen, die ons niet of niet voldoende bekend waren — aan het Bestuur van A. B. V. geadviseerd aan ongeveer de helft van de voorgestelde architecten eene opdracht te doen toekomen. Voor de toen nog bestaande vacatures werden door ons op verzoek van en in overleg met het Bestuur van A. B. V. architecten aangewezen.

Alle door het Bestuur daartoe aangezochte architecten hebben deze uitnoodiging aanvaard. Inmiddels had het Bestuur van A. B. V. rekening houdende met onze situatie en profielen en in overleg met ons het geheele complex in perceelen verkaveld. Deze werden onder de ± 70 gegadigde bouwondernemers verloot. Deze zijn thans allen druk doende met de schetsmatige indeeling van hunne huizen, terwijl de 17 architecten (elk in overleg met zijn gemiddeld 4 bouwheeren) bezig zijn in het kader van situatieplan en profielen hunne eerste schetsontwerpen te maken.

Indien de architect hierbij in moeilijkheden komt, die hij zelf niet met zijne bouwheeren kan oplossen, wendt hij zich tot onze commissie, die hiervoor op geregelde tijden zitting houdt, en die deze tezamen met het Bestuur van A. B. V. tot oplossing brengt.

Op het bouwterrein is thans een Directiekeet in uitvoering, die behalve een vertrek voor onze commissie voor deze samenkomsten, ook een teekenkamer bevat, waar de architecten, die eenigen tijd samen willen werken, omdat hunne resp. opdrachten dit noodig maken, dit kunnen doen.

Voor de uitvoering van den bouw is in overleg met onze commissie door het Bestuur een bureauchef benoemd, die het dagelijksch toezicht op den bouw heeft en er voor zorgt, dat de eenheid van bouw, die wij ons voorstellen, op deze wijze te bereiken, behouden blijft. Indien deze bureauchef de moeilijkheden, die zich zeker zullen voordoen, niet met den betreffenden bouwondernemer tot eene oplossing kan brengen, worden deze direct onze commissie ter kennis gebracht en door haar met het Bestuur van A. B. V. geregeld. Voor alle spoedeischende gevallen is zoowel door dit Bestuur als door onze Commissie één lid aangewezen om deze tot oplossing te brengen.

Het zal wel als vanzelf spreken, dat wij onze taak niet als geëindigd zullen beschouwen, als de ontwerpen gereed zijn en er niet verscheidene groepen van telkens 4 of 5 perceelen ontworpen zijn, doch goed met elkaar in verband ontworpen straat- en pleinwanden.

Dat onze commissie, werkende onder de omstandigheden en met de gegevens als hierboven geschetst, niet direct alles zal bereiken wat zij zich heeft voorgesteld, zal wel niemand verwonderen.

Ook bij de uitvoering zal de leiding der commissie ten zeerste noodig blijken. Over de keuze van den gevelsteen voor de verschillende straten en blokken, de soort voegwerk, de dakbedekking, de kleur van het schilderwerk en verder de straatprofielen, de beplanting en den plantsoenaanleg zal onze commissie adviseerend blijven optreden.

Nu rest nog een enkel woord te wijden aan de honoreering van de ontwerpende architecten. — Zooals reeds vermeld ontvangen deze van het Bestuur van A. B. V. hunne opdracht. Ook worden zij door dit Bestuur gehonoreerd, dat op de leden weder deze honoraria verhaalt. Daar op een wijze als hierboven omschreven tot nog toe niet — of in allen gevalle niet op die schaal — door architecten werd samengewerkt met bouwondernemers, moest een nieuwe wijze van honoreering ontworpen worden. Er bestond eene regeling van den B. N. A. dateerend van vóór den oorlog en niet gebaseerd op repetitiebouw, waar het hier toch om ging. Daar er snel beslist moest worden, verklaarde het Bestuur van den B.N.A. dat het vóór den door ons opgegeven datum deze materie niet geregeld zou kunnen hebben, dus voor dit geval zou deze zaak door ons vastgesteld dienen te worden, terwijl het Bestuur van den B. N. A. gaarne van de door ons te treffen regelingen op de hoogte wilde blijven. Bij onze besprekingen met het Bestuur van A. B. V. bleek duidelijk, dat door de leden van A. B. V. de voorkeur gegeven werd aan een zoo eenvoudig mogelijke regeling, waarbij elk bouwer van te voren gemakkelijk en precies zou kunnen berekenen, hoeveel het door hem verschuldigd honorarium zou bedragen. Wij waren eenstemmig van oordeel dat de honoreering met een vast bedrag per perceel alle partijen zou kunnen bevredigen en voor dit vaste bedrag werd f 100.— gekozen. Men bedenkt hierbij dat elk architect te ontwerpen heeft een gedeelte van een straatwand ter lengte van 25 á 30 perceelen en dat hij voor dit honorarium heeft te ontwerpen den voorgevel met de details schaal 1 à 20 en zoo noodig details ware grootte.

Onze commissie is van meening, dat met deze regeling een proef gewaagd kan worden en dat na afloop van het werk eerst goed beoordeeld kan worden — vooral ook rekening houdende met het oordeel van de 17 architecten hierover — of deze honoreering juist geacht kan worden. Door enkele architecten is wel de meening uitgesproken, dat het honorarium te laag zou blijken te zijn. Voorloopig echter meenden wij te mogen vaststellen uit het feit, dat alle 17 uitgenoodigden op deze basis de proef wenschten te nemen, dat in deze richting eene goede oplossing voor dit soort werk te vinden is.

Wij zijn ten zeerste overtuigd — en de meeste B.N.A -leden zullen dit wel met ons eens zijn — dat eene regeling, bij welke de architect slechts zijne zorgen aan den voorgevel kan besteden, niet de juiste is. Echter werd door de bouwondernemers — in allen gevalle door het Bestuur van A. B. V. — voorloopig niet meer gevraagd. En wij meenden met een: „alles of niets" zeer zeker niet te zullen bereiken, wat bij dezen geheelen opzet de leidende gedachte was: „een groot stuk nieuwe stad aesthetisch belangrijk beter te maken dan anders mogelijk zou zijn".

Gebleken is echter dat verscheidene bouwondernemers aan de hen toegewezen architecten verzocht hebben hunne zorgen behalve tot den voorgevel ook tot de plattegronden, details, achtergevels enz. te willen uitstrekken, zoodat hier dus reeds bereikt is, wat als de meest juiste toestand kan beschouwd worden. Deze gevallen hebben zich reeds zoo dikwijls voorgedaan, dat de 17 architecten onze Commissie met aandrang verzocht hebben de honoreering ook van dit werk met het Bestuur van A.B.V. te willen regelen, opdat ook hierin de gewenschte eenheid zal komen te bestaan.

Dezer dagen zal door onze commissie getracht worden met het Bestuur van

A. B. V. — dat reeds in principe bereid gevonden is ook deze zaak met ons te regelen — een goede basis van honoreering te vinden.

Ik meen hiermede te kunnen eindigen, in het vertrouwen dat deze uiteenzetting elk architect voldoende duidelijk heeft kunnen maken, welk doel onze commissie met haren organiseerenden arbeid hoopt te bereiken.

A. R. HULSHOFF.

Amsterdam, 16 April 1921.

J. W. C. TELLEGEN. †

Er is alle reden om bij het overlijden van den Amsterdamschen Burgemeester in dit blad aan hem een „In Memoriam" te wijden.

Niet om het feit dat de heer Tellegen technicus en Civiel Ingenieur was, maar omdat hij voor de volkshuisvesting in ons land zooveel gedaan heeft. Want al was het terrein van zijn werkzaamheid hoofdzakelijk Amsterdam, hetgeen hij daar tot stand bracht, werd tot voorbeeld van velen in het geheele land en zijn initiatief, zijn pioniers-arbeid op het gebied der volkshuisvesting werkte door tot over de grenzen van zijn stad.

Hij gaf den stoot aan de groote uitbreiding van vereenigings-bouw, volgens de woningwet, die maakte dat de architecten bij den woningbouw werden betrokken. Voor hun werk heeft hij altijd een open oog gehad.

Wel was hij de man, de schepper van de Amsterdamsche Bouwverordening, dat zoo gevreesde wapen in den strijd tegen de belagers der volksgezondheid. De heer Tellegen smeedde het, krachtig en sterk en al voelen vele architecten het nu — 15 jaren later — als een voor hun vrijheidlievenden en vrijheidbehoevenden geest, als te scherp, te geslepen, te kantig, zij zullen in hun opkomende oppositie tegen de bouwverordeningen, den zegenrijken invloed ervan op de volkshuisvesting, moeten blijven waardeeren.

De arbeid van den heer Tellegen op het gebied der volkshuisvesting was het uitbakenen der wegen en het effenen ervan, hoe vaak niet moeizamer, niet ondankbaarder bovendien dan het gebruiken en het benutten van het ontgonnen terrein!

Maar behalve op dit gebied, dat hij beheerschte als Directeur van het Bouw- en Woningtoezicht, heeft ook de heer Tellegen als Burgemeester den dank van de architecten, omdat hij als zoodanig werkte voor de stoffelijke en geestelijke welvaart van zijn stad. In ons beschaafde Westen wordt de kunst aangemerkt als zuivere luxe; niet als primitieve maar daarom zoo wonderschoone geestesuiting. Het is ondoenlijk, ja het zou in strijd zijn met de kunst, deze opvatting op te dringen.

Beter is het in democratische richting alle lagen van de bevolkingen op te voeren tot grootere stoffelijke welvaart en tot hooger geestelijk peil. Allengs zullen dan de oogen opengaan voor wat mooi en goed is. Dan vindt de bouwkunst ook weer haar volle waardeering.

Aan deze verheffing zes jaren onvermoeid en onverpoosd al zijn krachten te hebben gegeven, is de niet hoog genoeg te schatten verdienste van den heer Tellegen, die daarmede de dankbaarheid ook van de architecten ten volle heeft verdiend.

J. P. M.

HERZIENING HONORARIUMREGELING B. N. A. 1921.

BOUWSOMMEN, PERCENTAGES EN HONORARIA 1914									
	KLASSE I		KLASSE II		KLASSE III		KLASSE IV		
Bouwsom	%	Honor.	%	Honor.	%	Honor.	%	Honor.	
f 1 000	8,00	f 80	9,00	f 90	12,00	f 120	15,00	f 150	
„ 2 000	7,87	„ 158	8,88	„ 178	11,33	„ 227	14,89	„ 298	
„ 3 000	7,71	„ 231	8,71	„ 261	11,02	„ 331	14,78	„ 444	
„ 4 000	7,53	„ 301	8,51	„ 340	10,80	„ 432	14,67	„ 588	
„ 5 000	7,34	„ 367	8,31	„ 415	10,62	„ 531	14,56	„ 728	
„ 6 000	7,13	„ 428	8,08	„ 485	10,43	„ 625	14,44	„ 866	
„ 8 000	6,70	„ 536	7,60	„ 608	10,00	„ 800	14,22	„ 1 138	
„ 10 000	6,32	„ 632	7,18	„ 718	9,55	„ 955	14,00	„ 1 400	
„ 12 000	6,01	„ 721	6,88	„ 826	9,16	„ 1 099	13,80	„ 1 656	
„ 14 000	5,70	„ 798	6,51	„ 911	8,77	„ 1 228	13,60	„ 1 904	
„ 16 000	5,50	„ 880	6,36	„ 1 018	8,50	„ 1 360	13,40	„ 2 144	
„ 20 000	5,07	„ 1 014	6,04	„ 1 208	8,00	„ 1 600	13,00	„ 2 600	
„ 25 000	4 85	„ 1 213	5,84	„ 1 460	7,58	„ 1 895	12,66	„ 3 165	
„ 30 000	4,66	„ 1 398	5,67	„ 1 701	7,25	„ 2 175	12,34	„ 3 702	
„ 40 000	4,35	„ 1 740	5,35	„ 2 140	6,82	„ 2 728	11,77	„ 4 708	
„ 50 000	4,10	„ 2 050	5,10	„ 2 520	6,54	„ 3 270	11,32	„ 5 660	
„ 70 000	3,85	„ 2 695	4,85	„ 3 395	6,25	„ 4 375	10,56	„ 7 392	
„ 100 000	3,70	„ 3 700	4,71	„ 4 710	6,11	„ 6 110	9,60	„ 9 600	
„ 135 000	3,53	„ 4 766	4,53	„ 6 116	5,96	„ 8 046	8,76	„ 11 826	
„ 170 000	3,35	„ 5 695	4,35	„ 7 395	5,75	„ 9 775	8,37	„ 14 229	
„ 200 000	3,20	„ 6 400	4,20	„ 8 400	5,52	„ 11 040	7,90	„ 15 200	
„ 300 000	2,81	„ 8 430	3,81	„ 11 430	5,01	„ 15 030	6,55	„ 19 650	
„ 400 000	2,58	„ 10 320	3,58	„ 14 320	4,79	„ 19 160	6,27	„ 25 080	
„ 500 000	2,50	„ 12 500	3,50	„ 17 500	4,70	„ 23 500	6,00	„ 30 000	
„ 600 000	2,47	„ 14 820	3,47	„ 20 820	4,67	„ 26 820	5,96	„ 35 760	
„ 700 000	2,44	„ 17 080	3,44	„ 24 080	4,64	„ 32 480	5,92	„ 41 340	
„ 800 000	2,41	„ 19 280	3,41	„ 27 280	4,61	„ 36 880	5,88	„ 47 040	
„ 900 000	2,38	„ 21 420	3,38	„ 30 420	4,58	„ 41 220	5,84	„ 52 560	
„ 1 000 000	2,35	„ 23 500	3,35	„ 33 500	4,55	„ 45 500	5,80	„ 58 000	
„ 1 100 000	2,33	„ 25 630	3,33	„ 36 630	4,52	„ 49 720	5,76	„ 63 360	
„ 1 300 000	2,28	„ 29 640	3,28	„ 42 640	4,46	„ 57 980	5,68	„ 73 840	
„ 1 500 000	2,20	„ 33 000	3,20	„ 48 000	4,40	„ 66 000	5,60	„ 84 000	

BOUWSOMMEN 1921, PERCENTAGES EN HONORARIA VOLGENS OUDE TABEL									
	KLASSE I		KLASSE II		KLASSE III		KLASSE IV		
Bouwsom	%	Honor.	%	Honor.	%	Honor.	%	Honor.	
f 3 000	7,71	f 231	8,71	f 261	11,02	f 330	14,78	f 443	
„ 6 000	7,13	„ 427	8 08	„ 485	10,43	„ 626	14,44	„ 860	
„ 9 000	6,51	„ 586	7,38	„ 674	9,78	„ 880	14,11	„ 1 270	
„ 12 000	6,01	„ 721	7,03	„ 844	8,68	„ 1 042	13,82	„ 1 658	
„ 15 000	5 55	„ 833	6,44	„ 966	8,58	„ 1 287	13,50	„ 2 025	
„ 18 000	5,26	„ 947	6,20	„ 1 116	8,17	„ 1 471	13,26	„ 2 387	
„ 24 000	4,89	„ 1 174	5,88	„ 1 411	8,21	„ 1 970	12,73	„ 3 055	
„ 30 000	4,66	„ 1 389	5,67	„ 1 701	7.25	„ 2 175	12.34	„ 3 702	
„ 36 000	4,77	„ 1 609	5,47	„ 1 970	6,52	„ 2 347	12,00	„ 4 380	
„ 42 000	4,30	„ 1 806	5,29	„ 2 324	6,76	„ 2 839	11,68	„ 4 906	
„ 48 000	4,13	„ 1 982	5,14	„ 2 467	6,59	„ 3 163	11,42	„ 5 482	
„ 60 000	3,95	„ 2 370	4,94	„ 2 964	6,36	„ 3 816	10,92	„ 6 552	
„ 75 000	3,83	„ 2 873	4,83	„ 3 623	6,23	„ 4 633	10,42	„ 7 815	
„ 90 000	3,75	„ 3 375	4,76	„ 4 284	6,15	„ 5 535	9,90	„ 8 910	
„ 120 000	3,60	„ 4 320	4,61	„ 5 528	6,03	„ 7 236	9,12	„ 10 944	
„ 150 000	3,45	„ 5 175	4,45	„ 6 675	5,90	„ 8 850	8,40	„ 12 600	
„ 210 000	3,15	„ 6 615	4.16	„ 8 736	5,47	„ 11 487	7,59	„ 15 939	
„ 300 000	2,81	„ 8 430	3,81	„ 11 430	5,01	„ 15 030	6,55	„ 19 650	
„ 405 000	2,85	„ 11 843	3,58	„ 14 499	4,79	„ 19 490	6,27	„ 25 394	
„ 510 000	2,50	„ 12 750	3,50	„ 17 850	4,70	„ 23 970	6,00	„ 30 600	
„ 600 000	2,47	„ 14 820	3,47	„ 20 820	4,67	„ 28 020	5,96	„ 35 760	
„ 900 000	2,38	„ 21 420	3,38	„ 30 420	4,58	„ 41 220	5,84	„ 52 567	
„ 1 200 000	2,29	„ 27 480	3,28	„ 39 360	4,51	„ 54 120	5,69	„ 68 280	
„ 1 500 000	2,20	„ 33000	3,20	„ 48 000	4,40	„ 66 000	5,60	„ 84 000	
„ 1 800 000	2,16	„ 38 880	3,18	„ 57 240	4,38	„ 78 840	5,57	„ 100 260	
„ 2 100 000	2,13	„ 44 730	3,15	„ 66 150	4,36	„ 91 560	5,54	„ 116 340	
„ 2 400 000	2.10	„ 50 400	3,11	„ 74 640	4,32	„ 103 680	5.51	„ 132 240	
„ 2 700 000	2,07	„ 55 890	3,08	„ 83 160	4,28	„ 115 560	5.48	„ 147 960	
„ 3 000 000	2,05	„ 61 500	3,05	„ 91 500	4,25	„ 127 500	5,45	„ 163 500	
„ 3 300 000	2,05	„ 67 650	3,05	„ 100 650	4,25	„ 140 250	5.45	„ 179 850	
„ 3 900 000	2,05	„ 79 950	3,05	„ 118 950	4,25	„ 165 750	5.45	„ 212 550	
„ 4 500 000	2,05	„ 90 000	3,05	„ 137 250	4,25	„ 191 250	5,45	„ 245 750	

BOUWSOMMEN 1921, PERCENTAGES EN HONORARIA 1914 + 120 %									
	KLASSE I		KLASSE II		KLASSE III		KLASSE IV		
Bouwsom	%	Honor.	%	Honor.	%	Honor.	%	Honor.	
f 3 000	5,87	f 176	6,60	f 198	8,80	f 264	11,00	f 330	
„ 6 000	5,80	„ 348	6,53	„ 392	8,31	„ 499	10,93	„ 656	
„ 9 000	5,64	„ 508	6,38	„ 574	8,10	„ 728	10,85	„ 977	
„ 12 000	5,51	„ 662	6,23	„ 748	7,91	„ 950	10,79	„ 1 294	
„ 15 000	5,38	„ 807	6 08	„ 913	7,78	„ 1 168	10,70	„ 1 602	
„ 18 000	5,23	„ 942	5,92	„ 1 067	7,64	„ 1 375	10,58	„ 1 905	
„ 24 000	4,90	„ 1 179	5,57	„ 1 338	7,33	„ 1 760	10,43	„ 2 504	
„ 30 000	4,63	„ 1 390	5,23	„ 1 580	7,00	„ 2 101	10,27	„ 3 080	
„ 36 000	4,40	„ 1 586	5,05	„ 1 817	6,71	„ 2 418	10,12	„ 3 643	
„ 42 000	4,18	„ 1 756	4,76	„ 2 004	6,43	„ 2 702	9,97	„ 4 189	
„ 48 000	4,00	„ 1 920	4,66	„ 2 240	6,23	„ 2 992	9,83	„ 4 717	
„ 60 000	3,72	„ 2 231	4,44	„ 2 663	6,87	„ 3 520	9,53	„ 5 720	
„ 75 000	3,56	„ 2 669	4,28	„ 3 212	5,55	„ 4 169	9,24	„ 6 963	
„ 90 000	3,41	„ 3 074	4,16	„ 3 742	5,32	„ 4 785	9,09	„ 8 144	
„ 120 000	3,19	„ 3 828	3,92	„ 4 708	5,00	„ 6 002	8,63	„ 10 358	
„ 150 000	3,00	„ 4 510	3,74	„ 5 610	4,80	„ 7 194	8,40	„ 12 640	
„ 210 000	2,82	„ 5 927	3,56	„ 7 469	4,58	„ 9 625	7,74	„ 16 262	
„ 300 000	2,71	„ 8 140	3,45	„ 10 362	4,48	„ 13 442	7,04	„ 21 120	
„ 405 000	2,59	„ 10 485	3,32	„ 13 455	4,37	„ 17 701	6,42	„ 26 017	
„ 510 000	2,45	„ 12 529	3,19	„ 16 269	4,22	„ 21 505	6,14	„ 31 304	
„ 600 000	2,39	„ 14 080	3,08	„ 18 480	4,04	„ 24 288	5,57	„ 33 440	
„ 900 000	2,06	„ 18 546	2.79	„ 25 146	3,67	„ 33 066	4,80	„ 43 230	
„ 1 200 000	1,90	„ 22 704	2,63	„ 31 504	3,51	„ 42 152	4,60	„ 55 176	
„ 1 500 000	1,83	„ 27 500	2,57	„ 38 500	3,44	„ 51 700	4,40	„ 66 000	
„ 1 800 000	1,81	„ 32 604	2,55	„ 45 804	3,29	„ 59 004	4,37	„ 78 672	
„ 2 100 000	1,79	„ 37 576	2,52	„ 52 976	3,40	„ 71 456	4,32	„ 90 728	
„ 2 400 000	1,77	„ 42 416	2,50	„ 60 016	3,37	„ 81 136	4,31	„ 103 488	
„ 2 700 000	1,74	„ 47 124	2.48	„ 66 924	3,35	„ 90 684	4,28	„ 115 632	
„ 3 000 000	1,72	„ 51 700	2,46	„ 73 700	3,33	„ 100 100	4,25	„ 127 600	
„ 3 300 000	1,70	„ 56 386	2.44	„ 80 586	3,31	„ 109 384	4,22	„ 135 392	
„ 3 900 000	1.67	„ 65 208	2,39	„ 93 080	3,27	„ 127 556	4,16	„ 162 448	
„ 4 500 000	1.61	„ 72 600	2,34	„ 105 600	3,23	„ 145 200	4.81	„ 184 800	

BOUWSOMMEN 1921, PERCENTAGES EN HONORARIA HERZIENINGSVOORSTEL									
	KLASSE A		KLASSE B		KLASSE C				
Bouwsom	%	Honor.	%	Honor.	%	Honor.			
f 3 000	8 50	f 255	10,50	f 315	14,65	f 440			
„ 6 000	7,90	„ 475	10,20	„ 610	14,10	„ 846			
„ 9 000	7,60	„ 685	9,70	„ 875	13,65	„ 1 229			
„ 12 000	7,30	„ 875	9,58	„ 1 150	13,30	„ 1 596			
„ 15 000	7,16	„ 1 075	9,00	„ 1 350	12,90	„ 1 933			
„ 18 000	6,94	„ 1 250	8,88	„ 1 600	12,60	„ 2 268			
„ 24 000	6,46	„ 1 550	8,33	„ 2 000	12,00	„ 2 880			
„ 30 000	6,20	„ 1 860	8,00	„ 2 400	11,55	„ 3 465			
„ 36 000	6,04	„ 2 175	7,77	„ 2 800	11,22	„ 4 039			
„ 42 000	5,83	„ 2 450	7,50	„ 3 150	10,80	„ 4 536			
„ 48 000	5,67	„ 2 725	7,29	„ 3 500	10,60	„ 5 088			
„ 60 000	5,41	„ 3 250	6,96	„ 4 175	10,18	„ 6 108			
„ 75 000	5,10	„ 3 825	6,60	„ 4 950	9,65	„ 7 238			
„ 90 000	4,89	„ 4 400	6,36	„ 5 725	9,22	„ 8 298			
„ 120 000	4,46	„ 5 350	5,96	„ 7 170	9,06	„ 10 872			
„ 150 000	4,20	„ 6 300	5,66	„ 8 500	8,09	„ 12 133			
„ 210 000	3,71	„ 7 800	5,24	„ 11 000	7,32	„ 15 372			
„ 300 000	3,27	„ 9 800	4,70	„ 14 100	6,55	„ 19 650			
„ 405 000	2,91	„ 11 800	4,42	„ 17 900	6,00	„ 24 300			
„ 510 000	2,68	„ 13 700	4,18	„ 21 300	5,65	„ 28 815			
„ 600 000	2,50	„ 15 000	4,05	„ 24 300	5,36	„ 32 160			
„ 900 000	2,20	„ 19 800	3.78	„ 34 000	4,75	„ 42 750			
„ 1 200 000	2,03	„ 24 400	3,60	„ 43 200	4,41	„ 52 950			
„ 1 500 000	1,95	„ 29 200	3,50	„ 52 600	4,25	„ 63 750			
„ 1 800 000	1,87	„ 33 700	3,41	„ 61 500	4,15	„ 74 700			
„ 2 100 000	1,81	„ 38 000	3,37	„ 70 700	4,08	„ 85 680			
„ 2 400 000	1,75	„ 42 400	3,31	„ 79 400	4,00	„ 96 000			
„ 2 700 000	1.73	„ 46 800	3,27	„ 88 300	3,90	„ 105 300			
„ 3 000 000	1.70	„ 51 000	3.23	„ 96 900	3,85	„ 117 000			
„ 3 300 000	1,62	„ 54 800	3 17	„ 105 100	3,80	„ 125 400			
„ 3 900 000	1.58	„ 61 800	3,09	„ 120 800	3,65	„ 142 350			
„ 4 500 000	1.50	„ 67 500	2.99	„ 134 700	3,50	„ 157 500			

Behoort bij het Bouwkundig Weekblad van 30 April 1921, No. 18

ADMINISTRATIEGEBOUW STAATSMIJNEN. J. H. W. LELIMAN. †

TER HERINNERING.

Met groote erkentelijkheid maken wij gebruik van de vergunning om bovenstaand werk van J. H. W. Leliman hier af te beelden in het weekblad, dat uit den aard der zaak weinig werk van hem kon opnemen, omdat hij steeds zijn eigen blad, de „Bouwwereld", den voorrang gaf.

Het is van algemeene bekendheid, dat Leliman veel en belangrijk werk maakte voor de Staatsmijnen, waarvan o.a. de woningkolonie Treebeek uitvoerig beschreven is. Het is een machtig complex geworden, dat duidelijk spreekt van een gezonden zin voor eenvoudige en behagelijke architectuur.

In het vele werk, dat hij tot stand bracht, heeft hij zijn gevoel voor gemoedelijkheid en gezelligheid geheel kunnen uiten. Niet echter zijn ingeboren begrip voor monumentaliteit, dat men zoo duidelijk voelt in zijne reisschetsen en in de krabbels, die hij maakte als tijdverdrijf op de talrijke vergaderingen, waar hij aan deelnam.

Het is hem na zijn Prix-de-Rome project, waarvan de geschiedenis nog versch in het geheugen ligt, zeer zelden gegeven geweest zich uit te spreken in monumentale opgaven.

Daarom vestigen wij hier de aandacht op bovenstaand administratiegebouw, dat zeker weinig bekend is. Wij leeren daarin het talent van Leliman kennen van een zijde, die men slechts zelden te zien kreeg.

Het noodlot wil, dat een architect niet dikwijls datgene kan geven, waartoe hij zich geroepen gevoelt. Er zijn in bovenstaand werk aanduidingen, die de zekerheid geven, dat de omstandigheden nog niet aan de talenten van onzen zoo jong gestorven collega het volle recht hadden doen wedervaren. D. F. S.

BOUWVEREENIGINGEN EN ARCHITECTEN.

Het deed mij genoegen dat mijn vorig artikel den Heer Mieras aanleiding gaf daaraan zijn aandacht te wijden en bemerkte ik uit zijn zin „en het is geenszins de vooropgezette bedoeling van deze kantteekeningen om tegenover zijn afbrekende critiek op de verhouding tusschen het publiek en de architecten een verdedigende te willen

Behoort bij het Bouwkundig Weekblad van 23 April 1921. No. 17.

plaatsen. Gezien de feiten, zou dit ook niet wel mogelijk zijn", dat hij het in hoofdzaak met mij eens is — (hoewel het niet betreft de verhouding tusschen publiek en architect, maar tusschen bouwvereenigingen en architect) —. En om de hoofdzaak was het mij te doen.

De kern van mijn betoog was en is nog — en deze is geenszins weersproken — dat bouwvereenigingen bestaande uit willekeurig bijeengevoegde leeken met Rijksgelden (d. i. gelden der gemeenschap) woningen laten bouwen en hiervoor zelf architecten of „bouwkundigen" kunnen aanwijzen, zonder dat er waarborg bestaat dat deze opdrachten in goede handen komen — dat dikwijls meer gelet wordt op politiek of godsdienstige richting, vriend- of bloedverwantschap of 'n bekenden naam als „specialiteit", dan op bekwaamheid; dat dit tot corruptie leidt, en een schreeuwend onrecht is tegenover andere architecten, die om bovengemelde redenen nooit in de gelegenheid zijn eenige opdracht te krijgen. Dat bestuurders der bouwvereenigingen niet willekeurig te beschikken moesten hebben over gelden die door heel het volk worden bijeengebracht. En dat ik het Bestuur van den B. N. A. beleefd verzocht te trachten hierin verbetering te brengen. Het spijt me dat ik deze kern niet genoeg heb belicht maar door deze blijkbaar aan den Heer M. is ontgaan. Althans aan mijn, hieruit voortvloeiende vraag om „gelijke bestaanszekerheid voor alle leden van den B. N. A." wijdt de Heer M. drie vel druks, maar de hoofdzaak bleef onbesproken.

Ik maakte geen vergelijkingen met de arbeiders, die hun massa-macht als dwangmiddel aanwenden, — hoewel, als de architecten beter waren georganiseerd, zij hierdoor hun invloed konden doen gelden op het bouwend publiek en daardoor de bouwkunst beter gediend was dan tot nu toe het geval is. Want alle gejammer over leelijk bouwen baat niet; dit komt doordat het meeste bouwen buiten de architecten om gaat, uit gemis eener hechte organisatie.

Of vindt de Heer M. dat de thans in ons vak heerschende chaos geen verbetering behoeft? Uit één zijner vorige beschouwingen waar hij, lang niet malsch, critiek oefende op eenige nieuwe groote Amst. gebouwen, maakte ik op dat ook hij verbetering dringend wenschelijk achtte. En hoe kan deze verbetering komen als de bouwkunst-vereenigingen geen pogingen daartoe aanwenden?

Dat de Staat den arts wettelijk beschermt en dat hieruit nog niet voor alle artsen gelijke bestaanszekerheid voortvloeit is waar; maar, bestond deze wettelijke instelling en bescherming niet, de Heer M. zal het met mij eens zijn, dat dan ieder kwakzalver zich voor arts zou uitgeven. En dit geschiedt thans in ons vak, iedere beunhaas kan voor architect spelen omdat de Staat, tot heden, geen architectenbevoegdheid instelde; integendeel, door het gemaakte album deze beunhazerij nog in de hand werkt.

En het is om al deze en dergelijke redenen dat wij moeten aandringen om een wettelijke regeling, waardeering en bescherming van den architecten-stand, evenals dit met doctoren, leeraren en dergelijken ook het geval is. — En natuurlijk moet deze actie van de architecten zelf uitgaan.

Men zal ons uit het weinig schoonheidsgevoelige publiek toevoegen dat de wettelijke artsen-instelling door den Staat geschiedde in 't belang der geheele menschheid, dat dit een kwestie is van leven en dood. Dit is zoo. Doch de Schoonheid is ook een algemeen belang, als we niet alleen materialist zijn. En deze Schoonheid loopt ernstig gevaar. Want het bouwen neemt een groote plaats in op onze aarde, de stads- en dorpsuitbreidingen, het bebouwen van geheel ons land wijst daar duidelijk op; en daarom wordt het meer dan tijd dat dit bouwen beter georganiseerd moet worden.

Waren het tot voor kort de eigenbouwers en speculanten die het bouwvak beheerschen — immers, gaan we onze stads- en dorpsuitbreidingen eens na, dan zien we dat deze voor het grootste gedeelte volgebouwd zijn door eigenbouwers en andere onbevoegden, de enkele, door goede architectuur gebouwde huizen zijn zeer schaarsch — thans schijnt het dat de bouwvereenigingen den aanblik van stad, dorp en land gaan beheerschen, ja, overheerschen. Dat dit een „tijdelijk verschijnsel" zou zijn, zijn

we niet met den Heer M. eens; in ieder geval zijn deze van zoodanigen omvang geworden dat er wel de aandacht aan mag worden geschonken.

We bedoelen hier natuurlijk niet het werk van goede architecten, maar, zooals in alles, is het werk der minder knappe, of van onbevoegden over-heerschend. Weet de Heer M. niet dat sommige architecten letterlijk zijn overladen met groote of kleinere opdrachten en andere nooit eenige opdracht krijgen? Acht hij dit een gezonde toestand, in 't belang der bouwkunst? Lijdt „de kwaliteit" niet meermalen door de „kwantiteit"?

Dat de architect zijn vak uit roeping moet uitoefenen, onderschrijf ik natuurlijk — maar hieruit volgt ook logisch, dat van overladen nooit sprake moest zijn. En dat „muurvaste liefde voor het vak" niet genoeg is om de bestaansonzekerheid te kunnen trotseeren, wel, daarvan heb ik 't bewijs ondervonden.

Men kome nu vooral niet aan met de gemeenplaats „eigenbelang" of zoo iets, dat mij deze zaak ter sprake doet brengen. Wie mij van meer nabij kent, zal weten dat dit in mij niet verondersteld mag worden — hoewel ik niet inzie waarom sommige collega's in weelde moeten baden, terwijl andere zich moeten behelpen met 2 landhuisjes per jaar, niet omdat gene zooveel beter werk maken, doch uit hoofde van andere kwaliteiten, als koopmanschap, of dergelijke. Ik noem feiten en misstanden in ons vak die dringend verbetering behoeven.

„De woning-bouw is groot-industrie geworden, waarbij de bouwkunst ver te zoeken is", schreef ik, om aan te toonen dat de kunst in ons vak gevaar loopt.

Herhaaldelijk gebeurt het dat architecten van bouwvereenigingen één plan voor een huisje maken en dit tot in 't oneindige, 20, 50, 100 maal herhalen, uit gemaks- of geldzucht of uit onkunde. Men zie in dit verband — dat echter niet alleen staat — de bouwerij der R.K. bouwvereeniging te Blaricum, hoe daar dit prachtige dorp verknoeid dreigt te worden door den „bouwkundige" dier vereeniging, die absoluut onbekwaam is, hoewel de gelden door geheel het volk worden bijeengebracht!

Gaarne zal ik over de bestaanszekerheid en bovengenoemde organisatie van architecten in een volgend artikel mijn meening te zeggen. Voorshands hoop ik dat andere leden van onzen Bond hun oordeel zullen zeggen over de kern van mijn betoog. En hoop ik dat eventueele discussies hierover vruchtdragend mogen zijn.

THEO. RUETER.

STADSBOUW.

Het Vaderland schrijft:

„Het Bouwkundig Weekblad wijdt een algemeene beschouwing aan het stuk over stadsbouwkunst, dat we onlangs schreven.

Van onze opwekking aan de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst om in steden en dorpen, waar men geen begrip van bouwkunst toont te hebben, propagandawerk te doen, zegt het orgaan dier maatschappij:

„Er zijn menschen, die van een voor de hand liggend middel het meest volkomen resultaat verwachten. Tot dezulken behoort de onbekende schrijver in het Vaderland, die de ontsiering van stad en dorp en buiten gestuit denkt, door een onmiddellijke krachtige propaganda. Een lezing met lichtbeelden, die proselieten zal maken. Ware het zoo eenvoudig, de schoonheid van ons land was spoedig gered. Maar ik vrees, dat een tastbaar resultaat van al de propaganda eerst voelbaar zal zijn, als het geheele proces van volkspsychologie, wat stedenschoonheid is (betreft? — Red. V.) zal hebben doorgewerkt. Van dat proces is het streven der propagandisten voor betere bouwkunst ook een onderdeel, en zij kunnen dat proces niet naar gelieven wijzigen, misschien zelfs niet bespoedigen".

Hoe heeft het Bouwkundig Weekblad in ons stuk kunnen lezen, dat wij van propaganda een volkomen resultaat of zelfs, in zijn overtreffenden trap, „het meest volkomen resultaat" verwachten?

We schreven van het zendingswerk, dat we de M. t. B. d. B. wilden zien ondernemen: „Ze moest er (n.l. in die plaatsen waar zoo leelijk wordt gebouwd) kleine tentoonstellingen en lezingen met lichtbeelden houden, de redactie van het locale blad in den arm nemen, haar nu en dan een artikel over bouwkunst aanbieden, en zoo meer. Als ze kon bewerken, dat een bekwaam architect er een openbaar gebouw of een paar woonhuizen zette, zou dat voorbeeld veel kunnen doen".

Is dat tegen te spreken? De menschen op die plaatsen weten niet beter of het is mooi zooa er daar wordt gebouwd, en de timmerlui en aannemers die zoo bouwen weten ook niet beter. Ze moeten tot een ander inzicht en tot zuiverder smaak worden opgevoed, en daartoe kan bevorderlijk zijn, dat men hun met teekeningen en foto's en lichtbeelden toont, hoe het anders kan, hoe het wezen moet en hoe niet. Het liefst toone men hun dat met goed gebouwde huizen of openbare gebouwen. Natuurlijk zal zoo'n propaganda niet dadelijk een „meest volkomen resultaat" hebben Maar ze zal voor goede begrippen van bouwkunst gaandeweg meer menschen toegankelijk vinden, en onder hen zullen er zijn, die bij gelegenheid voor het huis dat ze gaan bouwen of voor het openbare gebouw, waaraan ze hun stem moeten geven, een bekwamen architect kiezen. En komen er zoo in een stad of dorp, waar tot nog toe geknoeid is, behoorlijke bouwwerken tot stand, dan wekt dat voorbeeld tot navolging op, gelijk slechte bouwwerken ook navolging uitlokken. We lichtten dat toe met het voorbeeld van de leelijke ambachtsschool te Heerenveen.

Wat het Bouwkundig Weekblad verder zegt over de noodzakelijkheid, om het volkskarakter te wijzigen, kan in zijn waarde blijven Maar de propaganda werke tot die wijziging mee! Trouwens, het Weekblad erkent het nuttige van die taak eveneens. Welnu, dan zijn we 't op dat punt eens. Het verschil tusschen ons is niet, dat wij er een „meest volkomen resultaat" van verwachten en het Weekblad niet — wij verwachten er dat evenmin van — maar, naar 't ons voorkomt, dat het Weekblad van die propaganda minder heil verwacht dan wij; misschien ook, dat het vindt dat er al genoeg aan gedaan wordt, en wij van niet.

In den verderen loop van zijn betoog houdt het Weekblad ons voor, dat geïllustreerde en andere bladen, ook het Bouwnummer, „extra-weekblad" van het Vaderland, een goede propaganda tegenwerken door soms als schoone bouwwerken te prijzen die 't niet zijn. En ze noemt o.a. als voorbeeld den lof, in het voorlaatste Bouwnummer aan het ontwerp van een bioskoop toegezwaaid. Maar de redactie van het Bouwkundig Weekblad zou, als zij het Vaderland geregeld las, weten, dat de aesthetische beschouwingen over de bouwkunst niet in het extra-weekblad, maar in ons dagblad staan. De „bescheiden artikelen.... kennelijk geschreven door menschen, die daartoe volkomen bevoegd zijn", gelijk ze er in andere bladen opmerkt, kwamen ook in het Vaderland voor, een tijd geleden van den architect S. de Clercq, later van den architect Jan Wils, eenige malen van prof. Brinckmann. Als de bewuste bioskoop verrezen is, hopen we er een bevoegde iets over te laten schrijven.

Met dat al blijven we van oordeel, dat de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst in die steden en dorpen, waar het beter inzicht in de eischen van de bouwkunst niet doorgedrongen is, tot taak heeft de menschen voor te lichten."

INGEZONDEN.

Geachte Redactie.

In het laatste nummer van het Bouwkundig Weekblad, heeft U uit de Delftsche Courant overgenomen een verslag van de lezing door mij in Delft gehouden. Eene kleine aanvulling is noodig.

Mij wordt in den mond gegeven, dat de woningnood over de wereld in 10 jaar zou zijn op te lossen door den bouw per jaar van 50 à 60.000 woningen, hetgeen gelijk staat met een uitgave van f 200.000.000.— Geachte redactie, ware dit juist, welnu dan zou er geen woningnood en geen financieele zorgen ten aanzien van de woningvoorziening zijn.

De zaak is deze. In ons dierbaar vaderland zullen ten einde den woningnood binnen 10 jaar te doen ophouden (afgezien van krachtige krottenopruiming) ± 50 à 60.000 woningen per jaar moeten gebouwd worden. Dat beteekent, dat men met een kapitaalbehoefte van gemiddeld 300 millioen gulden per jaar rekening heeft te houden.

Verder laat men mij zeggen, dat de architecten een centraal voorbereidingsbureau hebben opgericht. Zooals bekend is door de krachtige medewerking van architecten, door de Federatie van Woningbouwvereenigingen zulk een bureau opgericht, hetgeen sterk door de gemeente Amsterdam wordt gesteund.

Met dankzegging voor de plaatsruimte.

A. KEPPLER.

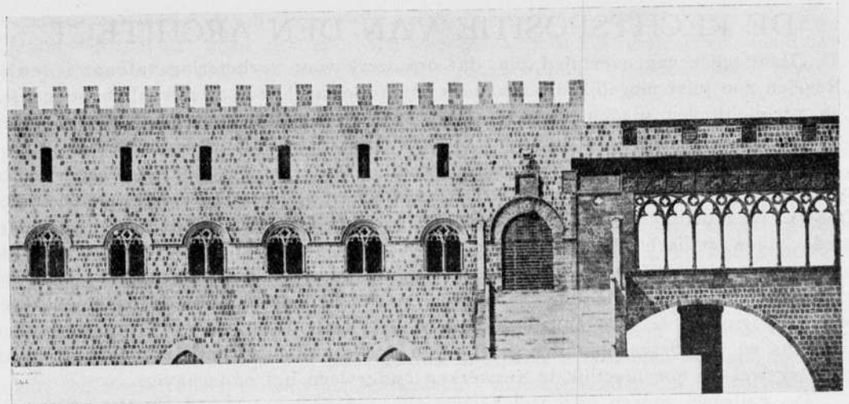

PALAZZO PAPALE TE VITERBO. OPMETING DOOR DEN HEER H. P. J. DE VRIES. ARCHITECT. PRIX DE ROME.

TENTOONSTELLING TEEKENINGEN „PRIX-DE-ROME".

Enkele weken geleden waren in de Rijksacademie te Amsterdam de teekeningen tentoongesteld van opmetingen door den heer H. P. J. de Vries in Italië vervaardigd.

De heer De Vries heeft zijn aandacht in het bijzonder gewijd aan de gebouwen der Italiaansche Gothiek, waarvan hij nauwgezette teekeningen maakte. Een daarvan reproduceeren wij hierboven. Het is het Palazzo Papale te Viterbo.

De heer De Vries gaat dit jaar naar Frankrijk dat een uitnemend studieveld vormt voor den architect. We wenschen hem bon voyage en hopen hem met interessante teekeningen weer terug te zien.

Dit jaar heeft weer de wedstrijd plaats voor den Prix de Rome. De Hollandsche bouwkundigen zijn nooit erg enthousiast voor den Prix de Rome geweest. De animo was nooit groot. Toch is dit te betreuren. Wat is beter om aan gaven en talenten een breede basis te geven waarop in later jaren kan worden opgebouwd, dan juist een verblijf van eenige jaren te midden van de fraaie en beste scheppingen der kunst. Zulks verruimt den blik, verdiept het inzicht, versterkt en verfijnt het gevoel.

Er zijn er onder de jongere architecten ongetwijfeld velen, die voor het mededingen naar den prijs in aanmerking komen. De voorbereidende studie behoeft voor hen geen beletsel te zijn. De eischen van het examen zijn ten aanzien van:

a. de aesthetica: kennis van de hoofdbeginselen der schoonheidsleer met betrekking tot de bouw-, de schilder- en de beeldhouwkunst;

b. de kunstgeschiedenis: kennis van de hoofdtrekken der algemeene en der Nederlandsche kunstgeschiedenis en meer bijzonder van de geschiedenis der Europeesche en Nederlandsche bouwkunst;

c. de doorzichtkunde: kennis van de beginselen der doorzichtkunde.

Het examen wordt mondeling en zoo noodig schriftelijk afgelegd. Voor het mondeling examen wordt in elk vak per candidaat hoogstens één uur gesteld. Bij het schriftelijk examen wordt den candidaat geen onderbreking toegestaan.

Bepaaldelijk wordt gevorderd voor vak *c* (doorzichtkunde): het maken eener perspectievische teekening, waarvoor 6 uren worden toegestaan.

Wij vestigen dan ook met nadruk de aandacht op dit belangrijk Instituut, waarover men aan de Rijksacademie te Amsterdam zonder twijfel alle mogelijke inlichtingen zal kunnen verkrijgen.

Wij hopen dat dit jaar vele jonge architecten in het krijt zullen treden om de onderscheiding te bemachtigen. Het zou een teeken zijn dat er ook nog studiezin was, vrij van elk bij-oogmerk, doch uitsluitend het zich verdiepen in de bouwkunst beoogend. J. P. M.

Behoort bij het Bouwkundig Weekblad van 7 Mei 1921. No. 19.

DE RECHTSPOSITIE VAN DEN ARCHITECT.

„Daar wij ervan overtuigd zijn, dat ons werk voor verbetering vatbaar is, en de „Regelen zoo juist mogelijk de *communis opinio* der architecten omtrent hunne rechten „en verplichtingen dienen weer te geven, spreken wij den wensch uit, dat de leden „van den B. N. A. hunne critiek niet zullen sparen."

Aldus de Commissie in haar eerste inleiding tot de voorgestelde algemeene regelen betreffende *de rechtsverhouding tusschen architect en opdrachtgever*, opgenomen in het Bouwk. Weekblad van 13 Dec. '19. Gevolg gevende aan dien wensch, breng ik hiermede mijne critische beschouwingen onder haar aandacht, daarbij geleid door de overweging, dat het hier geldt de vastlegging eener rechtsverhouding, waarbij wij architecten, ten nauwste zijn betrokken. Dat tot heden, ondanks de daartoe aangewende pogingen, te dien aanzien nog geen vast omlijnd inzicht is verkregen kunnen worden, en de beteekenis der functie van den architect feitelijk niet is vastgelegd, wijst er wel op hoe moeilijk te verwerken onderwerp het onderhavige is.

De collega's mogen zich wel bewust zijn, waarom het hier gaat. Het is niet de kwestie van het maken van een stel bindende bepalingen voor de leden van den B. N. A. *alleen*, waaraan men zich, zoo die te zwaar mochten drukken, en voor 't overige het noodzakelijk verband met zijne vakvereeniging niet wordt gevoeld, maar al te gemakkelijk kan onttrekken door zich brusk-weg van dat verband los te maken; neen, deze aangelegenheid is van veel verdere strekking, en raakt den architectenstand in zijn geheel; want ook de nieuwe regelen, eenmaal vastgesteld, zullen, evenals de thans geldende, voldoende *rechtskracht* scheppen, om het mogelijk te maken, dat alle architecten, lid of geen lid van den B. N. A., daaraan zullen zijn onderworpen, en dit bij eventueel voorkomende geschillen aan den lijve zouden kunnen ondervinden.

Het is daarom gebiedend noodzakelijk, dat allen medewerken ter bereiking van hetgeen de Commissie als wensch vooropstelt, dat nl. de regelen zoo juist mogelijk de „communis opinio" der architecten omtrent hunne rechten en verplichtingen weergeven. Dat de nu geconcipieerde regelen dit kunnen doen, het zij met alle waardeering overigens voor het werk der Commissie gezegd, meen ik te mogen betwijfelen, en wel op grond van de hierna aangevoerde overwegingen. Ik geef die in de verwachting, dat vele leden van den B. N. A. het zich tot *plicht* zullen rekenen op gelijke of op andere wijze zich te prepareeren voor eene *zakelijke behandeling* van het onderwerp in de ledenvergadering, waarin dit aan de orde zal worden gesteld.

Vooraf nog zou ik de algemeene opmerking willen maken, dat de Commissie door het achterwege laten van alle toelichting op haar voorstellen, de bestudeering van het onderwerp, voor een groot deel althans, niet gemakkelijk heeft gemaakt; de geconcipieerde artikelen mogen voor haar al voor zichzelve spreken, voor hen die niet bekend zijn met de overwegingen welke bij de samenstelling daarvan hebben voorgezeten, doen zij dat *zeker niet*. Nu wekken enkele artikelen, meer in het bijzonder die welke de aansprakelijkheid van den architect regelen, den indruk alsof zij zijn ontstaan uit bepaalde uitzonderingsgevallen aan de practijk ontleend, waardoor te kort wordt gedaan aan het *algemeen* karakter, dat toch het kenmerk van dergelijke regelen zijn moet. Een andere opmerking is deze, dat in de conceptregelen zoo betrekkelijk weinig wordt *vastgelegd;* er is te veel „mits" en „tenzij", waarmede al evenmin voldoende wordt gepreciseerd, en waardoor, naar ik vrees, in de toekomst al te veel van de activiteit der Commissie van Geschillen zal worden gevergd.

In *Art. 1* [1]) van de voorgestelde regelen wordt bepaald wat onder „architect" dient te worden verstaan; de omschrijving luidt aldus: „Onder „architect" verstaan „deze Algemeene Regelen den beoefenaar der Bouwkunst, omvattende zoowel het „æsthetische als het technische deel, die, als beroep, zich bezig houdt met het, voor „rekening van een opdrachtgever, ontwerpen van bouwwerken en/of het onder zijne „leiding en toezicht doen uitvoeren dier werken, zoomede het verstrekken van adviezen „in bouwkunstige aangelegenheden. Onder „bouwwerken" worden mede begrepen „stedenbouw, tuinaanleg of meubileering."

[1]) Zie Bouwk. Wbl. van 30 April 1921.

De Eerecode van den B. N. A. definieert de functie beknopter en juister: „Ar„chitecten zijn zij, die de Bouwkunst beoefenen, gebouwen en andere werken op „het gebied der Bouwkunst ontwerpen, de uitvoering daarvan leiden, en de kosten „regelen en controleeren." Hier is het liefhebberige „zich bezig houdt" niet gebruikt, en is het ongewenschte, zwakke „en/of" waar het betreft de leiding bij de *uitvoering* van den bouw, en wat daaraan vast is, niet gesteld. En terecht. Tot heden toch gold in het algemeen als *normaal*, dat de architect zijn beroep in de *volle beteekenis* uitoefent; dat hij is niet alleen *ontwerper*, maar ook *de eerste medewerker* om het product van zijn geest in practischen, zoowel als in æsthetischen zin werkelijkheid te doen worden.

Nu is er weliswaar in den laatsten tijd bij enkele architecten een neiging merkbaar, ten deele voortspruitend uit gemakzucht, voor een ander deel, ik wil aannemen voor een groot deel, uit noodzaak om te pogen den achterstand in den woningbouw in te halen (waarvan het effect met verschuldigde belangstelling wordt afgewacht), waarbij zij zich ontdoen van een belangrijk deel van hun taak, de *uitvoering*, en deze overdragen aan z.g. bouwbureaux; maar die zich op beperkt terrein openbarende neiging, waarvan de tot dusver verkregen resultaten nog niet als absolute aanbeveling kunnen gelden, behoort toch zeker geen leiding te geven bij de vaststelling van regelen voor den thans nog als *normaal-werkende* beschouwd wordenden architect, al zal het ook raadzaam zijn bedoelde neiging, als verschijnsel, niet uit het oog te verliezen.

In gelijken zin ongeveer dient in aanmerking te worden genomen, de beteekenis van een streven, tot uiting gekomen in een tweetal artikelen in het Bouwkundig Weekblad Nos. 3 en 5, 1921, onderscheidenlijk van de heeren van Loghem en de Haas, waarin omverwerping van het tegenwoordige stelsel van werken warm wordt aanbevolen, en een ideaalstaat voor allen wordt gemodelleerd, zoodra maar het „patronaat" van het ondermaansche zal zijn verdwenen. Deze oplossing zou zonder twijfel de vaststelling van de rechtspositie van den architect aanmerkelijk vergemakkelijken: recht weg, en positie weg, 't kan niet eenvoudiger! Maar toch, het zij met eenige schuchterheid gezegd, komt het mij voor, dat bij bedoelde ideale gelijkheid, die dan bij de voorbereiding en uitvoering van een bouwwerk zou moeten voorzitten, men het toch niet, evenmin als nu, zonder *leiding* zal kunnen stellen; practijk toch blijft practijk, ook in een ideaalstaat. En die *leiding* alweer, kan weinig te beteekenen hebben, wanneer daarbij *overwicht* en *gezag* ontbreken.

De samenleving in het algemeen zal het vermoedelijk niet kunnen stellen zonder *gezag* in de hoogere beteekenis van het woord, zonder *intellectueel overwicht*, dat aan anderen een meer bescheiden deel op algemeen werkgebied toewijst, en welke factoren van *orde* op een bouwwerk in het bijzonder, zeker niet zullen kunnen worden gemist; anders loopt de boel finaal in 't honderd, zelfs in dien wonderen toekomststaat waarin geluk en vrede en levensblijheid wordt beloofd voor heel de menschheid!

Laat ons het beste ervan hopen, en vooralsnog ons, bij de behandeling van een zoo nuchter onderwerp als het onderhavige, niet verliezen in nevelen van onwaarschijnlijkheid, maar slechts rekening houden met de nu nog geldende beteekenis van het werkgebied van den architect, die op gebruikelijke wijze zijn taak *in haar vollen omvang* begrijpt en uitvoert, met de daaraan verbonden moeilijkheden incluis.

In de *algemeene* definitie dus *geen vooropstelling van scheiding tusschen voorbereiding en uitvoering;* komt die in de practijk toch voor, b. v. bij niet doorgaan van een werk, dan kan daarmede in de artikelen, bij de regeling der opdrachten, in voldoende mate rekening gehouden worden.

Met gebruikmaking van genoemde paragraaf der eerecode, zou het voorgestelde Art. 1 aldus kunnen worden omgewerkt: „Onder „architect" verstaan deze Algemeene „Regelen den beoefenaar der Bouwkunst, omvattende zoowel het æsthetische als het

„technische deel, die, als beroep, voor rekening van zijn opdrachtgever, gebouwen „en andere werken op het gebied der Bouwkunst, in den ruimsten zin genomen, ont„werpt, de uitvoering daarvan leidt en de kosten regelt en controleert; tot zijn werk„gebied behoort mede het verstrekken van advies in aangelegenheden zijn beroep „betreffende."

De in het concept gestelde slot-alinea van Art. 1, begrijpende onder „bouwwerken" stedenbouw, tuinaanleg en meubileering, kan niet volledig zijn, en sluit mogelijk andere onderwerpen van bemoeiïng uit; trouwens voor stedenbouw is eene afzonderlijke honorarium-regeling gemaakt, en bij tuinaanleg zal de architect zich wel beperken tot het maken van het ontwerp, en de technische uitvoering voor rekening van den tuinman laten.

Daarom lijkt het mij voorzichtiger zulk eene opsomming in een stuk van overeenkomst achterwege te laten, en daarvoor in de plaats een zooveel mogelijk alles samenvattenden zin te stellen, hetgeen ik getracht heb hierboven te doen.

Toch rijst de vraag of met de omschrijving der *beroepswerkzaamheden alleen* in Art. 1. kan worden volstaan, en of het geen aanbeveling verdient, tegelijk de *verhouding* van den architect tot zijn opdrachtgever, de eigenlijke *rechtspositie* dus, mede in dat artikel vast te leggen; m.i. zeker wel, en vooral daarom, omdat naar den aard van die positie, ook de *persoonlijke aansprakelijkheid* zich regelt. Wel komt die verhouding in de volgende artikelen min of meer duidelijk naar voren, maar, me dunkt, het is van groot belang, dat bij de omschrijving wat door de Algemeene Regelen onder „architect" moet worden verstaan, zeker ook de *rechtsverhouding* tusschen partijen *onmiddellijk* en *duidelijk* wordt gedefinieerd.

Hoe is nu in de practijk doorgaans die verhouding tusschen opdrachtgever en architect? Een adviseur, of lasthebber, of gemachtigde met uitgebreide bevoegdheid, met onbeperkte volmacht? Mij dunkt, noch het een, noch het ander, maar van alles zoowat bij elkaar. In zijne, ook voor architecten, interessante beschouwingen van Mr. A. Hendrix, over de voorstellen der commissie, verschenen in „De Aannemer" van begin 1920, en waarbij uit den aard der zaak de speciale belangen van den stand waarvan dit blad het orgaan is, vrij sterk naar voren komen, stelt de schrijver de functie van den architect vast in dezen beknopten vorm: „Architect = vertrouwens„man en technisch adviseur van den bouwheer, ontwerper van het bouwwerk, leider „van den bouw en controleur van den aannemer".

Deze definitie gaat verder dan die van de Commissie, maar is evenmin als deze volledig, omdat daarin de *bevoegdheid* van den architect onvermeld blijft. Zij zou, om hieraan tegemoet te komen, kunnen worden aangevuld als volgt: „hij treedt bij „de uitvoering en afwikkeling van het werk op als *gemachtigde* van zijn opdracht„gever, met eene bevoegdheid die door de ontvangen opdracht wordt begrensd". Die bevoegdheid nu zal bezwaarlijk geheel volledig in een algemeenen zin zijn te bevatten, omdat zij zal varieeren in elk bijzonder geval van overeenkomst tusschen opdrachtgever en architect; wel echter zal zij in den regel zijn vastgelegd in het bestek van den bouw, en de daarop betrekking hebbende teekeningen en andere stukken, zoodat daarmede ook de *begrenzing* der bevoegdheid van den architect ten aanzien van de totstandkoming van het werk althans, zal zijn bepaald.

Volledigheidshalve zij vermeld, dat de in 1909 door den ouden B. N. A. vastgestelde A. A. V. omtrent de „directie" het volgende bepaalde: „De directie treedt bij „de uitvoering der werken op als gemachtigde van den aanbesteder. De aannemer is „verplicht alle bevelen door de directie gegeven, en voortvloeiende uit de bepalingen „van het bestek, stipt na te komen, als waren zij door den aanbesteder zelven ge„geven." Terwijl de redactie van het betreffende artikel indertijd door de M. B. V. A., in vereeniging met ingenieurs- en aannemers-corporaties vastgesteld, nagenoeg eensluidend is.

Resumeerende zou Art. 1 der Alg. Regelen kunnen worden aangevuld, of een

nieuw artikel worden geredigeerd als volgt: „De architect is de vertrouwensman en „technisch en æsthetisch adviseur van den opdrachtgever; hij treedt bij de uitvoering „en afwikkeling van een hem opgedragen werk op als de gemachtigde van den op„drachtgever, met eene bevoegdheid, die door de ontvangen opdracht wordt begrensd, „welke begrenzing moet worden beschouwd te zijn vastgelegd in het bestek van den „bouw, en de daarop betrekking hebbende stukken."

In hoeverre aan die machtiging aansprakelijkheid voor den architect is verbonden, zal nader worden beschouwd bij de behandeling van de artikelen, waarin deze materie wordt verwerkt.

Art. 3. Aan het slot, luidende: „opdracht en aanvaarding behoeven niet schriftelijk te geschieden," ontbreekt de toevoeging van de thans geldende regeling: „doch „de architect is verplicht bij de aanvaarding van de opdracht den opdrachtgever op „de hoogte te stellen van de daaruit voortvloeiende wederzijdsche verplichtingen door „overlegging van een exemplaar dezer Regelen." Volgens de Commissie behoeft de *verplichting* van den architect om op die wijze zijn opdrachtgever in te lichten, *niet* meer te worden in acht genomen. Naar mijne meening, stellig een *ernstige tekortkoming* in de voorgestelde regeling. In hare inleiding doet de Commissie, ter vervanging van die verplichting, het middel aan de hand, om de aangenomen Algemeene Regelen ter Griffie van de Arrondissements-Rechtbank te Amsterdam te deponeeren, zonder daarbij het verstrekken van een exemplaar aan den opdrachtgever *verplichtend* te doen zijn. Dit lijkt mij een zich-verdekt-opstellen van den architect, een houding die uit oogpunt van *eerlijkheid* en *fatsoen* tegenover een principaal *niet* is te verdedigen. Immers deze kan als leek, die misschien nog nooit iets door een architect bouwen liet, *onmogelijk* op de hoogte zijn van bedoelde regeling, en wordt nu onbewust onderworpen aan een reeks bepalingen, die hem bij de opdracht van een bouwwerk binden aan zijn architect, die *wel* op de hoogte is, maar *niets behoeft te zeggen*. De door de Commissie aanbevolen simpele vermelding op het brievenpapier, dat de Alg. Regelen ter griffie te Amsterdam zijn gedeponeerd, kan aan het bezwaar niet tegemoet komen; 1° omdat dit al evenmin verplichtend wordt gesteld; 2° omdat geen principaal mag worden *gedwongen* ter griffie te Amsterdam het bewuste document te gaan bestudeeren; 3°. omdat het zeer wel mogelijk is, dat er bij de behandeling van een bouwwerk, althans in het stadium van voorbereiding, geen aanleiding bestaat voor den architect een brief aan zijn principaal te schrijven. Vergelijking met de usances, die in dat opzicht in den suiker- en koffiehandel bestaan, gaat niet op; partijen die dagelijks zaken van koop en verkoop behandelen, zijn van dergelijke voorwaarden *wederzijds* volkomen op de hoogte; in tegenstelling van partijen bij een bouwopdracht, waaraan in den regel nog heel wat meer vast zit, dan aan handelstransacties, en waarbij voorlichting van den meestbelanghebbende, den opdrachtgever, volgens de voorgestelde regeling *straffeloos kan achterwege blijven*.

Zal dus, wat ik gaarne aanneem, het deponeeren ter griffie een *formaliteit* zijn, waardoor de rechtszekerheid van den architect wordt versterkt, aanbeveling verdienen, uit overweging van *beroepseerlijkheid* tegenover den opdrachtgever, kan daarmede *zeker niet worden volstaan,* maar zal den architect de *verplichting* moeten worden opgelegd, een exemplaar der Algemeene Regelen aan zijn opdrachtgever te verstrekken, op de wijze als in de bestaande regeling is voorgeschreven; deze heeft in de praktijk dan alleen moeilijkheden voor den architect kunnen meebrengen, wanneer *hij zelf* ten aanzien dier verplichting *in verzuim* is gebleven; door zijn *eigen schuld* dus. Van den anderen kant maakt juist het in de regelen *verplicht* gestelde overleggen van een exemplaar, het den architect gemakkelijker zijn principaal met het bestaan dier regeling bekend te maken, dan wanneer dit aan zijn eigen verkiezing wordt overgelaten; hij verwijst eenvoudig naar eene formaliteit waarvan de voldoening in de Alg. Regelen voor hem als verplichtend is voorgeschreven. Deze methode kan dan tevens inhouden de bevestiging eener ontvangen opdracht, wel noodig, nu volgens Art. 3 die, om geldig te zijn, niet eens schriftelijk behoeft te geschieden.

Art. 7. „Het voorloopig en het definitief ontwerp moeten voldoen aan het schriftelijk „of mondeling programma van eischen, door den opdrachtgever gesteld, en aan de „algemeen erkende technische regelen der bouwkunde. Indien het ontwerp volgens „deze regelen als niet-uitvoerbaar moet worden beschouwd, heeft de architect geen „recht op eenig honorarium". Het komt mij voor, dat het juridisch element in de Commissie de samenstelling van dit artikel het meest heeft beïnvloed, en daarbij meer is gedacht aan eene *leverantie* van koopwaar, dan aan een geestesproduct van een architect. In dien geest doorredeneerend, zou laatstgenoemde niet alleen zich zijn honorarium zien ontgaan, maar hij zou bovendien, wegens het veroorzaakte oponthoud in de „levering", kunnen worden aangesproken voor vergoeding van kosten, schaden en interessen, zooals de gebruikelijke vakterm luidt; en, wat erger is, de opdracht vervalt, en het werk gaat voor hem niet door!

Dien kant moeten we zeker niet uit! Want hoe gaat het nu meestentijds in de practijk met het stellen van een programma van eischen door den opdrachtgever? Is dit altijd in afgeronden vorm, zooals b.v. bij prijsvragen, voorhanden; immers, neen? De gegevens die ons in eerste instantie van de zijde van den opdrachtgever worden verstrekt, zijn doorgaans ver van volledig, kunnen dat niet zijn; de eischen ontstaan, worden aangevuld, wijzigen zich geleidelijk, al naarmate de voorbereidende besprekingen aan de hand van schetsontwerpen vorderen. En wie vervolgens maakt het uit bij de levering van b.v. het voorloopig ontwerp, of dit volgens „algemeen erkende technische regelen der bouwkunde", als al of niet uitvoerbaar moet worden beschouwd? De Commissie van Geschillen? Mogelijk wel, maar die zal met werk worden overladen, nu in dit eene artikel reeds elke regel een geschil kan opleveren. En wat moet die Commissie uitrichten met een door den opdrachtgever *mondeling* gesteld programma van eischen, dat door den architect niet als zoodanig is begrepen, en dus niet kan worden erkend? Werkelijk, dergelijke bepalingen maken de positie van den architect noodeloos moeilijk, en zijn voor beide partijen een bron van misverstand en andere vervelende dingen. Tegen *excessen* bij het maken van ontwerpen, wat volume en kostbaarheid betreft, wordt in het volgende artikel al. 2, voldoende opgetreden.

Art. 8. Eene voortzetting van het voorgaande, en evenmin geheel aannemelijk. Hoe vaak komt het niet voor, dat een principaal zijne niet bescheiden eischen omtrent gewenschte lokaliteit stelt, en daarbij, volkomen te goeder trouw, een bouwsom noemt, die bij uitwerking eerst van het plan ver van toereikend blijkt; dan zou de architect ten aanzien van het eerste deel aan de opdracht hebben voldaan, maar in het andere zijn te kort geschoten, echter *buiten* zijn schuld; hij toch moest *eerst* zijn ontwerp maken, voor hij tot een cijfer kon komen. Eene andere onbillijkheid in dit artikel vervolgens is de bepaling, dat wanneer een definitief ontwerp de bepaalde bouwsom (begrooting?) met 15 % overschrijdt, wat toch niet eerder vaststaat, dan na aanbesteding, en het blijkt (waaruit?) dat het ontwerp niet zoodanig is te wijzigen, dat het voor de gestelde bouwsom uitvoerbaar wordt, de opdrachtgever voor het ontwerp *geen honorarium* verschuldigd is. Prettig onder zulk een bedreiging aanbesteding te houden! Nu volgt daar wel op: „tenzij de architect aantoont, dat de overschrijding het gevolg is van omstandigheden, welke hem niet kunnen worden toegerekend"; maar dat nu zal doorgaans niet zijn aan te toonen; de ondervinding heeft geleerd, dat samenloop van omstandigheden bij eene inschrijving „verrassingen" kan produceeren, waarvan de oorsprong niet, of zeer moeilijk is te ontdekken, maar waarop de architect absoluut *geen invloed* heeft. Buitendien zal, bij aanneming van dit artikel, hier de bewijslast moeten worden gelegd niet op den architect, maar op den lastgever; deze toch zou, bij weigering van betaling, behooren aan te toonen, dat de overschrijding het gevolg is van omstandigheden, welke den architect moeten worden aangerekend; kan hij dat niet, dan moet betaling volgen.

Art. 13. Evenals aan den opdrachtgever (Art. 11), is ook aan den architect het recht toegekend de aanvaarde opdracht te annuleeren; in dit geval zou met het

afzien zijnerzijds van honorarium voor den reeds verrichten arbeid kunnen worden volstaan; om echter dan nog door den architect schade te laten vergoeden, met alle moeilijkheden aan den op den lastgever rustenden bewijslast dat schade geleden is, verbonden, is m.i. niet juist, en dient te worden afgewezen.

Het recht toch op schadevergoeding moet voor *beide* partijen gelden, of voor geen, maar niet voor den opdrachtgever alleen. Beide artikelen, 11 en 13, mogen buitendien nog wel eens worden beschouwd in verband met de clausule in de eerecode, bepalende, dat architecten niet zullen toestaan, dat door hen ontworpen werk ten name van een ander wordt uitgevoerd; en dat zij evenmin eens anders ontwerp voor het hunne mogen uitgeven. Afgescheiden hiervan zal in sommige gevallen de opdracht van de uitvoering aan een ander, niet behooren te geschieden, zonder overleg met den architect-ontwerper.

Hoofdstuk II. Art. 15—17. In deze artikelen wordt een zeer belangrijk deel der functie van den architect verwerkt; nl. de aan zijne machtiging ontleende vrijheid, om den aannemer afwijkingen van het bestek te gelasten, en de bevoegdheid om dezen zelfstandig bijwerk op te dragen; tot heden toe een onderwerp, dat bij tal van arbitrages onder de oogen moest worden gezien.

Nu is de redactie van genoemde artikelen uitsluitend gebaseerd op de gevallen van *aanbesteding* en *aanneming*, zoodat het stelsel van werken in *eigen beheer*, met als tusschenvorm de *partieele besteding*, hierin niet is verwerkt. Afgescheiden van de vraag, of die stelsels van uitvoering voorkeur verdienen boven de gebruikelijke aanbesteding van het werk in zijn geheel, zullen m.i. bedoelde stelsels van eigen beheer en partieele besteding, en hoe de architect zich daartegenover verhoudt, in de Alg. Regelen niet onvermeld mogen blijven, en kan zeker niet worden volstaan met alleen eene berekening van het honorarium voor die gevallen.

In tegenstelling met den gebruikelijken algemeenen term „meerder werk", is in Art. 16 onderscheid gemaakt tusschen „bijwerk" en „bijgekomen werk", waarvan, volgens de geleverde omschrijving, in de practijk het fijne verschil niet altijd even gemakkelijk zal zijn aan te toonen; dit zou misschien nog niet zoo heel erg zijn, het gaat toch maar om het plaatsen van cijfers, wanneer niet bedoeld onderscheid in volgende artikelen verband hield met de bevoegdheid van den architect, en de daaraan verbonden aansprakelijkheid, om meerder werk aan den aannemer op te dragen.

Voor den goeden gang van zaken nu, komt het mij gewenscht voor, dat de architect in de vrijheid om meerder werk op te dragen, zonder bijzondere lastgeving van zijn principaal, moet worden *beperkt*, terwijl hem bij werken van eenigen omvang de *verplichting* behoort te worden opgelegd, om op geregelde tijden, b.v. samenvallende met de termijnbetalingen aan den aannemer, zijn principaal in een kort rapport een *overzicht* te geven van den geldelijken staat van zaken van het werk. Daarmede kan het niet geringe voordeel verkregen worden, dat de principaal volkomen op de hoogte blijft van den stand van het werk, meer in het bijzonder ten aanzien van de kosten; en de eindafrekening kan zoodoende voor alle partijen vergemakkelijkt worden, en mogelijke onaangename verrassingen blijven niet tot het allerlaatste bewaard. Deze methode dwingt bovendien den architect (gesteld dat dit mocht noodig zijn) tot het invoeren van eene ordelijke en overzichtelijke administratie van zijn werk, en kan hem een aansporing zijn tot omzichtigheid bij de verwerking der stelposten.

Zeer zeker moeten de bij aanneming contracteerende partijen — aanbesteder en aannemer — gevrijwaard zijn voor de gevolgen van buitensporige veranderingen en toevoegingen, welke de architect zich in den loop van het werk, zonder daartoe te zijn gerechtigd, mocht willen veroorloven; ook hierbij zullen in acht genomen moeten worden de omvang en de beteekenis der opdracht door den lastgever aan zijn architect verleend. Nemen wij aan, dat, indien daaromtrent in het bestek niet anders is vermeld, de architect, krachtens zijne positie, steeds optreedt als de *gemachtigde* van den aanbesteder, dan is het niet aan den aannemer om na te gaan, hoever die

machtiging reikt, maar mag hij voor zich bij elke opdracht van meerder werk, althans binnen de grenzen zijner overeenkomst met den aanbesteder, van de zijde van den architect, stilzwijgend aannemen, dat deze tot zulk een opdracht is bevoegd, en dus ook aanspraak maken op betaling door den aanbesteder. Dat ooit een architect, zooals Art. 17 bepaalt, persoonlijk tegenover een *aannemer* verbonden kan zijn, komt mij aanvechtbaar voor; in geen geval is zulk een verbindende clausule in deze regelen op haar plaats; m.i. blijven alleen de contracteerende partijen — principaal en aannemer — tegenover elkaar gebonden, waardoor echter de mogelijkheid niet wordt uitgesloten, dat een der partijen de eventueel geleden schade zal kunnen verhalen op den architect, zoo deze de redelijke grenzen zijner bevoegdheid mocht zijn te buiten gegaan.

Nu is het wel waar, dat er *meerder werk* van verschillenden aard kan zijn, waardoor ook de bevoegdheid van den architect om zulk werk op te dragen, verschillend moet worden geregeld. Immers ten gerieve eener uniforme berekening bij de aanbesteding, en ook omdat niet altijd de verschillende hoeveelheden in juiste getallen vooraf zijn vast te leggen, worden in de bestekken z.g. verrekenposten opgenomen, die niet anders beteekenen, dan een opgaaf van benaderde hoeveelheden van bepaalde voor den bouw benoodigde materialen, welke dus onmiddellijk en uitsluitend betrekking hebben op den bouw, zooals deze in het bestek is omschreven. En nu kan m.i. niet de eisch worden gesteld, dat voor de verwerking van die hoeveelheden, ook al is daarbij overschrijding der posten niet altijd te voorkomen, de architect speciale machtiging van zijn principaal behoeft; eerstgenoemde moet integendeel vrijheid behouden van de genoemde hoeveelheden in meer of mindere mate af te wijken, en buitendien vermeerdering en verzwaring van niet in die posten begrepen materialen voor te schrijven, indien, naar zijn oordeel, het belang van het werk dit mocht'eischen.

Voor alle andere verrekenposten, die niet in hoeveelheden, maar in bepaalde *geldsommen* zijn uitgedrukt, zal m. i. bij eenigszins belangrijke overschrijding, stel b. v. met 15 à 20 %, de architect die machtiging wel moeten hebben; dit geldt ook voor alle overige afwijkingen van het bestek, toepassing van andere materialen b. v., zelfs al heeft daarbij geenerlei verrekening plaats; en ten slotte is als vanzelf sprekend die machtiging noodig voor opdrachten van meerder werk, dat valt buiten het bestek van den bouw.

Voor alle hierboven bedoelde gevallen van opdracht van meerder werk, blijft de principaal op de hoogte, en de architect buiten moeilijkheden, indien het verstrekken van rapporten als hiervoren is voorgesteld, *regel* wordt.

Art. 18 regelt de afgifte van het *certificaat* van betaling, een onderwerp van beteekenis, dat in tal van gevallen aanleiding tot conflicten heeft gegeven. Het in de voorgestelde regelen geconcipieerde artikel, is m. i. zonder voorbehoud niet te aanvaarden. Hierin toch ligt de mogelijkheid, dat de architect de dupe wordt van handelingen van een aannemer, die zich, toezicht ten spijt, niet gehouden heeft aan de verplichtingen, waartoe hij zich bij aanneming had verbonden, en waarvan hij door het feit, dat vanwege de directie toezicht wordt gehouden, niet in het minst wordt ontslagen. Tot die verplichtingen nu behooren o. m. het leveren van *deugdelijke* materialen; dat te dien aanzien op betrouwbaarheid van den aannemer moet kunnen worden gerekend, spreekt van zelf; *alle* op het werk aangevoerde grondstoffen toch kunnen niet eene omslachtige en tijdroovende keuring ondergaan; is een gedeelte van eene zending in orde bevonden, dan moet kunnen worden aangenomen, dat de geheele partij goed is. Slaagt de aannemer, of de leverancier, er dan toch in knoeiwaar binnen te smokkelen en te verwerken, dan is eerstgenoemde in gebreke tegenover den aanbesteder, door het niet-leveren van deugdelijke materialen, waartoe hij zich contractueel heeft *verbonden;* de hieruit voor den aanbesteder eventueel ontstane schade zal hij, alleen door het feit der afgifte van het certificaat, *nooit* op den architect kunnen verhalen. Immers de nadeelige gevolgen van het verwerken der hiervoren bedoelde ondeugdelijke materialen, zullen in vele gevallen zich eerst openbaren nadat de eindoplevering van het werk heeft plaats gehad.

Met deze omstandigheid rekening houdende, kan het afgeven van het betalingscertificaat geen andere beteekenis hebben, dan eene verklaring van den architect, dat voorzoover *op den dag van opname* van het werk, na ernstig onderzoek, was na te gaan, de aannemer aan zijne verplichtingen heeft voldaan, op welke verklaring de aanbesteder moet geacht worden tot betaling te zijn gehouden, behoudens natuurlijk onverhoopte gevallen van kwade trouw bij den architect. Treden dan *later* verschijnselen op, die wijzen op verwerking van ondeugdelijke materialen, dan zal de principaal voor de daaruit voortvloeiende schade, wel den aannemer moeten kunnen aanspreken, maar niet den architect. De verantwoording van de afgifte van een zijn principaal bindend certificaat zal dus de architect alleen kunnen aanvaarden onder deze restrictie: 1° de afgifte geschiedt op grond van den staat van het werk op den dag der opname; 2° het certificaat ontslaat den aannemer niet van zijne aansprakelijkheid voor gebreken, die na de eindoplevering zich nog mochten openbaren, als een gevolg van de verwerking van ondeugdelijk gebleken materialen, onverminderd zijne aansprakelijkheid volgens Art. 1645 B. W.

Het kan van den architect zeker niet worden verlangd, dat hij zich bindt aan een beteekenis van de afgifte van het certificaat, welke voor hem, zelfs zonder dat zijnerzijds van schuld sprake behoeft te zijn, nadeelige gevolgen kan hebben.

In de artikelen *19—38* wordt alles wat betrekking heeft op het honorarium van den architect behandeld; mogelijke bedenkingen hiertegen zullen bij de behandeling in de ledenvergadering wel te voorschijn komen, maar geven mij geen aanleiding daarmede dit toch al zoo volumineus artikel extra te belasten.

Met *Hoofdst. V* betreden wij het terrein vol voetangels en klemmen: *de aansprakelijkheid van den architect*, waaraan wel ernstige aandacht van de zijde der meest belanghebbenden, de architecten, mag worden gewijd.

Door de practijk is uitgemaakt, dat bij de uitvoering van de opdracht van eenigen bouw, de architect eene zekere aansprakelijkheid tegenover zijn principaal heeft te aanvaarden; deze laatste als niet deskundig, stelt een werk waarvan hij de verwezenlijking wenscht, in handen van den door hem gekozen architect, geeft dezen machtiging om een bepaald bedrag voor hem te verwerken, en rekent erop, dat die opdracht overeenkomstig zijne wenschen wordt uitgevoerd. Tegenover den niet-deskundigen opdrachtgever, neemt de architect, gesteund door zijne deskundigheid, met de opdracht ook de verplichting op zich, om aan de uitgesproken wenschen van zijn lastgever, naar beste weten en kunnen, te voldoen; deze verplichting stelt dan ook, binnen redelijke grenzen, en behoudens aansprakelijkheid van derden, hem verantwoordelijk voor de uitvoering en voltooiïng van den bouw. Hoe ver nu die verantwoordelijkheid, voortvloeiende uit de door den architect aanvaarde opdracht billijkerwijze gaan kan, zal in de Alg. Regelen moeten zijn vastgelegd, waarbij de *positie* van den architect, bij Art. 1 behandeld, vooral niet uit het oog mag verloren worden.

Met de algemeene opstelling van Art. 41—42 zal men zeker vrede kunnen hebben; ook met de strekking van Art. 43, dat eene redelijke exceptie inhoudt op de geijkte aansprakelijkheid van den werkgever voor alle tekortkomingen van zijn personeel. Hiermede is echter niet opgelost, waar bij toepassing van dit artikel de aansprakelijkheid blijft. Bij bedoeld personeel? Daar zal de opdrachtgever voor vergoeding van schade zeker niet terecht kunnen; hij zal dus wel die schade zelf te dragen krijgen, een oplossing waardoor het rechtsgevoel nu niet geheel bevredigd wordt; het risico is evenwel niet zoo heel groot, en zal voor den principaal wel te dragen zijn, waar overigens de aansprakelijkheid, in niet altijd even billijke verhouding, tusschen architect en aannemer in de voorgestelde regelen wordt verdeeld.

In *Art. 45* ligt veel onredelijks; hoe ter wereld kan een architect ooit aansprakelijk worden gesteld, voor fouten in een ontwerp dat tot uitvoering komt, *niet onder zijn leiding*, maar onder die van een ander, op wiens aanstelling de architect-ontwerper niet den minsten invloed heeft gehad; en hoe vervolgens kan laatstgenoemde ooit

aannemelijk maken, dat hij mogelijke fouten in zijn ontwerp zou hebben opgemerkt, als hij maar met de uitvoering zou zijn belast geweest?

Art. 46 is eenigermate in strijd met de strekking van het hiervoren besproken artikel, maar de daarin vervatte bepaling omtrent de aansprakelijkheid is zeker redelijker te achten.

Art. 48 laat den architect een sprong in 't duister maken; „alle andere niet-financieele redenen" is zulk een *vaag* begrip, dat niet te overzien is hoever omvang en beteekenis en gevolgen van die „alle andere redenen" voor den architect gaan kunnen; dergelijke vaagheden zijn in bindende regelen zeker *niet* op haar plaats.

Art. 49 stelt den architect aansprakelijk voor schade door vertraging in de uitvoering ontstaan, indien tenminste zulks tusschen partijen is overeengekomen. Mij dunkt de architect kan, behoudens eigen tekortkoming, zulk eene aansprakelijkheid *nooit* aanvaarden; in het algemeen zal hij weinig invloed hebben op het voorkomen van vertraging van den bouw; dit ligt op den weg van den aannemer, die zich ten aanzien van de oplevering tegenover den opdrachtgever heeft verbonden. Toch kan het voorkomen, dat wegens verzuim van de zijde der directie in het tijdig leveren van werkteekeningen en het verstrekken van andere voor de uitvoering noodzakelijke gegevens, vertraging in de oplevering niet kan uitblijven. Zonder twijfel zal dan, bij eventueel geschil omtrent den tijd van oplevering, de aannemer zich tegenover den aanbesteder met succes op zulk een verzuim van de directie kunnen beroepen; dergelijke gevallen moeten door het beding in Art. 49 gemaakt nooit kunnen worden uitgesloten; de architect blijve aansprakelijk voor eigen tekortkomingen.

Art. 50 stelt den architect aansprakelijk voor het niet in acht nemen van die publiekrechtelijke en privaatrechtelijke voorschriften, wier bestaan van algemeene bekendheid bij architecten moet worden geacht. Welke zijn die voorschriften? De beantwoording dezer vraag is van belang, omdat vervolgens hij, de architect, van aansprakelijkheid wordt ontheven ten aanzien van alle overige voorschriften van dien aard, welke niet van algemeene bekendheid bij den architect moeten worden geacht; ten opzichte van deze moet de opdrachtgever hem daarop attent maken. Dit alles moet zeer verwarrend werken, en stelt weer veel werk voor de Commissie van Geschillen in uitzicht.

Naar mijne meening mag gerust voorop staan, dat de architect aansprakelijk is voor het inachtnemen van publiekrechtelijke voorschriften, zooals die in bouwverordeningen e. d. zijn vastgelegd. Het ligt toch op zijn weg, en niet op dien van zijn opdrachtgever, die leek is op dat gebied, bij de voorbereiding van een bouwwerk de moeite te nemen zich in te werken in de plaatselijke bouwverordeningen, wat over het algemeen niet zoo heel moeilijk is; want zoo ingewikkeld zijn die voorschriften niet, dat zij door een practisch man, en met gebruik van ingewonnen informaties bij de betrokken ambtenaren, niet zouden zijn te overzien, om bij het maken van het definitief ontwerp verwerkt te kunnen worden.

Iets anders echter is het met de privaatrechtelijke voorschriften, servituten en allerlei andere rechten welke aan een bouwplaats verbonden kunnen zijn; hieromtrent behoeft bij den architect bekendheid *niet* te worden verondersteld, zeker niet in zoo ver strekkende beteekenis, dat hij eenige aansprakelijkheid voor het inachtnemen van die bijzondere voorschriften zou kunnen aanvaarden. Hoe vaak toch komt het voor, dat huizen, gronden, enz. verkocht worden met alle daarop rustende servituten en lasten, die door den kooper op den koop toe worden genomen, in de verwachting, dat ze wel niet van al te bezwaarlijken aard zullen zijn. Moet nu, bij eventueel conflict uit verbouwing van de huizen, of bebouwing van de gronden ontstaan, de aansprakelijkheid voor de gevolgen worden geschoven op den architect, die er zeker minder van kan weten, dan zijn lastgever, eigenaar van die huizen of gronden? Immers neen; de verplichting van den opdrachtgever om zijn architect in te lichten, moet zich uitstrekken over *alle* voorschriften van privaatrechtelijken aard, welke op zijn eigendom mogen rusten; wanneer die inlichtingen den architect zijn verstrekt,

en zij worden dan niet door hem behoorlijk in acht genomen, dan kan hij zeker voor zijne tekortkoming verantwoordelijk worden gesteld, maar ook niet eerder.

Art. 53 stelt den duur der aansprakelijkheid van den architect op *drie* jaren na de eindoplevering van een werk; een belangrijke afwijking van het bekende art. 1645 B. W., waarin de termijn voor bouwmeesters en aannemers op tien jaren is gesteld. In hoeverre zulk eene afwijking verbindbaar kan zijn, zullen de juristen in de Commissie wel overwogen hebben; of is misschien de architect geen bouwmeester in den zin der wet? In elk geval is m. i. een termijn van drie jaren wel voldoende, gezien ook de bezwarende bepaling van genoemd wetsartikel, waarbij de aansprakelijkheid zich zelfs over de geschiktheid van den grond uitstrekt.

Ten slotte volgt het hoofdstuk betreffende de *geschillen* eventueel ontstaande tusschen opdrachtgever en architect. De aanwijzing van het scheidsgerecht, die volgens de bestaande regeling geschiedt door den voorzitter van de Commissie van Geschillen, zal nu zoodanig plaats hebben, dat elk der partijen een scheidsman uit de Commissie aanwijst, terwijl de voorzitter in de bezetting der derde plaats voorziet; gevolg hiervan is, dat het aantal leden van genoemde Commissie van zes op twaalf werd gebracht, teneinde de keuze voor partijen wat ruimer te maken; een voordeel van deze nieuwe regeling is, dat nu de opdrachtgever medezeggenschap verkrijgt bij de samenstelling van het scheidsgerecht.

En hiermede eindigen mijne beschouwingen over eene zoo belangrijke aangelegenheid, als de vaststelling van regelen betreffende de rechtsverhouding tusschen opdrachtgever en architect mag worden genoemd. Wanneer ik de hiervoren gemaakte bemerkingen op enkele artikelen van het voorstel der Commissie samenvat, dan zijn mijne bezwaren in hoofdzaak gericht op:

1°. het ontbreken eener zuivere definitie van de *rechtspositie* van den architect ten opzichte van zijn opdrachtgever.

2°. het ontbreken van de *verplichting* voor den architect om zijn opdrachtgever naar behooren op de hoogte te brengen van den inhoud der Alg. Regelen.

3°. de onredelijk groote *aansprakelijkheid*, welke door de voorgestelde regelen op de schouders van den practiseerenden architect wordt gelegd, met de daaraan verbonden consequentie van onberekenbaar geldelijk *nadeel*.

Om nog eens bij dit laatste even stil te staan: de aannemer kan zich bij aanneming door het in zijne rekening opnemen van een bepaald bedrag, in voldoende mate dekken voor de risico van eventueele schade uit zijn overeenkomst ontstaande; de architect kan dat, krachtens zijne positie, niet, behoeft dat ook niet te kunnen; maar dan kan er toch geen aanleiding voor hem zijn goed te vinden, dat in talrijke gevallen van schadeloosstelling waartoe hij, ook buiten zijn onmiddellijke schuld, volgens de hiervoren behandelde artikelen kan worden gebracht, hij in meer of mindere mate in zijn honorarium zal worden gekort; dit is, uit den aard van zijne positie als *gemachtigde* van zijn lastgever, noch redelijk, noch billijk.

Wij kunnen het volkomen eens zijn met de overweging van de Commissie, dat nl. alleen hij vertrouwen kan eischen, die de verantwoordelijkheid niet schuwt, maar dit behoeft voor ons nog geen aanleiding te zijn, om, *plus royaliste que le roi*, meer op ons te nemen, dan redelijkerwijs van ons kan worden verlangd. Zeker moet het met de reglementeering van ons werkgebied niet zoover gaan, dat, door het zich gebonden weten aan bepalingen van ontoelaatbare hardheid, de uitoefening van ons beroep, ons een *obsessie* gaat worden.

Zoo erg is het niet? Ik wil het hopen, maar de kans is er in meer dan een der voorgestelde artikelen. Dit mag door de collega's nog wel eens ernstig worden overwogen, alvorens zij zich voor langen tijd gaan binden aan bepalingen, die, naar mij wil voorkomen, niet in voldoende mate met hunne moreele en materieele belangen rekening houden.

PAUL J. DE JONGH.

B. W. WIERINK.

De couranten van 30 April gaven verslag van het afscheid van den teekenleeraar aan de Gemeentelijke Kweekschool te Amsterdam, na ongeveer een veertigtal dienstjaren. Bij deze gelegenheid werden zijn gaven en talenten en de opgewektheid van zijn arbeid, dien hij ging neerleggen, als om strijd door zijn collega's en zijn leerlingen geroemd. Tot die leerlingen behooren niet uitsluitend de onderwijzers, maar ook vele bouwkundigen en architecten, die bij het lezen van het verslag zich de sympathieke figuur van den scheidenden leeraar wel zullen hebben herinnerd. Want de heer B. W. Wierink is ook in onzen kring een bekende persoonlijkheid en in ons vak een groot man, al bouwt en ontwerpt hij niet. Een gelukkig gesternte heeft hem er voor bewaard te bouwen. Daardoor is er nooit twijfel kunnen ontstaan of hetgeen hij maakte, mooi of leelijk was. Ook zijn er geen ideaal projecten of grootsche scheppingen in portefeuille van zijn hand. Hierin had de meedoogenlooze critiek, die zelfs het simpele neerschrijven van zuivere gevoelens en gedachten niet spaart, geen vat op hem. Ook is zijn naam niet verbonden aan een boek over bouwkunst, of haar geschiedenis, waarover het nageslacht toch niet anders dan met een hoofdschuddende meewarigheid zou erkennen dat het éénmaal goed *was*. In al deze opzichten stond hij naast het vak. Maar de heer Wierink was en is nog Directeur van de Industrieschool „aller jongens Moeder" en vanuit den zeer hoogen zetel dien hij — in werkelijken zin! — daar bekleedt, heeft hij onmiskenbaar een grooten invloed ten goede op ons vak uitgeoefend. Want niet alleen; dat zijn school zooveel leerlingen heeft gehad, die thans in het bouwbedrijf in ons land een eervolle plaats innemen, ook bij de honderden en honderden van zijn druk bezochte school, die onbekend in ons vak werkzaam zijn, heeft hij belangstelling, eerbied en liefde ingeprent voor hun vak en voor de bouwkunst, in de allereerste plaats door zijn uitstekenden kijk op bouwkundig onderricht, dat hij steeds volledig aan de praktijk aanpaste, in de tweede plaats door zijn „Stijlleer". Velen geven „Stijlleer", maar niemand zooals hij. Hij kweekt geen kennis, hij wekt emoties op. Zijn Pyramide wekt ontzag, zijn Parthenon trilt van leven en licht, zijn middeleeuwsche Kathedraal is verheven, zijn met geestdrift uitgesproken Philippo Brunelesco en Benedetto da Majano is *de* Renaissance.

Het is niet te eischen, dat alle leerlingen in het bouwkundig teekenen vereerders van de architectuur zullen worden. Maar Wierink's leerlingen hebben allen enkele uren gehad, dat de bouwkunst voor hen heeft geleefd en wie zal zeggen, bij hoevelen die enkele uren voor hun later leven niet de bron is geworden voor groot geestelijk genot?

Velen zullen dit met mij, op den dag dat hij een deel van zijn levenstaak beëindigde, in dankbaarheid gedenken en er zich in verheugen dat hij nog zijn krachten zal blijven geven aan „zijn school", die met zijn levendige persoonlijkheid één is geworden.

J. P. M.

ORGANISATIE?

Het stuk met bovengenoemden titel van den Heer Hylkama Vlieg in het nummer van 4 April jl. zou den indruk kunnen wekken, als zou het „bevoegd geacht zijn" alleen behooren aan de 37 afgevaardigde leden van A. et A. Dit is echter geheel onjuist. Den voornaamsten factor ziet de heer H. V. over het hoofd. Het staat toch een ieder vrij al of niet lid van A. et A. te zijn. A. et A. is (gelukkig) geen vakvereeniging waardoor lid zijn min of meer dwingend zou zijn. Zij echter die lid zijn *moeten* afgevaardigd lid zijn willen zij tot de bevoegden gerekend worden. Simple comme bonjour.

Het moge een drang in zich houden voor vele leden zich voor het instituut van afgevaardigd lid op te geven, dat dan tevens disqualificatie voorkomt.

M. J. MUYLAERT.

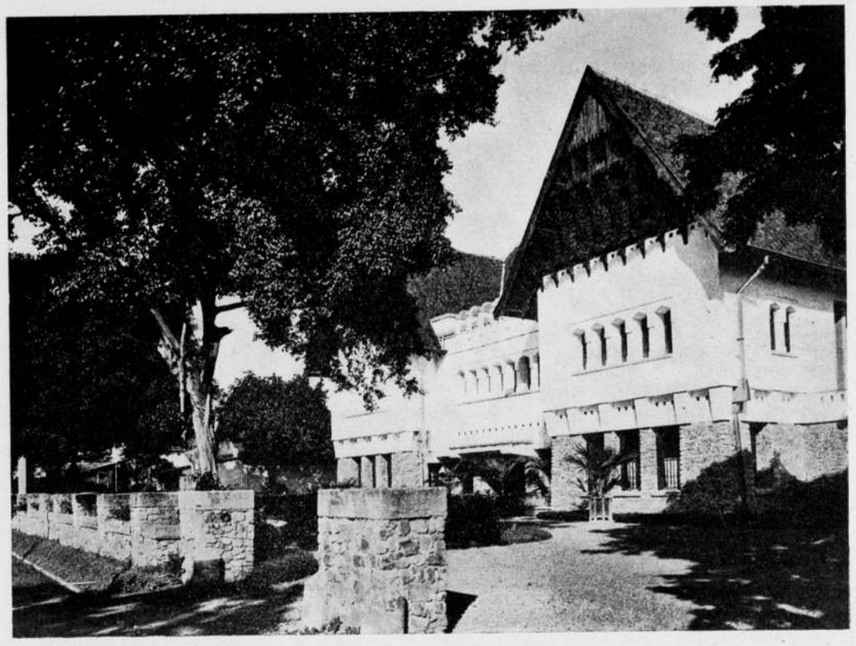

WOONHUIS E. W. EDGAR ESQ.
TE SOERABAYA.

ARCHITECT
C. CITROEN.

TWEE LANDHUIZEN VAN ARCHITECT C. CITROEN.

Van wat er omgaat in ons koloniale bezit in Indië bemerken we gemeenlijk niet veel meer dan de verheffing, het geluk van materieel gewin. Het is maar zelden dat we kunnen zien dat ook daar gewerkt wordt om idealen te verwezenlijken, die niet in de eerste en voornaamste plaats gericht zijn op stoffelijkheden. De meeste architecten in Indië verschillen niet of nauwelijks van al die duizenden, die van het Groote Getal hun godheid maken, om dan in het kleinste aantal jaren op fatsoenlijke wijze te kunnen repatrieeren.

Hun werk is gericht op kwantiteit, meer dan op kwaliteit, waarvoor dank zij de slechte materialen, de luiheid der Chineezen en het afmattende van de hitte, verontschuldigingen zijn te vinden, die alleszins plausibel zijn.

Het is dan ook met onvermengd genoegen, dat ik een collectie foto's in handen kreeg van Architect C. Citroen te Soerabaija, wiens werk door de verontschuldigende omstandigheden echter niet de bekoring der goede verhoudingen en de charme der decoratieve details wordt ontnomen.

Een paar afbeeldingen van zijn werk nemen wij hier op, en wij zullen bij gelegenheid ook zijn nieuwste werken — de afgebeelde behooren tot de eerste, die de heer Citroen als architect maakte — reproduceeren. Eenige bijzonderheden over deze bouwwerken volgen nog hierachter.

J. P. M.

Behoort bij het Bouwkundig Weekblad van 14 Mei 1921. No. 20.

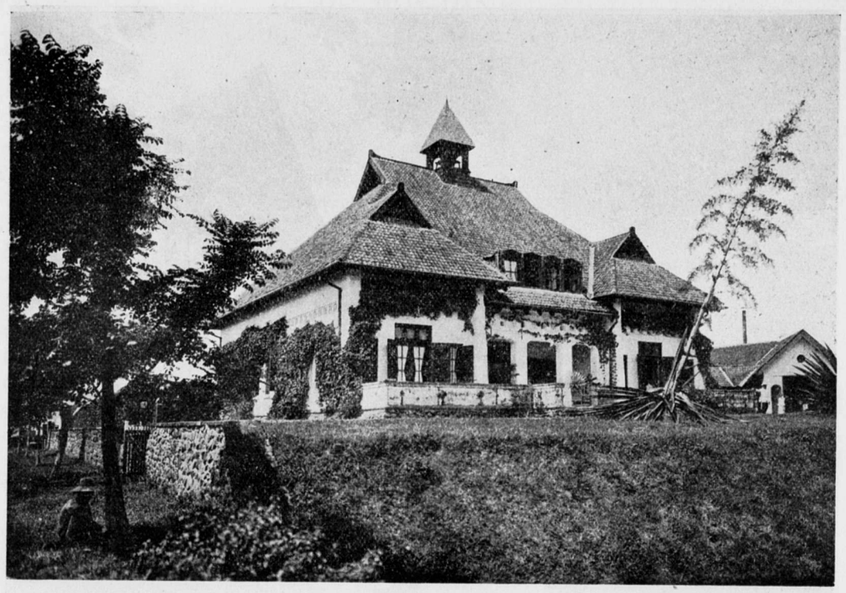

WOONHUIS MR. N. A. M. VAN AKEN, TE LAWANG. ARCHITECT C. CITROEN.

I. Huis Mr. N. A. M. van Aken te Lawang. Gebouwd in het jaar 1916.

Lawang is een kleine kotta (plaatsje) gelegen op 500 M. boven den zeespiegel, tusschen het Ardjoenö en Tengergebergte.

Lawang is de Javaansche naam voor deur en wijst op de ligging aan den toegangsweg, die tusschen bovengenoemde gebergten loopt.

Het klimaat is er zeer gezond dank zij den frisschen bergwind die steeds tusschen deze bergketens waait.

Bovendien zijn de nachten er zeer koel, redenen waarom Lawang (ook al door zijne ligging aan den spoorweg) een uitgezocht oord is voor Soerabaijanen om the week end door te brengen.

De eischen aan de huizen aldaar te stellen zijn natuurlijk anders dan voor Soerabaia.

In 't algemeen is de rondloopende galerijbouw te Lawang minder noodig dan in de kustplaatsen, vooral wanneer (wat ook zelfs noodzakelijk is in verband met de veelvuldiger en geweldiger regens) de kap een zoodanig groot overstek heeft dat zij tegelijk als luifel dienst kan doen.

De voorhanden materialen zijn inlandsche baksteen en kalisteen. De andere noodzakelijke bouwmaterialen dient men uit Pasoeroean, Bangil, Malang of Soerabaia per trein te doen aanvoeren.

In verband ook met de in 't algemeen daar ter plaatse inferieure werkkrachten, is men genoodzaakt in alle opzichten zoo eenvoudig mogelijk te bouwen.

Merkwaardig is de vóór het huis bloeiende cactus. Na den bloei sterft ze en dient men dus ongeveer om de 4 á 5 jaar deze te vervangen.

II. Huis E. W. Edgar Esqr. te Soerabaia.

Met den bouw van dit huis is in het begin van 1916 begonnen, in den ook in Indië zoo moeilijken oorlogstijd.

Het gebouw ligt met den achtergevel aan de daar ter plaatse zeer breede kali en met den voorgevel aan den straatweg.

De voornaamste woonvertrekken liggen aan de kalizijde terwijl de slaap- en dienstvertrekken aan de minder belangrijke straat liggen.

De fundeering bestaat uit een gewapend beton balkfundeering waarop in onbehakte kali- of rolsteen het gebouw tot verdiepinghoogte werd opgetrokken.

Een dergelijke muurconstructie eischt een vrij groote dikte der opgaande muren; hier ± 1 M. dik, doch heeft dit voordeel dat zelfs zonder galerijen een koel huis wordt verkregen.

Het daarboven komende metselwerk, bestaande uit spouwmuren is ± 0,70 M. dik. De verdiepingvloeren zijn van gewapend beton waarop in vertrekken, gangen etc. van Italiaansche cementtegels en inlandsch marmer als vloerbedekking werd gebruik gemaakt.

Alle houtwerken, waaronder ook de hier en daar vrij bewerkelijke binnenbetimmeringen, smeedwerken, etc., etc. werden op het werk door Chineezen en inlanders gereed gemaakt.

De bouw vorderde ± $1^1/_2$ jaar.

C. CITROEN, Architect.

WONINGWET EN BOUWVEREENIGINGEN.

De toepassing van de Woningwet in de groote gemeenten wijst duidelijk op de belangrijke nadeelen, die ontstaan door de verspilling van energie en den noodeloozen arbeid, als gevolg van de toelating van een onbeperkt *aantal* bouwvereenigingen, die steun van overheidswege genieten.

Al dadelijk zij, om allen twijfel weg te nemen, vooropgesteld dat wij het bestaan van meerdere bouwvereenigingen, in de groote gemeenten niet alleen onvermijdelijk in practischen zin, maar maatschappelijk geenszins ongezond achten. Integendeel achten wij het streven naar het tezamenwonen van gelijkgezinden in een zelfde straat of stadswijk geheel begrijpelijk, terwijl, zoo dit aldus uit oorzaak van levensovertuiging (politieke-godsdienstige-richting) wordt ingezien, eene scheiding naar welvaart (middenstand, arbeidersstand) om economisch-practische redenen zich evenzeer goed verklaren laat.

Of er niet juist iets heel verfrisschends in gelegen is voor ruimte in levensopvatting, om verschillendgezinden zich a. h. w. door den gewonen toevalligen gang in het dagelijksch leven, te doen zien als buren? Och, 't is hier niet de plaats hierop in te gaan, en bovendien leert de *ervaring*, dat splitsing ook hier doorwerkt, terwijl men toch open oog dient te hebben voor het zeer verklaarbare van dezen drang tot ook bijeen-*wonen*, en bovendien vooral de vrijheid ook in deze hoog gehouden worde.

Wij wenschen echter wel te doen inzien de nadeelen, die voortspruiten uit een *grooter aantal* bouwvereenigingen *dan* redelijkerwijs *onvermijdelijk* moet worden geacht. Deze nadeelen zijn:

1e. de beperktheid, door de geringere keuze die noodwendig volgt uit een klein leden-aantal, die wordt opgelegd om voldoend geschikte personen te vinden voor een krachtig en vlot vereenigingsbestuur, dat zaakkundig en overleggend moet zijn, zoo jegens de leden-aspiranten naar een woning, als jegens het controleerend gemeentebestuur, aan hetwelk de vereeniging te allen tijde den Staat van zaken in den bouw moet kunnen blootleggen;

2e. de per bouw-eenheid hoogere kosten, volgend uit relatief hoogere aanbestedingsbedragen en algemeene kosten, waaruit zoo voor de leden als voor de steunende Overheid, belangrijke schade kan voortvloeien;

3e. de onbillijkheid, dat kleine vereenigingen die dikwerf gemakkelijker en sneller kunnen gesticht worden dan groote, eerder en volledíger dan deze — die toch in 't algemeen van meer belang te achten zijn — bevredigend worden. Aangaande het ongewenscht *persoonlijke* element, dat hierin ligt, denke men zich een uiterst geval,

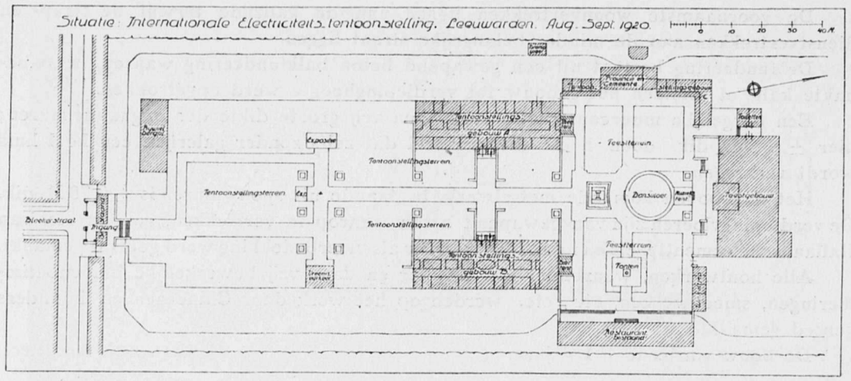

INTERNATIONALE ELECTRICITEITS-TENTOONSTELLING TE LEEUWARDEN. ARCHITECT D. MEINTEMA.

b.v. van een vereeniging die uit een tiental leden bestaat; het begrip „maatschappelijke steun" gaat dan bedenkelijk gelijken op persoonlijk bevoordeelden.

Zeker, er kúnnen gevallen zijn van vereenigingen die met een klein leden-aantal beginnen, om geen onbevredigbare verlangens op te wekken, en die zich eerst geleidelijk uitbreiden. Maar dit zou dan, bij de dan alleen klein *schijnende* vereeniging, deugdelijk dienen te worden aangetoond;

4e. wat de gemeénte-bemoeiïngen aangaat, drukken alle werkzaamheden, verbonden aan onderzoek naar aard en werkwijze der vereeniging, en — nà het vaststellen van overheidssteun — aan contrôle op het werk, zonder gebiedende noodzakelijkheid op gemeente-personeel, dat daardoor grooter in aantal moet zijn of anderen arbeid moet nalaten. Beide is oneconomisch;

5e. aansluiting aan de groote vereenigingen, die reeds ervaring opdeden, wordt daardoor tegengehouden, althans niet bevorderd, — hetgeen wederom oneconomisch is, en nadeelig ook in ander dan financieel opzicht.

Behoeft het eigenlijk wel veel betoog, dat ook in deze „versnippering van krachten" verspilling is? Ja, men zou kunnen zeggen dan een grooter aantal bouwvereenigingen dan enkele, welke splitsing onvermijdelijk blijkt, on-commercieel, on-industrieel en — ruim bezien — *onsociaal werken* is. Het kan worden: bevorderen van groepjesbelangen, met name van *andere belangen*, dan den wetgever van de Woningwet, d. i. de Staat, dat zijn wij *allen*, voor oogen staan.

Zelfs bij „gezonde" splitsing, die in 't verschil in woningsoort wegens welvaart, of die „normaal" voor enkele groepen, wegens levensovertuiging zich vereenigend, ontstaat, zou nog *onderling verband* in áller belang, van vereeniging èn van overheid, zijn. Dit geschiedt b.v. te Zaandam, waar niet meer dan 4 vereenigingen bestaan (er zijn gemeenten, waar er nu al tien zijn!), die tezamen één federatie vormen.

Wij bevelen dus krachtig aan dat uitbreiding van het *aantal* bouwvereenigingen *beperkt* worde, door de stichting, e. q. de steunverleening, van nieuwe vereenigingen slechts in zeer bijzonder geval, b.v. wanneer ten genoegen van de overheid aangetoond kan worden, waarom niet aansluiting bij bestaande vereenigingen kon worden verkregen, te bevorderen.

M. TH. ELOUT.

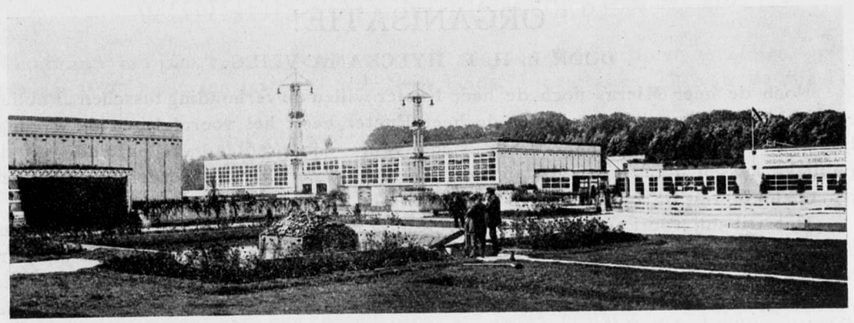

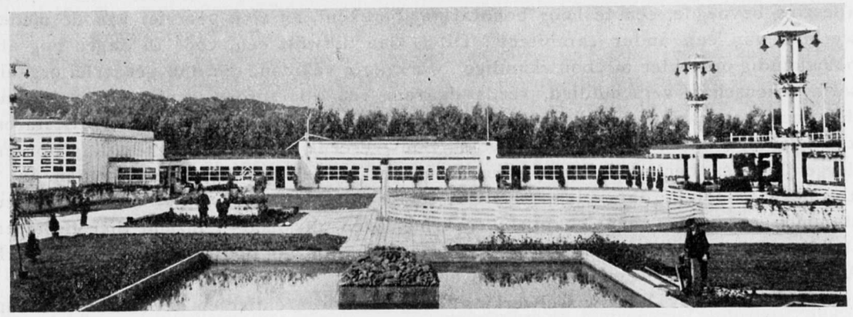

INTERN. ELECTRICITEITS-TENTOONSTELLING TE LEEUWARDEN.

Voor de op initiatief der Vereeniging voor Vreemdelingenverkeer georganiseerde tentoonstelling was als plaats gekozen het terrein der IJsclub alhier.

De omringende dijken met beplanting gaven ongezocht een achtergrond voor de te bouwen tentoonstelling waarvan het plan is geschikt op de door lichtmasten aangegeven hoofdas en de dwarsas welke ging door het op den dijk staande restaurant.

Voor expositie werden gevraagd twee gebouwen ongeveer 16 × 48 Meter.

Tusschen de hoofdgebouwen is ruimte gehouden voor vrije opstelling. Op de dwarsas is ontworpen het feestterrein met feesttent, terrassen, muziektent en dansvloer.

In de expositiegebouwen moesten langs de zijden gedeeltelijk afgesloten ruimten voor de exposanten worden gemaakt. Na eenig zoeken is de meest eenvoudige vorm, de liggende rechthoek, als profiel gekozen. Het hoogstaande zijlicht was voldoende ook voor verlichting van de middenruimte.

Nadat de rechthoekige vorm was gekozen, is getracht het stugge weg te nemen bij de gevraagde toevoeging van onderdeelen als toegangen, bier- en theetent, gebouwen voor de electrische bedrijven van Provincie en Gemeente, kleine expositiegebouwen en muziektent. Bij deze deelen is naast de toepassing van het platte dak en den rechthoekigen vorm in de onderdeelen getracht de menschelijke schaal aan te brengen om de grootte der hoofdgebouwen zoo goed mogelijk te doen uitkomen. Voor verbinding van gebouwen met het terrein zijn lange bloembakken gemaakt met als tegenstelling de opgaande masten.

De hoofdkleur was bijna wit, de lijn der bedekking zwart, opschriften en enkele aanduidingen van geledingen Saturnus rood en de plint ultramarijn. In de bloembakken hangend klimop en roode bloemen welke kleuren stonden tegen het groen van grasveld en omringend geboomte.

D. MEINTEMA.

ORGANISATIE!

DOOR L. H. E. HYLCKAMA VLIEG.

Noch de heer Mieras noch de heer Rueter willen de verhouding tusschen „Publiek en Architecten" verdedigen. Maar de heer Rueter heeft het vooral tegen de Woningbouwvereenigingen, die immers met steun van, — ja grootendeels puttende uit de publieke kassen der belastingbetalers een zooveel grootere verantwoordelijkheid hebben ten opzichte van de beschikking over die kassen.

Het wil mij voorkomen dat de heer Rueter hier een klacht uit, die wel verdient gehoord te worden, vóóral door hen die op de beschikbaarstelling van geld uit overheidskassen invloed uitoefenen. En nu is het niet tegen te spreken, dat die invloed niet tot gevolg heeft dat de woningbouw *uit* de handen van onbevoegden, en *in* die, van waarlijk deskundigen komt. Het is zelfs zóó dat, indien een of andere woningbouwvereeniging meent dat een architect B.N.A., dus (laat ons aannemen: „dus":) een alleszins bevoegde, een te hoog honorarium berekent, zij zich voorziet van de medewerking van een ander „architect". Dit is dan dikwijls een, vóór 14 dagen nog als bouwkundig-opzichter of „bouwkundige" werkzaam vakman, die aan geenerlei organisatie rekenschap verschuldigd, reeds daarom een voorsprong geniet, — en bovendien een honorarium berekent dat *hij* „ruimschoots voldoende" acht. De Besturen van sommige om niet te zeggen „vele" Bouwvereenigingen, zijn zeer happig op een dergelijk lager berekend honorarium. Waarom? Ik heb het niet kunnen raden. In 't algemeen geloof ik dat velen, *zich* den naam „architect" gevende, uit een milieu stammen en in een maatschappelijken kring leven, die naar 't inzicht dier Besturen strijdig zijn met het betalen van door de Maatschappij van Bouwkunst, Bond v. Nederl. Architecten gevraagde en vastgestelde honoraria.

Zoo is er ook hier wisselwerking: de bona-fide architecten hebben moeite hun billijke eischen door te voeren omdat zij niet naar hun innerlijke waarde worden geschat, — en het Publiek, hier de Bouwvereenigingen, schatten den „architect" niet naar waarde omdat degenen wien 't feitelijk *niet* toekomt, te hooge eischen stellen, of niet als architect toelaatbaar zijn. Het is dan ook zeer terecht door den heer Rueter herhaald: We zitten in een chaos, waaruit 't niet gemakkelijk is los te komen naar een geordenden weg.

Als ik een raad zou mogen geven is het deze: Laat het Bestuur van den B.N.A., òf een speciale Commissie, die *hier* zeer zeker op haar plaats zou zijn — beginnen met de toestanden zuiver en scherp te omlijnen — het probleem scherp te stellen. Laat ze dan vooral oog hebben voor de noodzakelijkheid om een overgangstoestand door te maken, — al trachte zij dien zoo kort mogelijk te doen zijn. En laat ze dan maatregelen nemen, regelen — WETTEN voorbereiden, waarbij aan het onrecht, de anarchie die er in 't architectenberoep heerscht, een einde gemaakt wordt.

Niet alleen de arts, de advocaat, de notaris, neen zelfs de vergunninghouder geniet een zekere bescherming. Het is m.i. mogelijk dat binnen zekeren kring geen 2e of 3e of 10e architect zich vestigen mag dan ná goedkeuring van het architectengilde: den B.N.A. Ook is het mogelijk dat Bouwvereenigingen gedwongen worden, erkend bevoegde architecten en géén „beunhazen" als raadsman te nemen. En het schijnt zelfs denkbaar dat ook het publiek verboden wordt opdrachten tot bouwen of verbouwen te geven anders dan met hulp van bevoegde architecten.

Terecht zegt de Heer Mieras dat een nòg zoo goede organisatie niet de bestaanszekerheid van elk lid dier organisatie met zich brengt. Maar even zeker is het dat thans sommige broeders veel te veel hooi op hun vork hebben, terwijl andere nauwelijks een strootje vinden. Er is hier inderdaad voor den B.N.A. veel en dankbaar werk te doen.

WIJNHUISTOREN TE ZUTFEN.

De brand van den tweeledigen bovenbouw van den Wijnhuistoren te Zutfen, op 27 Januari 1920, heeft een juweeltje van Nederlandsche bouwkunst en van de stad Zutfen geschonden.

Het spreekt vanzelf, dat allerwegen de vraag opkwam, op welke wijze dit gemis te herstellen, waar er geen werkteekeningen van den bouw bestonden, en de opmetingen en oudere prenten geen juiste gegevens boden.

Bij de beantwoording van die vraag drong zich allereerst het onderzoek op naar hetgeen er door den brand was gespaard. Een nauwkeurige bestudeering der overblijfselen bracht aan het licht, dat van het bovenste deel alle gegevens, zij het broksgewijs, aanwezig waren. De daaronder gelegen afdeeling, die der wijzerplaten waarachter de vonken van den brand zich het eerst nestelden, was het sterkst aangetast. Toch zijn daar nog compleet van over: wijzerplaat, wijzers en cijfers, rondvenster met omloopend profiel, alle onderdeelen van balustrade en vazen en de grootte van het achtkant zelf.

Er ontbreekt de preciese hoogte, zwaarte en vorm van pilasters en kapiteelen en architraaf en het tusschendakje. Wat betreft de eerste, deze is uit de maat der overgebleven wijzerplaat met groote waarschijnlijkheid te herleiden; wat betreft de onderdeelen van pilasters en dergelijke deze waren eenvoudig en hoogstwaarschijnlijk niet origineel; terwijl het tusschendakje de eenige onbekende blijft.

In mijn toelichting schreef ik, gezien het bovenstaande, dan ook:

„Wanneer, zooals hier het geval is, 85% à 90% van de uitwendige vormen, „schijnbaar door den brand vernietigd, is teruggevonden uit de puinhoopen, kan uit „het gemis van de enkele resteerende deelen onmogelijk (bij opbouw in ouden trant) „worden geconcludeerd, dat het „restaurer c'est détruire" hier van toepassing zou zijn".

Toch is de verleiding groot een eigen vormgeving te beproeven, waardoor dus een variant aan de plannen werd toegevoegd.

Deze berust op de volgende eischen: meerdere ruimte voor de klokken (zij hingen zeer benepen), minder gedétailleerde opzet, meerdere eenheid van lijn, kleur en vlak; benevens aanhouden van het achtkant en van de maat van 5 M., of veelvouden daarvan, die in den onderbouw overheerscht.

Als overgang is gedacht een galerij, die nog eenigermate de vastheid heeft van den onderbouw, als geleding naar de zeer ranke bekroning, welke vlak is afgedekt en ten behoeve van het silhouet van een balustrade met teekenachtige hoekmotieven is voorzien.

De constructie is hier een logische voortzetting van de gewapend-betonribben, die in de kern van den onderbouw van noode zijn ter versteviging van het geheel en dus uit den aard der zaak van hedendaagsch karakter. Deze lichte gewapendbetonbouw, hetzij met zandsteenpleister behakt of gemetaliseerd gedacht, zal m. i. het gewenschte contrast bieden met de samenstelling in het verleden bij voorkeur van toepassing, zooals de onderbouw die toont.

Echter is niet beoogd, door een trachten naar nog nooit geziene vormgeving en détails, op meer opvallende wijze de aandacht te trekken, daar dit tegen de sfeer van de omgeving al te zeer zou indruischen. De hoofdverhoudingen en de aard van het materiaal geven hier m. i. reeds voldoende karakteristiek.

Het overdenken van het schoonheidsbeginsel van het verleden, waarbij men steeds een bouwwijze koos in eigen geest en de nabootsing van vroegere historische stijlen vermeed, is alleszins de moeite waard om overwogen te worden, alvorens hier de eindbeslissing wordt genomen.

'S-GRAVENHAGE. S. DE CLERCQ.

Behoort bij het Bouwkundig Weekblad van 21 Mei 1921. No. 21.

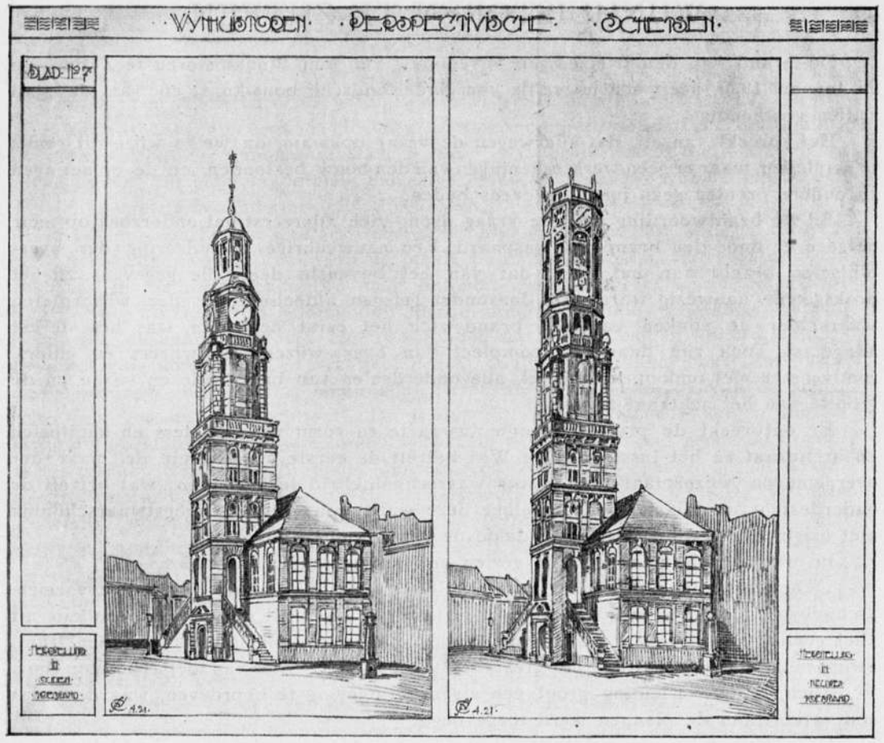

HERSTELLING WIJNHUISTOREN TE ZUTFEN. S. DE CLERCQ, ARCHITECT.

RECHTSVERHOUDING EN HONORARIUMREGELEN.

Het is een uiterst moeilijke en door haar belangrijkheid gewichtige opdracht die deze commissies aanvaarden, teneinde een ontwerp op te stellen betreffende de rechtsverhouding en het honorarium.

De opvatting van den Heer Paul de Jongh in het voorlaatste weekblad geuit, dat met niet genoeg aandacht dit onderwerp kan worden bestudeerd, deel ik volkomen. Elke architect toch zal, vooral gedurende de laatste, moeilijke jaren met de vele conflicten op bouwtechnisch gebied, zeer onprettig zijn gestemd als telkens weer door hem gevoeld werd het gemis aan een zakelijke ondergrond voor zijn onderhandelingen. Hij kan wellicht voor zichzelf moreele bevrediging vinden in de zekerheid zijn plicht naar beste weten te hebben gedaan, in deze tijden van gecompliceerde arbeidswijzen, gewijzigde financieele verhoudingen, abnormaal loopende bouwopdrachten is voor hem en voor allen waarvoor en waarmede hij werkt een juiste rechtsgrond onmisbaar. Een juiste regeling voor deze materie zal ook aan zijn positie meerdere stabiliteit en rust geven.

Bij het doorlezen van het door de commissie ons voorgelegde ontwerp bekruipt mij een gevoel van onzekerheid. Waar blijkt dat zoovéél moet worden geregeld, is het mijns inziens uiterst moeilijk, zoo niet onmogelijk, een zoodanigen tekst te kiezen dat de conflicten beperkt blijven en de veilige rustige rechtsgrond toch blijft bestaan.

Bij het doorlezen van het ontwerp komen dan voor mij ook twee gedachten naar voren.

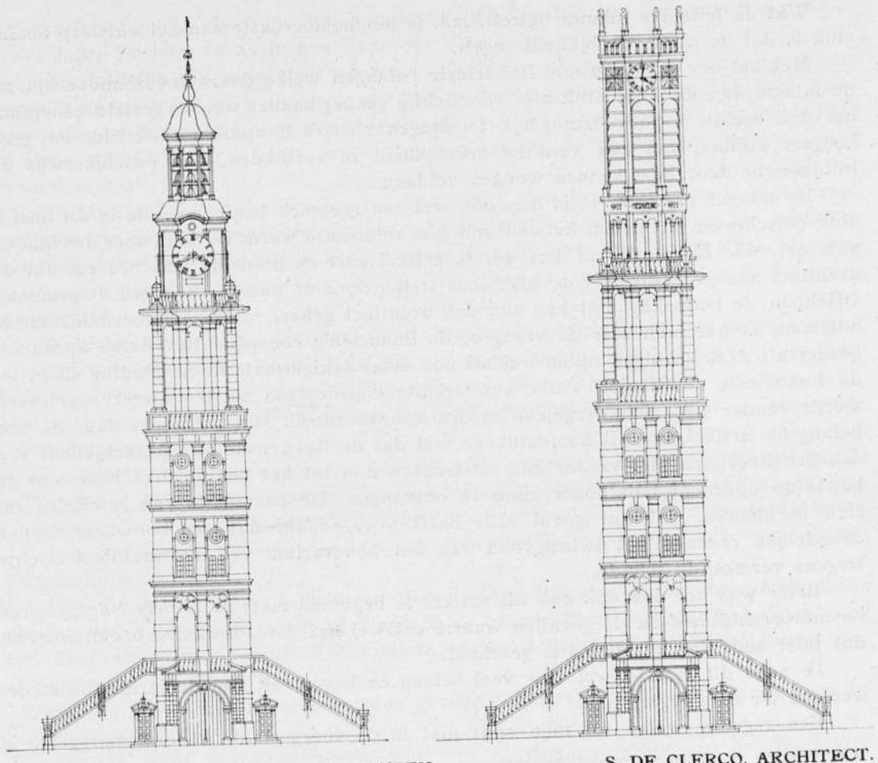

HERSTELLING WIJNHUISTOREN TE ZUTFEN. S. DE CLERCQ, ARCHITECT.

Vooreerst: Maak het veel korter, breng het geheele ontwerp tot enkele artikelen terug van verstrekkenden inhoud en houd in hoofdzaak vast aan de honorariumregelen, de eerecode en de commissie voor geschillen, welke tevens het karakter van commissie voor advies zou kunnen verkrijgen. Men krijgt bij het lezen van dit concept het gevoel, dat een zaak die een dergelijke regeling noodig heeft op zichzelf reeds veroordeeld is. Waar wij echter bij de rechtspositie van den architect niet alleen met den architect doch ook met een medecontracteerende partij te doen hebben, weten wij, dat er in elk geval een of andere regeling tot stand zal moeten komen. Als voor wederzijdsche rechten en plichten geen korte omschrijving gevonden kan worden, dan zal wellicht in vredesnaam dit ontwerp in hoofdzaak aangehouden moeten worden, doch dan ook *degelijk* bestudeerd en zoodanig gesteld, dat moeilijkheden daaruit voortkomende worden beperkt en een het gevoel bevredigende oplossing wordt gevonden.

Ik zie overigens het gezicht van een opdrachtgever reeds als hij bij een der eerste besprekingen reeds deze ruim 60 artikelen te slikken krijgt. Voorwaar geen aangenaam begin.

Bij het doorlezen van het concept krijg ik, zonder dat ik de juiste oorzaak kan aangeven geen rustig gevoel van vertrouwen in de voorgestelde regelingen. Voor een deel ontstaat dit wellicht door den inhoud der verschillende artikelen, terwijl ook de redactie van dezen inhoud m.i. niet geheel bevredigend is.

M.i. moet worden gestreefd: 1e naar meerdere volledigheid (nu eenmaal deze wijze van omschrijving is gekozen), 2e naar een zoodanige duidelijkheid en kortheid der zinnen dat slechts één enkele uitlegging mogelijk is.

Wat de feitelijke inhoud betreft, m.i. is het belangrijkste van het ontwerp hoofdstuk 5, dat de aansprakelijkheid regelt.

Met het oog op de groote financieele belangen welke daaraan verbonden zijn, zal de inhoud van dit hoofdstuk niet voorzichtig genoeg kunnen worden gesteld, eenerzijds om den architect voor onmogelijk te dragen risico's te sparen, anderzijds om geen hoogere eischen aan zijn verantwoordelijkheid te verbinden, dan redelijkerwijs en billijkerwijs door hem kunnen worden voldaan.

De inhoud van Art. 41 is dan ook wel een grootsch begin voor de in dit hoofdstuk omschreven artikelen, hetwelk m.i. niet voldoende wordt verlicht, door den inhoud van art. 43. Er wordt in het eerste artikel kort en duidelijk omschreven, dat de architect aansprakelijk is voor elke fout welke door of namens hem wordt gemaakt. Ofschoon de bedoeling niet kan zijn den architect geheel van verantwoordelijkheid te ontslaan, is het toch zeer de vraag of de financieele consequenties welke opdrachtgevers uit deze gevolgen zullen trekken ook maar eenigermate in verhouding staan tot de financieele voordeelen welke een architect geniet zoo het bouwwerk opgeleverd wordt zonder dat zich dergelijke stoornissen voordoen. M.i. ontbreekt dan ook een belangrijk artikel aan dit hoofdstuk en wel dat de financieele aansprakelijkheid van den architect zich niet verder kan uitstrekken dan tot het bedrag door hem voor de bepaalde opdracht aan honorarium te ontvangen. De commissie van geschillen zal zich herinneren, dat het geval zich heeft voorgedaan, dat een bouwheer zonder deugdelijke redenen het twintigvoud van het honorarium van den architect eischte wegens vermeende schade.

Beter was het dan m.i. ook dit artikel te beginnen met: *de architect draagt geen verantwoordelijkheid* en de gevallen waarin dit wel het geval is daarna te omschrijven, dus juist andersom als thans is geschied.

Ik acht dit laatste wel van veel belang en beveel dit aan de juridische medewerkers ter overweging aan.

Een regeling welke tot mijn spijt niet in de voorgestelde honorariumregelen is opgenomen, is die der bureaukosten.

Wel is waar zijn alle genoemde honorarium-percentages als minima te beschouwen en kan elk architect dus hoogere bedragen in rekening brengen als hij dit met zijn opdrachtgever wenscht overeen te komen; toch was het m.i. beter deze aangelegenheid in de nieuwe regeling op te nemen. De kosten vallende op het maken der bestekteekeningen blijven volgens deze regelen voor rekening van den architect. De algemeene detailteekeningen worden door den architect persoonlijk of voor zijn rekening vervaardigd, het uitwerken dezer teekeningen tot werkteekeningen wordt door den bouwheer betaald. Was het dan ook niet veel consequenter de bestekteekeningen op gelijke wijze te behandelen. De schetsen en voorloopige teekeningen worden door den architect vervaardigd en het uitwerken daarvan door den bouwheer op dezelfde wijze te doen vergoeden als dit nu reeds voor werkteekeningen geschiedt.

Vooral bij belangrijke projecten waar gedurende het teekenen der bestekteekeningen daarvoor reeds belangrijk teekenwerk moet verricht worden is dit te kostbaar om voor rekening van den architect te blijven en niet in verhouding tot het te ontvangen honorarium.

M.i. dient er zooveel mogelijk naar te worden gestreefd dat honorarium *uitsluitend* is *belooning* voor des architecten *persoonlijk* werk.

Alle onkosten op de uitvoering vallende *niet* van honorarium te betalen. Verder staat onder „werkteekeningen" vermeld, dat de kosten daarvan voor rekening van den bouwheer komen. De *werkelijke* kosten mogen worden in rekening gebracht. Wat zijn *werkelijke* kosten? Alleen het loon van den teekenaar met zijn teekenbehoeften? Ook toch zijn vacantiedagen, ziektedagen en verzekering. Verder ook zijn huisvesting (gedurende zijn werktijd), verwarming en verlichting. De kosten van schoonhouden der lokaliteiten, huur ervan, kosten van telefoon, onderhoud meubilair, loon administratie

en correspondentie staan in direct verband met den tijd aan het maken der werkteekeningen besteed en de loonen daarvoor uitbetaald.

Het duidelijkst komt dat uit wanneer wij het verschil nagaan dat voor den architect bestaat wanneer op het bouwwerk een bureau wordt gesticht dat met de kosten van oprichting en onderhoud voor rekening van opdrachtgever komt *of* wanneer de architect al deze werkteekeningen doet vervaardigen in lokalen welke hij voor *eigen* rekening beschikbaar stelt.

Ongetwijfeld zullen de meeste architecten dus „het werkelijk gevorderde bedrag" wel zoodanig opvatten dat de hier genoemde bedragen daaronder vallen en de *werkelijke* betaalde salarissen met een zeker percentage verhoogen. Het komt mij echter wel gewenscht voor deze materie een weinig duidelijker te omschrijven dan thans wordt voorgesteld.

Wellicht kan worden volstaan met een korte omschrijving van hetgeen onder werkelijke teekenkosten wordt volstaan, en te vermelden dat het percentage dezer bijkomende kosten vooraf moet worden overeengekomen, bij gebreke van deze overeenkomst waarvan zij een bedrag van b.v. 40% der teekenloonen niet mogen overschrijden.

Zonder te durven beweren dat onderstaande opmerkingen eenigszins volledig zijn wil ik gaarne enkele neerschrijven die bij doorlezing van het concept zijn opgevallen.

Art. 1. Geen mooie redactie, die door den heer Paul de Jongh voorgesteld is beter.

Art. 8. Tweede en derde alinea kunnen moeilijk toepasselijk zijn voor werken volgens klasse C.

Hoe is de verhouding wanneer door omstandigheden *buiten den wil van beide partijen* veel extra werk wordt verlangd of de overeenkomst ontbonden moet worden b.v. door afkeuring schoonheidscommissie, onverwachts bouwverbod of andere omstandigheden van dezen aard?

Art. 9. Moet hierbij niet worden gevoegd „het indienen der bouwaanvrage bij de overheid!

Art. 11. Wat zijn „bijzondere, van den wil des opdrachtgevers onafhankelijke omstandigheden, waarbij van hem in gemoede niet kan worden verlangd, dat hij de opdracht verder laat uitvoeren?" Zijn deze omstandigheden ook aanwezig wanneer de echtgenoote van den opdrachtgever aan een anderen architect de voorkeur meent te moeten geven of deze echtgenoote omtrent de voortzetting een andere opvatting koestert dan de opdrachtgever? Wat moet de architect dan „in gemoede" doen? Dit is veel te vaag omschreven, dergelijke uitdrukkingen mogen m.i. bij het bepalen der rechtspositie niet voorkomen.

Art. 13. De architect is verplicht alle schade te vergoeden, als hij de eenmaal aanvaarde opdracht neerlegt. Aan wien moet hij aantoonen dat van hem „in gemoede" niet kan worden verlangd voort te gaan? Dat zal wel beoordeeld moeten worden in verband met karakter en andere eigenschappen van beide partijen!

Herziening van dit art. is m i. wel noodig.

Art. 14 Het geregeld schriftelijk door den architect in te dienen overzicht door den heer de Jongh besproken verdient m.i. alle aanbeveling.

Verrekening der op het maken der werkteekeningen vallende kosten dient m.i. ook maandelijks te geschieden, het indienen van een overzicht in hoofdzaak den financieelen toestand betreffende zou gelijktijdig kunnen geschieden en de verplichting daartoe in dit artikel worden opgenomen. In den laatsten regel van dit art. is voor goedkeuring „schriftelijke" te voegen met het oog op een veilige werkwijze.

Art. 17. Is het practisch het al of niet op de hoogte zijn van den aannemer met de overeenkomst tusschen opdrachtgever en architect, verbindend te stellen voor het belangrijke verschil of de meerdere kosten van bijwerk voor rekening van den architect of den opdrachtgever komen?

Art. 18. De aanvulling door den heer de Jongh voorgesteld, waarbij de architect

bij het afgeven van het laatste certificaat verklaart het bouwwerk *op den dag van afgifte* in orde te hebben bevonden, komt mij zeer nuttig voor.

Art. 21. Hier dient te worden vermeld dat voor werkzaamheden in verband met volkshuisvesting en voor uitbreidingsplannen afzonderlijke honorariumregelen bestaan, terwijl tevens de honorariumregelen voor ambachts- en nijverheidskunst genoemd zouden mogen worden.

Art. 22b. In den tweeden regel te lezen inplaats van „daarvoor", „daarnaar".

Art. 24. Ofschoon voor verbouwingen het maken van een afzonderlijke overeenkomst steeds zal behooren te geschieden is voor het geval dit door omstandigheden niet heeft plaats gehad het genoemde bedrag van 30% te laag en is het m. i. beter te spreken van hoogstens 60%.

Het is toch niet de bedoeling den architect te straffen zoo deze mede oorzaak is dat niet tijdig een juist honorarium werd overeengekomen. Hij behoeft niet de dupe te worden van die gevallen waarin 30% niet voldoende honoreering zou zijn.

Art. 28. Een nadere omschrijving is wel gewenscht. Het is toch voorgekomen dat architecten alle binnenbetimmeringen van een woonhuis afzonderlijk meenden te moeten begrooten ten einde een hooger honorarium te kunnen berekenen door het onderbrengen dezer werkzaamheden in een hoogere klasse. Men zou b.v. kunnen bepalen dat deze afzonderlijke honorarium-berekening pas opgaat als de kosten dezer werken meer dan 10% van de bouwsom uitmaken.

Zij zouden in elk geval een onmisbaar deel van het bouwwerk moeten uitmaken. (Lampen, wandbeschildering, enz. vallen er dus buiten).

Lambriseeringen, schoorsteenen, kastjes enz. worden gehonoreerd als het geheele bouwwerk, met beperking tot b.v. 10% der kosten als boven.

Art. 29. Het percentage voor eigen beheer vastgesteld eischt m. i. een nadere toelichting. Wat is eigen beheer en hoe is dit hier bedoeld?

Is de architect met de volledige zorg voor de uitvoering belast of staan hem gesalarieerde leiders (aannemers) ten dienste en hoe is zijn verantwoordelijkheid geregeld? Strekt zich deze uit over alle werkzaamheden, welke gewoonlijk die des aannemers zijn en draagt hij risico's? Vooral waar deze wijze van werken tegenwoordig meermalen voorkomt is het wel gewenscht hier of afzonderlijk daaraan meer aandacht te schenken.

Geschiedt dit niet dan moet m.i. deze aangelegenheid zeer kort worden vermeld en het genoemde percentage dient in elk geval te verdwijnen.

Art. 30f. Wat zijn adviseerende specialiteiten? Moeten wij daaronder ook verstaan firma's door den architect uitgenoodigd die een project indienen en dit zelf uitvoeren zooals dit in art. 51 nader is omschreven?

Art. 31. Zie hierboven gemaakte opmerking betreffende *werkelijke* teekenkosten.

Art. 33. In 2en regel van 2e alinea is meen ik achter *die* weggelaten het woordje *niet*.

Art. 35. Art. 5 slaat op de oude regelen, dit moet waarschijnlijk zijn art. 54.

De laatste alinea zou in verband met het reeds boven behandelde moeten luiden: Aan het einde van elke maand worden de door den architect gedane voorschotten verrekend.

Art. 37. 5e regel van dit art. Aan wien moet de opdrachtgever aantoonen dat hij gedwongen was een anderen architect te kiezen?

Art. 39. Behooren tot de „reizen" in dit artikel bedoeld, alle reizen welke gedurende den tijd aan de aanbesteding voorafgaande worden gemaakt?

Art. 40. Volgens dit artikel komen de opzichters thans in dienstbetrekking van den architect, een afwijking dus van de tot nu toe gevolgde regeling. Waar over het algemeen een werkgever verantwoordelijk is voor de daden van zijn ondergeschikten is dit m. i. niet gemakkelijk vereenigbaar met den inhoud van art. 43 en kan deze regeling m. i. wel tot moeilijkheden aanleiding geven. Een nadere toelichting van de commissie van de redenen welke tot deze wijziging aanleiding gaven is m. i. wel zeer gewenscht.

In de 3e alinea in te voegen tusschen „hem" en „door" „maandelijks".

Art. 41—43. Zie mijn hierboven gegeven uiteenzetting omtrent de aansprakelijkheid van den architect. Deze art. zijn wel de belangrijkste van de nieuwe overeenkomst en mogen wel met groote voorzichtigheid door ons worden vastgesteld.

De architect is dus niet verantwoordelijk voor de fouten van zijn personeel. Wel als hij de door dit personeel vervaardigde teekeningen voor accoord of gezien afteekent?

Art. 45. Dit art. en het volgende mogen wel aandachtig worden beschouwd. Vooral omdat de splitsing der werkzaamheden welke vroeger als regel aan één architect werden opgedragen, tegenwoordig meermalen voorkomt.

Er zijn vele voorbeelden die de moeilijkheden kunnen aantoonen welke kunnen ontstaan en het was niet verkeerd geweest als de commissie in een toelichting voorbeelden daarvan had gegeven welke later bij het behandelen van een geschil gebruikt konden worden als toelichting van dit bepaalde artikel.

Een eenvoudig voorbeeld: Een architect maakt een plan voor een woonhuis en geeft een bepaalde muurdikte op zijn teekening aan.

Een ander deskundige wordt met de uitvoering belast en eenigen tijd na de oplevering blijkt de muurconstructie niet te voldoen. Aan wien de schuld? Aan den ontwerper van de muurdikte of aan dengeen die de muren volgens ingeschreven dikte uitvoerde? Materiaal en wijze van uitvoering en vele andere omstandigheden spelen een rol.

Geen aangename taak voor de commissie van geschillen! Denk aan den toestand van den bodem, toe te laten gronddruk, en het ontwerpen der fundeeringen! Wellicht dat de inhoud van dit art. moeilijk of niet te verbeteren is. Ernstige aandacht mogen wij echter hieraan wel schenken.

Art. 47. 3e en 4e. In deze alinea's valt op welk een ernstig verschil het maakt of de architect een bepaalden aannemer aanbeveelt of dat deze door den opdrachtgever gekozen wordt. Wel een factor om na het aannemen dezer regelen rekening mede te houden!

Art. 48. De beperking der schade voor den architect tot hoogstens het bedrag van zijn honorarium dient hier te worden vermeld zooals hiervoor door mij uitvoerig is aangegeven.

Art. 49. In dit art. wordt bedoeld de schade uit vertraging van de werkzaamheden van den architect. Om opdrachtgevers niet in de meening te brengen dat de architect ook aansprakelijk is als de *aannemer* te laat oplevert, mag dit artikel m.i. wel iets duidelijker worden gesteld.

Overigens mag worden toegevoegd; „tenzij de vertraging is ontstaan door omstandigheden buiten zijn wil."

Art. 50. De architect is aansprakelijk voor het inachtnemen van publiek-rechtelijke en privaatrechtelijke voorschriften wier bestaan van algemeene bekendheid bij architecten moet worden geacht. Hier dient in te worden gevoegd, „en dus niet uitsluitend van plaatselijken aard zijn."

Art. 61. Te lezen als volgt: Partijen hebben de bevoegdheid *aanwezig te zijn* of zich te doen vertegenwoordigen of bijstaan.

Het zijn slechts enkele losse opmerkingen, welke ik meende te moeten maken en met volle waardeering voor hetgeen door de commissies thans reeds is geleverd, acht ik een zeer nauwkeurige bestudeering alsnog wel noodzakelijk. Het nemen van steekproeven en het bestudeeren van de reeds vroeger voorgekomen geschillen is daartoe wellicht een hulpmiddel.

Mocht verder de commissie voor de „rechtspositie" toelichting kunnen geven op de verschillende artikelen en den leidraad harer gedachte kunnen mededeelen dan zou dit een beoordeeling veel gemakkelijker maken. Vooralsnog heb ik het gevoel aan de totstandkoming eener overeenkomst mede te werken, waarvan de volle omvang niet geheel kan worden overzien. Na het doorlezen van bovenstaande opmerkingen

vraag ik mijzelf dan ook af: is het niet beter tot mijn eerste opmerking terug te keeren? Waartoe deze uitvoerige, angstige en toch onbevredigende regeling? Waarom zetten wij rondom ons zelf een kring van voetangels en klemmen? Wordt een dergelijke regeling van ons gevraagd? Zoo ja, hier volgt het voornaamste artikel: een Architect draagt geen verantwoordelijkheid voor schade welke uit zijn werken voortvloeit. Hij is verplicht al zijn kennis, ijver en arbeidskracht in dienst te stellen van de door hem aanvaarde opdracht en de belangen van zijn opdrachtgever te behandelen zoo goed als in zijn vermogen is of bij het aanvaarden der opdracht van hem mocht worden verwacht.

Weinig meer dan dit; aanvullen met eerecode, commissie van advies en honorariumtabellen. Waarom al die politiemaatregelen? Kennen wij daarvan voorbeelden? Welke risico draagt een rechtsgeleerde?, een notaris?, een medicus? Ik heb daarvan tot heden nog niet veel gehoord maar weet wel dat bij deze heeren een heel andere verhouding tusschen honorarium en risico bestaat dan bij ons.

Mijn eerste en laatste voorstel lijkt mij het beste!, ik bied het wel ter overweging aan!

Hoe het zij, laten wij trachten een regeling te vinden, welke een monument voor den B.N.A. kan worden genoemd.

A. H. WEGERIF GZN.

JURY-RAPPORT

betreffende de ingezonden ontwerpen op de prijsvraag voor een STAANDE RIJKSBRIEVENBUS, uitgeschreven door de Vereeniging „Kunst aan het Volk" met medewerking van den Dienst der Posterijen en Telegraphie.

Op deze prijsvraag zijn ingekomen 33 inzendingen onder de motto's:

„A. Z.", „Kunst aan het Volk", „Cato", „Neb", „Eendracht maakt Macht", „Sub", „Rust Roest", „Sine Labore Nihil", „Elf", „Postiljon" (met geteekenden hoorn), „Combination", „Beer", „Bleu", „Twee in elkaar geplaatste rechthoeken" (geteekend), „de Bus van Tante Pos", „Obéira", „P. T. T.", „Jan", „Lente", „Bus", „Orion", „Gegoten IJzer", „Eenvoud", „Naar beste krachten", „Oranje Zwart", „Kracht", „Nogmaals", „Kluis", „Fortuna favet Fortibus", „Postiljon", „Simplicitas", „Straatmeubel", „Immer met moed" en „Idee 1921"; terwijl te laat is ingekomen „Box", welke inzending zoodoende niet meer kon worden beoordeeld.

Van deze prijsvraag kan zeker worden getuigd, dat zij is geslaagd. Een woord van dank wordt dan ook aan alle deelnemers gebracht voor hun medewerking tot dit welslagen. Er is met toewijding gewerkt, waarvan vooral de modellen getuigenis afleggen.

Zooals bij alle prijsvragen het geval is, blijkt ook hier, dat sommige inzenders de opgaaf niet hebben doorvoeld en geen vormbeheersching voldoende bezitten zich dragelijk te uiten. Daarmede hangt samen een gemis aan zelfkritiek, wat hen een werkstuk laat inzenden, dat beter in hun studievertrek ware gebleven, vooral waar het hier niet betreft een studieprijsvraag,doch een prijsvraag met een praktischen ondergrond.

Gelukkigerwijze getuigt het grootste deel der inzendingen van een andere opvatting en van meer kunnen. Naast die, welke onmiddellijk afvielen, waren er, welke de aandacht even bezig hielden; dan een groep, welke langer beschouwing vroegen en ten slotte een viertal, waaruit de 1e, 2e en 3e prijs moest worden gekozen.

Voor wij tot de verdere bespreking overgaan, willen wij eerst nog een korte algemeene beschouwing geven. Ons inziens moet het karakter van een staande brievenbus, welke tegen verschillende gebouwen wordt geplaatst, voornamelijk er een zijn van eenvoud, zoowel wat de vormgeving als wat de versiering betreft. Het is noch een klein bouwwerk, noch een groot meubel, ook niet een monument. Een natuursteenarchitectuur met zwaren voet en kop is haar dan ook geheel vreemd, ook de aan natuursteen of hout ontleende motieven. De uitvoering in gegoten ijzer vraagt

een bijzondere behandeling der details, mede uit een oeconomisch oogpunt (niet te dure modelkosten).

Wij zullen nu de inzendingen stuk voor stuk bespreken naar hun waarde en beginnen met de slechtste:

Motto: „*A. Z.*". Zeer zwak ontwerp. Teekenwerk van een beginneling. Heeft zich niet gehouden aan de maten der inwendige inrichting. Slecht van kleur.

Motto: „*Kunst aan het Volk*". Lijkt een slecht ontwerp voor een grafmonument. Teekenwerk zwak. In de ontwerpteekening zijn de sleuven verkeerd geplaatst.

Motto: „*Cato*". Zeer zwak, ongemotiveerde lompe vormen. Teekenwerk zwak.

Motto: „*Neb*". Een zwak ontwerp, lomp, hoofd ongemotiveerd. Teekenwerk zwak. Niet goed van kleur.

Motto: „*Eendracht maakt Macht*". Zeer zwak ontwerp, ook het teekenwerk. Slecht van kleur. Het lichtingsnummer is verkeerd geplaatst.

Motto: „*Sub*". Zeer zwak ontwerp, zwak teekenwerk, slecht van kleur.

Motto: „*Rust Roest*". Ontwerp en teekenwerk zwak. Ongemotiveerde uiterst lompe vorm. Slecht van kleur. Technische inrichting voor het verwisselen van het lichtingsnummer onpraktisch.

Motto: „*Sine Labore Nihil*". Ontwerp en teekenwerk zeer zwak. Slecht van kleur.

Motto: „*Elf*". Zwak ontwerp. Lomp van vorm. De versiering nietszeggend en peuterig tegenover het geheel. Het lichtingsnummer is verkeerd geplaatst. Teekenwerk onbelangrijk.

Motto: „*Postiljon*" (met geteekenden hoorn). Te druk doend ontwerp; onnoodig zwaar bovenstuk op de bus. De kleurstelling verbrokkelt het geheel en is bovendien veel te zwaar. Teekenwerk gewoon.

Motto: „*Combination*". Ook een te druk doend ontwerp. Het decoratief vermogen van den ontwerper is nog zwak. Vooral de hoek- en zijversieringen leiden van de hoofdzaak af. De hoofdkleur oranje is mooi. Teekenwerk zwak.

Motto: „*Beer*". De opvatting, de bus als steun tegen een gebouw te denken heeft tot een opdringenden, veel te zwaren vorm geleid welke het inwendige mechanisme slecht omsluit. Teekenwerk gewoon.

Motto: „*Bleu*". Een ontwerp zonder gedachte, waaraan de details den schijn geven van uit hout te moeten worden gemaakt. Het lichtingsnummer is verkeerd geplaatst. Bovendien is de bus veel te hoog en slecht van kleur. Teekenwerk slordig.

Motto: „*Twee in elkaar geplaatste rechthoeken*" (geteekend). Eveneens een ontwerp zonder gedachte met te veel een houtkarakter. De decoratieve opzet is zwak en in zijn kleurstelling opdringerig. Teekenwerk middelmatig.

Motto: „*De bus van Tante Pos*". Lomp en nietszeggend van vorm, zonder eenig verband met het inwendige mechanisme. De versieringen zijn, evenals de kleurstelling, zwak. Dwaas is de sluiting van het deksel en de letters over het deurtje heenloopend. Teekenwerk gewoon.

Motto: „*Obéira*". Een ontwerp met een natuursteenkarakter. De veel te zware achterplaat bederft de eigenlijke bus en ontneemt haar het verplaatsbaar karakter, dat zij min of meer moet bezitten. De vormgeving is onbelangrijk. De kleur slecht. Het teekenwerk middelmatig.

Motto: „*P.T.T.*". Het karakter van dit ontwerp is onbegrijpelijk door zijn te veel van elkaar verschillende, onharmonische onderdeelen. Daarbij zijn de details onbelangrijk. Het rood is leelijk van kleur. Teekenwerk gewoon.

Motto: „*Jan*". Ook dit ontwerp heeft te veel een houtkarakter, vooral in zijn details, welke onbegrepen zijn toegepast. Dit wordt nog versterkt door de sterke tegenstelling in kleur. Het er bovenopgezette stuk is in disharmonie met het geheel. Het teekenwerk is gewoon.

De tot nu toe besproken ontwerpen zijn in wezen niets beter dan de bestaande bus.

Motto: „*Lente*". Een ontwerp, dat in niets uitgaat boven het bestaande model.

Het is zwak van detail. Vooral de klinknagelversiering doet onbenullig aan. Teekenwerk gewoon.

Motto: „*Bus*". De verschijning van deze bus is gekunsteld. Vooral het bovengedeelte — in slechte harmonie met den lompen hoofdvorm — is te samengesteld en dus onpraktisch. De bus is onnoodig groot. Het teekenwerk is met zorg behandeld, ofschoon niet sterk.

Motto: „*Orion*". Dit ontwerp wijkt in algemeen karakter weinig af van de bestaande bus. 't Is een zakelijk ontwerp. De detailvormen zijn uitstekend ten opzichte van het gietprocédé, doch op zichzelf zeer onbelangrijk. Het model is keurig verzorgd. Het teekenwerk gewoon. De letters op teekening slecht.

Motto: „*Gegoten ijzer*". Dit ontwerp, ofschoon een gevoelige hand verradend, is zwak van opbouw. De te zware voet maakt het geheel lomp, terwijl de détails, vooral de hoekprofielen, te weekelijk zijn. De zwarte kleur is niet aanbevelenswaard.

Motto: „*Eenvoud*". Dit ontwerp is wel wat te eenvoudig; het is nuchter, zakelijk. De enkele details, welke dit ontwerp biedt, zijn zwak. Het teekenwerk draagt hetzelfde karakter. Het rood is te zwaar van kleur.

Motto: „*Naar beste krachten*". Eenvoudig van karakter. De vorm van het bovengedeelte is te lomp, vooral in de overgangen van het zijprofiel. De geheele detailbehandeling is niet sterk. De kleurstelling is wel frisch. Het teekenwerk gewoon.

Motto: „*Oranje zwart*". De hoofdvorm is goed, doch in de detailbehandeling is een overdaad, welke den hoofdvorm te opgesmukt maakt en door de kleurstelling nog wordt verergerd. Het teekenwerk is pittig, het model minder fraai.

Motto: „*Kracht*". Dit in zijn vormgeving wel oorspronkelijk ontwerp is toch in zijn opbouw fragmentarisch en draagt te veel een houtkarakter. Ongemotiveerd en onpraktisch is te sterk vooruitspringende treeplank. Aardig is de gedachte het bord met de lichtingstijden haaks op den gevel te zetten. Het teekenwerk is beter dan het model.

Motto: „*Nogmaals*". Ofschoon beheerscht van opbouw is het geheel toch te monumentaal, te veel een steenarchitectuur. Hoofdzakelijk wordt dit veroorzaakt door de zware penanten, waartusschen de eigenlijke bus is opgehangen. De stoelvorm, welke het bovendeel daardoor heeft verkregen, is onpraktisch. De kleur is niet slecht, doch zal op den duur niet voldoen. Het teekenwerk is gewoon.

Motto: „*Kluis*". Ook voor dit ontwerp, dat in hoofdgedachte hetzelfde is als het vorige ontwerp, geldt de opmerking van natuursteenarchitectuur; de zijkanten daarentegen vertoonen een houtconstructie; ook de enkele details zijn beter geschikt voor hout dan voor ijzer. Nog sterker is dit het geval met het bord voor de lichtingstijden. Het past in het geheel niet bij de bus.

Het rood is te zwaar van kleur. Zou de bus worden geschilderd in de kleuren op teekening aangegeven, dan werd het ontwerp er niet beter op. Bovendien zouden de kleuren paars en geel te opzichtig zijn. Het teekenwerk is goed.

Motto: „*Fortuna favet Fortibus*". De ontwerper hiervan blijkt gevoel voor vorm te bezitten, doch nog te weinig architectonisch te beheerschen. Er is een te veel aan details. Ook hier werkt het stoelvormig bovengedeelte niet mooi. Ten opzichte van de lieve straatjeugd zijn dergelijke vormen ook onpraktisch. Het teekenwerk is gewoon. Het rood is bijzonder van kleur.

Motto: „*Postiljon*". Deze bus is eenvoudig van vorm. 't Algemeene profiel is aardig en doelmatig. Toch is het geheel niet vrij te pleiten van eenige saaiheid. De onbeteekenende er op geschilderde versieringen verhelpen dit niet. De houten kam boven op de bus doet het niet en is bovendien onpraktisch. Deze kleur groen zal op den duur vervelen. Het teekenwerk is gewoon.

(*Wordt vervolgd*).

ALGEMEENE BESCHOUWINGEN

Men heeft de lieve attentie gehad de maquette van het a.s. Hotel „Atlanta" den volke te toonen, middels eene opstelling ervan in de hoekétalage-ruimte van het Modemagazijn „Hirsch" aan het Leidscheplein te Amsterdam. Is er beter methode en daarbij beter plaats denkbaar om iemands hart week te maken voor de bouwkunst, dan door het virtuëele beeld van zijn facie in het glimmende glas van een gladde spiegelruit te doen samenvloeien met een wittig, speelsch verschijnsel, dat den naam draagt van maquette? Kan het glanslicht van het innerlijk leven, van het leven zelve op halve distantie gescheiden door die mysterieuze glasplaat, mathematisch zuiverder samensmelten met wat eens uit het gemoed eens bouwkunstenaars opwelde en zich door knappe menschenhanden realiseerde tot een gips-geheel als een heusch gebouw in werkelijkheid, op schaal!

De methode is zoo doeltreffend! Hoe liet men in Den Haag Berlage's Museum maquette aanschouwen. In een wat buitenissig, zwak verlicht, bovendien rustig en stil vertrek, vanaf 't Voorhout door een smalle steeg, een nauwe straat, langs een hooge trap en een portaal met een portier, te betreden. Men verheugde zich dáár over de kijklustigheid van enkele duizenden, zegge enkele duizenden in eene maand!

Maar hier? Honderden en honderden op elk uur van de zonnige lentedagen doorleefden hier in de openheid des drukken vollen pleins, de wijding der bouwkunst en hoe! Werden ooit zoo tallooze weerbarstige meisjeslokken, natuurlijker en als vanzelf weer in het rechte gelid van de andere krullekens gestreken? Heeft ooit een meisje de shocking, maar niettemin onvermijdelijke manipulatie van het ophalen van het ietwat uitgezakte coeurtje van haar luchtig blousje — aan den arm haars verliefden blonden jongen — met minder hartkloppen doorstaan, dan in den rustigen matten glans van het maagdelijk reine bouwwerk, dat daar stond op het met crêpe de chine omkleede latten onderstel?

Was ijdelheid ooit minder te vergeven, dan toen al die slanke tailles in de zijden jumpers zich beeldden in de ranke pilasters der sierlijke façaden van dezen gracieuzen gipsklomp!

Was bouwkunst en innerlijke gemoedsstemming ooit meer samengeweven dan ter weerszijden van die geslepen, schitterende spiegelruit van dit wijdsche en wufte, geurige en luchtige grootsteedsche modepaleis?

Zooals gezegd, de attentie was lief. De maatschappij bevorderde de bouwkunst — op haar manier — en de vox populi sprak.

Het gebouw komt er. Ons bericht (eenige weken geleden blijkbaar in een al te vreugdige bui gegeven) over de ineenstorting van dit trotsche luchtkasteel, dat Hotel „Atlanta" heet, was voorbarig. Het zal niet ter aarde storten, het zal en vol-plané op dezen aardbodem neerstrijken, langzaam en zachtjes, op door Burgemeester en Wethouders geëffende en gevlakte banen.

Het voorstel tot liquidatie is weer voorloopig ingetrokken. Er mankeeren nog een paar ton aan het benoodigde kapitaal. Zijn die er dan zal alles van een leien dakje gaan, dank zij B. en W. in hun effenende en vlakkende bemoeiïngen.

Het schoonheids-obstakel hebben ze ook maar weggenomen. Dat had de Schoonheids-Commissie opgeworpen, maar B. en W. meenden, er was hotelnood en dan is het beter een leelijk hotel dan geen hotel. Wat juist kan zijn. Daarom lieten zij de Schoonheids-Commissie het 1e project afkeuren, daarna door den bouwkundige een tweede maken, dat door de schoonheids-commissie, naar verluidt, wederom totaal werd afgekeurd.

Toen dit gebeurd was, deelde het effenende en vlakkende gemeentebestuur met een uiterst effen en vlak gezicht aan de pers mede, dat het, ondanks het afwijzende oordeel van de Schoonheids-Commissie, zoowel het eerste als het tweede gevel-ontwerp goedkeurde. Het Gemeentebestuur deed zulks, omdat het van oordeel was, dat het

Behoort bij het Bouwkundig Weekblad van 28 Mei 1921. No. 22.

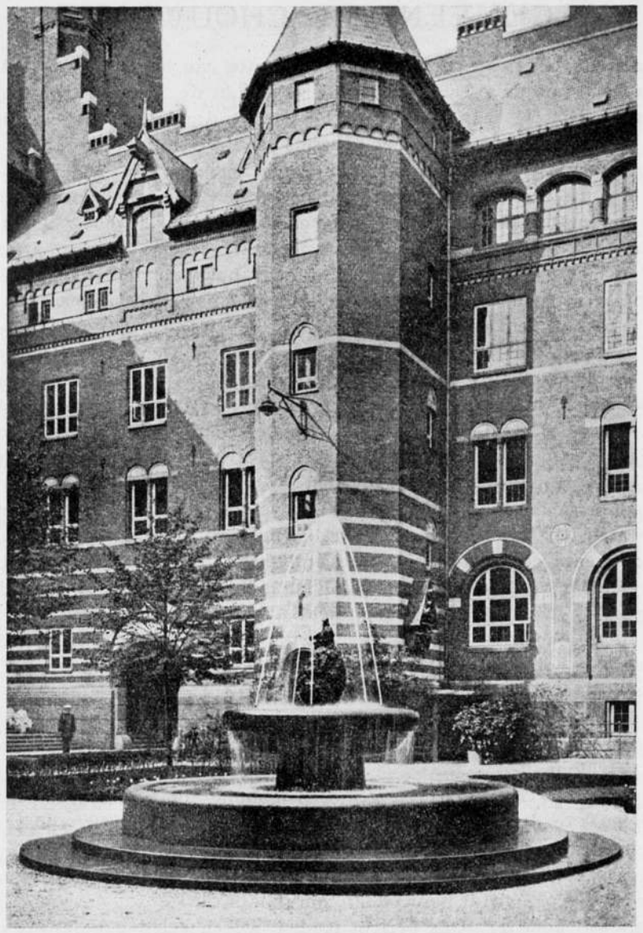

BINNENPLAATS RAADHUIS TE KOPENHAGEN. M. NYROP †, ARCHITECT.

niet doorgaan van den bouw voor Amsterdam een ware ramp zou zijn: „De bouw behoorde dus gesteund te worden".

B. en W. hebben inderdaad erg gesteund. Er van afgezien nog of dit eerwaardige college inmiddels niet het karakter van een steuncomité krijgt, — dat naar den verkeerden kant uitdeelt — is die steunbevlieging toch vreemd tegenover de Schoonheids-Commissie, die, niettegenstaande het afgekeurde eerste project toch goedgekeurd werd, werd verzocht het 2e project te komen zien en beoordeelen.

Het is duidelijk, dat een buitenstaander een dergelijke opeenvolging van uitnoodiging tot keuring, besliste afkeuring, stilzwijgende goedkeuring, 2e uitnoodiging tot keuring, finale afkeuring, algeheele en finale goedkeuring, niet anders kan beschouwen òf als een diep drama, òf als een schitterend gegeven voor een fijn vaudeville stuk.

Wat zal het zijn? Zullen we het nog eens hooren? Of valt het scherm als de paar ton er zijn? Maar eindigen een drama en een comedie eigenlijk niet dikwijls met een paar ton, de eerste uit roof, de laatste uit huwelijk? Wordt hier nu de schoonheid geroofd, of is een alliantie met haar te verwachten? J. P. M.

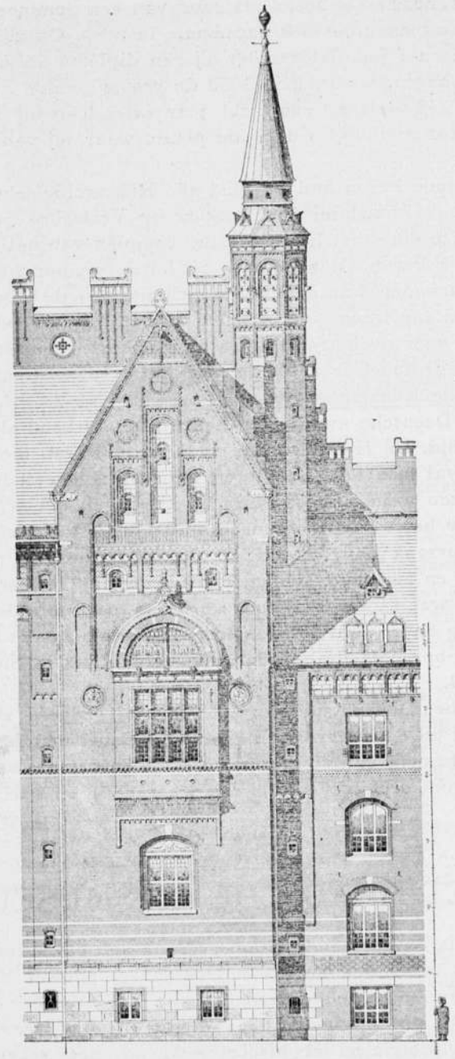

FRAGMENT GEVELTEEKENING. M. NYROP, ARCHITECT.
RAADHUIS TE KOPENHAGEN.

MARTIN NYROP.

11 NOVEMBER 1849—18 MEI 1921.

De bouwmeester van het Raadhuis van Kopenhagen; als zoodanig zal hij levend blijven voor nog vele komende geslachten, die, zoo niet alle zin voor oprechte bouwkunst ontbreken zal, met eerbied en verwondering zullen opzien naar een schepping, die door een sterk en karaktervol kunstenaar werd voortgebracht in een tijd van twijfel en verwarring.

Hij werd op Holmsland geboren als zoon van een dominee en ging van zijn tiende tot zijn zestiende jaar naar de teekenacademie in Sörö. Op zijn twintigste jaar is hij meester-timmerman en 7 jaar later krijgt hij zijn diploma als architect aan de Kunstacademie in Kopenhagen, waar hij in 1880 de groote gouden medaille verwerft. Zijne algemeene bekendheid dateert van acht jaar later toen hij de gebouwen ontwierp voor de groote tentoonstelling op dezelfde plaats waar hij van 1892—1900 zijn raadhuis zou bouwen.

Toen hij daarmede begon had hij juist zijn Rijksarchiefgebouw beëindigd.

Na zijn Raadhuis bouwt hij de Eliaskerk op Vesterbro en de Blaagaards kerk, terwijl hij in 1906 begint met het grootsche complex van het Bispebjerg-Ziekenhuis dat in 1913 gereed kwam. Bovendien heeft hij de restauraties geleid van vele der meest bekende monumenten, waaronder de Bisschopshof en de Stormbrug in Kopenhagen.

Behalve een buitengewoon goed vakman was hij een uitmuntend leeraar door zijn groote vriendschap voor de jongeren wien hij het beste gegeven heeft wat in hem was. Hij is van 1906—1919 hoogleeraar in de bouwkunst geweest en was als zoodanig drie jaar directeur van de Kunstacademie.

De nu levende Deensche architecten hebben hem erkend als een der belangrijkste figuren van dezen tijd. Hij is een van de weinigen geweest, die in zijn Raadhuis juist dàt gegeven heeft wat men toen hoopte en wenschte: hij heeft de algemeene erkenning gehad, die slechts zoo weinig kunstenaars bij hun leven deelachtig worden.

Dat hij datgene heeft kunnen brengen wat door het geheele volk werd gewaardeerd vindt zijn oorzaak ook wel daarin dat hij in hart en nieren een Deen was. Men moet hem zelf en zijn land hebben leeren kennen om te begrijpen hoeveel grootsch en hoeveel teers er was samengevat in deze liefde voor zijn vaderland. Die hem echter niet geheel in beslag nam, want Italië nam een groote plaats in zijn hart in en speciaal dat stugge en ruw-oprechte Italië, dat men vinden kan in Siena en dat zijn eigen natuur zoo na stond.

Zijn haat voor het Duitschland van 1864 is nooit gedoofd; evenmin zijn sympathie voor ons land, dat in de historie zulke nauwe banden met Denemarken heeft aangeknoopt. Hij was de man van sterke en oprechte gevoelens; we zullen hem dankbaar gedenken als een groot architect en als een waarachtig en edel mensch.

D. F. SLOTHOUWER.

HET HAAGSCHE GIPSMUSEUM.

Kortheidshalve is bovenstaande naam gegeven aan het Museum van Reproducties van Beeldhouwkunst in de Academie van Den Haag, hoewel die naam niet geheel recht doet wedervaren aan de verzameling, die met zooveel zorg en bekwaamheid bijeengebracht is door den tegenwoordigen directeur, den Heer Scheurleer. In het algemeen heeft een gipsafgietsel iets afschrikwekkends, zeer zeker ook om de onmogelijke en onoogelijke voorbeelden, die wij te zijner tijd, allemaal hebben moeten nateekenen en stellig ook om de vervuiling en verwaarloozing, waar de meeste gipsafgietsels aan te gronde gaan.

Maar dit gevoel is meer te wijten aan het materiaal gips, dan aan het begrip afgietsel. Men behoeft daarvoor slechts te denken aan een bronzen afgietsel, dat voortreffelijk kan zijn en waarvan men nu in Italië, bij alle mogelijke quasi-antiquairs de voorbeelden kan zien. Bronzen afgietsels van gebruiksvoorwerpen — zooals men die bijv. in Napels vinden kan van de Pompeiaansche vondsten — kunnen uitmuntend zijn als studieobject en kunnen zelfs aan dengene, die eenmaal het origineel zag, de herinnering daaraan levendig houden en daarmede de schoonheids impressie, die hij toen ondervond. Als vrij goed voorbeeld daarvan moge gelden de galvanoplastisch in metaal verkregen reproductie van de bronzen tafel uit Napels die nu in Den Haag

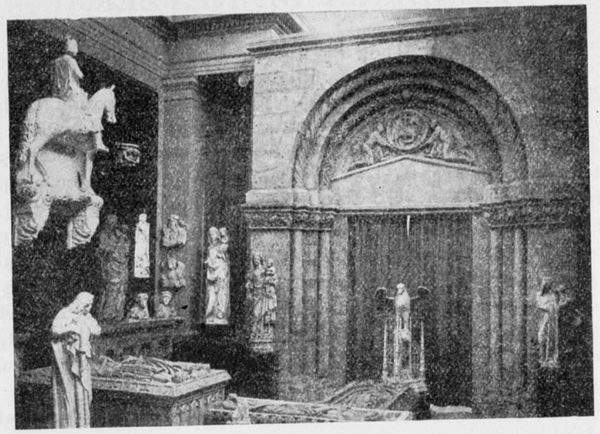

INTERIEUR IN HET HAAGSCHE GIPSMUSEUM.

is. En van de reproducties der goudvondst van Vaphio, waarvan de origineelen in Athene zijn.

De aandacht zij hier gevestigd op hetgeen in Den Haag gebeurd is om van sommige gipsafgietsels zooveel mogelijk het gipsachtige te doen verdwijnen door kleuring daarvan o.a. door de zeer bijzondere kleuring, die men met metallisatie zou kunnen vergelijken en waardoor men b.v. thans merkwaardig goed heeft kunnen imiteeren. Wij wijzen daarvoor minder op de Doryphoros dan wel op den jongelingskop, waarvan het origineel in München is.

Hetgeen de assistent Koene, die vroeger aan het Leidsche Museum van Oudheden verbonden was, met deze kleuring bereikt heeft kan men behalve aan de voortreffelijke afgietsels der Grieksche grafstèles uit Leiden, het meest waardeeren in de Egyptische afdeeling van het Haagsche Museum. Men bezie daartoe den Egyptischen kop uit de verzameling Mensing en de granieten reliefs uit de grafkamer te Leiden. Opvallend fraai is ook de basalten manskop uit Berlijn, die door den bekenden Egyptoloog von Bissing aan den directeur werd geschonken.

Degenen, die van deze reproducties niet artistiek kunnen genieten, zijn waarschijnlijk zóó gevoelig, dat zij alleen die muziek kunnen aanhooren, die door de componisten zelf wordt uitgevoerd.

Hoezeer een afgietsel wint, wanneer men het gipsachtige weet te ontgaan, blijkt ook nog uit de zoogen. Afrodite Kaufmann uit Berlijn, in bruikleen afgestaan door Dr. D. F. Scheurleer.

Het museum heeft den laatsten tijd belangrijke aanwinsten verworven waarvan wij hier wilden wijzen op de gothische figuren afkomstig uit de Celestinerkerk te Parijs, nu in het Louvre, en op de Afrodite van Arles vóór zij door Girardon werd gerestaureerd.

Het is te hopen, dat de directie moge voortgaan met het aanbrengen van toelichtingen en vergelijkende fotografieën; nu is er inderdaad nog te veel, waarvan men de herkomst niet weet.

Een groote moeilijkheid is natuurlijk de opstelling in ongeschikte en onvoldoende ruimten. Hieraan zal voorloopig weinig te veranderen zijn. Vooral de gangen zijn volkomen onbruikbaar. Het zou onbillijk zijn daarnaar het karakter der verzameling te beoordeelen. Zij verdient juist onze volle aandacht om wat hier onder zoo moeilijke omstandigheden door hard werken en door groote persoonlijke offers verkregen werd.

D. F. S.

HENDRICK DE KEYZER.

15 MEI 1621. †

Op den 20sten Mei j.l. werd in de Zuider Kerk te Amsterdam, de driehonderdste verjaring van Hendrick de Keyzers sterfdag op een eenvoudige wijze herdacht De Vereeniging „Hendrick de Keyzer" nam tevens de herdenking te baat om den grooten bouwmeester te eeren door het plaatsen van een gedenkplaat in den muur, ter plaatse waar zijn stoffelijk overschot op 19 Mei 1621 werd bijgezet.

Nadat de Voorzitter van de Vereeniging „Hendrick de Keyzer" de plechtigheid met een kort woord had ingeleid, gaf de heer A. W. Weissman een beknopt overzicht van het leven en de werken van De Keyzer, waarna de aanwezigen zich begaven naar de plaats van den gedenksteen, onder de afschuwelijke tribune, die de kerk zoo ontsiert, om getuige te zijn van zijn onthulling door Mr. Duparc, Administrateur, Chef der Afdeeling Kunsten en Wetenschappen van het Departement van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen.

Op de zwart marmeren gedenkplaat staat in gouden letters gebeiteld:

HENDRICK DE KEYZER beeldhouwer-bouwmeester.
MDLXV XV Mei MDCXXI

Hier leeft die leven gaf aan marmer aen metael
Yvoor, Albast en Klay, Dies laet sich uytrecht hooren
Is Roome op Kaysers prat en Keyserlijcke prael
De Kayser van de konst is uyt mijn schoot gheboren.

J. V. D. VONDEL.

Op deze eenvoudige wijze is door vrienden en vereerders van de Oud-Nederlandsche Bouwkunst, de nagedachtenis geëerd van den kunstenaar, wien de vorige eeuwen geen herinneringsteeken waardig keurden, die alleen sprak door zijn werken, waarvan helaas nog verscheidene in den loop dezer eeuwen, onder sloopers handen vielen.

Het oeuvre van de Keyzer is, zooals de heer Weissman in het beknopt overzicht zoo voortreffelijk deed uitkomen, buitengewoon omvangrijk geweest voor een man, die in de kracht van zijn leven is gestorven en overziet men het, dan blijkt, al is zijn werk niet in alle opzichten origineel, en al mist het meeste het accent van het voorname, deze bouwmeester van genialen aanleg te zijn geweest. En zelfs al kon alleen maar de Zuiderkerkstoren als zijn werk worden aangewezen, zulks zoude reeds voldoende zijn om hem te kunnen rangschikken onder die bouwmeesters, wier namen niet vergeten zullen mogen worden. Is Roome op Kaysers prat, Amsterdam kan het, met evenveel recht, zijn op dezen eenigen, wonderschoonen toren.

De plechtigheid in de Zuiderkerk op 21 Mei 1921 was een daad van vereering van een groot bouwmeester. Het deed vreemd aan dat deze daad van vereering plaats vond buiten de belangstelling van de architecten om. Deze waren bijkans totaal afwezig. Hun gemis aan belangstelling schaadt echter niet Hendrick de Keyzer, — die daar al driehonderd jaar tegen kon! — maar de tegenwoordige architecten zelf, wier asperaties blijken het doorleven van oude kunstperioden en het herdenken van een driehonderd jaar dooden kunstbroeder niet te gedoogen. Dit is in den rijkdom van hun jagenden en spanningsvollen geest toch wel een klein donker plekje. Maar dat is wel vergeten en vergeven als over 300 jaren hun gedenkteekenen zullen worden onthuld!

J. P. M.

DE RECHTSPOSITIE VAN DEN ARCHITECT.

Aangezien het de Commissie voor de Rechtspositie van den Architect bekend was, dat mijn meeningen omtrent de rechtspositie van de hare afweken, had zij mij verzocht deze zaak te komen bespreken. Daarna diende ik onderstaand resumé schriftelijk in.

Waar het voor den architect onmogelijk is de volle verantwoordelijkheid van de uitvoering van een bouw op zich te nemen, zelfs voor een kleinen bouw en zeer zeker voor een grooteren, en waar de aannemer zich door een contract verbindt het werk overeenkomstig bestek en teekeningen uit te voeren, moet m.i. de volle verantwoordelijkheid van de *uitvoering* van den bouw op den aannemer rusten.

De gang van zaken zou dan als volgt kunnen zijn:

De architect maakt het ontwerp, het bestek en de teekeningen; de aannemer verklaart met het geheel, dus ook met de aangegeven materialen en constructies accoord te gaan, hij moet dus technisch voldoende onderlegd zijn, of zich voldoende kunnen laten voorlichten door zijn personeel, om de verantwoordelijkheid te dragen.

Gaat hij met de materialen en constructies niet accoord, dan kan óf een compromis gevonden worden, óf de architect kan de verantwoordelijkheid van de bedoelde constructies op zich nemen.

Tijdens den bouw heeft de architect voortdurend contrôle door middel van zijn opzichter en door eigen hoofdtoezicht. Hij controleert of de aannemer van bestek of teekeningen afwijkt. Wijkt de aannemer af dan maakt de architect den aannemer hierop attent, zoodat deze de zaak moet wijzigen overeenkomstig het bestek.

Een verhouding dus als op het oogenblik, bouwpolitie tot directie.

De directie heeft echter geen verantwoordelijkheid voor de uitvoering, deze draagt alleen de aannemer. Gaat de aannemer met door de directie gemaakte opmerkingen niet accoord, dan wordt het geheel in proces-verbaal vastgelegd; de aannemer kan doorwerken als hij dit wil en indien hij zich zeker voelt van zijn zaak.

Eventueel kan een arbitrage de zaak beslechten, gelijk dit nu ook geschiedt. *De aannemer heeft dus de leiding bij de uitvoering, niet de architect of de opzichter.* Deze laatsten controleeren alleen, zoover het doenlijk is, of de aannemer zich behoorlijk aan bestek en teekeningen houdt.

Een dergelijke werkwijze heb ik reeds toegepast en bevalt mij best.

Het systeem vertoont overeenkomst, naar ik meen met het Engelsche. De eigenlijke taak van den architect is het geestelijke werk; het maken van het ontwerp, bestek, details en het houden van algemeen toezicht voor den bouwheer ten einde na te gaan of de aannemer zich houdt aan zijn contract, bestek en teekeningen.

De leiding van den bouw benevens alle verantwoordelijkheid en risico, moet berusten bij dengene, die zich daarvoor schriftelijk en financieel verbindt, dus bij den aannemer.

Bij dit systeem is de hoogst verkeerde en zeer onaangename gedeelde verantwoordelijkheid (architect en aannemer) opgelost; de uitvoerder dus de aannemer neemt op zich het geestelijk werk: het ontwerp om te zetten tot werkelijkheid. Fraudeert hij hierbij, knoeit hij op een wijze die de architect nu vaak onmogelijk kan controleeren, steeds blijft de aannemer de verantwoordelijkheid dragen en voelen.

Controleert de architect niet voldoende, dan kan hij bij arbitrage hiervoor beboet worden; nooit kan hij echter aansprakelijk gesteld worden voor eenige schade tengevolge van de slechte uitvoering.

Mijns inziens moet deze werkwijze volkomen toelaatbaar en daarom wettelijk erkend en geregeld worden in de rechtspositie en in de Honorarium Regelen.

Mocht onverhoopt in de ledenvergadering dit denkbeeld geen meerderheid vinden, zoodat de architect belast blijft op de oude wijze met de hoofdleiding en blijft hij hiervoor de verantwoordelijkheid dragen, dan moet zeer duidelijk bepaald worden wat onder dit hoofdtoezicht valt.

Behoort bij het Bouwkundig Weekblad van 4 Juni 1921. No. 23.

Geen algemeene omschrijving, maar zooveel mogelijk feiten: Bijv. de architect moet het proefheien leiden, moet op de 100 palen minstens 1 maal controleeren, moet iedere week het dagboek van den opzichter afteekenen, moet zooveel keer steen gekeurd hebben, aantal keer in verband met de grootte van het werk, moet specie, stopverf, verf, enz., zooveel maal hebben laten onderzoeken, enz., enz., enz.,

Dus een goed gereglementeerd hoofdtoezicht; anders kan hij de dupe worden van een toevallige arbitrage commissie (de feiten zijn er die dit bewijzen). Dan moet tevens een *risicopost van belang* worden opgenomen in het honorarium, want de architect neemt op zich de risico van geschil van meening omtrent wat onder hoofdtoezicht moet worden verstaan, neemt op zich min of meer de risico voor tekortkomingen van zijn opzichters en is dus verantwoordelijk voor eventueel daaruit voortvloeiende schade.

Wordt die risicopost niet ingevoerd, dan kan de architect alleen bij tekortkomingen in hoofdtoezicht beboet worden tot een maximum bedrag gelijk aan het percentage voor hoofdtoezicht en vervalt tevens elke verplichting zijnerzijds tot schadevergoeding.

JAN GRATAMA.

EEN UTOPIE?

Eenigen tijd geleden bracht het Bouwk. Weekblad een uiteenzetting van den nieuwen toestand welke er geschapen was, tusschen de grootere „bouwondernemers" en een aantal architecten. Een en ander met medewerking van 't bureau van Gemeentewerken, en de Heer Hulshoff was zoo welwillend in een klaar en helder betoog, ons de geheele situatie te ontvouwen.

Als (hetgeen bijna niet te betwijfelen valt), deze poging mag slagen, dan is daarmee bereikt, dat er aan Amsterdam toegevoegd is, een belangrijk, en uit een cultureel oogpunt aanzienlijk brok architectuur. Dan is mede daardoor duidelijk geworden, dat met vrede, en gemeenschappelijk overleg, en met .... een beetje uitschakelen, van het individualisme, d.w.z. het nu eens niet maling hebben aan anderen .... er TOCH geboren is, een waardevol bezit, dat rente kan en zal afwerpen. Dit waardevolle bezit, beschouwen wij eens als 'n begin. Als een begin van een veel grooteren opzet.

Alvorens daartoe over te gaan, dient de vraag beantwoord te worden, waarom Amsterdam zich zoo noodzakelijk moet uitbreiden? 't Antwoord zou kunnen zijn ... Er zijn te veel menschen in de stad, en te weinig huizen. Maar waarom, vragen wij dan weer verder, moeten al die menschen juist in Amsterdam bijeen blijven? 't Antwoord zal dan wellicht zijn .... Het stedelijke comfort, de politieele veiligheid, gas, electriciteit, water, trein- boot- en tramverbindingen, alles is zoo handig en gereed. Dat missen de modernen in hun gejaagd leven niet gaarne. Dat achten zij broodnoodig te hebben.

En ALS ... zoo zouden wij dan kunnen vragen ... ALS er nu eens midden op de hei ... AL DIE COMFORTS er waren, zou er DAN nog zoo'n noodzaak zijn, om toch maar bij Amsterdam te blijven aankleven?

Zien wij eens groote wereldsteden in hun lugubere onnatuur. Londen, Parijs, Berlin, om niet eens van overzee te spreken. Welk stedelijk verband bestaat er? Het onzinnige ondergrondsche verkeer. De afstanden zijn zoo intens groot geworden dat er per trein gereisd moet worden. Maar waarom dan niet per trein naar een ANDERE stad. OF NOG BETER, *waarom dan niet wat meer steden gebouwd onaf hankelijk van elkaar.*

Het prachtvoorbeeld van de ondernemende bouwmannen, onder leiding van vooraanstaande architecten, en medewerking van gemeentewerken zou als 't ware ... mits vermenigvuldigd met 1000 ... de ware uitkomst brengen. Een duizendvoudig gebaar, als wat er nu staat te worden verwezenlijkt, zou ons brengen tot den *bouw van een STAD.*

Het rijk der Nederlanden steunt met fabelachtige groote sommen geld, den bouw van woningen. Welnu ... wanneer nu het RIJK, de positie innam van 't bovengemeld Gemeente-werken-bureau, en de bouwondernemers stichtten een Maatschappij van eenige millioenen op aandeel, als BEGINpost, dan zou de mogelijkheid geboren kunnen worden tot het bouwen van 'n stad op aandeelen. Want ... dan moest het leven IN zoo'n stad ook zoodanig gericht zijn, dat de gemakkelijke mogelijkheid van belasting af te persen, niet bestond. Ik bedoel ... dan moest alles BEDRIJFSVAARDIG ingericht zijn. Elk bedrijf is DAAROP gericht, dat het zich zelf bedruipt. Zoo mogelijk wat winst maakt. Elke gemeente-huishouding, en elke staats-huishouding schijnt wel daarop gericht te zijn, zich zelf NIET te bedruipen. De millioenen-schulden van alle Nederlandsche steden, zijn onuitwarbaar veel, en om de eene schuld te kunnen afdoen, moeten er weer nieuwe leeningen worden gesloten enz. enz. Het gaat van kwaad tot erger, omdat het begrip BEDRIJF, rentegevend bedrijf, zoek is. Tot SCHADE van de bewoners van die gemeenten. Ik zou daarom willen zien te geraken tot steden, die particulier bezit zijn. Als men nu effecten koopt, als Gemeenteleening Tilburg, of dito Schiedam, of Asdam ... dan koopt men effecten zonder reaal onderpand. Deze effecten staan, op de belasting-mogelijkheid der bewoners en de belastbaarmogelijkheid. Zonder meer. Er IS geen (of bijna geen) onderpand. En TOCH SCHULDEN, die hals over kop aangroeien, mede, doordat de AMBTENARIJ, den lak heeft gezien, aan BEDRIJFS-BEGRIPPEN, en vaardiglijk riemen snijdt van eens anders leer.

Dat alles kan anders, wanneer de schulden gesteld worden tegenover reëel bezit. Men neme dus aandeelen, waar BEZIT TEGENOVER staat.

Het spreekt van zelf, dat er veel aan vast zit, wat in dit korte bestek buiten bespreking moet worden gehouden.

Vooraf dient in elk geval gezorgd te worden, dat de nieuwe stad komt te midden van een mooie omgeving. Ziet Den Haag. Bosch, klein bosch, zee, wandelingen naar Wassenaar, Loosduinen, enz. enz. En mooie streken zijn er genoeg in ons Vaderland. Dat alles is meer dan duidelijk geworden toen de grenzen verstopt waren.

Er zal met ontzettend veel kapitaal moeten worden gewerkt, want buiten de te bouwen huizen om, zijn er straten en rioleeringen noodig (bij aangekleefde stadsuitbreidingen eveneens). Er zal met de Ned. Spoorwegen moeten worden accoord gesloten, inzake het trein-verkeer. Water moet er ook zijn voor transport van eventueele bedrijven, die zich gaan vestigen.

Doch, waar de natuur het meest ongeschonden is, is de prijs van de Hectaren grond ook meestal het laagst.

Een mooie en gezonde omgeving. Een stad, met open ruimten en veel lucht, en tuinaanleg en hout. Een stadsbestuur, dat staat onder de auspiciën van de aandeelhouders, d.w.z. welk bestuur zijn winst- en verlies-rekening en zijn balans heeft openbaar te maken voor aandeelhouders, en dat dus zijn huishouding daarop richt, dat het bedrijf zich bedruipt, en zoo mogelijk rente afwerpt voor de bewoners van de stad. Dit laatste .... rente afwerpen ten bate van de bewoners, kwam *voor* den oorlog in Holland ook wel voor, al zijn er in Duitschland veel meer voorbeelden te noemen. Het moet een wisselwerking worden. Steden te bouwen, waar het bestuur zorgt voor een bedrijfs-huishouding, schijnt dan „safe", waar immers elk Nederlander gaarne woont in een gemeente, waarvan hij vermoeden kan, dat hij niet gebruikt wordt als belastingsobject.

De onnatuurlijke uitwas hier en daar aan een stad toegedacht .... de kunstmatige ophoogingen, om op gelijk niveau te blijven, hetgeen bij een „nieuwe-bouw" al vast *niet* noodig is, en dus *veel goedkooper* zal zijn, dan bij „aanklevingsbouw" .... vervalt dan. Het geheele stratenplan kan zich richten naar de *zon*, en dus naar *de gezondheid.* De ruimere grondomgrenzingen houden de lucht frisch zoodat er geen gore sloppen met sompige doffe straatjes en gootjes, met hun onwelriekende geurtjes,

kunnen ontstaan. Geen kweekplaatsen van onrein, en ontucht (hetgeen altijd gelijk op gaat). De geldleeningen krijgen als onderpand .... reëele bezittingen.

De gemeentelijke huishouding, staat in 't teeken van *bedrijf*, en onder auspiciën van de aandeelhouders.

Financieel geredeneerd behoeft het dus geen utopie te zijn.

Zedelijk geredeneerd, zou 't een weldaad zijn.

En wij gaan dan verder, met de individueele huishouding ook te richten volgens *onzen* tijd, en niet naar 't voorbeeld van de geweestheid (toen er nog dienstboden waren).

In de nieuwe stad *huurt* men d.w.z. koopt men voor het overeengekomen bedrag af .... huishuur, licht, water, reinheid, eenmaal per dag warm eten (de gebruikte vaten enz. worden vuil weggehaald). De huisvrouw mist dan allerlei geestdoodende beslommeringen en huisgetob, en kan zich geven aan 't gezellige huislijke leven, bij 'n thee-uurtje, terwijl bezigheden van slijtage-van-kleeren, dan ook niet meer naar een naaister behoeven gezonden te worden. De zorgen van de huisvrouw worden zoodoende gereduceerd. De zorgen van den man zijn te overzien, want hij heeft de zekerheid te leven in een stad, die niet *smijt met belastinggelden*, om bij eenig tekort, ten gevolge van ambtenarij, maar weer sterker de belastingschroef aan te zetten, doch in een stad, die gericht is naar een economische basis. Een *bedrijfsbasis*, die geen schulden of tekorten kan of mag stoppen, met nog grootere schulden en nog hooger belastingpercentage.

En ik vraag .... Zou 't kunnen? of is 't een utopie?

WILLEM C. BROUWER,
Vredelust, Leiderdorp.

ONTVANGEN BOEKWERKEN.

Verslag van de Commissie van Onderzoek naar de toestanden in het Bouwbedrijf. Eerste deel. Uitgegeven voor rekening van het Departement van Arbeid. 's-Gravenhage, Zuid-Holl. Boek- en Handelsdrukkerij, 1921, *f* 4.

De bovengenoemde Commissie werd ingesteld bij beschikking van den Minister van Arbeid d.d. 24 Juli 1920 met de opdracht: 1o. een onderzoek in te stellen naar de toestanden in het bouwbedrijf, 2o. mede te deelen, in hoeverre de toestanden in het bedrijf als ongewenscht zijn te beschouwen, 3o. aan te geven, wat naar hare meening als redelijke arbeidsvoorwaarden voor het bouwbedrijf zijn aan te merken.

In hare eerste vergadering besloot de Commissie in haar onderzoek te betrekken alle factoren, welke op den goeden gang der woningproductie belemmerend kunnen inwerken. Dientengevolge splitste de Commissie zich in een viertal subcommissies, welke resp. bestudeerden: 1o. de beschikbare hoeveelheid bouwterrein en de prijsvorming daarvan, 2o. de technisch-economische opzet en uitvoering van den bouw, 3o. de beschikbare hoeveelheid bouwmaterialen en de prijsvorming daarvan, 4o. de aanbestedings- en arbeidsvoorwaarden in het bouwbedrijf.

De commissies hebben met prijzenswaardigen ijver hun omvangrijken arbeid verricht, zoodat thans voor ons ligt het eerste deel van het rapport, het tweede deel mag spoedig worden verwacht.

Uit het geheele land heeft de Commissie hare gegevens verzameld en deze, te zamen met een aantal literatuuraanhalingen, verwerkt tot een zeer lezenswaard geheel, dat een beeld geeft van het in tal van punten zoo eigenaardige bouwbedrijf. In het bijzonder moge gewezen worden op Hoofdstuk IV, de bedrijfsleiding tijdens den bouw, waarin achtereenvolgens besproken worden het stelsel van aanneming, het stelsel van eigen beheer en de overgangsvormen tusschen eigen beheer en aanneming, de productieve associaties en de bouwgilden, de particuliere eigenbouw.

De kennisneming van dit belangwekkend rapport kan dan ook allen architecten ten zeerste worden aanbevolen.

E. R.

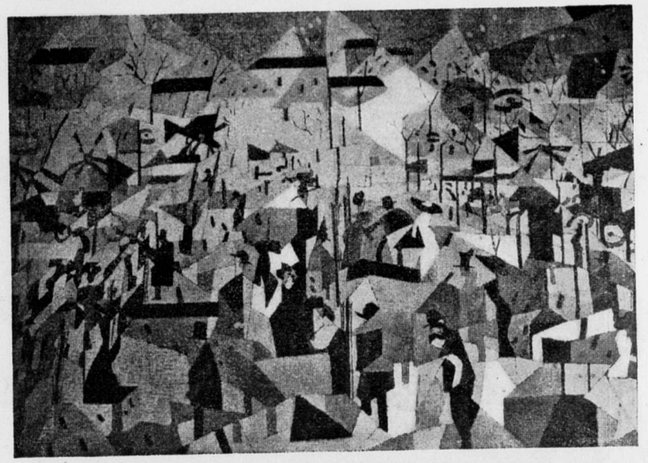

SEVERINI. (AFB. 1) DE BOULEVARD.
FUTURISTISCH SCHILDERIJ. POGING TOT SAMENGEVAT WEERGEVEN VAN OPEENVOLGEND GEBEUREN.

OVER DE TOEKOMSTIGE BOUWKUNST EN HARE ARCHITECTONISCHE MOGELIJKHEDEN.

Lezing gehouden door den Heer J. J. P. OUD, voor de vereeniging „Opbouw".

De bouwkunst verkeert in een voor haar ontwikkeling uiterst belangrijk tijdperk, een tijdperk, waarvan de belangrijkheid niet voldoende erkend wordt in de richting waarin zij gezocht moet worden.

Na de overwinning op het Academisme heeft zich een vernieuwing baangebroken van welker uiteindelijke tendenzen slechts de eerste sporen zichtbaar zijn.

Het is een onjuiste conclusie — gevolg der verouderde (Ruskinsche) opvatting, dat in de worsteling de hoogste esthetische openbaring gelegen zou zijn, — dat deze vernieuwing reeds tevens een hoogtepunt en dus ook een einde zou zijn.

Het leven is strijd, maar de kunst in haar hoogsten vorm is overwinning, d.i. bevrediging.

Wat onze tijd aan geestelijke, maatschappelijke en technische voorutgang kan aanwijzen, is in bouwkunst nog nooit verwerkelijkt. Niet alleen is de bouwkunst van thans haar tijd niet vooruit, zij is zelfs niet op de hoogte van haar tijd, en werkt bijwijlen reactionair op de noodwendige ontwikkeling van het leven. Verkeer, hygiëne, ten deele ook woningnood, om enkele te noemen, kunnen daarvan getuigen.

Zij stelt zich niet meer ten doel de meest wenschelijke wijze van huisvesting in schoonen vorm te belichamen, maar offert alles en allen op aan een vooropgestelde schoonheidsvisie, die uit andere omstandigheden geboren, eene belemmering tot levensontplooiing geworden is. Oorzaak en gevolg zijn verwisseld.

Zoo komt het, dat op bouwgebied niet elk product van technischen vooruitgang reeds dadelijk dankbaar toepassing vindt, maar eerst aan de heerschende kunstopvatting getoetst wordt, en in den regel, als daarmede in strijd, slechts moeizaam stand houdt tegenover het piëteitvolle architectendom!

Spiegelglas, gewapend beton, ijzer, machinale bouw- en siersteen, enz. enz. — het een meer, het ander minder — leveren daarvan de bewijzen.

Behoort bij het Bouwkundig Weekblad van 11 Juni 1921. No. 24.

SURVAGE. (AFB. 2) MONACO.
CUBISTISCH SCHILDERIJ. CONFLICT TUSSCHEN VOORSTELLING EN ABSTRACTIE. HET NATUURLIJK-TOEVALLIGE, HOEWEL VERDIEPT OPTREDEND, NOG NIET OVERWONNEN VOOR EEN ZUIVER SCHILDERKUNSTIGE UITDRUKKING.

Geen kunst is moeilijker te hervormen dan de bouwkunst, omdat in geen kunst de vormgeving dwingerder door de materie bepaald wordt. Zoo bleef ook in geen kunst, door de eeuwen, meer uiterlijke vormtraditie bewaard dan in de bouwkunst.

Het vernietigen om beter weer op te bouwen, kent zij niet: zij evolueert steeds, revolueert nooit. Vernietiging van uiterlijken vorm — zoo noodig door altijddurende verandering van vormbepalende omstandigheden — kwam bij haar niet voor. Renaissance bouwde op Gothiek, Gothiek op Romaansch, Romaansch op Byzantijnsch, enz., en wat het eigenlijk wezen der bouwkunst uitmaakt: het evenwichtig krachtenspel van steun en last, van trek en druk, van actie en reactie, kwam in den loop der tijden nooit in zuiverheid tot uitbeelding, maar steeds omsluierd, door fantastische bekleeding omhuld.

Het schijnt een axioma, dat bouwkunst eerst dan verdiept en waardevol is, als zij resultaat is van eindeloos doorbeelden of abstraheeren van traditioneele vormen, als alle vroegere pogingen tot stofbezieling gecomprimeerd en geraffineerd uit haar spreken.

De ware waarde der traditie evenwel is slechts gelegen in het enkele feit, dat kunst veruiterlijking van innerlijkheid, van levensgevoel, is. Een zuiver begrip van traditie beteekent daarom ten opzichte van vroegere kunst, opstandigheid, geen onderworpenheid.

Het levensgevoel van een tijd is richtlijn voor zijn kunst, niet de vormtraditie!

Nooit was dit levensgevoel meer innerlijk bewogen dan thans, nooit scherper van tegenstelling zijner tot het uiterste opgevoerde contrasten. Nooit was de chaos grooter!

Natuurlijke waarden worden verdrongen, maar blijven aantrekkingskracht uitoefenen; geestelijke waarden ontstaan maar stooten af.

De onvermijdelijke levensconsequentie voltrekt zich niettemin met ijzeren noodzakelijkheid: geest overwint natuur.

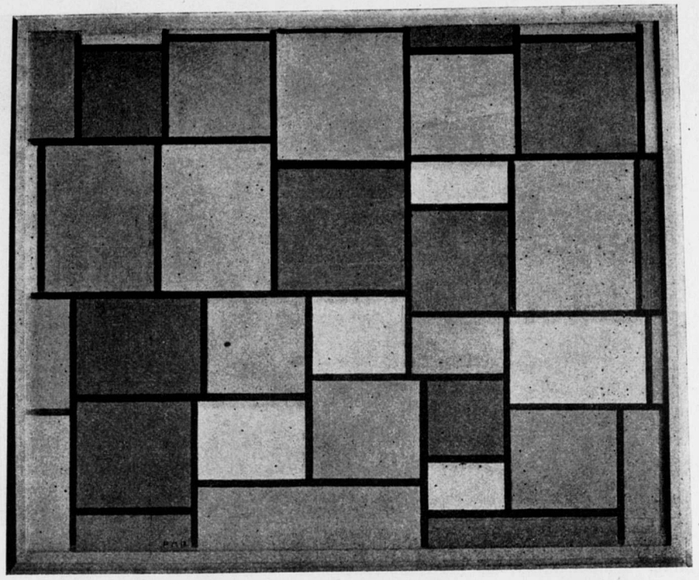

P. MONDRIAAN. (AFB. 3) COMPOSITIE (1918)
VOORBEELD VAN SCHILDERKUNST, WELKE HET NATUURLIJK-TOEVALLIGE TE BOVEN IS EN DOOR EVENWICHTIGE VERHOUDING IN STAND EN MAAT VAN KLEUR TOT BEELDING KOMT.

Mechanisme verdringt dierlijke kracht: wijsbegeerte geloof.

De stabiliteit van het oude levensgevoel is ondermijnd: de natuurlijke samenhang zijner organen verstoord. Nieuwe, geestelijke, levenscomplexen vormen zich, maken zich van de oude, natuurlijke, los en zoeken onderling evenwicht.

Het nieuwe levensgevoel begint zich op voorloopig nog onevenwichtige wijze te openbaren. Een nieuw levensrythme is geboren, waarin zich een nieuwe esthetische energie en een nieuw vormideaal in groote trekken afteekenen.

Slechts de bouwkunst, die afspiegeling van de cultuur van haar tijd heet te zijn, blijft geestelijk-immuun onder dit gebeuren!

Het is voor het eerst in schilder- en beeldhouwkunst, dat dit nieuwe levensgevoel zich bewust-esthetisch, op de voor zoo gewijzigde omstandigheden eenig denkbare, d.i. op revolutionaire wijze, verwerkelijkt. Waar het leven nog niet tot evenwichtigheid bezonk, kwam ook deze nieuwe, zich op levensrealiteit baseerende, kunstopvatting, de worsteling, de tragiek, nog niet te boven. Maar de worsteling is hier middel, geen doel: middel tot het geestelijk-bevrijdende, tot het zuiver-esthetische.

In het Futurisme met zijn poging tot schilderkunstige verzoening van Ruimte en Tijd, zoowel als in het Cubisme met zijn strijd tusschen Realiteit en Abstractie, spiegelt zich het nieuwe levensgevoel reeds af, zonder nog tot rythmisch evenwicht te bezinken.

Kan het Futurisme het proto-type blijken eener nieuwe, eener dynamische, zich door vereeniging van cinematografie en schilderij uitdrukkende schilderkunst, zoo bevat het Cubisme ontwikkelingsmogelijkheden van algemeener aard, die het tot overgangsstadium naar een nieuwe, een monumentale, schilderkunst kunnen stempelen.

Geslingerd tusschen abstract-constructieven vormdrang en filosofisch-verdiepte

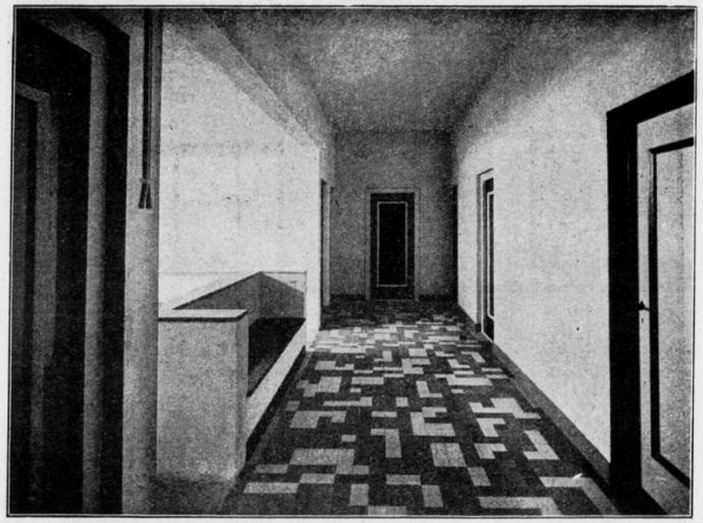

OUD. ARCHITECT. (AFB. 4). V. DOESBURG. SCHILDER.
HAL. SCHILDERKUNSTIGE INTÉRIEUROPLOSSING. POGING TOT DRIE-DIMENSIONALE VERWEZENLIJKING VAN HET IN AFB. 3 TWEE-DIMENSIONAAL GEDEMONSTREERDE, WAARBIJ ECHTER DE ELEMENTEN NOG TE VEEL OP ZICH ZELF STAAND OPTREDEN. DE ONDERLING AFWIJKEND GESCHILDERDE DEUREN GEZAMENLIJK TOT ÉÉN KLEURCOMPOSITIE VERWERKT.

natuurliefde, welke laatste het leven zooals het is, d.w.z. wezen en verschijning tegelijk, onder al zijn vormen liefheeft en vereert, maar tegelijkertijd in de betrekkelijkheid zijner uiterlijke verschijningsvorm verwerpt, vertoont het Cubisme uiterlijk nog het tragisch beeld van den overgangstijd.

Aanvankelijk nog op overheerschend natuurlijke wijze, maar in wezen revolutionair, want door ontbinding van natuurlijken vorm, voltrekt zich in het Cubisme de overgang van het natuurlijke naar het geestelijke, d.i. van het afbeeldende naar het beeldende of van het begrensde naar het ruimtelijke.

Zijn innerlijke drijfkracht volgend, verdringt zijn geestelijke tendenz meer en meer de toevalligheid van het natuurlijk voorbeeld; wat bijkomstig is varen latend, zich verstrakkend in vorm, en vervlakkend in kleur, dringt zich de consequentie op eener zuivere schilderkunst, welke door louter schilderkunstige middelen, door evenwichtige verhouding in stand en maat van kleur, tot ruimtebeelding komt, en in dezen vorm, haar bestaansrecht als schilderij verliezend, van het grootste belang voor de ontwikkeling van het kleurelement in de toekomstige bouwkunst kan blijken.

De bouwkunst zelf, de cultureel-belangrijkste aller kunsten, gaat voorloopig innerlijk onberoerd aan dit gistingsproces voorbij. Geestelijk niet toe aan het revolutionair sentiment, waaraan het Cubisme ontsprong, maar dit nog allerminst te boven, vervalt zij uiterlijk van het eene exces in het andere zonder hare natuurlijke neiging tot het bijkomstige, de versiering, te kunnen overwinnen voor een meer geestelijke opvatting, waarin zich het wezenlijke der bouwkunst, het gespannen evenwicht van krachten, direct beeldt.

Maar wat zij uit eigen geestelijke kracht niet vermag, wordt uit de macht der omstandigheden, als vanzelf, geboren.

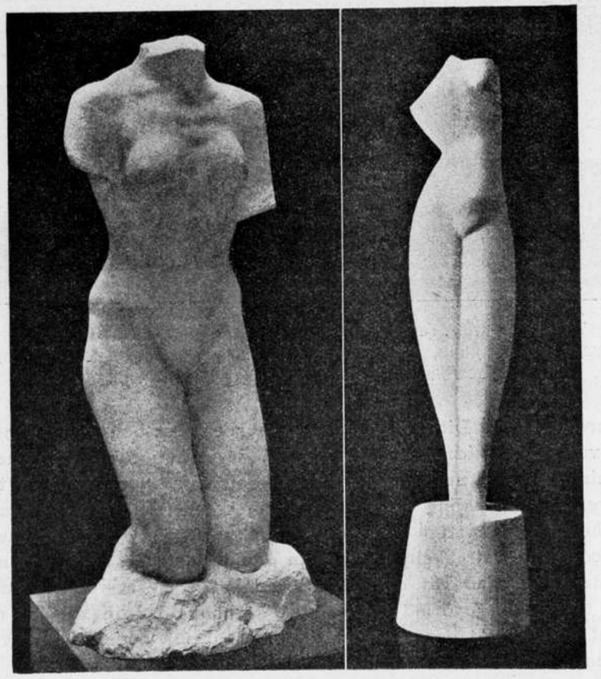

RODIN. TORSO (a). (AFB. 5) ARCHIPENKO. TORSO (b)
VERGELIJKING, AANTOONENDE DE VERLEGGING VAN HET ACCENT VAN HET NATURALISTISCH-BEWOGENE DER IMPRESSIONISTISCHE BEELDHOUWKUNST (a) NAAR DE SYNTHETISCHE VORMVERSTRAKKING DER NIEUWE BEELDHOUWKUNST (b).

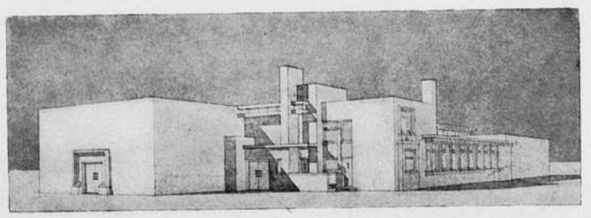

OUD. (AFB. 6). FABRIEK.
POGING TOT ARCHITECTONISCHE UITBEELDING DOOR LOUTER BOUWKUNSTIGE MIDDELEN, WAARBIJ HET DECORATIEVE ELEMENT NOG NIET VOLLEDIG OVERWONNEN IS (ZIE B.V. DE LINKER INGANGSDEUR).

De bouwkunst is niet, als de vrije kunsten, uitsluitend resultaat van een geestelijk proces, maar bovendien van materieele factoren, van bestemming, materiaal en constructie. Haar doel is tweeslachtig: nuttig en schoon tegelijk. Zooals de geestelijke factoren zich in den loop der tijden wijzigen, zoo wijzigen zich ook de materieele factoren voortdurend, en deze laatsten kunnen slechts kortstondig in hun ontwikke-

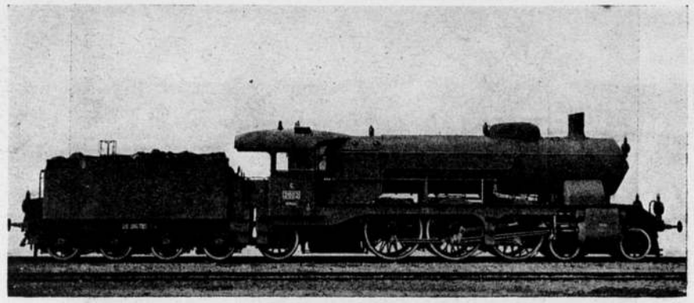

(AFB. 7). LOCOMOTIEF. EENHEID VAN ORGANISCHE (INNERLIJKE) BEDOELING EN UITERLIJKE VERSCHIJNING, ONTSTAAN UIT ZUIVERE DOELMATIGHEID EN DAARDOOR GEWORDEN TOT ONOPZETTELIJKE SCHOONHEID.

ling belemmerd worden. Dit geldt voor voorwerpen van bouwkunst, zoowel als voor voorwerpen van nijverheid. Worden evenwel de esthetische mogelijkheden van een voorwerp kleiner, en zijn nuttigheidswaarde grooter, dan vermindert de tegenwerking, die zijne zuivere vormbepaling van de zijde der heerschende kunstopvatting ondervindt.

Zoo is het mogelijk, dat voorwerpen, die in hoofdzaak practische bedoelingen hebben en slechts op betrekkelijk laag plan ook esthetische waarde kunnen bezitten, aan de kunstzinnige aandacht ontsnappen, en op de meest voor het doel geschikte wijze, zuiver technisch, gevormd worden. De schoonheidsdrang in den mensch blijkt dan zoo groot te zijn, dat deze voorwerpen, als vanzelf, boven het zuiver technische uit, tot elementair-esthetischen vorm komen.

Zoodanige voorwerpen, zooals b.v. automobielen, stoomschepen, jachten, heerenkleeding, sportkleeding, electrische en sanitaire artikelen, eetgerei, enz. enz., hebben dan als zuivere uiting van hun tijd de elementen der nieuwe esthetische vormgeving

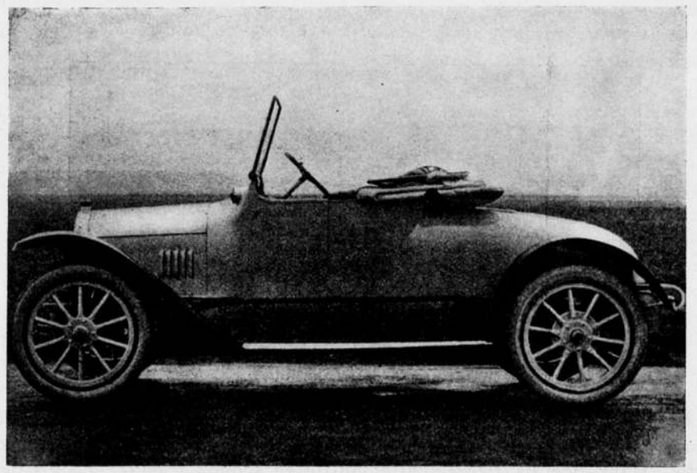

(AFB. 8). AUTOMOBIEL. ZIE OPMERKINGEN ONDER AFB. 7. OP GROND DAARVAN VORMOVEREENKOMST MET AFB. 7 VERTOONEND.

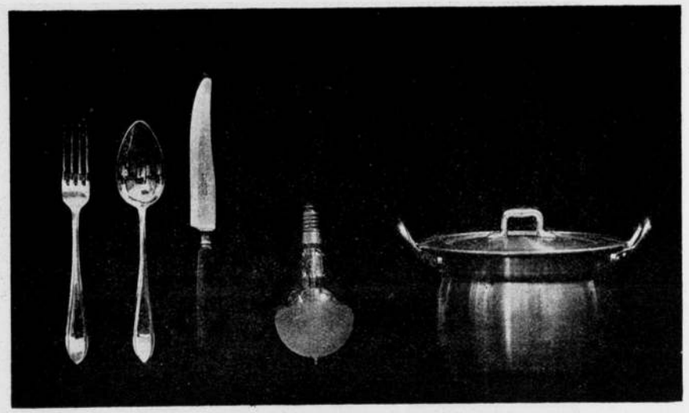

(AFB. 9) (AFB. 10)

AFB. 9. HEERENKLEEDING. ONOPZETTELIJK GEWORDEN SCHOONHEID. EVENALS BIJ AFB. 7 EN 8, HET SCHOONHEIDSACCENT VERLEGD NAAR STRAKKEN VORM EN STRAKKE LIJN. VORMOVEREENKOMST MET AFB. 7 EN 8 VERTOONEND. AFD. 10. GEBRUIKSVOORWERPEN. ZIE OPMERKINGEN ACHTER AFB. 7, 8 EN 9.

in eersten aanleg in zich en kunnen als aanknoopingspunten tot den uiterlijken verschijningsvorm der nieuwe kunst beschouwd worden.

Door hun gemis aan versiering, hun strakken vorm en vlakke kleur, door de betrekkelijke volkomenheid van hun materiaal en zuivere verhoudingen — voor een belangrijk deel gevolg der nieuwe (machinale) productiewijze — werken zij indirect bevruchtend op de bouwkunst in haar tegenwoordigen vorm, en doen daarin een — ook door meer directe oorzaken geïnspireerden — drang naar abstractie ontstaan, die zich voorloopig als vergeestelijking van traditioneel vormwezen, niet als manifestatie van nieuw levensgevoel openbaart.

Dat deze drang naar abstractie nog negatief is, d.w.z. gevolg meer van levens-

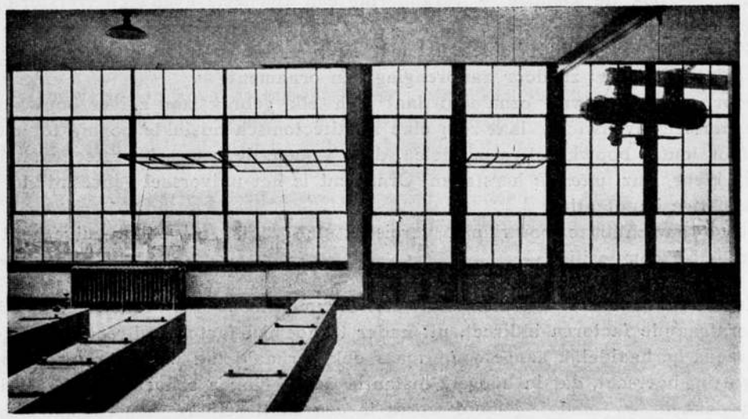

(AFB. 11.) VOORBEELD VAN ARCHITECTUUR VAN ZUIVERE VERHOUDING, LANGS TECHNISCHEN WEG ONTSTAAN EN EENHEID VORMEND MET DE DAARIN AANWEZIGE INSTALLATIES.

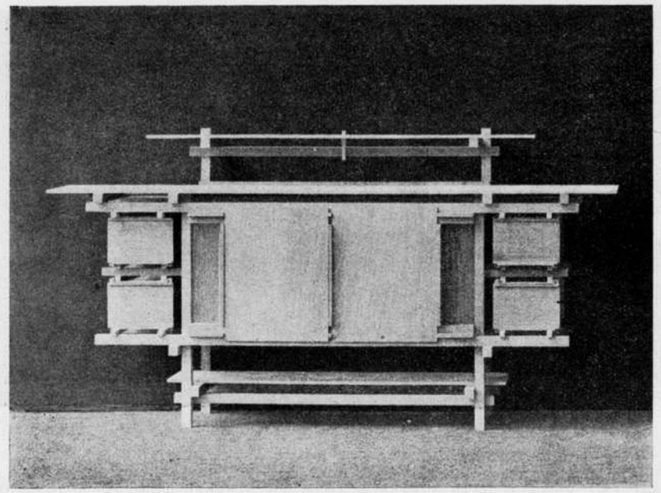

RIETVELD. (AFB. 12). MEUBEL.
POGING TOT, OP MÀCHINALE PRODUCTIEWIJZE GEBASEERDE, ESTHETISCHE VORMGEVING. HET ACCENT VERLEGD VAN DE EXPRESSIVITEIT DER ONDERDEELEN NAAR DE ONDERLINGE VERHOUDINGEN VAN HET GEHEEL.

vervloeiïng dan van levensontplooiïng, blijkt, behalve uit onbepaaldheid van vorm, bovenal uit het ontbreken van esthetische energie, van geestelijke gespannenheid.

De bouwkunst van thans — zelfs in haar verst ontwikkelden vorm — kent niet die gespannenheid, zooals zij zich esthetisch verwerkelijkt in het groote rythme, in het evenwichtig complex van onderling op elkaar betrekking hebbende en invloed uitoefenende deelen, waarvan het een de esthetische bedoeling van het ander ondersteunt, waar niets bij kan, maar ook niets af mag, waarbij elk deel, in plaats en vorm, zoozeer in verhouding staat tot de andere deelen, op zichzelf en als geheel, dat elke, — ook de kleinste — verandering een algeheele evenwichtsverstoring ten gevolge heeft.

Wat de tegenwoordige bouwkunst met eigen middelen in zoodanig evenwicht te kort schiet, corrigeert zij door aanbrenging van ornament.

Door toepassing van ornament laat zich elk gebrek aan zuiver bouwkunstig-compositorisch evenwicht, laat zich elke architectonisch mislukte poging tot uitbeelding door louter bouwkunstige middelen, door ramen, deuren, schoorsteenen, balcons, erkers, kleur, enz. *uiterlijk* herstellen. Ornament is het universeel geneesmiddel voor bouwkunstige impotentie!

Een ornamentlooze bouwkunst vereischt de grootst mogelijke zuiverheid van bouwkunstige compositie!

Het bestaan eener tendenz naar een ornamentlooze bouwkunst, zooals die uit de voorafgaande factoren indirect, uit nader te noemen factoren direct, af te leiden is, is reeds herhaaldelijk aangetoond, maar ook herhaaldelijk weer verworpen, omdat de opvatting heerscht, dat in hoogste instantie de begrippen schoonheid en versiering elkaar dekken, en omdat geloofd wordt in een onuitroeibare menschelijke behoefte aan versiering. Een behoefte, die — mocht zij aanwezig blijken, — niet noodwendig bevrediging door de kunst vereischt.

(AFB. 13).
BRUG. TOEPASSING VAN IJZER, WAARBIJ OP IRRATIONEELE WIJZE MASSALITEIT BETRACHT IS. DIENTENGEVOLGE INNERLIJK NOCH UITERLIJK, OP ZICHZELF NOCH IN VERBAND MET DE LANDHOOFDEN, TOT EEN ORGANISCHE EENHEID GEWORDEN.

(AFB. 14).
FABRIEK. VOORBEELD VAN TEGENSTELLING TUSSCHEN DE OPENHEID VAN GLAS EN IJZER EN DE GESLOTENHEID VAN MUURWERK, WAARBIJ VAN DE ESTHETISCHE MOGELIJKHEDEN DAARVAN NOG GEEN PARTIJ IS GETROKKEN.

Alle versiering in kunst is bijkomstigheid: uiterlijke compensatie voor een innerlijk tekort: aanhangsel, geen orgaan; in bouwkunst slechts zoolang noodzakelijk, als uitbeelding met eigen middelen in esthetisch opzicht te kort schiet.

Met betrekking tot het geheele bouwkunstige organisme beteekent versiering: uiterlijke harmonie, geen innerlijke energie; altijd samenhang — oppervlakkiger als in de Renaissance of inniger als in de Gothiek — maar nooit contrast, nooit gespannenheid.

De ontwikkelingsgeschiedenis der bouwkunst leert, dat haar ontstaanswijze in eersten aanleg tevens de kiemen voor haar verderf bevat. Eerst *nadat* de eerste hut gebouwd was, versierde men haar, en legde daarmede den grondslag tot de, door alle eeuwen te volgen, ongelijktijdigheid, dus tweeslachtigheid, in uitbeelding van nut en schoonheid, waardoor de verwarrende congruentie schoonheid-versiering geschapen werd, welke tot op onzen tijd een beletsel vormde om tot een zuivere bouwkunst te komen.

Onder den drang der omstandigheden en door verruiming van esthetisch inzicht, schijnt eerst thans een uit en door zich zelf beeldende bouwkunst mogelijk, een

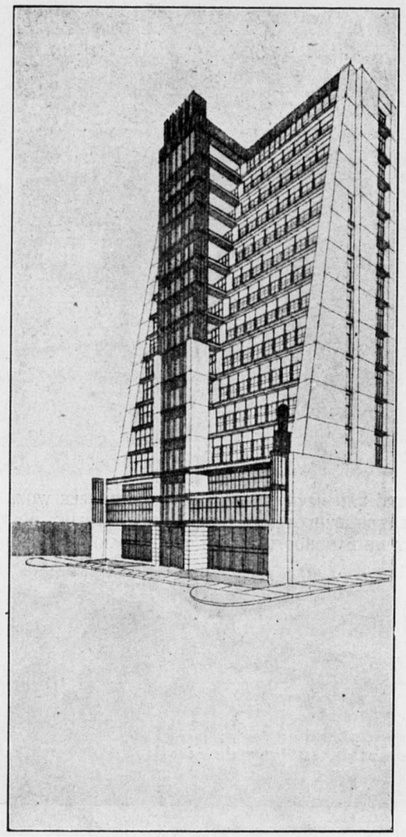

(AFB. 15).
ANTONIO SANT ELIA. TERRASSENHUIS.
ZIE EERSTE GEDEELTE OPMERKINGEN ACHTER AFB. 14. POGING TOT ESTHETISCHE VERWERKING DAARVAN.

bouwkunst, waaraan niet de andere kunsten toegepast, en dus ondergeschikt, zullen zijn, maar waarmede zij organisch zullen samenwerken; die reeds van te voren in haar constructieve functies de schoonheid beleeft, d. w. z. die door de gespannenheid harer verhoudingen de constructie zelf boven haar materieele noodzakelijkheid uit tot esthetischen vorm verheft.

Een zoodanige bouwkunst verdraagt geen versiering, omdat zij een in zich compleet ruimte-beeldend organisme is, waarbij alle versiering verindividualiseering en dus beperking van het universeele, d. i. van het ruimtelijke, zou zijn.

Het verloop van een bouwkunstontwikkeling laat zich in haar gecompliceerdheid niet uit enkele factoren verklaren. Een geheel complex van meer of minder menschelijk-bewuste krachten werkt daaraan mede, terwijl slechts zoo nu en dan enkele, meer marquante, zich duidelijker afteekenen, en aangetoond kunnen worden.

Wat de meer direct op de bouwkunst zelf betrekking hebbende aangaat, zijn

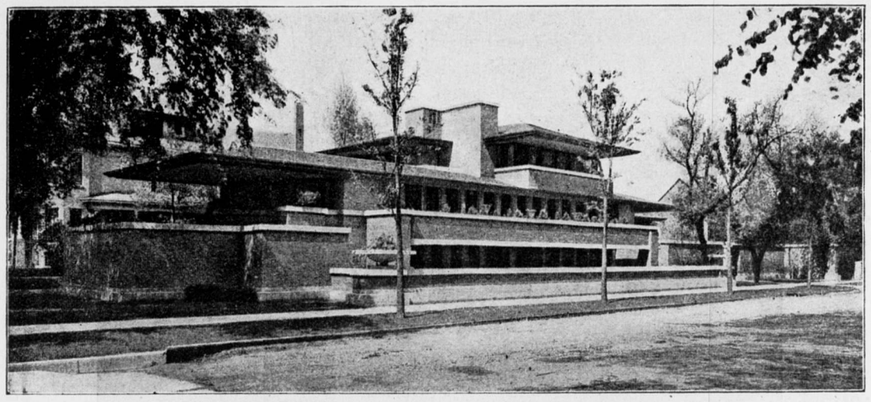

FRANK L. WRIGHT. (AFB. 16) WOONHUIS.
TOEPASSING VAN GEWAPEND BETON, WAARUIT DE MOGELIJKHEID BLIJKT TOT HET OPTISCH OPHEFFEN DER UITERLIJKE ZWAARTE DER BOUWKUNST. IN MASSAWERKING NOG ROMANTISCH.

het vooral de veranderende productie-wijze en de nieuwe materialen, die de omwenteling in haar vormgeving helpen voorbereiden.

De vervanging van handwerk door machinaal werk, een maatschappelijke en economische noodzakelijkheid, begint ook in het bouwbedrijf steeds grooter omvang aan te nemen. Aanvankelijk door de esthetici hardnekkig geweerd, breidt de toepassing van het machinale product zich, alle tegenkanting ten spijt, meer en meer uit van ondergeschikte hulpmaterialen naar uiterlijk belangrijke bouwdeelen en doet zijn invloed op de vormgeving gelden.

Voorloopig nog in detail, maar juist het detail, waaronder in dit verband alleen te verstaan is: het ornamentale en figurale detail: de versiering, is de quintessence der heerschende bouwkunstopvatting. In de klassiceerende stylarchitectuur nog betrekkelijk objectief, groeit het, nadat de bouwkunst het Academisme te boven gekomen is, onder den invloed van herlevende middeleeuwsche tendenzen, tot steeds grooter ongebondenheid uit.

Wat de streek is voor den violist, is het detail voor den bouwkunstenaar van thans: uitdrukkingsmiddel bij uitstek van innerlijke bewogenheid.

Hoe subjectiever de kunstenaar, hoe expressiever het detail. Zijn grootste mogelijkheden liggen dientengevolge in het handwerk. De bloeitijd van het handwerk: de middeleeuwen, was daarom ook: de bloeitijd van het detail. Verval van het handwerk, beteekent ook: verval van het detail.

In tegenstelling tot het ambachtelijke, d. i. het op de wijze van het handwerk geproduceerde, detail, dat betrekkelijk onbepaald van vorm en kleur, eindelooze variaties op een hoofdmotief toelaat, is het karakteristieke van het machinale detail, dat het, betrekkelijk bepaald van vorm en kleur, volkomen eenvormig is met soortgelijke — gelijktijdig vervaardigde — details.

Het mist daardoor in zichzelf de uitgebreide mogelijkheden tot expressie-beelding, die het ambachtelijke detail in zichzelf bezit, zoodat de noodzakelijkheid ontstaat het individueele accent der bouwkunst in hoofdzaak te verleggen van het detail zelf, naar zijn stand en maat in het geheel, d. w. z. naar zijn plaatsing ten opzichte der overige bouwdeelen. Minder in onderdeelen dan in de onderlinge verhoudingen van het samenstel dier onderdeelen, d. w. z. in het bouwkunstig organisme zelf, zal het persoonlijke zich in de toekomstige bouwkunst beelden.

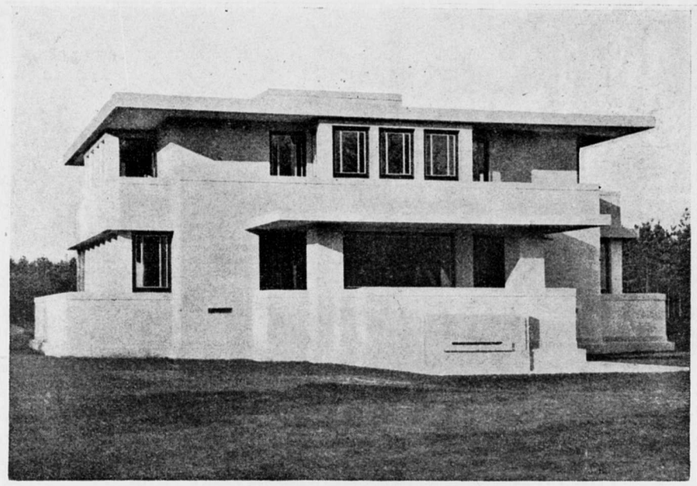

VAN 'T HOFF. (AFB. 17) WOONHUIS.
POGING TOT TECHNISCH-BEELDENDE BOUWKUNST. BENADERDE EENHEID VAN INNERLIJKE BEDOELING EN UITERLIJKE VERSCHIJNING. DOOR GEDEELTELIJKE ONTWIKKELING UIT DE VORMGEVING VAN AFB. 16, NOG NIET ZUIVER ORGANISCH TOT KLAARHEID VAN VORM GEKOMEN.

De beteekenis der onderdeelen als versiering vervalt daarmede en wordt teruggebracht tot verhoudingswaarde, d. i. tot vorm en kleur in het geheel.

Naast de veranderende productiewijze zullen vooral ijzer, spiegelglas en gewapend beton van revolutionairen invloed op de bestaande bouwkunstige vormgeving blijken. Voor geen dezer materialen is een vormgeving uit de traditioneele vormgeving af te leiden. Ook hier was integendeel de traditioneele vormgeving beletsel tot volledige ontplooiïng hunner mogelijkheden.

Nadat aanvankelijk van het ijzer groote verwachtingen voor een nieuwe bouwkunst gekoesterd werden, geraakte het in esthetisch opzicht spoedig op den achtergrond, als gevolg zijner verkeerde toepassing.

Uit zijn zoo zichtbare stoffelijkheid — in tegenstelling tot spiegelglas b. v. dat slechts tastbaar stoffelijk is — had men zijn bestemdheid tot massa- en vlakbeelding afgeleid, zonder te bedenken dat het karakteristieke van een ijzerconstructie juist gelegen is in de mogelijkheid om met een minimum van materiaal aan een maximum van kracht weerstand te bieden, zooals dit in het vakwerk tot hoogste uitdrukking komt. In zijn meest geëigenden vorm van toepassing is de verschijningskarakteristiek van het ijzer dan ook doorzichtig, meer open dan gesloten. Zijn bouwkunstige waarde ligt dientengevolge in het uitbeelden van leegte, niet van volheid, d. w. z. in het scheppen van tegenstelling tot de geslotenheid van het muurvlak, en niet in het samenhangend uitbreiden daarvan.

Duidelijker in het oogvallend geldt dit voor het spiegelglas. Door zijn toepassing verviel de logische noodzakelijkheid tot het indeelen van ramen in betrekkelijk kleine deelen door middel van het bekende netwerk van houten regels, dat optisch de geslotenheid van het muurvlak, als het ware, over de raamopening voortzet.

Een spiegelruit, zuiver toegepast, werkt in architectuur als opening zonder meer. Daar waar haar afmetingen zoodanig moeten zijn, dat onderindeeling noodzakelijk is,

worden de deelen zoo groot, dat slechts ijzeren regels voldoende stabiliteit waarborgen: haar open karakter gaat dus ook dan niet verloren.

De bouwkunstige oplossing van een dergelijke ruit bevredigt constructief en esthetisch slechts dan, als zij inderdaad als opening uitgebeeld is, d.w.z. als zij bij den beschouwer den indruk vestigt door middel van een, statisch behoorlijk ondersteunde, doeltreffende ontlastingsconstructie organisch in het bouwkunstig geheel opgenomen te zijn.

Zuivere toepassing van ijzer en spiegelglas op deze grondslagen zal het open element in de architectuur zoodanig kunnen versterken, dat de toekomstige bouwkunst — op volkomen rationeele wijze — haar uiterlijke zwaarte in hooge mate zal kunnen overwinnen.

Overeenkomstige perspectieven opent de zuivere toepassing van gewapend beton.

Zijn esthetische mogelijkheden zijn — gezien de beperkingen, welke baksteen aan de architectonische vormgeving oplegt — zoo groot, dat zijn meer uitgebreide toepassing op den duur verlossend voor de uitbeeldingsvrijheid der bouwkunst kan blijken.

De noodzakelijke ondergeschiktheid aan bepaalde maatverhoudingen, het afhankelijk zijn van, door deze maatverhoudingen evenzeer bepaalde, boogvormen, leggen de vormgeving bij toepassing van baksteen in hooge mate aan banden.

Bovendien belet de ongeschiktheid van het materiaal om trekspanningen op te nemen — afgezien van constructieve afwijkingen, als het ophangen van steenen aan ijzerdraad, enz. — het daarin construeeren van eenigszins belangrijke horizontale overspanningen of uitkragingen. De combinatie der daartoe alsdan vereischte hulpmaterialen: hout, ijzer, gewapend beton, enz. met baksteen is voor dergelijke gevallen te heterogeen om in het algemeen tot bevredigende oplossingen te kunnen leiden. Gaat men niet tot bepleistering over, dan zijn in baksteen een strakke, zuivere lijn, noch een zuiver homogeen vlak te construeeren: de kleine deelen en 't groote aantal voegen beletten dit.

In gewapend beton daarentegen is homogene samenstelling van dragende en gedragen deelen, zoowel als horizontale uitbreiding van belangrijke afmetingen en zuivere vlak- en massabegrenzing mogelijk. Maar bovendien kan, in afwijking van het oude steun- en laststelsel, waarmede van beneden naar boven slechts *in* (d. w. z. naar achteren) gebouwd kan worden, van beneden naar boven ook *uit* (d. w. z. naar voren) gebouwd worden. Met dit laatste is de mogelijkheid geschapen tot eene nieuwe bouwkunstige plastiek, die in combinatie met de uitbeeldingsmogelijkheden van ijzer en en spiegelglas — op zuiver constructieven basis — aanleiding kan zijn tot het ontstaan eener bouwkunst van optisch-immateriëele, haast zwevende, verschijningskarakteristiek.

Als laatste belangrijke factor van directen aard voor de vernieuwing der architectuur is ten slotte de kleur nog te noemen.

Het kleurelement is in de tegenwoordige bouwkunst, als regel, aan een jammerlijke onverschilligheid overgeleverd.

Eenerzijds is dit te verklaren uit de eenzijdige concentratie der schilderkunstige aandacht op het afzonderlijke geval, op het vrije of toegepaste schilderij en de decoratie, maar anderzijds liggen in de tegenwoordig gebruikelijke bouwkundige materialen zelf zoo talrijke belemmeringen tot kleurontwikkeling, dat, zonder verandering van materiaal, geen verbetering te wachten is. In 't bizonder het materiaal tot samenstelling der muren is hierbij van belang.

Vrijwel aan elk tegenwoordig bouwwerk overheerscht het muurmateriaal de andere materialen door massa en bijgevolg ook door kleur. Voor het schilderkunstig accent van een bouwwerk is daarom — bij evenwichtige kleuruitbeelding — de keuze van het muurmateriaal reeds dadelijk beslissend. Valt het schilderkunstig accent van het muurmateriaal op het picturale, d.w.z. op het genuanceerde, op stemming,

dan is daarmede de kleuruitbeelding van het geheele bouwwerk op het genuanceerde, dus op stemming, aangewezen.

In ons land van overheerschenden baksteenbouw is dit laatste bijna altijd het geval. De schilderkunstige waarde van den baksteen ligt — evenals die der meeste, volgens ambachtelijke technieken geproduceerde materialen — niet in zijn kleur als zoodanig, welke als geheel bruin-grauw te noemen is, maar in het geschakeerde van zijn kleur, in de nuance. Zuivere heldere kleur blijft tegenover een dergelijken achtergrond zonder uitwerking: zij valt er uit of wordt door de overheerschende grauwheid onderdrukt.

Maar bovendien is de kleurwaarde van den baksteen — in tegenstelling tot die van verf b.v. — van natuurlijken aard, d.w.z. haar waarde, als zoodanig, verhoogt onder den invloed van het weer!

Aangezien de kleurwaarde der verf constant is — althans behoort te zijn — is de kleurharmonie tusschen baksteen en verf aan veranderlijkheid onderhevig, zoodat een aanvankelijke harmonie reeds na eenige weken in disharmonie verkeerd kan zijn. Disharmonie, die bij toepassing van heldere kleur scherper in 't oog springt, dan bij meer neutrale kleur, een omstandigheid, waaraan waarschijnlijk de, vooral op 't land zoo langen tijd in zwang gebleven, voorkeur voor steengrijs en donkergroen is toe te schrijven.

Naast de eerder genoemde redenen is ook hierin een blijvende belemmering tot het ontwikkelen der kleur bij toepassing van baksteen te zoeken.

Verblend- en geglazuurde steen, zoowel als gepleisterd muurwerk, verkeeren in dit opzicht reeds in gunstiger omstandigheden.

Maar bovenal de met steeds korter tusschenpoozen opdoemende uitvindingen tot gladde en helkleurige afwerking van gepleisterde en betonoppervlakken, openen zoo belangrijk uitzicht voor de ontwikkeling der kleur in de bouwkunst, dat zij in samenwerking met de aangetoonde nieuwe vormmogelijkheden het totaalaspect der architectuur volledig kunnen wijzigen.

Samenvattende valt te concludeeren, dat een zich rationeel op de moderne levensomstandigheden baseerende bouwkunst, in elk opzicht een tegenstelling zal vormen tot de tegenwoordige bouwkunst. Zonder in dor rationalisme te vervallen, zal zij vóór alles zakelijk zijn, maar in deze zakelijkheid reeds dadelijk het hoogere beleven.

In de scherpst mogelijke tegenstelling tot de ontechnische, vorm- en kleurlooze producten der oogenblikkelijke inspiratie, zooals wij die kennen, zal zij de haar gestelde opgaven in volkomen overgave aan het doel, op haast onpersoonlijke, technisch-beeldende, wijze, tot organismen van klaren vorm en zuivere verhouding beelden.

In plaats van de natuurlijke aantrekkelijkheid van het ongecultiveerde materiaal, van het gebrokene van het glas, de bewogenheid van het oppervlak, het troebele van de kleur, het geschifte van de glazuur, het verweerde van den muur, enz. zal zij de bekoring ontvouwen van het gecultiveerde materiaal, van het klare van het glas, het glimmende en rondende van het oppervlak, het glanzende van de verf, het glinsterende van het staal, het schitterende van de kleur, enz.

Zoo wijst de tendenz der architectonische ontwikkeling naar een bouwkunst, die in wezen meer aan het stoffelijke gebonden dan vroeger, in verschijning daar meer boven uit zal zijn: die zich, los van alle impressionistische stemmingsbeelding, in volheid van licht, ontwikkelt naar een zuiverheid van verhouding, een blankheid van kleur, en een organische klaarheid van vorm, die door het ontbreken van elke bijkomstigheid de klassieke zuiverheid zal kunnen overtreffen.

Rotterdam, Februari '21.

AMSTERDAMSCHE TENTOONSTELLING VAN WONINGINRICHTING IN HET STEDELIJK MUSEUM.

De pogingen om de arbeiderswoning te brengen op een voldoend praktisch en aesthetisch peil, zullen wel van een bevredigend resultaat afblijven, zoolang aan die pogingen niet meer dan tot nu toe door het arbeiderselement zelf wordt deelgenomen. Het is nu eenmaal zoo, dat iedereen er gaarne op gesteld is, dat er, wanneer er over hem wordt bedisseld, er toch nog eenigermate rekening wordt gehouden met wat hij zelf voelt en wil. En tegenover al het goede, dat de huidige woninghervormers in zich hebben, moet men toch nog helaas opmerken, dat ze tegenover de arbeiderspsyche wat vaderlijk-opvoedend zijn. Men leert b.v. de arbeiders wonen! Men leert ze wáár hun tafel moet worden geplaatst, wáár hun lamp moet hangen, wáár hun bed moet staan. En om de ongehoorzamen hun les goed te leeren, plaatst men het raam in den hoek opdat dáár voor en vooral niet in het midden der kamer de tafel kome, schroeft men de lampehaak uitmiddelpuntig in het plafond, opdat de lamp des arbeiders niet in het midden van zijn kamer hange, en timmert men in één bepaalde hoek van zijn woonvertrek zijn bed vast, opdat hij niet dáár, waar het hem nu eens zou lusten, maar hier zijn achturige slaap geniete.

Alles in naam der hygiéne, der sociale voorzorg en der aan te leeren begrippen omtrent „echte" huiselijkheid.

En over den arbeider, die zijn tafel parmantig in het midden zet van zijn kamer, dat malle naar den hoek verwaaide raam van 's morgens vroeg tot 's avonds laat verwenscht, die aan de lampehaak zijn kanariekooi en zijn lamp aan een vernuftig gespannen ijzerdraad in de kleur van het plafond hangt, en zijn vastgetimmerd bed eenvoudig stuk zaagt om het te reconstrueeren in den uitbouw van zijn woonkamer, vanwege het schoone uitzicht op de pinkelende sterretjes rond middernacht, over zoo'n onbekeerbare schudt men meewarig het hoofd en er rijst twijfel in de boezems der woninghervormers, die niettemin hun wenkbrauwen fronsen.

En vooral ook moet nog de smaak van den arbeider ontwikkeld, verbeterd, vooral verfijnd worden. In naam der schoonheid, o arbeider! ziehier een theetafel . . . . . ontworpen door de gevoelige hand van den kunstenaar Grimmon, zie hier een pul uit het magazijn van N. F. van Gelder & Co. Staffordshire Warehouse, zie daar aan Uwen wand een Isographie van van Meurs, voorstellende een Herdersjongen van J. F. Millet, een beroemd Fransch schilder uit de 19de eeuw, in lijst en achter glas. En voortaan zult gij slapen o arbeider!, in dít hemelsblauwe ledikant met deze witte sterren, en dáár Uwe vrouw; van haar zult gij des nachts gescheiden zijn door deze tabouret en dít nachtkastje met afgesloten medicijnberging, voortaan zult gij U scheren voor dézen spiegel, links de zeep, rechts de kwast en Uwe vrouw zal zich spiegelen in dit triptiek, één glas voor haar effen voorhoofd, haar neus, haar kin en haren blanken hals, één glas voor hare linker wang, het andere voor de rechter.

En dit alles in de blauwe met grijs gemengde kleuren, opdat als gij nederligt in Uwe sponde, de schoonheid binnenstroome en dóórwerke tot op Uw gebeent!

Zoo wordt de smaak van den arbeider onder voogdij gesteld van hen, die hun smaak ontwikkeld, interessant, gevoelig en mooi vinden. Maar het idee van den arbeider om onder de smaak-voogdij van een anderen sterveling te moeten staan, al is dit welgemeend en oprecht bedoeld, moet toch op den duur niet opwekkend zijn. Als zooiets eens krachtig beseft wordt, dan moet die schoonheids-cultuur hem wel tot een obsessie worden. . . . . Maar moet de schoonheid niet gebracht worden tot levensvreugde? Laat men oppassen dat deze in de geboorte niet reeds wordt verstikt. Het gevoel, dat dit zou kunnen gebeuren, komt wel eens boven.

En dat gevoel is natuurlijk niet geheel te onderdrukken bij het rondwandelen op de Tentoonstelling van Woninginrichting in het Stedelijk Museum te Amsterdam,

Behoort bij het Bouwkundig Weekblad van 18 Juni 1921. No. 25.

maar niettemin is te erkennen, dat zij uit het oogpunt van verbetering en verfraaiïng van het eenvoudige interieur in 't algemeen veel geslaagde dingen laat zien. De Tentoonstelling is ingedeeld naar het plan van de Architecten Heineke en Kuipers, op de gebruikelijke manier, door ter halve hoogte van de Museumzalen een velum te spannen en daaronder een soort doolhof te formeeren waarin het vermoeiend loopen is.

Waarom aanvaardt men niet liever de tentoonstellingszaal zooals zij is en timmert daar eenvoudig en eerlijk de afzonderlijke vertrekken in af. Er is nu o.m.een hal met koepel, maar in zijn doorzichtigheid zegt die koepel weinig.

In volgorde zijn nu geëxposeerd een arbeiders woon- en slaapkamer naar een ontwerp van den heer H. van Dorp, een dito naar het ontwerp van den heer A. H. Jansen, van de Architecten Heineke en Kuipers en van den Architect Piet Kramer; een woon- en slaapkamer voor den middenstand naar ontwerp van den heer M. P. de Koo en een woon-, slaap- en kinderkamer voor den middenstand, ingericht naar het ontwerp van den heer E. Grimmon. Verder is er een arbeiders-keuken met — naar de catalogus vermeld — een aangrenzende waranda en waschhok en een keuken voor den middenstand, ingericht naar het ontwerp van een daartoe speciaal ingestelde Commissie, bestaande uit 5 dames en 6 heeren. Ten slotte is er een zaal, waarin afzonderlijk verschillende gebruiksvoorwerpen, als matten, glaswerk, tapijten, behangselpapier, rietwerk meubels enz. zijn geëxposeerd.

Er is voor deze Tentoonstelling een uitstekende catalogus gemaakt, waarin verschillende deskundigen de aparte afdeelingen van de Tentoonstelling met een enkel woord bespreken. Zoo schrijft de heer Ir. A. R. Hulshoff over wat met deze Tentoonstelling wordt beoogd.

Hij schrijft o.m.: „Bij het ontwerpen van de verschillende interieurs is er, door de ontwerpers naar gestreefd te bereiken, dat woninginrichtingen tentoon gesteld zouden kunnen worden die aan aesthetische eischen kunnen voldoen, soliede zijn en door iemand met beperkte middelen — ook en vooral door den arbeider — bekostigd kunnen worden. Zoo luidde in het algemeen de opdracht van de Tentoonstellings-Commissie aan de ontwerpers. Het spreekt vanzelf, dat de Commissie — als de bedoeling die zij had bereikt — verder geenerlei invloed heeft willen uitoefenen op kleur, vorm en materiaal van de verschillende meubels. Juist om het doel van deze Tentoonstelling te bereiken is niet aan fabrikanten of winkeliers gevraagd om tentoon te stellen, stands te willen huren, doch heeft de Commissie aan kunstenaars gevraagd met hen te willen medewerken om te laten zien wat zij gezamenlijk goed vonden en is dus daardoor niet gedwongen geweest af te wachten wat een in deze zaken belang hebbende goed zou vinden, te laten zien. De ontwerpers hebben er naar gestreefd van elk vertrek een geheel, een eenheid te maken".

Verder wijst de heer Hulshoff er op, dat de interieurs niet „af" zijn. Door honderd en één kleinigheden moet een kamer „bewoond", gezellig gemaakt worden. Het zal wel volgens schrijver dikwijls de huisvrouw zijn, die met fijne intuïtie dàt aanbrengt, of verschikt om van het vertrek een warm gezellig „thuis" te maken.

Over de prijzen deelt de Heer Hulshoff nog mede, dat deze bij de verschillende woninginrichtingen ook in details zijn vermeld, maar men houde er ten zeerste rekening mee, dat de hier vermelde prijzen te hoog zijn.

Alleen in het geval, dat men werkelijk zoo zou verlangen naar deze meubels, dat zij massa artikelen zouden kunnen worden, zouden de prijzen in de toekomst lager kunnen zijn.

Ten slotte wijst hij er op, dat het de bedoeling is geweest om een richting te geven om, tot iets goeds in de meubileering te komen. Het is mogelijk geworden in de laatste jaren, indien men slechts op de juiste plaatsen zoeke, zijn woning voor betrekkelijk weinig geld, gezellig te maken met voorwerpen van kunst en gebruikskunst goed van kleur en goed van vorm".

Tot zoover de heer Hulshoff in den catalogus.

Wat de geëxposeerde meubelinrichtingen aangaat, viel het ons op dat voor arbeiders de prijzen der meubels van de heeren van Dorp, Jansen, Heineke en Kuipers en Kramer inderdaad te hoog zijn. Zoo kost het door den heer van Dorp ontworpen woonkamer ameublement ruim f 400.—, het daarbij passende slaapkamer ameublement f 520.—. Dit is zeker voor een arbeider, die zich gaat inrichten een te hoog bedrag als hij daarbij ook nog voor zijn keuken en nog andere vertrekken moet zorgen. Mogelijk zou er een som van f 170.— kunnen worden bezuinigd voor een buffet en nog een en ander voor kleine niet direct noodige meubels, maar het blijft niettemin te hoog. Er is o.i. ook niet naar strikte vereenvoudiging gestreefd. Maar in het teveel aan kosten ligt ook waarschijnlijk wel de meerdere aantrekkelijkheid van deze meubels boven die andere, die goed van vorm en verhouding, toch dáárop te veel uitdrukkelijk en te uitsluitend den nadruk leggen.

De interieurs van de heeren Jansen, Heineke en Kuipers loopen ook om deze prijzen. Al deze genoemde ontwerpers hebben getracht iets bijzonders te vervaardigen; daarin is de heer van Dorp wel het meest, de heeren Heineke en Kuipers, omdat ze zoo bijzonder zijn, wel het minst geslaagd. De heer Piet Kramer komt heel gezellig voor den dag. Voor de somma van f 900.— te samen levert hij een woonkamer en slaapkamer. Men kijkt heel knus door de ruitjes naar binnen en daar ontwaart men helroode meubels, die zeer geslaagd van vorm zijn, doch niet alle even praktisch. Zoo is de divan niet alleen voor een arbeiderswoonvertrek, maar ook voor het normale menschelijk zitvlak veel te breed genomen. Het geheel is echter zeer huiselijk en men denkt onwillekeurig aan Klaartje Donze, die in de vensterbank van de zijkamer zat en een schelkoord maakte.

De middenstanders voor wie ook eenige vertrekken zijn ingericht, o. a. door de heeren N. P. de Koo en E. Grimmon moeten in doorsnee wat meer betalen, maar daar krijgen zij op deze Tentoonstelling wel duurder maar geenszins karaktervoller meubels voor dan de arbeiders. En van onpraktisch gesproken kan het erger dan de fauteuils van de Koo!

Een bijzondere inzending, eenigszins apart staande, is die van den heer J. A. Huizinga te Groningen, die een zit-slaapkamer exposeert, waarin wij aantreffen een model-bed-boekenkast en een wasch-kleedkast een en ander geschikt voor alleen wonende dames en heeren, voor wie het tegenwoordig moeilijk is een zit en een slaapkamer te bemachtigen. Ik heb in deze combinaties zeer weinig vertrouwen dat zij blijvend zullen voldoen. Met de nieuwigheid zal de aardigheid er ook gauw afwezen. Bovendien is een huis geen schip waar dergelijk ingenieuse combinaties rationeel zijn.

De keuken voor den middenstander is een prachtkeuken. Zij heeft het formaat van een kleine salon en is hard geel geschilderd dat met zwarte randen is afgezet de gordijntjes zijn paars, en alles glimt van vergenoegen. Oppervlakkig zou men niet zeggen dat dit alles werd uitgedacht door slechts 5 dames en 6 heeren, maar als men zich alles heeft laten demonstreeren blijkt wel hoe vindingrijk en vernuftig alles bedacht en verzonnen is.

De gootsteen is middenin het aanrecht opgesteld, men heeft nu gelegenheid links en rechts van het aanrecht de afgespoelde en afgedroogde schalen en vaatwerken neer te leggen. Dit lijkt hoogst praktisch, doch een en ander is wel wat te mooi voorgesteld want in weinige keukens- de speciale Commissie zal dat ook wel weten — is het aanrecht gewoonlijk zoo lang als in deze modelkeuken. Gaat er van een smal aanrecht — zooals de aanrechten doorgaans plegen te zijn — in het midden nog een moot af voor de gootsteen, dan blijven er aan weerskanten twee ongelukkige stukjes over, waaraan de huisvrouw weinig praktisch nut zal hebben.

De electriciteit neemt op iedere Tentoonstelling altijd een voorname plaats in. Op deze Tentoonstelling dus ook. De Gem. Electriciteit werken is flink vertegenwoordigd en men rekent U voor, hoe weinig centen het kost een bad te nemen, een halve liter melk te koken, een verkleumde voet te ontdooien en een meter van Uw looper, nadat de anthraciet is binnengebracht, absoluut stofvrij te maken, 10 dames het haar te drogen en 2000 sigaren aan te steken.

De electrificatie van het huishouden wordt hier krachtig gepropageerd. Alles klinkt inderdaad aanlokkelijk en een electrische mevrouw geeft aantrekkelijke perpectieven, ook voor den architect. Hij bestudeere deze stand dus wel.

In de afdeeling gebruiksvoorwerpen troffen wij aardige goedkoope artikelen. En al is lang niet alles wat hier ligt en hangt geschikt voor het peil waarop het bestuur deze Tentoonstelling heeft gebracht, niettemin is er voor menig bezoeker juist hier wat van zijn gading, wat betreft goedkoope en degelijke matten, behangsels, bekleedingsstoffen enz.

Tusschen dit alles ligt de bibliotheek, die arbeiders- en middenstands lectuur bevat en boekwerken over woninginrichting.

Zoo geeft deze Tentoonstelling die tot 30 Juni a.s. open blijft, voor den architect in het bijzonder veel, waar hij in zijn praktijk nut van kan trekken.

Een bezoek er aan kunnen wij hem zeker aanraden; hij neme dan tevens een lot à f 1.50, hij heeft dan kans een heel ameublement te trekken.

Hij heeft dan het goede voorbeeld thuis.

J. P. M.

DE BETEEKENIS DER MECHANISCHE ESTHETIEK VOOR DE ARCHITECTUUR EN DE ANDERE VAKKEN:

door THEO VAN DOESBURG.

„L'adoration du machinisme et sa révélation auront eu leurs Jean Jacques, comme la nature".

„L'adoration de la machine n'a pas tué les vieilles passions. La machine s'en nourrit".

ANDRÉ SALMON.

De motor heeft niet slechts onze sensaties vernieuwd, maar ook verdiept en vermenigvuldigd. De nieuwe onpersoonlijke, wijl onopzettelijke schoonheid, gebaseerd op de géometrie en de mechanica, heeft ons voor goed afkeerig gemaakt van het vage, sentimenteel-romantische caoutchouc-lyrisme. Het moderne leven met zijn menigvuldigheid van tegenstrijdige sensaties, heeft ons dynamisch levensbesef versterkt en de beknoptheid van de synthetische exactheid neergelegd in de moderne machinerie is ons geworden tot een voorbeeld van zekere en vaste beelding.

De wil, uitdrukking te geven aan het absolute, heeft ons de meest stoutmoedige constructies doen vinden. De liefde voor de vage romantiek van oude gevels en puinhoopen correspondeert op een levensgevoel, waarbij de mensch onmiddellijk betrokken was in de natuur. Deze *willooze* toestand bracht een vage en schemerachtige schoonheid voort, die, mag zij zich ook al bestendigen, vreemd is aan onzen tijd.

In de koele en gave zekerheid der machines en der moderne producten openbaart zich beter dan in welke kunst ook, de wil, tijd en ruimte op de materie te veroveren. Zooals in de moderne lichte brugconstructie de zwaartekracht is gecalculeerd, zoo is in de moderne fabrieksarchitectuur het licht (de ruimte) door getal en maat tot bepaaldheid gesteld. De wil, die zich openbaart in de stoute berekening van ruimte — tijd — en zwaartekracht drijft ons door de exactheid der verhoudingen naar een schoonheidsontroering, die alle vroegere overtreft en welke zonder een totaal nieuw inzicht van tijd en ruimte (de voornaamste elementen van muziek en plastiek) onmogelijk zou zijn.

In nog grooter mate openbaart zich dit bewustzijn in de dynamische schoonheid der machines, waardoor wij beseffen, dat wij hier te doen hebben met eene geheel andere esthetica dan die van onze statische en doode kunstproducten. In het nieuwe besef van de gelijktijdigheid, van betrekkelijk en absoluut, van tijd en ruimte, zijn wij bevrijd van alle vage naturalistische aandoeningen, welke wij in drie dimensies

als ruimte en in één dimensie als tijd ondervonden. Kunst, godsdienst en filosofie breiden zich uit of zijn beperkt tot de wetenschappelijke ondervindingen van een bepaald tijdperk. Vooral de architectuur is zonder 'n wetenschappelijken inslag ondenkbaar. De calculatie van steun en druk, van licht en ruimte enz., maken voor het grootste deel de architectuur.

De distributie van het licht, de indeeling der ruimte hebben weder hun wetenschappelijken ondergrond. Zoodra de zuiver functioneele indeeling door getal en maat, mathematisch is beheerscht en onderworpen aan den scheppenden wil, wordt de berekening tot monumentale schoonheid. Eerst dan zal deze schoonheid kunnen voldoen aan de eischen der mechanische esthetiek der nieuwere tijden.

Door verrijking der wetenschap op elk gebied zijn wij in staat vooral in de mechanische productie, uitdrukking te geven aan verhoudingen waarvoor nog geen filosofie of kunst gevonden is. Vandaar dat de ontroering te weeg gebracht door een in werking zijnde machine elke opzettelijke kunstontroering overtreft.

In plaats van de liefde tot de eenzaamheid, voor ruïnes, het pessimisme, gebladderde gevels, den dood en alle rudimenten van een ineenstortende natuurromantiek waaruit vroegere generaties hun opzettelijke kunstemoties distilleerden, zijn wij de groote en gave schoonheid gaan beseffen van het blanke en ranke mechanisme, geboren uit de absolute berekening, de zekerheid en de macht van den wil. Nog nimmer was mij dit zoo duidelijk als bij het zien van een horizontaal functioneerende soldeermachine op de Bovisa te Milaan. Het is niet waar dat deze blinkende mechanische dieren alleen nuttig zijn, want op het oogenblik dat de handle van den motor wordt omgelegd en de twee rood koperen kubissen, waartusschen de aan een te lasschen staafjes zich bevinden mechanisch naar elkaar worden toegedreven (met onwrikbare zekerheid) en er in minder dan 'n seconde zich, electrisch, 'n gloeiwarmte ontwikkelt, die de twee staafjes aaneenlascht, gaat er een ontroering door de menigte die de emotie voor elk opzettelijk kunstgewrocht als b. v. voor de „Joconda", van Da Vinci volkomen overtreft. In de dynamische schoonheidsbeleving der mechanische esthetiek voelen we ons verbroederd in de absolute zekerheid van de berekening.

Licht, warmte, ruimte, tijd, beweging, alles wat de opzettelijke kunst van vroeger *afzonderlijk* gaf, is hier gesynthetiseerd, gecalculeerd, beheerscht. De emotie die door ons heen gaat is niet zinnelijk maar overzinnelijk, omdat zij voortvloeit uit onze beleving van de verlossing uit de banden der chaotische natuur.

Tegenover de vage en romantische kunstesthetiek stelt de mechanische esthetiek als grondvoorwaarden: orde, properheid, berekening, zekerheid, vastheid, beheersching, verhouding en stoutmoedigheid. En onwrikbaar staat het leven met zijn volheid hier gebeeld, in de onopzettelijke schoonheid van het ijzer, het vuur, de beweging, het koper en het licht.

Zoolang het materiaal niet gevonden is waarin ook architectonisch de moderne esthetiek van onzen tijd, geboren uit de esthetisch practische eischen van de moderne cultuur, zich kan verwerkelijken, zal daarin een even vaste en reëele beelding onmogelijk blijven. Merkwaardig is, dat in de modern mechanische productie, *het rechte* domineert. Dit treft ons ook in de functie der meetmachines, die op elke stof en in elke verhouding mechanisch 'n stramien weten te scheppen van onovertrefbare exactheid. Zoowel dynamisch, mechanisch als esthetisch begint in stand, in lijn en in verhouding het rechte 'n groote cultureele beteekenis te krijgen.

Merkwaardig is wat Le Corbusier daarover schrijft in verband met de toepassing van het gewapend beton (ciment armé). „Le ciment armé est un procédé libérateur en ceci qu'il autorise les portées considérables, la suppression des murs portants, qu'il aère la construction. De plus, le ciment armé, au contraire de ce qui vient d'être rappelé ci-dessus, procède avant tout de la droite, de l'horizontale qui prend ici une importance décisive. Les arceaux, les voûtes, sauf sous certaines modalités très caractérisées, n'ont

plus rien à faire avec le ciment armé." En verder: Le ciment armé, à côté de bien d'autres conséquences esthétiques, apporte cette donnée fondamentale de la droite qui est une donnée digne de ce temps et digne de plaire aux gens de notre temps. Or, c'est là une innovation qui déplaît encore aux architectes; le nationalisme même s'en mêle et certains beaux esprits ont décrété que la ligne droite était „boche" (voir le Parthénon, les temples égyptiens et les palais de Gabriel). La ligne droite, c'est l'un des droits de l'homme."

Volgens de nieuwere inzichten is het huis evenzeer een statisch dynamisch kultuurproduct als de machine, de aeroplane, de automobiel en willen onze esthetische ervaringen worden opgevoerd tot dezelfde hoogte als bij het abstract concreet beleven van een in werking zijnde machine, dan zal het huis in de eerste plaats begrepen worden, als het practisch mooie apparaat van onze levensfunctie. Daarin is niets dat niet bijdraagt deze functie inderdaad ritueel te maken.

Meer dan de ingenieurs zullen de architecten angstig zijn „de mechanische esthetiek" te aanvaarden. Zij zullen bevreesd zijn de uitdrukking van hun esthetische verlangens er bij in te boeten, maar ik zeg hun met besliste zekerheid, dat indien zij éénmaal den toover van het beeldend mechanisme begrepen hebben, zij slechts uit deze esthetiek 'n vaste en onverwoestbare schoonheid kunnen realiseeren, beter dan door de kunstmatig gewilde misvorming van het materiaal in een of andere ornamentale figuur. Geen betere architectuur, dan die, welke de heele menschelijke levensfunctie calculeert in de machinaal verwerkte materialen, in de indeeling van het licht, de ruimte, de volume en de kleur. Ieder heeft het verlossingsgevoel door de stoute berekening van vlucht, zwaartekracht en beweging ondervonden bij het zien van de aéroplane in „the looping the loop". De macht van den menschelijken wil en de beheersching van de natuurlijke elementen en de materie door de constructieve berekening, zijn de grondslagen geworden van een nieuwe, consequente schoonheidsbeleving en de nieuwe esthetiek (noemen wij haar gemakshalve de mechanische) is daarvan het onmiddellijk gevolg. De nieuwe stijl zal mechanisch zijn, in zijn producten synthetiseerend alle elementen waaruit vroegere generaties hun apart kunstidealisme putten. De nieuwe mechanische stijl zal niet slechts de uitdrukking mogelijk maken van onze geërfde en stoutste schoonheidsverlangens, maar hij zal tevens de mechanische socialisatie verwezenlijken, omdat uit dezen stijl vanzelf de bevrijding moet volgen van het individu en de massa uit de knechtschap van het handwerk.

Milaan—München, April 1921. (Wordt vervolgd).

ONTVANGEN BOEKWERKEN.

Schets der ontwikkeling van het huisuitzicht in Vlaanderen, door Edward Leonard. 74 afbeeldingen. Prijs 1,80 fr.

Dit werkje verscheen als een nummer van een verzameling boekjes, genoemd: Verhandeling van de Algemeene Katholieke Vlaamsche Hoogeschooluitbreiding.

Dit nummer geeft van de serie geen pretentieus idee, wij in Holland met ons fraai verzorgde en geïllustreerde goedkoope boek, zouden zoo iets als hier geboden wordt, allicht een beter cachet hebben gegeven. Dit boekje is niets meer en niets minder dan echt Vlaamsch. Maar daar ontleent het dan ook zijn aantrekkelijkheid aan. De behandeling van het onderwerp, de taal van het geschrevene, en de keuze van het illustratiemateriaal is simpel, duidelijk en goed, en geeft in een luttel aantal bladzijden zoo'n goed overzicht van den merkwaardigen huizenbouw in Vlaanderen. En wat de schrijver zegt over het werk van moderne (nu al weer verouderde) architecten, is eerlijk en oprecht geuit. Het is een aardig boekje voor de kennis van de Belgische bouwkunst — blijft die hier te lande in 't algemeen ook niet beperkt tot het elementaire? — van waarde.

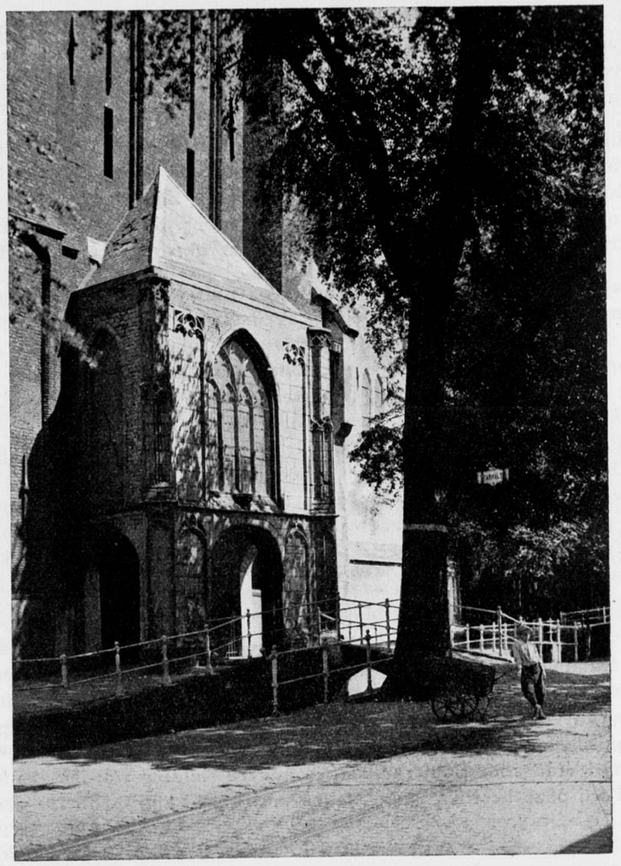

WAAR HET OM GAAT.

Waar het om gaat, zeggen de plaatjes wel. Het gaat om het behoud van het prachtige schoon van deze oude gracht. Denk niet, lezer, dat dit de eenige gracht van zulk een gave schoonheid in ons land is. Denk ook vooral niet, dat het de eerste gracht zou zijn, voor wier schoonheid hier in de bres wordt gesprongen. Er zijn al tallooze grachtjes en ook heele dorpen door electrische trams bedorven of totaal verminkt.

Dat is zeker te betreuren, ook als weten wij, als troost, dat er nog vele mooie grachten over zijn gelukkig.

Wij zijn tot op zekere hoogte aan het sinistere bedrijf van het bederven van stadsschoon gewend geraakt.

Maar al zijn we er nog zoo aan gewend, toch zullen we ons laten hooren, telkens als er weer wat moois ten offer moet vallen, vóór wordt ingezien, dat stedenschoonheid en verkeer werkelijk geen vijanden behoeven te zijn. Maar dan moet het verkeer wat meer wellevend zijn in zijn manier van optreden, wat minder linksch en wat van minder hoogen toon. De schoonheid is van goede huize, en vindt dat alles wat onverdragelijk.

Behoort bij het Bouwkundig Weekblad van 25 Juni 1921. No. 26.

Als het verkeer wat inbindt en een toontje lager aanslaat, zal de schoonheid welwillend tegenover hem kunnen staan. Het verdwijnen van wat moois in onze steden en dorpen voor iets dat strikt noodzakelijk is, zal dan niet meer zoo een barbaarsch karakter dragen.

J. P. M.

Natuurlijk betreur ik het, dat Delft ook wordt verknoeid. Van '75 tot '77 heb ik les gehad van le Comte en Gugel. Ik kan dus het Oude Delft heel goed. Maar worden niet alle steden door die vervloekte trams bedorven? Zijn in Amsterdam niet Linden- en Rozen- en andere grachten gedempt voor die trams, de N.-Z. Voorburgwal, enfin, U weet het zelf wel en het is overal, in België, in Frankrijk, overal.

G. H. BREITNER.

De misstand zoowel uit stedebouwkundig- als uit verkeersoogpunt, van de huidige stoomtram over het Oude Delft te Delft is reeds lang gebleken en erkend. Deze te bestendigen en te verergeren door een electrischen sneldienst, als hier op den duur wordt beoogd, brengt de dagen van „Holland op zijn smalst" weer levendig in herinnering: *Jacht naar twijfelachtig en gering materieel voordeel van 't oogenblik, tegenover zekerheid van groot verlies van hooger waarde voor altijd!*

Het is immers maar al te duidelijk, wat er met straatvlakken, bruggen, boomen en de geheele sfeer, van deze stad van schoonheid en historie dreigt te geschieden!

Delft betreurt reeds vandalismen door vroegere machthebbers gevoteerd, mogen de huidige gemeenteraadsleden zoowel en bloc als voor eigen geweten, de verantwoording afwijzen mede te werken tot welke oplossing ook, die de kern van het Delftsche stadsschoon raakt.

S. DE CLERCQ,
Architect B.N.A.

Ik acht het bepaald onverantwoordelijk het Oude Delft door den aanleg eener Electrische tramlijn te bederven. Daarbij geef ik niet aan welke andere oplossing de gewenschte is. Maar het is hier plicht van stedebouwmeester en ingenieur om — ten koste van veel moeite en geldelijke offers — een andere oplossing te vinden, die ook technisch beter kan zijn door ruimer baan te bieden met minder gevaarlijke kruiswegen. Dit vraagstuk moet radicaal in andere richting worden gestuurd, om te bewijzen dat wij onze heerlijke oude steden nog waard zijn in de 20e eeuw.

JOSEPH CUYPERS C. B. I.
Architect B.N.A.

Het komt ook mij voor dat het aanleggen van een electrische tram langs de prachtige Oude Delft al te zeer behooren zou tot die daden van vandalisme, waartegen reeds voor 50 jaren Prof. J. A. Alberdingk Thijm een fel en dankbaar te waardeeren protest deed hooren.

Het is inderdaad te hopen, dat thans blijken moge, hoe de langdurige strijd, die sedert dien gevoerd werd, niet tevergeefsch geweest is.

Prof. Dr. A. J. DERKINDEREN.

Elk Gemeentebestuur staat af en toe voor de moeilijke taak om verschillende van de belangen, welke bij vraagstukken van stedenbouw of stadsontwikkeling een rol spelen, tegen elkander af te wegen.

Er is een tijd geweest, waarin de mannen van het verkeer niet alleen zelve meenden dat voor de belangen, die zij voorstonden, al het andere moest wijken, maar ook gemeenlijk al hun eischen wisten door te zetten. Het belang van het stedenschoon werd òf in het geheel niet gewogen, of te licht bevonden.

Die tijd ligt, zij het nog niet ver, achter ons, en, behalve misschien een enkele eenzijdige verkeersfanaticus, is ieder in de laatste jaren overtuigd geraakt van het groote belang voor stad en land, dat de nog overgebleven schoonheid van onze Nederlandsche steden — hoeveel is er niet reeds verloren gegaan! — zoo zorgvuldig mogelijk bewaard blijft.

Het Delftsche Stadsbestuur zal ongetwijfeld met kracht en met warmte strijden voor het behoud van het kostelijke stedenschoon, dat aan zijn hoede is toevertrouwd. Het kan met goeden grond aan degene, die ter wille van het tramverkeer de verminking van het Oude Delft, de roem van Delft, een trots tevens van Nederland! meent te mogen vorderen, deze woorden van Dr. Jan Veth (Bedreigde Schoonheid 1914, bladz. 38) tegemoet voeren: „overmacht van omstandigheden wordt op geen enkel gebied doorslaand geacht, wanneer hetgeen er voor zou moeten wijken, werkelijk van edelen aard wordt bevonden".

Mij dunkt waar een wil is, daar is ook een weg... voor de electrische tram te vinden, buiten het Oude Delft om.

Mr. J. P. FOCKEMA ANDREAE,
Burgemeester van Utrecht.

Utrecht, 19 Juni 1921.

DE ELECTRISCHE TRAM IN DELFT.

Aan de Redactie van het Bouwkundig Weekblad.

In antwoord op het verzoek mijn meening omtrent de electrische tram aanleg in Delft mede te deelen, bericht ik U het volgende:

Het is natuurlijk onnoodig nog eens de steden-bouwkundige schoonheid van Delft nader te bespreken; wij mogen aannemen, dat het publiek langzamerhand voldoende is ingelicht, om te begrijpen, dat Delft een van de weinige, buitengewone fraaie en tamelijk goed bewaarde oud-Hollandsche steden is. En in het bijzonder is het Oude Delft een zeldzaam mooi specimen van een oude gracht. Ieder, die in Delft woont of gewoond heeft, en wiens architectonisch gevoel niet geheel afgestompt is, kent de groote bekoring, die van deze gracht, vooral in de lente en in de herfst, uitgaat.

Wat nu het verkeersvraagstuk betreft, het is gewenscht dat ten spoedigste de bestaande rammelende, puffende en rookende stoomtram verdwijnt, en dat het nieuwe tramverkeer buiten het fraaie oude gedeelte van Delft gelegd wordt.

Dan herkrijgt het Oude Delft zijn stemming van rust en intimiteit, die zoo karakteristiek is voor onze stadsgezichten.

Vóór alles moet dus met de grootste ernst en toewijding nagegaan worden, of het dringend noodig is, dat dit verkeer door Delft gaat en zoo ja, of het dan niet elders, bijv. door de Phoenixstraat of in Hof van Delft geleid kan worden, natuurlijk zoo noodig met offers van gerief en geld.

Gelukkig wordt meer en meer de groote waarde van het stedenschoon ingezien. Stadsbouwkunst is even belangrijk, neen, feitelijk belangrijker dan schilderkunst. En de waarlijk schoone Oud-Hollandsche stadsgezichten doen in artistiek en cultureele beteekenis zeker niet onder voor de allerbeste Oud-Hollandsche schilderijen.

Welnu, voor eenige jaren heeft het Rijk een schilderijtje van Vermeer, de Melkmeid, aangekocht voor enkele tonnen gelds. Dan is het zooveel te meer de plicht van de gemeenschap, zoo noodig ook voor het behoud van het unieke Oude Delft een groot bedrag over te hebben. Want een schilderij van Vermeer, dat eventueel voor het buitenland verkocht wordt, gaat daarmede niet verloren; maar de schoonheid van een stadsgezicht, is door de ontsiering voor goed verdwenen.

Wat ook gebeure, natuurlijk moeten op het Oude Delft de gracht, de walmuren, de bruggen en de boomen geheel intakt blijven. Een raken hieraan zou getuigen van een geestelijke grofheid, van een barbarisme, die gelukkig niet meer van dezen tijd zijn. Maar zelfs het vraagstuk van *eenige kleine ontsiering* mag pas onder oogen worden gezien, als het blijkt dat zelfs niet de beste bedoeling en met een groot finantieel offer het niet mogelijk is elders de tram te leggen.

En ik heb nog geenszins den indruk, dat men inderdaad reeds een dergelijk groot offer, ook geldelijk, heeft willen brengen.

Ir. JAN GRATAMA,
Architect B.N.A.

DE ELECTRISCHE TRAMROUTE DEN HAAG, ROTTERDAM DOOR DELFT.

De protesten tegen de voorgenomen schending van het hart van Delft moeten luid weerklinken. Reeds vele jaren geleden (in November 1916) is dit gedaan door de verfraaiingsvereeniging „Delfia". Zij is daarin gesteund door verschillende vereenigingen, waaronder ook de B.N.A. De zaak is toen blijven rusten door den oorlog.

Nu zij na jaren tot uitvoering komt, blijkt het, dat zij, die haar moest voorbereiden, nog niets hebben geleerd.

Er is in 1916 door den B.N.A. aangetoond, dat in plaats van de voorgestelde route: de Geer, Koornmarkt, Wijnhaven, Hyppolytusbuurt, Oude Kerkstraat, Oude Delft (O.Z.) Noordeinde en Kalverbosch, even goed de weg kan worden genomen langs: Achterom, Zuiderstraat, Oranjeplantage, Oostplantsoen, Nieuwe Plantage en Kalverbosch.

Hierdoor wordt het mooiste stuk van Delft gespaard. Hoe de toestand zou worden, als het Oude Delft zou worden gedempt, daarvan heeft het Bouwkundig Weekblad een paar jaar geleden een drastische illustratie gegeven.

Wij kennen de motieven niet, welke tot het voorgestelde plan hebben geleid, maar zeker zal het het meest nuchtere, doch bij de z.g. modern-denkendemensch steeds inslaand motief zijn: „Het verkeer eischt het". Daarmede tracht men dempingen en andere stedenverminkingen een glimp van noodzakelijkheid te geven.
Zonder in eenige mate op de belangrijkheid der eischen, door het hedendaagsche verkeer gesteld, af te dingen, mag deze factor ten opzichte van verandering in het stadsbeeld, niet eenzijdig worden gesteld en aangevoerd om elke verandering schijn van recht te geven.

Een stad is een sterk levend geheel, een organisme, dat — wil het in werkelijkheid in leven worden gehouden — op verschillende wijze moet worden gevoed. „Een mensch zal bij brood alleen niet leven! Deze uitspraak, welke er op wijst, dat het organisme

niet alleen stoffelijk moet worden gevoed doch ook geestelijk, geldt evenzeer voor een stad. Te voldoen aan het verkeer, is een stoffelijke eisch, die moet worden vervuld, (niet buiten verhouding van andere, mede zeer belangrijke stoffelijke factoren) doch daarboven uit gaat het voldoen aan de geestelijke eischen. Wordt dit niet gedaan, dan wordt om nogmaals de mensch tot voorbeeld te nemen — deze een welgesmeerde machine, een lastdier. Doch hij zal dan niet zijn wat hij kan wezen door zijn sterkte van geest: een stuwende kracht. Wien van beiden heeft de menschheid het meest noodig voor de ontwikkeling van haar samenleving? Toch zeker hem, die door zijn sterkte van geest een persoonlijkheid is, karakter bezit. Met de stad, als lichaamsvorm der samenleving, is het evenzoo gesteld. Zij moet goed georganiseerd zijn en karakter bezitten. Stoffelijk zullen de hygiëne en het verkeer de goede circulatie in het lichaam verzekeren.

Geestelijk zullen de evenwichtigheid, de harmonie van haar onderdeelen, „het uiterlijk" (het stadsbeeld), de kleur en de aard van de in de stad verrichte werkzaamheden, „de stemming" die in een stad heerscht, bepalen en de denkwijze en de houding van haar bewoners als geheel beïnvloeden en teekenen.

Dit is geen theorie, geen abstractie, doch een levende waarheid welk elk oprecht, onpartijdig mensch, die vele andere steden bezoekt, moet erkennen. Mogen zij, die in Delft te beslissen hebben, dit wel beseffen. Het gaat hier niet om de schoonheid van hun stad als exploitatie object voor het vreemdelingenverkeer, doch om een geestelijk goed ten behoeve harer bewoners.

20 Juni 1921.

JAN DE MEYER.
Architect B.N.A.

DE ELECTRISCHE TRAMS OP HET OUDE DELFT.

Een mooi oud stadsgezicht heeft evenzeer groote opvoedende waarde als een meesterwerk van bouwkunst of een beroemd schilderij. Wie dit onnoodig verknoeid of aan vernieling blootstelt, toont hierdoor op de zelfde hoogte te staan als de verdwaasde soldaat, die tijdens de mobilisatie de Nachtwacht trachtte te verminken.

Bij den aanleg van de tram zullen eenige boomen vallen, andere zullen worden verminkt, of bij het grondwerk geknakt, tot langzaam wegkwijnen zijn gedoemd. De kaden zullen op den duur niet bestand blijken tegen den druk en de trillingen van de zware motorwagen en versterking of verbreeding eischen, waardoor het schoone stadsbeeld nog verder wordt bedorven.

Elders worden schatten uitgegeven tot verfraaiing der stad en tot verbetering van het verkeer. Zal Delft dan haar mooiste stadsgedeelte helpen verknoeien, de kosten voor het onderhoud der kaden onnoodig verhoogen en het toch reeds zoo gevaarlijk verkeer op de smalle gracht nog verder belemmeren, zoolang eene andere oplossing niet is uitgesloten?

Het ware een voorbeeld van kleinburgerlijkheid en verdwaasdheid, dat onze lachlust zoude wekken, ware het niet, dat hierdoor een der mooiste oude stadsgezichten ernstig werd bedreigd. Het zoude niet beleefd zijn tegenover den raad van Delft om aan te nemen, dat deze hiertoe zoude willen medewerken.

Leiden. Mr. Dr. J. C. OVERVOORDE.

EEN RAMP IN 'T ZICHT.

Sedert tal van dagen en tal van nachten reeds, kunt ge in gedachten duidelijk hooren luiden alle klokken van Delft, van die Oud-Hollandsche stad, onafgebroken stillekens al maar doorluidend, alsof van heinde en verre uit 't eigen en uit 't buitenland alle schilders en al heur vrinden oproepend voor de ramp te voorkomen, haar bedreigend.

Een ramp? Ja en dat een onherstelbare nog wel.

Een belegering? wel neen. Een groote brand? veel erger, haar bedreigt: de *doodstraf door electrificatie.*

Zij moet, zij zal vergiftigd worden, zoo is de verkeerseisch met een electrische kabel, met zijn steundraden of steun-net en is dat er, dan komen langs haar Oude Delft van die groote tramwagens, soms twee soms drie aaneengekoppeld, eerst om de 15 later om de tien eindelijk om de 5 minuten van 's morgens tot 's nachts gelijktijdig heen en terug rijdend met hun dreunende ijzermassa, met hun pijnlijk knarsend geluid bij het al remmend stoppen, met hun schel gefluit met hun altijd meegaande stofwolk, verstorend, neen voor goed wegnemend de rust, de stemming, al die poëzie, dier eenig mooie Oud-Hollandsche stadsgracht.

Met dat toe te laten, ook al wordt er voorloopig van die gracht ook geen enkel gedeelte gedempt, ook al blijft voorloopig het water daarin nog weerspiegelen, nog diepte en afstand, nog licht en leven geven, ook al verdwijnt vooreerst nog geen enkele harer typische bruggetjes, ook al mag het geboomte na erg gedund te zijn er in geraamte blijven staan, verdwijnt de zoo eigenaardige grachtsbeleving op marktdagen, en is met het kabelnet de schendende hand daar aanwezig, bereid, bereid om elk oogenblik in te grijpen om elk motief, elk ongeluk zelfs te benutten om het doodvonnis voor goed uit te spreken.

Zie daar wat dat onafgebroken anstig klokgelui beteekent, alle vrienden van echt stadsschoon oproepend om *dat* te beletten.

's-Gravenhage, 18 Juni 1921. C. H. PETERS
Oud Rijksbouwmeester.

In de Ned. Grondwet staat onder art. 4: „Allen die zich op het grondgebied van het Rijk bevinden, hebben gelijke aanspraak op bescherming van persoon en goederen". Zou men langzamerhand niet gaan beseffen, dat onder die goederen, behalve de stoffelijke ook de geestelijke gedacht moeten worden. Als zoodanig zal dan zeker stede- en landeschoon des te klemmender aanspraak maken op bescherming, daar zij niet een individueel, maar een sociaal eigendom zijn. Nu mag men aanvoeren dat dit zulke speciale belangen zijn en nog wel van cultureele waarde, dat deze niet in een grondwet thuis behooren. Het zij zoo, dan maar in een speciale wet de bescherming vastgelegd.

Maar ook hier heeft men tot heden toe jaren lang op een monumentenwet gewacht, hoewel vele landen die toch reeds bezitten. Zelfs Duitschland in zijn meest benarden oeconomischen toestand, vond nog tijd een krachtige Rijksverordening te maken (8 Mei 1920) waarvan par. 150 zegt dat „monumenten van kunst, geschiedenis en natuur, alsmede het landschap zullen de bescherming en zorg van den Staat genieten".

Het stedeschoon is dus voorloopig nog aan de meer of minder goedgezindheid van een tijdelijk en zeer wisselvallig bestuur van de vroede vaderen eener gemeente overgelaten — bijna zonder eenig voorbehoud.

Toch mogen deze wel beseffen, dat zij van de menschheid iets gekregen hebben, niet in eigendom, maar in vruchtgebruik.

Zoo mogen zij volgens het B.W. art. 803 wel de vruchten trekken, mits de zaak zelve in stand blijven, om volgens art. 829 bij het einde des vruchtsgebruiks de zaak terug te geven in den staat, waarin ze zich bevond op het tijdstip bij den aanvang van dat vruchtgebruik.

In Delft nu is er een bijzonder stedeschoon; zal het Gemeentebestuur genoeg mentaliteit bezitten die schoonheid ook aan hun opvolgers, zooveel als in hun vermogen is, na te laten?

Amsterdam, midden Juni. Prof. WILLEM VAN DER PLUYM.

Gaarne voeg ik ook mijn stem in het koor der protesten tegen de verminking van het Oude Delft. Prof. R. ROLAND HOLST.

Telken jare komen de vreemdelingen in grooten getale naar Delft om te genieten van de schoonheid dezer buitengewone stad en van de groote bekoring die van haar uitgaat.

Ver buiten onze landgrenzen is Delft beroemd om de zeer bijzondere eigenschappen, die wij in vele van onze Hollandsche steden terugvinden, maar die in Delft wel zeer sterk tot uiting komen.

En dan te moeten denken, dat de Raad dezer stad, die toch wel diep doordrongen moet zijn van den op hem rustenden plicht om dit kunstjuweel zoo ongeschonden mogelijk te bewaren, er aan zouden medewerken om de schennende hand te slaan aan het deel van de stad, waarin zich haar schoonheid culmineert.

Dat kan en dat mag niet zijn.

Men moet in verband met tramaanleg langs het Oude Delft niet spreken over verkeersbelangen, die dien aanleg noodzakelijk maken, er zijn andere wegen te over om Delft, beter dan met een tram langs het O.D., nu — en vooral in de toekomst — te doen deelen in de onmiskenbare voordeelen, die een modern verkeersmiddel aanbiedt. Veeleer grijpe men met beide handen de thans geboden gelegenheid, om den bestaanden leelijken en gevaarlijken stoomtram te doen verdwijnen en aan het Oude Delft zijn oorspronkelijke schoonheid terug te geven.

In de handen van een Gemeentebestuur, dat deze gelegenheid niet zoude benutten, is Delft haar toekomst niet veilig.

Prof. Ir. J. A. G. VAN DER STEUR.

Noodlottiger plan dan men thans in Delft koestert tot ontsiering van het oude Delft kan men zich wel bezwaarlijk voorstellen. Een der allerschoonste steden van Nederland zal ter wille van den burgelijken afgod die „Verkeer" heet, worden verminkt en voor altijd bedorven, tenzij men zich ter elfder ure bekeert van zoo groote dwaasheid. Moge een gezamenlijke actie van allen, die het niet alleen met de schoonheid, maar ook met de waardigheid van hun vaderland goed meenen, tot een bevredigende oplossing leiden.

Utrecht. Prof. Dr. W. VOGELSANG.

Prof. Dr. Jan Veth verwees ons naar het door hem met vier andere heeren geplaatste protest in de N. R. Crt. van 13 Mei j.l. Wij laten dit stukje hieronder alsnog volgen.

VERMINKING VAN DELFT.

Wat zoolang boven de schoonheid van Delft gedreigd heeft, schijnt binnenkort te zullen neerkomen. Men spreekt van vergevorderde plannen door gemeente en provincie begunstigd om de Haagsche-Delftsche stoomtram om te zetten in een electrische beugeltram; deze electrische tram van zwaar kaliber, te leggen over het Oude Delft, waar nu (het begin der misère) de stoomtram rijdt; op den smallen gracht al trampalen te zetten, draden te spannen, boomen te rooien en op te snoeien, zelfs hoorden wij weer van het oude gruwelplan om stukken van het Oude Delft te dempen en een paar van die prachtig gewelfde bruggen weg te breken.

Het is niet doenlijk het rechte te weten te komen daar alles tot dusver wordt voorbereid in besloten kringen. Doch nu reeds voor het te laat mocht zijn, dienen wij uit diepe overtuiging te waarschuwen, wat onvergeeflijke wandaad het wezen zou, het Oude Delft op een dezer wijzen te verminken en er een Nieuwezijdsvoorburgwal of Haarlemsche Parklaan van te maken. Bij zomer en winter een betooverend stadsgezicht, uniek in Holland en in de wereld, door zijn proporties en lichte buigingen, zijn gevels en bespiegelingen; als het eenmaal bedorven is voor geen goud te herstellen; de meest historische plek des lands voor ieder die ooit Prinsenhof en Oude Kerk heeft gezien met de oogen van Fruin en Motley, geen bezit der stad Delft, maar een nationaal bezit. Het moet mogelijk zijn langs de Phoenixstraat, waar toch niets meer te bederven valt, of bij Nieuwe Plantage of Provinciale vaart de tram in de stad te brengen, als men haar de Haagpoort niet als eindpunt durft geven maar aan de geheel eenige schoonheid van het Oude Delft mag niet worden geraakt.

D. VAN BLOM.
J. HUIZINGA.
S. MULLER FZN.
JAN VETH.
C. VAN VOLLENHOVEN.

10 Mei 1921.

De foto's in dit nummer zijn vervaardigd door den heer P. Stek, te Delft.

OVER DE TOEKOMSTIGE BOUWKUNST EN HARE ARCHITECTONISCHE MOGELIJKHEDEN.

De Heer J. J. P. Oud, heeft in Februari j.l. in „Opbouw" te Rotterdam een lezing gehouden, onder bovenstaanden titel. Nu deze voor de lezers van 't Bouwk. Weekblad openbaar gemaakt is, kan 't zijn nut hebben, de volgende gedachten neer te schrijven.

Het geheele opstel verraadt een philosophische geneigdheid, die hem heeft gebracht, tot consekwenties, en dogmatische beslissingen, welke wellicht niet geheel onaanvechtbaar schijnen. Dat mijn vriend Oud zich daarin laat gaan tot het uiterste, is op zich zelf feitelijk begrijpelijk. Immers in zoo menig kunstvak, en dus in Bouwkunst zeker in niet mindere mate hebben wij de grondstelling, die door de geheele lezing loopt, reeds al zóó vaak mogen vernemen, en .... toegejuicht. De grondgedachte lijkt mij dan ook te zijn .... „zuivering". Zuivering door „rede". Zuivering van het laag-menschelijke, van het individueele, het onklassieke! Zuivering, door de symptomen der geweestheid af te schudden, en nuchter en zakelijk om beelding te vragen, die een gevolg is (behoort te zijn) van het gansch andere, gansch nieuwe leven, met zijn gansch andere materialen en behoeften.

In vroegere lezingen heeft Kromhout (dat is zoo ongeveer een elf jaar geleden), voor een kring van de Academie ... gewezen op het eigendommelijke schoon van een auto of een zeekasteel, waarin de utiliteit, de „bron" werd, de Vader werd van den schoonheidverwekkenden „vorm". De Wherry, die zoo prachtig 't water snijdt, en weer los laat .... de auto, die de lucht vaneen klieft, om er glad doorheen te schieten, de zeeboot, die juist door zijn waterloslating .... zijn vaart behoudt en zijn machinale energie schoonop gebruikt, met zoo min mogelijk *krachtverspilling*, door water-beroering .... en zoo kunnen wij meer ons vertrouwde zaken noemen .... ze zijn willens of niet-willens, bewijzen te over, dat .... wat ik eens heb gezegd in „Opbouw", niet onwaar schijnt, n. m. dat er een schoonheidsgeest moet worden opgewekt, door den Ingenieur!! Ook wees ik reeds veel vroeger op de gansch andere vormgevingen, welke nu door de gewapende beton, konden worden tegemoet gezien. Het menschelijke gestapel met handen, van steentjes op steentjes, het slaan van bogen, waarin de eigen-dracht, als menschelijk element valt op te merken .... dat alles gaf aan de vormgeving zijn speciale cachet. Nu .... in beton, zal juist het gebrek (de onnoodzakelijkheid) aan 't menschelijke element, een nieuwe vormgeving verwekken. Doch met dat al .... er zal, tengevolge van de „rede" een groote zuivering plaats hebben, die ons weer geven zal .... een *juist* en *klaar* vormbeeld. Dat .... heeft .... zoo zei ik eens .... de beton dan toch stellig gebracht, dat ze mee gewerkt heeft, tot de zoo noodig-gebleken zuivering.

Wij hebben dan opnieuw gekregen .... een schoon en rhythmisch geteekend alphabet Prachtig en waar-van-juistheid is lettertype na lettertype. Nu breekt de tijd aan, om met die letters, die zuivere en juiste letters .... woorden te stellen, zinnen te bouwen, en als 't kan .... *gedichten te boekstaven* .... Want .... de mensch in al zijn zwakheid, maar ook in zijn verheven en fijngevoeligen geest, zal geen verdieping ondergaan, wanneer de consekwenties van den heer Oud, welke onvoorwaardelijk leiden moeten tot een „steriel maken" van den mensch in zijn openbaringen .... eens tot blijvende werkelijkheid zouden vastraken. Het waarachtige leven heeft en blijft hebben, behoeften aan fantasten, aan dichters, zoowel dichters in woord als in materie.

Want de Mensch in zijn hoogsten levensgang, is geen steriele Sneeuwvlok.

Jammer dat de Heer Oud twee woorden (met elkaar in strijd) juist met elkaar verwart. Versieren is geen opdirken .... doch diens vijand. Versieren is verheffen.

WILLEM C. BROUWER, Vredelust, Leiderdorp.

BESTAANSRECHT EN — MOGELIJKHEDEN VOOR DEN INDUSTRIEELEN MIDDENSTAND.

Een tijd van wording en van groei; maar ook van verval en ondergang. Na de moeilijkheden en de buitensporige winstkansen uit den oorlogs- en distributietijd, nu de crisis van prijsverlaging, te duur gekochte voorraden, arbeidsmisère.

En daaromheen wendt zich in steeds nauwer aansluitende kronkelingen de roode draad van de sociale gedachte, het verlangen naar overheids-inmenging, niet alleen in den vorm van arbeiders-bescherming, maar ook in een of anderen vorm van tegemoetkoming van de consumenten.

Daar tegenover staan de grootbedrijven die in meer of mindere nauwe aansluiting, zoo mogelijk steunend op deelname van Rijk of gemeente, tijdelijk beschutting zoeken voor den storm van sociale onrust om straks als het weer wat opklaart en na wat overtolligen ballast ingenomen te hebben als verkorten arbeidstijd, mogelijk zelfs medezeggingsschap der arbeiders, de reis weer voort te zetten, er niet om gevend of de kleinere middenstandsscheepjes nog wel kunnen zeebouwen.

Er dreigt gevaar voor den middenstander, dat hij zich laat suggereeren; van boven en beneden, van links en rechts wordt zoo in allerlei toonaarden hem het liedje van zijn eigen overbodigheid voorgezongen, dat de mogelijkheid niet uitgesloten is, dat zwakkere broeders in principe die overbodigheid willen toegeven, en al gaan zij niet zoover dat zij hun plaats vrijwillig inruimen aan hem die daarop blijkbaar zoozeer gesteld zijn, — deze weifelmoedige stemming is toch alles bevorderlijk om hen tot krachtige strijders te maken voor het behoud van hun plaats in de zon, een plaats waarop zij recht hebben!

Want meer en meer wordt het duidelijk voor ieder, die de bedrijfseconomische verschijnselen van den tegenwoordigen tijd bestudeert, dat èn de socialisatiegedachte èn de concentratie der grootbedrijven op een dood spoor loopt. Zóó lang is voor achterlijk uitgekreten, ieder die het middenstandsbedrijf als een onontbeerlijke schakel in het productieproces bleef beschouwen, dat alleen nog maar rekening wordt gehouden met twee mogelijkheden eener rationeele voortbrenging: socialiseering of bedrijfsconcentratie. Beide hebben het voordeel van nog in de toekomst te liggen, waarvan nu eenmaal de grootst mogelijke verwachtingen gehoopt en gaarne geloofd worden. De Middenstand bestaat al zoo lang en kent iedereen zoo van nabij. Het is niet modern en staat niet gekleed om daarop groote verwachtingen te bouwen; en bovendien, de middenstand is iets bestaands, de feiten en cijfers erop betrekking hebbend zijn voor ieder beschikbaar, maar over de zegeningen van nog niet bestaande productie- en distributievormen te oreeren is voor ieder te doen zonder gevaar te loopen door de feiten te worden weersproken.

Uit den chaos van nieuwe onvoldragen maatregelen en verhoudingen die, naar men aanprijst, betere, economischer productie en distributie aan de ontberende menschheid zullen brengen — maken zich langzamerhand eenige waarheden los, die in stede van den doodstrijd voor den middenstand in te luiden, hem tot nieuw leven roepen. Uit het kwaad wordt het goede geboren, want zoowel de voortgezette aaneensluiting der grootbedrijven als de uitbreiding der sociale voorschriften, hebben kiemen in zich waaruit nieuwe groeikracht voor den middenstand moet voortkomen, maar dan moet hij zich niet door zijn tegenstanders laten suggereeren dat hij geen reden van bestaan heeft, dat hij eigenlijk reeds lang dood is; maar hij moet met zijn oude taaie wilskracht ook de nieuwe mogelijkheden weer aangrijpen om er zich mede door de moeilijkheden heen te slaan. De omstandigheden zijn thans gunstig; het grootbedrijf heeft ten duidelijkste zijn onmacht getoond om de arbeiders tot de grootst mogelijke productie, de consumenten tot de laagst mogelijke prijzen te brengen.

Iedere bedrijfspolitiek, die zich deze doeleinden niet voor oogen stelt, is in strijd met alle rationeele voortbrenging en moet op mislukking uitloopen, al zijn dan in

abnormale tijden, zooals wij de laatste jaren doormaakten, tijdelijke successen niet uitgesloten; maar deze houden geen stand en veroorzaken slechts een dieperen terugval.

Wij zullen nu onderzoeken in welke opzichten en met gebruikmaking van welke middelen, de industrieele middenstand beter kan voldoen aan de nooden der tegenwoordige Maatschappij en daardoor toonen dat hij nog als weleer de ruggegraat van het normale bedrijfsleven vormt — en inmenging van buiten af behoeft noch vreest.

H. H. VAN SANTEN.

EEN ZESHONDERD JARIGE.

Zondag, den 26 Juni j.l. was het 600 jaren geleden, dat op den feestdag, gewijd aan den heiligen Johannes en den heiligen Paulus, de eerste steen gelegd werd van den Domtoren te Utrecht.

Zes-honderd jaren heeft dit statige bouwwerk het uitgehouden. Noch de langzaam knagende kracht van regen en wind, noch het snijdend bliksemlicht hebben hem omvergehaald. Hij staat nog even fier en plechtig, als eeuwen terug, en tenzij hij het verkeer in den weg zal komen te staan, zal hij het nog wel eenigen tijd uithouden.

Van alle soorten bouwwerken houdt een toren het gewoonlijk het langst uit.

Men offert hem niet gaarne op. Oude gevels, bruggen, en poorten verdwijnen successievelijk, maar de torens blijven. Een toren is populair, men houdt van hem. Meer dan de fraaiste sierlijkste gevel, spreekt de zware massieve opbouw van den toren tot het volk, dat zich veilig onder hem voelt. Een toren is een soort familiestuk van het volk, men trekt zich sterk zijn lot aan. Men weet, wat er eeuwen terug tusschen zijn sombere galmgaten is gebeurd, men verdicht dat graag en dicht het geheimzinnige nog heel graag wat aan bovendien. Een oude toren spreekt van alle architectuur het meest direct tot de menigte.

Utrecht's Dom behoort zeker niet tot de fraaiste torens in ons land; er zijn er vele, die sierlijker, in hun opbouw ook veel geestiger zijn. Niettemin is de Dom in vele opzichten, ook architectonische, merkwaardig. En voor het stadsbeeld van Utrecht is hij onmisbaar. Daarin vervult hij de domineerende rol en maakt de toch al zoo bekoorlijke stadgezichten tot niet te vergelijken specimen van fraai stedenschoon.

De tegenwoordige restauratie zal nog een jaar of acht à tien duren, schat men. Nog in dit jaar zal de steiger weggenomen kunnen worden, die een deel van den romp zoolang gedeeltelijk aan het oog moest onttrekken. Over de restauratie zelf en de wijze van restaureeren zullen we thans niets zeggen, dat zou zoo zwaarwichtig zijn, om daar in de verjaarsstemming mee aan te komen. We hopen echter binnenkort een en ander daarover te kunnen mededeelen.

Ter gelegenheid van het 6e eeuwfeest had het Gemeentebestuur in de St. Michaëlskapel in den toren een tentoonstelling ingericht, omtrent den Dom, zijn geschiedenis en zijn herstelling, waar men de mooie teekeningen van Saenredam en Saftleven zien kon. De tentoonstelling, in dit bijzondere milieu, genoot een groote belangstelling van de zijde van het publiek.

J. P. M.

ONTVANGEN BOEKWERKEN.

Huurwetten. — Huurcommissiewet. — Huuropzeggingswet. — Huuraanzeggingswet. — Woningnoodwet. — Bewerkt en voor de practijk toegelicht door Mr. L. Lietaert Peerbolte, Directeur-Generaal van de Volksgezondheid, en Mr. W. F. Fruin, Hoofdcommies bij het Departement van Justitie.

Uitgave N. Samsom, Alphen a. d. Rijn, 1921.

Het spreekwoord zegt: „Wie het dichtst bij het vuur zit, warmt zich het best". Doch, al bouwen die architecten thans woningen zonder tal, ook onder hen vindt men vele slachtoffers van den woningnood, die een deel van hun tijd en energie moeten wijden aan het inachtnemen der noodige termijnen en formaliteiten, willen zij niet plotseling dakloos worden. Een goeden gids zullen zij daarbij vinden in bovenvermeld werkje, dat van de genoemde wetten eene duidelijke uiteenzetting geeft. Een uitvoerig alphabetisch register vergemakkelijkt het gebruik ten zeerste.

De Arbeidswet 1919. Practische Handleiding ten dienste van werkgevers, werknemers, bestuurderen en vereenigingen, ambtenaren, belast met het toezicht op de naleving der Arbeidswet 1919, Rijks- en Gemeentepolitie, Kon. Marechaussee, enz. enz., samengesteld door G. W. Caron, Administratief Ambtenaar bij de Arbeidsinspectie.

Uitgave A. E. Kluwer, Deventer, 1921. *f* 4.25.

Architecten, die zich verheugen in het bezit van een bureau, mogen zich met gepasten trots rangschikken onder hen, op wie de Arbeidswet 1919 van toepassing is. Eenige kennis van die wet is daarom voor hen niet overbodig. Vandaar de bespreking van bovenvermeld werkje in het Bouwkundig Weekblad. De schrijver begint met eene uiteenzetting van eenige begrippen, als arbeid, onderneming, hoofd of bestuurder eener onderneming, enz. welke in de wet voorkomen, om de volgende hoofdstukken te wijden aan den Kinderarbeid, de bijzondere voorschriften tot het tegengaan van gevaar voor de gezondheid, de zedelijkheid of het leven der arbeiders, de arbeids- en rusttijden in fabrieken en werkplaatsen, de overwerkvergunningen, de broodbakkerijen, de arbeidskaarten, — lijsten en — registers, de overtredingen, de beroepsziekten en ambtenaren belast met het toezicht op de naleving der wet en te eindigen met den overgang en slotbepalingen. Dit alles neemt de eerste 71 pagina's van het boekje in beslag, waarbij de opmerking moge worden gemaakt, dat het geheel aan duidelijkheid zou hebben gewonnen, wanneer ook de tekst der Wet ware opgenomen.

Daarna volgen 130 pagina's met een bedrijfsgewijze overzicht der bepalingen van het werktijdenbesluit, overgangsbesluit en arbeidslijstenbesluit voor fabrieken en werkplaatsen, het Arbeidsbesluit met register, een algemeen register en de voorwaarden inzake Werktijdenbesluit en Lijstenbesluit:

Wanneer men dit alles heeft doorgewerkt, komt men tot de conclusie, dat de naijver der arbeiders op hun werkgevers volkomen ongemotiveerd is en dat integendeel de positie van werknemer verre te verkiezen is boven die van werkgever. Eene algemeene verspreiding van kennis der Arbeidswet 1919 kan dan ook aan de maatschappelijke bevrediging slechts ten goede komen.

De aandacht van hen, die lichte doch voedzame lectuur zoeken voor de aanstaande vacantiedagen, worde daarom op dit werkje gevestigd.

E. R.

Constructie van Gebouwen door Prof. Ir. J. G. Wattjes. Kappen, 2e stuk bladz. 81—160. 290 figuren.

Het 2e stuk handelt over bedekkingen in Zink, Lood, Koper en IJzer; Het Pannendak; Leien; Het Rieten dak; Papierachtige dakbedekkingen; Houtcement en Cementmastiek; Bedekkingen van asbest cement en van bimsbetonplaten.

Bovenstaande onderwerpen worden op duidelijke wijze besproken en door een groot aantal keurig geteekende figuren toegelicht.

Zeer interessant zijn de foto's van de gereedschappen en vooral die van 't Leien- en Rietendak welke als 't ware een film vormen van af de spreilaag of latteering tot 't laatste stadium.

Schb.

DE BETEEKENIS DER MECHANISCHE ESTHETIEK VOOR DE ARCHITECTUUR EN DE ANDERE VAKKEN

door THEO VAN DOESBURG.

(Vervolg).

„Bekijk de landkaart: tusschen Wologda, Rostow aan den Don, Saratow en Omsk strekken zich onmetelijke vlakten uit, die een groote menigte cultuurstaten zouden kunnen herbergen, maar overal heerscht hier primitiviteit, halve — zoo niet volkomen wildheid. Werp een blik op de russische vlakten bezijden de spoorbanen: heerscht daar niet dezelfde wildheid — uit gebrek aan samenhang met de cultuur, met het kapitalisme, met de groot-industrie, met de wereldstad? Is er een directe overgang van dezen in Rusland domineerenden toestand tot het socialisme denkbaar?

Ja, zij is denkbaar, doch slechts onder één voorwaarde: de electriseering van het land. Wanneer wij slechts een groot aantal van electrische stations op het land konden bouwen, zouden wij een cultuur-historisch werk volbrengen . . .

(Lenin in het eerste nummer van het „Roode Nieuwland," te Petrograd verschijnend).

Het is merkwaardig hoe de gecursiveerde zinsnede van deze bekentenis van Lenin aansluit bij het slot van mijn vorig artikel. Het inzicht van een mechanische socialiseering van grond, productie en woning is altijd vijandig geweest aan en verworpen door hen, die den primitieven staat en de daarmee gepaard gaande slavernij van het handwerk als den heilstaat hebben uitgeroepen. Voor hen is de socialisatie geen realiteit, maar slechts een romantische idylle à la Ruskin.

Jaren van revolutionair experimenteeren hebben in Rusland bewezen, dat motors, electrische stroom en machines meer voor de socialisatie kunnen doen dan wat een handjevol sandaalidealisten in tientallen van jaren op het gebied van bouwkunst, industrie en productie tot stand zouden kunnen brengen. Heeft het in 1870 volledig uitgebrande Chicago zich niet, dank zij de moderne machinale techniek, in den tijd van 20 à 30 jaren tot eene enorme industriestad ontwikkeld? Niet Tolstoi, Ruskin of Morris, maar de doorbeelding van de moderne techniek zal in staat zijn de socialisatie te brengen. Niet de ethiek maar de electrische stroom is in staat de cultuur op de ruimte te veroveren (zie Amerika).

Het revolutionaire vraagstuk verkeert in 'n stadium dat zich laat samenvatten in de vraag: individueel of gemeenschappelijk gebruik van kracht en stoom, van staalbeton en glas, en machinerieën, kortom individueel of gemeenschappelijk kapitalisme. De moderne, mechanische cultuur waarin de bouwkunst een der hoofdelementen is, verkeert in een zelfde stadium, dat zich laat samenvatten in de volgende vraag: individueel pittoreske of universeel monumentale architectuur, woning- of stadbouw. Wordt tot dit laatste besloten, m. a. w. heeft er een revolteering plaats van grond, materialen en machines, dan zet zich het reeds begonnen werk der monumentaliteit voort, dan verdringt de mechanische beelding de decoratieve coulissen en pasteiarchitectuur, dan krijgt met behulp der doorgebeelde techniek de chaotische ruimte een esthetische gestalte, dan treedt de mechanische, absolute esthetiek leidend op, dan stort het oude stroodak in elkaar en stichten wij op den puinhoop van het Grieksch-Romaansch Europa het Huis van den nieuwen mensch in staalbeton en spiegelglas, ijzer, kleur en licht. Eerst dan realiseert zich de geest onafscheidelijk van constructie en materiaal, eerst dan doordringt de idee de materie en is de polariteit bouw-

beeldend overwonnen en wordt de kunst een zaak van het reëele leven. Het is een dwaling, dat de liefde, die een middeneeuwsch handwerkkunstenaar voor het verwerkte materiaal had in de machinale kunstproductie verloren zou gaan. In deze laatste is de geestelijke bedoeling van den ontwerper zoo onafscheidelijk met het materiaal verbonden, dat dit laatste, in zijn onbesmette zuiverheid den geest in uiterste perfectie realiseert. Dit is toch het onaantastbare wezen van alle kunst, dat zij den geest en niet de hand, die daarvoor slechts het primitieve werktuig is, verraadt.

Zoolang bij de architectuur het esthetisch element van het functioneel-constructieve gescheiden, alzoo 'n afzonderlijk element bleef, had zoowel vorm als materiaal daaraan geen deel. Het esthetische trad daardoor noodzakelijk decoratief op en wel als camoflage der constructie. Deze decoratieve architectuur die geheele generaties bezighield, zonder dat daardoor het begrip der bouwkunst werd verdiept of verbreed, was het gevolg van de bewondering voor tijdperken (als Renaissance en Gothiek) waarin het architectonisch principe reeds decadent was. Geheel overeenkomstig de „vrije" schilderkunst, de „vrije" beeldhouwkunst en alle beeldende vrijheid ueberhaupt waarin niet slechts gezondigd werd tegen het eene en onveranderlijke beeldingsprincipe (voor de architectuur, constructieve beheersching en indeeling der open ruimte), maar waarin ook de verschillende beeldingsvormen in elkaar vergroeiden, was deze „architectuur" wel gedoemd ten gronde te gaan.

In de gothische kathedraal hebben de vensters door de overwoekering van kleurige voorstellingen hun functioneele beteekenis zoo goed als verloren. Het kruisgrondplan drukt zich door de parasiteerende sculptuur niet klaar naar buiten af. Het hemelsch silhouet is grillig verbrokkeld en het geheel geeft den indruk van een stuk grillig zeekoraal (men zie den Dom te Milaan), wat met bewuste bouwbeelding even weinig te maken heeft als de rotsenmassa's aan de côte d'azure. De ruimte direct van lichtinvalshoek afhankelijk en daarmee in onmiddellijke verhouding teweeggebracht, had in den gothischen anti-architectonischen tempel geen beeldend accent. Zij bleef sprakeloos, omdat zij verstikt werd door den kleurigen stoplap der vensters. Het essentieele, het gewelfprincipe werd zoodoende verkracht, terwijl de „gewijde stemming" door een verticale ruimtebepaling, berustend op het primitieve begrip van een „omhoog" (Hemel, symbolisch aangeduid door azureblauw, sterren, zon, sterrenbeelden enz.) geprononceerd werd om het architectonisch principe te redden. De ontroering welke aan deze architectuur ten grondslag ligt was anti-mechanisch, was dualistisch en abstract religieus.

De afstand die er ligt tusschen de gothische en renaissancistische architectuur is niet zoo groot als die, welke ligt tusschen deze laatste en de moderne. In de renaissancistische architectuur was zoowel het gewelf principe der gothiek als het steunlastprincipe der Grieken decadent, wijl het daarin vermengd voorhanden is, zonder daardoor aan de ruimte een nieuwe expressie te geven. En van hieruit werd slechts volgens traditioneele vormschema's gebouwd. Er was een nuchter, zakelijker levensgevoel noodig om de architectuur uit haar val op te beuren. Dit was dan de zoogenaamde industrieele levensopvatting, die, — terwijl zij in een bepaalde richting ontwikkeld, nml. in collectieve, de bevrijdster zou beteekenen van de knechtschap der primitieve werkmethode, waarin de m e n s c h mechanisch optrad, — het mechano-dynamisme ontwikkelde, de doorbeelding der moderne techniek mogelijk maakte en in de machines krachtcentra schiep die zoowel technisch, esthetisch als energisch een geheel nieuwe productie-, verkeers- en huisvestingsmogelijkheid meebracht. Want zie eerst nu waar sylo's, garages, warenhuizen, fabrieken, laboratoria, aeroplane-hals, liften enz. tot het beheerschen van groote ruimten dwingen, werd het spanningsprincipe ontdekt en toegepast in de industrieele architectuur van ijzeren binten, holsteen, glas, ijzer en staalbeton. Door de invoering van dit spanningsprincipe in de architectuur, dus on-

middellijk uit de mechanica afkomstig, leerde de mensch voor het eerst de ontroering kennen van de overwinning van de polariteit van *statiek* en *dynamiek:* van spanning nml. Deze opvoering was, waar zij zonder bijkomstig oogmerk optrad (zooals b.v. van religie) niet slechts esthetisch maar tegelijk kosmisch.

De esthetische ontroering, laten wij dit hier voor altijd vaststellen berust op de gewaarwording dat de geest de natuur overwonnen heeft en beheerscht.

Vanaf de meest primitieve teekening b.v. de zwarte silhout-teekening, die Saurias van Samos door het schaduwbeeld van een figuur ontdekte tot aan de meest geculiveerde beelding van onzen tijd is het esthetisch moment onveranderlijk gebleven. In de mechanische esthetiek treedt dit moment tegelijkertijd met de beheersching der constructie op. De machine, stoomkracht, electrische stroom en berekening zijn uitermate geschikt de scheppingsactiviteit te hulp te komen en de verlossing van den geest uit de knechtschap der natuur mogelijk te maken.

Een andere ontroering, die tot het gebied der mechanische esthetiek behoort is die welke teweeg gebracht wordt door de overwinning van tijd en ruimte in den rappen en strakken vorm van een 15 H.P. Grégoires automobiel. Zuiver mechanoesthetisch is de ontroering, wanneer wij door de uitbreidende werking van de kleur, de zwaarte van materiaal en de geslotenheid van de constructie niet slechts overwinnen, maar daardoor de architectonische ruimte een nieuw inmaterieel accent geven. Een zelfde ontroering ondergingen wij bij de versche gewaarwording van de overwinning der zwaartekracht door een vliegtuig in rustige en vaste vlucht.

We zullen nu zien wat 'n nieuwe architéctuur te stellen heeft tegenover traditioneel vormschema, decoratieve gekunsteldheid en opzettelijke kunsttendenzen.

De oorlog heeft in Europa een toestand geschapen die tot de verwerkelijking der mechanische esthetiek in alle opzichten medewerkt. De algemeene woningschaarschte maakt het bouwen van groote centrale *woningmachines* noodzakelijk en het mag zeker merkwaardig heeten dat de meest vooruitstrevende, meest consequente moderne technici in Frankrijk zich in verband met den wederopbouw, daarmede op het oogenblik bezighouden. In den tijd van tien jaren een half millioen arbeiderswoningen als één centraal woningmonument op te richten is zeker een denkbeeld dat, ook wat zijn verwezenlijking betreft, tot den nieuwen tijd behoort. Om deze reëele opgave uit de handen der reactie — die zich natuurlijk tegen elke moderne verwerkelijking van deze opgave kant — te nemen en ten uitvoer te brengen — en wel met de meest moderne middelen — lijkt het mij noodzakelijk, dat alle mechano-technische en mechano-esthetische temperamenten, kortom alle constructivisten op elk gebied, die in staat zijn collectief de nieuwe schoonheid te realiseeren, zich in naam der nieuwe cultuur vereenigen. Het oogenblik is kritiek. De gelegenheid is gunstig. Energie en materialen zijn voorhanden.

De prijsvraag voor den wederopbouw die reeds door een rondschrijven van „L'Esprit Nouveau" voor internationale deelname zal worden opengesteld, vereischt de inspannende medewerking van alle constructief-esthetische krachten. Hier is tegenover de reactie een internationaal protest noodzakelijk. Hier is zelfoverwinning in naam eener beeldende kultuur eisch.

In deze enorme complexen zou de beeldende schoonheid eerst haar volle beteekenis krijgen, omdat in deze moderne opgave alles kan medewerken tot technisch-architectonische verovering der ruimte en tot mechano-technische beheersching der functioneele eischen.

Het is mogelijk dat de tijd daarvoor nog niet rijp is, dat de drie groote vijanden van een nieuwe wereldbeelding: *individualisme*, *privaat kapitalisme* en *sentimentalisme* nog te sterk zijn. Het is ook mogelijk, dat het gemis aan een collectieve gezindheid de architectonische revolte voorloopig verhindert en het hangt van den aard van het internationale protest af, of in de naaste toekomst de mechanische esthetiek in vervulling zal gaan.

* * *

In tegenstelling met den romantischen schoonheidszin, is de mechanische esthetiek *onopzettelijk* uit de industrieele, technische en economische verhouding *ontstaan*. (Vandaar dat zij in Amerika, waar deze verhoudingen het gunstigst waren, het eerst tot verwerkelijking kwam).

Gegroeid uit het innerlijk organisme der cultureele voorwaarden van ons bestaan, realiseert deze nieuwe onopzettelijke schoonheidszin zich reeds in bijna alle producten, die vormelijk en functioneel een geheele ontwikkeling achter zich hebben, waardoor men den nieuwen geest der *exacte verhoudingsschoonheid* het meest waar en het meest echt verwerkelijkt vindt in die producten welke met kunst feitelijk niets te maken hebben: de gebruiksproducten in meest uitgebreiden zin.

Vanaf den, uit een boomstronk gesneden, drinknap tot aan den lichten en blanken aluminium beker ligt een geheele innerlijk-menschelijke en uiterlijk-vormelijke kultuur, welke beide op elkaar correspondeerden. Zoo zijn er in onze eeuw, die echter aan een volledige mechano-technische overwinning op den rouwen chaotischen oervorm nog niet toe is, reeds een groote menigte voorwerpen voorhanden. Wij zouden, deden wij alle voorwerpen waarin den menschelijken geest, met zijn streven zich zoo exact mogelijk te realiseeren, tot bepaaldheid komt, bij elkaar, twee aan elkander absoluut tegenovergestelde soorten kunnen aanwijzen. Eenerzijds het *rustieke* (natuurlijke) anderzijds het *gecultiveerde* (geestelijke) product. Dit laatste zou zonder mechanisch-technische ontwikkeling, als verovering op het eerste niet denkbaar zijn. In dezelfde verhouding nu moet men zich denken: handwerk en machine-arbeid.

Het zal ons niet moeilijk vallen deze twee uitersten ook in de architectuur op te merken. Deze zou van eenzelfde vormruimtekultuur kunnen getuigen, indien zij niet steeds bedorven was door de drie voornaamste invloeden welke elke *hedendaagsche* stijlbeelding onmogelijk maakt.

a) het esthetisch opzet;

b) de z.g.n. liefde tot de natuur; het sentimenteele;

c) de traditie en haar stijlschema's.

Zonder grondige overwinning van deze drieëenheid van het barok en de pretentie zal geen modern architect het tot *vormlooze mechano-technische* ruimtebeelding brengen.

* * *

Het begrip van vormlooze architectuur, wekt misschien eenige verwondering. Ik ben daarom genoodzaakt op dit kardinale punt wat nader in te gaan.

De meening, dat het in de nieuwere uitdrukkingswijze der beeldende kunst om verovering van een nieuwen vorm gaat, is bijna algemeen. Dit is een dwaling. Door het scheppen van een nieuwen vorm, zou de nieuwe kunst niet meer zijn, dan een variatie op de vroegere. Dit is eveneens een dwaling.

De nieuwe kunst, dat is die waarin de nieuwe uitdrukkingswijze consequent is doorgevoerd, verschilt van de oude niet vormelijk maar *essentieel* en wel hierin: dat de oude kunst en haar uitdrukkingsmogelijkheid begrensd was tot gesloten vormplastiek. Dit geldt zoowel voor de architectuur als voor de andere vakken. Op dezen grondslag van vormplastiek ontstonden alle bijzondere typen. De ontwikkeling der architectuur uit het handwerk bracht het niet verder dan tot variaties op een bepaald type. De nieuwe kunst daarentegen is vormloos, kent geen schema a priori en wil die ook niet kennen. De nieuwere architectuur heeft wel het type overwonnen maar niet den vorm. De nieuwe kunst is vormloos, dat wil echter niet zeggen ordeloos, verhoudingloos, of rustloos. Integendeel zijn orde, verhouding en evenwicht of rust haar grondkenmerkende verschijnselen. De nieuwe kunst is vormloos in den zin, dat zij den innerlijken en uiterlijken kultuurvorm absoluut te boven is.

Daarmede is zij tegenovergesteld aan alle voorafgaande vorm-type-architectuur. Vorm als typische verschijning van tijdskarakter en volk is zelfs niet haar doel en het

zoeken naar een nieuwen vorm in de architectuur is even verkeerd als het nabootsen van oude vormschema's.

Op den ontwikkelingsweg naar een nieuwe dwingende beeldingswijze voor alle vakken, (zeggen wij gemakshalve naar verhoudingsbeelding), is geen nieuwe vorm te vinden. Vandaar dat zij die dezen weg slechts ten halve hebben afgelegd weer moeten terugvallen in organische, dualistische vormplastiek.

Nieuwe beelding en vorm sluiten elkaar absoluut uit. De ontwikkeling der beeldende kunst toont ook zeer duidelijk dat het inderdaad om radicale opheffing van allen vorm maar niet om vormherstelling of vormhernieuwing te doen was. Voor zoover de mechanische esthetiek de onopzettelijke consequentie is van een nieuw levensbesef, gegrond op de opheffing der dualiteit, is zij onvereenigbaar met de individualistische vormproductie. Het valt daarom niet te verwonderen, dat de machine ons in dit opzicht slechts miserabele prullen geleverd heeft.

Noch de musici, noch de schilders, noch de architecten, noch zelfs de beeldhouwers of letterkundigen kunnen, willen zij althans met hun eigen middelen tot een nieuwe exacte alzoo mechanische uitdrukking der schoonheid komen, streven naar een nieuwen vorm. Meer of minder consequent streven allen er dan ook naar, zich, zonder hulpmiddel doch met het karakteristieke uitdrukkingsmiddel van hun kunst, uit te drukken. Dit is beelden. Vorm daarentegen komt niet verder dan tot symboliseeren, verzinnebeelden der kunstidee. Wil men in de kunst, en in het bijzonder in de bouwkunst, de schoonheid benaderen van een gaaf en in alle opzichten onopzettelijk schoon gebruiksproduct langs mechanischen weg ontstaan, dan zal men zich niet moeten keeren tegen gezaghebbenden traditioneelen vorm (onvereenigbaar met de moderne materialen) maar tegen allen vorm überhaupt. Noch de karikaturale verschijning van den traditioneelen vorm, noch het overnemen en verwerken van b.v. Amerikaansche bouwtypen (Wright) wijst den architecten den weg naar een nieuwe vormlooze architectuur. Alleen de producten voortgekomen uit de eischen van den eigen tijd, de instrumenten der moderne wetenschap, de middelen voor het moderne verkeer, de onopzettelijke ingenieurswerken ontstaan uit de kultuur van industrie en grootbedrijf, kunnen, mits correspondeerend op den metaphysischen inhoud van de moderne levensaanschouwing, richtinggevend zijn.

De moderne intuïtie, die wij allen min of meer gemeen hebben, verzet zich tegen de voortzetting van vormkunst en zoo moest deze gesloten uitdrukkingswijze van onze geestelijke bevrijding in de schilderkunst wel een karikaturaal, in de letterkunde wel een parodisch, in de architectuur wel een uiterst barok karakter dragen. In de uiterste consequentie, in een essentieel-nieuwe beeldingswijze is dit overwonnen.

De aan elkaar grenzende en door elkaar streng, rechthoekig, bepaalde en in stand aan het vlak evenredige kleurvlakken van een schilderij, sluiten het begrip van vorm ten eenenmale uit. Hetzelfde geldt voor de bouwkunst ten opzichte van streng bepaalde en evenwichtig gecomponeerde ruimtelichamen. De architectuur wint daarmede een nieuw element: zij is *open*, begrensd maar niet organisch in zich gesloten (vormarchitectuur). Wanneer het gebouw van de constructieve indeeling uit tot gestalte komt, sluit het vorm, typus ten eenenmale uit. Elk vlak dat een ruimte begrenst, heeft een continueerende ruimtewerking, terwijl organisch gesloten vorm daardoor overwonnen is. Dit is *vormlooze monumentaliteit*.

Weimar, Juni 1921. *(Slot volgt).*

ONTVANGEN BOEKWERKEN EN TIJDSCHRIFTEN.

De centrale verwarming. Een handboek voor architecten en bezitters van centrale verwarmings-installaties, door J. Blansjaar, 112 bladz., 150 figuren.

Prijs *f* 2,90, geb. *f* 3,90. Uitgever A. W. Sijthoff, Leiden.

Wij zijn gewend ons te schikken naar ieders wenschen, zegt de schrijver in z'n inleiding, er zijn echter een paar punten waarop toegeven onmogelijk is zonder de goede werking van de installatie in gevaar te brengen; dit werkje beoogt deze meer bekend te maken.

Het werk is in dertien hoofdstukken verdeeld, de schrijver bespreekt achtereenvolgens de warmteverliesberekening, geeft een overzicht van de verschillende systemen, verdeeld naar het transportmedium — dat water, stoom of lucht kan zijn — en behandelt dan verder uitvoeriger de onderdeelen en werking van verschillende systemen van warmwaterverwarming in de wording van een dergelijke installatie van den aanvang tot de oplevering.

Vervolgens worden hoofdstukken gewijd aan de verwarming door lagen- en hoogen druk stoom, door gereduceerden en door afgewerkten stoom en van de vuurlucht, warmwaterlucht en stoomluchtverwarming.

Beschoeiïngen en grondkeerende muren. Handleiding ook bestemd voor Middelbaar Technisch Onderwijs door Ir. A. W. C. Dwars, 32 bladz., tekst *f* 1,50, figuren (afzonderlijk verkrijgbaar) *f* 4,50. Uitgever L. J. Veen, Amsterdam.

Hiermede is een begin van uitvoering gegeven aan 't plan van den schrijver om aan 'n „Beknopt Leerboek der Waterbouwkunde" supplementen toe te voegen over die onderwerpen waaraan in genoemd leerboek slechts een beperkte ruimte kon worden gegeven.

Het is de bedoeling, dat de leerling den tekst in handen krijgt en de figuren van 't bord overneemt, een methode welke men bij voorkeur wel zal volgen indien tijd beschikbaar is. *Schb.*

„Klei", het orgaan van den Bond van Nederlandsche Baksteen-fabrikanten en den Bond van Dakpannenfabrikanten in Nederland, viert zijn koperen jubilé.

De redactie heeft bij deze gelegenheid een extra fraai nummer laten verschijnen, met vele artikelen en illustraties. André Vlaanderen teekende een symbolieken omslag. De kleuren ervan, zwart-wit en bruin, passen niet erg bij een feeststemming. Er zijn fraaie afbeeldingen van het Post- en Telegraafkantoor te Doetinchem, van het Bureau Landsgebouwen 1e District. Architect J. Crouwel Jr.. Kromhout wilde van den Moorschen Baksteenbouw verhalen maar was nog te zeer onder de bekoring van de stemmingen van de oranjeweelde van echte sinaasappelenboomen om tegenover zijn gastheeren de noodige égards in acht te nemen en wat van baksteen te vertellen. Zijn bijdrage zal er — ook door hen — wel niet minder om gewaardeerd worden. Prof Visser bespreekt het doorslaan van 1-steens buitenmuren. Steeds geldt de wet, dat de kwaliteit hardgrauw de grootste wateropslurping heeft en zich daarom het minst zal leenen voor het maken van droog 1-steen buitenmuurwerk op sterk aan regen blootgestelde plaatsen.

Verdere bijdragen van Prof. v. d. Kloes, A. J. Kropholler, T. Huitema, Mej B. v. d. Kloot-Meyburg, Ir. C. H. Wouters en J. Klippius.

Alles bij elkaar een interessant nummer en een goed begin voor de volgende 300 nummers, tot het zilveren feest. J. P. M.

WONINGNOOD.

In Heft III van den 12den jaargang (1921) van **„Der Industriebau"** komt een artikel voor van „Stadtbaurat" *Sittel* te *Neuss*, dat de moeite eener vertaling schijnt te loonen. Waar immers ook hier te lande van Noord tot Zuid nog steeds gebrek aan woningen heerscht, en bij toeneming der bevolking, een stijgende lijn van het aantal huwelijken en niet ongunstiger geworden arbeidsvoorwaarden der groote massa, dit gebrek met de tegenwoordige middelen de eerste 10 jaren nog wel niet achterhaald zal worden — is elk voorstel, dat den woningnood kan verminderen, dankbaar te overwegen.

Of de verhoudingen in Duitschland zoo veel verschillen van die in ons land is te betwijfelen. In alle geval is het door Sittel geopperde denkbeeld, de stichting der ontbrekende woningen voor en door de arbeiders zelf, m.i. alle aandacht waard en kan het, indien er een eenvoudige vorm van administratie en beheer voor gevonden wordt niet anders dan de geheele Gemeenschap ten goede komen.

Sittel noemt zijn stuk:

„Een weg ter ontkoming aan den Woningnood."

(Eigen hulp bij den Woningbouw)

en betoogt het volgende:

De gebruikelijke inleiding met de schildering der wanhopige toestanden op woninggebied kan wel als overbodig worden beschouwd: ieder kent de woningellende en de helderste koppen peinzen zich suf met te bedenken, hoe die ellende te verhelpen.

De tot dusver gedane voorstellen, voor zoover mij bekend, lijden echter alle m.i. aan de fout, dat men niet put uit de bron van oorsprong, waaraan de wereld haar ontwikkeling heeft te danken, n.l. uit de arbeidskracht, doch dat men het geld voor het bouwen van nieuwe woningen tracht te halen uit den stroom der voorhanden waardemiddelen, hetzij door belastingen, hetzij door het heffen van een deel der zuivere winst van de industrie of den handel; hetzij ook door het denkbeeld uit te voeren van den verdienstelijken voorzitter der „Vaste Commissie voor eigen woningen" aan het Rijksministerie van Arbeid, den heer Dr. *Adolf Damaschke*, t. w. hypotheek door een eigen-woningen-voorschotskas te geven, waarvan aanvankelijk 1½ % per jaar moet worden afgelost door den eigenaar der woning zelf; hetzij op nòg andere manieren.

Het nieuwe voorstel, dat bij deze aan de openbare critiek wordt onderworpen, zoekt daarentegen de gelden voor het aanbouwen van woningen slechts bij de bron van oorsprong der ontwikkeling van den economischen toestand van een volk, n.l. bij de arbeidskracht.

Dat voorstel moge hier in ruwe trekken ontvouwd worden, waarbij valt op te merken, dat het eerst degelijk moet worden uitgewerkt, voordat men tot de uitvoering der bijzonderheden kan overgaan. Thans wordt er van de zijde der werkgevers nog steeds de nadruk opgelegd, dat een economisch opbloeien van het Vaderland slechts mogelijk zou zijn, als de achturendag verviel; aan den anderen kant klampen de werknemers zich *vast* aan de rechten, die zij na zooveel worsteling hebben verkregen, en daarin hebben zij volkomen gelijk. Met geweld de werknemers van hun standpunt afdringen zal stuiten op den eenparigen tegenstand van alle vakvereenigingen. Ook een beroep op hun vaderlandsliefde zal hen koud moeten laten, wijl zij zien, dat andere klassen der bevolking, die het geld somtijds gemakkelijker verdienen dan zij, in dàt opzicht te kort schieten, en wijl zij elkander zeggen, dat de door hen verschafte waarde-middelen weer in kanalen vloeien, die niet zijn gegraven tot bevruchting van hùn akkers.

Het is echter te verwachten van het inzicht en het solidariteitsgevoel der werknemers, die thans wel bijna allen in vakvereeningen zijn georganiseerd, dat zij geneigd zullen zijn, offers te brengen, indien die offers maar bestemd zijn om hun en hun gezinnen direct, zonder tusschenkomst van anderen, voordeelen te verschaffen.

En die mogelijkheid bestaat, indien de vast aaneengesloten werknemers eigen hulp te baat nemen bij den woningbouw.

Te Berlijn heeft zich — inziende, dat de woningnood slechts kan verholpen worden door een eenparige samenwerking der werknemers — een „Uitvoerend Comité der Duitsche Vakvereenigingen voor het **Eigen woning-**bureau gevormd, waarin de voornaamste vakvereenigingen zijn vertegenwoordigd, zooals de „Algemeene Duitsche Bond van werkliedenvereenigingen", de „Duitsche Bond van werkliedenvereenigingen", de „Bond der Duitsche Vakvereenigingen" (Hirsch-Dunkersche Vakvereenigingen)", de „Bond der vereenigingen van beambten en, nog eenige andere. Dit „Uitvoerend Comité" stelt zich ten doel, onverwijld maatregelen te beramen en te nemen om een eind te maken aan het drukke verhuizen.

Achter dit *„Uitvoerend Comité"* staat een aaneengesloten getal van 15 millioen werknemers!

Nu moesten die 15 millioen werknemers eens de volgende verklaring afleggen:

> Wij arbeiders en beambten vereenigd in het „Uitvoerend Comité der Duitsche Vakvereenigingen voor het Eigen woningbureau", verplichten ons, met het doel een eind te maken aan den woningnood voor onze kringen, vrijwillig en onder volle voorbehoud van ons recht op den achturigen werkdag, bepaald **elken dag één uur over te werken**, dat als overwerkuur moet worden berekend en betaald. **De opbrengst** van die overwerkuren **wordt** door de Vakorganisaties **afgedragen** aan het „Uitvoerend Comité **om den georganiseerden arbeiders eigen woningen te verschaffen."**

Een ruwe beraming moge een denkbeeld geven van de gevolgen van zulk een besluit:

Onder aftrek van een millioen mijnwerkers, die reeds met dergelijk doel overwerk maken en daarom niet verder lastig mogen worden gevallen, blijft er een arbeidersleger van 14 millioen, dat per jaar 300 uren meer zou werken. Berekent men dit overwerk, de uitvallers in aanmerking genomen, slechts tegen 5 mark per uur en per man, dan komt men tot het kolossale bedrag van 21 milliard mark.

Het bouwen van een woning kost tegenwoordig rond 80000 mark, zoodat voor dat bedrag in een jaar zouden kunnen worden gebouwd ± 260000 eigen woningen.

Volgens de opgaven van den Minister van Welvaart ontbreken thans in het Duitsche Rijk **een millioen woningen**, dus komt er één woning te kort per 60 inwoners.

Daar bij de georganiseerde arbeiders ongetwijfeld een grooter woninggebrek zal bestaan, kan men aannemen, dat per 30 georganiseerden één eigen woning zal moeten worden gebouwd. Dus zouden er voor de 14 millioen georganiseerde werknemers — de mijnwerkers zorgen voor zich zelven of er wordt voor hen gezorgd! — voorshands noodig zijn: 467000 woningen.

In nog geen twee volle jaren zou bijvoorbeeld een eind zijn gemaakt aan de woningellende door het solidariteitsgevoel der vakvereenigingen, door haar offervaardigheid en door het in toepassing brengen der leus: „Eén voor allen, allen voor één"! En het zou niet alleen uit zijn met die ellende, maar de georganiseerde arbeider zou ook een eigen haard, **een huis in eigendom** verkregen hebben, met een voldoend grooten tuin die hem in staat zou stellen, zijn eigen gezondheid en die der zijnen te blijven genieten en te bevorderen en zich bovendien een niet te versmaden bijslag te bezorgen in de onderhoudskosten van zijn gezin. De voordeelen van zulk een eigen huis en tuin zijn van erkend bevoegde zijde reeds zóó dikwijls aangetoond, dat men water naar de zee zou dragen, als men wilde pogen, ze hier nog eens te betoogen.

Het bedrag, dat aan het bouwen der woningen wordt besteed, moet echter niet verloren gaan: het moet steeds weer in de kas van het „Uitvoerend Comité" terugvloeien,

op de manier zooals de heer *Dr. Damaschke* zich de afbetaling denkt der door hem beraamde hypotheken der Eigen-woningen-voorschotkas; n.l.:

> „Het bedrag wordt renteloos in leen gegeven. De eigenaar der woning is „verplicht, die leening met 1½% per jaar (1¼% voor aflossing, ¼% voor „administratiekosten enz.) af te betalen. Desnoods kan, met het oog op de „thans zoo ontzettend hooge bouwkosten, met een aflossingsquotum van 1% „worden volstaan. Dit percentage geldt voor de eerste 10 jaren. Na verloop „van dien tijd wordt een nieuwe overeenkomst gesloten omtrent dien plicht „tot aflossing, al naar den stand der geldswaarde".

Om echter ook dien georganiseerden werknemers, die geen aanspraak maken op een, op die wijze tot stand gekomen eigen woning, een tegenwaarde te verschaffen voor het offer, dat zij zich hebben getroost, moet voor hen een **levensverzekering** worden ingesteld, welke het mogelijk maakt, dat bij overlijden of na een reeks van jaren het geld wordt terugbetaald (eventueel met rente en rente van rente), dat vrijwillig aan de Gemeenschap ter beschikking is gesteld. Een vrijwillig aangelegd Spaarbankboek, dat voor den ouden georganiseerden werknemer of zijn nakomelingen een bron van tevredenheid en van geruststelling moet zijn. Blijven er dàn nog teruggevloeide gelden ter beschikking over, dan moeten die aangewend worden tot bevordering van het sociale heil der Vakvereenigingen, het bouwen van nog meer eigen woningen, van sanatoria voor t.b.c.-lijders, herstellingsoorden voor kinderen, spel- en sportterreinen enz.

Mijn voorstel is slechts het denkbeeld van een technicus, die natuurlijk niet zoo thuis is in de financiëel-technische vraagstukken op het gebied van het geld- en verzekeringswezen; daarom zou het nog de grondige verwerking van speciale vakmannen behoeven.

Wat een voordeelen biedt zulk een wijze van doen echter nog meer, vooral aan den georganiseerden werknemer! o. a.:

1. Onafhankelijkheid van den werkgever; het verbreken der arbeidsverbintenis kan het huurcontract niet ontbinden.
2. Een niet te onderschatten cement voor het bijeenhouden der Vakvereenigingen, daardoor ook stijging van hun invloed en aanzien in binnen- en buitenland.
3. Uitschakeling van de logge bureaucratie der Regeering bij het betalen der subsidies voor te hooge prijzen; vrijheid van handeling en dus vlugger, zekerder en goedkooper bouwen.
4. Zekerheid van gemakkelijk te kunnen verhuizen, wanneer, in navolging van de beproefde handelwijze der „Onderlinge Maatschappij voor eigen woningen voor beambten", in verband met den thans overal aangeprezen typenbouw, een reeks van woningtypen wordt vastgesteld, die in elke gemeente weer voorkomt, zoodat de eigenaar van zoo'n woning bij het verhuizen naar een andere woonplaats dààr dezelfde ruimteverhoudingen vindt als in de woning, die hij verlaat, waardoor de verhuiskosten verminderd worden, de huisgenooten veel lichter aan de nieuwe omgeving en toestanden gewend raken en eventueel een ruiling van de eigendommen aanzienlijk wordt vergemakkelijkt.
5. Aan de gedachte, iederen Duitschen burger een eigen haard — een „Vaderhuis" — te verschaffen, kan uitvoering worden gegeven; die schoone gedachte, welke men zich nu reeds uit het hoofd wil zetten, ondanks de beloften, die men indertijd den krijgslieden te velde heeft gedaan.
6. Veel meer drukte in de bouwvakken, dus ook in de industrie, het handwerk, den handel, enz. enz., dientengevolge vermindering van het aantal werkloozen.

Doch ook de werkgevers, zoowel de Staat als de particulieren, zullen er voordeel bij hebben, doordat zij beter in staat zullen zijn van hun bedrijfsmiddelen profijt te trekken.

Laatstgenoemde kringen zullen dus in hun eigen belang er niets tegen kunnen

hebben, het negende uur als overwerk-uur te betalen; ook zullen zij stellig bereid zijn, de overwerkgelden, welke in hun bedrijven zijn verdiend, met de noodige statische opgaven af te dragen ter plaatse, door het „*Uitvoerend Comité*" aan te wijzen, terwijl de plaatselijke vakorganisaties daarbij haar medewerking zullen verleenen.

Voor de overige kringen der bevolking zal dat doen der georganiseerden een ernstige aanmaning zijn, ook hunnerzijds met daden en niet alléén met woorden mee te werken aan het lenigen van den woningnood, het egoïsme te laten varen en het algemeen welzijn boven het welvaren van het „ik" te stellen.

Ook de daling der prijzen van de bouwmaterialen wordt bevorderd, doordat groote bestellingen kunnen worden gedaan, doch vooral doordat de georganiseerde arbeiders naijverig er voor zullen waken, dat de ondernemers-, industrie- en handelswereld de winsten tot op een dragelijke hoogte zullen omlaag schroeven; want zij zullen er zelve van overtuigd zijn, dat hun eigen zakken door de veel te hooge prijzen te zeer gespekt worden.

Dit voorstel wordt aan de critiek der openbaarheid onderworpen; moge deze zakelijk en zoo grondig mogelijk zijn; want slechts in den strijd der meeningen wordt een krachtige, ingrijpende gedachte geboren.

Het zou mij verheugen, als het voorstel ingang vond; maar het zou mij nog méér verblijden, als het tot een nòg betere oplossing mocht leiden. Zooals tot nog toe, kàn het niet blijven gaan! Als wij lezen, dat met de subsidiën wegens te hooge bouwkosten van 1920 en 1921 samen slechts 74000 woningen konden verrijzen; dat voor het bouwplan 1921 maar 18000 woningen besubsidiëerd zullen worden, waarbij nog niet is te voorzien vanwaar de rest van het tekort in bouwkosten zal moeten komen, daar **de Gemeentekassen** langzamerhand **ook zijn leeggepompt;** als wij voorts hooren, dat door de huur-belastingwet, die reeds sedert maanden in barensweeën ligt, niet meer dan 80000 woningen subsidie zullen kunnen genieten, waarbij weer geen acht is geslagen op de boven geschetste toestanden; en als wij dan daartegenover stellen, dat op het oogenblik

een millioen woningen

ontbreken, en dat dit tekort van jáar tot jáar grooter wordt, vooral ook ten gevolge van het gebrekkige onderhoud der bestaande, dan maken toch die poovere pogingen tot verbetering van den toestand den indruk als de daad van iemand, die een lichte laaie wil blusschen met een emmer water.

De weg uit dezen doolhof moet gevonden worden en hij zal gevonden worden: wij moeten uit den wanhopigen woningnood geraken: en wij zullen er uit geraken: daarvoor zijn wij Duitschers, die in nóg heel wat moeilijker omstandigheden hun man hebben gestaan! Wij zullen en moeten in den kortst mogelijken tijd het doel hebben bereikt, dat ieder Duitscher zijn thuis heeft, waar hij met onzen dichtervorst Goethe kan uitroepen:

„Hier ben ik mensch, hier mag ik 't zijn!"

Men ziet, het idealisme is dezen schrijver uit en voor Duitsche burgers nog niet vreemd, en ik durf hun wel een kans te voorspellen dat zijn moeite niet geheel tevergeefsch zal zijn. Het zal echter geheel en al aankomen op een hoog ontwikkeld solidariteitsgevoel. Kunnen de arbeiders, wien hier een weg gewezen wordt naar de vervulling van een schoon ideaal, er toe besluiten naijver en politieke geschillen ter zijde te laten en zich als een groote massale éénheid te geven aan dit gemeenschappelijk belang, dan zou inderdaad de kans op een oplossing van dit probleem niet gering zijn.

En de Hollandsche arbeiders? Waarvan de een het altijd beter weet dan de ander en zich nooit, tenzij gedwongen, voegt onder de leiding van één die waarlijk leider blijkt?

L. Mei 1921. V. H. V.

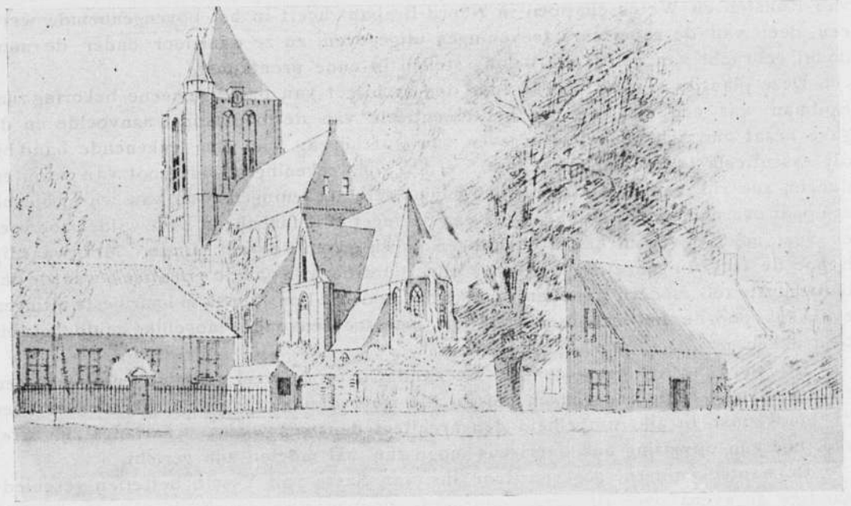

Kerk te Geffen.

Kerk te Dieden.

ONTVANGEN BOEKWERKEN.

Afbeeldingen van Kerken, Kasteelen en andere Gebouwen in oostelijk Noord-Brabant, door H. SPILMAN, met aanteekeningen van Jhr. Mr. A. F. O. van Sasse van Ysselt. 1e stuk. Uitgave van het Provinciaal Genootschap van Kunsten en Wetenschappen in Noord-Brabant.

In het Prentenkabinet in het Rijks-Museum te Amsterdam, is een album van den teekenaar H. Spilman (Amsterdam 1721—Haarlem 1784), dat verschillende afbeeldingen van kerken, kasteelen enz. in O. Noord-Brabant bevat. Het Provinciaal Genootschap

van Kunsten en Wetenschappen in Noord-Brabant heeft in het bovengenoemde werk een deel van de superieure teekeningen uitgegeven, en ze daardoor onder de aandacht gebracht van velen, die belang stellen in oude prentkunst.

Deze plaatjes moeten vooral voor den architect van buitengemeene bekoring zijn. Spilman was een meester, die het essentieele van de bouwkunst aanvoelde en de gave bezat om zich bij het weergeven van wat hij zag, met zijn teekenende hand bij dit essentieele te houden. Daardoor werden zijn teekeningen zoo groot van vorm en daarbij zoo rijk van inhoud. Men vergelijke deze teekeningen, waarvan wij er hierbij een paar overnemen, b.v. met het werk van Springer of Klinkenberg. Deze wilden zoo veel en veel meer geven in hun afbeeldingen en zij gaven zooveel minder. Merkwaardig is hoe de teekeningen, die als 't ware alleen notities zijn van de essentieele waarde der bouwkunst, zoo modern aandoen, omdat de moderne bouwkunst, in haar beste uitingen eveneens poogde het essentieele en dat met zoo eenvoudig mogelijke middelen, uit te drukken.

Dit werk vestigt er weer eens de aandacht op hoeveel schatten er opgeborgen zijn in allerlei verzamelingen en musea, die meer dan zwaarwichtig geredeneer over de bouwkunst, in alle simpelheid den architect den weg wijzen, waarlangs zijn streven, hoe zijn opvatting ook overigens moge zijn, zal moeten zijn gericht.

De aanteekeningen, gegeven door Jhr. van Sasse van Ysselt, betreffen geschiedkundige gegevens over de gereproduceerde bouwwerken en zijn bij de meeste zeer uitvoerig.

J. P. M.

„Kunst en kunstenaars in de veranderde Maatschappij". f 5.—. Uitgave van Martinus Nijhoff, 's Gravenhage.

Een herinnering aan het derde Algemeene Kunstcongres in October 1920 te 's Gravenhage gehouden. De mogelijkheid, dat door het houden van congressen eenig nuttig effect voor de samenleving kan worden bereikt, wordt lang niet algemeen aanvaard. Doorgaans zijn de sporen van nawerking van een congres maar al te spoedig vervaagd, en het verhandelde vergeten. Bovengenoemd congres verschilt, ten aanzien van bedoeld effect, maar weinig van het gros zijner voorgangers; daarvoor is een congres, waar het gaat over „Kunst en Kunstenaars", te veel een samenbrengen van divergeerende gedachten en inzichten. Hierdoor ook bleef het nemen van besluiten of het stemmen over resoluties uit; zeer terecht, niemand toch zou de verantwoordelijkheid voor de uitvoering daarvan op zich kunnen nemen; daarvoor is het verband der deelname aan een congres te los. Een ieder toch blijft bij voorkeur op zijn eigen schijfje ronddraaien, en is daarmede voor zich zelven volkomen tevreden.

De congresvoorzitter kon in zijn slotrede dan ook niet hoog opgeven van, in het belang der „veranderde Maatschappij" verkregen resultaten, en gaf den congressisten, vóór zij zich met hunne geestelijke bagage in verschillende richtingen zouden verspreiden, het troostwoord mede: „dat wij allen het wel mogen beseffen, dat, hoe klein en gering ons werk ook moge zijn, wanneer wij dat werk aanvatten met het oog gericht op het hoog ideaal der Eenheid van Schoonheid en Samenleving, wij inderdaad iets goeds en iets schoons zullen kunnen bereiken".

Toch verdient de hierboven aangekondigde publicatie van de handelingen van het congres alleszins waardeering. Vrijgemaakt toch van de wel eens drukkende atmosfeer der congreszaal, wordt de lezing van de in extenso opgenomen voordrachten, met de stenografische weergave van de daarop gevolgde gedachtenwisseling, wel genietbaar, en vindt de opname van het gesproken woord op rustiger wijze plaats.

D. J.

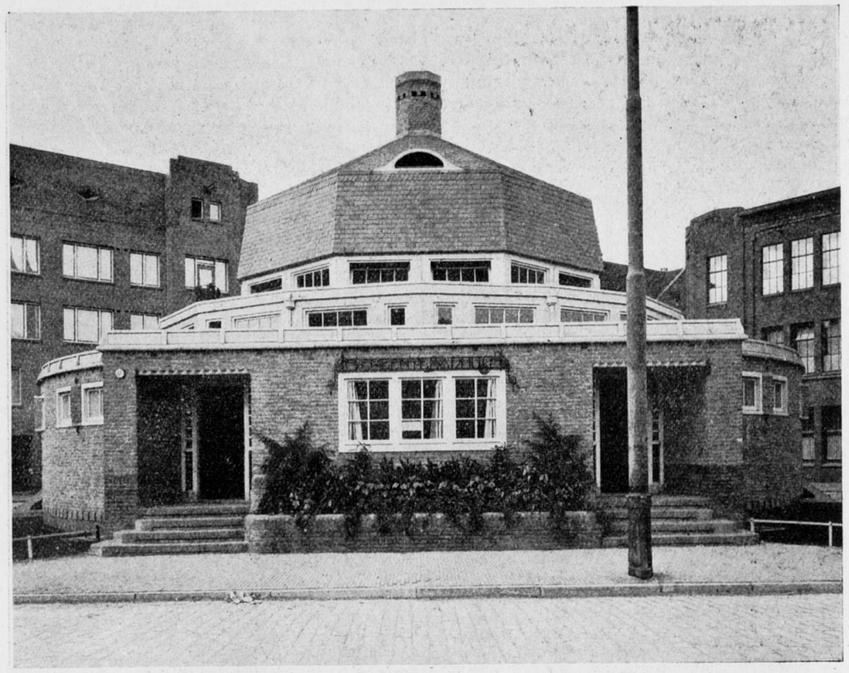

HET GEMEENTE-BADHUIS IN DE ANDREAS BONNSTRAAT TE AMSTERDAM.

In het eerste nummer van den vorigen jaargang publiceerden wij een schets-plattegrond en een perspectiefteekening van het Gemeentebadhuis in de Andreas-Bonnstraat. Nu het badhuis onlangs geopend is en zich in een druk bezoek verheugen mag, geven wij eenige foto's zoowel van het uitwendige als van het interieur.

Het is jammer dat het plantsoen om het gebouw nog niet aangelegd is. De strakke lijn van een grasgazon met lage heesters en planten zal het ronde gebouw oriënteeren op het driehoekige bouwterrein en zal de partij met de beide ingangen doen aansluiten in het straatbeloop.

Voor de inrichting van het gebouw ontworpen door de afdeeling Gebouwen van den Dienst van Publieke Werken, verwijzen wij naar den vorigen jaargang. Wij vullen de daarin opgenomen beschrijving nog aan met de volgende opmerking over de technische installatie welke geheel ontworpen is door de Afdeeling Werktuigen van Publieke Werken en door deze geheel in eigen beheer is uitgevoerd.

In den kelder onder het centrum van het gebouw bevinden zich drie ketels voor het badwater, van voldoende capaciteit voor gelijktijdig en doorloopend gebruik van 16 douches en 4 kuipbaden. Op normale dagen zijn slechts twee dezer ketels in gebruik. De vuren blijven dag en nacht branden. Om te voorkomen, dat de omwonenden last ondervinden van den rook van den schoorsteen, wordt uitsluitend gestookt met gietcokes.

Op den zolder is een cylindrisch warmwaterreservoir aangebracht met een inhoud van 4000 Liter. De temperatuur van het water bedraagt maximaal 70° Celsius. Op dit reservoir is een ketelsteenvanger aangesloten, waarin op een vertind koperen

Behoort bij het Bouwkundig Weekblad van 23 Juli 1921, No. 30.

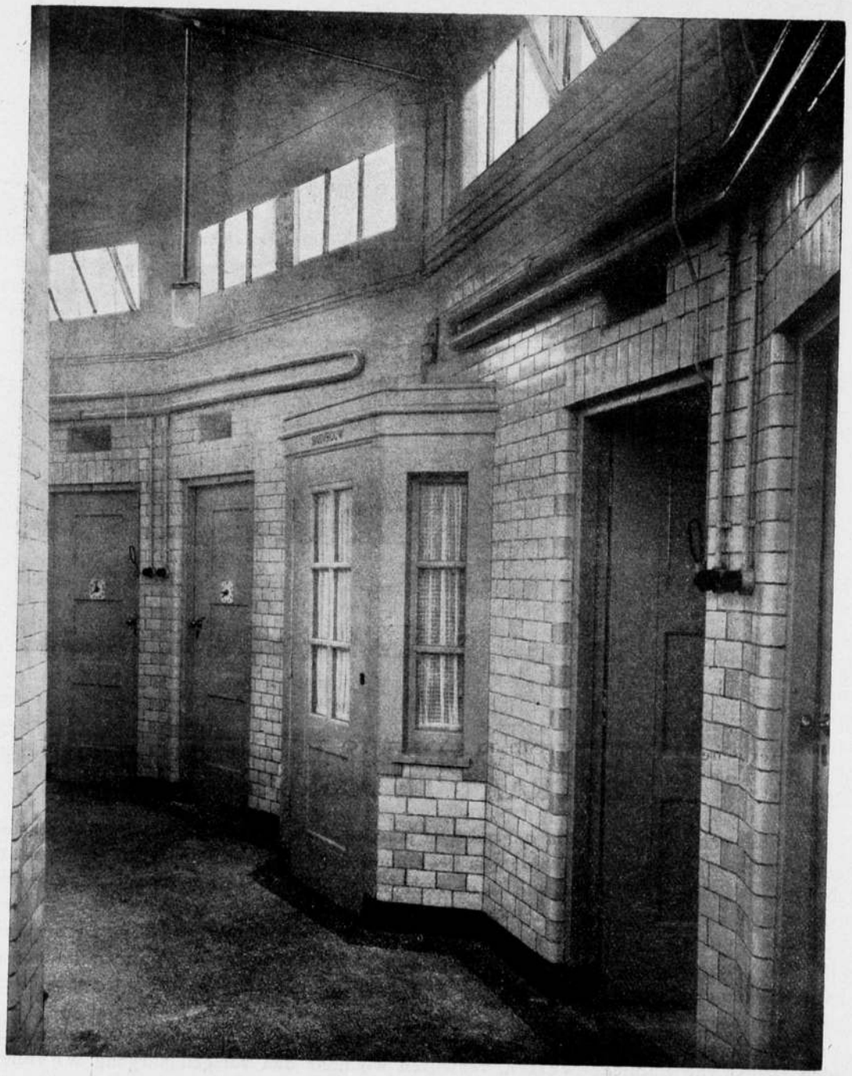

BADHUIS ANDREAS BONNSTRAAT AMSTERDAM.

zeef, voorzien van duizenden kleine gaatjes het fijne ketelsteen wordt opgevangen. Van dit reservoir wordt het warme water door een verdeelleiding naar de mengkranen der douches en naar de badkamers gevoerd. Door een leiding tusschen deze kranen en de ketels circuleert, bij het gesloten zijn der kranen het water weer terug naar de ketels, waardoor alle kranen steeds onmiddellijk warm water kunnen geven en waardoor dus waterverspilling vermeden wordt.

Eveneens op den zolder is een koudwaterreservoir geplaatst, dat met twee flotteurskranen op de Gemeentewaterleiding is aangesloten. In dit reservoir wordt de waterdruk zoodanig verminderd, dat het water zacht en geregeld uit de douches stroomt.

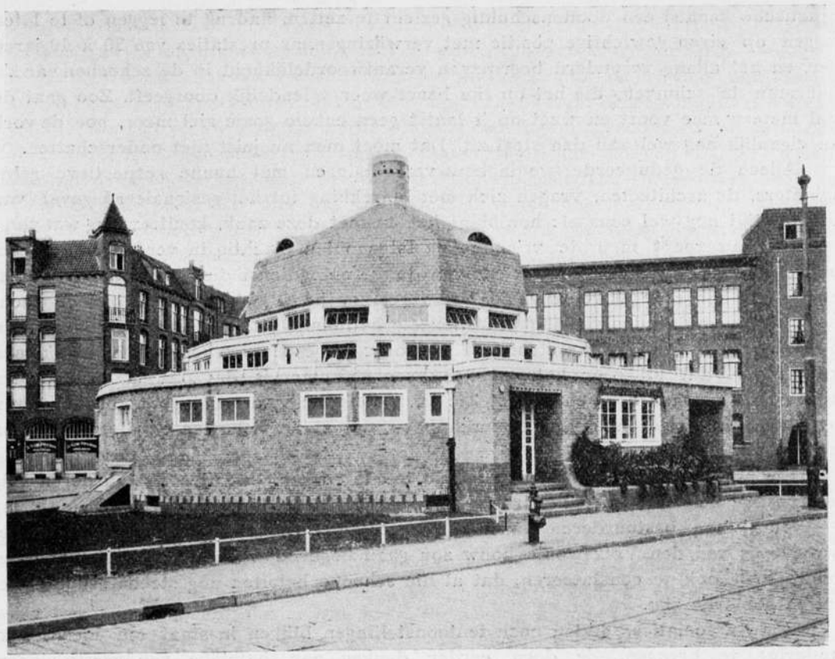

BADHUIS ANDREAS BONNSTRAAT AMSTERDAM.

Het geheele gebouw is centraal verwarmd door een warmwaterverwarming. Ten einde nevelvorming tegen te gaan zijn onder de ramen in de cellen en in de gangen verwarmingsspiralen aangebracht, welke den waterdamp opnieuw verhitten en den afvoer bevorderen.

Rondom den kelder is onder het geheele gebouw een kruipruimte aangebracht, waardoor alle riolen en leidingen gemakkelijk te bereiken zijn. —

HET EI VAN SLIM.

In het nummer van 10 Februari l.l. heeft de heer Mieras het een en ander verteld van den gestaakten woningbouw in den Buiksloterhampolder te Amsterdam. De boel lag toen al een ruim half jaar stil en thans is er al weer een half jaar over verloopen en nog steeds is er een plas, en is de zaak daar, zooals die destijds was.

„Men" zwijgt als het graf, de pers evenzoo, de betrokkene Diensten houden zich afzijdig, de „technische" diensten zitten al een vol jaar met de handen in 't haar, en, inmiddels offert goedbloed „Burger van A'dam" gedwee z'n penningen aan den fiscus, tot heil van z'n dierbare Amstelstad!

Zooiets kan maar alleen gebeuren in een milieu waar men echt modern voelt. Men krijgt op een goeden (kwaden) dag een kostelijk idee, stoort zich aan niemand en niets en gaat stiekum z'n eigen gang, slaat alle raadgevingen in den wind, drijft geheel op eigen „technisch" compas, en zal de zaak zèlf wel eens aanpakken, echt modern, d. w. hier zeggen: door alle ervaringen uit een lang verleden te laten voor wat ze zijn (behoudend, minstens overbodig, bij het achterlijke en ziekelijke af) om, zoo de zaak hopeloos vastloopt, in de modder zit (bij gebrek aan die vervloekte

practische kennis) een doodonschuldig gezicht te zetten, nadruk te leggen of te laten leggen op eigen gewichtige positie met verwijzing naar prestaties van 30 à 40 jaren her, en het allang verouderd begrip van verantwoordelijkheid in de schoenen van z'n buurman te schuiven, die het op zijn beurt weer vriendelijk doorgeeft. Zoo gaat de tijd meteen mee voort en weet op 't laatst geen enkele goeie ziel meer, hoe de vork nu eigenlijk nog wel aan den steel zit. Dat moet men nu juist niet onderschatten.

Alleen de gedupeerde woningbouwvereenigingen met hunne respectieve geldschieters, de architecten, vragen zich met betrekking tot het gesignaleerd geval van tijd tot tijd nog wel eens af: hoe staat het nu met deze zaak, komt er nog wat van?

En dan roept men de vrienden en lotgenooten plechtig in vergadering bijeen, onder mededeeling, dat de Directeur van den Woningdienst die samenkomst beslist met zijne hooge tegenwoordigheid zal vereeren, komt ook werkelijk bijeen, wacht beleefdelijk voldoenden tijd (het traditioneele halfuurtje) en gaat dan tevreden heen op het bericht „dat de Directeur wel niet officieel geschreven heeft dat hij niet komen kan, maar, dat uit zeer betrouwbare bron vernomen is, dat Z.H.E.G. niet komen kan, *omdat hij niet in de stad is*" !! Zie je, zooiets vergt van woningbouwbestuurderen behalve hunne vele onmisbare eigenschappen, nog stalen zenuwen en diep stilzwijgen bovendien.

En nu gebiedt de eerlijkheid hieraan toe te voegen, dat dien Bestuurderen vele en ernstige beloften zijn toevertrouwd, in ruil van deez' niet te voorzienen tegenslag — vooral aan bestuurderen van een Vereeniging, die zich voor het eerst op het stroeve ijs van den Volkswoningbouw zou gaan begeven — diezelfde eerlijkheid gebiedt toch ook te constateeren, dat al die schoone beloften nog steeds schoone beloften gebleven zijn.

Bouw-associaties, gilden noch tentoonstellingen blijken in staat om hierin verandering te brengen. Ze doen eerder denken aan hatelijke zandverstuivingen. Inmiddels zit men hopeloos in de brij en zal er wel in blijven zitten, totdat . . . .

Een lichtstraal?

De couranten berichten (en het Bouwk. Weekblad nam dit dadelijk zonder commentaar over) dat er iets op gevonden was en „er dan nu ook spoedig opnieuw een begin zal worden gemaakt met den bouw van de woningen op het terrein van „Ons Belang."

Dit was dan ook blijkbaar het signaal van „De Dageraad" om de bovenomschreven spoedvergadering te beleggen.

Wat is het geval. Een tweetal ingenieurs van den dienst van P. W. hebben zich tot taak gesteld, de vraag, bij P. W. gerezen: „of hier niet een belangrijke bezuiniging mogelijk is" naar beste weten in bevestigenden zin op te lossen.

Hoe het gaan zal, weten we nu allen uit de couranten. Het weekblad „De Prins" was zoo vriendelijk ons een kijkje achter de schutting te gunnen, waar men met het nemen der proeven druk doende was. Zooals te verwachten en te begrijpen is, staat de toepassing geheel in het teeken van „bezuiniging". Doch dit mag de soliditeit geen afbreuk doen. Men redeneert blijkbaar aldus: al dat werk in den grond is feitelijk onnoodig, minstens voor driekwart overbodig, veel te royaal en te omslachtig. Dat eischt veel onnoodig werk, ergo veel tijd en dus ook veel geld. Er is een veel eenvoudiger weg. Sla de palen er in tot aan het maaiveld, zet er dan een modern, d. i. betonnen verlengstuk op (eertijds sloeg men de palen dieper in met een houten dito, dat den schoonen naam van „hoerekind" bezat), laat de grond nu maar de grond, en sla het heele zaakje nu maar omlaag, liefst in den kortst mogelijken tijd.

De paal zit dan beslist onder water, staat natuurlijk te lood, op stuit en precies op z'n plaats en vertoont geen enkel gebrek. Zoo evenmin het beton-opzetstuk.

Bouw nu maar veilig verder en het jaar 1921 heeft dan proefondervindelijk

bewezen, dat de bouwers van voor dien tijd maar stumperds waren op 't gebied van hun vak en onverantwoordelijk met de duiten hebben omgesprongen.

Nu is de bouwerij in den Buiksloterham wel gestaakt omdat de brij daar „aan 't loopen ging" (abusievelijk sprak men „dat de boel daar zakte") maar dit zegt blijkbaar niets ten opzichte van het nieuw geoctrooieerde systeem. Het beton opzetstuk staat door middel van een doodgewonen hakkelbout immers muurvast op den paalkop. Laat de boel nu maar schuiven of werken, paal en opzetstuk blijven beslist bij elkaar, daarvoor staat de hakkelbout borg. En dan dat opzetstuk, al wordt het voor driekwart tot gruis geslagen (wat nooit gebeurt!), het bewapeningsijzer blijft toch intact en daaraan wordt de vloer verbonden. Het wordt één onverbreekbaar geheel, precies zoo sterk als een tafel met een heeleboel pooten.

Nu is het wel waar, dat, zoo iemand de niet te sanctionneeren hebbelijkheid heeft, met z'n volle gewicht *tegen* de tafel aan te hangen, deze vrij spoedig een vreemd geluid doet hooren, wat den eigenaar het bloed naar 't hoofd zal jagen; bij de betonnen tafel is hierop geen kans. De gronddruk is nooit zoo groot, *mag* nooit zoo groot zijn, dat de pooten bezwijken.

Dusdoende staan de huizen van „Ons Belang" voortaan als een muur (een ongescheurde muur n.l.), als paalwoningen vlak op 't zand (liever nog tot in de brij) en kan men veilig het moede en moegedachte hoofd daarbinnen te rusten leggen. Hoe nu de straten op hoogte zullen blijven, hoe de aan- en afvoeren voor verzakking en afbreking aan de gevels zullen worden gevrijwaard, hoe eventueele gronddruk, zoo die dan toch mocht optreden, zal worden gekeerd, hoe ettelijke dingen meer nog zullen worden opgelost, daarover later meer. Voldoende is voor 't oogenblik, dat men weer zal zien werken, dat er van die 1500 woningen daar nog heusch iets terecht komt; nu a.u.b. geen bezwaren meer vóór den tijd, de tijd heelt immers alles!

Doch alle gekheid ter zijde. Zal men waarlijk in de modder van die Buiksloter ham dit systeem gaan toepassen? We houden bij die gedachte alleen al ons hart vast. En als het dan toch eens weer misloopt — waar we persoonlijk *beslist* van overtuigd zijn — wat dan?

Nu zit er al, volgens mededeeling van menschen die het weten kunnen, bijkans net zooveel in den grond als de bouw der eerste blokken nu 't geheel mocht besommen, en is er van het destijds gegraven „draineerings" kanaal bijkans geen spoor meer te vinden. Wie zal dat dan betalen? Leest men nog eens aandachtig over, wat destijds de Heer Hackstroh in „de Telegraaf" schreef, en sluit men niet het oor voor de vele en o.i. juiste opmerkingen van ter zake kundigen, dan verbaast ons de mededeeling, dat men weer bouwen gaat in den Buiksloterhampolder en ook, met gebruikmaking van zoo'n aanvechtbaar systeem, of moet de heele mededeeling als een politiek proefballonnetje worden aangemerkt? De politiek is momenteel blijkbaar *het* fundament van den modernen woningbouw.

ADR. MOEN.

EEN OPMERKING OVER HET HAAGSE MUSEUMPLAN.

Volgens een bericht in de bladen bestaat het voornemen om aan dr. Berlage op te dragen zijn Haags museumplan uit te werken. Naar aanleiding daarvan wens ik op de noodzakelikheid te wijzen om het plan eerst belangrijk te wijzigen. Immers de hoofdvorm mag onder geen voorwaarde gehandhaafd blijven.

In beschouwingen over het plan is wel bij wijze van loftuiting beweerd, dat de ontwerper de onregelmatigheid van het terrein eerlik aanvaard heeft, maar die uit-

spraak is foutief: zij moet luiden: *onderdanig* aanvaard heeft. Want dàt toch is 't geval.

Maar voor een dergelik gebouw *past geen* onderdanigheid.

In elk werk, dat de estetiese zijde van de stedebouw behandelt, ook in geschriften van dr. Berlage zelf, zo goed als in zijn uitbreidingsplannen, wordt terecht en met nadruk betoogd, dat de belangrijke openbare gebouwen hun omgeving moeten *beheersen*, dat zij de *hoofdpunten* moeten vormen in het samenstel der stad. Daarom *past* hier geen onregelmatig terrein, waar het gebouw zich *in* heeft te schikken, maar moet een museum ontworpen worden, frank en vrij, zonder eenige gebondenheid aan rooilijnen, een museum naar zijn aard, niet naar een terrein gecomponeerd. En dan daarbij een strateplan, een strateplan, dat zich geheel daarnaar schikt, dat op tal van punten het gebouw, of voorname deelen, doet *uitkomen* als hoofdpunt, als *het* glanspunt van de buurt.

Alleen deze opvatting opent de mogelikheid voor een mooi stadsdeel, betracht de estetika ekonomies, gelijk dringend nodig is. Alleen deze opvatting is de zaak, waar het om gaat, is een dergelik voor ewen bestemd geheel (gebouw en buurt beide) waardig.

En al zal dan wellicht dr. Berlage de gehele voltooiïng van het gebouw niet beleven, de aanleg van dat stadsdeel dan toch allicht wel.

Renesse, Julie 1921.

JOH. HOOGENBOOM.
arch. B.N.A.

ONTVANGEN TIJDSCHRIFTEN.

De Ingenieur, No 28. van 9 Juli, bevat een interessante bijdrage van de hand van Prof. J. A. van der Kloes over „Nieuwe bouwtrant van sluismuren bij het Maas-Waalkanaal, waarin een nieuwe samenstelling van zware sluismuren uit een betonkern met een bekleeding van betonsteenen met zware voegen beschreven wordt.

Klei, No. 11 van 1 Juni, geeft afbeeldingen van arbeiders-woningbouw te Dinteloord van Arch. H. W. Valk, B.N.A. te 's-Hertogenbosch.

Idem, No. 12 van 15 Juni bevat eenige reproducties van werken van den architect Ir. J. H. W. Leliman † waarvan diens eenvoudige woonhuis te Baarn zeker het aantrekkelijkste is.

Het *Jubileumnummer van Klei* van 1 Juli, uitgegeven ter viering van het 12½-jarig bestaan van dit tijdschrift, toont afbeeldingen van het Post- en Telegraafkantoor te Doetinchem, van het bureau Landsgebouwen 1e district, architect J. Crouwel Jr. Ook zijn er ter verhooging van de feestelijkheid — hoe duizendmaal feestelijker is toch de oude architectuur, vergeleken met de tegenwoordige — vlotte schetsen van het Alhambra opgenomen, waarmee W. Kromhout Czn. alles — en niets — laat zien.

De Stijl, No. 5, Juni. In dit nummer begint Theo van Doesburg een artikel over Caminoscopie. „Het was op het atelier van den modernen schilder C.C. (den metaphysist) op de Piazza St. Fedele te Milaan, dat ik snuffelend in een stapel revues, krantenuitknipsels, prismatische vormen en scherpe teekenhaken een dik bestoft handschrift vond van een sedert kort overleden, totaal onbekenden schilder-schrijver, Aldo Carmini, genaamd . . ." Hoe allerliefst-sentimenteel, hoe rommelig-artistiek, hoe knusjes-romantisch! Schreef dit de verzinner van de mechanische esthetiek, de bewonderaar van 15 H. P. Grégoires automobiel?

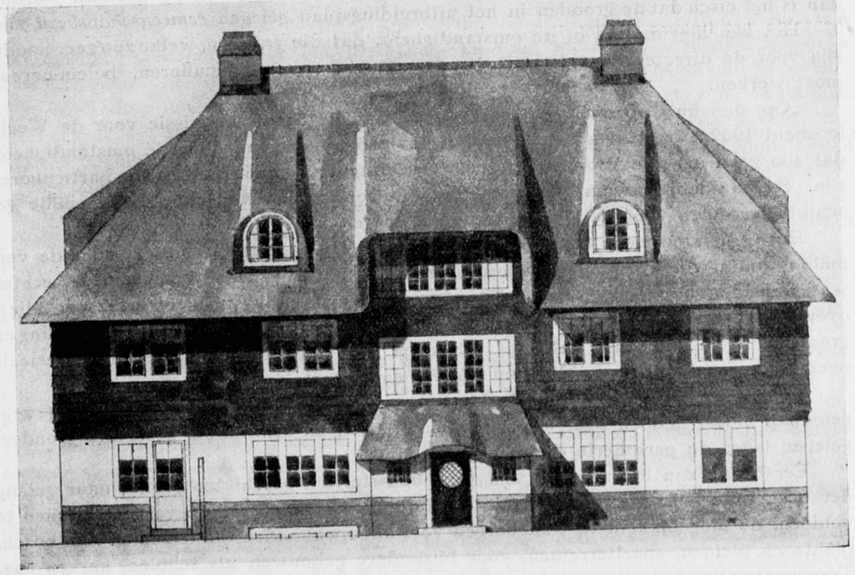

LANDHUIS VOOR DEN HOOGGEBOREN HEER GRAAF VAN RANDWIJCK
BURGEMEESTER VAN AMERSFOORT.
ARCHITECT JAN STUIVINGA. B. N. A.

HET UITBREIDINGSPLAN EN HET GRONDBEDRIJF TE AMERSFOORT.

Het is den medelevenden bouw-technicus van onzen tijd bekend, dat de jongste wijziging der woningwet van 14 Februari ll. ons in stedenbouwkundig opzicht eene belangrijke schrede heeft vooruitgebracht.

Het uitbreidingsplan, het bebouwingsplan der gemeenten, dat voordien eerst practische waarde verkreeg, door de vaststelling van bouwverboden, welke de Raad „bevoegd", doch niet „verplicht" was het aanzijn te geven, — heeft ten gevolge van die wijziging door de enkele vaststelling van het plan als zoodanig sanctie gekregen.

Het is dus thans verboden een gebouw op te richten of geheel of voor een gedeelte te vernieuwen, indien het bouwplan afwijkt van het goedgekeurde uitbreidingsplan.

En niet weer — zie de Memorie van Toelichting op het voorstel tot de laatste wijziging der woningwet — zal het dus afhangen „van het goedvinden van het gemeentebestuur of het uitbreidingsplan bij het verleenen van bouwvergunningen zal worden verwaarloosd of wel in acht genomen".

Niet genoeg is deze stap der Regeering te waardeeren, waar zij daardoor metterdaad thans betuigt „dat middels het uitbreidingsplan voor alles de verbetering der volkshuisvesting, in den ruimsten zin genomen, is te dienen en dat aan de groote belangen der gemeenschap welke daarin besloten liggen, door de overheid daadwerkelijk leiding moet worden gegeven".

Scherp blijkt daaruit, dan ook dat de regeering meer en meer waarde gaat hechten aan het uitbreidingsplan en *zijn verwerkelijking!*

Doch hoezeer ook te waardeeren deze steun voor de goedwillende gemeentebesturen is, zoo deze laatsten ruimer zien, zullen zij verder moeten grijpen.

Want niet genoeg is het dat een plan van bebouwing wordt vastgesteld. Zullen inderdaad de vele en groote belangen der gemeenschap hier juist gediend worden, dan is het eisch dat de gronden in het uitbreidingsplan gelegen *gemeenschapsbezit* zijn.

Het kan niet anders of de omstandigheid, dat die gronden, welke zoo zeer noodig zijn voor de directe uitbreiding, in handen van tal van particulieren, belemmerend moet werken.

„Op den huizenbouw" zoo schreven we aan de Staatscommissie voor de Werkloosheid 1909 „wordt een belemmerende invloed uitgeoefend door de omstandigheid, dat zoo goed als alle voor bouwterrein geschikte terreinen in handen van particulieren zijn. Herhaaldelijk kwam het voor, dat bouwondernemers slechts zeer moeilijk geschikte terreinen voor het bouwen konden krijgen ....."

Het Amersfoortsche Gemeentebestuur heeft dit ingezien: ingezien, vóór de vermelde woningwetswijziging tot stand kwam, hoe buitengemeene beteekenis te hechten was aan de rationeele verwerkelijking van het uitbreidingsplan, en welk een allesoverheerschend element die verwerkelijking zou zijn in de bestreefde ontwikkeling en groei der gemeente. En dat niet alleen, ja niet in de eerste plaats om materiëele overwegingen, doch boven alles om ideëele en moreele.

Doch gelijktijdig werd erkend, dat men om daartoe te geraken, de volledige zeggenschap moest hebben over alle voor bouwterrein en uitbreiding geschikte gronden, gelegen langs de peripherie der bebouwde kom.

Eerst dan zou het mogelijk zijn voor bouwterrein geschikten grond, naar gelang der bestaande behoefte doelmatig te ontsluiten, aan de groeiende verkeerseischen te voldoen, de mogelijkheid te waarborgen voor het openhouden van terreinen voor bosch, plantsoen, pleinen, speelterreinen, voor bijzondere gebouwen als scholen, kerken enz. Tegengegaan zouden alleen dan kunnen worden de leelijkheids-excessen van den ongebonden eigenbouw en op de meest practische wijze propaganda gemaakt voor de idée „de architect *de* aesthetische leider van elk bouwwerk."

In het kort samengevat: eerst dan zou de mogelijkheid daar zijn van de stad in den uitgebreidsten zin van het woord de woning der gemeenschap te maken.

Op dezen practisch-ideëelen grondslag, verstevigd door de bouwstoffen door de Rijksregeering aangedragen ter bevestiging en verbetering van de sedert 1901 werkende woningwetsregeling, werd sedert 1912 te Amersfoort een krachtige en doelbewuste grondpolitiek gevoerd, met het gevolg, dat thans vrijwel alle voor uitbreiding aangewezen gronden in de directe omgeving der bebouwde gedeelten gemeentelijk eigendom zijn.

De kern van deze grondpolitiek is het gemeentelijk grondbedrijf, waarin alle gronden ondergeschikt zijn en welk bedrijf het mogelijk maakt een weloverwogen, goedgefundeerde grondpolitiek te voeren.

Geleidelijk aan, al naar de gelegenheid zich voordoet, worden de gronden, hetzij in publieke veiling dan wel ondershands aangekocht tegen matige prijzen en toegevoegd aan de reeds bij het grondbedrijf ingebrachte gronden.

Verschillende hoofd- en secundaire verkeerswegen werden aangelegd, terwijl er ontsluiting van die gronden plaats vond, welke wel het eerst voor bouw- of industrieterrein in aanmerking kwamen.

Voor redelijke prijzen — thans gemiddeld loopend tot f 5 à f 6 per M². — worden de gronden verkocht of een enkele maal (aan een bouwvereeniging) in erfpacht uitgegeven.

Uiteraard zijn de betere terreinen op den Amersfoortschen Berg, met z'n onvergelijkelijke vergezichten op het golvende Gooi- en Eemland en de zich in deinende verten verliezende beboschte Veluwe, met z'n wijde luchten, z'n immer wisselend spel van wolken en winden en stroomend licht, bestemd voor betere bebouwing.

Ten Noord-westen van de spoorbaan naar Utrecht en Amsterdam, langs de zich naar de Zuiderzee spoedende Eem, strekken zich de industrie-terreinen uit. Gunstig dus gelegen t. a. v. spoor- en waterverkeer, is de ontwerper van het uitbreidingsplan er bovendien bedacht op geweest ze zoo te projecteeren, dat zij beneden de heerschende winden liggen en dus eventueele rook en dampen de daarboven ontworpen woningwijken niet kunnen hinderen.

Op daarvoor geëigende plaatsen zijn verder de gesloten of half-open bebouwde woningwijken gedacht en terreinen aangegeven voor parken, plantsoenen, speel- en sportterreinen, openbare en andere bijzondere gebouwen enz. De bestaande boschpartijen en andere mooie natuurhoekjes werden natuurlijk gespaard en ruime aandacht geschonken aan die plekken welke op tallooze punten gelegenheid bieden tot een ruim uitzicht op het met zoo rijk natuurschoon bedeelde landschap, dat van het Zuid-westen tot het Zuid-oosten Amersfoort en z'n Berg omgeeft.

Het gemeentelijk grondbedrijf omvat thans bijkans 500 H.A. grond, waarvan ongeveer 240 H.A. voor bouwterrein, 130 H.A. voor industrie-terrein, en de overige voor plantsoen, bosch enz. bestemd zijn.

Van hoe ongemeen nut en beteekenis dit groot-grondbezit voor Amersfoort is geweest kan duidelijk worden als herinnerd wordt hoe dat bezit, toen kort na het uitbreken van den oorlog allerwegen groote werkloosheid dreigde, het gemeentebestuur in staat stelde door het uitgeven van een goedkoopen grond de middels het grondbedrijf gesteunde vereeniging tot werkverschaffing in de Bouwbedrijven — zie het betrekkelijk nummer van het Bouwkundig Weekblad 1916 — de bouwvakwerkloosheid krachtdadig te bestrijden. Hoe dat bezit het voorts mogelijk maakte dat tallooze werkloozen aan behoorlijk betaalden arbeid bij den aanleg van wegen voor het grondbedrijf konden worden gezet, waardoor anderzijds weer groote bouwterreinen direct aan de markt konden worden gebracht.

Maar vooral kan Amersfoort na 1912 bogen op een steeds in bloei toenemend bouwbedrijf. Veel, zeer veel, de excursisten van Zaterdag 16 Juli l.l., hebben dit ten deele persoonlijk kunnen waarnemen, is hier de laatste jaren gebouwd. Verreweg het meeste op terreinen — en dat is het opmerkelijke — welke, waren zij niet door de

BUITENHUIS VOOR DEN HEER
E. VAN VOLLENHOVEN.

ARCHITECTEN: A. KOOL EN A. H. VAN ROOD. C. B. I.
ONTWERP: A. H. VAN ROOD. B. N. A.

gemeente aangekocht en ontsloten, zeer zeker door de eigenaren niet zouden zijn aangelegd.

Architecten, aannemers, bouwvakarbeiders, alsook de industriëelen en handelaren bij het bouwvak betrokken, hebben ruimschoots de profijten genoten van deze opleving.

Eenig inzicht kan hier de opgave verstrekken, dat in de jaren 1914 tot en met 1920 door het grondbedrijf ongeveer 70 H.A. netto bouwterrein werd verkocht, waarop behalve fabrieken en middenstands- en kleinere woningen, ongeveer 180 woningen en buitenhuizen voor beter gesitueerden verrezen.

In klinkende munt — er zijn zoovelen die onmiddellijk vragen of het grondbedrijf

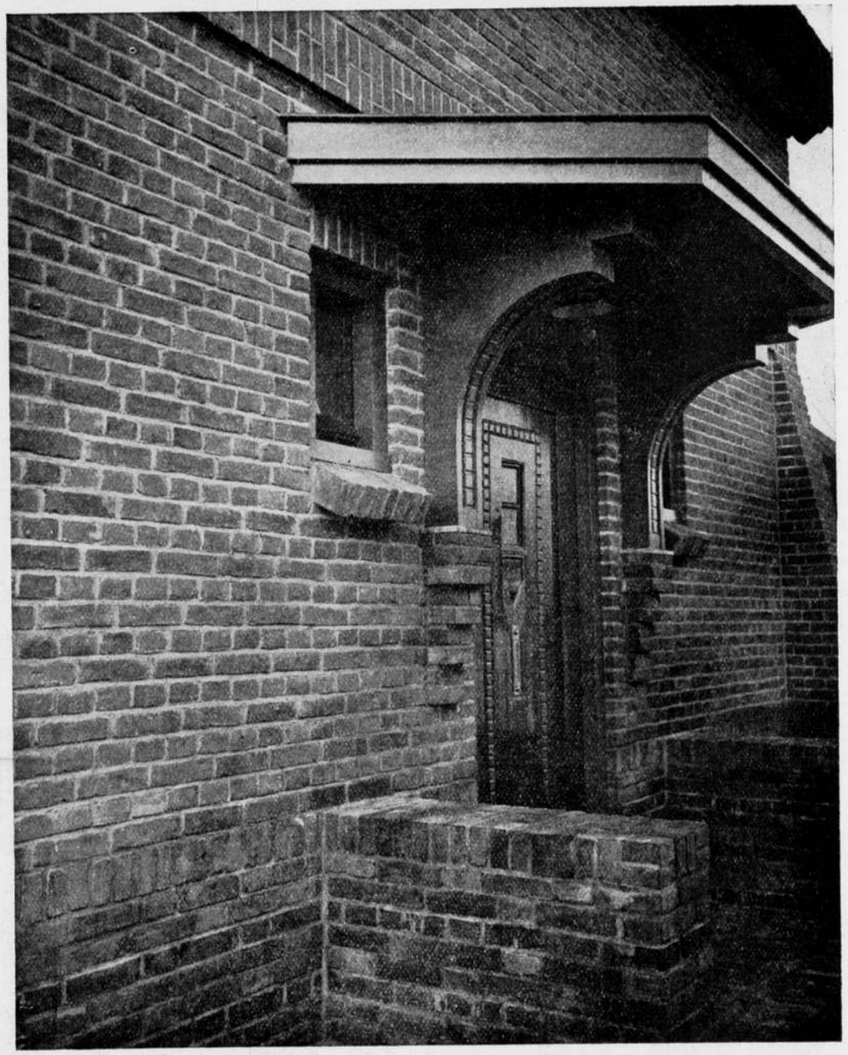

BUITENHUIS VAN DEN HEER
E. VAN VOLLENHOVEN.

ARCHITECTEN: A. KOOL EN A. H. VAN ROOD. C. B. I.
ONTWERP: A. H. VAN ROOD.

nu wel uit kan, — alsof hierin de eenige rechtvaardiging zou liggen voor en alsof, indien dat niet het geval was, daarmede de staf zou zijn gebroken over het voeren van een gemeentelijk grondbedrijf! — is eenvoudig niet uit te drukken hoeveel meer deze welvaart, hoeveel krachtige sappen aan het gemeentelijk leven hier economisch, zoowel als ideëel en moreel zijn toegevoerd. Hoeveel energie is gevraagd, doch ook hoeveel voldoening en arbeidsvreugde gaf de leiding van het bedrijf aan de initiatiefnemers en uitvoerders! Lang, te lang was gewacht met de ontginning van Amersfoort's natuurrijkdom, z'n centrale ligging en gezonde, hooge lucht. Doch in deze gunstige factoren ligt de mogelijkheid besloten de geleden schade in te halen. Al is die taak zwaar!

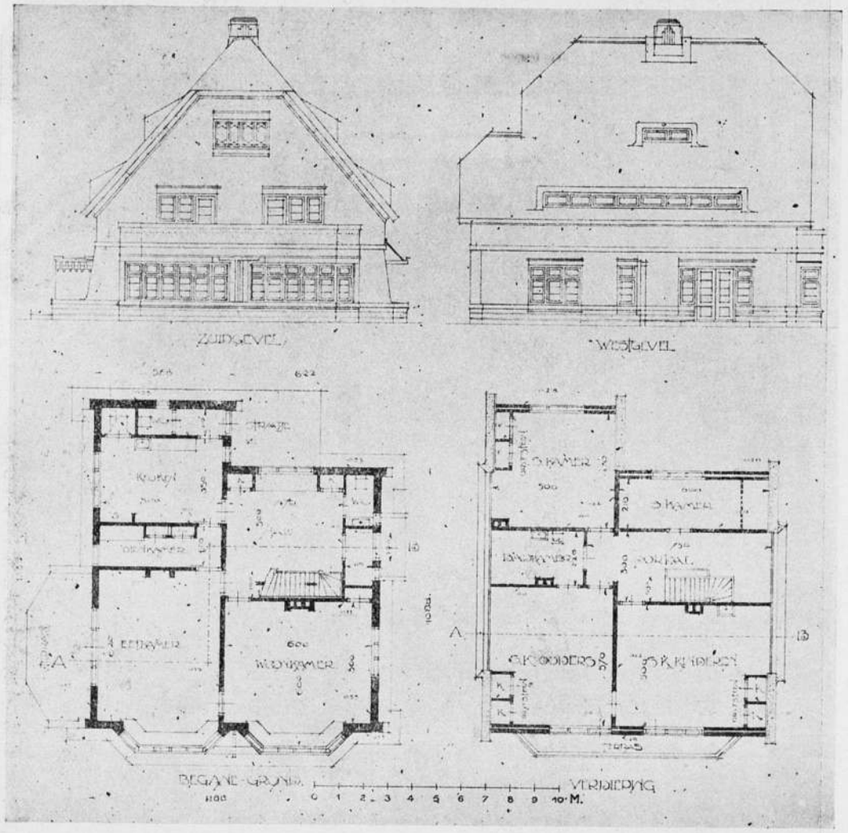

BUITENHUIS VAN DEN HEER
E. VAN VOLLENHOVEN.

ONTW.: A. H. VAN ROOD. C. B. I.
B. N. A.

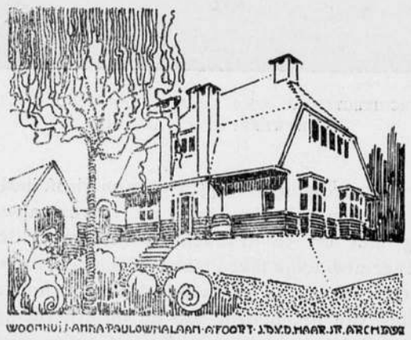

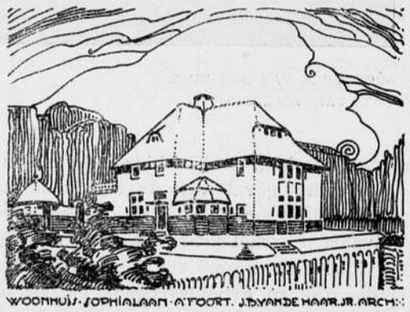

TWEE WOONHUIZEN TE AMERSFOORT. ONTWORPEN EN GETEEKEND DOOR J. B. V./D. HAAR. ARCH. B. N. A.

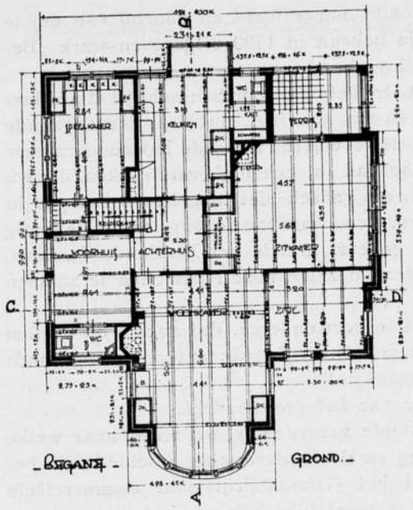

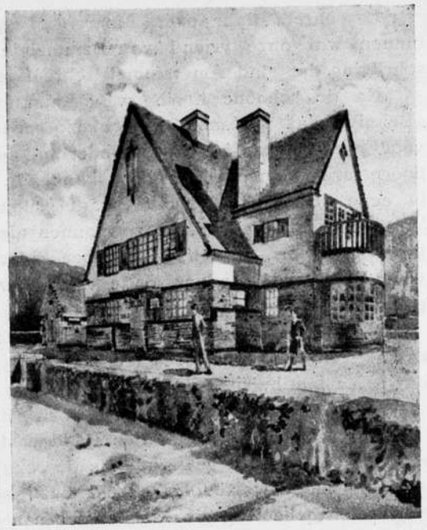

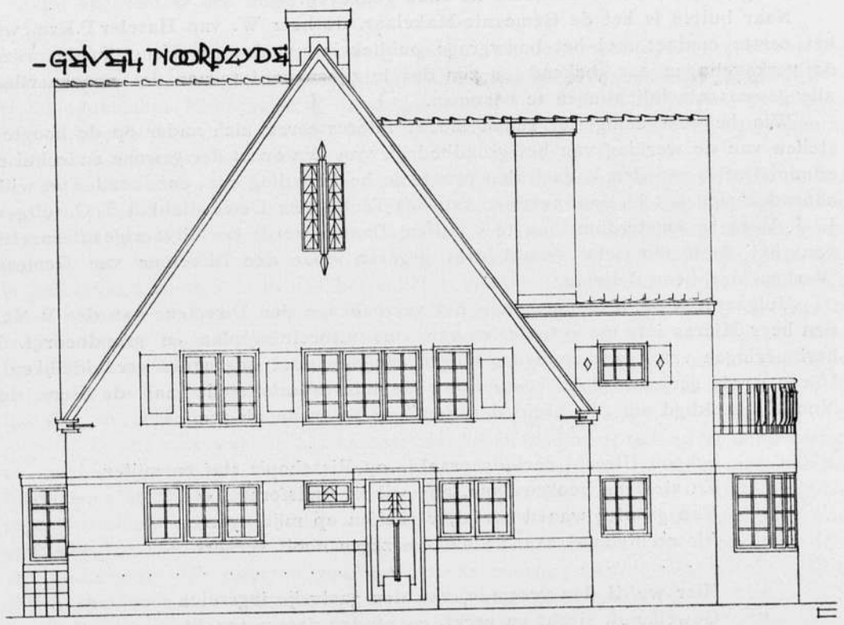

LANDHUIS AAN DE KONINGIN SOPHIALAAN.
ARCHITECTEN: IR. M. C. A. MEISCHKE EN C. J. VAN DORTH.

Ik schreef daar over Amersfoort's gezonde, hooge lucht en daarbij valt mij te binnen wat onze vriend van Bemmel in zijn bekend in 1790 uitgegeven werk „Beschrijving der stad Amersfoort" schreef in dit verband.

Na de schoone ligging van Amersfoort te hebben geprezen schrijft hij aldus: „Behalve dat is Amersfoort ook zo gezond en fris van lugt, dat het diesaangaande voor geene plaats in gansch Nederland behoeft te wijken, zulks de Inwoonders zeer hooge jaren komen te bereiken, konnende daar van tot een blijk verstrekken, dat wij in eene straat, de Nieuwe Straat genaamd, die gansch niet lang is, op een pas in 't leven gekent hebben, elf zo mannen als vrouwen, waarvan de jongste over de tagtig jaren oud was. Ja zelfs is bij onze tijd ook gebeurt, dat in het Bloklands-Gasthuis, waar in twaalf mannen onderhouden worden, dezelve twaalf personen te zaamen over de elf honderd jaaren uitmaakten".

Met een dergelijk vooruitzicht is het niet te verwonderen, dat zooals op de den excursisten welbekende reclameplaat van het grondbedrijf op de tentoonstelling stond: dat „Een landhuisje te Amersfoort ieders wensch is!"

Nog een enkel woord over de organisatie van het grondbedrijf.

Geregeld bij een door den Raad vastgestelde verordening, bepalend naar welke regelen zal worden gewerkt, hoe de schatting en de fondsvorming geschiedt, de begrooting moet worden ingedeeld enz., staat het Grondbedrijf naar commerciëele beginselen geheel op zich zelf en los van de gemeentelijke huishouding.

Het beheer berust bij Burgemeester en Wethouders bijgestaan door een commissie uit den Raad. De verschillende onderdeelen, n.l. een administratief, een technisch en een boekhoudkundig, worden verzorgd resp. door de diensten secretarie, openbare werken en centrale boekhouding. Een rechtstreeksche leider staat dus niet aan het hoofd, doch wordt door samenwerking en gemeen overleg onder algemeen beheer van Burgemeester en Wethouders de zaak gedreven.

Naar buiten is het de Gemeente-Makelaar, de heer W. van Haseler P.Hzn., wien het eerste contact met het bouwgrage publiek is opgedragen. Hem zijn de prijzen, de verkavelingen enz. bekend en zijn dus te zijnen kantore aan de Snouckaertlaan, alle gewenschte inlichtingen te bekomen.

Wie het om eenigerlei reden mocht interesseeren zich nader op de hoogte te stellen van de werking van het grondbedrijf, van den opzet der gewone en technische administratie, van den kadastralen opzet, de boekhouding enz., enz., zouden we willen aanraden zich het j.l. Juni-nummer van het Technische Gemeenteblad T. G. (uitgever L. J. Veen te Amsterdam) aan te schaffen. Daarin wordt een uitvoerige uiteenzetting van het Amersfoortsche grondbedrijf gegeven door den Directeur van Gemeente Werken, den heer Beltman.

Volgaarne heb ik voldaan aan het verzoek van den Directeur van den B. N. A., den heer Mieras iets mede te deelen van ons uitbreidingsplan en grondbedrijf. De herinneringen van onzen rondgang mogen een en ander nog nader verduidelijken en U een goede gedachte doen houden van de interessante stede aan de Eem, door Vondel gehuldigd als „de Bruid der Eem" en waarvan hij zong:

Schoon Utrecht eertijds praalde op Bisschop's staf en mijter,
En stoel en hoogen Dom, nog wil ik Amisfort
Van grooter waard benijd, verheffen op mijn cyter
Als rechtehand van 't Sticht, in zegen nooit verkort.
. . . . . .
Hier wordt den vreemde, van den gastvrije ingezeten
Gewelkomt, slecht en recht, en zonder dwaze pracht.

Amersfoort, 23 Juli 1921.

J. SCHULTE NORDHOLT.

VERSLAG VAN DE EXCURSIE NAAR AMERSFOORT.

Een groot aantal leden van den B.N.A. hadden gehoor gegeven aan de vriendelijke uitnoodiging van het Gemeentebestuur van Amersfoort, om op Zaterdag 16 Juli onder zijn leiding verschillende bouwwerken in het nieuwere Amersfoort te komen bezichtigen.

Ze werden daartoe allereerst ontvangen in een der zalen van de Societeit Amicitia, waar verschillende teekeningen en foto's opgehangen waren van werk, dat de laatste jaren te Amersfoort onder leiding van architecten werd gebouwd.

Deze tentoonstelling was het tekstgedeelte van de lange film, die zich straks zou ontrollen. En al is deze vergelijking uit technisch oogpunt natuurlijk glad verkeerd, — de toeschouwers bewogen en de prent stond stil — wat de verscheidenheid van indrukken en de bekoring der vergezichten betreft, die wij genoten, mag er hier zeker wel aan de filmsensatie, maar deze verfijnd en veredeld, worden herinnerd.

In de ontvangstzaal gaf het Gemeentebestuur gelegenheid tot kennismaking, ook met zijn medewerkers op het gebied van de stadsbebouwing, de heeren J. Schulte Nordholt, Directeur van het Bouw- en Woningtoezicht en C. G. Beltman, Directeur van Gemeentewerken en met de architecten, die werk hadden ingezonden.

De heer Beltman gaf een korte verklaring van het uitbreidingsplan der Gemeente. Het was de bedoeling, in dit nummer een afbeelding van het uitbreidingsplan op te nemen. De kleine schaal, die bereikt kon worden, maakte echter dit voornemen niet uitvoerbaar. Echter hebben wij den heer Schulte Nordholt bereid gevonden over het grondbedrijf en het uitbreidingsplan in dit nummer in 't kort enkele mededeelingen te doen, waarvoor wij hem hierbij hartelijk onzen dank zeggen.

Nadat de burgemeester, als generalissimus, zijn orders had gegeven, hoofdzakelijk betreffende het seinwezen, begon de tocht klokslag 12 uur.

En nu komt er een heele gaping.

Want het is inmiddels half twee geworden, als de verschillende groepen van door schoonheids- en zonnegloed verzengde excursisten hijgend en puffend op het Berg-Hotel aankomen! Maar dank zij de zorgen van de gastheeren zitten we spoedig aan een voortreffelijken disch, en zijn spoedig bekomen van de warmte en bespreken het vele wat we op den tocht hebben gezien.

Aan de lunch heette de burgemeester Mr. J. C. Graaf van Randwijck de aanwezigen, ruim 70 personen, namens het Gemeentebestuur van Amersfoort, hartelijk welkom.

Hij stelde het op hoogen prijs, dat zoovelen aan de uitnoodiging hadden gevolg gegeven, om kennis te maken met de architectuur, die hier te bewonderen valt. Want in Amersfoort vindt men in een betrekkelijk klein bestek, allerlei stijlen te zamen, de geheele oude in het oude Amersfoort, en de nieuwste in de uitbreiding. Spreker betreurt het dat er geen tijd is, om ook het oude Amersfoort eens te bekijken. Het is betrekkelijk onbekend. De kennis der bezienswaardigheden beperkt zich tot de Koppelpoort en de Lieve Vrouwe Toren, maar er is zooveel meer. Het is het streven van het Gemeentebestuur de schoonheid van het oude Amersfoort, door te voeren in het nieuwe. Zooals men weet is het ieders wensch een landhuisje te bezitten in Amersfoort en spreker begrijpt dat het de wensch van iederen architect is, een of meer van deze landhuisjes te mogen bouwen. Spreker wenscht het hun toe omdat zulks ook geheel in de bedoeling van het Gemeentebestuur ligt, want architecten moeten bij den bouw worden betrokken. Amersfoort heeft geen schoonheidscommissie, en spreker vindt dit ook niet noodig. Hij verschilt daaromtrent van meening met den Voorzitter van den B.N.A. met wien hij over dit punt meermalen van gedachten heeft gewisseld.

Het Gemeentebestuur wil geen Schoonheidscommissie. Het merkwaardige is hier dat de nieuwbouw geheel zonder druk of inmenging van derden tot stand komt. Zoodoende is er tusschen de bouwers onderling en ook tusschen hen die laten bouwen als het ware een onafgesproken wedstrijd, om iets goed te maken. Nu wil spreker niet

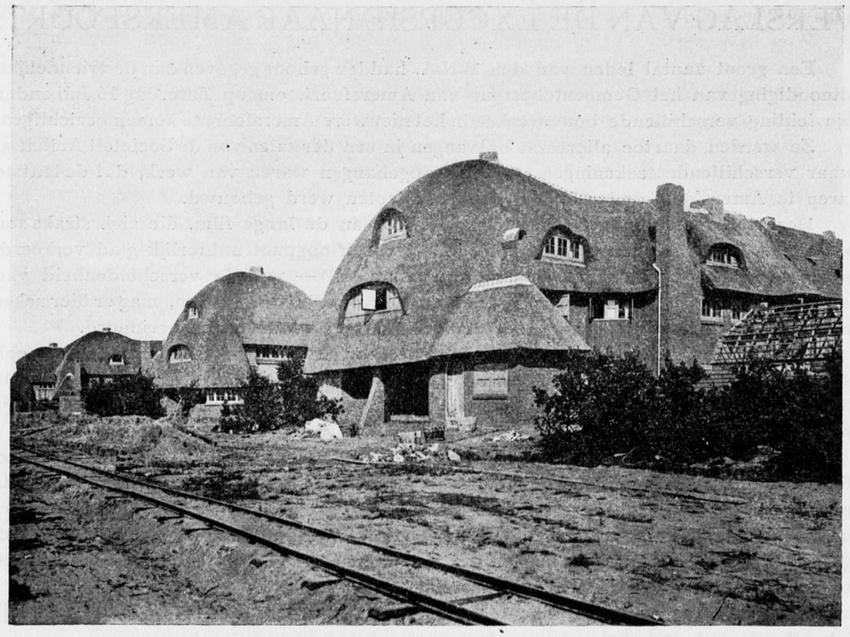

WONINGBOUW „FRISIA". ARCHITECT: A. H. VAN WAMELEN.

WONINGBOUW „ST. ANSFRIDUS". ARCHITECT: HERMAN VAN EYDEN. B. N. A.

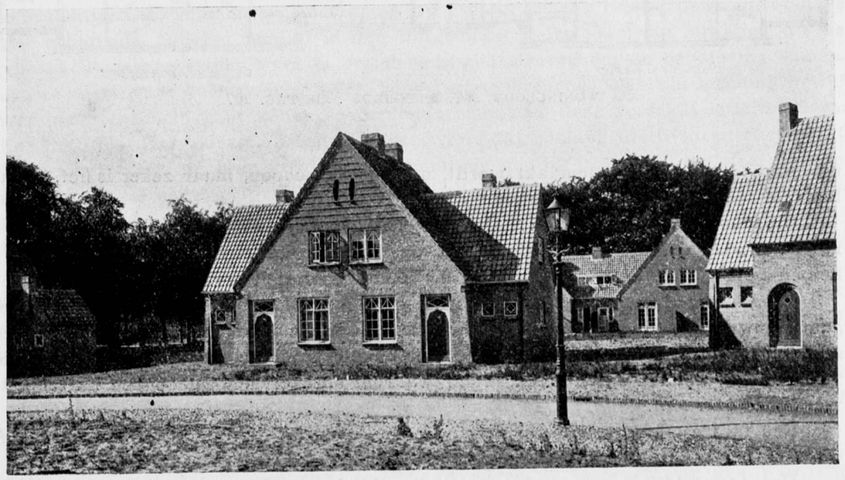

WONINGBOUW „ST. ANSFRIDUS". ARCHITECT: HERMAN VAN EYDEN. B. N. A.

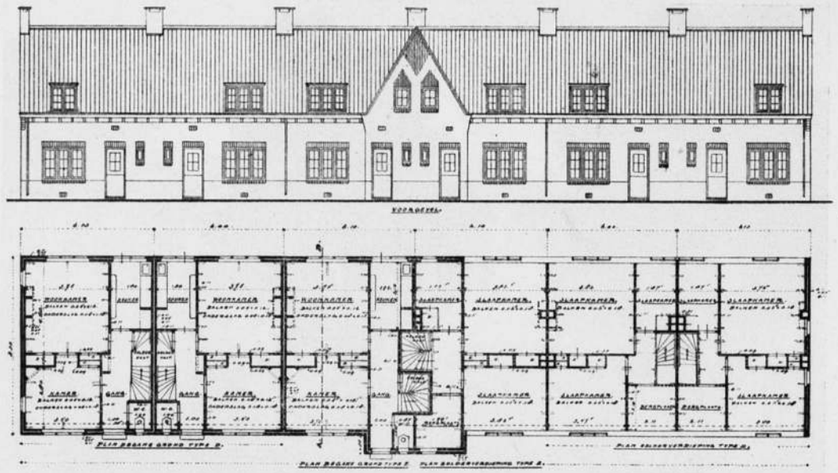

WONINGBOUW AAN DEN SOESTERWEG. BUREAU OPENBARE WERKEN.

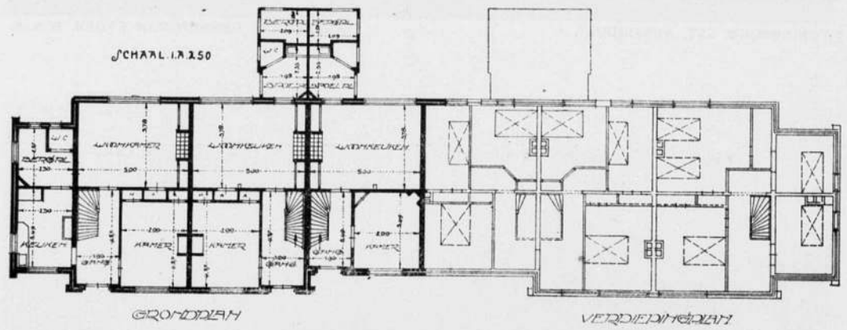

WONINGBOUW „ST. ANSFRIDUS". ZIE PAG. 207.

beweren, dat alles wat gemaakt wordt, mooi is en schoon, maar zeker is het, dat het bepaald leelijke, hier niet voorkomt.

Uit dezen hoofde is het het Gemeentebestuur zoo aangenaam, de architecten te mogen ontvangen, die aangewezen zijn, om het streven van het gemeentebestuur te helpen bevorderen, en te zorgen voor de goede resultaten ervan.

Mocht zich dan ook het geval voordoen, aldus spreker, dat een Uwer te Amersfoort gaat bouwen, zoo vindt U bij het Gemeentebestuur een open deur, wanneer U gegevens of inlichtingen behoeft. En dan zullen over enkele jaren de architecten hier wederom veel nieuws kunnen laten zien, reden waarom spreker zijn gasten een hartelijk tot weerziens toeroept.

Een luid applaus volgde op deze woorden, waarna de Voorzitter van den B.N.A., de heer Ir. A. Broese van Groenou het volgende antwoordde:

Het was, aldus spreker, de eerste keer in de annalen van den B. N. A., dat op uitnoodiging van een Gemeentebestuur een excursie wordt gehouden om bouwwerken

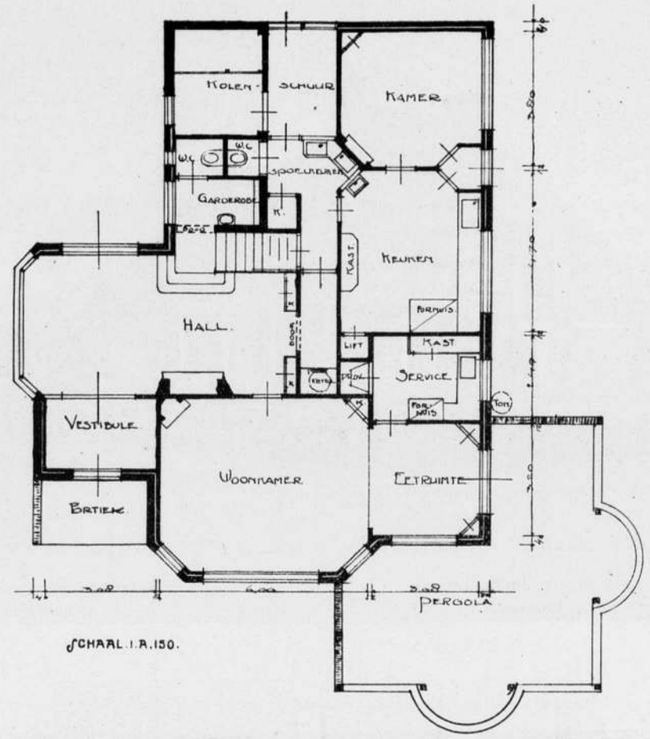

LANDHUIS AAN DE PR. FREDERIKLAAN, HOEK PR. SOPHIELAAN.

ARCHITECT W. VAN DER LEK, AMERSFOORT.

te bezichtigen. En dat deze uitnoodiging op prijs is gesteld, bewijst de groote opkomst wel voldoende. Spreker huldigt in den Burgemeester den man van initiatief, die het geheele Gemeentebestuur weet te bezielen, in zijn streven om de bebouwing van het nieuwe deel van Amersfoort op een hoog peil te brengen. Wat zijn meening betreft over de wenschelijkheid eener schoonheidscommissie, deze verschilt inderdaad van die van den Burgemeester. Spreker geeft toe, dat zoolang dit Gemeentebestuur te Amersfoort blijft, er geen schoonheidscommissie noodig is, maar men weet ook hoe het worden zal als er mettertijd eens een stadsbestuur komt, dat niet van de idealen van dit bestuur vervuld is. Dan is er wel degelijk een schoonheidscommissie noodig, maar dan is het te laat er een in te stellen, want daartoe zal een onwillig stadsbestuur niet willen overgaan. De commissie moet, voor de beveiliging van een goede bebouwing in de toekomst, door *dit* Gemeentebestuur dat daarvoor de noodige kracht en energie heeft, worden ingesteld. Spreker geeft dezen raad in ernstige overweging aan het stadsbestuur.

Hem rest ten slotte, namens den B.N.A. aan het Gemeentebestuur hartelijken dank te betuigen voor de schitterende ontvangst en hij is er van overtuigd dat deze dag bij de leden van den B.N.A. een onuitwischbare herinnering zal achterlaten.

Ook op deze woorden klonk een langdurig applaus, als bewijs van algeheele instemming met het gesprokene. Inderdaad gaven de woorden van den Voorzitter zeer juist den algemeenen indruk weer, dien de excursisten op den tocht hadden gekregen.

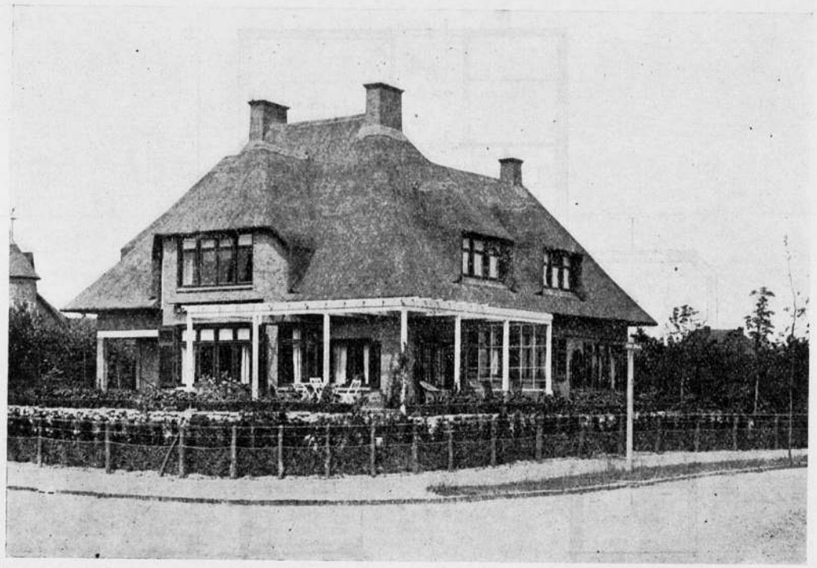

LANDHUIS AAN DE PR. FREDERIKLAAN
HOEK PR. SOPHIELAAN.

ARCHITECT W. VAN DER LEK
AMERSFOORT.

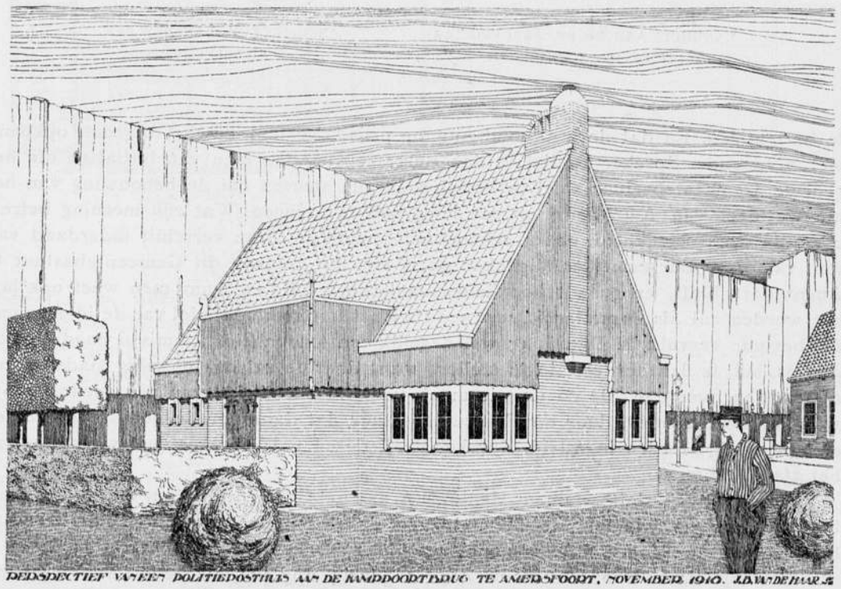

POLITIEPOSTHUIS BIJ DE KAMPPOORTBRUG.

BUREAU OPENBARE WERKEN.

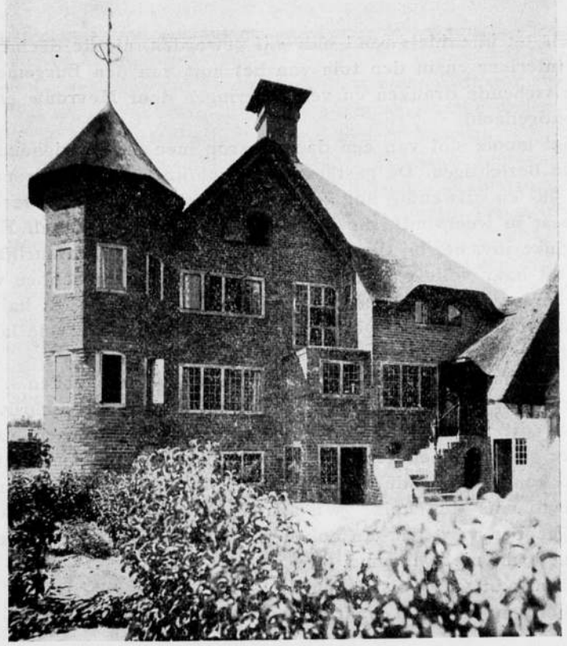

LANDHUIS AAN DE KONINGINNELAAN. M. J. KLIJNSTRA. ARCHITECT.

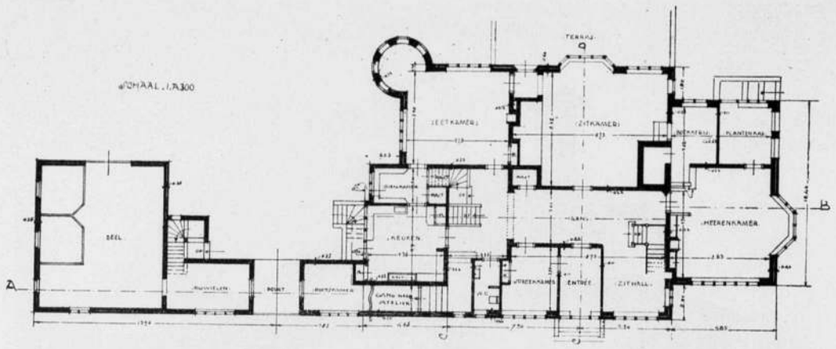

LANDHUIS AAN DE KONINGINNELAAN. ARCHITECT M. J. KLIJNSTRA.

De indruk n.l. van een energiek streven, ten doel hebbende een stad te verrijken met een fraaie uitbreiding. Deze indruk getuigt van het krachtige en doelbewuste optreden van het Gemeentebestuur. We weten maar al te goed, dat vele gemeentebesturen een uitbreidingsplan een lastig, vervelend ding vinden, dat ze gemeenlijk lauw staan tegenover grootsche plannen, grootsche daden. Men peutert liever. Het Amersfoortsche gemeentebestuur peutert niet. De aanleg en de bebouwing van den Berg is een grootsch plan, met een enorm perspectief, maar ook met enorme risico's. Dat deze laatste door het stadsbestuur werden aanvaard, getuigt wel van de energie, die voor het streven naar het voorgestelde mooie doel onmisbaar is en die volle waardeering verdient.

Om half drie was de lunch afgeloopen en werd de tocht voortgezet. En nu komt er weer een heele gaping.

Want het is nu inmiddels rond half vijf geworden, als de deelnemers zich in het heerlijk koele interieur en in den tuin van het huis van den Burgemeester, laven aan heerlijke verfrisschende dranken en versnaperingen door Mevrouw en de dochtertjes beminnelijk rondgedeeld.

Dit was het mooie slot van een dag, waarop men zich bezighoudt, buitenhuizen en woningen te bezichtigen. De gastheer heeft met fijnen smaak begrepen, dat een landhuis, al is het in- en uitwendig nog zoo mooi, eerst dan warmte, leven afstraalt, als men er een geest in weervindt, die in harmonie is met het huis zelf. En al was hij door onze onbehoorlijke invasie, bij drommen drongen wij binnen, natuurlijk niet bij machte, die harmonie tot haar volle recht te laten komen, niettemin hebben we de beteekenis ervan zeer zeker gevoeld en meer nog dan verkwikking, was dit half uurtje de vergoeding van dat onzegbare, dat bij de aanschouwing van de vele landhuizen op de rondwandeling moest worden gemist.

En nu de gapingen. Dat zijn de huizen, die wij gezien hebben.

Het waren er zooveel, dat wij ze noch noemen, noch beschrijven kunnen. Wij hebben daarom dit verslag „verlucht" met eenige afbeeldingen, van bouwwerken, die we in ieder geval hebben gezien en de afbeeldingen zijn meer natuurgetrouw dan wij beschrijven kunnen. Wat de keuze der plaatjes betreft, men bedenke, het was hier met recht „l'embarras du choix." Wij achten het dan ook geenszins onmogelijk een mooi werk te hebben vergeten. En ook hebben we wellicht een vermeldenswaardige episode uit den tocht niet genoemd.

Denk daarom aan wat Tolstoï schreef:

„Wees scherp in Uw blik, maar zacht in Uw oordeel".

J. P. M.

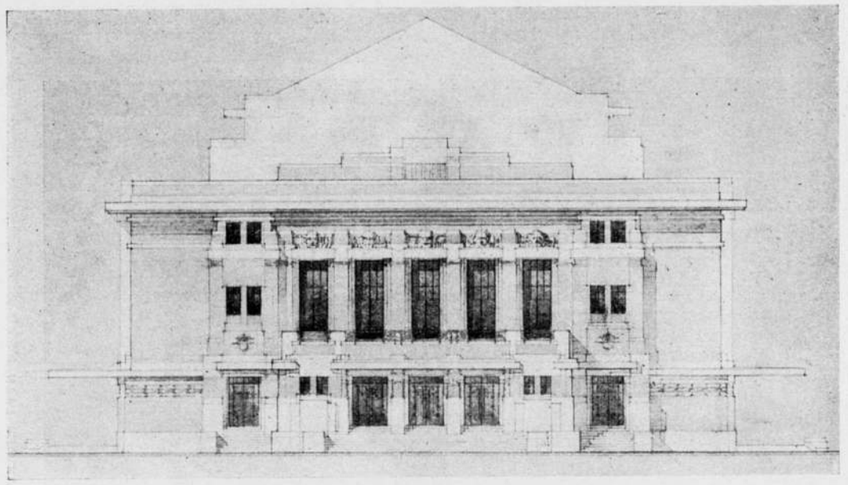

ONTWERP VOOR EEN SCHOUWBURG: VOORGEVEL. IR. J. A. VAN DER LAAN. INGENIEURSEXAMEN B. I. 1921.

ONTWERP VOOR EEN SCHOUWBURG

door J. A. v. d. LAAN B.I.

De Technische Hoogeschool te Delft houdt vrij veel contact met het Nederlandsche volk. Dit wordt geregeld en volledig op de hoogte gehouden van het aantal studeerenden, van hen die slagen voor een der vele examens, van de telkens nieuwe hoogleeraren, die worden benoemd en last not least van de tonnen, die ieder jaar noodig zijn om de zaak uit te breiden.

Dit zijn allemaal zeer gewichtige dingen en wij moeten daar nu eenmaal belang in stellen. Maar dat neemt niet weg, dat we van het eigenlijke onderwijs en van de resultaten ervan over het algemeen heel weinig zien of hooren.

Nu kan de bescheidenheid, waarmede de T. H. haar weg gaat, loffelijk zijn — de kunst om drukte en reclame te maken, sommige buitenlandsche technische hoogescholen eigen, is verre van symphatiek — niettemin kan een weinigje meer werking naar buiten ook haar goede zijde hebben.

Wij zijn dan ook den Heer J. van der Laan en den betrokken hoogleeraar erkentelijk voor hunne toestemming om bijgaand ontwerp te mogen publiceeren, want beter dan een programma of een omschrijving zegt dit werk in welke richting het onderwijs in de architectuur zich beweegt en tot welke hoogte het wordt opgevoerd.

Wij hopen in het vervolg in de gelegenheid te worden gesteld meer werk van studeerenden te kunnen opnemen, om daarmede de belangstelling der architecten voor een der of de voornaamste onderwijsinrichting op bouwkunstgebied te doen groeien.

Uit den aard der zaak zullen wij ons onthouden van het bespreken van het gereproduceerde ontwerp. Niet dat examenwerk — en speciaal dit examenwerk — geen critiek zou kunnen en mogen doorstaan, maar de beoordeeling, waaraan het onderworpen was, is geschied en in zuiverder kader dan het voor een buitenstaander allicht mogelijk zou zijn.

Niettemin willen wij gaarne het voortreffelijke teekenwerk roemen, dat helaas door de gebruikelijke reproductiemethode niet voldoende tot zijn recht komt. Want men mist te veel het geestige tintelende cachet, dat met zoo sobere kleuren is bereikt, vooral in de perspectiefteekening.

J. P. M.

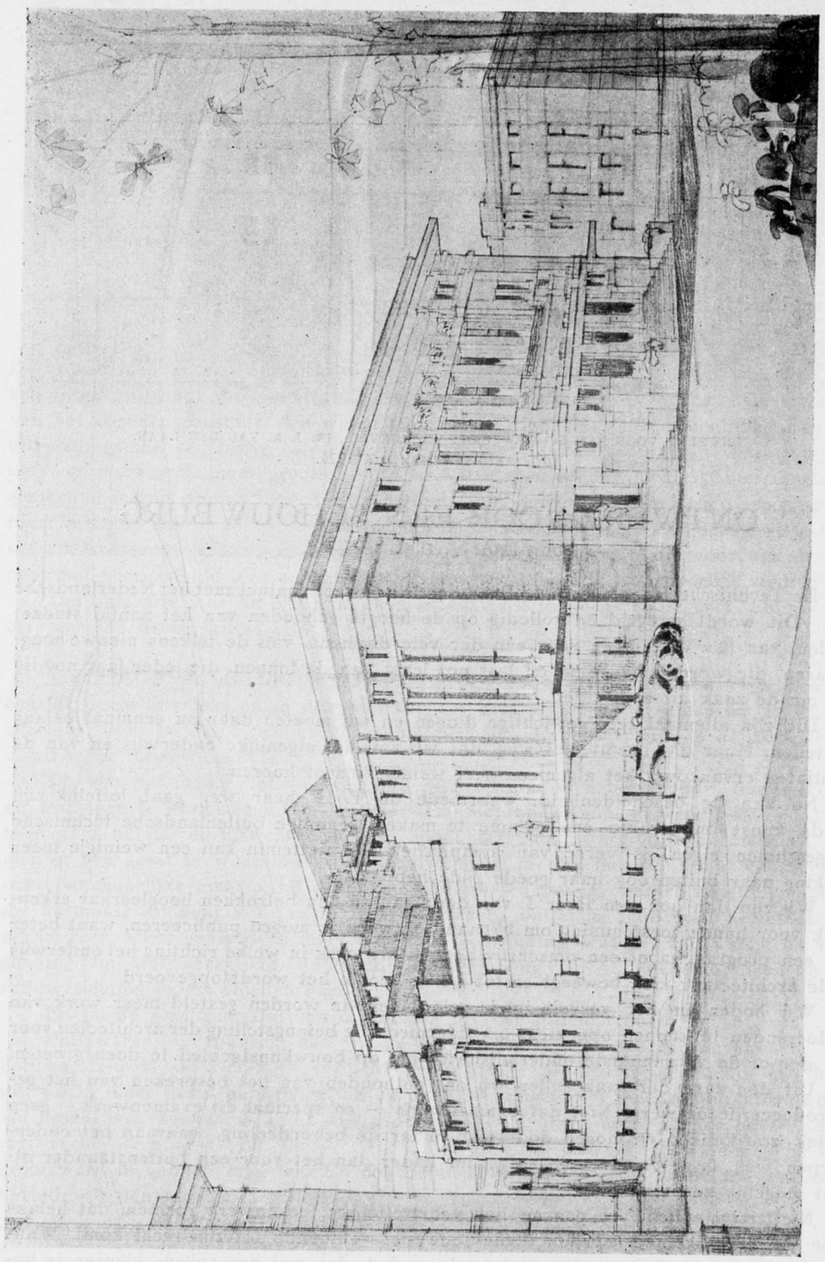

ONTWERP VOOR EEN SCHOUWBURG: PERSPECTIEF DOOR IR. J. A. VAN DER LAAN.

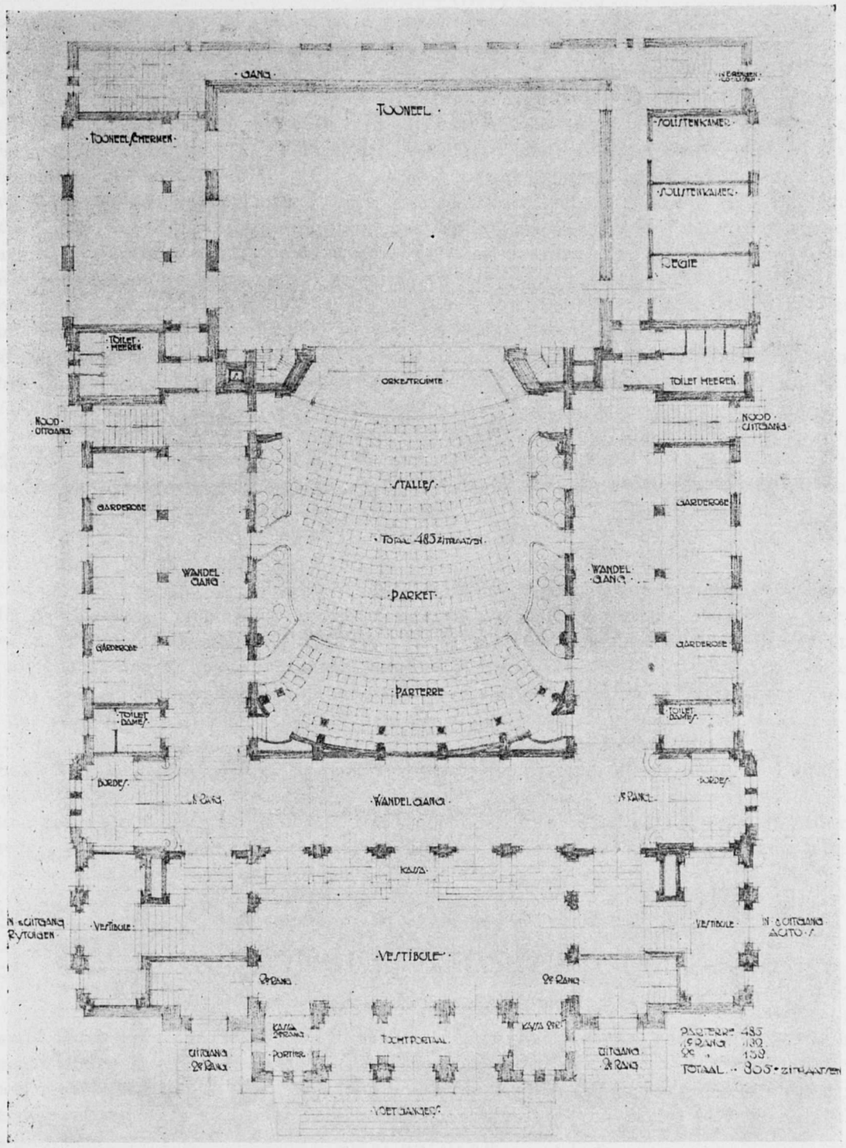

ONTWERP VOOR EEN SCHOUWBURG: PLAN BEGANE GROND DOOR IR. J. A. VAN DER LAAN B. I.

INGEZONDEN.

Weled. Heer Redacteur van het Bouwk. Weekblad.

Vergun mij, naar aanleiding van eenige lectuur in 't Bouwkundig Weekblad, een paar opmerkingen te maken.

Deze opmerkingen komen in hoofdzaak hierop neer, dat wij allemaal al aardig bezig zijn den verkeerden kant uit te waaien.

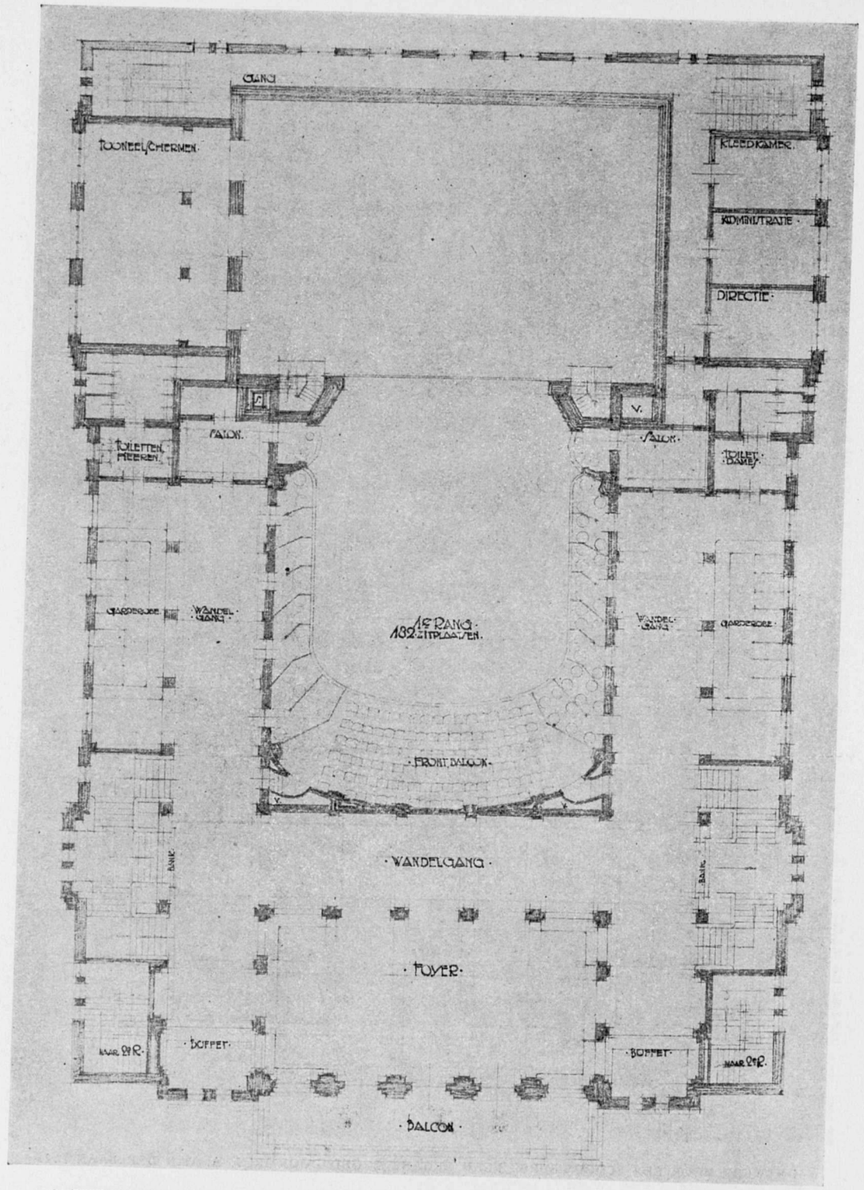

ONTWERP VOOR EEN SCHOUWBURG: VERDIEPINGSPLAN DOOR IR. J. A. VAN DER LAAN B. I.

In de beschouwingen, naar aanleiding van de tentoonstelling van woninginrichting in 't Suasso Museum te Asdam, (vorige maand gehouden) is te lezen, de opmerking, dat de prijzen voor de geëxposeerde ameublementen te duur zouden zijn voor den werkman, waarvoor deze tentoonstelling bedoelde te zijn ingericht. Een ameublement van om en bij 450 gulden is te bar! Misschien is 't Uwe aandacht ontgaan, doch laat ik U uit directe omgeving mogen mededeelen, dat juist de tegenwoordige arbeider en vooral de tegenwoordige vak-werkman, zich beter kan meubelen en voeden en kleeden, dan .... de man, die tot de middenmoot van den middenstand behoort. Een werkman die 60 gulden per week verdient, slaat bij zijn vakgenooten slechts een poover figuur. Zoover zijn wij al. Iemand die gestudeerd heeft en ten slotte een betrekking heeft als Mr. of Dr. of Ir.... mag al zeer 't geluk prijzen, dat hij voor een salaris van 3000 gulden actief mag zijn. Een middenstander van een duizend of 5 inkomen, en hoofd van een matig gezin, komt met zijn salaris beroerd slecht toe, terwijl een arbeider zich geen raad van de weelde weet, en daaraan gevolg geeft, door kwistig Kwatta en andere geneugten naar binnen te werken. Bioscoopbezoek is al bijna ... beneden zijn geste, want daar raakt hij „beu" van. De arbeiders, die elken morgen in AUTO van het Haarlemsche station gehaald worden, door een apach-achtig gekleed wezen, spotten met die „teere zorg" welke in de annalen betreffende de bovenbedoelde tentoonstelling, worden geopenbaard. Zij zouden geen geld hebben, om zich zoo'n ameublement aan te schaffen??? Ach wat?!! Ze verdienen geld als water.

Dat deze menschen nu ook eens zich mogen en KUNNEN uitleven ... wie zou dat niet toejuichen. Maar dan moet men niet voortgaan, in die bijna ziekelijke overwegingen van filantropischen aard, door hen, goediglijk te chaperonneeren, en 't voor hen op te nemen, uit hoofde van hun portemonnaie, welke geen 450 gulden zou rijk zijn. Foei wat een OUDERWETSCHE DWAASHEID! De Vooroorlogsche fraaiigheid van weldoende dames, uit den beter-gesitueerden stand, welke uit verveling, zich geroepen achtten aan democratische en socialistische beschermings-aandriften gehoor te geven. En ... soortgelijk is 't ook, wat 't slotrefrein vormt, van 't door den Heer v. H. V. vertaalde stuk van SITTEL. Die arbeiders zouden een uur langer werken, en inplaats van 9, dus 8 ontvangen. Ongemerkt sparen dus, (wat de doorsnede arbeider juist zoo foei-vies vindt van den Bourgeois-satisfait). Hij heeft dus ongemerkt (? ?) gespaard, dan komt op zekeren dag hem als uit de lucht toegevallen, een HUIS in 't bezit. De VERANTWOORDELIJKHEID, de „zuinigheid met vlijt" die immers huizen bouwt als kasteelen ... deze moreele opvoeding, wordt hem uit de handen en uit den geest genomen, door ... goedig bedoelde, doch juist funest-werkende bemoeizucht en hulpvaardigheid, die niet gevraagd werd doch zich opdrong. Heusch, geachte Redacteur, wij waaien den verkeerden kant uit. Terug s. v. p. Niet langer zoo mal. Ieder voor zich en God voor ons allen.

W. MOTOR.

ONTVANGEN TIJDSCHRIFTEN.

De Bouwwereld. No. 29. 20 Juli. Het gebouw der Tweede Kamer. Historische en andere beschouwingen over het Binnenhof, en den voorgenomen bouw, eindigende in eenigszins pessimistischen toon: „Ook het plan voor de Tweede Kamer zullen wij wel niet verwezenlijkt zien. Men zal er zich toe moeten bepalen om den kamerleden eenige meerdere gerieven te verschaffen en verder te wachten, tot er betere dagen aanbreken.

Dat men dan, op een behoorlijk terrein, een parlementsgebouw stichte, Nederland waardig, waarin zoowel Eerste als Tweede Kamer kunnen vergaderen; wij hopen, dat onze bouwkunst dan de vastheid hebbe gekregen, die haar nu nog ontbreekt en die haar in staat moet stellen, zich aan zulk een taak met een goede uitkomst te wagen".

Tuinsteden; met een viertal afbeeldingen van woningbouw in en buiten Londen.

Idem. No. 30. 27 Juli. Voortzetting van de hiervoren genoemde artikelen. Afzonderlijke beschouwingen over de ontwerpen van het Tweede Kamergebouw.

Bouwstoffen. No. 7. Juli, o.m.: Water in metselwerk en beton; door v. d. K.
Dichting van zeegaten door middel van schotbalken van gewapend beton; door v.d.K.
Taaiheid als factor bij de berekening van ijzeren bouwconstructies; door E. J.

Technisch Gemeenteblad. No. 4. Juli. De uitbreidingsplannen van de gemeente Semarang (slot); door J. J. G. E. Rückert.
Sociaal-economische factoren in het bouwbedrijf (vervolg) door J. Schulte Nordholt.

Centraalblad der Bouwbedrijven. No. 4. 23 Juli. Nieuwe voorschriften over gewapende betonvloeren zonder balken; door P. W. Scharroo.

Tijdschrift voor Volkshuisvesting. No. 6. Juni, o.m.: Een rondgang in het eerste Rotterdamsche Tuindorp; door Ir. M. J. Granpré Molière.
De arbeidsmarkt in het bouwbedrijf (vervolg); door W. F. Detiger.

Maandblad der Ned. Ver. voor Teekenonderwijs. No. 4. Juli, o.m. Redevoering gehouden door Prof. W. Vogelsang, bij de herdenking van den stichtingsdag der Utrechtsche Hoogeschool.

Klei. No. 14 van 15 Juli geeft afbeeldingen van een kerk met pastorie te Treebeek (L.) van den architect A. J. Kropholler.

Stijl. No. 6, Juni. Een Amerikaansche graansilo moet als voorbeeld dienen van „functioneele' (mechano-esthetische) architectuur" waarin „afwezigheid van kunstbedoeling" en „onopzettelijke rhythmische monumentaliteit".

Deutsche Bauzeitung. No. 52-53-54, 2-6-9 Juli. No. 52 geeft een ontwerp van Fritz Voggenberger voor een „Haus des Deutschen Werkbundes auf den Frankfurter Internationalen Messen.

In No. 53 en 54 komen plannen voor ter voltooïng van de Königsplatz te München. Nog een paar honderd meter Grieksche Kolonnade. Geld is zeker niets; zou er nog belangstelling voor zijn?

Belangrijker is de bijlage van „den Deutschen Holzbau-Verein" met fotografieën van een groote houten tentoonstellingshal in Markranstädt in aanbouw en in voltooiden toestand.

Oudheidkundig Jaarboek, aflevering 1 en 2. Behalve bijdragen van zuiver oudheidkundigen aard, bevat de 1e aflevering van het thans in vier deelen verschijnende jaarboek een kort opstel, waarin S. Muller Tzn. het middeleeuwsche gasthuis te Chicester vergelijkt met de Nederlandsche gasthuizen uit denzelfden tijd. De tweede aflevering is geheel gewijd aan de beschrijving van Zierikzee met vele mooie fotografieën.

Garden Cities & Townplanning. No. 5, 6 en 7. De Mei-aflevering bevat een geïllustreerd opstel van W. Dudok over „Workmen's Housing at Hilversum". Naast de Poolsche plaggenhutten — illustraties van een daarop volgend artikel — maakt de moderne Nederlandsche volkshuisvesting wel een gunstigen indruk.

Journal of the Royal Institute of Britisch Architects, No. 16 June 25. Over „The Business Side of Architectuur" schreef James Willem A.R.S.A. (F.) een uitvoerig opstel.

L'Emulation, No. 1, 2, 3. Januari – Maart. Zoolang de ruïnes in het verwoeste gebied in België niet geheel gerestaureerd zijn of radicaal zijn opgeruimd, zal het dit tijdschrift wel niet aan copie en illustraties ontbreken.

De Ingenieur, No. 30. 23 Juli. Ir. W. A. E. van Geuns wijdt aan den architect Ir. J. H. W. Leliman een „In memoriam" met een overzicht van diens uitgevoerde bouwwerken en overige werkzaamheden.

Zeitschrift des Ostur. Ing. en Arch. Vereines No. 28/29. 22 Juli. Hierin komt het slot voor van een beschouwing over de inzendingen voor de prijsvraag voor uitbreiding van Groot-Parijs.

Deutsche Bauzeitung. Het 55e no. van 13 Juli is bijna geheel gevuld met een bespreking van „Städtebau. Das Formproblem der Stadt in Vergangenheit und Zukunft von Paul Wolf.

DE BETEEKENIS DER MECHANISCHE ESTHETIEK: VOOR DE ARCHITECTUUR EN DE ANDERE VAKKEN

DOOR THEO VAN DOESBURG.

(*Slot*).

Zoolang in onzen tijd voorbeelden van consequent-doorgevoerde, vormlooze monumentaliteit in de architectuur ontbreken, is het moeilijk zich voor te stellen op welke wijze de mechanische esthetiek architectonisch uitvoerbaar is. Wel geven de skyscraper- en industrieele architectuur ons daarvan 'n denkbeeld, maar toch is in de eerste nog zooveel traditioneele vorm voorhanden, dat zij 'n onvolledig voorbeeld is. De gemeentelijke en particuliere bouwondernemers eischen nog te veel individualistische en traditioneele bouwvormen om een nieuwe vormlooze beelding mogelijk te maken en zoolang de architecten hun individualisme uitleven ten koste van constructieve en architectonische zuiverheid is ook van dezen kant geen consequentie te verwachten. Het schijnt, dat de overwinning van traditioneelen vorm en *vorm als zoodanig*, in de architectuur moeilijker is, dan in de schilderkunst. Hoe is het anders te verklaren, dat de invloed van den nieuwen geest, welke op de andere kunsten zoo groot was, in de architectuur (op enkele uitzonderingen na) bijna niet merkbaar is geweest. Toch was de architectuur door haar abstract uitdrukkingsmiddel voorbeschikt de meest radicale consequenties beeldend te realiseeren, maar de stoute sprong bleef uit en het lang verwachte monumentale gebaar werd neergeslagen door kleine individualistische belangen.

Het is echter niet mogelijk stout te bouwen en zoet te leven tegelijkertijd. De dragers van nieuwe idealen brachten immer 'n zelfgenoegzaam burgerlijk leven ten offer aan het nieuwe ideaal. Zoo zag de geheele schildersgeneratie na van Gogh, die tenondergaande aan de dictatuur van zijn geest 'n brug was tot den modernen beelder, gewillig af van de burgerlijke levenszekerheid, die de parasieten van Manet's en van Gogh's geest juist op de markt veroverd hadden. De maatschappelijke zijde der architectuur schijnt het zoo mee te brengen, dat men hier 'n hoogere idealiteit tracht te vereenigen met 'n materieele levenszekerheid. De architect heeft met zooveel rekening te houden, dat compromissen wel onvermijdelijk zijn. Hoe is het anders te verklaren, dat van de 366 kunstenaarsmanifesten sinds 1905 over Europa verspreid er slechts één is waarin aan de architectuur nieuwe eischen worden gesteld; dat van den Italiaanschen architect Sant-Elia nml. Ook in dit manifest wordt zijdelings reeds gewezen op de groote belangrijkheid der mechanische constructies en de ontwerpen voor het gebouw motief „Hagelslag" (gereproduceerd in De Stijl 2e jrg. n°. 10) waren voor mechano-technische uitvoering (door afwezigheid van individualistische ornamentiek) bijzonder geschikt. Toch zijn zoowel deze projecten als de architectuur van Wright nog te individualistisch, nog te veel vorm, om ze als voorbeeld te kunnen stellen voor mechano-technische vormlooze monumentaliteit. Zoo wacht de architectuur dan nog steeds op haar uiterste consequentie.

Zooals ik reeds zei, zijn het veel meer de eenvoudige moderne gebruiksvoorwerpen, machinerieën en vervoerapparaten, die als voorbeeld van verwerkelijking der mechanische esthetiek in aanmerking komen[1]). In de generale productie met de ingenieurswerken incluis, komt de nieuwe synthetische levenshouding richtinggevend naar voren en zoodra de architecten van decoratieve vormarchitectuur geheel afzien, zullen zij in samenwerking met de ingenieurs tot 'n vormlooze monumentaliteit kunnen geraken.

[1]) Zie in dit verband de Lezing „Over de toekomstige Bouwkunst en hare architectonische mogelijkheden" door den architect J. J. P. Oud. Verschenen in Bouwk. Weekblad.

Behoort bij het Bouwkundig Weekblad van 13 Aug. 1921. No. 33.

Op de grondslagen eener mechanische esthetiek, is de behoefte aan een collectieve, gemeenschappelijke kunstuiting een directe eisch. Hier toch houden de excessen van de individualistische kunst geen stand. Door constante evolutie, door ontindividualiseering, werden ook de aanverwante vakken gedwongen zich van het afzonderlijke, op zich zelf staande kunstproduct, af te wenden. Hierdoor verbreedde zich niet slechts het esthetisch principe maar verdiepte zich ook de ethiek. Vandaar, dat niet slechts de esthetische maar ook de moreele invloed van het nieuwe kunstwerk veel grooter geworden is. Klare en lichte, gesloten ruimten, geaccentueerd door diepe en pure kleur, hebben 'n moreele uitwerking op de bewoners, daar de omgeving al hun handelen en denken beheerscht.

Wat men voorheen gezocht heeft in quasi-gewijde tempelruimten te verwerkelijken, de religieuze gestemdheid n.l. als eenheid van esthetiek en ethiek, kan zich op de grondslagen eener collectieve beeldingsgezindheid in het leven zelf verwerkelijken: in woningbouw, in bedrijf, in houding, kleeding, huisraad en verkeer.

De troebele ideologie van vroegere generaties heeft onze vertrekken schemerachtig gemaakt, heeft ons het pessimisme als philosophie, de melancholie en het sentimentalisme als levenshouding doen wettigen. De vage en duistere stemmingsruimten gedecoreerd met de heele impressionistische poes-pas van schilderijtjes en prullen, zijn 'n aanklacht tegen burgerlijke zelfgenoegzaamheid. De quasi, op het collectieve gerichte ideologie van socialisme en communisme, konden daarin geen verandering brengen. Esthetisch en moreel staan de socialistische ideologen op één lijn met hun vijanden, de kapitalisten en de bourgeoisie, vandaar dat tijdens elke maatschappelijke quasi revolutie de voorgangers van een werkelijk geestelijke beschaving werden vervolgd en gedwongen om elk hooger ideaal prijs te geven voor de belangen van een practisch materialistische kudde van half-wilden. Zoo werden de moderne kunstenaars in Rusland, naar mij een der hoofdleiders der moderne kunstbeweging aldaar mededeelde, gedwongen, van elk geestelijk collectief kunstbelang af te zien en zich in dienst te stellen van het geweld en de heerschappij van den enkeling. De geest-bevrijdende invloeden van gemeenschappelijken, mechanischen arbeid werden beschouwd als zonde tegen den geest der gemeenschap, totdat aan het eind de erkenning kwam, dat geen enkele cultuur zich meer zonder electrischen stroom, zonder machines en radiomagnetisme laat veroveren. Daarmede heeft de mechanische beheersching van het leven en de mechanische esthetiek zich in naam eener hoogere moraliteit 'n vaste stelling in Europa veroverd.

Hiermede en met de abstracte kunst als levensfeit wreekt zich de scheppende energie in alle cultureele deelen van onze chaotische gemeenschap. En dat deze gemeenschap chaotisch is, is voor den wederopbouw van een gemeenschappelijke cultuur langs mechanischen weg, voor 'n mechanischen levens- en kunststijl een gunstige (genetische) voorwaarde. Het zijn thans de scheppende temperamenten, boven al de architecten en ingenieurs, die de cultuur dicteeren. Bewustwording van hun opgave is nu eisch. De omzetting van individualistische concentrische scheppingskracht in gemeenschappelijke excentrische is nu noodzaak. In individualistischen vorm is in alle kunsten het laatste woord gesproken. In collectieven vorm is nog slechts een stamelen, het spellen van 'n nieuw alphabet voorhanden, doch geen enkele opgave hoe gering ook, is beneden de waardigheid van het ideaal. Daarom kan zich in alle vakken het verlossingsprincipe der nieuwere tijden manifesteeren.

* * *

Wat als direct gevolg van modern grootbedrijf en verkeer voor de architectuur van belang is, maar wat steeds beschouwd werd als neven- of detailquaestie is de *reclame*. Van af Matisse heeft deze in de schilderkunst 'n belangrijke rol gespeeld.

De reclame in letterschrift of teeken, was en is nog steeds 'n belangrijk motief van de futuristische en cubistische schilderkunst. Zij doen in deze schilderijen dienst

als equivalent van het schilderkunstig onderwerp. Zij maken (vooral bij Léger en Hellesen) het schilderij tot min of meer mechano-technische verinnerlijking van het middel en van de esthetische dracht. Voor de architectuur en voornamelijk voor de stadsbouwkunst is het probleem der reclame echter van geheel anderen aard.

Wanneer wij een blik werpen in een dier stadswijken, waar het straatverkeer het sterkst gecentraliseerd is, dan valt het ons op dat de „Muratti-", „Carbati-" en andere reclameborden door hun helle kleur en afmetingen, de architectuur totaal te niet doen. In de meeste gevallen kan dit geen kwaad daar die architectuur als versteende conventie niet beter waard is, maar voor de moderne stedenarchitectuur is de reclame een levende, functioneele grondvoorwaarde, waarmee zij zoowel constructief als esthetisch rekening te houden heeft. Waar in de groote verkeersstraten de eene winkelpui de andere opvolgt, het eene reclameveld direct met het andere verbonden is, ligt hier zoowel voor de architecten als voor de schilders een nieuwe opgave van veelzijdige belangrijkheid. Voor den architect, wat betreft een pui-, gevel- en vensterindeeling, die het aanbrengen van groote en kleurige reclamevelden mogelijk maakt. Voor de schilders wat betreft: door contrast van kleur de veelheid en verscheidenheid van reclame tot eenheid en orde te brengen. Het toenemende luchtverkeer zal ook het „vijfde vlak" (zooals van 't Hoff het noemde) in de aandacht brengen en zooals in groote steden (New-York, Londen, Parijs, Berlijn enz.) reeds in toepassing is gebracht, voor reclame, worden benut. Hier komt nog bij de statische en dynamische lichtreclames, de straatfilm, de voet- en geluidreclames, welke nu nog banaal en verhoudingloos op hun architectonische, phonetische en schilderkunstige, gedisciplineerde oplossing wachten. Ook hier heeft de mechanische esthetiek weer een groot veld voor hare overwinningen.

Weimar, Juli 1921.

EEN COLLECTIEVE ARBEIDSOVEREENKOMST VOOR BOUWKUNDIGE TECHNICI.

Het is dan eindelijk gelukt een ontwerp collectieve arbeidsovereenkomst voor bouwkundige technici gereed te krijgen.

Waar reeds vroeger pogingen zijn gewaagd en mislukt om slechts op bescheiden schaal een dergelijke overeenkomst tot stand te brengen, daar verdient reeds de moed en volharding der commissie allen lof om nu niet slechts met een gedeeltelijke maar met een volledige arbeidsovereenkomst voor den dag te komen, die in 't vervolg bepalingen zal geven omtrent salarissen, arbeidsduur, overwerk, vacantie, verzuim en korte verloven, ongevallenverzekering, pensioen-verzekering, vergoeding bij verhuizing, bureauinrichting, opzegtermijn, werkstaking en uitsluiting en beslechten in geschillen, voorwaar een uitgebreide reeks van bepalingen die, zoo ze billijk zijn en recht, en dan ook *nageleefd* worden, niet anders dan het geheele bedrijf ten goede kunnen komen.

Dit juist moet het uitgangspunt zijn van onze vakactie, zoowel van werknemers- als werkgeverszijde, om te komen tot een goede bedrijfsorganisatie en van een goede bedrijfsorganisatie is een goede collectieve arbeidsovereenkomst volgens mijn meening de basis.

Waar ik dus een collectieve arbeidsovereenkomst toejuich, zoo zij het mij vergund bij de verschillende onderdeelen daarvan eenige opmerkingen te mogen maken.

Over de salarisregeling kan ik zeer kort zijn daar deze door onzen bond is aanvaard en ik ook inderdaad vind dat deze in het algemeen genomen voor de middelmatige technici als billijk kan worden beschouwd, echter wil ik toch wijzen op een enkel uitzonderingsgeval waarbij de regeling niet altijd streng kan worden doorgevoerd. O. a. bij den woningbouw, waarbij wij als architecten verplicht zijn een regeling

voor de opzichters te aanvaarden door het Gemeentebestuur ons opgelegd, dat soms beneden dit minimum gaat.

De noodzakelijkheid echter van den toeslag in art. 8 genoemd zie ik niet in. Wij leven op 't oogenblik in een dalende conjunctuur, en daarom had dit volgens mijn meening achterwege kunnen blijven.

Arbeidsduur.

Dit is mijns inziens het minst sympathieke artikel wat in de geheele regeling is opgenomen.

Langer dan 7 uur wordt er op bureau's zelden gewerkt en de vrije Zaterdagmiddag is al zoo goed als regel.

Voor dit laatste heb ik altijd zeer veel gevoeld, zoo het dus daarbij had gebleven, dan had ik mij er geheel mee kunnen vereenigen In het algemeen de werktijden te generaliseeren vooral voor opzichters vind ik niet gewenscht. De opzichter (zoo er op een werk meerdere zijn, de 1e opzichter) bekleedt een zeer verantwoordelijke positie, hij moet zich niet gelijk gaan stellen met den werkman.

Het komt toch heusch wel voor, dat het voor het werk noodig is, dat de opzichter wel eens iets doet na werktijd, zulke regelingen verzwakken de positie van den opzichter zelf. Ik kan niet gelooven, dat een opzichter, die zich verantwoordelijk gevoelt, voor zijn werk het met deze regeling eens is.

Hiermede in het nauwste verband staat de regeling van het overwerk. Een dergelijke regeling te maken en ook uit te voeren leidt tot tirannie. Wat den Zondagsarbeid betreft, dezen zou ik voor teekenaars geheel willen verbieden en voor opzichters, ook al weer krachtens hun verantwoordelijkheid, tot de uiterste noodzakelijkheid willen beperken.

Een goede vacantieregeling acht ik zeer gewenscht. Dit moet vooral niet aan de willekeur van den werkgever worden overgelaten. Echter dient daarbij ook te worden gelet op de vrijheid van den werknemer opdat deze door bijkomstige bepalingen niet wordt geschaad.

Een vacantie die wel mag worden genoten als aan verschillende te stellen eischen door den werkgever wordt voldaan, is in mijn oog geen vacantie; die randt ook aan de vrijheid van het individu en toch zal men hiertoe komen als de werknemers de uitkeering van extra-toelage niet terugnemen.

Deze extra-toelage is iets nieuws dat in den laatsten tijd meer en meer naar voren is gekomen en hoewel ik begrijpen kan dat een werknemer gaarne een toeslag wil hebben wanneer hij zijn salaris in ontvangst neemt, als hij goed nadenkt wat dit eigenlijk beteekent, dan zal hij hiervan terugkomen.

Die extra toelage wordt gegeven voor een bepaald doel namelijk voor vacantie ontspanning, deze ontspanning zal nu ook geëischt worden door den werkgever en wel in dien zin zooals deze het bedoelt en hiertegen zou ik mij reeds als werknemer ten sterkste verzetten.

Is het bovendien niet een bewijs dat het salaris te gering is als men deze bepaling in het leven roept? Of van minderwaardigheid van den werknemer die zijn geld niet bewaren kan? Laat men als men dat wenscht dan liever eischen een hoogere salarisgrens. Deze toelage is mijns inziens op bovengenoemde gronden niet toelaatbaar.

Doorbetaling van salaris bij ziekte en overlijden.

Dit is een zeer goede bepaling. Of echter het bedrijf deze zware bepaling van 6 mnd. vol en 6 mnd. half salaris kan dragen betwijfel ik. Ik denk daarbij aan den woningbouw. Ik geloof dat dit niet hooger kan zijn dan 3 mnd. vol en 3 mnd. half salaris. Ook de laatste clausule zal in haar algemeenheid niet toe te passen zijn en zal in enkele gevallen tot misbruik aanleiding kunnen geven. Ook vind ik er heelemaal geen reden voor waar de bepaling is opgenomen van één maand opzegging voor den werkgever en werknemer, dit voor de erfgenamen te stellen op 3 maanden.

Ongevallen en Pensioenverzekering.

mondeling examen de bedoelingen neergelegd in zijn examenteekenwerk nader toe te lichten, zoodat de examinator daarbij verschillende aansluitende gevallen behandelen kan, vooral wat betreft de practijk der bouwvakken.

Ook waar deze gedelegeerde aandringt op meer tijd ter beschikking van het mondeling gedeelte te stellen, moet ik hem ondersteunen: dit zou zeer goed kunnen; met inbegrip van het schriftelijk gedeelte duurt het examen, naar ik meen, ongeveer een maand, zoodat in verhouding van de vele dagen voor het schriftelijk gedeelte aangewezen, de twee dagen van het mondelinge gedeelte wel wat weinig zijn.

Tegen het aanbrengen van correcties door de leeraren op het examenwerk, zooals door den vorigen gedelegeerde in overweging was gegeven, lijkt mij wel een en ander in te brengen, ik zou dit niet durven aanbevelen, deze wenk is dan ook door de Docenten niet opgevolgd.

Ten slotte meen ik dat de bouwkundige leerlingen nadeel ondervinden doordat zij het onderwijs in bouwstijlen tegelijkertijd krijgen met de waterbouwkundigen.

Welk nut hebben deze waterbouwkundigen van onderwijs in bouwstijlen? Voor hun algemeene ontwikkeling kan het geen kwaad, maar dan behoorde men het ook te geven aan de electrotechnische- en de werktuigkundigen. Hierin vindt men een analogie met Delft, waar ook aan de T.H.S. colleges in bouwstijlen gegeven worden aan de civiel-ingenieurs, m. i. is dit volkomen onjuist. Het resultaat er van is, dat de waterbouwkundigen zich gaan inbeelden evengoed van bouwkunde op de hoogte te zijn als de bouwkundigen, wat tot nadeel strekt van de bouwkundigen en van de architectuur.

Ik begrijp wel waarom men er aan de M.T.S. toekomt de waterbouwkundigen een vleugje bouwkundige kennis bij te brengen; men beroept zich daartoe op de praktijk: van een waterbouwkundige verwacht men als hij directeur van G. W. in een kleine gemeente wordt, dat hij dan ook de bouwkunde zal kunnen beoefenen.

De praktijk, zooals die tot nog toe wordt aangetroffen, is echter absoluut verkeerd en in hare gevolgen voor de bouwkunst absoluut nadeelig, zoodat in het belang van een betere beoefening van de bouwkunst de waterbouwkundige opzichters, zoowel de civiel als ingenieurs hun handen van de bouwkunst hebben af te houden.

Is men het hiermede eens, dan dient men te beginnen bij het M.T.O., zoowel als in Delft, bij het onderwijs hiermede rekening te gaan houden en voor de waterbouwkundigen het onderwijs in de Burgerlijke Bouwkunde te beperken tot de bouwkundige samenstellingen der constructies van onderdeelen van gebouwen, waaraan zij in de praktijk genoeg hebben om eenvoudige bouwwerken uit te voeren.

Het ontwerpen kunnen zij beter aan bevoegde krachten overlaten.

G. VERSTEEG.

BRAND IN DE KERK TE DORDRECHT.

Dezer dagen woedde er brand in een bij de Groote Kerk te Dordrecht gelegen houtpakhuis. Volgens de berichten die de kranten van dezen brand gaven, heeft het niet veel gescheeld of de Kerk en de toren waren een prooi der vlammen geworden De vlammen lekten reeds aan de klankborden van den toren en alleen dank zij de groote hoeveelheid bluschmateriaal die vrij spoedig ter plaats kon worden gebracht, werd een ware ramp voorkomen. Wordt de put gedempt, eerst als ettelijke kalveren verdronken zijn. Vele van onze mooie torens en kerken zijn ombouwd met perceelen waarin bedrijven worden uitgeoefend waaraan nog al eenig brandgevaar is verbonden. Het is een eigenaardige gewoonte om, in tegen de kerk aangebouwde huisjes juist brandgevaarlijke ambachten uit te oefenen. Men ziet b.v. vaak in deze huisjes schoenlapperijen e.d. waarin één ongeluk met een gasvlammetje gemakkelijk het heele boeltje in lichte laaie zet. Men weet dus, dat deze monumenten niet veilig staan, maar heeft men daartegenover alle maatregelen die mogelijk zijn, genomen, om zoo er brand uitbreekt de monumenten te kunnen beschermen? Het zal natuurlijk niet altijd eenvoudig en goedkoop zijn om, vooral bij hooge torens, voldoend zekere bluschinstallaties te maken, maar jaarlijks worden er groote sommen besteed aan de restauratie van kleine uit een algemeen oogpunt minder belangrijke monumentjes. Zou het niet eerder noodig zijn een bedrag uit te trekken om onze groote monumenten, die uit een algemeen kunst- en historisch oogpunt waardevol zijn, tegen vernieling door brand te beschermen? J. P. M.

HET TWEEDE KAMER-GEBOUW.

Dr. H. J. Nieboer schrijft over de ontwerpen voor de Tweede Kamer. Hij komt met eigenaardig betoog tot een pleidooi voor het plan Stuyt. Immers, eigenlijk is „het plan-Knuttel" het best; en de heer Nieboer beweert, dat dit niet erkend zou zijn in de Pers, die „gaat naar den Rooden kant". Wij verwijzen naar ons nr. van 27 Juli, waar de schrijver der brieven over bouwkunst, na beschrijving van het plan Limburg oordeelde:

Een geheel andere opvatting spreekt uit het plan van den Rijksbouwmeester, ontworpen door Ir. H. Bremer en architect Prent.

„.... Indien bij de zeer goed opgeloste planindeeling naar meer eenheid in de uiterlijke verzorging wordt gezocht en daarbij de monumentale aandrang der hoekoplossing wat getemperd wordt, dan is hiervan een bruikbaar gebouw te verwachten."

In het slot-artikel werden de plans-Berlage, -Limburg en -rijksbouwmeester (lees Bremer en Prent) voor naderen wedstrijd aanbevolen.

De heer Nieboer schrijft nu:

„Het plan-Knuttel is het project van een Kunstenaar, niet omdat (bijkomstige omstandigheden!)

de teekeningen zelf zóóveel fijner en beschaafder zijn dan de andere, — doch wie voelt niet in dit ontwerp den enthousiasten adem van een levend, ópstrevend Mensch? — Waarom durft nu niemand eens ruiterlijk erkennen wat álle kunstkenners wél opmerken, dat de leiders Berlage en De Bazel in de toepassing van hunne principes mijlen achter bleven bij Knuttel? Gij, die modern wilt, — Knuttel geeft modern, maar van heel wat grooter, nobeler geste dan de anderen."

Wie nu denkt, dat dit plan het doen moet in het katholieke weekblad, vergist zich.

„De bezwaren echter, die ik hoorde over dit beste der moderne ontwerpen, grootendeels financiëele overwegingen, waarachter verscholen is huiverigheid voor modernisme, dat ons altijd aankleeft, zullen dit plan wel doen stranden. Het is een „Idylle"..... en voordat Hollanders daartoe besluiten! —

„Het is daarom goed, dat, als men het „moderne" niet aandurft — onzen nuchteren vaderlanders een plan daarbij geboden wordt, dat een der critici een „virtuoos plan" genoemd heeft. — Het plan Stuyt wordt „historisch" gescholden en daarom afgekeurd — toch doet men hem groot onrecht om de enkele historie-herinnerende details, die óók ik niet gelukkig vind — en die jammer genoeg het eerst opvallen. Is men echter daarover heen, dan"...., nu ja, dan moet Stuyt de nieuwe Kamer bouwen. (Het Vaderland).

WONINGEN TE VEEL.

In de omgeving van de Staatsmijnen Emma en Hendrik onder Heerlen, komen gaandeweg tal van arbeiderswoningen leeg, zoowel van de bouwvereenigingen als van de Staatsmijnen. Bovendien zijn er in Hoensbroek en Brunssum nog tientallen woningen van bouwvereenigingen in aanbouw, zoodat eerlang meer dan 500 huizen in dit gedeelte van de mijnstreek onbewoond zullen staan. (L. K)

GOEDKOOPER WONINGBOUW.

B. en W. van Nijmegen hebben bij den Raad een voorstel ingediend tot herziening van de bouwverordening. Tot het ontwerpen der wijzigingsverordening heeft hun aanleiding gegeven een daartoe strekkend schema, opgemaakt door den directeur van het bouw- en woningtoezicht, na eenige vereenigingen van architecten, bouwvereenigingen en ook aannemers en huiseigenaren te hebben gehoord. De voorgestelde wijzigingen strekken voornamelijk tot het minder drukkend maken van de verordening, opdat iets goedkooper kan worden gebouwd zonder dat het peil der woningen daalt. (H. bd.)

DE ADVIES- EN BOUWBUREAUX.

De Nat. Woningraad publiceert het volgende:

„Zooals reeds op de jaarvergadering kon worden medegedeeld is van den Minister van Arbeid een afwijzende beschikking afgekomen op ons verzoek om subsidie voor het oprichten en exploiteeren van advies- en bouwbureaux. De Minister motiveert zijn weigering op de volgende wijze:

„Hoewel het nut van bureaux als in dat adres bedoeld, onder zekere voorwaarden en omstandigheden bezwaarlijk kan worden ontkend, meen ik in ieder geval op dit oogenblik mijn steun tot oprichting ervan niet te kunnen verleenen. Daargelaten toch dat een organisatie van een omvang en beteekenis als bedoeld, niet in het leven zou mogen worden geroepen, vóór de zekerheid van welslagen vaststaat, waartoe een uitgebreid onderzoek noodig zou zijn, zou de instelling uit 's Rijks kas offers vergen, die ik bij den tegenwoordigen stand van 's Lands geldmiddelen niet voor mijn verantwoording kan nemen."

Deze beslissing is een groote teleurstelling voor ons en wij moeten bekennen ons de houding van den Minister niet goed te kunnen verklaren.

Dat de Minister niet dadelijk ons geheele plan, zooals het was ingediend, had aanvaard, zouden wij kunnen begrijpen. Wij hebben ons nooit verheeld dat bij de uitvoering van nog vele problemen voor den dag zouden komen, wier oplossing niet tot de meest gemakkelijke behooren. Met name de verhouding tot de inspectie zou goed onder het oog zijn te zien, ten einde voor alles te voorkomen, dat de bouwbureaux in tegenstelling tot de inspectie zouden komen.

Overleg daaromtrent zou ons, en wij veronderstellen ook onzen mede-requestranten, uiterst aangenaam zijn geweest. Ook begin op bescheiden schaal zou wellicht aanbeveling hebben verdiend.

Maar een afwijzing is ons niet begrijpelijk. Het is, niet alleen uit het bekende rapport over onze gestie, gebleken, hoezeer de bouwvereenigingen behoefte gevoelen aan centra, van waaruit kracht kan worden ontwikkeld voor goede organisatie en hulp kan worden verleend. Zooals in het artikel in een vorig nummer van dit tijdschrift werd opgemerkt, ontbreekt er, om het zoo te noemen, een schakel in de organisatie der bouwvereenigingen. Dezen schakel beoogde de bouwbureaux te vormen. De Minister, die de volkshuisvesting zulk een goed hart toedraagt, had naar onze meening de hem geboden samenwerking met beide handen moeten aangrijpen. In gezamenlijk overleg met de inspectie en de Regeering ware dan ongetwijfeld een goed begaanbare weg gevonden. Een afwijzing omdat geen zekerheid van slagen bestaat, doet ons vreemd aan; aan welk nieuw ondernemen stelt men den eisch, dat er vooraf zekerheid omtrent haar slagen zal worden gegeven? Het gaat om de kansen. En deze kansen waren goed. De weigering kan alleen uitstel beteekenen. De behoefte aan centralisatie zal zich blijven doen gevoelen en groeien.

Thans is een geschikte gelegenheid om dezen groei te bevorderen en langs de richtige banen te leiden verzuimd.

Ons bestuur heeft zich nog geen rekenschap er van kunnen geven wat den Woningraad thans te doen staat. Daarover zal echter binnenkort moeten worden overlegd.

(Uit Tijdschrift voor Volkshuisvesting)

Ook deze regelingen zijn zeer gewenscht. De vraag komt echter weer bij mij op vooral wat de pensioenregeling betreft of die in dezen vorm wel mogelijk is. Het is betrekkelijk gemakkelijk om te zeggen dit moet alles de werkgever betalen. Doch we moeten eigenlijk de zaak anders stellen. Alle noodige financieele regelingen moet het bedrijf betalen. Uit dit bedrijf moet zoowel de werknemer als de werkgever betaald worden en nu komt het mij voor dat op deze wijze als de commissie het voorstelt de kosten voor de werkgevers speciaal hen die uitsluitend of voornamelijk werken in den woningbouw te hoog worden. Het komt toch neer op plm. 7 % salarisverhooging voor een bekwaam technicus. Bovendien vind ik beter speciaal het jongere personeel het zelf te laten betalen, ook in verband met de vele veranderingen van werkkring van jonge personen. Hoevelen worden niet ambtenaar bij het rijk of gemeente en kiezen velen na eenigen tijd een ander beroep. Het is niet de hoofdzaak een regeling te *maken*, maar een regeling te *handhaven*, en hiervoor vrees ik ten zeerste.

Wil men een regeling als hiergenoemd verplichtend stellen, dan moeten wij komen tot het verplichte lidmaatschap. Ik wensch dan ook hier uit te spreken dat ik de bezwaren van het verplichte lidmaatschap door enkele werkgevers geuit niet deel, en dat dit het eenige middel is om bij doorvoering van de regelingen te voorkomen dat regelingen niet worden nageleefd of de B.N.A. verloopt.

In verband met de door mij voorgestane vrijheid zoowel van werkgever als werknemer moet ik nog even wijzen op art. 4 van de Algemeene Bepalingen waartegen ik bezwaar heb. Ook dit randt de persoonlijke vrijheid aan. Een ieder moet vrij zijn om in zijn vrijen tijd te doen wat hij wil, hij is daarbij alleen verantwoording schuldig aan eigen geweten.

In Art. 5 van de algemeene instructie voor den opzichter en van het bureaureglement voor den teekenaar acht ik verkeerd dat de klasse wordt vastgelegd.

Dit hangt mijns inziens van verschillende omstandigheden af, zoowel wat den principaal als den betrokken werknemer betreft, dat hiervan vooruit geen bepalingen kunnen worden gemaakt.

Den Haag, 3 Augustus 1921.

J. W. MUNNIK
Architect B.N.A.

ANTWOORD AAN W. MOTOR.

Het beeld, dat wij ons van de gebeurtenissen en toestanden om ons heen vormen, moet wel een zeer onzuiver, zeer misvormd beeld zijn. Want niet alleen is de lens, waarmede de stralen dier gebeurtenissen en toestanden geconcentreerd worden, sterk chromatisch, maar daarbij is de gevoelige plaat, waarop het beeld wordt opgevangen, van geen superieure kwaliteit, althans voor overstraling bijzonder vatbaar.

Het is dan ook geen wonder, dat de beelden zooals we ze ons zelf vormen — ondanks onze pogingen ze zoo nauwkeurig mogelijk te maken — gewoonlijk nog al raar uitvallen en met elkaar vergeleken groote verschillen vertoonen.

W(aarde) Motor, Uw beeld van de toestanden en verhoudingen om ons heen verschilt van het mijne, al zal het er wel niet minder krom om zijn.

Het beeld, dat u zich vormt, lijdt aan overstraling in de weergave van de excessen, waaraan een deel der arbeiders zich sedert eenigen tijd kunnen te buiten gaan. En de intensiteit van die overstraling is dermate, dat zij in het door u geschapen beeld de gedachte wekt, dat deze excessen regel, meer nog, reeds algemeenheid zijn.

Van dit beeld nu verschilt het mijne gansch en al. De excessen, waarvan u gewaagt, blijven daarin onderbelicht, waardoor ze bijkomstig schijnen, in elk geval niet overheerschend, ondanks hun schelheid. In het beeld, dat ik van de toestanden om

Behoort bij het Bouwkundig Weekblad van 13 Augustus 1921. No. 33*.

mij heen krijg, wordt echter krachtig belicht het feit dat duizenden en duizenden arbeiders in ons land niet het twijfelachtige geluk hebben geld te verdienen als water, om er mee te smijten, maar die, door op akelig burgerlijke manier, zorgvuldig de tering naar de nering te zetten, aan het eind van iedere week net een schimmetje overhouden. En om in zulke omstandigheden, waarin nog het meerendeel der arbeiders verkeert, f 1000,— voor twee ameublementen over te sparen, dat kost heel wat moeite en geeft veel zorg.

W(aarde) Motor, mijn beeld is natuurlijk ook allerminst natuurgetrouw, maar het geeft naar mijn bescheiden meening, toch iets zuiverder de waarde weer, die men in een tijd, waarin van het economisch leven alles ontwricht is, aan de (tijdelijke) onbekookte dwaasheden van sommige z.g. boffers moet hechten. J. P. M.

ONTVANGEN TIJDSCHRIFTEN.

In *De Ingenieur* No. 31 van 30 Juli komt een beschrijving voor van de hand van Iz. A. Meijers van de in 1920 voltooide Laakhaven te 's-Gravenhage met situatie teekening.

Klei. No. 15. 1 Aug. Duitschers schrijven graag breedvoerige beschouwingen over het wezen van allerhande zaken. Fritz Schumarken heeft een boek geschreven over „Das Wesen des Neuzeitlichen Backsteinbaues" waaruit de redactie talrijke clichés heeft overgenomen.

Deutsche Bauzeitung. No. 57. 20 Juli. Onder de rubriek „Prijsvragen" komen ditmaal de uitslagen voor van zes verschillende prijskampen voor Krieger-Denkmäler e. d. Het wordt hoog tijd dat de idee normalisatie ook op dit gebied veld wint.

Het bijvoegsel van No. 58, 23 Juli geeft de resultaten van beproevingen van groote houtverbindingen met moeren en andere versterkingen.

Garden Cyties & Townplanning, August., geeft een beschouwing over het woningvraagstuk in Duitschland.

Journal of the R. I. B. a., No. 17, 30 July. Dit nummer bevat o.a. een gedachtenwisseling over „The Unification and Registration of the Architectural Profession".

De Bouwgids. Juni 1921. Beschrijving. Geillustreerde beschrijvingen van het door den woningdienst uitgegeven werk over „de Jordaan" te Amsterdam, en van een nieuw werk van Edwin Redslob: „Das Kirchenportal".

RONDSCHRIJVEN VAN HET GELDERSCH GENOOTSCHAP TOT BEVORDERING EN INSTANDHOUDING VAN DE SCHOONHEID VAN STAD EN LAND.

Het Bestuur van bovengenoemd Genootschap heeft zich in een geillustreerde circulaire gewend tot de gemeentebesturen van Gelderland met verzoek: 1° de gemeenten te doen toetreden tot het lidmaatschap van het Genootschap; 2° in de bouwverordeningen de welstandsbepaling (waarvan een vorm wordt medegedeeld) te doen opnemen; 3° een bepaling op te nemen in de verordening tot het heffen van leges ter Secretarie, waarmede belanghebbenden, wier werk door de schoonheidscommissie zal zijn behandeld, daarvoor aan de gemeente vergoeding betalen.

In de gemeente Rheden is zulk een bepaling van kracht en luidt als volgt:

„Het recht bedraagt: *a.* voor een vergunning als bedoeld in art. 5 al. 1a der woningwet, wanneer de kosten van bouwen of verbouwen, waartoe vergunning wordt verleend, geheele afwerking inbegrepen, blijkens een bij de aanvrage om vergunning overeenkomstig de desbetreffende bepalingen der verordening op het bouwen en wonen, over te leggen begrooting van kosten, door of vanwege Burgemeester en Wethouders in verband met de overgelegde teekening(en) en bestek(ken) voor deugdelijk verklaard, minder bedragen dan f 1000.— f 3.— en verder voor iedere f 1000.— of gedeelte daarvan boven de f 1000.— f 2.— meer; *b.* voor een vergunning als bedoeld bij art. 5 alinea 1b der Woningwet f 0.50.

Deze leges blijken in Rheden niet alleen de kosten der adviezen van de Schoonheids-commissie, maar ook nog een deel aan het Bouw- en Woningtoezicht verbonden, te kunnen bestrijden.

RAPPORT RIJKSCOMMISSIE VAN ADVIES INZAKE REORGANISATIE VAN HET MUSEUMWEZEN HIER TE LANDE. [1])

In de kolommen van het Bouwkundig Weekblad van 23 Juli j.l. heeft reeds een uittreksel uit het hierboven bedoeld rapport gestaan over hetgeen inzake het Museum-voor-Bouwkunst de meening is der Commissie.

De lezer zal hebben bemerkt dat, hoewel langs geheel anderen weg verkregen, hare conclusies over dit onderwerp vrijwel overeenstemmen met die welke (4 April 1919) gepubliceerd werden door de Rijkscommissie tot voorbereiding van de stichting van een Rijks-architectuurmuseum.

Intusschen komt het mij voor, dat het de moeite waard is de hoofddenkbeelden in het rapport van de Rijkscommissie van het Museumwezen en enkele meer speciale punten, die voor den bouwkundige van belang kunnen zijn, evenzeer aan den lezer van het Bouwkundig Weekblad ter kennisname voor te leggen. Immers weinigen zullen er zijn, die het geheele rapport in studie zullen nemen, doch meerderen zullen in korte trekken willen weten om welke denkbeelden en voorstellen het gaat en welke gevolgen redelijkerwijze bij verwezenlijking ervan mogen worden verwacht. Uiteraard houde hij mij daarbij ten goede, dat deze beschrijving nog beknopter is, dan de „Inleidende samenvatting", waarmede het rapport der Museumcommissie aanvangt; en zij kan in haar globaal karakter bovendien niet anders dan onvolledig zijn.

De Commissie heeft zich verbeeld, dat alle schatten der diverse Rijksmusea en van die musea waarmede het Rijk in eenig contact staat, tezamen waren gebracht, en haar taak daarin bestond deze op de meest oordeelkundige, meest doeltreffende

[1]) De tusschen aanhalingsteekens geplaatste zinsneden zijn woordelijk uit het rapport overgenomen.

Behoort bij het Bouwkundig Weekblad van 20 Augustus 1921. No. 34.

wijze „als een levend organisch geheel" te distribueeren ter „cultureele en aesthetische verheffing van ons geheele volk".

Het spreekt daarbij vanzelf, de instelling der Commissie is daarvan het bewijs, dat voor het gansche museum-begrip een beter fundament moest worden gelegd. Het is overbekend, dat tot in den laatsten tijd de musea te veel werden beschouwd hetzij als veilige bewaarplaatsen, of als studie-depots voor vaklieden en geleerden. Daarbij werd echter uit het oog verloren de algemeene vorming van ons vak, dat het recht van deze rijksinstellingen te genieten, in de hoogste beteekenis van dit woord.

Aldra kwam de Commissie tot de erkenning, dat de chaotische verhouding tusschen de musea onderling, zoowel als de min of meer verwarrende opstelling der voorwerpen in de musea zelf, hoofdoorzaak zijn van de verminderende sympathie voor onze musea, zoowel bij fijne geesten, als bij leergraag of schoonheid-zoekend publiek.

Naast een karaktervolle en strikte bestemming voor elk museum apart, met opheffing van onderlingen naijver of concurrentie, was dus ook een consequente scheiding dier voorwerpen en wel in:

die van uitstekende kunstwaarde,
die van kunsthistorische beteekenis en
die van historisch belang.

Een dergelijke splitsing heeft vóór, dat een bezoeker, die met een of ander doel een museum betreedt, weet waarheen zijn schrede te richten, en aldaar gekomen niet wordt afgeleid door voorwerpen, die slechts in verwijderd verband met zijn wenschen staan. Speciaal steekt dit nauw bij Kunst en Historie. Zonder zoo dwaas te willen zijn te beweren, dat een kunstzinnige geheel zonder belangstelling voor geschiedenis is, of een minnaar van geschiedkunde zonder eenigen zin voor schoonheid, valt het toch niet te loochenen, dat beide terreinen van geheel verscheiden gesteldheid zijn, al zijn dan ook geen scherpe grenzen te trekken.

Hieruit volgt vanzelf, dat uit de denkbeeldig saamgebrachte voorwerpen zoowel een *historisch*, als een *kunst-historisch* museum kan worden opgebouwd.

Het *Nederlandsch Historisch Museum* zal drieërlei afdeelingen hebben: „Een cen„traal museum te Amsterdam, waar onze historische schilderstukken, onze uitgebreide „portretverzameling, en de talrijke documenten van onze beschavings- en zedenge„schiedenis, die thans in het gedrang komen of op den achtergrond geraken, hun „eigen taal onbelemmerd kunnen spreken".

Het bestaande Rijksmuseum ware wellicht ten deele zonder veel aan de groote architectonische waarde te wijzigen, voor dit rijke bezit geschikt te maken.

„Een Voor- en Vroeghistorisch museum, dat te Leiden zal blijven, daar zij het „verband niet missen kan met de archeologische verzameling".

„Een in nauwen samenhang met het Openlucht-museum te Arnhem ontworpen „afdeeling der eigenlijke volkskunde, in het bijzonder die van het platteland".

„Voor het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden en het Etnografisch museum „aldaar is een ruimer ontwikkelingsgebied gedacht, onder meer door overbrenging „naar het sterker bevolkte 's-Gravenhage."

De *Kunsthistorische Verzameling* zal ontstaan door de uit de museale schatten overblijvende kunst bijeen te voegen, — met uitzondering van de voorwerpen te bestemmen voor een na te noemen Algemeen Kunstmuseum, na terugzending van vele voorwerpen van meer plaatselijk belang naar hun oorspronkelijke bestemming, na ruil of uitzending van kunstvoorwerpen naar locale musea en na zuivering van duplicaten als anderszins waarop, om allerlei redenen, geen directen prijs meer wordt gesteld.

Voor deze collectie, die van een even hoog gehalte zal zijn, als de drie historische verzamelingen, zal óók het Rijksmuseum te Amsterdam wellicht de meest praktische

huisvesting zijn. Doch dan zullen diè zalen moeten worden uitgezocht, die wat verlichting betreft, tot de beste behooren, en zouden zekere wijzigingen van het inwendige niet zijn te ontgaan.

Doch de Commissie acht echter daarmede nog niet voldoende bereikt. Tezeer immers is bekend, dat onder onze Nederlandsche kunstschatten specimen voorkomen van zoodanige kwaliteit, dat zij boven de grenzen onzer nationaliteit uit, behooren tot het gebied der wereldkunst. Zoowel onder schilderkunst, als kunst-nijverheid-zoowel onder Europeesche kunst en die uit andere werelddeelen, bevinden zich in ons bezit een aantal voorwerpen van zóó hooge orde, dat zij, tezamen gebracht, „een synthese van wereldkunst kunnen bieden, waarvan „door haar geestelijke eenheid, een machtige cultureele eenheid zal uitgaan". Het *Algemeen Kunstmuseum* is de plaats, waar deze voorwerpen tezamen zijn gedacht. Een bescheiden verzameling „(niet kleiner dan die in het Mauritshuis te 's-Gravenhage, niet grooter dan die in het Stedelijk Museum te Amsterdam)", — voorloopig natuurlijk niet zonder hyaten, — is bedoeld als keurcollectie, waarvan door het hoogstdenkbare peil de hoogstdenkbare invloed zal kunnen uitgaan.

Dat, gezien de nieuwe denkbeelden inzake museumbouw, museumverlichting, museuminrichting, en museale opstelling der kunstwerken geen huidig rijksmuseumgebouw geschikt is om deze verzameling te huisvesten, behoeft geen nader betoog. Daarom wordt als eenig belangrijk voorstel tot museumbouw voorgesteld, achter het tegenwoordige Rijksmuseum te Amsterdam en daarmede verbonden, een klein nieuw gebouw te stichten.

Bij de verdeeling en rangschikking van ons museaal bezit zijn eenige beginselen voorop gesteld. In de eerste plaats, dat de inhoud onzer musea kleiner van kwantiteit en hooger van kwaliteit moet worden, waardoor dikwijls ruimer en aesthetischer opstelling te verkrijgen zal zijn. Dit is voor grootere musea bereikbaar door het stichten van wetenschappelijke verzamelingen van onderwijscollecties, van depots. In de tweede plaats, „dat de noodzakelijke samenwerking van groote en kleine musea door de ver„deeling van het museaal bezit zoo logisch mogelijk, met gebruikmaking van wat door „openbaar of bijzonder initiatief in den lande reeds is gedaan", aansture op „de „schepping van een ideaal geheel, waarin elke verzameling haar eigenaardige taak „krijgt te vervullen."

Elk museum zal dus krijgen zijn eigen karakter, zijn speciale inhoud, zijn grootere volledigheid, zijn gemakkelijker verrijking, doordat geen der andere musea eenzelfde karakter zal bezitten. (B.v. het Mauritshuis in den Haag: cabinetkunst; Huis van Meerten te Delft: ceramische kunst, enz.). Dat bij deze verschuiving van het museaal bezit offers moeten worden gebracht, is onvermijdelijk. Offers zoowel door het museaal beheer, die ongaarne de parels hunner verzameling inruilen tegen wat-dan-ook; alsook offers door hen die aan schenkingen speciale bepalingen verbinden, die, hoezeer wellicht tijdelijk gewettigd, op den duur belemmerend zouden kunnen werken op „de ontworpen hoogere organische eenheid van het Nederlandsch museumwezen „welke, naar het oordeel van de Commissie, in waarheid zal leiden tot de door de „Regeering beoogde cultureele en aesthetische verheffing van ons geheele volk".

Bij deze algemeene uiteenzetting zijn uiteraard vele onderdeelen onaangeroerd gebleven. De werkelijkheid is niet zoodanig dat bovenomschreven wenschen direct en ongehinderd in vervulling kunnen gaan, en het rapport geeft op vele bladzijden blijk de te verwachten moeilijkheden terdege onder oogen te zien.

Onder meer wordt voorgesteld de instelling van een Museumraad, die voor uitvoering van bovenbedoelde beginselen zal optreden en worden over de opleiding van de aanstaande museum-ambtenaren denkbeelden ter uitvoering voorgeslagen. Ook wordt aan de vruchtbaarmaking en het beheer der musea de aandacht gewijd, evenals

er een algemeene instructie voor de museum-directeuren is ontworpen. Dan wordt een herziening van het Burgerlijk Wetboek ten aanzien van testamentaire beschikkingen aanbevolen, echter niet zonder dat daarover advies van twee leden van den Hoogen Raad werd ingewonnen. Voorts worden de belangen van plaatselijke historische verzamelingen nog eens speciaal onder de oogen gezien; — terwijl ook aan de financiën van rijksmusea en niet-rijksmusea een hoofdstuk is gewijd.

Dit alles zou te ver voeren om in deze kolommen te behandelen, doch er is een 4-tal onderwerpen, dat ik hier niet gaarne onbesproken zou laten, n.l.:

1°. Het Algemeen Kunstmuseum,
2°. De toekomstige bestemming van het Rijksmuseum,
3°. De verzameling van afgietsels en
4°. Kunst van eigen tijd in de musea.

(Wordt vervolgd).

S. DE CLERCQ.

ALGEMEENE BESCHOUWINGEN.

Wij hebben een Regeering die van circulaires houdt. Nauwelijks is zoo'n ding verzonden of een volgende blijkt alweer in de pen want slechts luttel tijd verloopt er, of we worden weer verrast, helaas slechts zelden verblijd door een nieuwe belangrijke mededeeling van de Regeering. Een van de laatste vindt men afgedrukt in het off. gedeelte van het B.W. No. 31 en zij betreft het Bouwtoezicht ingevolge de Woningwet. De Minister heeft aan de Gedeputeerde Staten geschreven, dat het gebleken is, dat het bouwtoezicht in tal van Gemeenten nog zeer veel te wenschen overlaat. Hij staat er op dat dit verbetert en doet de Gemeente dit niet, dan zal de Regeering er zelf voor zorgen. De Gedeputeerde Staten van Zuid-Holland hebben dit bevel overgebracht aan de Gemeentebesturen van die provincie en daarbij als hunne meening uitgesproken dat er geen bezwaar kan zijn indien de benoemde ambtenaar een met zijn werkkring eenigszins verband houdende gemeentebetrekking bekleedt, zooals b.v. opzichter in dienst van de Gemeente. Als minimum zou een salaris van ± f 3500 toegekend moeten worden. Uit het laatste volgt reeds dat voor het platte land en speciaal voor de kleinere Gemeenten een gemeenschappelijke regeling op voet van artikel 121 der gemeentewet aangewezen schijnt. Gedeputeerde Staten van Zuid-Holland hebben zich de regeling van het Bouwtoezicht in de plattelandsgemeenten aldus gedacht, dat het wordt opgedragen aan deskundigen, die zoowel theoretisch als praktisch zijn onderlegd. Gelijk alle circulaires is ook deze er natuurlijk een waarvan je niet aanstonds begrijpt wat de wezenlijke bedoeling is en nog minder kan men zich de consequenties voorstellen waartoe zij aanleiding zal kunnen geven. Wat is er in hemelsnaam gebeurt, dat nu het bouwtoezicht ineens zoo onvoldoende is? Maar goed, het Bouwtoezicht blijkt onvoldoende. Rioleeringen lekken, de schoorsteenen trekken niet, en de trappen kraken. Daarvoor zal nu een ambtenaar worden aangesteld in iedere Gemeente. Die ambtenaar zal dus het Bouw- en Woningtoezicht moeten uitoefenen. Hij moet daarvoor zijn — aldus stellen Gedeputeerde Staten het zich voor, — theoretisch en praktisch onderlegd.

Die voorstelling van Gedeputeerde Staten is een juiste, want het zou ook wel een beetje al te gek worden, als we in alle gemeenten van ons Vaderland ambtenaren die het Bouw- en Woningtoezicht zullen uitoefenen, gaan aanstellen, die notabene niet in de eerste plaats theoretisch en praktisch onderlegd zullen zijn. Wat Gedeputeerde Staten van Zuid-Holland hier verlangen is dus waarlijk niet meer dan dat men van een onderwijzer verlangt dat hij lezen, rekenen en schrijven kan.

Maar zoo'n ambtenaar voor het Bouw- en Woningtoezicht in een kleine plaats krijgt meer om voor te waken. We weten allemaal, dat vooral in kleine plaatsen helaas de nieuwbouw niet al te zeer voldoet aan matige eischen van welstand, om

dit zoo maar eens te noemen. En het wordt meer dan tijd, en er is ook al vaak en van alle kanten op aangedrongen dat hierin ook verbetering komt. Er moet een correctief element zijn. Wat zou nu meer voor de hand liggen dan dat al die nieuw te benoemen ambtenaren, tevens als dit correctief element zouden kunnen optreden. Maar dan moet men het niet aan het toeval overlaten als de benoemde ambtenaar bijgeval ook eens iets voelt voor een mooie bebouwing, en het er voor over heeft den zonneschijn van zijn ambtelijke functie te laten verduisteren, door wolken van misère met bouwers die aan aesthetica maling hebben. Er is nu een goede gelegenheid om ambtenaren aan te stellen, die het Bouwtoezicht kunnen uitoefenen, in technischen en aesthetischen zin. Maar daartoe moeten de eischen aan dergelijke ambtenaren gesteld onvoorwaardelijk luiden: theoretisch en praktisch en aesthetisch goed onderlegd. Dat dit noodig is lijkt mij ook nog uit een ander oogpunt zeer gewenscht. Immers in al die kleine dorpjes en gemeenten waar nu als gevolg van de circulaire van den Minister ambtenaren moeten worden benoemd, moet ook wel eens wat worden gebouwd, vanwege de Gemeente. In den eersten tijd zal het b.v. nog al eens voorkomen dat er scholen moeten worden gebouwd en wat ligt dan meer voor de hand, dat de Gemeentebesturen die dan zoo'n ambtenaar hebben van f 3500.— aan dezen ambtenaar — die immers theoretisch en practisch onderlegd is — de opdracht voor degelijke gebouwen tevens geven.

Het lijkt mij niet meer dan logisch dat binnen eenigen tijd een dergelijke toestand zal worden geschapen en dan is, dank zij de circulaire van den Minister niet alles bij het oude gebleven maar de toestand die is dan weer een graadje erger. Het wil mij dan ook noodzakelijk voorkomen dat dit corps nieuwe ambtenaren met zorg wordt gekozen en dat uitdrukkelijk wordt bepaald, dat het voor deze ambtenaren krachtens hun functie een onvoorwaardelijke eisch is, dat zij een theoretische, praktische en aesthetische opleiding hebben genoten.

J. P. M.

INGEZONDEN.

Velen zal het, als mij, genoegen gedaan hebben, eindelijk eens een waardeerend woord te lezen over onze Rijks-Bouwkundigen, i.c. de Heer Knuttel, bijgestaan of zoo men wil gerepresenteerd door zijn bureaukrachten, een woord als door Dr. Nieboer in „Opgang" geschreven. Toch bij nadere beschouwing is er veel in die hulde overdreven te achten.

Het plan is niet zoo modern als men ons wil doen gelooven, voorzeker niet in vergelijking met het plan van den Heer Berlage.

Stellig moet bij elke beoordeeling het grondplan als uitgangspunt dienen, wil men tenminste de zaak bouwkundig beschouwen.

Overzichtelijkheid van het gebouw als geheel is een verdienste, die het plan van het Rijksbureau in grooter mate heeft dan dat van den Heer Berlage, als zoodanig is het Rijksplan niet overtroffen.

Maar het juiste „begrip" ontbreekt geheel en al.

Domineerend is voorzeker de groote zaal in het plan gelegd, doch dit ten koste van eenvoud en logika, de voornaamste bouwkundige deugden, want de toegang is te weerga-loos monumentaal; te breed en te lang. (De vergadering der 2e kamer is allerminst het „Heilige der Heiligen"). Symmetrie op dit terrein te ontwerpen is eenvoudig weg belachelijk onlogisch, want men verdeelt het gebouw noodwendig in 2 stukken, het symmetrische en een bijkomend leelijk gevormd stukje, een soort miniatuur bijwagentje achter een heel grooten motor.

Het plan herinnert aan den bekenden „fransche slag", waarmede men zich van iets afmaakt om dan verder met een fantastische steenfantasie ons te overdonderen.

Dit plan is stellig niet „Hollandsch in den goeden zin". De toren die ver buiten alle proporties van het geheele beeld uitgaat, is armoedig van vorming.

Een fraai detail, dat moet gezegd, is de korte arcade, maar is ze niet te groot voor de omgeving.

Ook Dr. Berlage heeft z'n plan in meerdere deelen gesplitst, maar is daarbij niet onlogisch, en nog net aan de grenzen der eenvoud gebleven. De overvloed echter van binnenplaatsen zal in het interieur niet gunstig „stemmen" en onoverzichtelijk werken, maar hoe fraai is het terrein aangekeken en met een meesterhand is de „Kamergroep" in het geheel neergelegd, zoodat de totaal aanblik van het planbeeld als een Perzisch palmet aandoet. Voorzeker is het Rijksbureau voorzichtiger en daarom „Hollandsch in den minder gunstigen zin"; ten slotte moge het plan „bruikbaar" zijn, maar het mist totaal den genialen greep van een man, die naar eigen inzicht handelen durft en kan. Tenslotte, wien zou men zijn belangen als principaal beter toevertrouwen dan aan een man die durft en kan? Moge dan ook, wat civiele eigenschappen betreft in eersten aanleg het grondplan van Dr. Berlage mislukt zijn, de gevels verstrekken een juist beeld van zijn vermogens om „rust zonder vervelendheid" in een gevel schema te bereiken, en daarbij origineel te zijn.

Hoe men gunstig oordeelen kan over een der andere plannen is mij een raadsel inzonderheid dat van den Heer Stuyt.

De keus van de beoordeelaars is m.i. bevredigend te noemen, voorloopig altans.

Naarden, 15 Aug. 1921. J. A. VAN DONSELAAR.

ONTVANGEN TIJDSCHRIFTEN.

De Bouwwereld. N°. 31. 3 Aug. — Vervolgartikel over het gebouw der Tweede Kamer.

Idem. N°. 32. 10 Aug. — Het Rijksmuseum te Amsterdam; beschouwingen naar aanleiding van het rapport der Museumcommissie. Ir. A. J. M. Stoffels, over toetreding van daglicht tot vertrekken.

Tijdschrift voor volkshuisvesting. N°. 7/8. Juli-Aug. — Veldarbeiderswoningen door A. M. Kuijsten. De onderhuur door J. J. F. de Freese. Een nabetrachting van J. J. P. Oud, over de Amsterd. Tentoonstelling voor woninginrichting. Verder de gewone rubrieken.

Indisch Bouwkundig Tijdschrift. N°. 12. 30 Juni. — Artesische waterleiding te Kertosono. Verbeteringen op technisch gebied van den gezondheidsdienst, (wordt vervolgd). Verslag van een voordracht door den heer de Keijzer te Soerabaja gehouden over de organisatie van het technisch onderwijs, met vermelding van de discussie, en de terzake aangenomen motie.

Technisch Gemeenteblad. N°. 5 Augustus. — De inrichting voor rioolwaterzuivering te Enschede, door Ir. H. G. Mos. Vervolgartikel over de sociaal-economische factoren in het bouwbedrijf, door J. Schulte Nordholt.

Gewapend beton. N°. 12. Augustus. — Een stofexplosie in een graanelevator te Chicago, met afbeeldingen, die doen zien hoe krachtig de uitwerking was van zulk een explosie op de in gewapend beton uitgevoerde constructie.

De Ingenieur. N°. 32. 6 Augustus. — Met vele kaarten, situatieteekeningen en foto's illustreert A. C. Burgdorffer het verslag van zijn voor het Koninklijk Inst. v. Ingenieurs gehouden voordracht over „De uitbreiding van de Rotterdamsche haven in de laatste jaren".

Deutsche Bauzeitung. N°. 56. 16 Juli. Dit nummer bevat een door het Pruisische Ministerie van volkswelvaart uitgegeven circulaire „Richtlinien zur Förderung der Wärmewirtschaft beim Wohnungsbau."

Aan een statistisch bericht ontleenen wij het volgende:

„De bouwkosten zijn thans tot het 15-voudige van de kosten van voor den oorlog gestegen, wat hoofdzakelijk veroorzaakt wordt door de ongezonde prijsverhooging der bouwstoffen. Terwijl in 1913 de loonen 40 à 50 % van de totale bouwkosten uitmaakten, zijn deze, ondanks de verhooging van het uurloon tot het zeven- à negenvoudige thans slechts 30 % van de totaalkosten.

Idem No 59, 27 Juli. Hierin worden de ingekomen ontwerpen op een internationale prijsvraag voor de Limfjordburg bij Aalborg in Denemarken beschreven. De opgave doet daarbij denken aan het Amsterdamsche Y-vraagstuk, echter met minder zware verkeerseischen.

BOEKBESPREKING.

Programma voor het Congres van het Java-Instituut te Bandoeng, Juni 1921 en Catalogus van de Houtsnijwerktentoonstelling aldaar.

Bovengenoemd programma geeft een overzicht van de te houden voordrachten, beraadslagingen, muziekuitvoeringen en openluchtvoorstellingen.

De geïllustreerde catalogus is voorzien van historische beschouwingen van Javaansche en Palembangsche houtsnijkunst.

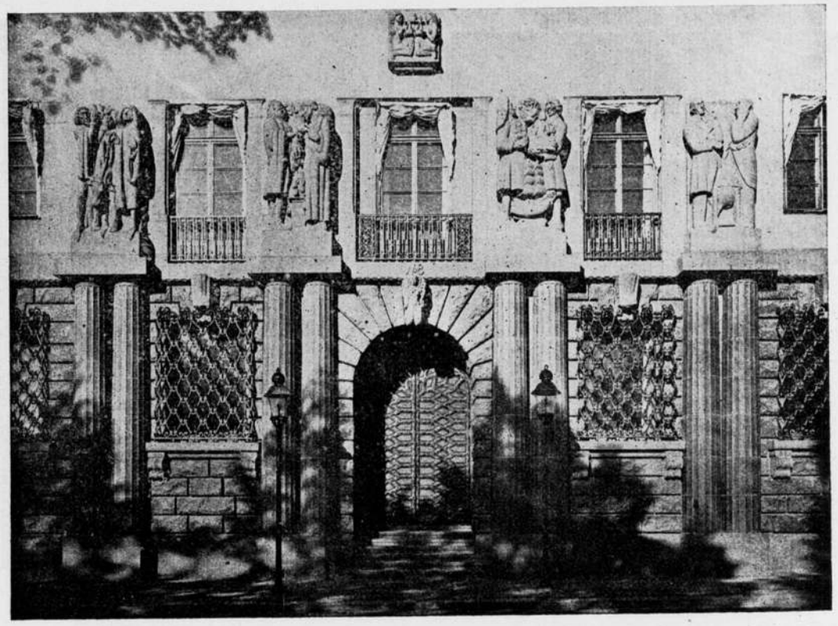

ENSKILDA-BANK. STOCKHOLM. HOOFDINGANG. PROF. IVAR TENGBOM. ARCHITECT.

STOCKHOLMS ENSKILDABANK.

Aan de Oostzijde van de bekende Kungsträdgaard te Stockholm is van 1912—'15 een complex van drie gebouwen verrezen, waarvan de Enskildabank het voornaamste is. De andere zijn als kantoorgebouwen ingericht met het doel om bij latere uitbreiding der bank daarbij getrokken te worden.

Prof. Tengbom heeft in dit bankgebouw een zeer bestudeerd en uiterst knap werk geleverd, zonder echter uiting te geven aan de bij uitstek romantische gevoelens, die op het oogenblik teekenend zijn voor de in nieuwste Zweedsche architectuur en waarvan vooral Ragnar Östberg in zijn nieuwe Raadhuis een zoo geniaal vertolker is.

Ivar Tengbom heeft steeds vele opdrachten gehad en nu hij, tengevolge van een prijsvraag, het nieuwe Concertgebouw van Stockholm zal bouwen, heeft hij bedankt voor zijn professoraat en zal Carl Bergsten of Östberg zijn opvolger worden. In Zweden worden zeker niet meer belangrijke opdrachten gegeven dan bij ons en toch zou het hier ondenkbaar zijn dat een 40-jarig professor voor zijn functie bedankt wegens te drukke practijk. Hoe aanlokkelijk het ook is om de oorzaken van deze verschillende omstandigheden, die ongetwijfeld met den volksaard samenhangen, nader na te gaan, de bedoeling van dit artikel is alleen de aandacht te vestigen op het uiterst verzorgde werk van Prof. Tengbom en op de beeldhouwwerken van Carl Milles. Want hoewel Bergsten wellicht gelijk moge hebben, dat deze gevel strenger en karaktervoller zou kunnen zijn zonder de bekronende figuren boven den hoofdingang, het zijn toch vooral ook deze geestige groepen, welke onze aandacht trekken. Milles, die met zijn onbegrensde bewondering voor de Grieksche beeldhouwkunst, waarvan hij zelf twee voortreffelijke origineelen bezit, zoo sterk architectonisch voelt, heeft helaas tot-nog-toe niet met Östberg mogen samenwerken aan het nieuwe Raadhuis, hetgeen door velen betreurd wordt.

Door plaatsgebrek zijn hier niet de plattegronden van dit bankgebouw gereproduceerd. Zij kenmerken zich door de eenvoudige en klare groepeering rondom de

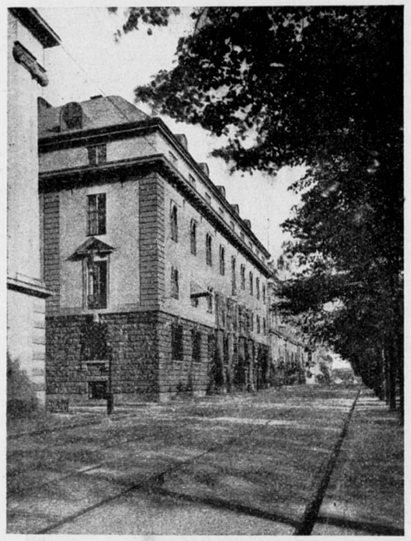

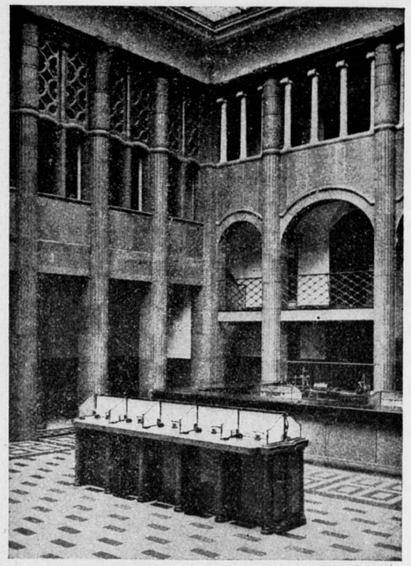

GEVEL. ENSKILDA BANK TE STOCKHOLM. PUBLIEKE-HAL.

groote hal, die hier door een enkele foto is weergegeven. De wijze, waarop hier de doorgaande steunpunten door bogen zijn verbonden moge niet getuigen van een sterke architectonische conceptie, de materiaalbehandeling en de kleursamenstelling der verschillende grijze en groene inheemsche marmers is van een groote gevoeligheid en van een voorname gereserveerdheid, welke typisch tot uiting komt in de fijne tegenstelling van de gepolijste vlakken met de wit geschuurde wanden der rondgaande arcade.

De best geslaagde ruimte is de groote hal der safeloketten, die met de onberispelijk afgewerkte wanden van gepolijst zwart marmer in koper en de rijk versierde mozaïkvloer een buitengewoon sterk modern karakter heeft. De architect heeft in het geheele gebouw de vrije hand gehad om de beste materialen te kiezen; naar onze Hollandsche opvatting moge het bevreemdend zijn dat, terwijl voor de dakschilden koper is gebruikt, de gevels grootendeels met rabitspleisterwerk zijn behandeld; de Zweedsche bouwtraditie van eeuwen her heeft deze combinatie doen voortbestaan.

Een van de groote verdiensten van dezen gevel is ongetwijfeld dat hij zich aansluit bij het karakter van het betreffende stadsgedeelte. De indrukken, die men in Stockholm kan opdoen, zijn zeer verschillende; zooals bekend, is de stad van een geheel aparte en grootsche schoonheid, die haar hoogtepunt vindt in de omgeving van het Koninklijk slot, dat, bovenop de rots gelegen, door zijn eenvoud en door zijn onverbiddelijk stugge massa de geheele omgeving domineert.

Men heeft in die stad de sterke sensatie het leven dieper aan te voelen. Wellicht omdat men meer met de natuur meeleeft, daar waar de zomernachten slechts drie uur duren en de winterdagen even lang; wellicht ook omdat men zich voelt aan den rand der samenleving, wetende dat noordelijker alleen het zwijgen der bosschen en het eeuwige ijs te vinden zijn. De kunstenaar heeft er een andere, een bescheidener en tevens meer gewaardeerde plaats in de samenleving; er wordt met grooten ernst gewerkt en het zoeken naar de nieuwe bouwkunst gaat in velerlei richting. Als uitersten zou ik willen noemen het abstracte en hyper-gevoelige van een Bergsten tegenover het hartstochtelijk-romantische, dat Östberg in zijn Raadhuis ten top heeft gevoerd; daartusschen ligt dit zakelijke en gematigde werk van Tengbom. D. F. S.

ENSKILDA BANK TE STOCKHOLM.
SAFE-INRICHTING.

RAPPORT RIJKSCOMMISSIE VAN ADVIES INZAKE REORGANISATIE VAN HET MUSEUMWEZEN HIER TE LANDE. [1])

(Vervolg).

Het beginsel uitgesproken in het voorstel tot stichting van een Algemeen Kunstmuseum is mede een gevolg van het in hoofdzaak verzamelen van kleine vaderlandsche kunst, waardoor een zekere oververzadiging in die richting is ingetreden. Bovendien dreigt meestal een zekere zelfoverschatting, wanneer niet verscheidenheid van buitenlandsche kunst van hooge kwaliteit, als juiste waardemeter naast nationale kunst voldoende vertegenwoordigd is. Behoudens kunst van eigen tijd is de inhoud van

[1]) De tusschen aanhalingsteekens geplaatste zinsneden zijn woordelijk uit het rapport overgenomen.

ENSKILDABANK TE STOCKHOLM. BEKRONENDE FIGUUR HOOFDINGANG.
BEELDHOUWER PROF. CARL MILLES.

zulk een Algemeen Kunstmuseum niet gebonden aan grenzen van tijd of plaats, echter moet alles wat geen eminente kunst is worden geweerd. Spottenderwijze is weleens opgemerkt, dat dan dit Algemeen Kunstmuseum slechts een verzameling van hyaten zal bevatten. Toch is in werkelijkheid niets minder waar! Van wereldkunst zijn goede specimen in ons bezit, en zelfs is ons land b.v. ten aanzien van de kunst van

ENSKILDABANK TE STOCKHOLM. BEKRONENDE FIGUUR ZIJ-INGANG.
BEELDHOUWER PROF. CARL MILLES.

Oost-Azië en Egypte zeer bevoorrecht. Echter zal aanvulling noodig zijn en zal dit gansch andere richtsnoeren aan het verzamelen stellen, dan tot heden het geval was, hetgeen animeerend zal werken. Natuurlijk blijft in dit museum aan de allerbeste voorbeelden van Hollandsche kunst een eereplaats ingeruimd.

Met nadruk zij nogeens herinnerd, dat bij deze kunstvoortbrengselen van de

hoogste orde het erom gaat te bewonderen een beperkt aantal kunstwerken, die scherp gekeurd, eventueel nu en dan verwisseld, passend opgesteld, voor kenner zoowel als leek een openbaring zullen blijken. De verwachting wordt gekoesterd, dat de eenheid der tegendeelen hier zal worden bereikt, waar niets dan uiteraard verwant schoon van groote verscheidenheid zal zijn te genieten.

Wat betreft het gebouw, waarin deze kunst zal zijn onder te brengen, wordt om allerlei redenen afgezien van het Rijksmuseumgebouw te Amsterdam. Aan een nieuw bouwwerk wordt de voorkeur gegeven, hoewel de nabijheid van het Rijksmuseum en verbinding ermede van groot nut en gemak zal kunnen zijn. Met name de Kunsthistorische Verzameling zal profijt ervan trekken, wanneer het Algemeen Kunstmuseum zoo niet in hetzelfde gebouw, dan toch in gebouwen in de onmiddellijke nabijheid van elkander zal worden ondergebracht. Over een proeve tot zulk een samenkoppeling van een nieuw gebouw met het bestaande gebouwencomplex van het Rijksmuseum (zie afbeelding) wordt in het rapport opgemerkt:

„Deze stichting zal mogelijk zijn, indien met welwillende medewerking der Ge„meente Amsterdam de beschikking kan worden verkregen over de open plek achter „het Museumterrein, aan gene zijde van de Hobbemastraat vóór het Sportterrein. „Hierop ware plaats voor een gebouw van nader te bepalen grootte, doch in geen „geval grooter dan het Stedelijk Museum.

„Dit gebouw zou door twee op bogen over de Hobbemastraat te leiden galerijen, „eene aan de O. en eene aan de W.zijde, verbonden kunnen worden met de bestaande „gebouwen, en indien de behoefte er aan mocht blijken, ook door tunnels onder de „straat tusschen de kelderverdiepingen (sousterrains).

„De W.galerij zoude uitmonden bij den zoogenaamden Druckeruitbouw, terwijl „aan de O.zijde een verbindingsgebouw als pendant van den Druckeruitbouw zou moeten „worden opgericht, die voor de Gebruiks- en sierkunst als vergoeding zou dienen voor „de vertrekken, die zij tot dusver op ver uiteenliggende plaatsen in het Rijksmuseum„gebouw in gebruik heeft. Door dit tusschengebouw zoude plaatselijke samenhang „van de keurcollectie van Gebruiks- en sierkunst in het Algemeen Kunstmuseum met „de Kunsthistorische verzameling in den O. benedenvleugel van het bestaande gebouw „worden verkregen, terwijl de W.galerij als verbinding zou dienen tusschen de beide „schilderijenverzamelingen, alsmede tusschen het Prentenkabinet en de tentoonstellings„zaal voor graphische kunst in het Algemeen Kunstmuseum.

„Een vluchtige schets geeft in groote trekken aan, hoe de Commissie zich het, „als het ware om een cour d'honneur gegroepeerde, complex denkt.

„Komt het zoo tot stand, dan zal overwogen kunnen worden, of de doorgang „onder het bestaande gebouw gedeeltelijk of geheel voor het verkeer kan worden „gesloten. Het laatste zoude uit een museaal oogpunt ongetwijfeld het meest wensche„lijk zijn, terwijl de cour d'honneur in ieder geval van vrachtverkeer en dergelijke „zou moeten worden vrijgehouden."

Daar stedebouwkundig het plein achter het Rijksmuseum een onaangenaam aspect biedt, kan de plaatsing van een niet te hoog gebouw, en de afrastering van het terrein, niet anders dan een verbetering zijn, de tuin zelve kan toegankelijk zijn voor het publiek, als die van het huidige Rijksmuseum. Het verkeer kan zonder bezwaar om het museumcomplex heen worden geleid, daar de botsing tegen het Sportterrein reeds nu tot een richtingsverandering noopt, in welken toestand nagenoeg geen wijziging zal intreden.

Tenslotte wordt verwacht, dat het Rijksmuseum weer tot den vroegeren luister van een gesloten monument wordt teruggebracht. De huidige verbrokkeling van den achtergevel wordt teniet gedaan, doordat om een binnenhof van ruime afmetingen gelijkwaardige bouwmassa's worden gegroepeerd, waar boven uit de hoogere gedeelten van het voorgebouw zullen oprijzen.

De binnengevel van het Algemeen Kunstmuseum met de façades van het dwarsche

voorplein aldaar (galerijen en derg.) zijn geheel van natuursteen gedacht; de buitengevels van baksteen. Daardoor wordt verkregen, dat de opgang onder het Rijksmuseum door naar het Algemeen Kunstmuseum een rustige climax biedt, terwijl van buiten gezien dit laatste gebouw juist volkomen omgaat in de kleurmassa van de bestaande gebouwen.

Van het inwendige is vooralsnog weinig te zeggen: wèl is zeker, dat de eigenaardige rooilijn van het nieuw te stichten gebouw, allerlei gunstige verlichting mogelijk maakt. Slechts de kortste gevel aan de cour d'honneur is op het Noorden gelegen: de minst gewenschte verlichting. Door het niet optrekken van den geheelen plattegrond kan bovenlicht ook op den beganen grond worden verkregen en niet alleen op de verdieping.

Het spreekt vanzelf, dat dit voorontwerp een proeve is, en dat straks een nader programma van eischen tot een gansch andere uitwerking zal kunnen leiden. Toch doet deze proeve zien, dat, in de door de Commissie bedoelde richting, zeker een passende oplossing van dit ingewikkelde vraagstuk te vinden is.

Ten aanzien van *de toekomstige bestemming van het Rijksmuseumgebouw zelf*, meende de Commissie niet te veel te moeten voorschrijven. Zij gaat uit van het denkbeeld, dat het bouwwerk moet worden dienstbaar gemaakt aan nieuwe eischen, doch daar die eischen nog niet bekend zijn, is het ondoenlijk reeds nu vaste richtlijnen aan te geven.

Echter wordt op den voorgrond gesteld in de eerste plaats, dat de architectonische beteekenis van dit monument onverkort moet blijven gehandhaafd, en voorts dat de oefenscholen in de dakverdieping ten spoedigste moeten worden verplaatst naar elders.

Daarbij kwam de Commissie tot de ontdekking, „dat van de schoollokalen in de „de kapverdieping gezegd mag worden, dat de verlichting ervan uitstekend is en dat „zij ook verder zonder veel moeite voor tentoonstellingsdoeleinden pasklaar zijn te „maken. Het grootste bezwaar tegen hun gebruik hiervoor zijn de toegangstrappen. „Deze bevinden zich in den O. en W. zijgevel en voldoen misschien wel aan school„doch zeker niet aan museumeischen. Een onderzoek heeft evenwel aangetoond, dat er „verschillende mogelijkheden zijn, om zonder al te groote ingrijpende wijzigingen of „opoffering van andere gedeelten van het gebouw dit bezwaar op te heffen. Men kan „zoowel de bestaande trappen verbeteren, als wel nieuwe aanbrengen; deze laatste „zelfs op twee verschillende wijzen in aansluiting aan de statietrappen, die van de „hoofdingangen naar de eerste verdieping voeren; in de meest noordelijk gelegen „kabinetten der zoogenaamde eerezaal en in het dichtst nabij het middengedeelte van „het gebouw gelegen traveeën van de Van der Hoop- en van de Regentenzaal.

„Zoowel op deze plaatsen als in de genoemde kabinetten laat toch de verlichting „voor het tentoonstellen van schilderijen te wenschen over, aangezien het licht daar „door de hoogopstijgende gedeelten van den middenbouw gedeeltelijk wordt onderschept."

In ieder geval komt er waardevolle ruimte in de kapverdieping vrij, zoodat de beschikbare ruimte in het geheele gebouwencomplex, mede door de toevoeging van den verbindingsbouw (Gebruiks- en sierkunst) en achterbouw (Algemeen Kunstmuseum), zeker voldoende is, ook wanneer men de minder geschikte tentoonstellingsruimten ongebruikt zou laten.

Men houde daarbij bovendien in het oog, dat de aanbevolen beginselen van décentralisatie en van beperking van het aantal der te exposeeren voorwerpen, hier zeker ten goede zullen werken.

Een enkel woord nog over *het Museum van afgietsels*. Reeds de bespreking van de schoonheid en het nut van afgietsels gaf tot velerlei meeningsverschil aanleiding. Er waren meerdere commissieleden, die afgietsels, zoowel artistiek als practisch, voor het onderwijs uit den booze achten: ongeoorloofde onbeholpen imitaties, die van de oorspronkelijke kunstwerken geen begrip vermogen te geven. Een museum van zulke afgietsels zou een gruwelkamer nabij komen. Anderen daarentegen hielden vol, dat voor

het hooge percentage Nederlanders, dat nooit in staat is de oorspronkelijke kunstwerken te zien, zulk een afgietsel een groote beteekenis behoudt en van verstrekkender belang is dan b.v. de best geslaagde fotografische reproductie. Zij meenden dat ook het kunstonderwijs niet zonder deze hulpmiddelen vruchtdragend zou kunnen zijn, doch gaven toe dat het Museum van afgietsels nooit boven een „studieverzameling" uit zal gaan.

„Die studieverzameling van afgietsels in den ruimsten zin des woords naar wer-
„ken van beeldhouw-, bouw-, en gebruiks- en sierkunst, geve een beknopt overzicht
„van deze kunstuitingen door representatieve voorbeelden uit de te vertegenwoor-
„digen landen en tijden, en dit in kleine kunsthistorische rangschikking.

„Wat de huisvesting betreft, meende de Commissie, dat de afgietsels die in het
„Rijksmuseum zijn, daar voorloopig moeten blijven. Zoodra meer ruimte vrij komt,
„stelle de Regeering middelen beschikbaar voor de spoedige aanschaffing van die
„belangrijke afgietsels, die thans nog hier te lande gemist worden. Inmiddels neme
„men het vraagstuk der definitieve huisvesting der te Amsterdam voorhanden afgiet-
„sels in studie, zoo mogelijk in aansluiting bij soortgelijke collecties der gemeente-
„lijke universiteit. Dit laatste om te vermijden, dat er te Amsterdam twee afzonder-
„lijke verzamelingen van gipsafgietsels zullen ontstaan.

„Ten slotte nog een enkel woord over den aard der voorloopige huisvesting op
„de binnenplaatsen van het Rijksmuseum. Van deze wordt de westelijke reeds inge-
„nomen door het voorhanden materiaal, terwijl de mogelijkheid bestaat, dat ook de
„oostelijke binnenplaats er voor beschikbaar komt. Beide zouden zijn te voorzien,
„mede ten behoeve van de circulatie van een galerij, die tevens zou kunnen worden
„gebruikt voor de opstelling van kleinere afgietsels."

„De plaatsruimte te Amsterdam is echter zeer beperkt en bovendien is de verlich-
„ting met hoog bovenlicht alleen voor zeer groote architectonisch toegepaste beeld-
„houwwerken gunstig. Voor de kleinere stukken van zoogenaamd vrije sculptuur zijn
„reeksen kleinere vertrekken met zijlicht het meest gewenscht. Het hoogste, wat
„bereikt zoude kunnen worden, zoude zijn: bij zeer zorgzame voorbereiding eene in-
„deeling te construeeren, waarbinnen in den meest beknopten vorm, de gewichtigste
„stukken chronologisch en tevens min of meer systematisch, maar bovenal presen-
„tabel gerangschikt zouden kunnen worden. Dit overzicht zoude zeer oppervlakkig
„blijven en alleen zin hebben als algemeene inleiding tot de internationale beeldhouwkunst
„voor het groote, ook slechts oppervlakkige oriëntatie zoekende publiek."

De Kunst van eigen tijd in de musea vormt een onderwerp dat, hoewel niet van uitsluitend bouwkundige beteekenis, toch de rechtmatige belangstelling van ieder kunstzinnig tijdgenoot heeft.

Het rapport vangt over dit onderwerp aan, als volgt:

„De vraag, of een kunstwerk van welken aard ook: schilderij, teekening, prent,
„beeldhouwwerk of voorwerp van gebruiks- en sierkunst, van het oogenblik van zijn
„ontstaan af als toekomstig museumobject kan en mag worden beschouwd, heeft reeds
„tot veel twistgeschrijf aanleiding gegeven en maakte ook in de vergaderingen onzer
„Commissie een onderwerp van langdurige besprekingen uit."

En de conclusies luiden:

„De Commissie van oordeel dat, waar bij kunstwerken uit vroegere eeuwen de
„mogelijkheid eener objectief-zuivere aesthetische waardeering erkend wordt, dit ook
„het geval behoort te zijn ten opzichte van het hedendaagsche kunstwerk;

„erkennende, dat ten opzichte van dit laatste het gevaar voor buiten-aesthetische
„vertroebeling van het oordeel zeer groot is;

„vooropstellende, dat de tot dusver door het Rijk gevolgde wijze van aankoop
„van kunstwerken van eigen tijd zoowel hier te lande als in den vreemde maar al
„te vaak tot mislukkingen en teleurstellingen heeft geleid en dat het Algemeen Kunst-
„museum alleen behoort bestemd te zijn voor uitgelezen kunst tot aan het naaste

„verleden, doch dat hiernevens het levende geslacht gelegenheid moet hebben in musea
„het beste werk van eigen tijd te beschouwen, spreekt als hare overtuiging uit:

„1o. dat het Rijk, zooveel in zijn vermogen is, door opdrachten en aankoopen
„voor bouw, versiering en inrichting zijner openbare gebouwen de vaderlandsche kunst
„van eigen tijd behoort te steunen, daarbij de voorlichting volgende van zijne aan-
„gewezen adviseurs;

„2o. dat de sub. 1o. bedoelde kunstwerken alleen in de zeldzame gevallen waarin
„zij aan hun omgeving moeten worden onttrokken, in aanmerking kunnen komen voor
„plaatsing in musea;

„3o. dat evenwel het Rijk, overtuigd van zijne plichten ten opzichte van de kunst
„van eigen tijd, steun zal moeten verleenen aan gemeentelijke en andere openbare
„musea van hedendaagsche kunst, hetzij door geldelijke bijdragen, hetzij door bruik-
„leen van door aankoop, schenking of erflating verkregen kunstwerken, aan welken
„steun voorwaarden moeten worden verbonden aangaande de, op zijn vroegst tien
„jaar na den dood van den kunstenaar te beslissen, vraag, in welk museum zulke
„kunstwerken dan zullen worden geplaatst."

De eerste alinea duidt erop, dat een objectief-zuivere aesthetische waardeering mogelijk is, zoowel voor oude, als voor hedendaagsche kunst; de tweede alinea duidt echter aan, dat in het tweede geval het gevaar grooter is mis te tasten.

In de eerste plaats bestaat de moeilijkheid, dat niet steeds iedere directeur juist die gewenschte flair en gevoeligheid behoeft te bezitten, die alleen in staat zijn, zulke gevaren te omgaan.

Bovendien worden zoo dikwijls door goed willende, doch wellicht niet al te voorzichtige schenkers, giften en legaten van hedendaagsche kunst aan een museum toegedacht, die niet geweigerd kunnen worden, doch waarvan niet alle objecten op even hoog peil staan. Ook is niet te ontkennen, dat het voor levende schilders een soort hulde is, als hun scheppingen in een museum worden opgenomen en zijn zekere buiten-aesthetische middelen om tot die eer te geraken niet denkbeeldig.

De volgende alinea wijst er op, dat van het oogenblik dat, als in Nederland het geval is, een *Rijksmuseum* voor hedendaagsche kunst ontbreekt (en alleen reeds om financieele redenen zal blijven ontbreken) en bovendien het Algemeen Kunstmuseum daarvoor als te hoogstaande niet in aanmerking komt, een in het ontworpen kader passende huisvesting dier kunst moeilijk is aan te wijzen. Dit neemt echter niet weg, dat het Rijk zich ten volle bewust behoort te zijn in dit opzicht wel degelijk een grootsche taak en hooge roeping ter vervulling te hebben.

De Commissie geeft twee methoden aan, die voor dit doel dienstig zijn.

In de eerste en voornaamste plaats, dat het Rijk de vele gebouwen die het sticht in alle opzichten op een hoog modern kunstpeil moet brengen. Zoowel wat architectuur aangaat, als wat betreft de gebruiks- en sierkunst, alsook door wandschildering en stoffage kunnen en moeten opdrachten gegeven worden aan met zorg gekozen hedendaagsche kunstenaars. Terecht wordt erop gewezen, hoe in onze gouden eeuw dergelijke opdrachten regel waren, en wij daaraan de schoonste werken uit dien tijd te danken hebben.

Voorts wordt vastgelegd, dat deze kunstvoorwerpen ter plaatse moeten blijven en voor het publiek ter bezichtiging moeten zijn en niet dan in zeldzame gevallen (afbraak van den bouw en derg.) in een museum mogen worden geborgen.

Ten slotte moet het Rijk den indirecten weg volgen en, door steun van gemeentelijke en andere openbare lichamen van hedendaagsche kunst, van zijn daadwerkelijke belangstelling getuigenis afleggen.

De eenige vrees, die blijft bestaan is, dat het Rijk zich, wegens financieele of andere redenen aan dezen plicht zou onttrekken en noch aan zijne gebouwen, noch door zijne subsidies van wezenlijke bevordering der hedendaagsche kunst zou doen blijken. Dit zou dan echter evenzeer het geval zijn, wanneer er een rijksmuseum voor hedendaagsche kunst bestond.

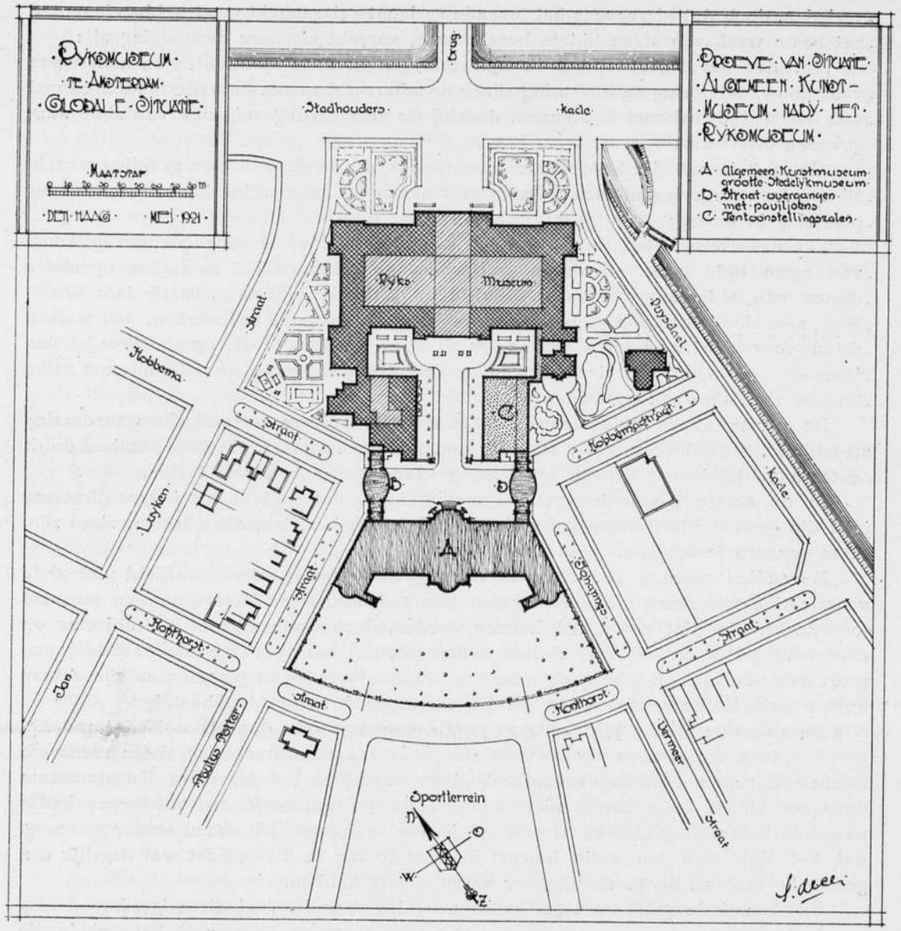

In deze kan vertrouwd worden, dat de weg in den laatsten tijd nu en dan door het Rijk ingeslagen, ook verder zal worden bewandeld, en meer en meer de bouw van de rijksgebouwen en hunne inrichting worde toevertrouwd aan kunstenaars van beteekenis.

En hiermede geloof ik te kunnen volstaan, omdat naast het Museum voor Bouwkunst, de meeste punten uit het Rapport, die voor architecten van meerder of minder belang zijn, werden aangestipt.

Wanneer in de naaste toekomst de wenschen onder deze punten voorkomende in vervulling mogen gaan, geloof ik, dat daarmede de architectuur in den ruimsten zin en tevens hare beoefenaars zullen zijn gebaat, en onze tijd, evenals vroeger, een erfdeel aan het nageslacht zal laten, dat een juist beeld geeft van zijn kunstzin en kunstvermogen.

Den Haag, Augustus 1921. S. DE CLERCQ.

In ons vorig nummer is in het 1e deel van dit artikel een zinstorende drukfout geslopen. In de 7e regel van boven op pag. 226 gelieve men te lezen:

. . . . de algemeene vorming van ons volk, dat het recht heeft van deze . . . .

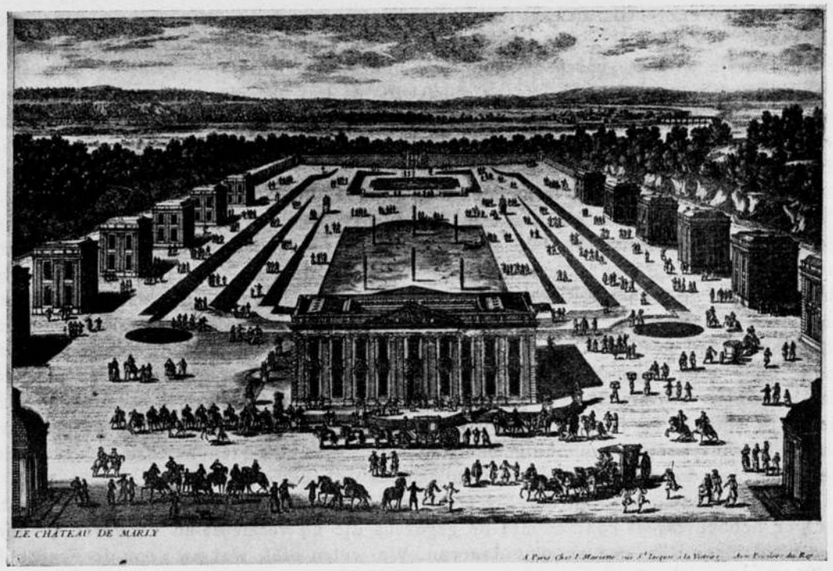

ILLUSTRATIE UIT „A HISTORY OF FRENCH ARCHITECTURE" DOOR REGINALD BLOMFIELD.

A HISTORY OF FRENCH ARCHITECTURE (1661—1774).

De bekende architect Sir Reginald Blomfield heeft op zijn werk over de Fransche Architectuur van 1496—1661 een vervolg gegeven in twee deelen, die korten tijd geleden verschenen.

De studie van Blomfield is merkwaardig genoeg om er hier wat uitvoeriger de aandacht op te vestigen. De titel van het boek geeft niet zuiver den inhoud ervan weer, want meer toch dan een geschiedenis van de Fransche Architectuur, lezen we de geschiedenis van de Fransche architecten, de geschiedenis van een schitterende, lange rij van bouw- en sierkunstenaars, van le Vau, Bernini, Claude Perrault, Blondel, le Pautre, de Marots, le Nôtre, Jules Hardouin Mansart en zoovelen meer tot Gabriel en Soufflot toe.

In hen allen wordt het scherpe lancet van de critiek gezet, heel het kostelijk geheel van hun werk, hun naam en hun faam wordt opengesneden en opengespalkt, en haha, kijk nu: daar *is* hun werk, daar is hun naam daar is hun faam.

Kijk, hier ligt Mansart, de groote Mansart, Jules Hardouin, hij, de bouwmeester van de Oranjerie van Versailles, van Clagny, hij, de schepper van den Invalidendom die „als een jubelend Te Deum na behaalden zegen" boven de lichtstad uitschittert, hij, de man van Versailles, waarvan Carlyle getuigde: „where the Gods of this lower world abide".

Blomfield zal U hem toonen.

Zijn naam? Den naam Mansart — zijn vader was getrouwd met een nicht van François Mansart — gaf hij zichzelf na den dood van François Mansart in 1666 „pour se faire connaître et se donner du relief"!

Zijn faam? „The secret of Mansart's succes was his single eye for the main chance".

Zijn talent? „As to his own drawing, D'Argenville says" il dessinoit grossièrement avec un charbon on une grosse plume" and left „les figures de ses dessins" to his assistants and pupils", lezen we.

Behoort bij het Bouwkundig Weekblad van 3 Sept. 1921. No. 36.

En zijn werk? „His architecture throughout is frigid, monotonous and uninspired and there is no getting away from Saint Simon's grim verdict: „La main d'oeuvre y est exquise en tout genres, l'ordonnance nulle".

En als eindoordeel: „He was a most capable but unscrupulous man, a bad artist, and perhaps the most conspicuous exemple of the architect entrepreneur of the man whose heart was set not on great architecture but on a great position and a lucrative pratice."

Het wordt ons vreemd te moede. Weg is onze illusie.

Zoo werkt Blomfield. Met waren hartstocht snuffelt hij in de oude folianten, in de „Comptes des Bâtiments du Roi sous le Règne de Louis XIV *), in de Procès Verbaux de l'Academie de l'Architecture 1671—1711, **), de Correspondance des Directeurs de l'Academie de France à Rome (1666—1793) en meer dergelijke authentieke stukken, en met een meesterlijke vaardigheid weet hij al zijn vondsten en zijn aanteekeningen tot een vloeiend en boeiend verhaal te maken, waarmede wij ons kostelijk amuseeren, maar meer niet, want Blomfield geeft geen beeld van zijn figuren, ze leven niet, ze handelen niet. Hij maakt geen geestelijke portretten. Hij geeft zelfs geen beeld van den tijd, waarin de figuren optreden, uitgezonderd den indruk dien wij kregen, dat aan het Fransche Hof eenvoudig met geld werd gesmeten, ten bewijze waarvan de bedragen nauwkeurig in livres, sous en deniers worden opgenoemd.

De beschouwingen van den geleerden schrijver over de architecten en de architectuur hebben direct contact met de gegevens die hij vermeldt en verwerkt en zijn samenvattingen zijn een excerpt daarvan. We weten niet, wat hij voor de Fransche bouwkunst voelt. Hij voelt er zich zeker toe aangetrokken, zonder dat had hij niet de energie gehad, de enorme studie voor zijn onderwerp en de behandeling daarvan te ondernemen. Maar een echte warme liefde voor de Fransche bouwkunst is nauwelijks voelbaar zelfs niet in de behandeling van die personen, die hij als groote kunstenaars vereert, zooals André le Nôtre en de jonge Gabriel. Neen, dit is geen geschiedenis der Fransche architectuur, dit is een rijke documentatie en bovendien een kostelijk verhaal als het loopt over die groote architecten, met reuzen-reputaties, die netjes worden uitgekleed, totdat er van het rijke zwierige kleed van hun naam en faam, haast niets of soms heelemaal niets meer dan de knokige magerheid van hun arm artistiek talent over is.

Men krijgt door dit boek, door den schrijver wellicht niet bedoeld, maar men ontkomt er niet aan, wel den indruk, dat in het roemrijke tijdperk van de Fransche Architectuur onder Lodewijk XIV, welks bouwwerken ons nu nog in het dramatische van hun vervallen grootheid imponeeren, ja overweldigen soms, ons opvoeren in verheerlijking van de kracht en het genie der mannen uit dien tijd, dat genie niet zoo groot was, en dat de kracht van de artistieke overtuiging niet zoo sterk was. De indruk ontgaat den lezer niet, dat die heele windmolen, die het artistieke hof van den zonnekoning den adem inblies, bewogen werd door enkele handige gangmakers, wier aspiraties, zeker niet door schoonheidsdrang werden gevoed.

En al is het bad, dat Blomfield in deze gedeelten ons geeft, wat erg koud en ontnuchterend, het geeft zeker een frischheid, die onze appreciatie van het verleden zuiverder maakt, hetgeen voor die van het heden ten goede komt.

Om een voorbeeld aan te halen van het gezonken artistieke peil, waarop b.v. de architect Jules Hardouin Mansart in de oogenschijnlijk met schoonheidslust bezwangerde atmosfeer rond Lodewijk XIV stond, nemen wij hier een en ander over van hetgeen Blomfield verhaalt over het kasteel Marly bij Lucienne.

In het jaar 1680 had Lodewijk XIV, om zich zoo'n beetje te huisvesten het Louvre, de Tuilerieën, S. Germain, Versailles, Clagny laten bouwen. Maar dit was eigenlijk nog niet

*) Uitgegeven door Jules Guiffrey.
**) „ „ Henri Lemonnier.

voldoende, vooral Versailles beviel hem niet, dat was „too public". Hij zon daarom weer op een bescheiden buitenhuis voor z'n eigen gebruik waar hij b. v. twee of drie keer in een jaar een dag of drie zou kunnen vertoeven. Hij gaf Mansart order „to design and build one of the most idiotic country houses that has ever been conceived." (Ook een opdracht!)

De bouw van Marly begon in 1680 en was in '95 nog niet voltooid, de bouwkosten bedroegen toen al 11 millioen francs. Het kasteeltje zelf was in 1684 klaar en het was een betrekkelijk klein gebouwtje van twee verdiepingen met Corinthische pilasters en een frontispiece over de drie middelste traveeën. Achter het huis in den tuin lag een verdiepte vijver en aan weerskanten daarvan liet Mansart zes gelijke gebouwtjes zetten van twee verdiepingen hoog, „square boxes." Deze waren bestemd voor de hofhouding en ze symboliseerden de planeeten rondom den zonnekoning.

Al die paviljoentjes waren door berceaux van houten traliewerk verbonden. De keukens en de dienstgebouwen stonden 240 yards van het hoofdgebouw af, heelemaal buiten het park zelf. Voor den dienst was dit natuurlijk een hopelooze toestand. Bovendien was er geen water, maar daar werd in voorzien door een enorm dure pomp, bekend als de machine van Marly, die nooit ophield een allerverschrikkelijkst gebrom en gekraak te laten hooren. Hieruit merken wij reeds, dat Mansart het comfort van z'n buitenhuizen niet best wist te perfectionneeren en de constructie werd ook niet erg geroemd. Althans wij lezen, dat Madam de Maitenon, — die een hekel had aan frissche lucht! — beweerde dat er in Marly geen enkele deur en geen enkel raam was dat sloot. Niettemin had dit week-end verblijf van den Koning behoorlijk z'n kapel, de verblijfplaatsen voor dag- en nachtwachten en voor een Zwitsersche garde van 100 man, z'n watervallen en fonteinen. Stallen waren er echter niet.

Als men dit zoo leest en men ziet er het plaatje bij van de gravure van Perelle, dan krijgt men geen hoogen dunk van wat een man, met de reputatie als Mansart tot stand bracht. Zoo'n bouwerij als te Marly is alleen minderwaardig te noemen. Hoogstens is Mansart de eer na te geven, dat hij te Marly „one of the most idiotic country houses" heeft gebouwd. In de revolutie is Marly totaal met den grond gelijk gemaakt en zelfs de gegoten ijzeren waterpijpen, die de befaamde machine van Marly verbonden met de keukens, zijn door de revolutionnairen uit den grond gehaald en verdwenen.

Het is niet mogelijk uit alle hoofdstukken, waarin het wemelt van merkwaardigheden over de praktijken der Fransche architecten van toenmaals, hier bijzonderheden weer te geven. In een volgend nummer echter zullen wij nog een en ander meedeelen over de Fransche Academie van Architectuur, waarvan Blomfield een amusant verhaal opdischt en die de groote mannen weer uit een nieuw gezichtspunt laat zien.

J. P. M.

GEMEENTE BOUWTOEZICHT.

Met zeer veel genoegen nam ik kennis van hetgeen de Heer Mieras schreef onder „Algemeene Beschouwingen" in het Bouwk. Weekblad No. 34, aangaande eene binnenkort te verwachten wettelijke regeling betreffende: „Gemeente Bouwtoezicht." Een ieder, die z'n vak lief heeft en eenige voortvarendheid zijn ideaal is, kan m. i. niet anders dan zoo'n regeling ten zeerste toejuichen, al valt ook hier niet te ontkennen, dat de mosterd wederom na den maaltijd geboden wordt.

Immers hoeveel nut had zoo'n regeling nu vooral de laatste jaren tijdens den drukken woningbouw niet kunnen afwerpen? Echter beter laat, dan nooit!

Ik kan me begrijpen, dat de Minister in de laatste jaren door den Rijks- voorschot-subsidie en premiebouw, kennismakende met al die primitieve plattelandsche bouwtechnieken en het van gemeentewege zelden daarop uitgeoefend toezicht zich, op den duur niet kon vereenigen en zeer terecht! Ieder bouwkundige, die in z'n vak

wel eens met middeneeuwsche gemeentebestuurderen in aanraking geweest is, zal dit aan den lijve hebben ondervonden. Des Ministers taak zal het nu zijn, deze regeling zoo correct mogelijk aan de behoefte der praktijk aan te passen om tevens oningewijde, eigenwijze gemeentehoofden, die er helaas nog zoovelen op 't platte land te vinden zijn en voor een groot deel maling hebben aan eene gezonde architectuur met al hare schoone eigenschappen, nog minder voor het aesthetisch aspect hunner gemeente gevoelen, niet de volle vrijheid te laten „op eigen houtje" een ter plaatse onbevoegd functionaris te benoemen. Ook eene wettelijke minimum salarisregeling voor die groep van technici ware m. i. gewenscht. De gemeenten zouden daartoe eventueel in klassen kunnen worden ingedeeld.

Wat mij dezer dagen ter oore kwam, zij in verband hiermede de vermelding wellicht waard! Een burgemeester in een plattelandsgemeente in N. Brabant van ± 8000 zielen zal, wanneer hij er niet meer buiten kan (thans speelt hij zelf zoowat gemeentebouwkundige, al is Z.Ed. landbouwer van z'n vak) een timmermansbaas van ± 60-jarigen leeftijd aanstellen voor gemeente-opzichter.

Voor iedere woning, die door dezen geïnspecteerd wordt, zal hij van de gemeente f 2.50 salaris ontvangen. Stel nu dat zoo'n gemeente voorloopig ± 40 woningen per jaar bouwt (particulier) dan wordt er dus door dien timmermansbaas 40 maal (geinspecteerd?) en daarvoor ontvangen aan salaris 40 × f 2.50 of f 100.—. Zoo'n gemeente werkt dus op 'n koopje en „pro forma" heeft zij een deskundige, die haar in alle mogelijke en onmogelijke zaken van technischen aard zal voorlichten!

Het behoeft geen betoog, dat dergelijke fraaiïgheden dienen en ook wel zullen voorkomen worden, al kon ik niet nalaten dit „tableau" even te exposeeren.

Breda, 23-8-'21. JOS. C. V. D. MAADE, Architect.

INGEZONDEN.

Aan de Redactie van het Bouwkundig Weekblad.

Men is bezig met het bouwen van een huis aan de oost-zijde van het Centraalstation, alhier, met het front naar het Stations-plein. Of de stijl van het nieuwe gebouw zal harmonieeren met dien van het station, valt nog niet te zien, doch ik vrees er voor. Hetgeen thans reeds in het oog springt, is dat het gebouw een hoogte krijgt die de stations-kap daar ter plaatse aan het oog onttrekt, wanneer men het station van de Damrakzijde nadert. Dit valt, mijns inziens te betreuren, immers juist de wijze waarop de Bouwmeester, wijlen Dr. P. H. J. Cuypers, de kap aan beide zijden liet zien, ten einde het karakter van het gebouw te bepalen, zonder dat zij domineerde, was, zoowel uit een constructief- als uit een schoonheids-oogpunt, een gelukkige vondst van den begaafden Bouwmeester.

Levendig herinner ik mij hoe wijlen de Voorzitter der Maatschappij van Bouwkunst, de heer A. Salm G.B.Zn., met blijkbaar welgevallen mijne aandacht op de ontwikkeling der kap uit het gebouw vestigde, eene constructie waarop zijn kunstenaars-oog met genoegen rustte. Op mijn beurt heb ik andere belangstellenden op bedoelde constructie gewezen, en alle kwamen onder de bekoring ervan.

Nog dit: De afgebroken lage gebouwen vormden met het Stationsgebouw en de kap tot achtergrond, één geheel, terwijl het nieuwe gebouw een zelfstandig bouwwerk vormt.

Het is jammer dat hier te lande zoo vaak om utiliteitsredenen de schoonheid in het gedrang komt. In het door mij beschreven geval wordt althans een kunstwerk, om redenen aan het bedrijf ontleend, beschadigd, en het is te wenschen dat men aan de west-zijde van het gebouw, den toestand onverandert laat, zoowel wat de gebouwen, als wat den oprit betreft, opdat althans dáár ter plaatse de uitgesproken bedoeling van den Bouwmeester gehandhaafd worde. KUNSTLIEFHEBBER.

CENTRALE WERKPLAATSEN VOOR DEN INDUSTRIEELEN MIDDENSTAND.

Er is misschien geen ander vak, waar het algemeen belang zoo zeer betrokken is bij een rustigen voortgang der productie, als juist de bouwvakken. En er zijn misschien weinige waarin het den voortgang zoozeer aan rust en regelmaat mangelt. Toch is het nergens zoo noodig, dat de productie geen enkele stagnatie ondervindt als in die bedrijven, die de meest elementaire verzorging van den mensch raken: voeding, kleeding en beschutting. Als, desondanks, het in de bouwbedrijven hapert aan de noodige medewerking, dan ligt de conclusie voor de hand, dat de geheele opzet van het bedrijf in strijd is met de meest elementaire bestaansvoorwaarden.

Er was eens een tijd, dat ieder zijn eigen hutje bouwde en daarin zoo goed en zoo kwaad als het ging, zich tegen kou en wind en regen beschutte; het had zijn bezwaren, maar men was van niemand afhankelijk.

Later vond men het gemakkelijker en voordeeliger om zijn tijd en krachten te besteden aan zaken die winstgevender waren en een deel van de gemaakte winst te bezigen om eenige anderen, die niet in de gelegenheid waren zooveel geld te verdienen, er voor te betalen voor zich een huis te laten bouwen; in die dagen bewoonde ieder zijn eigen huis maar liet het door anderen bouwen.

Nog later was de duurte der materialen en de grootere kunstvaardigheid vereischt voor de bewerking ervan, oorzaak dat alleen nog maar de rijkeren voor zich zelf een huis konden laten bouwen om dit zelf te bewonen. De overigen konden soms zelf een groot deel van hun leven zich bezighouden met mede te werken aan het bouwen van huizen, zonder ooit zelf een huis te bezitten om in te wonen. En als medebouwer èn als medebewoner van het huis, kon hij bijdragen in de winsten van den eigenaar of eigenaars, die het huis voor winst lieten bouwen, lieten bewonen.

Toen door allerlei omstandigheden de arbeiders die de huizen bouwden, zoowel als die welke de materialen, voor huizenbouw benoodigd, bewerkten of vervoerden, gedwongen waren hun arbeidskracht zoo hoog te verkoopen, dat de eigenaars, wilden ze hun geld rendabel maken, gedwongen waren de huishuren te verhoogen, werden de huurders, waaronder ook vele arbeiders uit de bouwvakken waren, in hun kwaliteit van huurders, door den staat beschermd en den eigenaars werd verboden de huishuren te verhoogen.

Toen zij, die van het laten bouwen van huizen een bedrijf maakten om winst te behalen, zagen dat onder de bestaande condities van winst maken geen sprake meer kon zijn, lieten zij geen huizen meer bouwen en de woningnood ontstond. Daar de mensch nu eenmaal wonen moet, vereenigden allerlei categorieën zich om met min of meer directen steun van de overheid woningen te laten bouwen, opdat zij konden wonen, maar de woningbouw schoot niet noemenswaard op, omdat de ervoor benoodigde materialen betrokken moesten worden van particuliere ondernemers, die indirect de winsten ontvingen, die vroeger de huiseigenaars maakten en den steun dien de overheid verleende, hetzij door verhoogde belastingen, hetzij door, zij het door zeer geleidelijke en matige huurverhoogingen, toch weer door de bewoners, waaronder ook zij die medewerkten aan het bouwen der huizen, moest worden opgebracht.

De vicieuze cirkel werd niet verbroken, ook al werd het bouwen zelf door arbeiderscoöperaties of bouwgilden aan de particuliere winstmakerij onttrokken. Alleen door socialisatie van het bouwbedrijf, door het maken tot gemeenschapsbedrijf van alles wat met de bouwvakken annex is, zou misschien een toestand verkregen kunnen worden, die voor iedereen voordeelig was, behalve voor enkele particuliere ondernemers. maar deze blijken vooralsnog sterk genoeg om de totstandkoming ervan te verhinderen, terwijl de onzekerheid van de erdoor te bereiken resultaten, ook velen ervan afkeerig maakt, die bij den bestaanden toestand toch ook geen zijde spinnen. Deze, de industrieele middenstanders, bevinden zich thans tusschen hamer en aambeeld,

maar hebben zij, die noch de sympathie van de arbeiders genieten, noch in het algemeen die der gemeenschap, zooveel reden om krampachtig vast te houden aan het bestaande? Is het niet veeleer uit een obsoleet idee, de in vroeger tijden misschien mogelijke, maar thans vrijwel zonder grond zijnde verwachting om zich ook eens op te wekken tot grootbedrijf, dat zij voor hunne redding niet uitzien naar samenwerking met elkander en met de arbeiders, om met steun van de overheid zich weder te vormen tot de ruggegraat van het bedrijfsleven?

De tegenwoordige toestand brengt langs een omweg, precies de vroegere verhoudingen weder terug. Het grootbedrijf en het grootkapitaal blijven tegelijkertijd de bronnen en de vergaarbakken, als bij een fontein, waar alle welvaart uit ontspringt en weer samenkomt.

De industrieele middenstand lijdt onder alle lasten van sociale voorzorg, maar verzuimt er al baten van te trekken, omdat hij vasthoudt aan de idee: zelf werkgever, zelf ondernemer te willen zijn. Gaat hij echter met zijne arbeiders samenwerken, dan daalt hij weliswaar van het zelf gekozen voetstuk af, maar wint in bestaanszekerheid en levensrust meer dan hij verliest door het prijsgeven eener zelfstandigheid, die hem meer doornen dan rozen oplevert.

Als bij alle actie en tegenstand, die hij nu voert tegen den druk van de hem van weerszijden met verplettering dreigende machten, als hij alle aan den strijd tegen het noodlot gebruikte energie eens gebruikte om tot samenwerking te komen, niet alleen met zijn vakgenooten, maar met zijne medevakarbeiders, waarbij het verschil meer in den naam dan inderdaad bestaat, zou hij zich waarschijnlijk spoediger een rustig en vredig bestaan verwerven.

De samenwerking in centrale werkplaatsen, zou bij goede voorbereiding den steun van overheid en gemeenschap kunnen verwerven en spoediger een toestand kunnen scheppen, die der socialisatie zeer nabij kwam, terwijl hij geruster kon afwachten wat deze, die er toch eens moet komen, van zijne concurrenten in het grootbedrijf zou terecht brengen; het gemeenschapsbedrijf, eenmaal werkelijkheid geworden, zou aan de combinatie, waarvan hij dan reeds deel uitmaakte, geen verschrikking meer inboezemen, daar het, als het ware, er de logische wegbereider van zou zijn.

De idee van centrale werkplaatsen is niet zoo populair, hetzij uit herinnering aan 1848, hetzij uit onuitroeibare individualiteit of omdat in den nieuweren tijd sommige onvoldoend voorbereide ondernemingen mislukt zijn.

Als men weet een centrale werkplaats niet anders bedoeld dan gemeenschappelijk een gebouw te huren en in vakjes te verdeelen, waarin de noodige machines zijn opgesteld, die eveneens verhuurd worden, is het verschil met het zelfstandig particulier bedrijf niet zoo groot; het zou dan voornamelijk gevonden worden in een voorkomen van oprichtings- en een tegemoetkomen in de exploitatiekosten. Het belang dat de gemeenschap hierbij zou hebben, zou gering zijn en de steun van de overheid, in verband hiermede, evenzeer.

Om het een zoowel als het andere te verkrijgen, zou noodig zijn, dat de productie zoo rationeel geregeld werd, dat een goedkooper product werd vervaardigd door eene logische samenwerking van alle vakgenooten en vakarbeiders. De fout die ieder klein bedrijf aankleeft, is zijne oneconomische inrichting, juist tengevolge van zijne kleinheid, waardoor iedere arbeidssplitsing onmogelijk wordt. Als ieder bedrijfje ieder onderdeel van het geheel moet vervaardigen en daaruit het geheel moet samenstellen, gaat er zooveel tijd en gaan zooveel noodelooze kosten voor de productie verloren, dat zelfs de met hooge bedrijfskosten en grove winstmakerij werkende grootonderneming, de gemeenschap nog beter kan dienen.

Uit die overweging ontstonden uit zuiver kapitalistische overweging, in het Roer- en Westfaalsche industriegebied, de vele speciaalfabriekjes, die ondanks de voor iedere noodige kosten van opperste leiding en kapitaal winst toch nog zoo goedkoop konden werken.

Maar als in de centrale werkplaats ieder ondernemer tot deelnemer wordt en in zijn deel van de werkplaats uitsluitend die bewerking uitvoert, die de centrale leiding hem opdraagt, dan worden alle voordeelen van een goed geoutilleerd en goed geleid grootbedrijf bereikt en verkrijgt men bovendien de loyale medewerking en het particulier initiatief, zonder welke geen bedrijf kan floreeren en door het gemis waaraan thans de achterblijvende productie zoo groote en niet te verwoesten factor in de prijsstijging is.

De deelnemers in een dergelijke centrale werkplaats zouden natuurlijk alle mede aansprakelijk zijn voor de resultaten van het geheel, even natuurlijk als zij in de winsten zouden deelen. De door hen aan te stellen, te instrueeren en te salarieeren bedrijfsleiding, zou niet anders zijn dan het uitvoerend bewind, welks algemeene gestie in hunne periodieke vergadering zou worden voorgeschreven en onder hunne geregelde contrôle zou staan.

Zoowel de machines als de grondstoffen worden gezamenlijk ingekocht, terwijl de verkoop evenzeer gecentraliseerd is. Dat deze centrale werkplaats in wezen niet anders zou zijn dan eene productie-coöperatie, zal niet als bezwaar gevoeld worden door ieder die genoeg gekregen heeft van een onafhankelijkheid, die meer moeite en zorg dan voordeel en genoegen oplevert. Zoo zal b.v. wanneer een der deelnemers door ziekte of ongeval buiten staat is tijdelijk zijn werk te doen, zijn aandeel in de combinatie hem verzekeren, dat zijn inkomen even goed doorgaat en dat zijn werk zoolang door een ander gedaan wordt. In verschillende overeenkomstige omstandigheden zal het medewerken in een centrale werkplaats den middenstander de voorzorg kunnen verschaffen, waaraan hij nu alleen maar mag meebetalen, terwijl zijn bestaan wisselvalligheden vertoont, die zijn mede-vakarbeiders, noch zijn grooteren vakgenooten onbekend zijn, daar hij als middenman noch arbeider noch industrieel is.

Wil de idee „centrale werkplaatsen" zich uit dezen embryonalen vorm ontwikkelen tot een socialisatie-experiment, dan moet niet worden vastgeklampt aan het woord *werkplaats*: kleine steen- en pannenbakkerijen, scheepsbouwers, timmerfabriekjes, schoenfabrieken, evenals iedere categorie bouwvakarbeiders en ondernemers kunnen zich op dezelfde manier combineeren.

H. H. VAN SANTEN.

ALGEMEENE BESCHOUWINGEN.

B. en W. van Amsterdam hebben aan den Raad een voordracht doen toekomen, met het voorstel hen te machtigen aan den heer Kamerling Onnes en de Ned. K. v. K. te Brussel te berichten, dat het Bestuur van het Overzee-Instituut zich als gegadigde voor het Damterrein kan aanmelden. Als alles dus goed loopt, — dat is met het midden-Damterrein tot op heden nog niet gebeurd — komt dus het gebouw van het Overzee Instituut het kringetje gebouwen rondom den Dam sluiten. En als dan de Bisschopwand ook wat vermonumentaliseerd is, is de Dam compleet. Als het zoover is, zullen we eens een foto laten zien van het plein, met een afbeelding van het ontwerp door den heer J. M. v. d. Mey op de Damprijsvraag destijds ingezonden en door de Jury bekroond.

Het zou interessant zijn na te gaan, hoe uit dit ontwerp, het tegenwoordige Damplan is gegroeid. Hoe telkens stuk voor stuk een deel werd veranderd, totdat tenslotte Jan en alleman het zoover hadden gebracht, dat van het geheele plan alleen de merkwaardige rooilijn van het midden-Damterrein aan de Damzijde overbleef.

B. en W. loopen in hun voordracht met het „doorwrochte Damplan" hoog weg. Het blijkt hun troetelkind te zijn en dat van de Raadhuis-Damcommissie erbij.

Inmiddels is het Damplan niet zóó doorwrocht, of B. en W. maken nog eventjes gebruik van de gelegenheid, om de Visschersdam, wegens eischen van het verkeer natuurlijk, wat breeder te maken, en het Midden-Damgebouw idem zooveel kleiner.

B. en W. blijken dus tegenstanders te zijn van het onbebouwd laten van het Midden-Damterrein en het is te hopen dat de Raad hierin meegaat.

Door het onbebouwd laten van het middenterrein maakt men niet één groot plein, —

maar maakt men twee pleinen, van elkaar gescheiden door de verkeersbaan, Damrak-Rokin. Deze beide pleinen zullen echter niet af zijn, zullen ieder op zichzelf geen gesloten eenheid vormen. Wenscht men den wand tegenover het Paleis niet te bebouwen, dan moet ook de Bijenkorf weg en de Industrieele Club met het winkelhuis daarnaast. Dan moet één groote breede boulevard Damrak-Rokin het midden van Amsterdam beheerschen en dan kan de Dam daaraan als een rustpunt fraaie aesthetische beteekenis krijgen. Dit nu is echter onmogelijk en daarom sluite men het Damplein eenvoudig dicht met den ontbrekenden vierden wand. De Algemeene Winkeliersvereeniging, die het onbebouwd laten sterk voorstaat, kan dan de geraniums en de reseda's, die ongetwijfeld de perken voor de Bijenkorf hadden moeten sieren, veel gezelliger thuis voor de glazen zetten.

B. en W. blijken tegenwoordig veel voor de „schoone" bouwkunst te voelen. Ze moeten de bewijzen hebben, dat het Overzee-Instituut een monumentaal bouwwerk wordt. Ook zullen ze maatregelen nemen, dat het terrein van het Atlanta-Hotel een ooglijk aanzien krijgt. Daaruit volgt reeds dat de bouw van het hotel niet doorgaat.

De combinatie zal worden ontbonden; en dan is het heele geval dood. Over een doode spreekt men geen kwaad.

Ook B. en W. van Haarlem schijnen aan aesthetica te doen, en nog al erg. Ze althans worden ervan beticht, in een voorloopig verslag nopens een onteigeningsontwerp ten behoeve van de uitbreiding van het Raadhuis te Haarlem, deze uitbreiding hoofdzakelijk uit aesthetische overwegingen te willen ondernemen!

Dat is meer dan je wenschen kan!

De Minister heeft echter laten informeeren. Er is werkelijk ruimtegebrek in het Raadhuis en daarom de uitbreiding. „Aesthetische overwegingen zijn geheel vreemd," schrijft hij, „al zal, gelijk van zelf spreekt, bij de uit te voeren verbouwing met aesthetische eischen rekening worden gehouden."

Bij openbare gebouwen zal dus „vanzelf sprekend" met aesthetische eischen rekening worden gehouden.

Met een meer verblijdend bericht is een algemeene beschouwing niet te eindigen.

J. P. M.

ONTVANGEN TIJDSCHRIFTEN.

Tijdschrift Het Huis Oud en Nieuw. Ontwerp voor de verbouwing en uitbreiding van het gebouw van de Tweede Kamer der Staten-Generaal door Architect Eduard Cuypers.

De keuze voor het gebouw van de Tweede Kamer uit de zes ingezonden projecten is erg moeilijk en wordt eigenlijk iederen dag moeilijker. De een prefereert dit, de ander dat. Sommigen prefereeren heelemaal niets. Anderen zien weer hun ideaal in een amalgama van het beste uit alle ontwerpen. De beslissing wordt zeer verzwaard door de moeilijkheid om zich een klare voorstelling der ontwerpen te maken. Wie wordt met die enkele uitgestrekte gevelteekening en de simpele doorsnede per slot van rekening wijs uit de bedoeling van den ontwerper? We kunnen daarom Architect Eduard Cuypers dankbaar zijn dat hij ons daarin is tegemoet gekomen. In het laatste nummer van zijn tijdschrift geeft de heer Cuypers niet minder dan 29 afbeeldingen van z'n ontwerp. We zien volmaakt hoe het worden zal, hoe het zal „doen" in het stadsbeeld. We weten hoe de Voorzitter de leden ziet en hoe deze hun Voorzitter bekijken kunnen; we flaneeren in de Wandelgang, en scheppen een luchtje in het Trappenhuis. Kortom, het is alles alsof het „echt" is. Het voordeel van deze methode is, dat we nu ineens overtuigd zijn, dat dit ontwerp zeker *niet* moet worden gekozen. Men zal toch mogen eischen dat dit Gebouw, waarin eenmaal de volksvertegenwoordiging van ons land haar zetel zal hebben, zal voldoen niet alleen aan de daaraan gestelde praktische eischen, doch tevens de schepping zal zijn van een kunstenaar van dezen Tijd. En deze 29 illustraties zeggen ons duidelijk dat Eduard Cuypers, welke ook zijn andere kwaliteiten mogen zijn (zijn ontwerp is een prestatie!) zulks niet is. Ze brengen ons — ja — eigenlijk de allerslechtste nummers van „Moderne Bauformen" voor den geest en den architect van wiens hand de in afbeelding 9 geschetste Hoofdtraphal is, moeten we toch de gave van fijn artistiek onderscheidingsvermogen ten eenemale ontzeggen. Zoo iets kan men alleen met den naam van humbug kwalificeeren en degeen, wien de bouwkunst werkelijk ter harte gaat, vindt deze kwalificatie nog zacht.

Wij zijn dan ook overtuigd, dat door de toelichting, die de heer Cuypers op zijn plan gaf, velen het onware, het karakterlooze van dit ontwerp, meer dan uit de geëischte teekeningen wellicht mogelijk was, zullen inzien.

J. P. M.

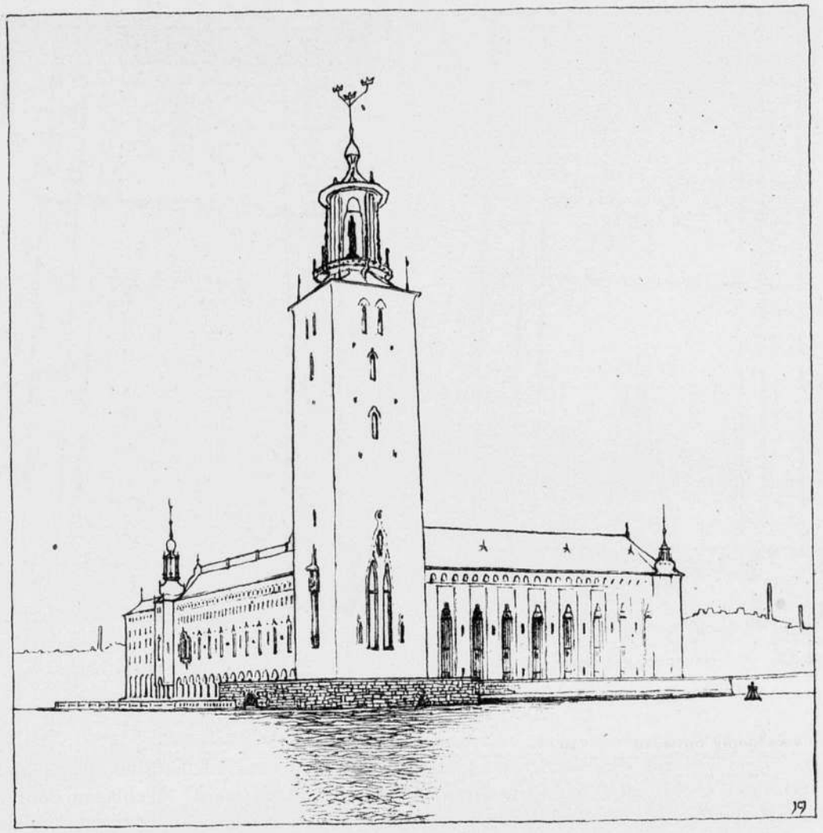

RAADHUIS TE STOCKHOLM. ARCHITECT RAGNAR ÖSTBERG.

NOTITIES OVER HET RAADHUIS VAN STOCKHOLM.

Nog steeds wordt eraan gebouwd; de hierbij gereproduceerde foto's doen zien in welk stadium men op het oogenblik ongeveer is. En nog zal men, volgens den architect Ragnar Östberg, wel een jaar of drie noodig hebben voordat ook de feestzalen in gebruik genomen kunnen worden. Hij gaat nu met den schilder Forsell eenige maanden naar Italië, speciaal voor het bestudeeren der mozaïeken, want men zal nu beginnen met het maken der cartons voor de mozaïekbekleedingen der „Gyllene Sal", die de groote feestzaal zal worden.

De architecten van dezen tijd zijn gewoon hunne gebouwen in projectie op teekenplanken te componeeren, geheel op dezelfde wijze, waarop de machine-ingenieur zijn Diesel-motor of de civiel-ingenieur zijn vakwerkbrug uitwerkt. Het is niet te verwonderen en in de tegenwoordige economische verhoudingen zelfs te verklaren, dat het ideaal is geworden om alles op het papier zoo mathematisch zuiver en regelmatig aan te geven, dat wanneer men tot de uitvoering overgaat, alle maten van het geheele gebouw vast staan, zoodat geenerlei verrekeningen met den aannemer of met de onderleveranciers plaats behoeven te hebben.

Het ideaal van den vermachinaliseerden en genormaliseerden bouw, waarmee

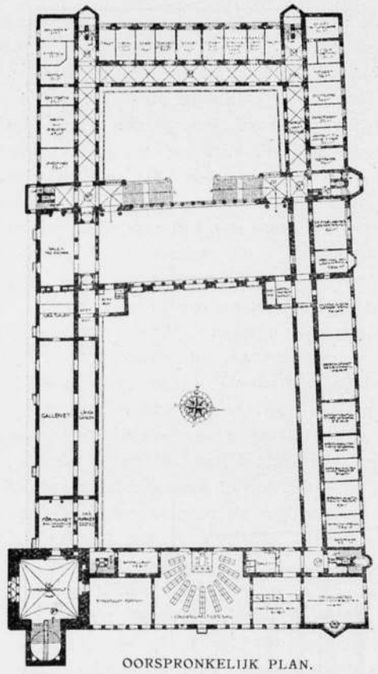

OORSPRONKELIJK PLAN.

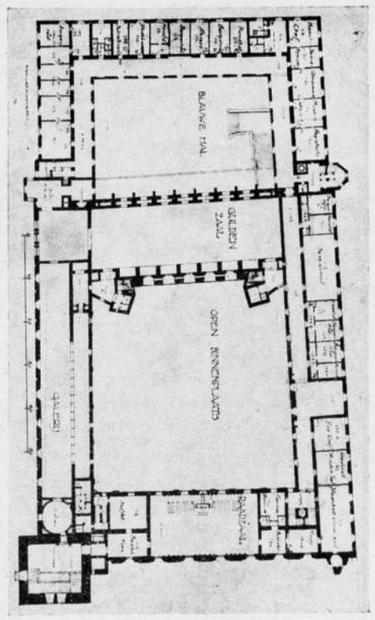

UITGEVOERD PLAN.

RAADHUIS TE STOCKHOLM. PLATTEGROND HOOFDVERDIEPING. R. ÖSTBERG, ARCHITECT.

ongetwijfeld een schoonheid bereikt kan worden van groote koelheid en strakheid en onverbiddelijkheid, mits aan dit starre systeem het leven wordt ingeblazen door de vitaliteit van een geniaal kunstenaar. En wee hem, die meent, dat de verwerkelijking van het systeem alleen voldoende zou zijn; hij zal vernietigd worden door de geesten, welke hij zelve heeft opgeroepen.

Bij een gebouw van grooten omvang en dus ook van zeer langen duur moet een dergelijk vermachinaliseerde bouw een hopeloos geval zijn voor een inderdaad levend kunstenaar, die zichzelf voelt veranderen.

Daartegenover staat de opvatting van Östberg, voor wien elke dag een nieuwe onverwachte mogelijkheid in zich sluit, die, om zoo te zeggen, zonder geheugen werkt en die elken nieuwen dag weer zijn eigen gebouw weet te zien en weet te verbeteren. In het begin heeft dit tot groote moeilijkheden geleid, omdat hij zelfs na het klaar zijn der fundeeringen de plattegrond heeft veranderd. Een van de belangrijkste wijzigingen is bijv. die van den korten gevel naast den toren, die vroeger daarmee in één vlak lag. Een vergelijking van het oorspronkelijk plan (in 1920, bl. 27 door J. B. besproken) en het uitgevoerde doet duidelijk zien hoe in alle onderdeelen, uitgaande van een academisch opgezet plan, ten slotte een romantisch en vrij geheel van tegendeelen is ontstaan.

Buitengemeen verrassend en moeilijk verklaarbaar is de gewijzigde plaatsing der torens op de open binnenplaats, die oorspronkelijk regelmatig in de hoeken waren geprojecteerd. Nu zijn ze willekeurig naar voren gesprongen, terwijl de linker toren zelfs geen rechthoekig plan meer heeft. Denk daarbij, dat de afdekkingen van koper zijn in zeer onregelmatige opstapeling van vormen, die men terugvindt aan oude Zweedsche kasteelen. Helaas kon ik daarvan geen foto krijgen.

Wel is hierbij een slechte afbeelding van den anderen hoek van dezelfde binnen-

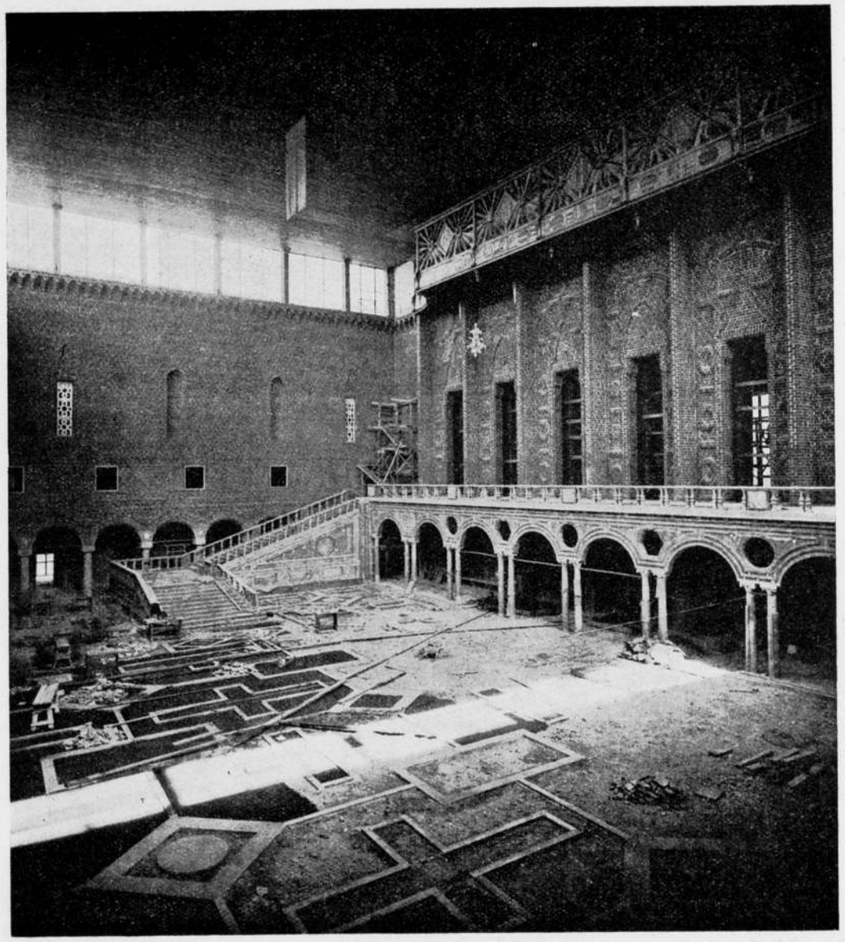

RAADHUIS TE STOCKHOLM. BLAUWE ZAAL.

plaats, den hoek waarbij de open arcade bij den toren aansluit. Zeer merkwaardig is de plaatsing der zonderlinge pilasters met de a-jour marmeren kapiteelen.

Door dit geheele gebouw is zooveel mogelijk de regelmaat vermeden. Zelfs de groote toren heeft geen zuiver vierkanten plattegrond. De afstanden tusschen de vensters der lange gevels zijn ongelijk. Er zijn vrijwel geen ruimten met vier rechte hoeken. Dit streven komt in de geheele Zweedsche architectuur van de latere jaren tot uiting. Het hangt samen met het sterke gevoel van een gebouw een levend organisme te maken en waar vindt men het levend wezen, waarop men wiskundige formules zou willen toepassen?

In het zooeven aangehaalde artikel van J. B. is zeer duidelijk de algemeene opzet van het plan besproken, waarin een van de prachtigste momenten bereikt is met den overgang van de open binnenplaats door de open arcade naar het terras aan het Mälarmeer.

Van deze open binnenplaats voert een eenvoudige rechte trap, niet een zooals op het eerste plan aangegeven, onder de Gulden zaal door, naar de Blauwe Hal.

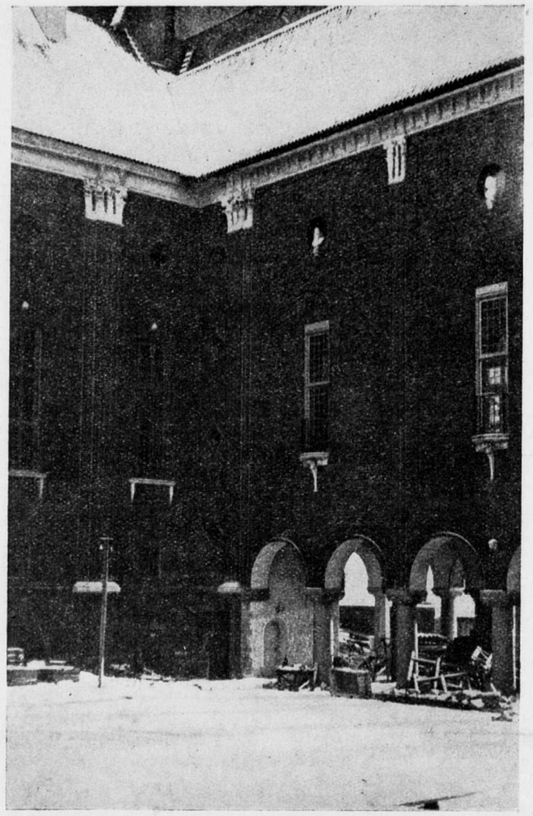

RAADHUIS TE STOCKHOLM. OPEN BINNENPLAATS.

Deze laatste is nog niet klaar, zooals bijstaande foto, die juist genomen is, laat zien. Deze blauwe hal zou oorspronkelijk geheel gepleisterd worden en blauw gekleurd. De neiging om de kleur als hoofdelement van een ruimte in den naam uit te drukken, zit er bij de Zweden zeer diep in.

Toen de baksteen werd afgekapt vóor de bepleistering er op zou worden gebracht, zag de architect de eigenaardige bekoring van dit ruwe baksteenvlak. Hij besloot alle wanden af te kappen en niet te pleisteren, zoodat men nu de ruimte wel eens de roode blauwe hal hoort noemen. De bedoeling is om voor de afdekking een lichtblauw velum aan te brengen.

De vrije manier, waarop de trap is aangebracht, geeft een schoonheidsindruk, die te vergelijken is met de sensatie, welke men in de Cour van het Dogenpaleis of in het Bargello ondergaat.

De opgaande wand boven de arcade was oorspronkelijk doorbroken door regelmatig geplaatste vensters ter verlichting van de 3 achter liggende gangen. Östberg heeft begrepen, dat hij daarmede nooit een krachtige omsluiting zou kunnen bereiken, terwijl hij verlangde naar de prachtige tegenstelling van den dichten wand, beneden afgesloten door de arcade, boven door het rondgaande staande licht. Dit laatste vindt langs den binnenwand zijn voortzetting in de houten galerij voor de muziek.

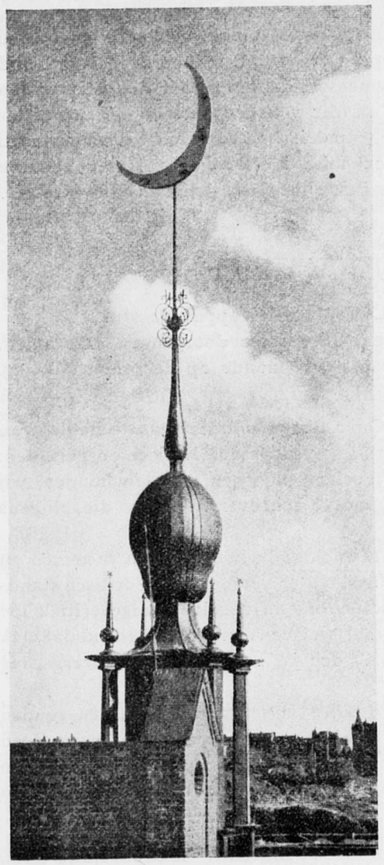

MAANTOREN.

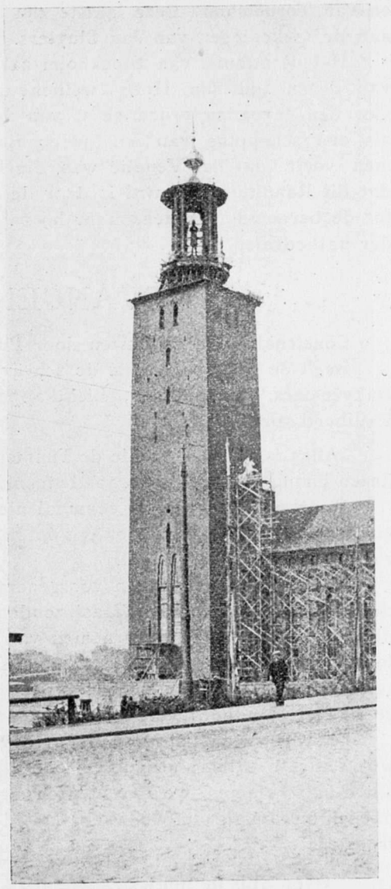

HOOFDTOREN.

RAADHUIS TE STOCKHOLM.

Wat nu het probleem der rondgaande zijwanden betreft, zijn ter verlichting der eerste gang onregelmatig geplaatste kleine vierkante vensters aangebracht, terwijl het licht versterkt wordt door een luxferglas-plafond. De gangen daarboven ontvangen hun licht door een bovenlicht, hetgeen mogelijk is omdat de hooge gang als een balcon is uitgebouwd. Daardoor zijn ook de lange openingen mogelijk, waarin de doorbroken marmerplaten zijn aangebracht.

De groote toren is nu zoover als de foto aangeeft. De bekroning, die oorspronkelijk in baksteen gedacht was, is geheel veranderd en wordt nu van geschilderd hout en koper. De overgang van de bekroning naar den vierkanten onderbouw, die van koper zal worden, is nog niet aangebracht.

De kleine maantoren is te zien op de perspectiefschets, hij bekroont den overgang naar het achtergelegen gedeelte met de bureaux.

De daken zijn aan de buitengevels met koper afgedekt, aan de binnenplaatsen met pannen.

In het interieur zijn nu reeds wandschilderingen in fresco te zien van prins Eugen,

en van Törnemann? Deze laatste zijn behandeld als een krijtteekening en herinneren aan de teekeningen van Jan Sluyters.

Het Raadhuis van Stockholm zal een van de meest belangwekkende gebouwen van dezen tijd zijn. Het is wellicht een keerpunt. Want juist door de grootschheid van den levenden vrijen geest van den bouwmeester Östberg doet dit gebouw aan als een schepping van een tijd en niet meer als die van één persoon. Evenzeer als men voelt, dat het Venetië was, die haar Dogenpaleis bouwde, zoo zal men voelen dat dit Raadhuis gebouwd is door de stad Stockholm En Östberg zal niet behooren tot de beroemde mannen, maar hij zal opgaan in de menigte, gelijk de bouwmeesters der kathedralen. D. F. SLOTHOUWER.

ONTVANGEN BOEKWERKEN.

Constructie van gebouwen door Prof. J. G. WATTJES. Kappen 3e stuk.

In 't 3e stuk behandelt de schrijver: Goten, Schoorsteendoorgangen, Dakramen, Dakvensters, Bovenlichten, Lichtkappen, Kapspanten staande op de zolderbalklaag, Philibertkappen.

„Alles is in alles" zeide de Timmerman in Qui a Absurdum. Het was de stelling van dezen Timmerman, die ons troostte toen wij na lezing van dit 3e stuk, boek en oogen sloten.

Maar wij kùnnen nu eenmaal niet altijd boeken en oogen gesloten houden, wij moeten normen hebben voor ons lezen en de geachte schrijver heeft zich die, blijkens z'n voorbericht ook gesteld.

Hoewel wij ons hadden voorgenomen een afwachtende houding aan te nemen, zij die gelooven hebben geen haast, zouden wij Z.H.gel. willen verzoeken een critisch standpunt in te nemen bij 't overnemen van constructies of aan dezelve eenige critiek toe te voegen. Om één voorbeeld te noemen; men zal wel eens een overstekend dakvlak „omgekornisd" hebben om een topgevel (fig. 518) och ja, maar moet deze vergissing nu in Het Handboek vereeuwigd worden.

Daar wij reeds zijn aan figuur 640, worden wij eenigszins ongeduldig en zouden wij Z.H.gel. willen herinneren aan 't woord van Fechner: „aber einmal muss doch ein Punkt kommen, wo der Mensch sich selbst glaubt"; anders zou 't kunnen gebeuren dat wij ons bij figuur 5000 weer met de stelling van genoemden Timmerman moeten troosten. SCHB.

Over Stijl in Bouw- en Meubelkunst, door H. P. BERLAGE. 4e druk, Rotterdam. W. L. en J. Brusse's Uitgevers Maatschappij.

„Dit boekje is niet geschreven voor vakgenooten, maar voor hen die bij de stijgende belangstelling in Bouw- en Meubelkunst een aanwijzing tot kennis van stijl en zijn ontwikkeling wenschelijk achten".

Aldus lezen wij in den 1en druk van dit boek, die in 1904 verscheen.

Nu deze vierde druk noodig bleek, kunnen we wel vertrouwen dat de stijgende belangstelling er is en voor den schrijver zal het een voldoening zijn, te weten dat zijn stem, die in dit boek zoo eenvoudig en gemoedelijk klinkt, niet die eens roependen in de woestijn is geweest.

Weinig boeken op dit gebied beleven een 4en druk. Voor dit boek is het wel een bewijs van zijn voortreffelijkheid.

Onze Oude Dorpskerken. Tachtig schetsen van Dorpskerken in Nederland met bijschriften door HERM. V. D. KLOOT MEYBURG. 2e druk. Rotterdam. W. L. en J. Brusse's Uitgevers Maatschappij.

Ons hebben deze tachtig schetsen nooit kunnen bekoren. Men mist van die oude architectuur geheel de poëzie, die meer nog dan de uiterlijke verschijning, ons met liefde tegenover haar vervult.

Schetsen als in afbeelding 4 en 49 hadden beter weggelaten kunnen worden. J. P. M.

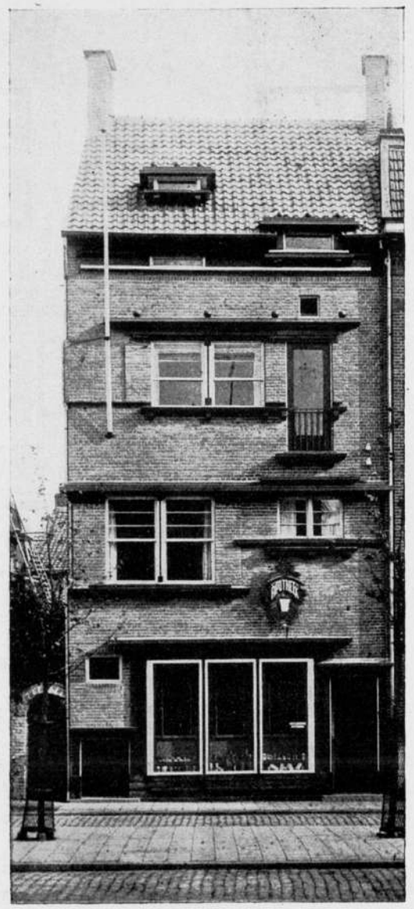

APOTHEEK MET BOVENWONING TE HEERLEN.
IR. M. P. J. H. KLIJNEN.

APOTHEEK MET BOVENWONING TE HEERLEN.

ARCHITECT IR. M. P. J. H. KLIJNEN TE ROTTERDAM.

Herinnert gij U het virtuoze ontwerp voor de Academie van Beeldende Kunsten, dat in den eindkamp den derden prijs behaalde?

Het was een architectonische fantasie, waarin de grootste eenvoud en simpelheid van compositie en opbouw samenging met een alles-overweldigenden rijkdom en plasticiteit van vorm en detail.

Hoe sterk en grootsch werkte de illusievolle overvloed op dien ondergrond van klaarheid en primitiefheid.

Het ontwerp is ontwerp gebleven en opgeborgen in de portefeuille. Zoo gaat het veelal met de meest-belovende kinderen der fantasie — helaas! en wellicht toch ook gelukkig!

Behoort bij het Bouwkundig Weekblad van 24 Sept. 1921. No. 39.

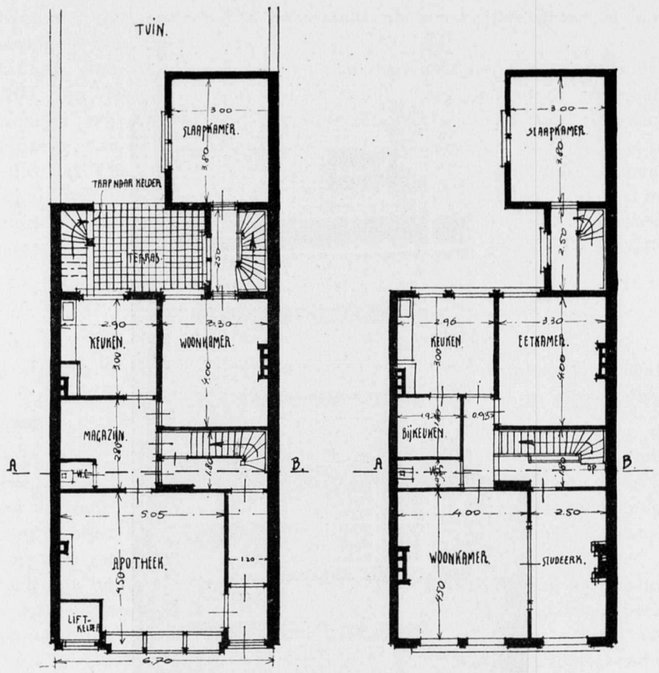

APOTHEEK MET BOVENWONING TE HEERLEN. PLATTEGRONDEN.

Academies van Beeldende Kunsten zijn zeldzame instituten; winkelhuizen met bovenwoningen zijn een alledaagsch artikel.

De ontwerper van de Academie-illusie heeft van den apothekerswinkel met bovenwoning te Heerlen zeer zeker geen alledaagsch ding gemaakt.

Zie de foto, en ook de vlotte schets van den gevel. Hoe is het nuchtere gegeven van de winkelpui met daarboven de twee woonverdiepingen verwerkt tot een compositie, waarin zoowel de strakheid der lijnen als hunne speelschheid verrassen. En hoe is het armelijke vlak van den éénsteensgevelmuur door de opstapeling van horizontale lijnen plastisch geworden. Ook de kleur van het vele hout van lijstwerken en kozijnen verrijkt den gevel, waarin het bescheiden goud van het uithangteeken als een precieus sieraad schittert.

Hoezeer de aard der werken uiteenloopt is er toch overeenkomst tusschen dit winkelhuis en het onuitgevoerde academieontwerp. Zoo bijvoorbeeld in het dak. In beide werken is er een uitdrukkelijke afscheiding van dak en metselwerk, zóó sterk, dat de kap eigenlijk geheel los op het gebouw staat. De consequentie van de overweging, dat, waar geen overgang mogelijk is, de afscheiding en de tegenstelling moeten worden uitgebuit, is aanvaard. Een diepe sterke schaduw is het gelukkige resultaat. Voorts de overvloed van horizontale lijsten, die in uitwerking en afmeting wel verschillend zijn, maar toch karakteristiek zijn voor beide ontwerpen, wellicht voor alle werken van dezen architect.

Maar meer nog dan in deze uiterlijkheden ligt de overeenkomst in den geest. Al moge de afstand tusschen de monumentaliteit van een Academie en de huiselijkheid van een winkel onmetelijk zijn, toch is de wijze, waarop het zakelijke bouwen opgevoerd is tot architectuur, in den grond, hetzelfde. A. B.

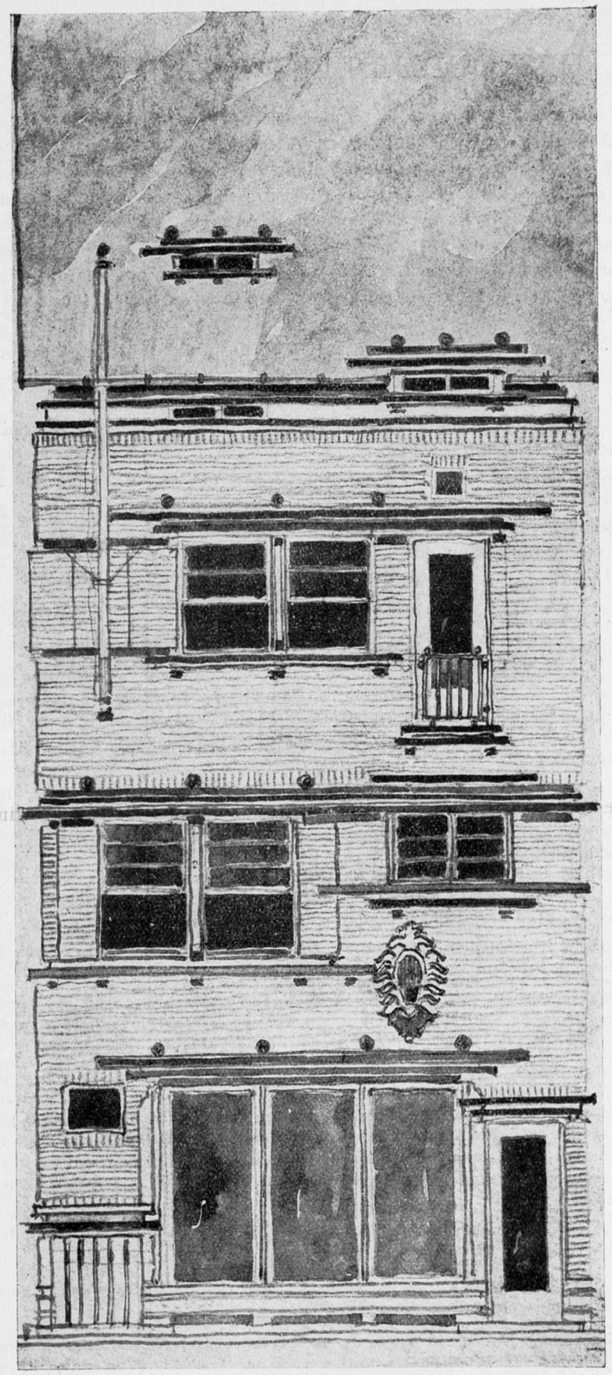

GEVELSCHETS APOTHEEK TE HEERLEN, DOOR IR. M. P. J. H. KLIJNEN.

HET OUDE DELFT EN HET RIJK.

In den laatsten tijd is over Delft veel geschreven, in verband met een dreigend tram-ongeval; of dit zal voltrokken worden weten we niet; we wachten het bescheiden af.

Maar intusschen mogen we vaststellen, dat de oogen zijn opengegaan voor het Oude Delft; de belangstelling is zelfs ter allerhoogste plaatse doorgedrongen; althans het Rijk is in actie; het Rijk is doende om zijn bezittingen aan het Oude Delft een beurt te geven; het Tuighuis en het kleedermagazijn zijn onder handen genomen; aan het Tuighuis wordt geschilderd en aan het kleedermagazijn wordt gebikt.

Het poortje aan het kleedérmagazijn, dat jaar en dag beschilderd was, wordt afgebikt.

En het beeldhouwwerk aan het Tuighuis, dat tot voor eenige jaren blank was, wordt overgeschilderd. Achter zijn schutting staat de bikker te bikken; en over hem, op zijn stelling staat de schilder te schilderen.

Nu en dan ziet de bikker naar zijn overbuurman, die staat te schilderen; dan vraagt hij zich af, waarom...

En de schilder ziet een enkele maal peinzend om en vraagt wanneer...

Wanneer zal die bikker komen...

Ja, de menschelijke arbeid is broos.

Ten minste, waar... nu goed.

1 Sept. '21. G. M.

ONTVANGEN TIJDSCHRIFTEN.

De Ingenieur No. 37. 10 September. In verband met de feestvergadering van het Kon. Instituut d. d. 22—24 Sept. te Groningen komt in dit nummer een opstel voor van Ir. J. A. Mulock Houwer over „De Groei van Groningen onder het functioneeren der Woningwet" met eenige plattegronden en uitbreidingsplannen.

De Stijl No. 7. Juli. Onafwendbaar en meedoogenloos gaat „de Stijl" verder; met een stalen consequentie van zijn beginselen. Onaangeroerde kunsten worden aangegrepen. Nieuwe kunsten worden uitgevonden. De dichter I. K. Bonset geeft letterklankbeelden (of is het een nieuw model letterkaart voor den oogendokter.)

Viking Eggeling geeft fragmenten uit zijn „Horizontal-Vertikalorchesten in drie momenten uit het Präludium „Schwen-Leicht". Moeten wij, farizeërs, hierom eens hartelijk lachen of zullen wij over dertig jaar net doen of wij het indertijd heel goed gesnapt hebben?

Garden Cities & Townplanning. Septembre. Dit nummer geeft van de hand van H. Sellice een artikel over „Housing Problem and Public Action in France."

Deutsche Bauzeitung No. 68. 27 Augustus. Met eenige afbeeldingen uit het eerste verschenen deel „Das Bürgerhaus in Schlesien" komt in dit No. een uitvoerig overzicht voor van het in bewerking zijnde boek- en plaatwerk over het „Deutsche Bürgerhaus".

Zeitschrift des Österr. Ing. und Arch. Vereins. No. 34/35. Dit nummer is geheel gewijd aan de „Wiener Messe". Uit de vele technische bijdragen releveeren wij een reclame-opstel over „Sofort lieferbare Fabrikshallen — eine Zeitgemässe Neuerung im Eisenhochbau" waarin gewezen wordt op het voordeel dat de industriëele bouwer in een catalogus, het gewenschte type met maten en prijs op zocht, bestelt, en in twee en een half, of drie maanden zijn loodsen in gebruik kan nemen. Dien kant gaat het voor zekere industriegebouwen onvermijdelijk uit. Zoo koopen wij toch ook auto's en rijwielen.

Klei No. 17. Het Septembernummer geeft afbeeldingen van een IJzergieterij te Doetinchem, Architect A. H. Wegerif.

Journal of The R. I. B. A. No. 18. 27 Augustus. Noel Heaton B. Sc., F. C. S. geeft een artikel over het verweeren van gebrandschilderd glas.

Deutsche Bauzeitung No 66. 20 Augustus. In het bijvoegsel „Der Holzbau", komt een artikel voor over de levering van 25.000 houten huizen voor de verwoeste gebieden in Frankrijk. Om de wenschelijkheid en uitvoerbaarheid dezer levering te onderzoeken zijn thans 66 woningen van verschillende constructie aan de Duitsche houtbouw-industriëelen opgedragen.

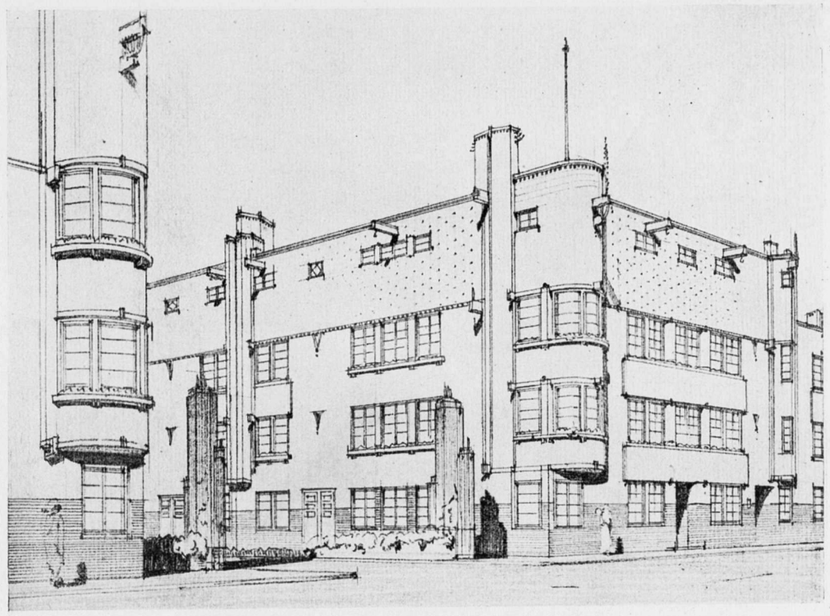

TEEKENING I. N. LANSDORP, ARCHITECT.

GEVELSCHETSEN DOOR N. LANSDORP.

In het Bouwkundig Weekblad No. 17, dd. 23 April 1921, is door den Heer Ing. A. R. Hulshoff, eene uitvoerige beschrijving gegeven omtrent het maken van gevelontwerpen van de te stichten middenstandswoningen door „Amstels Bouwvereeniging".

Bijgaande 3 teekeningen stellen een gedeelte van deze gevels voor naar het ontwerp van den Architect N. Lansdorp Jr. B. N. A.

Het plint is gedacht van paarse klinkers, de gevels van geelgrijs miskleurig hardgrauw, alle afdekkingen van geelgrijze klinkers, het kozijnhout en raamhout gebroken wit geschilderd, de bloembakken geel met zwart afgezet.

Teekening I stelt eene hoekbebouwing voor, terwijl teekening II een kijk geeft in eene straat van 15 M. breedte, die uitloopt in een 8-kant plein, waarin in het midden een plantsoen zal worden aangelegd.

De hoekbebouwing op teekening III sluit aan op de rechterzijde van het bouwblok op teekening I aangegeven.

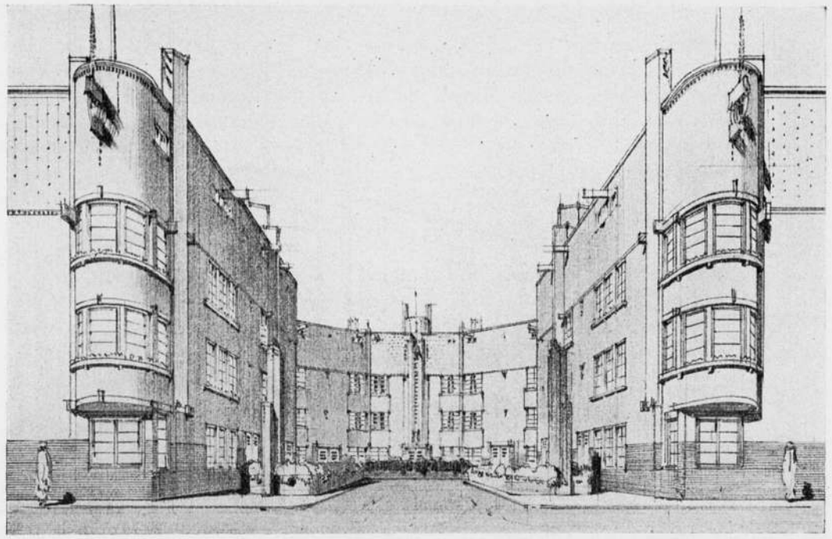

TEEKENING II. N. LANSDORP, ARCHITECT.

ONTVANGEN BOEKWERKEN.

Het Houtsnijwerk in Nederland tijdens de Gothiek en de Renaissance, door D. BIERENS DE HAAN. Martinus Nijhoff 1921.

„Van het begin der vijftiende tot ongeveer het midden der zeventiende eeuw „heeft de schrijver het Nederlandsche „houtsnijwerk" in zijn ontwikkeling willen „volgen, en dit is een onderneming, waarvan juist mij, omdat het onderwerp mijzelf „indertijd had aangelokt, al het aantrekkelijke, maar ook alle bezwaar, geheel be„kend zijn.

„Voor den schrijver, die de bezwaren misschien wel eens wat onderschatte, heeft „de aantrekkelijke kant gelukkig den doorslag gegeven. Hij heeft door het heele land „devote pelgrimstochten gedaan naar de eerwaardige oude kunststukken van houtbe„werking, die — op hun plaats en in hun eigen omgeving — hem als een waren „geloovige in hun geheimen hebben ingewijd. Zoo kan hij spreken van hen, in eer„biedige gemeenzaamheid, als van oudere vrienden."

„Het schijnt mij de deugd van dit boek, dat de houding van den schrijver er een „is van verwondering en bewondering. Verwondering, die hem vragen doet stellen, „bewondering, die hem de liefde geeft, waarmee alleen zulke vragen zijn op te lossen.

„De vragen zijn door den schrijver goed gesteld, zooals blijkt waar hij allereerst „wil onderzoeken wie de makers waren van de wonderlijke werken. Hij vindt dan „in den aanvang drie categorieën, en tot het eind zal blijken van welke beteekenis „dit bleef voor de ontwikkeling.

„Hij vraagt ook telkens naar het hoe en waarom der vormen, en hij schrijft dan „zoo goede constructieve ontledingen als die van de Helvoirtsche jubé of den preek„stoel uit de Leidsche St. Pieter; hij ontdekt een belangrijke verandering in de functie „van het ornament, als hij de paneelversieringen beschouwt; hij geeft zich rekenschap „van de geestelijke beteekenis der versieringen en wint daar gevolgtrekkingen uit voor „veranderingen in den tijdgeest."

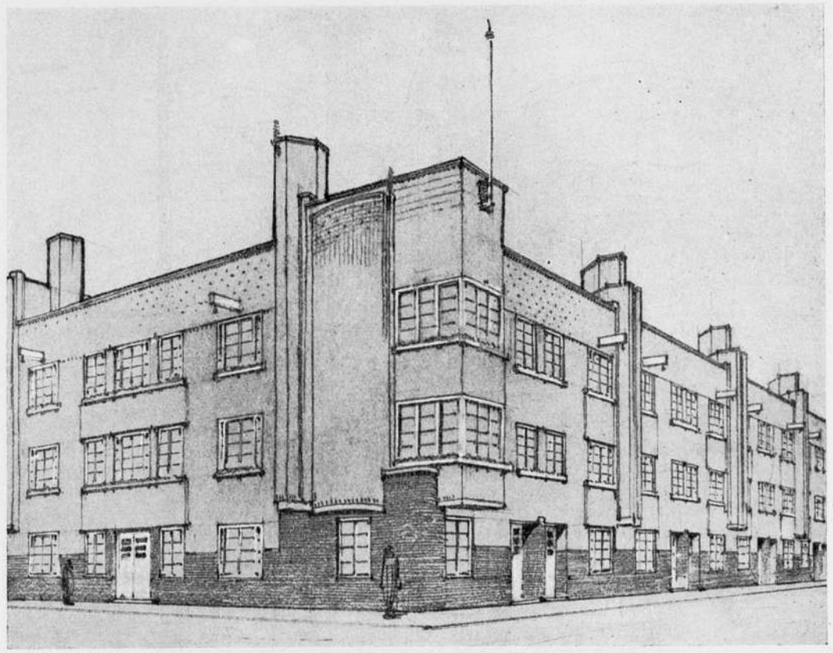

TEEKENING III. N. LANSDORP, ARCHITECT.

Aldus Dr. Jan Kalf in zijn voorwoord. Hij wijst ook op eenige kleine tekortkomingen, maar telt deze in dit voortreffelijk verzorgde boek niet zwaar. Als zulk een niet zwaartellende tekortkoming, kunnen wij speciaal in het Bouwkundig Weekblad, ook aanmerken de verregaande naïviteit, waarmede de schrijver over architectonische constructies redeneert.

Met honderd vier en vijftig platen is het werk geïllustreerd. Daar zijn ze, de oude koorbanken, de kansels en koorhekken uit onze kerken, de schouwen en schepengestoelten uit onze raadhuizen. Het is prettig te bladeren in deze mooie afbeeldingen, en de plechtige of guitige figuren en de strenge of sierlijke ornamenten rustig te kunnen bekijken en te vergelijken.

Maar zullen deze oude kunstwerken, nu wij over ze gelezen hebben en ze van de platen zoo goed kennen, ons nog ontroeren, wanneer wij ze in werkelijkheid zullen wedervinden? A. B.

ONTVANGEN TIJDSCHRIFTEN.

De Ingenieur. N°. 34. 20 Augustus. Ir. A. A. Mussert ontwikkelt in dit nummer een wijziging in de plannen tot droogmaking der Zuiderzee (samensmelten van de Zuid Westelijke en de Zuid Oostelijke inpoldering) welke leiden zal tot aanzienlijke kostenbesparing.

Deutsche Bauzeitung. Nos. 60—64. In de bijgevoegde „Mitteilungen über Zement, Beton- und Eisenbetonbau" komt een belangrijke beschouwing met afbeeldingen voor over „Der Betonhohlblock und seine Rolle bei Behebung der Wohnungsnot van Dr. Ing. F. von Emperger-Wien. —

Te Heidelberg zal 2 en 3 Sept. a. s. een feestvergadering gehouden worden van het „Verband Deutscher Architekten- und Ingenieur-Vereine ter viering van het 50jarig bestaan. Het programma der feestelijkheden sluit met een gezelligen avond „am Groszen Fasz" en een „Festessen".

WAT ER TE NAARDEN GEBEURT.

Zij, die het ongerepte oude stadsbeeld waardeeren, zullen zich met mij verbazen over hetgeen binnen enkele dagen het stadje Naarden zal treffen.

Komende van de richting Laren, langs den z.g.n. Kap. Meijer weg; (aldus genoemd naar den man die, zij het dan uit andere overwegingen, den moed heeft gehad „een vestingwal te doorbreken", en daarmede een der heerlijkste gezichtspunten openlegde op het bewuste vestingstadje) wordt het stadsbeeld ter weerszijden gesloten door de oploopende groene waldammen en geeft een beeld van rustige bekoring die inderdaad eenig is.

Juist nu, *in het front* van genoemden weg, wordt een woonhuis gebouwd van zoodanige breedte en hoogte dat, op een stukje van den kerktoren na, de geheele, eenige inkijk aan het oog zal worden onttrokken. Het huis wordt twee verdiepingen hoog waarop een kap en ontneemt verder ook nog het uitzicht op het raadhuistorentje en het bovendeel van den bekenden trapjesgevel. Ik maakte ter plaatse bijgaanden krabbel en liet van het in aanbouw zijnde huis alleen de steigerpalen zien, daarmede ongeveer de competentie der afsluiting demonstreerende. Binnen enkele dagen zal dit hoogst waardeerbare echt Hollandsche stuk stadsschoon voor goed verdwenen zijn. Het metselwerk was heden reeds boven de eerste verdieping.

Bussum 21 Sept. '21. PH. J. HAMERS B. N. A.

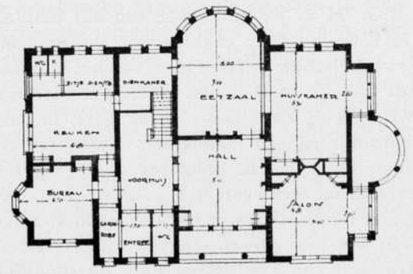

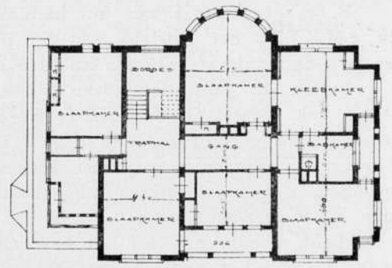

TOELICHTING BIJ DE PLANNEN EN DE FOTO VAN HUIS „STEINBERGEN" IN UEDEM - RHEINLAND.

Begin 1919 werden de plannen voor 't landhuis gereed gemaakt en op 't einde van genoemd jaar kwam het tot uitvoering. Dit ging met tal van moeilijkheden gepaard; de arbeiders hadden weinig ambitie in 't werk; de Belgische bezetting maakte het krijgen van materialen, dat uiteraard in dien tijd reeds lastig was, nog moeilijker.

Weigering van pasvisa maakte clandestine reizen tot gevaarvolle tochten. Dan had men zich te richten naar de Duitsche bouwvoorschriften en rekening te houden met het kloeke formaat der baksteenen. Deze laatste waren tamelijk goed van kwaliteit en kleur; door de voegen in 't bovengedeelte iets donkerder te nemen pasten de kleuren beter bij de donkere rietafdekking.

De verzorging van 't in- en uitwendige geschiedde in samenwerking met mijn compagnon, arch. J. Hendricks.

De rietbedekking werd aangebracht door de Hollandsche Firma Dubbeldam.

De Architect Ir. H. THUNNISSEN B. N. A.

Behoort bij het Bouwkundig Weekblad van 8 Oct. 1921. No. 41.

GEEN GEVAAR BIJ PAALFUNDEERINGEN.

In den laatsten tijd is in het weekblad „De Ingenieur" veel belangrijks geschreven over het gevaar bij paalfundeeringen. Uit alle artikelen bleek, dat omtrent het draagvermogen van heipalen nog veel onzekerheid bestaat. In de laatste jaren besloten dientengevolge velen tot het maken van gewapend-betonfundeeringen, onmiddellijk op den grond. Wat was het gevolg? Dat menigmaal de verzakkingen nog erger waren dan bij zwakke paalfundeeringen.

Op vaste zandgronden kan men wel zware gebouwen plaatsen, maar op kleigronden niet. Kleigronden drukken op den duur samen, ook al is de belasting niet grooter dan b.v. 0,3 K.G. per c.M.^{2} en aangeplempt zand of opgespoten grond doet dit nog erger, omdat de inklinking jarenlang aanhoudt.

Kan men het gebouw niet op vasten zandgrond plaatsen, dan blijft meestal een paalfundeering het aangewezen middel om verzakkingen te voorkomen.

Meer zekerheid omtrent het werkelijk draagvermogen van heipalen is echter noodig. Daarom wil ik om minder ervarenen voor teleurstellingen te bewaren gaarne mededeelen wat ik door ervaring en ernstige studie geleerd heb.

Voor het berekenen van het draagvermogen van heipalen staat ons ten dienste de bekende formule:

$$R = \frac{B^2 \times H}{(B + P) \times z},$$ welker afleiding uit de wet van den vrijen val breedvoerig is medegedeeld in mijn „Bouwkundig Vademecum voor sterkteberekeningen".

B = het gewicht van het heiblok in K.G., H = de valhoogte van het heiblok in c.M., P = het gewicht van den paal in K.G., z = de zakking per slag in c.M. en R = de resultante van alle krachten, die gewerkt hebben bij den stoot van het heiblok.

Indien de paal niet alleen steun vindt aan de punt in den vasten zandgrond, maar ook weerstand ondervindt wegens wrijving of kleef langs de hoogere, in rust verkeerende grondlagen, kan men $^1/_6$ R als draagvermogen aannemen. Verkeeren de hoogere grondlagen niet in rust, zooals veengronden en aangeplempte of opgespoten gronden, dan mag volgens mijn ervaring het draagvermogen der palen niet hooger dan $^1/_{10}$ R gerekend worden. $^1/_6$ of $^1/_{10}$ mag niet beschouwd worden als 6 of 10-voudige zekerheid, zooals b.v. bij het berekenen van het draagvermogen van balken. Heeft men b.v. bij het bepalen van het draagvermogen van een ijzeren balk de spanning in het ijzer gerekend op $^1/_4$ van de vastheid, dan zal bij een spanning tot $^1/_2$ der vastheid, nog geen breuk plaats hebben, al is zij om verschillende redenen te hoog.

Bij de bepaling van het draagvermogen van heipalen is dit geheel anders. Een oogenblik zal de paal wel een belasting van 1/2 R kunnen dragen zonder te zakken, misschien wel een belasting tot R, maar op den duur zal de paal geleidelijk naar beneden gaan, reeds bij een veel geringere belasting dan 1/2 R. Dit komt, doordat met R alleen maar uitgedrukt wordt de resultante van alle krachten, die gewerkt hebben bij den stoot en niet de weerstand van den grond op den duur.

Dat nog niet ieder de groote beteekenis hiervan kent bewijst het volgende voorval:

Nadat een proefpaal geheid was, kwam de bouwkundige opgetogen tot mij en verzekerde, dat volgens de berekening met de bekende heiformule de paal 60000 K.G. kon dragen. Ik vroeg hem, of hij de uitkomst R ook door 6 of een hooger getal had gedeeld, waarop hij mij antwoordde: „Ik heb toch geen 6-voudige zekerheid noodig?"

Hieruit bleek duidelijk het gebrek aan inzicht in de formule. Een eerste vereischte is, dat ieder, die formules toepast, weet, waarop zij berusten.

Na de vele teleurstellingen, die we vernamen uit „De Ingenieur" is het aan te bevelen, onder alle omstandigheden als draagvermogen aan te nemen:

$$Q = 1/10\ R \text{ of } Q = \frac{B^2 \times H}{10 \times (B + P) \times z}$$

Daarbij moet echter nog rekening gehouden worden met de verhouding, tusschen het gewicht van het heiblok en den paal. Is het gewicht van het heiblok niet grooter dan het gewicht van den paal, dan geeft de formule onbetrouwbare resultaten.

Heeft de paal een gewicht van 350 K.G., dan moet om eenigszins vertrouwbare resultaten op te leveren het heiblok minstens 700 K.G. wegen. Bovendien moet men in de berekening nimmer het volle gewicht van het heiblok opnemen; men trekke er minstens 10% af voor den weerstand van het z.g. rammelschijf en de windas van de heimachine. Vooral het laatste is van groote beteekenis; want, wordt de windas maar eenigszins door de rem tegengehouden tijdens den val van het heiblok, dan gaat veel van de kracht van den stoot verloren, terwijl men in elk geval de wrijving van de as in de lagers heeft.

Is de zakking per slag bij 2 M. valhoogte minder dan 0,5 c.M., dan is het gevaar groot, dat de punt van den paal verbrijzeld wordt, tenzij de geringe zakking een gevolg is van groote wrijving (kleef) in de boven grondlagen.

Het oogenblik, waarop men met heien moet ophouden, is hier echter niet te bepalen, elk geval moet ter plaatse beoordeeld worden.

Is de zakking der palen, welke in elkaars onmiddellijke nabijheid staan, verschillend, terwijl de zwaarte der palen ongeveer gelijk is, dan zal meestal de oorzaak daarvan gelegen zijn in het uitwijken der punt, waardoor de paal krom in den grond geheid wordt. De palen, die de grootste zakking aanwijzen, neme men dan als uitgangspunt voor de berekening.

Van knikken der palen in slappe bovengronden heb ik nimmer iets kunnen bespeuren. De palen, die door een slappen veengrond werden geheid en met de punt in een vasten zandgrond kwamen te staan, hebben na jaren geen spoor van zakking vertoond, hetgeen bewijst, dat tegen knikken maar een zeer geringe weerstand van den grond noodig is. Het zakken zal meestal wel een gevolg zijn van te geringe lengte der palen, waardoor de punt niet ver genoeg in den vasten zandgrond staat. We hebben nu eenmaal geen rotsgrond waar de paal bovenop kan staan. Ook kunnen de palen te zwaar belast zijn door een verkeerde toepassing van de formule, waarop we reeds hebben gewezen of de kespen kunnen samendrukken, omdat het hout te zacht is.

Onder fabrieksgebouwen moet men, indien de bovengrond zeer slap is, schoorpalen heien of nadat de palen geheid zijn den slappen grond verwijderen en een zandstorting daarvoor in de plaats aanbrengen, om te voorkomen, dat de slagen van zware machines de gebouwen doen heen en weer bewegen.

Neemt men een en ander in acht, dan kan men zeggen:

Er bestaat geen gevaar bij paalfundeeringen. Het Kon. Paleis te Amsterdam is een uitstekend voorbeeld.

Met eerbied kunnen we steeds vervuld zijn voor den Bouwmeester, die niet alleen een groot kunstenaar was, maar tevens een zeldzaam zorgvuldig constructeur. Ik zeg zeldzaam, want toen ter tijd werden ook vele zwakke paalfundeeringen gemaakt. Wie in Amsterdam wel eens paalfundeeringen van oude verzakte gebouwen heeft bloot gelegd, weet, dat er ook toen uit verkeerde zuinigheid of door gebrek aan ervaring en inzicht te zwak gefundeerd werd.

Vlaardingen.

PL. VAN DEN BERG
architect B.N.A.

(Nadruk vrij.)

ONTVANGEN TIJDSCHRIFTEN.

„Wendingen". 4de jaargang No. 3. Gewijd aan de Oost-Aziatische Kunst uit de Petrucci-Collectie te Amsterdam.

Wendingen ontleent zijn cachet aan de bijzondere verzorging van zijn uiterlijken vorm, waarvoor de hoogste perfectie wordt nagestreefd. En gedeeltelijk bereikt! Want wat de autotypie in dit laatste nummer presteert, voldoet zeker aan het allerhoogste, wat in deze reproductiewijze te verlangen is. Daarbij is de bladverdeeling weloverwogen en de bladversiering rustig. De zucht om ieder nummer in een eigen omslag te hullen en daarbij elk nummer tot iets aparts te stempelen, geeft teleurstelling.

De meeste omslagen vallen niet goed uit en vormen met het geperfectioneerde inwendige veelal een te groote tegenstelling.

De omslag van dit nummer is grafisch wel duur maar symbolisch goedkoop. En dat om een nummer waarin we lezen: „De religieuze kunst van Oud-China is daarom de grootste van alle tijden, wijl nergens anders een diep geestelijk begrip een even volmaakte plastische uitdrukking gevonden heeft". Deze uitspraak had op den omslagteekenaar wel wat meer indruk mogen maken.

Wat den inhoud van dit laatste nummer betreft, hij is als een geschenk dat we wellicht niet gekozen zouden hebben, maar dat we door de mooiheid van de schenkingsdaad lief krijgen en gaan bewonderen. En dan valt er uit dit platenmateriaal veel te genieten en ook te putten, om, al is het ook maar voor een oogenblik, los te komen van de harde banden waarin de westersche beschaving ons gevangen houdt. Maar dan ook niet *lezen* in „Wendingen!" — Alleen maar *kijken!* Want als we lezen, dan lezen we van de domheden van een met name genoemden professor, en een naam hierbij te lezen brengt ons weer vanaf China den halven aardbol rond terug.

Wendingen geeft hoe langer hoe minder den oorspronkelijk, bij de eerste nummers gegeven indruk, een modern tijdschrift voor moderne kunst te willen zijn en daarvoor bewust een bepaalde richting te willen aangeven. De naam van het tijdschrift en de buitenissige vorm deden veronderstellen, dat de zucht naar het sensationeele „anders dan anderen" de wankele basis van het redactioneele streven was. Deze veronderstelling is gebleken niet juist te zijn geweest.

„Wendingen" heeft geen pretentie, verzamelt alleen mooie dingen, uit alle deelen der wereld en uit alle tijden, zonder voorkeur. „Wendingen" is niet iets nieuws, had ook in de 18e eeuw kunnen verschijnen, „Wendingen" is een mooi tijdschrift en zooals het mooie ons als de kinderen met blijheid vervult, zullen we het blijven waardeeren.

Had „Wendingen" ook niet „Windekind" kunnen heeten?

J. P. M.

Klei. No. 18. 15 September. In dit nummer geeft A. H. Wegerif Gzn., Arch. B. N. A. foto's en plattegronden van het landhuis „de Bijenschans" met wijdloopende bijgebouwen te Hilversum.

Deutsche Bauzeitung No. 70. 3 September. Het bijvoegsel „Der Holzbau" geeft interessante foto's van de bekistingen en steigerwerken voor de gewapend betonbogen van spoorbruggen in de lijn Chur-Arosa.

Idem. No. 72. Een kort berichtje maakt melding van de voorwaarden die voortaan in Pruisen gesteld worden bij het onttrekken van woonruimte aan de woningmarkt ten behoeve van kantoren of winkel. De voorwaarden komen geheel overeen met die bij ons gesteld worden.

VERBOUWING VAN EEN WOONHUIS TE HEERDE OP DE VELUWE.

De architect komt somtijds voor merkwaardige vraagstukken te staan. Een eigenaar van tamelijk uitgestrekte hei- en boschterreinen te Heerde op de Veluwe, bezat daarop tevens een heel leelijk huis. Dit huis liep door de hooge ligging sterk in het oog. Bovendien was het constructief slecht; de buitenmuren waren van één steens metselwerk van kalkzandsteen en regenden daarom natuurlijk door.

Toen het huis in den zomer 1920 leeg kwam te staan, werd tot mij het verzoek gericht, dit in oogenschouw te nemen, te verbeteren en zoo mogelijk iets minder leelijk te maken. Bij eerste kennismaking met het objekt voorwaar geen prettige opgaaf! Bij nadere kennismaking echter hoogst interessant. Wat ervan geworden is, geven de foto's voldoende duidelijk aan. Rondom het huis is, bij wijze van spouwmuur, een halfsteensmuurtje gemetseld van roode handvormsteen met daarin nieuwe kozijnen. Over de verdieping is als een groote hoed, een rieten dak geschoven, daardoor ontstond tevens een bruikbare zolder met kamertjes. Daarna zijn de raamkozijnen, die niet op de nieuwe pasten, van binnen uit weggebroken en het afkomend materiaal en glas zooveel mogelijk weder verwerkt.

De plattegronden zijn niet hierbij gegeven, omdat deze niets bijzonders bieden.

De aannemers Reinders en IJzerman te Heerde voeren deze metamorphose met veel toewijding uit.

Bussum, October 1921.

A. A. KOK, architect.

A HISTORY OF FRENSCH ARCHITECTURE 1661 TO 1774. *)

DOOR SIR REGINALD BLOMFIELD.

In vier hoofdstukken geeft Blomfield een overzicht van de organisaties door Lodewijk XIV ingesteld om zijn bouwplannen te verwezenlijken. Er is een hoofdstuk over Lodewijk XIV zelf, Colbert en de Academies, hoofdstukken over de Academie de l'Architecture, over de Fransche Academie te Rome en over de „Royal Building Staff."

De in dit tijdperk optredende personen worden in het kort geschetst voornamelijk door aanhalingen van uitspraken van personen, uit de 17e en 18e eeuw (de Saint-Simon, e. a.) waarvan sommige echter niet geheel onbevoordeeld kunnen worden geacht. Zoo lezen we over Lodewijk XIV het oordeel van Mme. de Bavière: „Als hij niet het ongeluk had gehad in de handen te vallen van Madame de Montespan en van Madame de Maintenon, die nog erger was dan de eerste, zou hij het model van de koningen van de wereld zijn geweest".

Blomfield behandelt den persoon van Lodewijk XIV vrij uitvoerig en de conclusie, die we uit zijn beschrijving trekken is, dat 's konings zucht tot bouwen veel meer het gevolg was van zijn grenzenlooze ijdelheid, dan van een kunstzinnig gevoel, en de scherpe Colbert kende zijn koning wel zeer goed, toen hij aan Errard te Rome schreef: „Ge kunt er verzekerd van zijn, dat Z. M., die de schoone kunsten lief heeft, ze nog met meer zorg beschermen en veredelen zal, omdat zij hem kunnen dienen om zijn groote en glorieuse daden te vereeuwigen".

Colbert, de groote Colbert, die op economisch en financieel gebied uitblonk, speelde ook in de bouwaangelegenheden van Lodewijk XIV een groote rol. Hij was de administrateur, en zijn systematische organisatie van de kunsten is eenig in de geschiedenis.

Door zijn systeem werden de beste krachten in het land op kunstgebied onder-

*) Zie ook No. 36.

Behoort bij het Bouwkundig Weekblad van 15 Oct. 1921. No. 42.

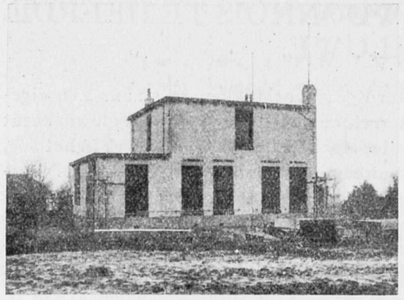

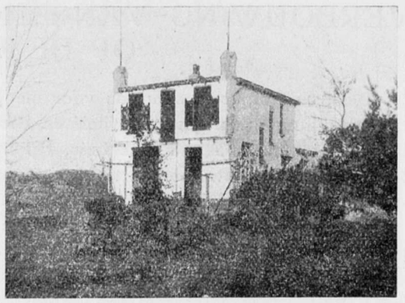

WOONHUIS TE HEERDE OP DE VELUWE
VÓÓR DE VERBOUWING.

gebracht in den dienst van den koning en alles stond dan onder zijn persoonlijk toezicht.

Blomfield zet uiteen, hoe uit den chaos van de verschillende kunstenaars, die voortdurend met elkaar overhoop lagen, een organisatie is ontstaan, waarmede te werken viel.

Sinds 1648 was er een Academie voor Schilder- en Beeldhouwkunst opgericht om artistieke redenen en ook om politieke. Er was n.l voortdurend gekibbel tusschen den vrijen kunstenaar en de aangeslotenen bij het „Corps de la Maîtrise", een bestaande vereeniging, die het karakter van een gilde had. Van deze Academie was Charles le Brun de eerste Rector. Na 10 jaar liet het „Corps de la Maîtrise" het leven, door de macht van de Academie, die gesteund werd door Mazarin. Toen kreeg de Academie zelf met inwendige moeilijkheden te kampen. De professoren namelijk lieten zich heel weinig aan de studenten gelegen liggen. In 1662 weigerden de studenten het verschuldigde schoolgeld te betalen en gaven daar in een aanklacht tegen de Academie 6 verschillende redenen voor op, o. a. dat de professoren in plaats van zelf te komen, hun kinderen zonden, om les te geven, maar die hadden zelf les noodig, en van de vakken meetkunde, perspectief, de orden der Bouwkunst en anatomie werd in de laatste 10 jaren alleen maar de perspectief onderwezen, en men moet niet vragen hoe!

De studenten stichtten toen zelf een school en ze onderrichtten daar elkaar. In een noot zegt Blomfield, dat hij van meening is, dat hier het eerste voorbeeld is te vinden van het bekende Fransche systeem van ateliers.

De professoren gevoelden zich natuurlijk vreeselijk verongelijkt, en wisten door hun machtspositie de studenten weer te onderwerpen.

Inmiddels kwam Colbert op het tooneel en met ijzeren hand bracht hij orde in de academie. Hij vaardigde strenge bepalingen uit, zoowel voor de professoren als voor de studenten, waaraan de bekende beeldhouwer Coysevox, die een professor in de teekenklasse had beleedigd, niet ontkwam.

Blomfield is van oordeel, dat deze academie de eerste 50 jaren van haar bestaan, bewonderenswaardig werk deed.

Daarna verliep de Academie, die in 1793 op voorstel van David, den bekenden schilder, door de Conventie werd opgeheven. In 1803 werd zij, met de andere academies weer hersteld.

Blomfield eindigt dit hoofdstuk: „Wat noodig was na de Fransche Revolutie, is nu even noodig, nu de kunst zoo cosmopolitisch is, dat zij er naar streeft, haar nationaal karakter te verliezen, en verandering van vormenspraak, die in de negentiende eeuw eerst na twintig jaren probeeren te voorschijn traden, kunnen zich nu na zes maanden reeds op den voorgrond stellen. Het is noodzakelijk dat er een vaste autoriteit is, een bewaarder der traditie, een punt van verzameling voor alle ernstige kunstenaars. Aca-

WONING TE HEERDE OP DE VELUWE NA DE VERBOUWING, DOOR ARCHITECT A. A. KOK.

demies worden veel aangevallen, en vaak verdienen zij het, maar ik geloof dat onder goede moderne voorwaarden, en goed geregeld, zij een onmisbare rol te spelen hebben in de ontwikkeling der kunsten."

De Academie de l'Architecture werd het laatst gesticht. Toen Colbert het druk kreeg met de leiding van de bouwwerken van den koning, benoemde hij in 1663 een commissie van advies, die hem raden moest in alle zaken die betrekking hadden op de bouwwerken. De commissie vergaderde twee malen per week, met Charles Perrault, den broer van Claude, als secretaris. Merkwaardig genoeg was geen enkel lid van deze commissie architect, ze bestond geheel uit letterkundigen. Voor het gemak zeiden ze van arcs de triomphe, van obelisken en pyramides geen verstand te hebben en ze voelden zich veel meer in hun element, als ze inscripties moesten verzinnen voor de medailles, die de koning van zichzelf liet slaan. De beteekenis van de commissie lag in haar secretaris, Charles Perrault, die niets naliet om zijn broer Claude, te helpen. Als Secretaris had hij gelegenheid Bernini weg te werken, die de fundeeringen van zijn Louvre-plan reeds had uitgevoerd. Het plan van Bernini wordt in dit boek afgebeeld. Het is inderdaad zeer slecht en het is een geluk, dat het niet volledig is uitgevoerd. Colbert zag wel in, dat de Commissie van Advies niets beteekende en stelde toen op raad van Charles Perrault een bouwraad in van 3 leden, nl. le Vau, le Brun, („qui possédoit tous les beaux arts et qui n'ignoroit pas les principes de l'architecture) en zijn broer.

De leden van dezen bouwraad hebben eenige jaren volmaakte ruzie met elkaar gehad, want Claude Perrault beweerde steeds, dat le Vau en le Brun niet het minste idee van bouwkunst hadden, en volkomen dwaalde, door de waarde van zijn Louvre-project te miskennen.

En omdat Louvre-project ging het hem!

Blijkbaar kreeg Colbert genoeg van dit gesukkel en in 1671 richtte hij de Académie de l'Architecture op, waarvan alle leden architecten waren, die de praktijk uitoefenden. Blondel was de eerste Directeur. De leden vergaderden eenmaal per week om te beraadslagen en te onderzoeken, gaven tweemaal per week openbare lessen over de bouwkunst en kenden de prijzen toe.

De Academie gaf ook volledig theoretisch onderricht over alle exacte wetenschappen, tot de gnomonica toe.

De eerste vergadering werd gehouden op 3 Dec. 1671, in tegenwoordigheid van Colbert zelf en talrijke genoodigden. Blondel hield een inaugurale rede over de groote waarde der bouwkunst en peroreerde, dat toen in den Bijbel God dreigde de menschheid te straffen voor hun goddeloosheid, hij de ramp nog zou kunnen vergrooten door haar te berooven van de architecten!

Blomfield vindt, dat er sinds Vitruvius geen humoristischer apologie is gegeven voor de bouwkunst!

Het eerste onderwerp, dat behandeld werd door de academie, was de kwestie van „de goede smaak". Wàt was goede smaak. De leden konden het er niet goed over eens worden. Maar ze concludeerden, dat de toetssteen voor den smaak is dat, wat steeds de meest ontwikkelde personen heeft behaagd. (Personen, wier verdiensten blijken uit hun *geschreven* werken).

Met deze conclusie moest de academie nu ook uitmaken wie die meest ontwikkelde personen waren. De lijst werd aldus: Vitruvius voor de oudheid, Palladio voor den modernen tijd. Dan komen, maar als veel minderwaardige autoriteiten, Scamozzi en Vignola. Vervolgens Serlio, die „belles idées" had en tot slot Alberti, die meer schrijver was dan „un ouvrier du bon goust".

Blomfield vindt deze klassificatie zeer merkwaardig, en het komt hem voor, dat de Academieleden geen van alle de werken van deze architecten in origineel hebben gezien en hun geschriften niet zelf hebben gelezen. Ook is het vreemd dat Brunelleschi, Bramante, da San Gallo en Michel Angelo niet in aanmerking kwamen onder de „personnes intellegentes" te worden opgenomen.

Maar de lijst was er, en daaraan had Colbert genoeg. Want dat was het systeem van Colbert en zijn bedoeling. Hij liet de academie eenvoudig conclusie geven en decreteerde zulk een conclusie als regel. Er was nu vastgesteld wat goede smaak was, wie de menschen waren, die dien smaak hadden, niemand had dus verder meer daaraan te tornen. Dat was afgedaan. Hij zag in dat eeuwige gekibbel der kunstenaars over dergelijke subtiele kwesties een rem om groot praktisch werk te doen.

Niettemin is de kwestie van „de goede smaak" tien jaren later weer op de proppen gekomen. Claude Perrault had in de inleiding van zijn vertaling van Vitruvius geschreven: „La Beauté n'ayant guerre d'autre fondement que la fantasie". Daar kwam Blondel tegen op, en hij maakte gebruik van een tijdelijke afwezigheid van Perrault, om de zaak in de Academie te bespreken. Zij deed de uitspraak, dat schoonheid analoog is met de harmonie in de muziek, en in zijn Cours d'Architecture schreef Blondel de stelling, dat de verhoudingen de smaak van de schoonheid in de bouwkunst waren en dat deze schoonheid minder zijn grond vindt in de natuur, maar dezelfde is van de accoorden in de muziek. De harmonie der bouwkunst en de muziek trok toen de volle aandacht en Ouirand een musicus, schreef een boek „l'Architecture Harmonique ou l'Application de la doctrine des proportions de la musique à l'architecture", dat grooten opgang maakte.

Natuurlijk moest de Academie zich ook bezig houden met de gewichtige kwestie over de kolom en den pilaster. Moest de pilaster eindigen in dezelfde verdunning en verloopen met dezelfde entasis als de kolom of moet hij eenvoudig recht zijn! Aan deze vraag zaten nog talrijke andere vast, het was „une grande question". Zes maanden lang waren de academiciens er mee bezig, zonder tot een resultaat te komen.

Na tien vergaderingen besloten ze toen, na te gaan wat Vitruvius over dit punt had gezegd, maar aangezien ze slechte latinisten waren, waren ze aangewezen op de vertaling van Martin. Toen kwamen ze tot de conclusie, dat ze eigenlijk niet eens konden nagaan, of die vertaling van Martin wel juist was en daarom besloten ze te wachten totdat Charles Perrault zijn vertaling van Vitruvius zou hebben voltooid. Dat duurde echter nog vier jaar. Toen werd uitgemaakt dat de *beide* oplossingen mogelijk waren, dat bij de kolom het architraaf wat buiten de lijn van den bovensten diameter van de kolom en binnen de lijn van den recht opgaanden pilaster moest liggen. (Blomfield noteert, dat dit compromis is gebaseerd op voorbeelden in het Pantheon en de Tempel van Antonius en Faustina te Rome).

De leden van de Academie traden ook op als Commissie van Voorlichting. De uitverkorenen — voor het maken van de teekening voor de entree van een klooster in de Rue St. Honoré werd Bruand aanbevolen — moesten hun werk door de Academie laten keuren. De heeren bleken dus voorzichtige broeders te zijn!

Ze traden ook op als arbiters, o. a. in 1678 in een geschil tusschen Antoine

le Pautre en zijn broer Jean, in geschillen over kwesties van licht en lucht enz.

Zoo laat Blomfield de Academie zien als een instituut, dat voor de praktische zijde van de bouwkunst groote beteekenis heeft gehad, vooral in den eersten tijd, onder de Directie van Blondel, la Hire en Bruand.

Want vooral behandelden de Academiciens praktische zaken, de samenstelling van mortels, het bouwen met groote stukken natuursteen.

De Academiciens geven Blomfield den indruk dat ze practische mannen waren, die ook wel in hun kunst uitgeblonken zullen hebben, maar niet genoeg algemeene ontwikkeling hadden om de talrijke kwesties over de theorie der schoonheid die hun werden voorgelegd, te doordenken en er een redelijke oplossing voor te geven. De discussie over dergelijke onderwerpen was soms zoo vaag, dat er geen notulen van konden worden gemaakt!

Blomfield roemt het opvoedkundige werk van deze academie ten zeerste. Zij gaf Frankrijk de groote klassieke opvatting, die een eeuw lang kon worden gehandhaafd, en die, was zij na de Revolutie weer gevolgd, Frankrijk zou hebben bespaard van de smakeloosheden van de Empire en van de sentimentaliteit van Viollet-le-Duc.

Deze uitspraak is natuurlijk voor rekening van Blomfield.

Zij teekent wel de gedachte van toonaangevende architecten in Engeland over de architectuur.

Hij eindigt het interessante hoofdstuk met hetgeen Blondel in 1675 schreef: „De vreemdelingen zullen in de toekomst naar ons komen om zich te onderrichten in de beginselen der bouwkunst, alsook om zich te volmaken in alle andere deugden" en hij voegt er aan toe: „Je kunt die andere deugden overslaan, maar het eerste deel van die uitspraak is letterlijk in vervulling gekomen."

We hopen hiermede een idee te hebben gegeven van een en ander, wat in dit boek te vinden is, zullen niet verder op de andere hoofdstukken ingaan.

Er wordt in dit boek een schat van merkwaardigheden verteld op zoo'n aangenamen toon, dat het feitenmateriaal zonder moeite doorgewerkt kan worden. En al zal ons door dit boek de schoonheid van Frankrijks bouwkunst niet direct nader worden gebracht, indirect toch wel, want de Fransche bouwkunst behoort tot die kunst waarvan men de bijzonderheden moet kennen om haar beter te kunnen waardeeren en te genieten.

J. P. M.

ONTVANGEN TIJDSCHRIFTEN.

„De Bouwgids" Juli 1921. Weer een jubileerend Tijdschrift. „De Bouwgids" het Vlaamsche maandschrift voor huis en haard, bestond in Juli 12½ jaar. Een dik nummer, en een belangrijk artikel over werk van jongeren, met veel platen. Wat kennen wij de Belgische collega's en hun werk toch slecht. Het is of de gevaarlijke electrische draad langs de grens altijd heeft bestaan. Het overzicht in dit nummer is ons daarom welkom om de zuidelijke broeders eens te leeren kennen.

Er is merkwaardig werk bij, dat echter den totalen indruk niet bevredigend kan maken. België mist toonaangevende krachten, die allen, die in de goede richting willen, doch er zelfstandig te zwak voor zijn, kunnen steunen. Ons land had het geluk, sedert een 60-tal jaren zulke figuren onder de architecten te bezitten en deze omstandigheid heeft de kracht aan iedere jongere generatie gegeven. De jongere generatie in België mist nog kracht. Ze is blijkbaar vol goede voornemens en vol vuur, maar zij is armbloedig. Zelfs het werk van den zeer vooruitstrevenden Alf. Francken, die kubistische gevelversieringen ontwerpt, is bleek, niet krachtig bezield. De jongeren in Vlaanderen staan vrij wankel, en zoeken naar alle kanten steun, in Duitschland, in Frankrijk en bij ons. Het best is dan ook het werk van hen, die voortbouwen op eigen tradities en vooral op den stijl van Beyart. Zoo is de Brandweerkazerne te Antwerpen van Em. van

Averbeke, een goed geslaagd werk, en het beste wat we in deze verzameling zien.

Onder Moderne Industriegebouwen wordt het werk van arch. J. de Lange besproken, onder Binnenhuiskunst meubelen ontworpen door W. Kessels te Ostende.

Idem „Augustus 1921. Als een modern gebouw van beteekenis, vinden we een en ander verteld over de M. U. O. en Handelsdagschool te Hilversum van Arch. W. M. Dudok.

Idem September 1921. Een artikel met een plaat over de nieuwe Boekerij der Leuvensche Hoogeschool. Het ontwerp daarvoor is van den Amerikaanschen Architect Whitney Warren. Deze artiest blijkt den bouwtrant van de Gebr. v. Niekerken — U weet wel — hoogelijk te waardeeren en vindt bovendien den gevel van het Raadhuis te Bremen erg navolgenswaard. De schrijver voelt zich met het Amerikaansche cadeautje niet bijster gelukkig. Wat te begrijpen is.

Klei No. 19. 1 October. P. Verhage wijst op den slechten stand van onderhoud van het in 1917 gebouwde Belgisch Monument te Amersfoort en wijt dezen aan het gebruik van slechten mortel en onoordeelkundige uitvoering van het metselwerk.

Ons Bad. No. 3. Het Septembernummer geeft plattegronden enz. van de Bad- en Zweminrichting aan de Kleverlaan te Haarlem en van een volksbadhuis te Nijmegen.

Garden Cities and Town Planning. October. Dit tijdschrift opent een serie artikelen over de Londensche voorsteden. Blackheath en Greenwich worden behandeld.

Dr. H. P. Berlage zal 10 November te Londen een lezing houden over „Amsterdam Past and Present".

„L'Emulation" No. 5. Het Meinummer geeft een smakelijk rapport van den wederopbouw der verwoeste gebieden in België. Erg gesmeerd gaan de werkzaamheden niet: „Dès le début ce fut le plus lamentable gâchis".

De verscheidene opeenvolgende Ministers hebben het niet verder kunnen brengen dan met de handen in het haar te zitten.

Triomfantelijk eindigt dit rapport „Depuis son arrivée au pouvoir M. Van de Vyvere étudie l'organisation de son département".

Zeitschrift des Oesterr. Ing. u. Arch. Ver. 30 September. De stad Belgrado heeft een *internationale* prijsvraag uitgeschreven voor een uitbreidingsplan. Termijn 30 Maart 1922. Prijzen totaal 685.000 dinaren (± f 35.000.—).

INGEZONDEN.

Geachte Redactie!

Naar aanleiding van het onlangs door mij gezonden en in het Bouwkundig Weekblad geplaatste stukje met schets, over Naarden, schrijft architect Streefkerk te Naarden mij, dat de werkelijkheid heel wat minder is dan door mij weergegeven en dat hij, de geestelijke vader zijnde van het blokkeerende huis in kwestie, juist zorg had gedragen, dat het schoone stadsinzicht niet zou worden bedorven en slechts een klein gedeelte van de kerk aan het oog onttrokken wordt.

Ik erken dit gaarne en het doet mij inderdaad genoegen dit te erkennen zoodat gelukkig hier blijkt, dat de zaak in goede handen was. Nu was het mij volstrekt niet bekend, dat dit werk van zijn hand was, anders had ik mij tot hem gewend, maar de inlichtingen welke ik ter plaatse kreeg, wettigden *wel* mijne opmerkingen. Het geval is dus gelukkig tot veel kleiner afmeting teruggebracht en dat zal menigeen met mij genoegen doen.

PH. J. HAMERS.

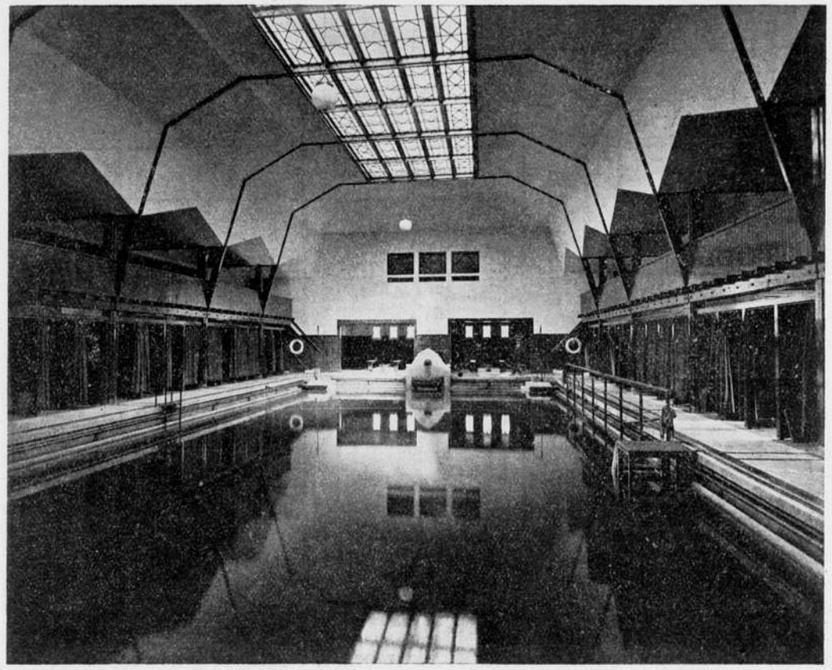

MARINE-ZWEMINRICHTING TE NIEUWEDIEP. ARCH. IR. H. HOEKSTRA, B. N. A.

IETS OVER DE HYGIËNE DER OVERDEKTE ZWEMINRICHTING,*) EN DE MARINE-ZWEMINRICHTING TE NIEUWEDIEP.

De hygiëne der overdekte zweminrichting is een vraagstuk, waarvan de oplossing wordt bemoeilijkt door financieele overwegingen en door den smaak van het publiek. Al is dit het geval met vele andere dergelijke kwesties, hier klemt de moeilijkheid des te meer, daar in ons land vele overdekte zwembaden hun ontstaan hebben te danken aan het particulier initiatief en te veel commercieel beheerd moeten worden dan den hygiënist wel gewenscht toeschijnt. Op steun van overheidswege, waardoor tegemoet gekomen kan worden aan eenigszins strengere hygiënische en aesthetische desiderata, kan niet al te vaak worden gerekend. Het is echter gelukkig, dat deze laatste niet geheel antagonist zijn aan de financieele belangen; immers, indien het publiek een zwembad mijdt, omdat er geruchten loopen over een minder gewenschten toestand, dan wordt een loonende exploitatie onmogelijk.

Een zweminrichting dient te zijn:

1e. goedkoop in exploitatie;

2e. aantrekkelijk voor het publiek, d. w. z. het gebouw moet zindelijk zijn, het water frisch en helder;

3e. hygiënisch betrouwbaar, dus de kans om bij het zwemmen een ziekte op te loopen, moet practisch nihil zijn.

*) Ontleend aan enkele beschouwingen van Dr. F. H. ter Poorten en Ir. H. Hoekstra in het Tijdschrift voor Sociale Hygiëne. Mei 1921.

Behoort bij het Bouwkundig Weekblad van 22 Oct. 1921. No 43.

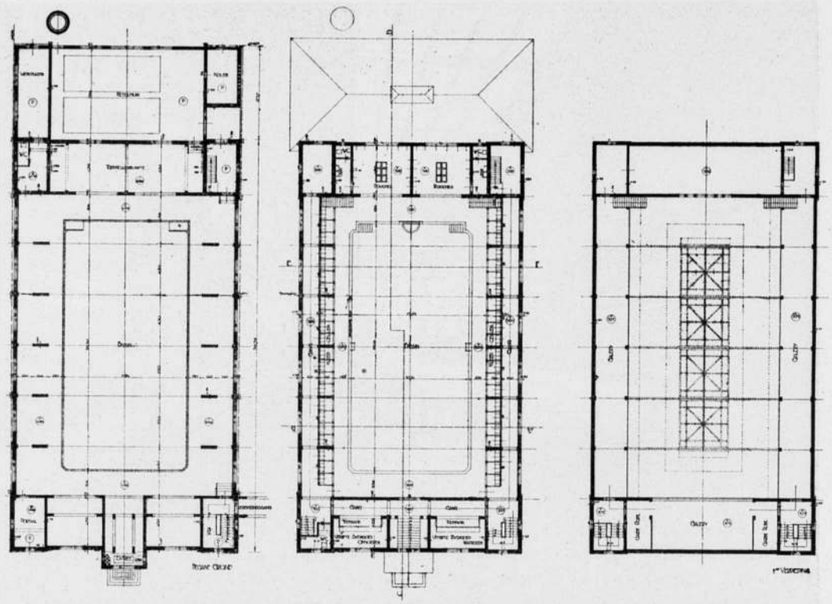

MARINE-ZWEMINRICHTING TE NIEUWEDIEP. PLATTEGRONDEN.

De laatste twee eischen dekken elkander begrijpelijkerwijs grootendeels.

Het belang van een goedkoope exploitatie mag niet worden onderschat; op deze wijze is het mogelijk om, met of zonder overheidssteun, het aantal zweminrichtingen uit te breiden en dus bij het volk meer zindelijkheidsgevoel aan te kweeken.

Daarom zal de bouwmeester tot taak hebben te zorgen voor een smaakvolle, doch eenvoudige inrichting en aankleeding van de badinrichting met goedkoope grondstoffen. De ervaring heeft reeds voldoende de mogelijkheid hiervan aangetoond. Bovendien, wanneer aan gebouw en bassin alle ingewikkelde versiering als banden, lijsten, beeldhouwwerk enz. wordt vermeden, wanneer alles „glad" is afgewerkt, dan gaat het schoonhouden gemakkelijker en het gevaar voor ongelukken vermindert.

Aan het zwembassin en zijn inhoud besteedt men natuurlijk de meeste zorg, alle onnoodige verontreiniging dient te worden vermeden. Vandaar het verbod van rooken, pruimen en spuwen, vandaar dat men het gebouw zoodanig inricht, dat vanaf het pad om het bassin heen geen vuil van schoenen, bezems en dergelijke in het water kan geraken, vandaar de aanbeveling om vooraf te urineeren en te defaeceeren, de verplichting van een flinke reinigingsdouche alvorens te gaan zwemmen en zoo meer.

Daarom moet zooveel gehecht worden aan de voorafgaande reinigingsdouche, die het beste geheel naakt genomen wordt.

De beoordeeling van den hygiënischen toestand van het zwemwater stuit op dergelijke moeilijkheden als men bij drinkwater ontmoet. Ook hier moet men zich tevreden stellen met de bekende chemische en bacteriologische gegevens, die slechts een aanwijziging geven omtrent mogelijk infectiegevaar.

In zooverre staat de zaak hier eenvoudiger omdat we weten dat alle „verdachte" vondsten afkomstig zijn van den mensch.

De vraag rijst hoe het water op de goedkoopste wijze in een bevredigenden toestand — zoowel uit hygiënisch als aesthetisch oogpunt — te houden. Niet geheel overbodig, omdat er wel eens tegen gezondigd wordt, is de opmerking, dat men beginnen moet met het bassin te vullen met betrouwbaar water. Maar verder beschikt

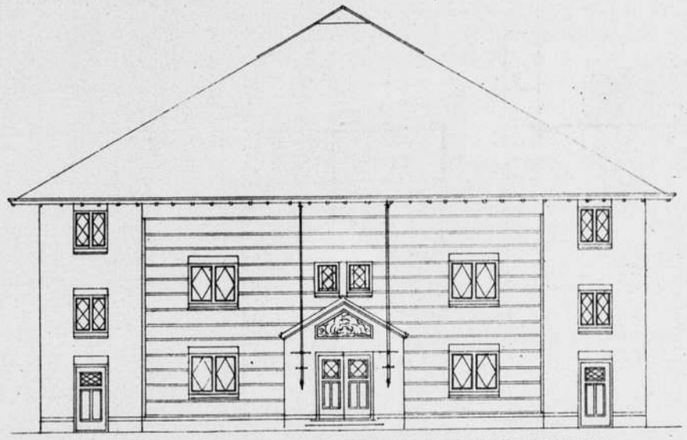

MARINE-ZWEMINRICHTING TE NIEUWEDIEP. VOORGEVELTEEKENING.

men slechts over chemische middelen en over de methode om het gebruikte water min of meer vaak, geheel of gedeeltelijk te vervangen door schoon.

Over de eerste kunnen wij kort zijn. Meestal wendt men chloor aan (chloorgas, chloorkalk, natrium hypochloriet) $^1/_2$ à 1 m.G. per L. water, eenige keeren per week. Zooals bekend bleek chloor in den jongsten oorlog een uitstekend middel te zijn om onbetrouwbaar water in korten tijd drinkbaar te maken.

Ook in zweminrichtingen zag men, dat het water na chloreering practisch steriel werd.

Indien op de juiste wijze aangewend, n.l. in niet te groote doses 's avonds na afloop van het zwemmen toegevoegd, heeft men geen hinder van een onaangenamen reuk of prikkeling van de huid.

Anderen verkiezen kopersulfaat, omdat de bactericide werking hiervan langer zou aanhouden dan die van het chloor en omdat het tevens den, vooral in het door direct zonlicht beschenen water, zoo weelderigen groei van algen tegengaat. Daar deze middelen echter troebelingen, b.v. de door de lucht uitgevlokte ijzerverbindingen, die het water zoo ongenietbaar doen schijnen, laten bestaan, zoo kunnen zij o. i. van slechts secundair belang zijn.

Rest dus de verversching met schoon water. Hier nu spreekt de beurs een duchtig woordje mee. Het laat zich gemakkelijk begrijpen, dat, hoe vaker en hoe meer men ververscht, de resultaten des te mooier zullen zijn; doch het water (vooral leidingwater) en ook de brandstof voor de verwarming benoodigd, zijn duur. Ook, als men het bassin geheel ontledigt en opnieuw vult, komt men op hooge kosten, daar men eigenlijk, om aan eenigszins strenge eischen te voldoen, dit minstens dagelijks moet doen plaats hebben, zooals voor den oorlog in de stedelijke zweminrichtingen te Berlijn geschiedde.

In Amerika en Engeland is nu een o.i. zeer gelukkige oplossing gevonden van dit vraagstuk en wel door *gezuiverd* bassinwater te bezigen voor de verversching. Behalve de eventueele onkosten voor water, bespaart men, daar er door deze bewerking slechts weinig warmte verloren gaat, ook veel brandstof, zoodat na ongeveer 2 jaren reeds de kosten der eerste installatie zijn goedgemaakt.

Het door ons te Manchester in oogenschouw genomen systeem werkt als volgt: Uit het diepste gedeelte van het bassin wordt het water opgepompt naar de op pl.m. 11 Meter boven het wateroppervlak gelegen *aërator*, d.w.z. een open bak, waarin het water zich verzamelt, na uit eenige dunne buizen tegen een metalen dak te zijn

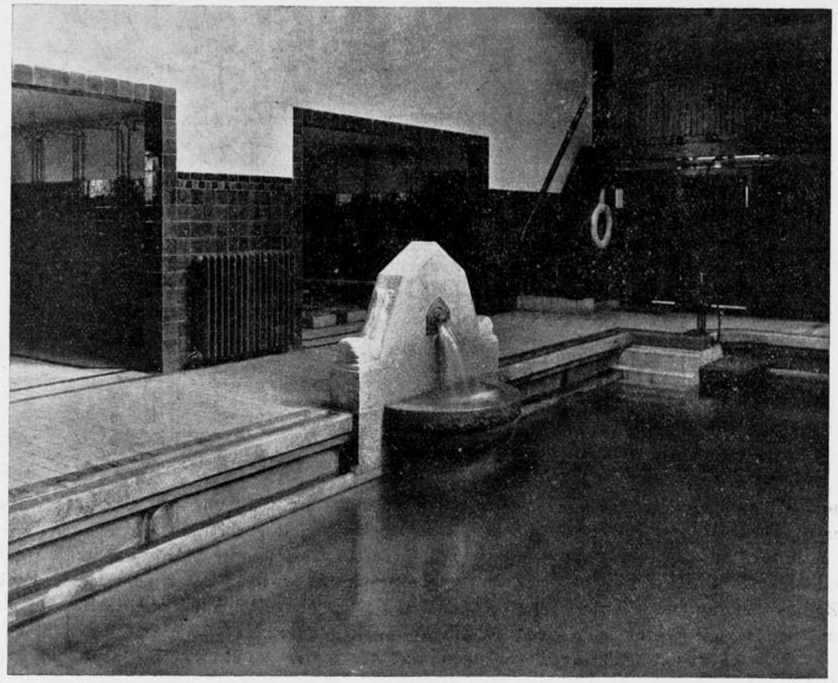

MARINE-ZWEMINRICHTING TE NIEUWEDIEP. DETAIL VAN HET BASSIN.

aangespoten. In den bodem van den aërator bevindt zich een afvoeropening, waarop een ongeveer 1 voet hooge trechter, die zoodanig is ingericht, dat het water spiraalvormig langs zijn binnenwand naar beneden in de afvoerpijp glijdt en daarbij met een gorgelend geluid nog lucht meezuigt. Vandaar passeert het, door de werking van de zwaartekracht alleen, den *filtrator*, d.i. een grooten ijzeren, gesloten tank, waarin een laag grof zand en komt ten slotte door den *reheater* heen weer in het bassin terug.

In den aërator wordt het water met lucht verzadigd, het krijgt daar de zoo geliefkoosde „bright and vivid appearance", en bovendien hebben zwaardere, zwevende bestanddeelen gelegenheid daarin te bezinken; de overigen worden tegengehouden in den filtrator, waarvan de zandlaag, indien noodig, door een stroom van water en stoom in tegengestelde richting kan worden schoongeblazen, terwijl de reheater, gevoed met afgewerkten stoom van de pomp, vergoedt wat door de vorige bewerkingen aan warmte verloren ging; zelfs in den winter bedraagt dit slechts enkele graden F. Inderdaad zijn de resultaten van dit systeem, wat het uiterlijk voorkomen aangaat, voortreffelijk, en wat den hygiënischen kant van de zaak betreft, zeer bevredigend, terwijl de kosten niet hoog zijn.

De methode, door enthousiaste voorstanders wel eens „man's imitation of nature in the purification of water" genoemd, verschilt in wezen van een andere, veel in Amerika toegepaste. Hierbij mengt men het water eerst met aluin, en perst dit dan door een zandfilter heen, waaruit het practisch steriel te voorschijn komt.

Natuurlijk moest in den beginne het wantrouwen van het publiek overwonnen worden. Een bad, dat nooit leeg werd gemaakt, moest wel vuil worden, meende men. Alle vooroordeel echter week, toen men de resultaten zag.

Ten slotte nog eenige bijzonderheden over de Marinezweminrichting te Nieuwediep.

De zweminrichting, gebouwd op de werf te Nieuwediep, werd aanbesteed in het najaar van '17 en geopend in het voorjaar van '19. Gaanderijen en kap zijn geheel in hout geconstrueerd. De perrons zijn belegd met geelgrijze tegels met zwarten rand tegen een gootafsluiting van Beiersch graniet. De fontein is eveneens in Beiersch graniet uitgevoerd door den beeldhouwer J. van Lunteren. Het bassin is bekleed met grijswitte tegels. De muren zijn tot manshoogte bekleed met blauwe tegels met rand van goudgele idem.

Daarboven grijswit pleisterwerk.

Het houtwerk is groen gebeitst.

Dezer dagen zal een aanvang worden gemaakt met den aanleg van filter- en aëratieinrichting, een Duitsch systeem, in hoofdzaak gelijk aan het Engelsche, doch vereenvoudigd en daardoor goedkooper.

H. HOEKSTRA,
Bouwk. Ingr. b/d Marine.

ALGEMEENE BESCHOUWINGEN.

De Regeering heeft in de vergadering van de Tweede Kamer van Woensdag 12 October bij monde van den Minister van Waterstaat bekend gemaakt, dat zij, gezien den toestand van 's lands financiën, voorloopig heeft afgezien van den bouw van een nieuw Kamergebouw.

Deze mededeeling is kort. Ook niet ongeestig tegenover de velen, die nieuwsgierig waren geworden, hoe de regeering zich uit de moeilijkheid van de keuze uit de zes plannen zou redden. En deze nieuwsgierigen hooren nu de regeering doodleuk verklaren: wij doen niets, wij hebben geen geld, wij stellen den bouw voorloopig uit.

Zoo is dan deze zaak weer van de baan; deze zaak, die over het algemeen geen groote belangstelling heeft gewekt. Enkele couranten hebben gepoogd de plannen meer in het centrum van de algemeene interesse van het publiek te plaatsen. Het is niet mogen lukken. Het publiek bleef onverschillig en wat de regeering (waarschijnlijk) gehoopt had te bereiken met de publicatie en de tentoonstelling der ontwerpen, n.l. een sterk uitgesproken voorkeur voor één dier projecten, is niet bereikt.

Hoe anders was dat met het stadhuis van Rotterdam in 1913. Er was daarbij een opvallend enthousiasme te constateeren. Misschien gaven de projecten er aanleiding toe, en deze voor het Tweede-Kamergebouw minder. Maar het is een feit, dat het groote publiek niet op het uitnoodigende gebaar van de regeering, om eens wat te zeggen, heeft gereageerd. En de reserve van het publiek onthield de regeering den noodigen steun, dien zij gehoopt had met de uitgeschreven meervoudige opdracht te zullen verkrijgen.

En nu is kort en goed verklaard, dat de bouw voorloopig niet doorgaat. Toch is de regeeringsverklaring in dezen niet geheel bevredigend, want het gaat maar niet aan, om zich zonder commentaar, in het stadium, waarin de voorbereiding van de verbouwing van de Tweede Kamer zich nu bevindt, zoo maar van de zaak af te maken. De leege schatkist is de boeman, die binnenkomt, nu de zaak afgewimpeld moet worden. Maar de bouw van een parlementsgebouw is van cultureel belang, dat zich door dezen boeman maar zoo niet behoeft te laten verdringen, als andere zaken, van minder cultureele beteekenis, hun millioenen en millioenen blijven verslinden.

Duur zijn, is iets relatiefs, ook te duur zijn. De regeering heeft nagelaten, aannemelijk te maken, dat in het complex van de ontzaglijke uitgaven van den staat, die niet door allen als noodzakelijk worden erkend, de som van 7 millioen voor een nieuw parlementsgebouw ongehoord is. En nu zoo maar ineens! Is de toestand van 's lands financiën sinds een paar jaar, zóó ernstig geworden, dat nu ineens niet meer gaat,

wat voor korten tijd, blijkens de uitgeschreven meervoudige opdracht, voor mogelijk werd geacht?

We kunnen toch niet aannemen, dat de heele zaak maar comediespel is geweest?

Het is verwonderlijk, dat de mededeeling van den Minister van Waterstaat door de Kamerleden zoo maar geslikt werd, zonder dat één lid naar verduidelijking vroeg.

En nu zit de Minister met zes plannen, schetsplannen op schaal 1 à 200, verkregen voor den prijs van f 60.000.— en de vraag rijst, of dit geld nu voor niets is uitgegeven. Bezuinigen kost geld, en daarom zou de regeering gevoegelijk de plannen zonder meer in de portefeuille kunnen opbergen, en legateeren aan ons nageslacht, dat zich met de fantastische potpourri gezellig zal amuseeren.

Maar als de regeering wat minder zou willen bezuinigen, zou het zich *deze* plannen ten nutte kunnen maken om het nageslacht, meer dan een amusement, de mogelijkheid tot het stichten van een monumentaal bouwwerk te verzekeren. Van verschillende zijden is namelijk, — ook naar ik vernam door enkele inzenders — de opmerking gemaakt, dat het gekozen terrein aan het Binnenhof ongeschikt is voor het stichten van een waarlijk monumentaal bouwwerk van den omvang als het gevraagde. In het „Handelsblad" werd aan dit puut door den heer J. B. een uitvoerige studie gewijd.

Wie zullen nu beter kunnen uitmaken of dit terrein geschikt is of ongeschikt dan zij, die zich geheel in de bebouwing ervan volgens het programma hebben ingeleefd.

Daarom moeten deze plannen benut worden om uit te maken of het gekozen terrein geschikt is of niet, terwijl aan deze studie vast moet zitten het bepalen van een meest geschikten terreinvorm. Maar deze studie moet niet overgelaten worden aan hen, die eenmaal de plannen tot stichting van een parlementsgebouw zullen oprakelen, maar nu. Bereidt men nu deze zaak voor, dan kan men voor het toekomstige geslacht dat den bouw wil doorzetten, een mooi terrein, geschikt voor het te stichten gebouw, zoo mogelijk reserveeren.

Stelt men de bestudeering van dit vraagstuk uit, dan kan men later de kans loopen, dat de gelegenheid om een geschikt terrein te reserveeren, juist is voorbijgegaan, zoodat men ook dan weer op noodoplossingen zal zijn aangewezen.

Gouverner c'est prévoir. Het parlementsgebouw zal er moeten komen, *nu* komt het er nog niet, maar nu kunnen we wel zorgen, dat als het komt, de gelegenheid er is om het dan zoo mooi en monumentaal mogelijk te maken.

En al zal nu geen der ontwerpers van de zes plannen, daadwerkelijk de bouwkunst kunnen dienen, door de uitvoering van zijn schepping, van hun arbeid zal wel degelijk nut zijn te trekken, om voor de toekomst de mogelijkheid van een grootsch bouwwerk te verzekeren. De plaats is voor een bouwwerk een factor van gewicht, soms van overwegend gewicht, en als de plaats van het nieuwe parlementsgebouw door haar geschiktheid en haar entourage, het bouwwerk zelf eenmaal zullen verheffen, en die plaats is gekozen naar aanleiding van een minitueuze bestudeering van de nu gemaakte plannen, dan zal ook de arbeid van de heeren de Bazel, Berlage, Cuypers, Limburg, Stuyt en het Rijksbureau, niet geheel vergeefsch en nutteloos zijn geweest.

Laat dan ook hier de zuinigheid de wijsheid niet bedriegen.

J. P. M.

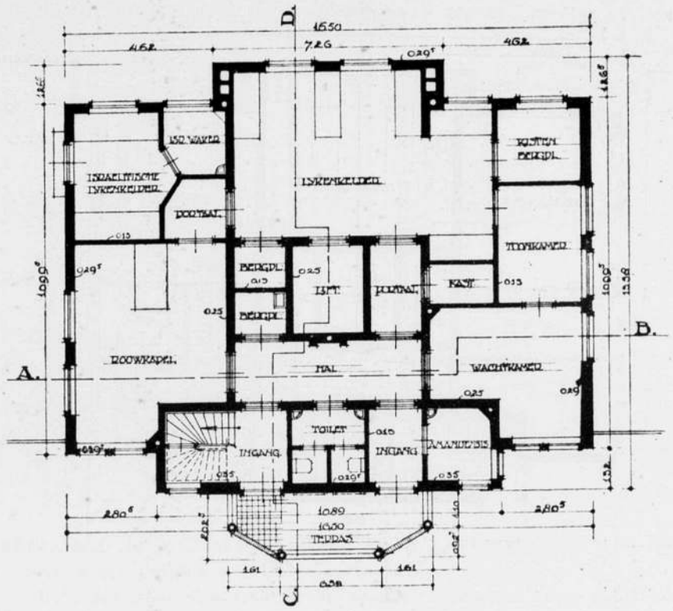
D.
A.
B.
C.
HAL
INGANG
TOILET
INGANG
WACHTKAMER
TEKENKAMER
KAST
BOEKEN
BOEKEN
BOEKEN
BOEKWINKEL
PORTAAL
PORTAAL
LEKTUUR
LEKTUUR
LEKTUUR

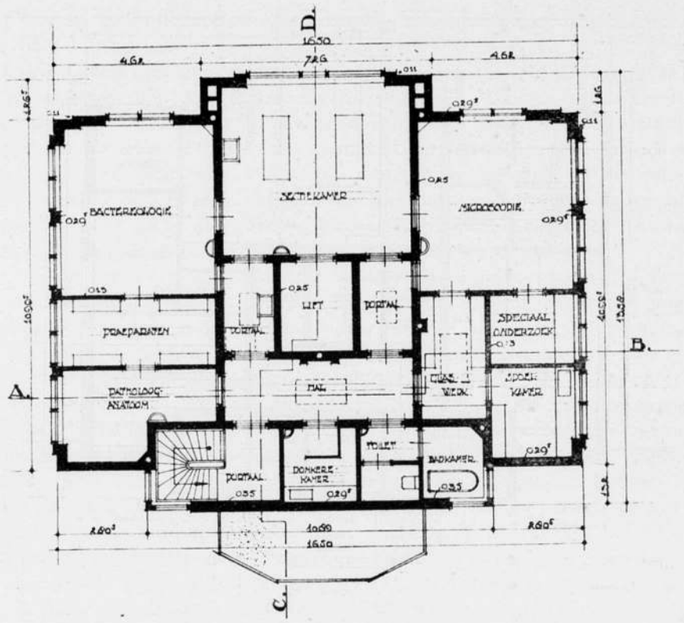

PLAAT 2. VERDIEPING.

b. Volkomen scheiding van de laboratoria c.a. van de ruimten bestemd voor het publiek.

c. Volkomen scheiding van de ruimten bestemd voor Israëlietische lijken van de rest van het gebouw.

d. Gemakkelijk contact tusschen sectie-zaal en lijkenkelder.

e. Projecteeren van portalen, die zeer goede verbinding met de buitenlucht hebben, tusschen lijkenkelder c.a., sectiekamer c.a. en de rest van het gebouw.

Op de volgende wijze is getracht deze eischen in het plan te verwezenlijken.

Vooreerst werden sectiezaal met laboratoria op de verdieping geprojecteerd, terwijl alle ruimten, behoorende tot het eigenlijke lijkenhuis op den beganen grond bleven. Hiermede werd natuurlijk een goede scheiding bereikt van deze ruimten, welke zoover werd doorgevoerd, dat beide afdeelingen een eigen ingang kregen. Het laboratorium-personeel kan zonder in het lijkenhuis te komen, direct zijne afdeeling bereiken langs de trap, bij den linker-ingang. Moet het laboratorium-personeel zich naar het lijkenhuis begeven, dan kan dit geschieden door de deur in de hal tegenover den linker-ingang. Het kan echter als buitengesloten beschouwd worden, dat het publiek in het lijkenhuis den dokter in zijn laboratorium-jas ontmoet.

Het gemakkelijke contact tusschen sectiezaal en lijkenkelder verzekert de lift. De ruimte lift-schacht, die ver-bovendaks uitsteekt, dient tevens als afzuig-inrichting van de bedorven lucht in lijkenkelder, sectiezaal en de portalen, die tusschen deze ruimten en de rest van het gebouw zijn geschakeld. De lift is zóó geprojecteerd, dat in sectiezaal en lijkenkelder de brancard gemakkelijk bediend kan worden.

De rechter-ingang van het gebouw wordt gebruikt voor het lijken-vervoer en voor het publiek. De brancard moet om van buiten af den lijkenkelder te bereiken vier deuren passeeren, doch deze liggen alle in één rechte lijn, zoodat ook hier

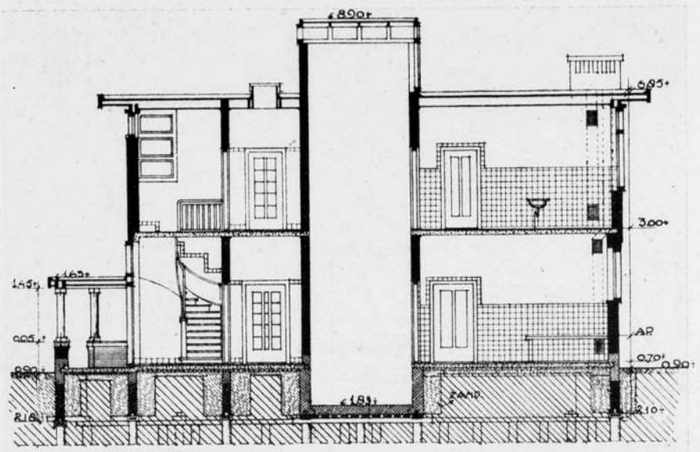

PLAAT 3. DOORSNEDE C. D.

bochten maken met de brancard vermeden is. Het portaal vóór den lijkenkelder verhindert tevens het publiek een blik daarin te werpen.

Het publiek, dat door den amanuensis wordt toegelaten, komt nooit verder dan de hal en kan zich van hier slechts begeven naar wachtkamer of rouw-kapel. Wanneer familieleden een overledene komen zien, worden zij in de wachtkamer gelaten door den amanuensis, die daarna op een speciaal daarvoor ingerichte brancard het lijk legt en de brancard in de toonkamer rijdt. Ook hier kan de brancard slechts een rechten weg afleggen. Als de brancard in de toonkamer is opgesteld, sluit de amanuensis de deur van den lijkenkelder en laat het publiek door de verbindingsdeur met de wachtkamer toe.

De Israëlietische lijkenkelder is met de daaraan verbonden ruimte voor den waker volkomen gescheiden van de rest van het gebouw; en heeft daarom ook een eigen ingang.

De hierbij gereproduceerde plattegronden, doorsnede en foto's geven nog aanleiding tot de volgende opmerkingen.

Plaat 1, (plan begane grond).

Behalve de reeds hierboven aangeduide ruimten bevinden zich op deze verdieping: kamer van den amanuensis tevens zijn werkkamer (messen slijpen enz.), toilet-gelegenheid, naast den lijkenkelder een ruime kistenbergplaats, bergplaatsen toegankelijk vanuit de hal en een der portalen voor schoonmaak-artikelen en een bergplaats toegankelijk vanuit den lijkenkelder — met goede ventilatie op de lift-schacht — en bestemd voor tijdelijke berging van het materiaal komende van de sectietafel.

Te beoordeelen valt, dat de brancard alle 5 lijkentafels gemakkelijk kan bereiken.

Plaat 2, (plan verdieping).

De sectie-kamer vormt met de laboratoria voor bacteriologie en microscopie één geheel. Alle drie deze ruimten zijn toegankelijk van uit de 2 portalen, die hen van de rest van het gebouw scheiden.

De sectie-kamer is ontworpen voor 2 sectie-tafels, doch voorloopig is slechts één tafel opgesteld.

Aan het laboratorium voor bacteriologie is verbonden een bergplaats voor praeparaten en aan het laboratorium voor microscopie, een klein laboratorium voor

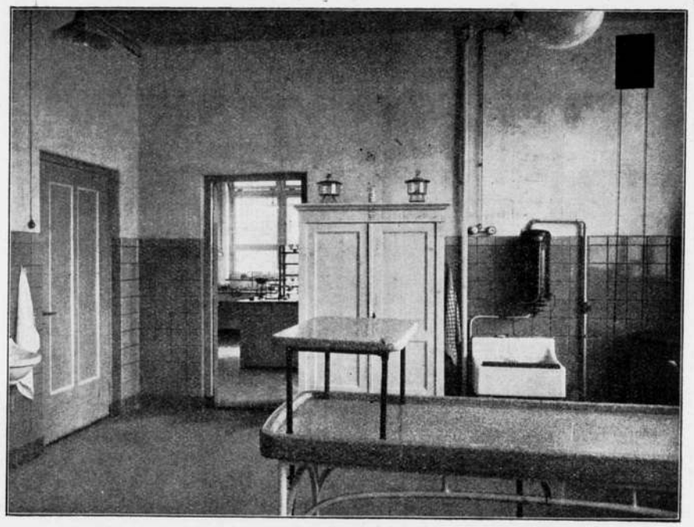

PLAAT 4. SECTIEKAMER.
OP DEN ACHTERGROND HET LABORATORIUM VOOR MICROSCOPIE.

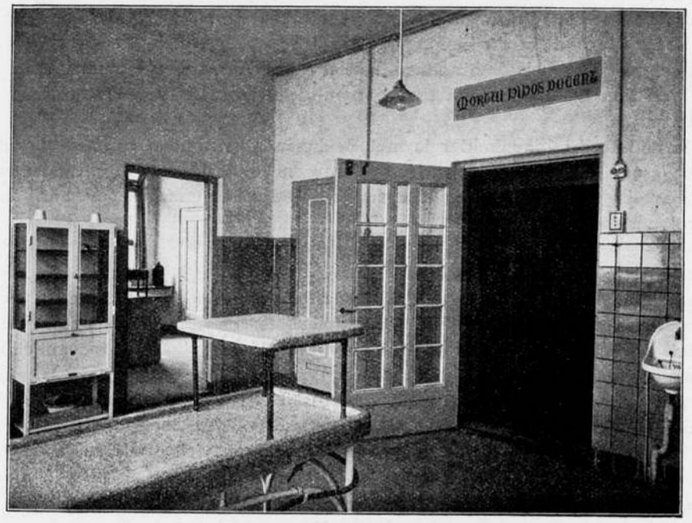

PLAAT 5. SECTIEKAMER.
OP DEN ACHTERGROND HET LABORATORIUM VOOR BACTERIOLOGIE.

speciaal onderzoek, een bergplaats voor glaswerk (met bovenlicht), en een spoelkamer.

Behalve een vertrek voor den patholoog-anatoom bevinden zich nog op deze verdieping een badkamer, een toiletgelegenheid en een donkere kamer.

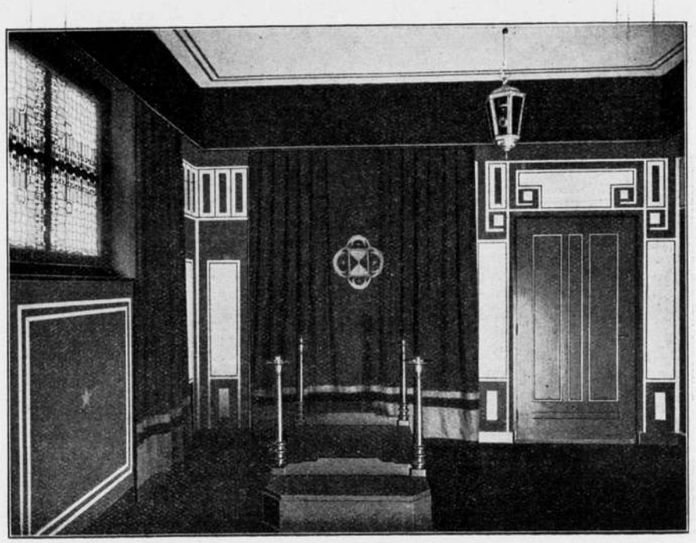

PLAAT 6. ROUWKAPEL.

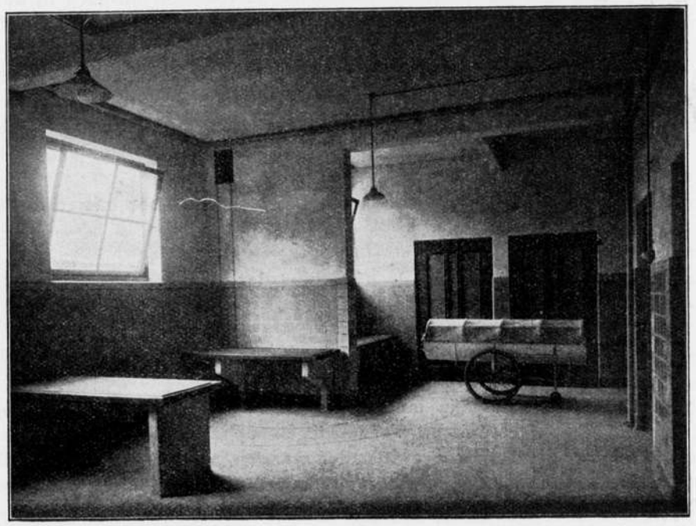

PLAAT 7. LIJKENKELDER.

Plaat 3, (doorsnede C.D.).

Op deze teekening valt duidelijk te zien, hoe de ruime liftschacht, ver bovendaks is opgetrokken, rondom aan de bovenzijde van luchtopeningen is voorzien en in verbinding staat met lijkenkelder en sectie-kamer. Verder hebben deze twee ruimten aan linker- en rechter-buitenmuren ruime ventilatie-kokers, die ook op de plattegronden

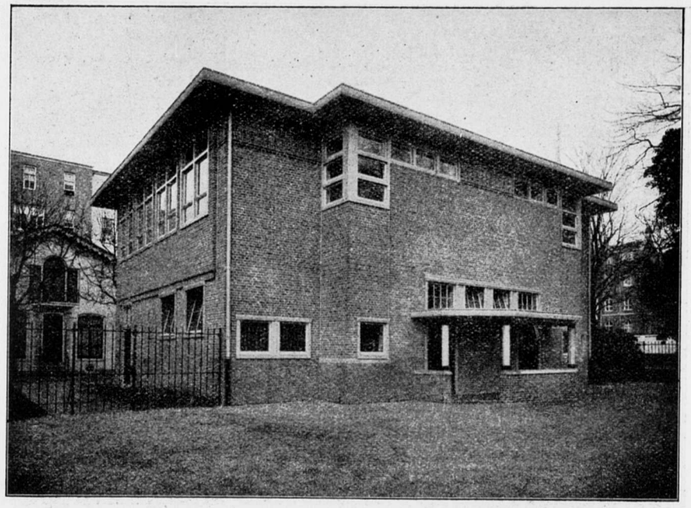

PLAAT 8.
VOORGEVEL VAN HET PATHOLOGISCH-ANATOMISCH INSTITUUT.

te zien zijn, doch waarvan in deze doorsnede de roosters, die zich in de lokalen bevinden, opvallen.

Plaat 4, (Sectie-kamer).
Door de openstaande deuren gezicht in laboratorium voor microscopie en in de lift-schacht.

Plaat 5, (Sectie-kamer).
Door de openstaande deur gezicht in het laboratorium voor bacteriologie.

Plaat 6, (Rouwkapel).
Deze foto geeft een indruk van de afwerking der rouwkapel met katafalk.

Plaat 7, (Lijkenkelder).
Zooals verder ook op een enkele uitzondering na in het geheele gebouw het geval is, heeft deze ruimte een granito-vloer.
De tegel-lambriseeringen zijn met flinke voegen gezet, waardoor het mogelijk is de wanden goed schoon te spuiten. Worden tegels op de gewone wijze gezet, dan verzamelt zich bij geregeld schoonspuiten der wanden, water achter de tegels.
De lijkenkelder heeft evenals de sectie-kamer slechts Noorder-licht. De ramen zijn met ondoorzichtbaar glas bezet.
De lijkentafels bestaan uit schotten van granito, waarop teak-houten bladen.

Plaat 8, (Voorgevel).
De voorgevel ligt aan het Zandpad, dat langs het Vondelpark loopt en langs de Zuidzijde van het Tesselschade-ziekenhuis uitkomt op de Stadhouderskade.
Het pad vóór het lijkenhuis is verbreed, zoodat hier de rijtuigen gemakkelijk kunnen keeren.
Links en rechts is de tuin om het lijkenhuis door hekken afgesloten. Het rechter-

gedeelte van den tuin is bestemd voor de zusters en is gescheiden van het zich onmiddellijk rondom het lijkenhuis bevindende terrein.
Het linkerhek geeft toegang tot de deur voor de Israëlietische-lijkenkelder en de machinisten-woning, die op de foto te zien is.
Op de foto vertoont zich rechts op den achtergrond het Tesselschade-ziekenhuis, waardoor de afstand van ziekenhuis tot lijkenhuis te beoordeelen valt.
Het instituut is in den allerduursten tijd gebouwd. Van dit oogpunt bezie men de bouw- en inrichtingskosten.
Deze hebben met inbegrip van meubileering bedragen ± f 90.000. Aan instrumentarium en apparaten is een bedrag van f 8.500 ten koste gelegd.

HFF.

ONTVANGEN BOEKWERKEN EN TIJDSCHRIFTEN.

Ontwerp voor de verbouwing en uitbreiding van het gebouw van de Tweede Kamer der Staten-Generaal (vervolg), door Arch. Ed. Cuypers, tijdschrift „Het Huis Oud en Nieuw".
In dit deel zijn de varianten aan de beurt. De variatie zit hoofdzakelijk in een ronden uitbouw, die eerst recht was en in vermeerdering van Latijnsche spreuken boven aan de gevels. De Redactie besluit: „Beschouwe men deze zaak nu eens objectief en vooral ook praktisch, alle bijbedoelingen op zij zettende. Het komt er immers slechts op aan, een gebouw te doen verrijzen, dat in de eerste plaats aan de gestelde eischen voldoet, praktisch is en last not least, een gevel bezit, die zich aanpast aan de omgeving en het karakter van een onzer eerste landsgebouwen accentueert. Of dit resultaat nu bereikt wordt door één der inzenders, door twee of door allen te zamen als bouwcommissie, dit is om het even, als het doel er slechts mede gediend wordt. Met belangstelling wordt uitgezien naar de dingen die komen zullen."
Die dingen zullen intusschen wel verschrikkelijk tegengevallen zijn. Arme Redactie!
Corns. v. d. Ven geeft in dit zelfde nummer een interessant geïllustreerd overzicht van de geschiedenis van den Hofvijver.

A. History of French Architecture from 1661 to 1774, by Sir Reginald Blomfield. 2 volumes. London G. Bell and Sons. Lim. 1921.
Dit boekwerk is door ons nader besproken in een tweetal aparte artikelen, opgenomen in de nummers 36 en 42.
Hier zij alsnog vermeld dat het boek zelf keurig is uitgevoerd en voorzien is van een groot aantal reproducties naar veelal zeer merkwaardige oude platen en teekeningen.
De prijs van het boekwerk bedraagt £ 4/4/0 net.

Journal of the Royal Institute of British Architect. N°. 20. 1921.
In dit nummer een artikel over den oorsprong der kapiteelen en basementen door F. Welman. Die oorsprong is zóó: Neem een gecanneleerden ronden houten paal. Daar komt van boven vocht in. Besmeer den bovenkant met aardpek en over een strook ook den zijkant, van boven dik, van onder dun. Hou deze aardpek bij mekaar door een wollen lap, met een touwtje rond de kolom vastgebonden. Daarop een houten schijf. Het Dorische kapiteel is klaar, met abacus, echinus, spira en hypotrachelion. Kan het eenvoudiger. Het is vernuftig.
Crane zag den oorsprong in de hoog-tillende hand van een Grieksche jonge vrouw. Dat is ook vernuftig. En ook aantrekkelijk, evenals de aardpek. Maar anders!

J. P. M.

KRIMPEN VAN NATUURLIJKE STEEN.

Bovenbedoeld verschijnsel was ik in de gelegenheid waar te nemen op een werkelijk verrassende wijze. Het treedt zelden zóó duidelijk op; het schijnt mij daarom wel de moeite waard daarvan mededeeling te doen.

Dat hout bij uitdroging krimpt en bij wateropname zwelt is een gewoon verschijnsel,— dat natuurlijke steen een dergelijke eigenschap vertoont, is minder gewoon. Weliswaar is deze werking aanwezig, maar zij treedt meestal niet te voorschijn, omdat baksteen en mortel eveneens zwellen en krimpen en deze materialen meestal gezamenlijk worden toegepast. Alleen het *verschil* in den graad van volumeverandering treedt aan den dag.

Deze vormveranderingen zijn op zich zelf zeer gering. Schumann*) geeft het volgende staatje (van gemiddelden) voor de lengtevermeerdering van staafjes natuurlijke steen en baksteen, na een verblijf van veertien dagen onder water (staafjes lang 10 c.M., profieloppervlak 5 c.M.^{2}).

Baksteen	0.013 % van de lengte.	Basalt	0.034 % van de lengte.
Zandsteen	0.065 „	Graniet	0.006 „
Kalksteen	0.012 „	Cementmortel 1—3, evenals baksteen,	

terwijl voor de inkrimping bij uitdroging nagenoeg even groote waarden werden gevonden.

Scheuren in gebouwen heb ik wel eens getracht te verklaren uit bovenbedoelde eigenschap, maar waarschijnlijk speelt het chemische proces der mortelversteening in het droge daarbij een grootere rol. Eindelijk heeft zich echter een geval voorgedaan, waarbij zonder twijfel de krimp van natuurlijke steen tengevolge van uitdroging zuiver aan den dag treedt.

Het betreft een hooge raamopening, aangegeven in de schets. De omlijsting en de beide tusschenstijlen zijn van gestapelde blokken tufsteen waartusschen cementvoegen. De omlijsting is achtermetseld, de tusschenstijlen niet.

Na eenige maanden aan zon en wind te zijn blootgesteld vertoonen de tusschenstijlen 2 krimpnaden, wijd ongeveer 2 m.M., bij A en B. De linksche stijl staat zoodoende los van den bovendorpel der omlijsting; bij den rechtschen stijl hangt het bovenste blok door middel van de cementvoeg aan den bovendorpel, — het onderdeel is los.

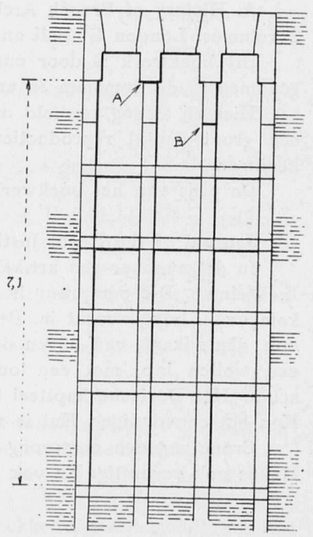

Bij de stijlen der omlijsting zijn geen krimpnaden zichtbaar, — daar hangen de blokken aan het metselwerk; de krimp treedt bloksgewijze op.

Herleid tot percenten komt men tot ongeveer 0.03 % van de lengte, vermeerderd met de 0.013 % van het metselwerk, totaal 0,04 % bij een totale hoogte van 7.1 M. Hieruit zou blijken, dat de tufsteen de eigenschap van krimpen niet eens in hooge mate bezit, — men vergelijke zandsteen. Wel onderscheidt de bedoelde tufsteen zich van de overige soorten natuurlijke steen door de opname van een grootere hoeveelheid water, waarvan het verlies de oorzaak is der krimping.

Nog op andere wijze kan de eigenschap tot uiting komen en dan op minder onschuldige wijze; men denke b.v. aan raamonderdorpels aan den zonkant van gebouwen.

Utrecht, October 1921.

W. J. M. VAN DE WIJNPERSSE.

Nadruk verboden.

*) Büsing u. Schumann, Der Portland-Zement, 4e Druk, blz. 32.

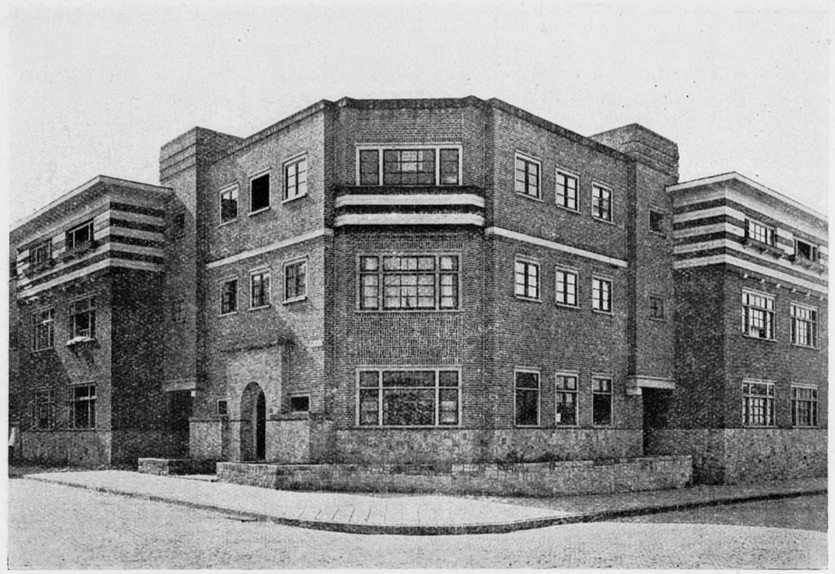

MIDDENSTANDSWONINGBOUW TE HEERLEN. ARCH. PAUW EN VAN HARDEVELD.

MIDDENSTANDSWONINGBOUW AAN HET TEMSPLEIN TE HEERLEN.

Deze huizen zijn in 1920 gebouwd aan het Temsplein te Heerlen door een Bouw-Maatschappij. Zij zijn bestemd voor den beteren middenstand. De grootte der woningen en hun indeeling blijkt uit de afgebeelde teekening van den beganegrond, waaruit tevens de vorm van het te bebouwen terrein is op te maken.

Bij het ontwerpen gaf deze terreinbouw een groote moeilijkheid. Deze bebouwing betrof het ombouwen van $^1/_4$ gedeelte van een plein, zooals deze helaas in de moderne bebouwingsplannen zeer veel worden gevonden, nl. een rechthoek of een vierkant waarop in de assen, welke de rechte-hoekszijden middendoor deelen, straten uitmonden. De verkaveling van de dan overblijvende grondstukken geeft, wanneer men er op gesteld is, een gesloten pleinwand te verkrijgen, aanleiding tot bijna onoverkomelijke moeilijkheden bij de plan-indeeling. Of wij geslaagd zijn de moeilijkheid van de ons gestelde opgave te overwinnen, zullen wij aan het oordeel van anderen overlaten.

Bij de keuze der materialen hebben wij de grootst mogelijke vrijheid genoten en met de materialen, welke daar ter plaatse gevonden worden, is getracht een harmonische kleurenwerking te verkrijgen.

Op een hoog plint van Limburgsche mergelsteen zijn de gevels opgetrokken van gedeeltelijk donker rood en gedeeltelijk geelachtige Limburgsche ringovensteen. Verder is de kleurwerking door het aanbrengen van een houten beschieting aan de boveneinden der hoekgebouwen verhoogd.

PAUW EN VAN HARDEVELD, Architecten.

Rebound bij het Bouwkundig Weekblad van 5 Nov. 1921 No. 45

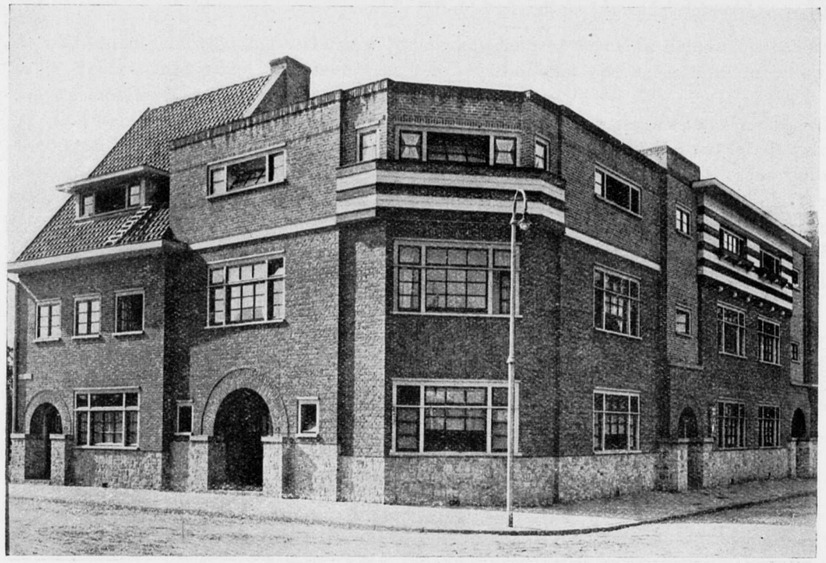

MIDDENSTANDSWONINGBOUW TE HEERLEN, ARCH. PAUW EN VAN HARDEVELD.

WANDSCHILDERING-TENTOONSTELLING IN DEN „HAAGSCHEN KUNSTKRING."

15 October jl. hadden wij het voorrecht de opening bij te wonen van eene tentoonstelling van werken van jongeren, wandschilderingen, ontstaan in samenwerking van deze schilders met architecten. Geen „echte" schilders dus, maar décorateurs? Zeer zeker *echte* schilders, ja *de echte* schilders, niet alleen in het oog van den architect, doch o. i. ook wel degelijk voor allen, die modern voelen, die voelen, waar het met de schilderkunst heen moet, waar de schilderkunst een nieuw arbeidsveld kan vinden. De eere-voorzitter van den Haagschen Kunstkring, de Heer Snijders van Wissekerke, die de tentoonstelling opende, heeft dit terecht ingezien en in zijn rede gesproken over kunstwerken, ontstaan door het samengaan van literatuur en muziek, en over kunstwerken, ontstaan door het samengaan van bouwkunst en schilderkunst. — Onze moderne interieurs vragen niet meer naar schilderijen in bombastisch vergulde lijsten zonder eenig verband met het muurvlak, waarvan zij deel uitmaken; zij vragen een elkâar begrijpen en aanvullen van schilder en bouwmeester.

Hebben niet de meeste futuristen en heeft niet iemand als Toorop dit reeds lang gevoeld en zijn zij niet onbewust vlakversierders geweest?

Zoo ook JOHANNES LINSE, als inzender No. 1, Architectuur D. ROOSENBURG B. I. Hij geeft wandschilderingen, gedacht in de hal van een crematorium, voorstellend: Levenskracht, Levensvreugde, Levensleed. „De uitvoering is direct op den muur, waarbij getracht zal worden de materie, waarop geschilderd wordt, zooveel mogelijk voor het oog te behouden; het materiaal is caseïncverf." Het detail op ware grootte (geschilderd met caseïneverf op gewapend magnesiet), geeft een gedeelte van: Levensleed. In de motieven van gebogen lijnen, die zeer decoratief en ook wel sprekend zijn, komen de figuren toch vrij voldoende tot hun recht. De houding van de beide figuren „Leed" en „Vreugde" is te veel gelijk van aard, geeft niet voldoende contrast. De gedachte in „leed" is o. i. helder, terwijl „kracht" doet denken aan een hansworst. Het geheel doet goed tegen het lichtbruine marmer, waardoor het détail omlijst wordt.

No. 2. H. MEIJER, Architectuur M. DE KLERK. Wel interessant, goed oostersch, niet meer dan het noodige. Scherpe typen, als de bespotters van Job, Job zelf en sommigen onder het volk der stammen.

Voor het *doel*, troost te verwekken aan door het lot geslagenen, (in een „Tehuis voor doortrekkenden") niet eenvoudig, niet dadelijk sprekend genoeg.

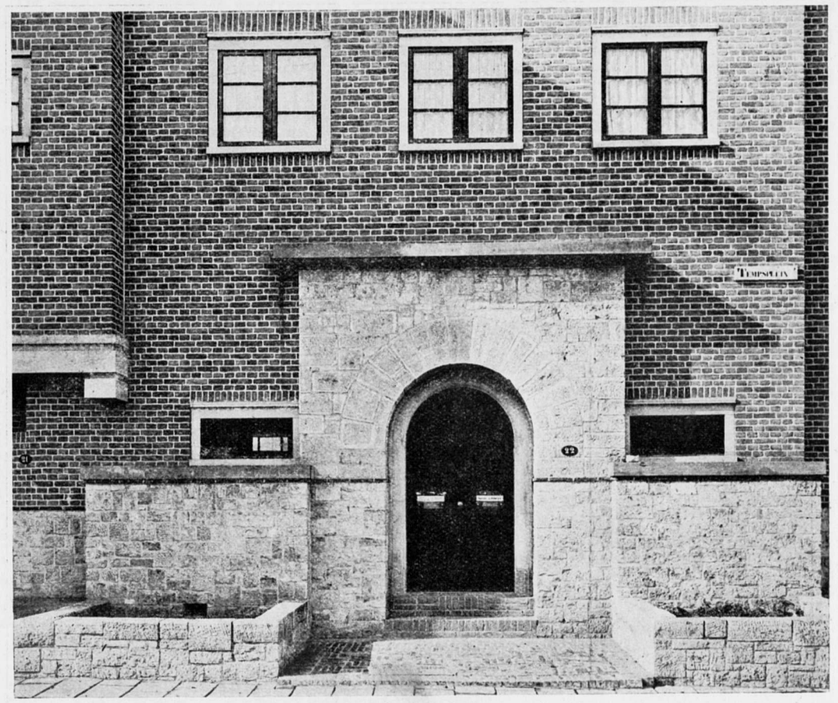

MIDDENSTANDSWONINGBOUW TE HEERLEN, ARCH. PAUW EN VAN HARDEVELD.

No. 3. G. WESTERMAN, Architectuur M. DE KLERK. (Schouwburgvestibule).

De catalogus zegt hier aangaande de *uitvoering:* „Bij gebrek aan beter materiaal op linnen bedoeld, daar muren in dit vochtig klimaat alle direct op den muur aangebrachte verf vernietigen." Deze beschuldiging tegen onze muren wordt blijkbaar niet door de andere inzenders onderschreven, en raakt een cardinaal punt van de techniek. O. i. zijn door doelmatige materiaalkeuze en zorgvuldige uitvoering *wel* droge muren te verkrijgen, die zich leenen voor directe beschildering. Welke verfsoorten hiervoor geschikt zijn, zal de ondervinding moeten leeren.

Veel zegt het ontwerp ons niet, — althans niet het kleine geheel. Het zijn veel gebruikte figuren: de eeuwige duistere sluipmoordenaar, de pralende ridder (geen „held"). Wel goed zijn de zich omhelzenden, de ijdelheid, — in het détail. Vondel heeft o. i. schooner dingen gezegd dan de onderspreuk; immers waar worden stijl en toon hooger opgevoerd — en ook gewaardeerd — dan juist in het treurspel?

Van de architectuur en van de overeenstemming tusschen deze en de schildering is weinig te zien.

No. 4. J. H. E. SCHILLING, Architectuur N. P. DE KOO. (crematorium-zaal).

„Uitvoering: Direct op den muur met waterverf. Materiaal: Het materiaal is met waterverf geschilderd op een gewapende magnesietplaat."

Zeer goed decoratief, in mooie kleuren. De conceptie der figuren is menigmaal stijf, gelijk de Moeder van het Leven; de Dood is goed. Het phoenixmotief in 4 der wanden is zeer goed. De Ontheffing uit de Smart (detail) is o. i. niet geheel gelukt: het is er alleen nog maar een begin van; geen overwinning!

Alles, behalve de kleuren, wel zeer somber.

No. 5. H. J. BUENO DE MESQUITA, Architectuur PAUW EN VAN HARDEVELD. (Fries boven tooneel).

Ietwat conventioneel. In dit fries (in een kleinen schouwburg), naar model uit de oudheid, staan de modern-gekleede figuren (heer met côttelette-bakkebaardjes, een ander met boordje en das) niet goed. De vrouwefiguur, die de maskers houdt (detail), is koud. Het geheel geeft niet veel nieuws.

No. 6. H. VAN DER STOK, Architectuur R. C. MAUVE. (Voorhal Theosofische Loge).

Uitvoering bedoeld direct op den muur; materiaal: een temperaverf, bestand tegen de inwerking der kalkzouten van den muur. Het detail is met deze verf op kalk geschilderd.

Is hierin, vragen we ons af — ook zonder voldoend theosofisch begrip te hebben —, zoo in de

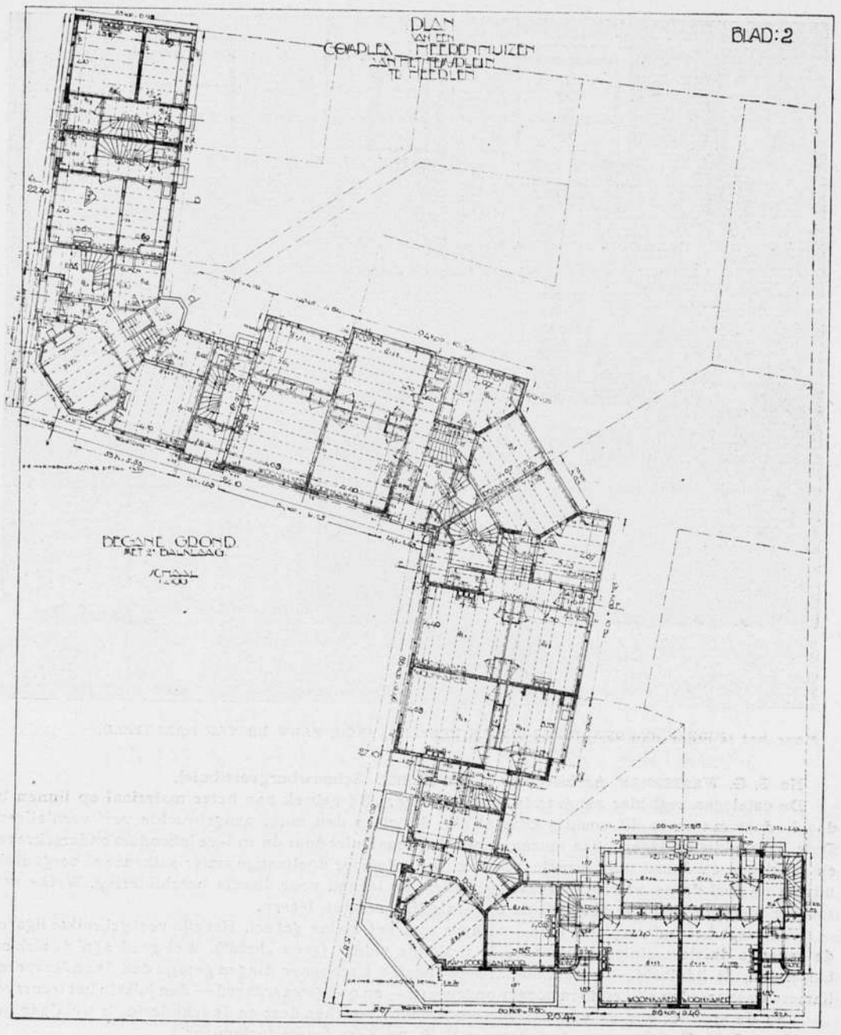

MIDDENSTANDSWONINGBOUW TE HEERLEN. ARCH. PAUW EN VAN HARDEVELD.

architectuur als in de schildering, wel voldoende wijding en rust? Er is o.i. een tevéél in alles; alleen het rechte in de lijnen geeft nog wat corrigeerende stilte.

De plannen zijn zeer systematisch opgemaakt: uit het eerste plan met architectuur naar het 2de van de schildering in ontwerp, en ten derde het detail. Telkens consequent, telkens beter.

No. 7. JAN GRÉGOIRE, Architectuur G. ARENDZEN. (Hal Kraamverpleging). Voor het materiaal wordt bedoeld een harsverfsoort, in karakter overeenkomend met olieverf, maar die op beton niet verzeept.

De schildering is hier maar een *klein* onderdeel van de architectuur, — met welke constateering niet iets afkeurends bedoeld wordt.

Ook als decoratie is dit op den goeden weg. Boven *dezen* ingang doet het geheel goed.

Het medelijden is klaar gegeven, maar minder — tenzij men het „Stabat Mater" *goed* kent, — dat het de Moeder is die lijdt.

No. 8. P. A. H HOFMAN, Architectuur VAN DIJK (Crematorium Velsen). Uitvoering bedoeld direct op den muur, in transparante caseïneverf.

De geheele gedachte is aangrijpend weergegeven. Het detail is bijzonder goed, vooral de treurende figuren.

In het kleine ontwerp zijn de driehoeken (Opstanding, en ter weerszijden de Treurenden) zinrijk, decoratief en goed gevuld. Overigens is uit het ontwerp nog weinig te voorzien hoe de uitwerking worden zal.

Een belangstelling-wekkend geheel, — evenwel nog zonder zichtbaar verband met architectuur, waarvan geen gegevens aanwezig zijn.

No. 9. A. H. GOUWE, Architectuur WOUTER HAMDORF, (Aula). Uitvoering in olieverf op linnen.

De architectuur is hier veel geringer — althans in wat hier te zien is — dan de schildering, die *sterk levend* en toch decoratief is. Zeer goede kleuren. De versiering onder den Wijsheids-kop is o.i. minder gelukkig.

Is deze aula geteekend nadat de schildering bestond?

No. 10. G. HOGERWAARD, Architectuur J. PRENT (Parlementszaal). Uitvoering direct op den muur, in caseïneverf.

PRENT is, behalve ontwerper van de Parlementszaal (Prijsvraag Tweede-Kamer-Gebouw: Rijksbouwmeester-Ontwerp) ook de *gelukkige vinder voor de architecturale omgeving*, die de inzendingen *op deze tentoonstelling* zoo goed tot hun recht doet komen.

Wat zijn eigen inzending betreft, is hij o.i. in deze echter juist niet geslaagd. Het detail op ware grootte is nl. slechts omlijst door nagebootste blokken natuursteen en de halfcirkelboog is nergens meer te herkennen.

De driehoek van den schilder in den halven cirkel van den architect! Ja, de vulling van een driehoek geeft gemeenlijk wel beter compositie-kans en de compositie is hier dan ook goed gelukt, — maar in den halven cirkel past de driehoek o.i. niet. Wel zijn de overblijvende segmenten minder sprekend, maar dan ook weinig aantrekkelijk, gevuld. Er is hier dus, dunkt ons, niet voldoende verband geweest tusschen beide kunstenaars. Overigens komt, in het kleine ontwerp, het geheel boven déze betimmering goed uit.

De moederfiguren in Salomo's uitspraak zijn wel fraai, maar niet in angst over de beslissing. Salomo's mantel is goed; zijn kop in 't ontwerp $^1/_{20}$ beter dan in 't detail. Ook de kleuren zijn in dit laatste minder mooi dan in 't ontwerp. De dienaar met het zwaard vraagt te veel aandacht (is veel te groot van figuur).

No. 11. R. KENNEDY, Architectuur: RAADHUIS DORDRECHT.

Een schilderij, — en een goed!

Met figuren volgens de natuur, en zeer goed uitgedrukt, uitstekend geteekend. Een levendig en toch rustig tafereel, met aardige typen en mooi vergezicht.

Maar het is méér dan wandversiering alleen.

In een historisch gebouw zal het wel goed doen.

Rijk en Gemeente hebben door het verleenen van subsidie getoond het groote belang van deze poging te begrijpen, en daardoor de uitvoering van het ideale plan mogelijk gemaakt.

Door de heeren Prof. A. J. DerKinderen, Jan Toorop, W. van Konijnenburg, Dr. H. P. Berlage en Dr. J. Mendes da Costa zijn de ingezonden ontwerpen beoordeeld geworden, en werd vastgesteld welke tot de tentoonstelling zouden worden toegelaten.

Hoezeer nog niet volmaakt, de samenwerking tusschen schilder en bouwmeester *is* er. Zij groeie en verinnige zich!

M. TH. E.

INGEZONDEN.

Aangezocht door de Volksuniversiteit te Amersfoort, een cursus te geven over Modern Kunstinzicht, heb ik getracht mijn denkbeelden nader te verduidelijken, door lantaarnplaatjes in gereedheid te brengen, en deze op de bewuste avonden te vertoonen. Dat... in-gereedheid-brengen, kost ontzettend veel tijd. Vooral omdat het aanmaken van moderne reproducties, met zich meebrengt... het fotografeeren van *die* afbeeldingen, welke er al zoekende te verkrijgen zijn. Zoowel uit tijdschriften, als op welke wijze dan ook.

Daarover eens sprekende met een der zeer-vaak-genoemde architecten uit Amsterdam, kreeg ik 't verwijt te hooren, dat, als ik zou trachten eenigen steun te vinden bij de Lichtbeeldenvereeniging, Spui 26 Amsterdam, ik wel bemerken zou, dat er op 't gebied der *moderne* Beeldkunst, al allerbedroevendst weinig zou zijn te ontdekken, en dat daar alleen maar veel... antiek.. bekende stijlen, en ouderwetschheid te vinden zou zijn. Toch waagde ik 't er op. En toen ik van het tegenovergestelde werd over-

tuigd, heb ik ... van het boven gememoreerde verwijt mededeeling gedaan. Daarop kwam het volgende antwoord, dat ik bijna woordelijk zal trachten terug te geven:

1. Sinds 2 jaar zijn wij bezig (de Lichtbeeldenvereeniging) te trachten een overeenkomst te maken met den Bond v. Nederl. Architecten, waarbij hun negatieven, bij ons in dépôt zouden komen en wij voor lantaarnplaatjes de verspreiding ervan zouden zorgdragen. Dit schiet echter niet op grond dat enkele leden v. d. B. N. A. *bang zijn*, dat menschen die lantaarnplaatjes aanvragen zouden, om ... om er om te lachen!

2. Twee jaar geleden hebben wij met de firma Brusse een overeenkomst gemaakt waarbij wij tegen betaling gebruik zouden maken van hun foto's die gediend hebben voor de Jaarboeken van Ambachts- en Nijverheidskunst. De V. A. N. K. heeft echter allerlei bezwaren gemaakt. Inderdaad komt 't daarop neer, dat de één jaloersch is van den ander, als er van A, méér plaatjes in de collectie worden opgenomen, dan van B. !!!

3. Bij de Vereeniging van Auteursrechten van Beeldende Kunst hebben wij aangevraagd, om een honderdtal schilderijen op te nemen voor lichtbeelden van de Haagsche School. Bovengenoemde Vereeniging heeft geantwoord dat wij daarvoor (alleen voor het recht van opname!!!) *tien gulden* per stuk moeten betalen. Daarvoor heeft de Lichtbeeldenvereeniging natuurlijk geen 1000 gulden vrij. Zoodoende zullen er nu hoogstens een 10 à 12 kunnen worden opgenomen.

Ten slotte kan ik niet anders dan ernstig klagen over de wijze van „medewerking" die wij van de Modernen ontvangen, en ik zeg niet van enkelen, zooals Berlage of Gratama of Havelaar, die geregeld met hun dingen bij ons komen en ons daar ook alle vrije gebruik van laten. Maar als geheel is 't tamelijk bedroevend.

Armbloedige angst voor critiek, ijdelheid en jaloezie vieren hoogtij. De Moderne tijd heeft 't heel druk over *„geest"*, maar men vergeet wel eens, dat de „geest" zich ergens in uiten moet.!! En dan toch wel in de eerste plaats in *„karakter"*.!

Na deze openbaring valt er niets meer te stamelen.

En ik dacht aan een zeer oud versje, dat begint met: Mijn vriend, die mij mijn feilen toont, gestreng bestraft en nooit verschoont, heeft in mijn hart een groot vermogen."

Moge dit praatje meewerken, tot een gansch andere openbaring van de zijde der Lichtbeeldenvereeniging, n. m. van eene, die het aangedragen werk niet af kan, vanwege de hartelijke belangstelling en medewerking.

Ten bate van de Moderne *Gemeenschap*.

WILLEM C. BROUWER,
Vredelust,
Leiderdorp

Zooals de leden weten is er een overeenkomst van den B. N. A. met de Lichtbeeldenvereeniging sinds het voorjaar. Dat de B. N. A. dus nog bezig is met de Lichtbeeldenvereeniging een overeenkomst te treffen, zal dus wel op een misverstand berusten. Ook herinner ik me dat er bij het treffen der overeenkomst gesproken is over de vrees van enkelen, dat met de door hen verschafte plaatjes door onbevoegden verkeerde voorlichting over de bouwkunst zou worden gegeven. Toen van de zijde der Lichtbeeldenvereeniging die vrees ongegrond was verklaard, is daar verder niet meer over gesproken. Wel echter, geloof ik, dat de leden niet druk hun negatieven zenden aan de Lichtbeeldenvereeniging, één der middelen voor de Lichtbeeldenvereeniging om de collectie lantaarnplaatjes over Bouwkunst aan te vullen.

Gaarne neem ik dan ook de klacht van den heer Brouwer te baat om de leden aan de bepalingen en de voorwaarden van het lidmaatschap van den B. N. A. van de Lichtbeeldenvereeniging te herinneren en een zoo loyaal mogelijke medewerking in het belang van de zaak aan te bevelen.

De regeling is opgenomen in Mededeeling No. 12, waarnaar ik den leden hier verwijs.

J. P. M.

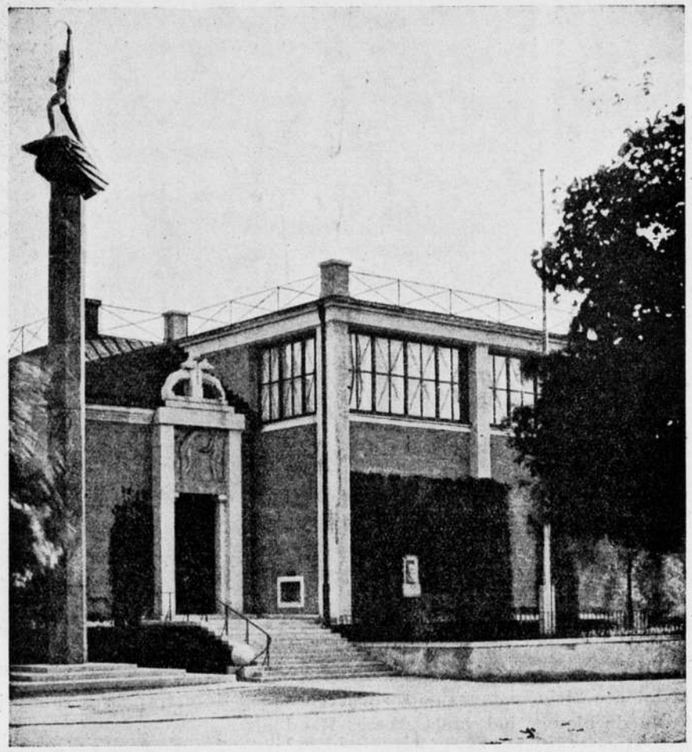

HOOFDINGANG MET DE ZUIL. ARCHITECT: CARL BERGSTEN.

LILJEVALCHS KUNSTHAL TE STOCKHOLM.

De Zweden noemen dit „Konsthall" en het is niet wel mogelijk dit te vertalen: het is geen museum, er worden alleen tentoonstellingen gehouden; toch verstaan wij onder een tentoonstellingsgebouw iets anders. Wij denken dan meestal aan tijdelijke gebouwen voor bepaalde doeleinden of aan gemetamorphoseerde tramremises, waar men in de holle ruimte een zwakke echo hoort van de stem van Indra's dochter uit Strindbergs Droomspel, die zegt: Het is jammer van de menschen.

Een neef en naamgenoot van dezen Strindberg is directeur van de kunsthal, die Carl Bergsten gebouwd heeft in den Djurgarden. Men moet dit heuvelachtige park kennen met het beroemde Hasselbacken en andere vroolijke oorden, met daarachter het openlucht museum Skansen om te begrijpen in welk een omgeving het gebouw gezet is waar de jongste kunst ontvangen wordt. Het is een omgeving waar men in blijdschap het leven en de goddelijke natuur genieten kan. En dat verstaan de Zweden wonderwel, zoo zonder pretentie en zwaarwichtigheid.

Met buitengewoon begrip heeft Bergsten zijn gebouw aangepast aan die omgeving. Wanneer men de simpele afbeeldingen beschouwt, zou men geneigd zijn te zeggen: Is dit nu alles? Ja, dat zijn nu de zoo eenvoudige ruimten waar de pasgeborenen binnengedragen en vertoond worden. Maar een foto geeft dikwijls maar heel weinig voor iemand, die het origineel niet kent. Zoo is ook het sterke karakter van de ruimte voor beeldhouwkunst slechts bij benadering uit de foto af te leiden. Men moet hierbij bedenken dat de hooge vensters rondom doorloopen, behalve boven de trap, waar de

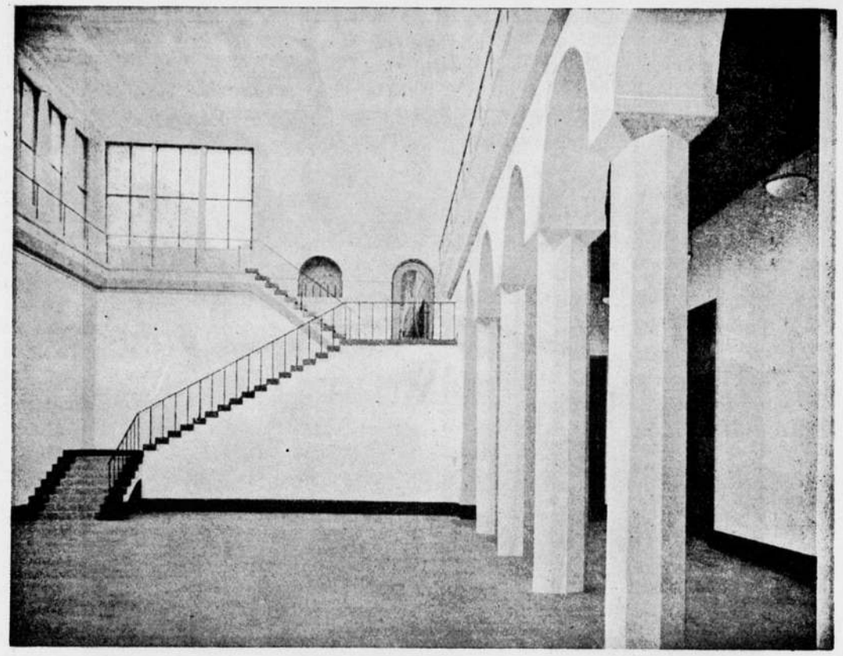

ZAAL VOOR BEELDHOUWKUNST. ARCHITECT: CARL BERGSTEN.

toegang is tot een klein restaurant. De wijze, waarop deze trap in de ruimte is gelegd herinnert aan de blauwe hal van Östbergs Raadhuis.

Het belichtingsvraagstuk der tentoonstellingszalen voor schilderijen is met groote zorg bestudeerd, waarbij vooral Lichtwarks museum in Hamburg tot voorbeeld is genomen. Het zou hier te ver voeren en vooral te veel cliché's vragen om hierop nader in te gaan; men vindt plan en doorsneden in het tijdschrift Arkitektur van 1919 Nos. 9—11. Bijzondere voorziening voor de glasdaken is noodig geweest door den sterken sneeuwval.

Een bijzonder element in de compositie, geheel vrijstaand en geestelijk toch zoo innig verbonden, is de bij den ingang geplaatste zuil met den adelaar en den boogschutter van Carl Milles· Het is merkwaardig, dat de noordelijke volken een zoo sterk gevoel hebben voor dit element, de vrijstaande zuil met de bekroning. En de bekroning niet als standbeeld, zooals die te Rome of op de Place Vendome te Parijs, maar als symbool. Zooals te Venetië. En dan ook zooals te Venetië opgevat als element van de ruimtebehandeling, waardoor daar de Piazetta aan de zijde van den Molo door die twee zuilen haar onzichtbaren wand verkrijgt. Of zooals te Kopenhagen, waar de zuil met de oude Deensche symbolische figuren bekroond, de voortzetting vormt van den Raadhuisgevel en daardoor de pleinwand in gedeelten gesloten wordt. Zoo zou de hier afgebeelde zuil beschouwd kunnen worden als de hoek van een ruimte vóor den hoofdingang. Deze laatste vertoont het eenige beeldhouwwerk, behalve het portret van den stichter in den voorgevel, dat aan dit eenvoudige gebouw te vinden is. Het relief boven den ingang behoort niet tot het sterkste werk van Milles; zeer zeker zijn de geestige figuren van de Enskildabank belangrijker. In plaats van dit relief geven wij hierbij de bronzen nymphenfignur, die oprijst uit den vijver van zijn wonderbaarlijken tuin op het Lidingeiland bij Stockholm.

Bergsten staat lijnrecht tegenover den hartstochtvollen romanticus Östberg; zij zijn als de beide polen der moderne architectuur in het zoo sterk levende Zweden. D. F. S.

BRONZEN FIGUUR.
CARL MILLES.
BEELDHOUWER.

DE AANSTAANDE LEDENVERGADERING TE UTRECHT.

Er zijn slechts weinig leden van den B. N. A. die kunnen meegetuigen, dat er op de laatste ledenvergaderingen slechts weinig leden waren. Maar deze zwakke getuigenis is daarom des te krachtiger.

De vergaderingen van den B.N.A. worden over 't algemeen slecht bezocht. Niet alleen numeriek is de belangstelling der leden voor de beraadslaging over de aan de orde zijnde punten gering, maar ook in de verhouding tot de belangrijkheid dier punten is de belangstelling vaak zeer miniem. En de afnemende belangstelling der leden voor de toenemende belangrijkheid der agendapunten is zoo geleidelijk en evenredig, dat het bestaan van een funeste psychologische wet aannemelijk wordt.

De afnemende belangstelling der leden uit zich vooral in het weinig synthetisch beoordeelen der onderhanden zijnde vraagstukken, en de behandeling van hun verantwoordelijkheid weerhoudt enkele architecten zelfs niet op de vergadering losse invallen in het debat te brengen, en daarmede op onverantwoordelijke wijze de logische lijn van het debat te buigen, op gevaar af van breken.

Zulk een wijze van deelnemen aan het debat moge van een artistieke gezindheid getuigen, — voor architecten niet onvergeeflijk — zij brengt echter het betoog te ver van een „more geometrico demonstratae" af, dan dat er voor den waarlijk belangstellende in de materie waardeering voor te vinden zou zijn.

De ware belangstelling toont zich in een goede doorwerking van de vraagstukken en in het pogen ze synthetisch te begrijpen. Al te veel wordt de kop, de staart of een moot van een onderwerp aangegrepen als nuttig wapen voor oppositie, dat in handen van den aanvoerder, vaak scherp genoeg is om phalanx te vormen van hen, die zich achter die scherpte veilig en krachtig voelen.

Ik meen tegen een dergelijke strijdwijze in den B. N. A. te moeten waarschuwen. Het leidt tot een vaneenscheuring en verbrokkeling, wat als eenheid, als geheel is bedoeld en opgezet. En temeer meen ik hier te moeten waarschuwen nu op de a. s. ledenvergadering een onderwerp aan de orde komt dat als het ware geknipt is om het van een te scheuren en te verminken. Want het ontwerp-collectieve-arbeidsovereenkomst is opgebouwd uit deelen, elk voor zich zoo aanlokkelijk om het begeerige te grijpen en het met wellust te verminken, dat gebrek aan synthetisch voelen voor het bereiken van een behoorlijk resultaat hier hopeloos wordt.

En dat hier reeds vóór de behandeling zulk een gebrek valt te vreezen bewijst de opmerking van een der kringen, die schrijft de klasse-indeeling misschien niet juist te vinden, maar „als niet-belanghebbende" er toch maar vanaf ziet andere voorstellen te doen. Consequent worden dan ook alleen voorstellen gedaan, over punten waar de kring „belang bij heeft".

Bij zulk een behandeling van dit ontwerp-contract zal het resultaat wel zijn, als van die symphonie bij wier uitvoering de violist „als niet belanghebbende" bij de partituur van den hoornist, rustig doorfiedelt bij diens obligaat-partij, terwijl de paukenist dolzinnig als een motor doortimmert van 't begin tot het eind „als hebbende uitsluitend belang" bij zijn pauken.

Ik geloof, dat het ontwerp-collectief-contract uit een hooger gezichtspunt moet worden bekeken. Raakten de algemeene regelen voor de rechtspositie hoofdzakelijk den architect zelf, nu gaat het om de belangen van twee groepen en de architecten hebben hier het dualistisch karakter der overeenkomst bij ieder detail in het oog te houden. Doen zij dat dan kan een goed stuk werk tot stand komen en tusschen de beide groepen die scheiding worden vermeden, die Kipling de menschen deed vergelijken met eilanden, van elkaar door zeeën van misverstand gescheiden.

In het uitnemend belang van deze zaak voor zoovelen, wordt nog eens de ernstige aandacht voor de beteekenis van dit rapport en zijn afzonderlijke artikelen gevraagd, opdat de weinige belangstelling, die de behandeling van dit belangrijke onderwerp zal ten deel vallen als die rampzalige wet bovengenoemd zich weer doet gelden, steune op grondig inzicht en gedragen worde door een warm sociaal voelen, door een willen begrijpen van de teekenen des tijds.

J. P. M.

ONTVANGEN BOEKWERKEN EN TIJDSCHRIFTEN.

Polytechnische bibliotheek No. 32. Gewapend beton in de praktijk door Pl. van den Berg. 190 bladz., 57 fig., prijs f 3.25. Uitgever N.V. Uitgevers Mij. voorheen VAN MANTGEM & DE DOES.

„Wij hebben met onze berekeningen niet ten doel, het maken van gewapend beton door minder bevoegden te bevorderen, maar allen, onder wier toezicht gewapendbetonconstructies uitgevoerd worden, beter inzicht te geven in de berekeningen, waardoor wij zelf behoorlijke controle kunnen uitoefenen", zegt de schrijver in z'n inleiding. Het boekje is hoofdzakelijk voor Bouwkundig-Opzichters geschreven.

Op eenvoudige wijze worden de eigenschappen van het beton en de berekeningen behandeld, de daarbij uitgewerkte voorbeelden zijn zeer gelukkig gekozen.

Een enkele maal wil de schr. te duidelijk zijn, b.v. op bladz. 41; dergelijke begrippen moet men als bekend onderstellen, herhalen is dalen nietwaar, terwijl het den meeste bouwkundigen wel niet zal gelukken van de algebraïsche gedichten op bladz. 44-45 en 50-51 een paraphrase te maken. Het is noodzakelijk het aantal symbolen te beperken.

Zeer verdienstelijk is de schuifspanning verklaard.

Voor den volgenden druk een enkele opmerking: Blad 23: 20 à 40 c.M. is te kort voor een lasch in „kolomstaven" zie G. B. V. 1918, de zwakste plaats van een gebouw moet zeer zeker hieraan voldoen. Bladz. 53 de waarde C^h is niet alleen afhankelijk van $\frac{t\,b}{t\,y}$ doch ook van t^y afzonderlijk.

Gew. betondaken rustend op ijzeren balken zullen scheuren || aan de hoofdwapening, de toe te laten doorbuiging is allicht minder dan $^1/_{100}$. In dit verband zijn de figuren 30-31-32 slecht en heeft 't samenstellen van tabel 12 geen zin, terwijl het geen aanbeveling verdient uitsluitend de uitgevoerde werken van één firma te demonstreeren. Waar nu 't ijzer moet liggen in een vloer (niet een plaatje, doch een plattegrond met muren, kolommen enz.) wordt niet gegeven. Zie inleiding?

Inleiding tot de studie van het gew. beton door P. W. Scharroo, 3e vermeerderde druk, ± 300 bladz., 150 fig., prijs f 6.40. Uitgever als boven.

De schrijver heeft dezen herdruk op de hoogte van den tijd gebracht, het verschil met den 2en druk is dus gelijk aan dat der tijden.

De hoofdstukken I, samenstellende materialen en II, toepassingen, staan zeer zeker op deze hoogte, doch 't 3e hoofdstuk, Berekeningen, haalt 't niet, vooral de behandeling der schuifspanning is een verouderde, zie 't verschil met bovenstaand werkje.

Beide werken zijn eenigszins als elkaars complement te beschouwen.

Vakbibliotheek No. 27.

Afdekkingen van Deur- en Raamopeningen door J. H. G. P. de Rouw. Lektor T. H.

In vijf hoofdstukken worden achtereenvolgens behandeld verschillende vormen van afdekkingen, toepassing van bogen, uitvoering, deur- en raamopeningen met onderverdeelingen en traceeringen, breedten van de muurdammen en topdikten der afdekkingen.

Met gemengde gevoelens zal de schrijver zijn taak hebben aangevangen. In dezen tijd een werkje te schrijven over afdekkingen wordt allicht „de geschiedenis van de afdekkingen" want zooals men 't doet, tja, dat is al zeer eenvoudig en komt men er toe te behandelen zooals men 't wel eens gedaan heeft of, in 't gunstigste geval zou kunnen doen. Zoo worden we weer herinnerd aan gehakte stukken, porringdraden van bijzondere lengte enz.

Het gaf mij een eigenaardige bekoring wederom in die sfeer te verwijlen.

Het werkje is prettig geschreven, de figuren zijn keurig geteekend.

De rioleering van Huis en Erf door C. Visser.

Van dit bekende werk verscheen de 3e druk, welke in hoofdzaak gelijk is aan den vorigen, de tekst bleef ongewijzigd, enkele figuren werden veranderd.

Verder bij aankondiging ontvangen:

Vakbibliotheek No. 26.

De Techniek der ijzer- en staalgieterij door Ir. D. J. W. van Dongen.

SCHB.

Woningwet toegelicht en voorzien van aanteekeningen ontleend aan de gewisselde stukken en gevoerde beraadslagingen.

Tweede druk door Mr. J. Kruseman. Uitgaaf H. D. Tjeenk Willink en Zoon, Haarlem. Prijs f 6.50 gebonden.

Deze druk geeft den tekst van de Woningwet vastgesteld bij Kon. Besluit van 2 Mei 1921, verder als bijlagen den Algemeenen Maatregel van Bestuur tot uitvoering der Woningwet, de Kon. Besluiten over de steunregeling door bouwpremies, de Woningnoodwet en de Gezondheidswet en den Alg. maatregel tot de uitvoering dier wet.

Wij hebben eenige hoofdstukken van dit vrij omvangrijke boek gelezen over regelingen die ons tot heden niet helder waren. Het nauwkeurig lezen van dit boek gaf over deze regelingen ons een bevredigend inzicht. De naam van den schrijver is er waarborg voor, dat wij ook op de juistheid der grondslagen van ons verkregen inzicht kunnen vertrouwen.

Van de verschillende werken die commentaar op de Woningwet en de daarmee samenhangende besluiten en maatregelen geven, voldoet dit boek ons het meest.

Nijverheids-onderwijswet, bewerkt door H. J. de Groot, Inspecteur-generaal van het Nijverheids-onderwijs. Uitgever N. Samson, Alphen a/d Rijn.

De indiening, behandeling en aanneming van de Nijverheids-onderwijswet in Juli 1919 door de Tweede Kamer, in October d.a.v. in de Eerste Kamer, en op 1 Januari dezes jaars in werking getreden, heeft weinig emotie in den lande vermogen te verwekken.

Toch schijnt het geval niet zoo heel eenvoudig te zijn, nu het mogelijk blijkt daarover een boekwerk te doen verschijnen van 220 bladzijden in groot octavo, waarin zij, die belangstellen in het onderwerp, alles zullen vinden om hun uitgebreide bekendheid met de wet bij te brengen.

Blijkens art. 1 der wet heeft het Nijverheids-onderwijs ten doel op den grondslag en met voortzetting van het algemeen vormend onderwijs op te leiden voor ambacht, nijverheid, scheepvaart, huishouden, landbouwhuishouden en vrouwelijke handwerken; het onderwijs wordt onderscheiden in: *a.* schoolonderwijs, *b.* onderwijs volgens het leerlingstelsel; het onderwijs wordt naar den aard en het doel onderverdeeld in lager- en middelbaar onderwijs.

In het hier besproken boekwerk is de volledige tekst der wet opgenomen, met de daarbij behoorende toelichting, waarbij gemakshalve nog eens de wetsartikelen worden vermeld, benevens alles wat daarover in het voorloopig verslag, de memorie van antwoord, en bij de behandeling in het parlement is gezegd. Daarna verschijnt een reeks algemeene maatregelen van bestuur met de toelichtingen, en een serie programma's voor de opleiding volgens het leerlingstelsel; een en ander in dit boek duidelijk en volledig weergegeven ten gerieve van hen, die zich in deze voor het ambachts- en nijverheids-onderwijs zoo beteekenisvolle wet wenschen in te werken.

Tevens verscheen bij denzelfden uitgever: salarisregeling voor het personeel, werkzaam bij het nijverheids-onderwijs, met toelichting en tabellen bewerkt door M. Quint.

Klei No. 20. October 1921. In dit steenbakkers-propagandablad schrijft G. V(ersteeg) een zeer waardeerende beschouwing over de betonningen te Rotterdam van Pauw en Hardeveld, maar steekt aan het slot toch den steenbakkers nog een hart onder den riem.

Voor het vastleggen van dakpannen op steile daken publiceert de redactie een gegalvaniseerd-ijzeren bevestigingshaak van Noorsche vinding.

Deutsche Bauzeitung No. 78. 16 October. Het bijvoegsel „Der Holzbau" geeft een constructieteekening en foto's van een groote houten publieke tribune te Berlin-Nikolassee.

Idem No. 80. 8 October geeft een plattegrond en geveldetails van het uitgebrande „Magasin au Printemps" te Parijs.

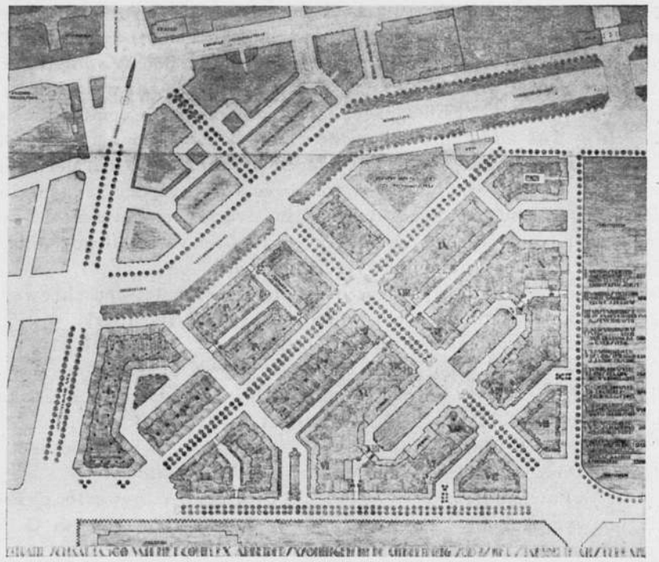

COMPLEX ARBEIDERSWONINGEN BIJ HET STADION TE AMSTERDAM

Het is de Gemeente Amsterdam ernst met hare bevordering van den Volkswoningbouw, in den vollen zin van het woord, dus zoowel sociaal, technisch als architectonisch en dit ondanks de depressie van den tegenwoordigen tijd.

Hiervan getuigt de tentoonstelling in het Stedelijk Museum te Amsterdam, bevattend de ontwerpen voor het complex arbeiderswoningen bij het Stadion, welke tentoonstelling publiek toegankelijk is tot en met 26 November a.s.

De plattegronden zijn minimum, woonkamer, 2 à 3 slaapkamers (welke niet te groot zijn), keuken en bergplaats. De laatste meest op zolder.

De economie is ook in den opbouw betracht, minimum constructie overeenkomstig de laagste eischen van Bouw- en Woningtoezicht, en hoogst sobere architectuur.

De architecten worden hierbij voor een moeilijken eisch gesteld, namelijk met de grootst mogelijke soberheid toch nog een dragelijke woning en een dragelijk stadsbeeld te maken.

Ze hebben gevolg gegeven aan het verzoek, om te trachten te bereiken, wat nog te bereiken valt en zoodoende mede te werken aan de best mogelijke ontwikkeling van het woningvraagstuk.

De Gemeente Amsterdam is bezield met het loffelijk streven, het talent van de particuliere architecten te benutten voor de qualiteit van den bouw en den welstand van de nieuwe stad, waardoor reeds hier en daar in de hoofdstad iets is bereikt wat tot het beste behoort op dit gebied in de wereld en dat door deskundige vreemdelingen dan ook wordt geroemd.

Wat den architectonischen kant van het vraagstuk betreft: het is niet voldoende, dat de ontwerpen der architecten de Schoonheidscommissie moeten passeeren. Deze Commissie treedt alleen beoordeelend op, niet scheppend.

Aansluitingen der blokken, totale straatwanden kunnen uit den aard der zaak niet intensief genoeg door haar behandeld worden. Toch is voor een goed stadsbeeld vóór alles een totaal-harmonie noodig in straat en pleinwand.

Getracht is dit te bereiken in 1917 in Nieuwendammer Ham II over het IJ, door onderlinge bespreking der architecten, die de daar bij elkaar liggende blokken

Behoort bij het Bouwkundig Weekblad van 19 Nov. 1921. No 47.

bebouwden. Dit had wel eenig resultaat, maar niet voldoende. Gevoeld werd de behoefte aan een hoofd-leiding. Daarom is voor Buiksloterham over de daar bouwende architecten benoemd een hoofdleider, de heer Hulshoff, Bouwk. Ingenieur, en later over een te bouwen complex in de Watergraafsmeer, de heer Staal, architect. Toch werd gemeend, dat ook deze methode niet geheel bevredigde, omdat de combinatie der architecten te willekeurig was, aangezien zij door de woningbouwvereenigingen werden gekozen, zonder dat deze eenig overleg onderling plegen omtrent de keuze der architecten.

Bij den bouw bij het Stadion werd weder een stap verder gedaan, doordat eerst de hoofdleider werd benoemd en daarna, in overleg met dezen, de verschillende architecten werden aangewezen. Aan dezen werden de verschillende blokken toegewezen in overleg met de Woningbouwvereenigingen.

Het terrein bij het Stadion is begrensd door den Amstelveenschenweg, de nieuwe verbindingsgracht, het Stadion en het ontworpen groote Sportpark.

Tot hoofdleider werd ondergeteekende benoemd.

Uitgegeven werden stukken grond voor:

Gemeentelijke Arbeiderswoningen	Publ. Werken, Afd. Geb. Archit. N. Lansdorp Jr.
Amsterd. Woningbouwv. „Ons Huis",	Architect L. Zwiers.
Amsterd. Woningst. „De Dageraad",	„ Aug. M. J. Sevenhuysen.
Woningstichting „Onze Woning"	„ C. J. Blaauw.
Woningstichting „Patrimonium"	„ Tj. Kuipers, A. Ingwersen en E. A. C. Roest.
Alg. Woningbouwvereeniging	„ Jan Gratama b.i. en G. Versteeg.
Coöp. Bouwvereeniging „Rochdale"	„ G. F. la Croix.
Coöp. Bouwvereeniging „Ons Belang"	„ Willem Noorlander.
R. K. Woningbouwv. „Dr. Schaepman"	„ Jan Kuyt Wzn.
R. K. Woningbouwv. „Het Oosten"	„ J. J. L. Moolenschot

Het uitbreidingsplan Berlage werd, wat betreft de hoofdstraten aangehouden en verder gewijzigd, overeenkomstig de gewenschte bouwblokken, door den Woningdienst en den hoofdleider. Een bezwaar van het plan is, dat een cardinaal hart in het plan ontbreekt. Wel is er een groot en aardig dubbel hofje; door afschuining der doorkruising van de beide hoofdstraten is min of meer een centraal punt ontstaan. In het dubbele hofje zijn geprojecteerd 4 scholen, die daar gunstig gelegen zijn en, evenals de aansluitende woningbouw, ontworpen zijn door architect Lansdorp.

De taak van den hoofdleider is: Het silhouet van de straat- en pleinwanden te bepalen, de aansluiting der architectuur van de verschillende blokken te beheerschen, harmonie in de straat- en pleinaspecten te verkrijgen, de straatprofielen en beplanting aan te geven, de kleur van baksteen, verfwerk, enz. te regelen, enz., opdat ten slotte een zoo goed mogelijk geheel ontstaat.

De samenwerking tusschen leider en architecten was steeds aangenaam, al waren er natuurlijk moeilijkheden. Voortdurend werd de economie in het oog gehouden, dus ook bij den opbouw. Nergens is dan ook m.i. de architectuur niet economisch verantwoord. De torenmotieven bevatten uitsluitend bergplaatsen, die zeer laag (pl.m. 2.40 M. hoog) en niet groot zijn, of slaapkamers; de groote friezen, die hier en daar in de architectuur zijn toegepast, verbergen bergplaatsen en hebben dus een volle doelmatigheid. Ongebruikte ruimte komt eigenlijk niet voor. Consequent is het platte dak toegepast, in de allerlaatste plaats wegens de economie. Toch is getracht een niet eentonig geheel te verkrijgen. De architectuur is sober, eenvoudiger dan wat een paar jaar geleden in den volkswoningbouw te Amsterdam werd gemaakt.

Toch is getracht de architectonische waarde niet beneden het nog voor Amsterdam toelaatbare peil te doen dalen. Wordt echter nog verder gegaan, dan kon wel eens een zoo armoedig geheel ontstaan, dat van eenige architectonische waarde niet meer gesproken kan worden.

Dit zou voor de groote nieuwe stad een hoogst betreurenswaardig cultureel verlies zijn. We hebben aan één pijp genoeg! JAN GRATAMA, B. I. Architect B.N.A.

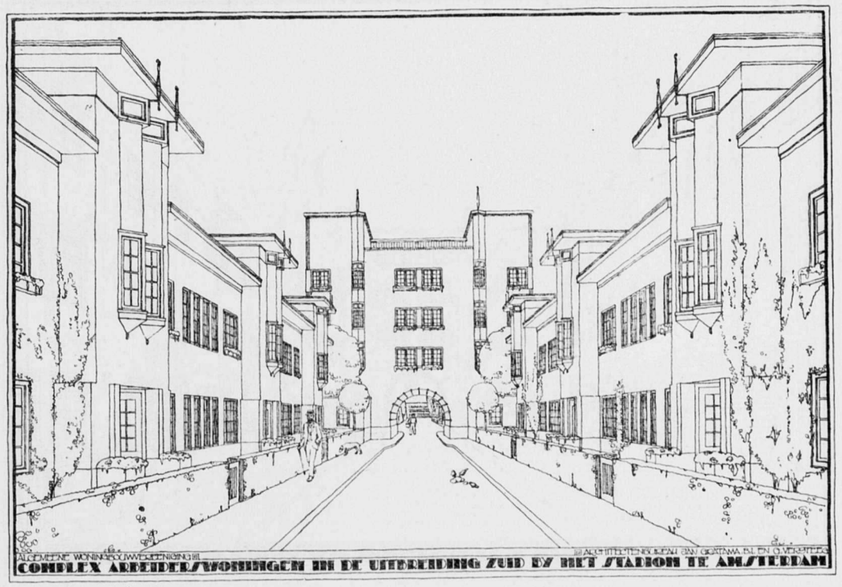

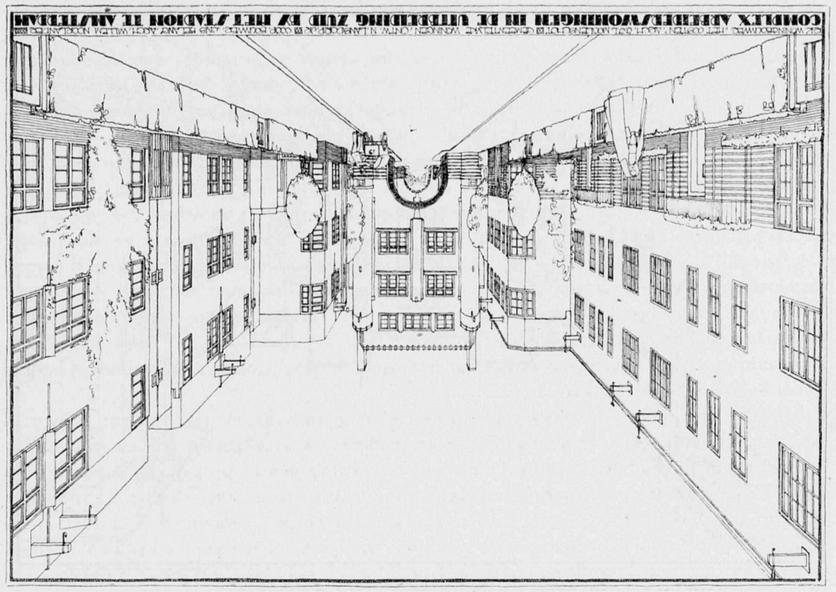

COMPLEX APPARTEMENTSWONINGEN IN HET UITBREIDINGSPLAN VAN DE STAD AMSTERDAM

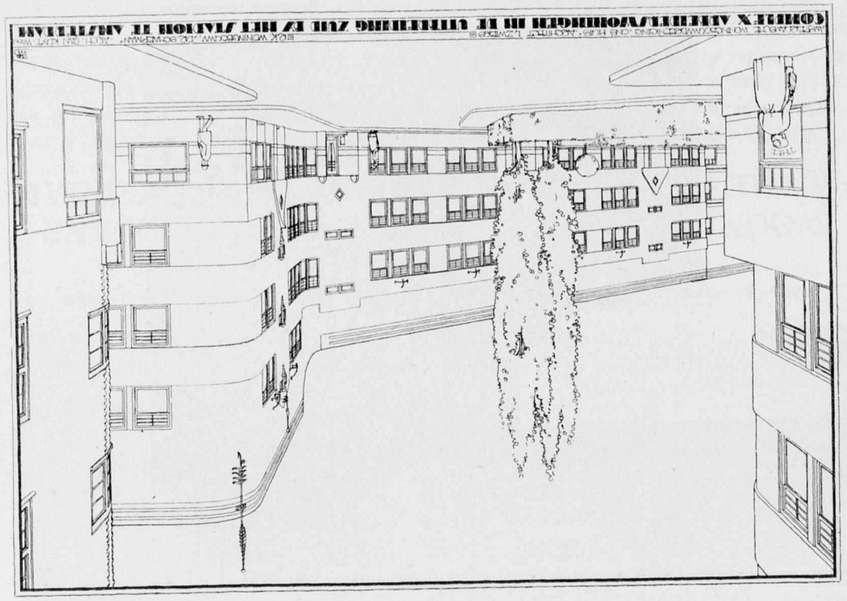

COMPLEX APPARTEMENTSWONINGEN IN HET UITBREIDINGSPLAN VAN DE STAD AMSTERDAM

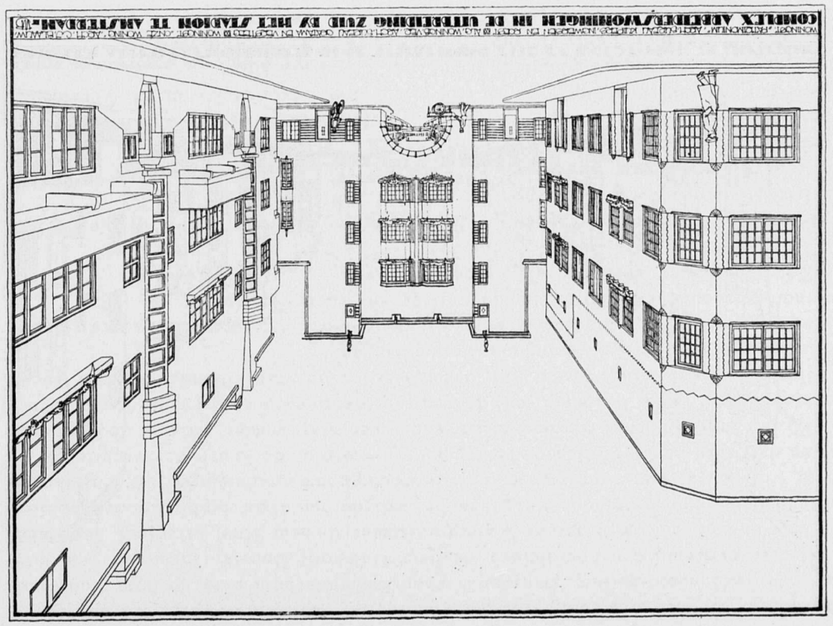

COMPLEX APPARTEMENTSWONINGEN IN HET UITBREIDINGSPLAN VAN DE STAD AMSTERDAM

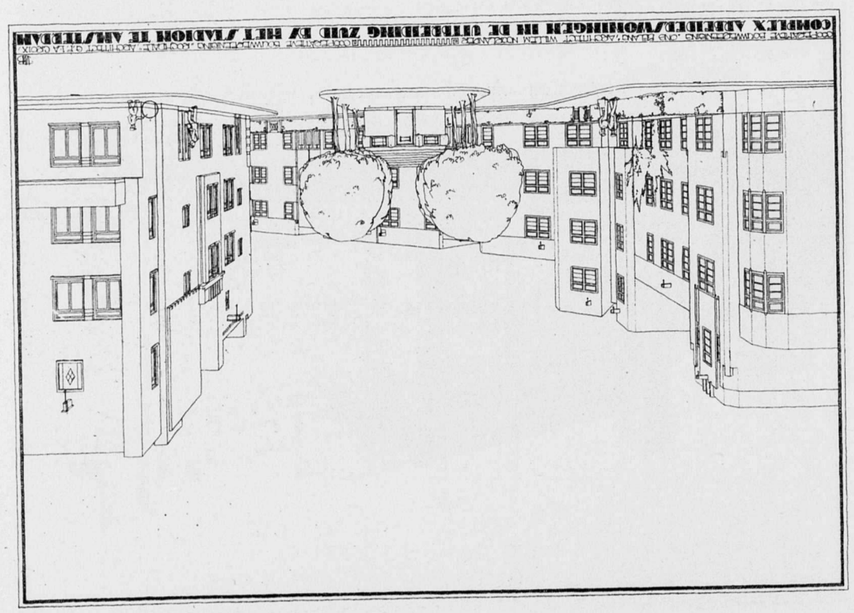

COMPLEX APPARTEMENTSWONINGEN IN HET UITBREIDINGSPLAN VAN DE STAD AMSTERDAM

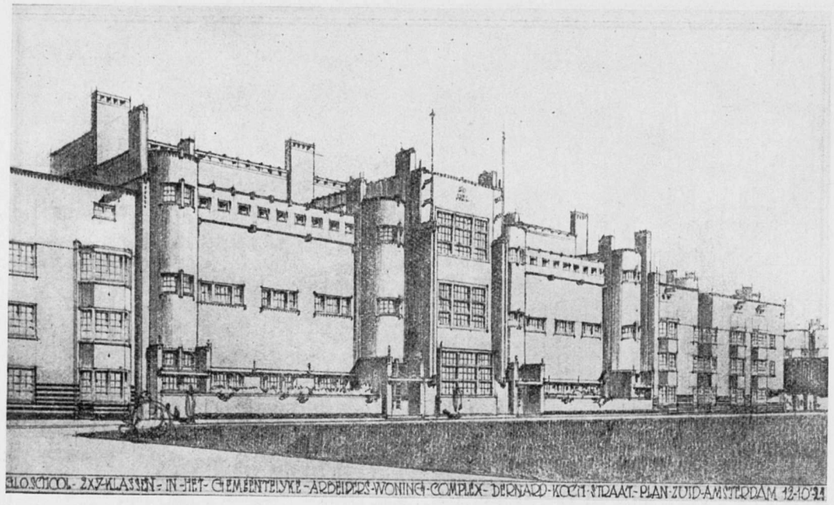

SCHOOLGEBOUW IN HET COMPLEX ARBEIDERSWONINGEN BIJ HET STADION. ONTWERP N. LANSDORP.

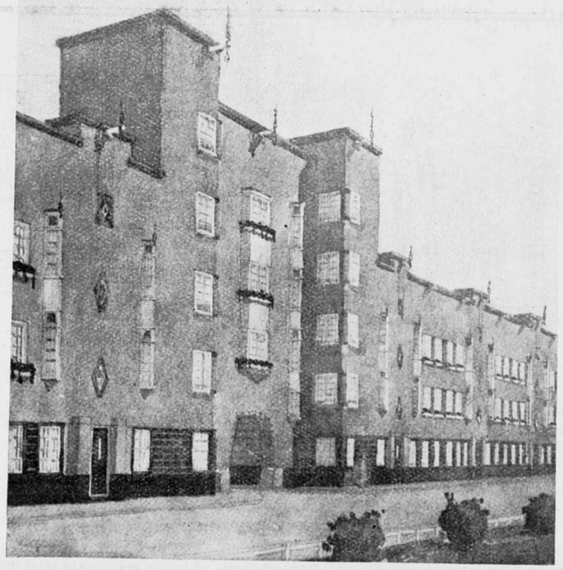

WONINGBOUW IN HET COMPLEX ARBEIDERSWONINGBOUW BIJ HET STADION. ONTWERP JAN GRATAMA B.I.

WOON- EN WINKELHUIZEN VAN P. KRAMER AAN HET VAN DER HELSTPLEIN TE AMSTERDAM.

WOON- EN WINKELHUIZEN VAN P. KRAMER AAN HET VAN DER HELSTPLEIN TE AMSTERDAM.

Wie aan komt wandelen van de stadszijde, overziet ze met een blik. Uiterst gelukkig zijn ze gelegen, de verkorting zóó, dat de hoofdafmetingen direct tot uitdrukking komen. Het was op een avond, dat ik het voor het eerst zag, onverwacht, niet wetende, dat hier een belangrijke bebouwing stond. De late dag gaf het als een patina, waarvan anders alleen de tijd het geheim bezit.

Als opgeveerd was er de rijzing, lichtend de bovenpartijen, de donkere voet somberder door de enkele lichtjes, die reeds ontstoken waren. Kunst, architectuur,

Reboert bij het Bouwkundig Weekblad van 26 Nov. 1921, No. 48

gaat uit naar het volmaakte. In zoo velerlei zin kan een bouwwerk dit volmaakte min of meer nader komen; maar dat, wat het geeft aan gestemdheid, het even wèg zijn, het even voèlen, dat er een andere sfeer geweven is dan die van alledaagschheid, dit iets, van wat er tremoleert onder de gewelven van cathedralen, werkt hier op ons in: de macht van een bouwwerk.

Héél anders klinkt hier natuurlijk de trilling, een woning is nu eenmaal geen cathedraal, maar tòch, dat, wat een bouwwerk tot bevrozen muziek maakt, is hier aanwezig; het klinkt hier, zooals het in een geslaagd bouwwerk van Kramer te hooren valt.

Heel gelukkig zijn de raamreeksen hier gevangen tusschen massa's, die de bouwblok-koppen vormen. Groot zijn ze, wel wat heel groot misschien, maar ze zullen er zeker niet het minst toe bijdragen, om dit complex te vormen tot iets, waar een zekere levensblijheid uit straalt.

Er zijn nog andere kanten aan zoo'n werk: de horizontale aan den voet, die zich voegen naar het verkeer, de woonhuizen er boven met eigenlijk weinig nieuwe elementen. Volkomen juist is dit; want is het verkeer niet iets, dat alleen van den laatsten tijd is, terwijl het wonen zelf niet veel veranderde? Het zou aardig zijn te weten, hoe later gedacht zal worden over een werk als dit, brok architectuur van onzen tijd; of dan niet de critiek knabbelen zal aan de rij pannen, die zoo feestelijk het muurvlak beëindigt; of, zuur, de vlaggenmasten overbodig vindt. Wanneer de humor, waarmee hier het geval woning behandeld werd, ook dàn nog begrepen zal worden, de gave aan het stadsbeeld gewaardeerd, zal het er zoo kwaad niet uitzien in de harten van hen, die na ons komen. Dan zullen ze de levensblijheid, waarmee dit werk gegeven werd, weten àan te voelen, en niet peuterig trachten andere onvolmaaktheden te analyseeren.

J. B.

DE AGNIETENKAPEL.

Naar aanleiding van de restauratie der voormalige Agnietenschool aan de O.Z. Voorburgwal, en de ingebruikneming van het gebouw door de Amsterdamsche Universiteit, is door den secretaris van den Senaat, Prof. J. H. Scholte, een gedenkboek uitgegeven, dat, uitvoerig gedocumenteerd, de door Prof. H. Brugmans geschreven geschiedenis bevat van de middeleeuwsche Agnietenkapel en van het later (1632—1864) daarin gevestigde Atheneum Illustre, en vervolgens een uitgebreid overzicht levert van de herstelling van het gebouw, door den architect A. A. Kok, die met de restauratie was belast. Het welverzorgde, geïllustreerde boekwerk is gedrukt ter stadsdrukkerij.

Uit het inleidend woord van Prof. Scholte blijkt, dat, teneinde het onderzoek naar de uitvoerbaarheid en doelmatigheid der in overweging genomen restauratie zoo grondig mogelijk te doen geschieden, aan den dienst van P. W. een commissie van deskundigen werd toegevoegd, bestaande uit de heeren Brugmans, Weissman en Veder, die met den architect Kok, en met de academische autoriteiten overleg pleegden. Deze voorbereidende werkzaamheden, die grootendeels ter plaatse geschiedden, en voor het overige steunden op nasporingen in archieven en verzamelingen, leidden tot een ontwerp, dat tot strekking had, het gebouw, voorzoover de nieuwe bestemming dit toeliet, terug te brengen tot den staat van 1632, waarbij de eenigszins te verhoogen benedenverdieping (de oude onderkerk) zou worden ingericht tot twee collegekamers van bescheiden omvang benevens dienstvertrekken; de hoofdverdieping in een groote gehoorzaal en een vrij ruime collegezaal zou worden ingedeeld, terwijl op de zolderverdieping (d.i. onder het kapelgewelf), als in de jaren van het Atheneum, bibliotheekruimte zou worden gemaakt.

In het hoofdstuk over de herstelling van het gebouw zegt de heer Kok, dat hij zich steeds op het standpunt heeft gesteld „dat het hier niet in de eerste plaats een restauratiewerk betrof, doch er gestreefd diende te worden, een voor de Universiteit bruikbaar gebouw af te leveren. Niet de kapel van 1470 diende dus opnieuw gemaakt

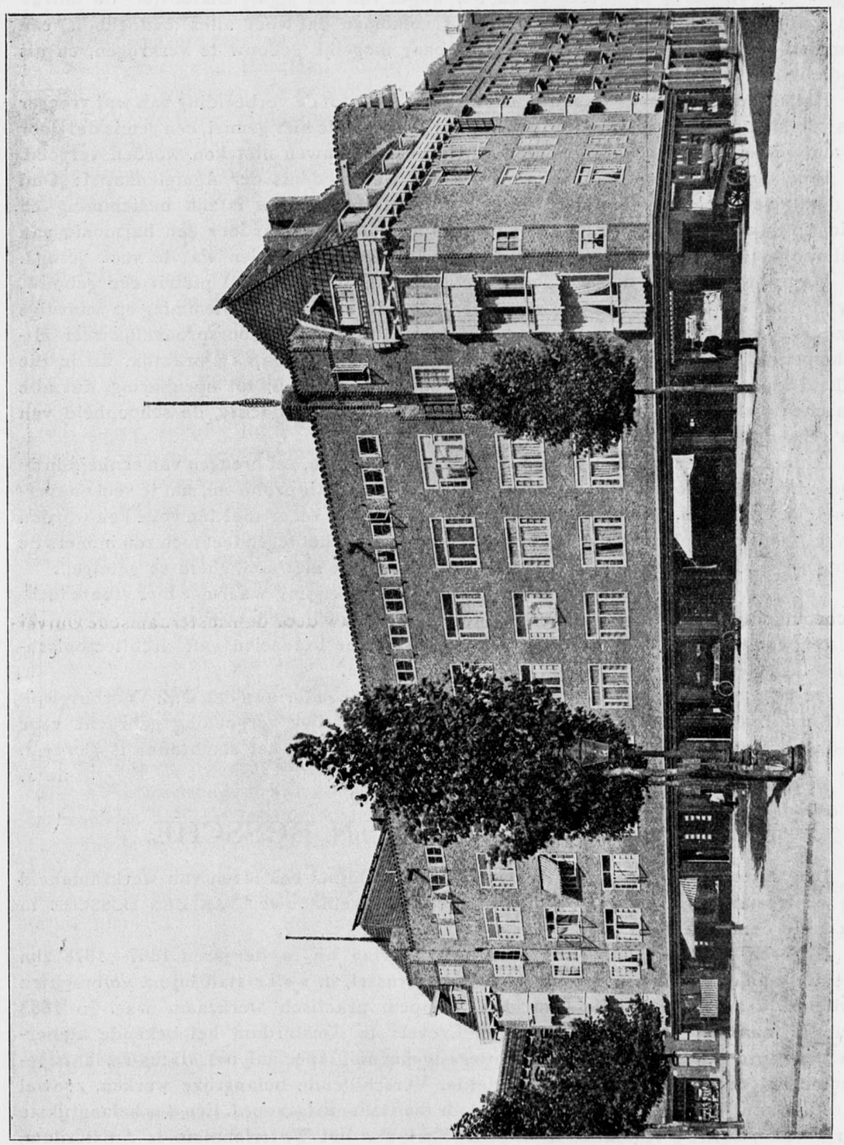

WOON- EN WINKELHUIZEN VAN P. KRAMER AAN HET VAN DER HELSTPLEIN TE AMSTERDAM.

te worden, ook niet het Atheneum van 1631, doch uit beide perioden behouden wat goed en bruikbaar was, en opruimen wat niet deugde of historisch geen waarde had".

Ook zonder publicatie van dit eerlijk, eenigszins nuchter gestelde program, zou de bezichtiging van het werk duidelijk hebben gemaakt, dat hier hoegenaamd geen sprake is geweest van restaureeren der kapel van het Agnietenklooster; de indruk van een bezoek aan het gebouw bevestigt volkomen dat vóór alles bedoeld is een voor het universitair onderwijs zoo bruikbaar mogelijk gebouw te verkrijgen, en als zoodanig zal het werk wel zijn geslaagd.

Het intérieur spreekt dan ook maar zwakkelijk tot de verbeelding van wat vroeger was; de stemming van het verledene wordt ten eenemale hier gemist, een gemis dat door de met piëteit gespaarde fragmenten van vroegere eeuwen niet kon worden vergoed.

Prof. Brugmans zegt aan het slot van zijn Geschiedenis der Agnietenkapel: „Oud en nieuw reiken zoo elkander in dit gebouw de hand. Nieuw is zijn bestemming en inrichting; oud is zijn structuur en zijn karakter. Dat daardoor een harmonie van doelmatigheid en ook van schoonheid is verkregen, is misschien wat te veel gezegd.

Maar stellig mag dit worden geconstateerd, dat hier met piëteit een gebouw, gewijd door de traditie van eeuwen, voor een geheel nieuwe bestemming op waardige wijze is geschikt gemaakt. Eenheid is gebracht tusschen de oorspronkelijk zeer uiteenloopende eischen van bouwkunst, geschiedenis, wetenschap en praktijk. En in die eenheid komt weer dat element van allen beschavingsarbeid tot openbaring, dat alle menschenwerk verheft en adelt, de zuivere gaafheid der gedachte, de schoonheid van den geestelijken arbeid".

In deze woorden zit ongetwijfeld veel waars; maar toch, het brengen van eenheid in de opgesomde uiteenloopende eischen bleek hier een te machtig probleem, met te veel onoverkomelijke conflicten, dat de voldoening aan die eischen zeker niet ten volle kon worden bereikt, wellicht ook niet mocht worden verlangd; in het tegendeel toch zou immers de harmonie verkregen zijn, waarvan nu Prof. B. aarzelt met stelligheid te getuigen.

Toch zal een ieder respect gevoelen voor de toewijding waarmee hier groote technische moeilijkheden door den restauratie-leider en zijne medewerkers zijn aangepakt en overwonnen, en voor de wijze waarop vele der raadselen van architectonisch-archeologischen aard daarbij zijn opgelost geworden.

De renovatie van het uitwendige, meer in het bizonder aan den O.Z. Voorburgwal, heeft een prachtig resultaat opgeleverd, en een weldadige vergoeding gebracht voor de ontsiering van lange jaren her, waarvan de omgeving het slachtoffer is geweest.

de J.

PIERRE ELISÉE VAN DEN BOSSCHE. †

Den 20sten dezer overleed te Haarlem, waar hij na een leven van werkzaamheid nog eenige jaren van rust hoopte te beleven, de beeldhouwer VAN DEN BOSSCHE in den ouderdom van ruim 72 jaren.

Geboren te Willebroeck bij Mechelen, ontving hij in de jaren 1867–1878 zijn opleiding aan de Académie des Beaux-Arts te Brussel, in welke stad hij na volbrachten studietijd, o.a. op het atelier-van den Stappen, practisch werkzaam was. In 1883 kwam hij naar ons land, en richtte met Crevels te Amsterdam het bekende atelier-van den Bossche en Crevels op, waar eerstgenoemde speciaal het statuaire, laatstgenoemde het ornamentale werk behandelde. Verschillende belangrijke werken, zoowel op religieus als op profaan gebied, zijn door dit atelier uitgevoerd. Een der belangrijkste dier werken, de kruiswegstaties in de R.K. Kerk aan het Waterlooplein te Amsterdam, kwam kort geleden tot voltooiïng; dit, zijn laatste arbeid, zal met vele andere beeldwerken, blijven getuigen van de verdiensten van den, slechts weinige jaren na Crevels, nu ook heengeganen conscientieusen, bescheiden kunstenaar.

Hij ruste in vrede!

BOUWKUNDE-ONDERWIJS IN GEVAAR DOOR SCHIJNBARE BEZUINIGING.

Onder bovenstaanden titel heeft de heer H. C. Verkruyzen, Directeur van de School voor Bouwkunde, Versierende Kunsten en Kunstambachten te Haarlem, in de dagbladen een ernstige waarschuwing geplaatst tegen het voornemen van Burgemeester en Wethouders van Haarlem om de afdeeling bouwkunde aan genoemde school op te heffen en voortaan de opleiding voor bouwkunde uitsluitend aan de eveneens te Haarlem gevestigde Middelbaar Technische School te doen plaats hebben. In zijn uitvoerige toelichting zet de heer Verkruyzen het verschil uiteen tusschen het bouwkunde-onderwijs aan beide technische onderwijsinrichtingen.

Op de M.T.S. is de aesthetische zijde der bouwkunde een *apart* leervak, dat aan de technische en theoretische vakken in een der laatste leerjaren wordt toegevoegd. Op de school voor Bouwkunde, Versierende Kunsten en Kunstambachten is het aesthetische geen leervak, maar van den aanvang der studie af wordt de leerling op deze school in de gelegenheid gesteld om eigen aesthetischen aanleg door het onderwijs geleidelijk te ontwikkelen en te zuiveren. Men gaat hier dus uit van de gedachte dat aesthetische aanleg een eigenschap is van den leerling, welke in hem van den beginne af moet worden levend gehouden en ontwikkeld.

Het is dit onderwijs, dat de heer van Loghem voor enkele jaren in dit blad „een nieuw geluid" noemde. Het is dit onderwijs, waarvan toen in verschillende kringen hoopvol een nieuwe mooie harmonische ontwikkeling van de bouwkundige leerlingen werd verwacht. En zou het nu mogelijk zijn, dat het streven van deze onderwijsinrichting zou worden vernietigd, onder het motief van bezuiniging, dat — afgaande op hetgeen de heer Verkruyzen daarover zegt, — hoegenaamd geen steek houdt. Als het gebeurde dat de afdeeling Bouwkunde van deze school werd opgeheven, waarmede ook tevens aan de andere afdeelingen het levenssap zou worden onttrokken, het zou heel bedroevend zijn. Bedroevend niet alleen, omdat het de zege zou beteekenen van een systeem van bouwkunde-onderwijs, dat wel prat kan gaan op buitengewone organisatorische kracht, doch nog o zoo moeilijk zijn werkelijk bevredigende resultaten kan aanwijzen, maar omdat met de opheffing van deze school de laatste hoop op twijfel in de onfeilbaarheid van het huidige nijverheidsonderwijs bij de aanhangers daarvan voorloopig wel vervlogen zal zijn.

En dan is het nieuwe geluid verstomd, overstemd door het krachtige koor van onze Nijverheidsonderwijsmannen. Het is te hopen dat de autoriteiten, die in deze te beslissen hebben, breeder kijk hebben op de groote beteekenis van het bijzondere bouwkunde-onderricht aan deze school voor de bouwkunst (zij moeten niet vergeten eens het oordeel te vragen aan architecten die als kunstenaar van hun personeel eenige affiniteit tot hun werk verlangen!) dan de voorstellers en voorstanders van dit fatale plan.

J. P. M.

ONTVANGEN BOEKWERKEN EN TIJDSCHRIFTEN.

Constructie van Gebouwen door Prof. J. G. Wattjes. Kappen 4e stuk.

In het 4e stuk worden de Mansartspanten verder behandeld en de praktische waarde ervan aangetoond voor den „Kleinwoningbouw".

Vervolgens worden eenige Fransche, Duitsche en Engelsche kapspanten behandeld en van de hang-, schoor- en springwerken in groote verscheidenheid de verschillende toepassingen gedemonstreerd. Na een beschouwing over de theoretische grondvormen

van houten, ijzeren en gewapendbetonspanten worden de moderne houten kappen beschreven.

Toepassingen van de systemen Gestesché, Kübler, Metzer en Stephan worden gegeven en uitgevoerde ontwerpen van de heeren van de Wijnpersse, Dwars, Verheij en den auteur.

Zooals bekend is bij de oudere houtconstructies alles empirie, de Grafostatica in 1864 door Cullmann, in 1872 door Cremona ontworpen bracht geen wijziging, waarvan de oorzaak wel zal zijn geweest, dat voor statisch-juiste constructies van de gebruikelijke verbindingen moest worden afstand gedaan.

Een voorbeeld werd gegeven door den heer van de Wijnpersse in een studie „Hout of IJzer", zie Architectura, jaargang 1910.

Bij een zoo uitgebreide demonstratie had m.i. 't systeem uitgedacht door Ir. D. Roosenburg, en o.a. toegepast voor de hallen van de E.L.T.A (overspanning 30 M.) niet onvermeld mogen blijven.

Deze spanten toch, berekend door Ir. Scheffer volgens het principe van prof. Vierendeel, bleken voor groote houtconstructies een zeer rationeele bouwwijze, waarbij de eigenschappen van het materiaal zooveel mogelijk zijn benut, terwijl het tevens de mogelijkheid opent om grootsche aesthetische resultaten te bereiken.

De schrijver verwacht, dat de oplossing van de knooppuntverbindingen van Kübler, in 1919 voor het eerst gepubliceerd, er toe zal bijdragen dat houten vakwerkkappen ten deele de ijzeren kappen en ook de andere houten spanttypen zullen verdringen.

SCHB.

De Ingenieur No. 44, 29 October. In het verslag van een voordracht van Dr. Ir. F. C. Huygen worden op heldere wijze de practische voor- en nadeelen van het „mono-teekeningen-systeem in machine-fabrieken ontwikkeld. Het wezen van dit systeem bestaat in hoofdzaak hierin: 1e elk onderdeel krijgt een afzonderlijke teekening; 2e elke soort van onderdeelen krijgt eenzelfde teekeningmerk; 3e teekeningen van gelijksoortige onderdeelen worden bij elkaar opgeborgen. Hoewel het werk der bouwkundige teekenbureaux zich zeker niet leent om een dergelijke indeeling en registreering, streng door te voeren zou er toch speciaal op de groote zuiver technische bureaux in deze richting een besparing van teekenwerk te verkrijgen zijn.

Het Huis Oud en Nieuw No. 3. Dit nummer is gewijd aan het door Ed. Cuypers gebouwde Nieuwe Ziekenhuis te Dordrecht. Het is rijkelijk geïllustreerd met goede afbeeldingen, van welke die van plattegronden, interieurs en technische installaties het belangrijkst zijn.

De Bouwgids Oct. '21. De verbouwing van het Tweede-Kamergebouw te Den Haag heeft ook de volle aandacht van de Vlaamsche collega's. Het blad geeft een samenvatting van de beschouwingen in de Nederlandsche pers en brengt zelf de plannen van Dr. Berlage en van het Rijksbureau naar voren. Het is gezellig de Brieven uit Holland te lezen in dit buitenlandsche blad. Je kan je alles precies voorstellen, en wat je niet wist, kom je op deze manier nog aan de weet.

EXAMEN ASPIRANT-BOUWKUNDIG OPZICHTER

Wij lezen de volgende aankondiging in het laatste nummer van het Centraalblad der Bouwbedrijven:

„Nu door de veranderde exameneischen voor Bouwkundig Opzichter (B. N. A.) velen voorloopig niet in de gelegenheid zijn, dit examen af te leggen, is door P. B. N. A. een diploma verkrijgbaar gesteld voor Aspirant-Bouwkundig Opzichter.

Het examen, dat voor ieder, die overigens aan de toelatingseischen voldoet, toegankelijk is, zal tweemaal per jaar te Arnhem worden afgenomen, voor het eerst in Januari 1922. De aangifte moet geschieden voor 1 Januari a. s. aan den Secretaris der P. B. N. A.-Examencommissie te Arnhem.

Geëxamineerd zal worden in hoofdzaak volgens het programma van den B. N. A. Overal is hierin het woord grondig vervangen door voldoende. Voorts zijn geschrapt de volgende vakken:

Schilder- en behangwerken, bouwkundige berekeningen, begrootingen en materiaalstaten, leidingen en installatiën, bouwwetgeving en eerste hulp bij ongevallen, beroepsziekten.

Eischen van toelating: Leeftijd minstens 20 jaar.

Praktijk: Minstens met vrucht gedurende twee jaren als werkman (timmerman, metselaar, enz.).

Duur van het examen: 4½ dag.

Overigens geldt het algemeen reglement op de P. B. N. A. examens.

Nadere inlichtingen geeft de Secretaris voornoemd.

Dr. E. J. EVERS, Voorzitter.
E. J. HEY, Secretaris.

Vanaf het begin der mobilisatie, voor het eerst bij het examen in 1915, tot aan de laatste examens in het voorjaar van dit jaar gehouden, bestond voor de candidaten bij het examen voor Bouwkundig Opzichter de (tijdelijke) bepaling, dat zij aan de Commissie van Onderwijs de bewijzen moesten overleggen, dat zij gedurende anderhalf jaar met vrucht op bouwwerken waren werkzaam geweest (hetzij als opzichter, onderbaas, timmerman of anderszins).

Deze bepaling verving die van 17 September 1913. Bij de reorganisatie van het examenprogramma was toen de bepaling ingevoerd, dat de candidaat gedurende *twee jaren opzicht bij bouwwerken* moest hebben gehouden.

Wat men met dezen toelatingseisch beoogde, is wel duidelijk. Een diploma voor zulk een bij uitstek praktisch vak als dat van Bouwkundig Opzichter krijgt eerst zijn waarde voor den bezitter, als er tevens het bewijs van vakuitoefening gedurende een zekeren tijd aan verbonden is. De koppeling van vakuitoefening aan de op het examen voldoend gebleken praktische, theoretische en algemeene kennis, schept de mogelijkheid den gediplomeerde direct hooger aan te slaan dan den niet gediplomeerde. En het vooruitzicht een voorsprong op een ander te kunnen hebben, is de eenige drijfveer tot het behalen van dergelijke diploma's. Zonder de koppeling is een eenvoudig vergelijk tusschen den wel- en niet gediplomeerde reeds niet meer mogelijk.

De doorgemaakte vakbeoefening komt slechts voor een deel aan de examenkennis ten goede, is slechts voor een gedeelte ervan een steun. Belangrijker is voor het diploma het *feit* dat de gediplomeerde althans eenigen tijd *opzicht heeft gehouden*.

In 1913 was men dan ook van algemeen gevoelen, dat de invoering van deze bepaling noodzakelijk was. De oppositie tegen het voorstel, die den eisch van 2 jaar opzichter te zijn geweest te zwaar vond, kon dan ook niet veel meer dan daartegenover zwakke en halfslachtige redacties stellen.

Om toen aan de prudentie van de Commissie van Onderwijs bij het beoordeelen van de praktische werkzaamheid der candidaten niet te hooge eischen te stellen, is

Behoort bij het Bouwkundig Weekblad van 3 Dec. 1921. No 49.

om de moeilijkheid gelegen in het woord opzichter te ontzeilen, de term ingevoerd: „twee jaren opzicht gehouden".

Maar de oorlog brak uit en in 1915 (het jaar, dat de bepaling volledig in werking zou treden) moest jammer genoeg ten opzichte van deze bepaling, die een der grondslagen voor de werkelijke waarde van het diploma Bouwkundig Opzichter B. N. A. zou zijn, aan de candidaten een concessie worden gedaan.

Het bleek velen gemobiliseerden n. l. moeilijk, den tijd van twee jaren als opzichter op een bouwwerk „vol" te krijgen, en de Commissie van Onderwijs heeft toen de bovengenoemde *tijdelijke* bepaling overeenkomende met die, die van 1907—1913 had gegolden, ingevoerd. Deze stap van de Commissie van Onderwijs heeft in de oorlogsjaren ongetwijfeld zijn goede werking gehad. Het ideaal kon weliswaar niet worden bereikt, doch voor velen bleef in de sombere oorlogsjaren, dank zij de tijdelijke bepaling de mogelijkheid om het diploma te behalen open, en dat er op ruime schaal van gebruik gemaakt is, is reden om de toenmaals getroffen regeling met dankbaarheid te gedenken. Want zeer vele jonge bouwkundigen hebben de hun nog geboden gelegenheid aangegrepen, om, vaak onder zéér ongunstige omstandigheden, zich op de studie te werpen, en het door deze studie verwerven van meer algemeene kennis en meer theoretische en praktische vakkennis door honderden van hen, heeft ongetwijfeld een invloed ten goede — al is die ook niet dadelijk merk- en tastbaar — op de beoefening van het bouwvak uitgeoefend.

En de woorden van hulde op de eindvergaderingen der Examen-Commissies gewijd aan de candidaten voor hun ijver en energie, waren zeer zeker verdiend.

Maar.... het kòn niet uitblijven, dat de gevolgen van de aan de candidaten verleende concessie zich meer en meer deden gelden.

De bezwaren tegen de oude regeling hadden zich immers al sterk in 1913 doen voelen! Daarbij kwam dat, toen de mobilisatie ten einde was, de vrees, dat de tijdelijke verzachting der toelatingseischen gauw een eind zou kunnen nemen bovendien nog vele candidaten naar het examen lokte, die meer op een goed gesternte dan op de onfeilbaarheid van hun kennis vertrouwden.

En er was wel eens een goed gesternte! Met als gevolg?

Er kwamen gediplomeerden die op het examen over week- en maandstaten een parmantig verhaal hadden opgedischt, maar... deze stukken in werkelijkheid nooit hadden gezien. Er kwamen gediplomeerden, die op het examen, met groote habiliteit bijzondere, ja grillige, terreinvormen wisten uit te bakenen, maar in de praktijk een eenvoudige balklaag nooit hadden gewaterpast en voor dit karwei vreemd zouden staan kijken.

Dat zulke gediplomeerden er aan meehielpen, dat hun werkgevers, *onbekend met de eischen en voorwaarden, waaronder het diploma wordt verleend,* de waarde van het gewichtige papierstuk niet hoog aansloegen, ligt voor de hand. En de historische opmerking van een architect aan een sollicitant, die de reeks van zijn antecedenten completeerde met de opgaaf zijner diploma's, waaronder dat van de Maatschappij, „dat zulks geen bezwaar was", is meer dan humor, een bewijs, dat werkelijke beteekenis aan het diploma niet werd toegekend. Verwondering behoeft zulks niet te baren, want bij de laatste examens waren nog geen 40% van de candidaten, die zich voor het examen opgaven, opzichter geweest. Meer dan de helft der candidaten dus waren timmerlieden, waarvan het meerendeel gedurende anderhalfjaar van het eene bouwwerk naar het andere was verhuisd, met groote kans steeds voor de uitvoering van dezelfde praktische werkstukken te komen staan.

Het behoeft dan ook geen betoog, dat de Commissie van Onderwijs de opheffing der tijdelijke bepaling en den terugkeer tot die van 1913 moest doorzetten. Het vraagstuk der overgangsbepalingen heeft daarbij als vanzelf een ernstig punt van gedachtenwisseling uitgemaakt. In 1913 was de overgangstijd op 2 jaar gesteld, zoodat in 1914 de eisch zou gelden, dat de candidaat 1 jaar opzicht had gehouden, om in 1915 den volledigen eisch in te voeren.

De Commissie stond weer voor de keuze een lange overgangstijd, waarbij niemand in zijn belangen zou worden getroffen, maar met de kans op een nog grooten stroom van candidaten die van den overgangstijd trachten te profiteeren, òf een korte overgangstijd waarbij weliswaar enkele jonge menschen, die zich reeds aan de studie hadden gezet, voorloopig van het examen uitgeschakeld konden worden, maar waarbij een spoedige verheffing van het diploma tot hoogere waarde verkregen werd.

De Commissie koos den laatsten weg en trachtte door billijke overgangsbepalingen, zooveel mogelijk aan de aspirant-candidaten tegemoet te komen.

Dat de verandering der betreffende bepaling aan sommige jonge menschen de gelegenheid aan hun voornemen om in 1922 reeds examen te doen ontneemt, voorzag de Commissie. Maar de herziening der bepaling werd in het *uitsluitend belang van de candidaten, die het diploma behalen zullen.* Zijn er daar nu weer onder, die tòch nog aan de oude bepaling voldoen, dan geeft het *diploma 1922 zonder meer* nog geen waarborg, dat de gediplomeerde als opzichter heeft gefungeerd. En het is het belang der gediplomeerden dat deze waarborg er zonder meer is.

De maatregel is getroffen om een zuiveren toestand te scheppen, die meer en meer noodzakelijk wordt en een langere overgangstermijn zou het consolideeren van dien toestand weer eenige jaren vertraagd hebben.

Nu komt plots het examen voor Aspirant-Bouwkundig Opzichter P. B. N. A. uit de lucht vallen, dat de consolidatie van dien toestand tòch zal vertragen. Er komt nu tòch een diploma voor een bouwkundig opzichter (de praktijk van het bouwvak kent hier te lande den rang van Aspirant-Bouwkundig-Opzichter niet, een fraaie titel voor hen die zoo'n beetje bij het werk meeloopen maar met het eigenlijke opzicht weinig hebben uit te staan) zonder behoorlijken waarborg voor vakbeoefening gedurende een zekeren tijd. De praktijk-eisch van het nieuwe diploma geeft dien waarborg niet.

Hij luidt: Minstens met vrucht gedurende twee jaren als werkman (timmerman, metselaar, enz.). We hebben dus kans in 1922 behangers en electriciens met diploma Adspirant Bouwkundig Opzichter P.B.N.A. te ontmoeten.

Men zal hiertegen aanvoeren, dat de vakbeoefening voor dit diploma ook niet noodig is, omdat het een vóór-diploma is. De gediplomeerde is nog geen Bouwkundig Opzichter B. N. A. maar „slecht" Aspirant-Bouwkundig-Opzichter P. B. N. A.

Dat dit tot verwarring zal aanleiding geven, ligt voor de hand.

Want hou nu straks maar een diploma Bouwkundig Opzichter B. N. A. en een diploma Aspirant-Bouwkundig-Opzichter P. B. N. A. met in hoofdzaak programmaeischen diploma Bouwkundig Opzichter B. N. A., maar volgens het algemeen reglement P. B. N. A. examens, uit mekaar!

Het slot zal zijn dat een verstandig architect zijn van diploma's voorzienen sollicitant beleefd verzoekt, asjeblief alles kalm in zijn zak te houden.

En bovendien, welk nut heeft deze instelling.

Een vóórdiploma, zonder eenig wezenlijk verband met het „echte", heeft niets geen waarde. Als er twee diploma's zijn, valt altijd het accent op het hoogere, zoodat practisch toch maar één diploma waarde heeft.

Welk streven bij het Bestuur van P. B. N. A. heeft voorgezeten met de instelling van dit examen, is niet duidelijk.

Het lijkt veel op liefdadigheid om den naar het diploma-snakkenden, de helpende hand te reiken en hun „alvast" een diploma te verschaffen? Ik geloof dat deze liefdadigheid haar doel voorbij schiet.

Op diploma-gebied is ons land al even versnipperd als op menig ander gebied, en dit is aan de waardeering van het diploma niet ten goede gekomen.

Aan meer diploma's hebben we geen behoefte. Aan de bestaande hebben we genoeg. Door ze te verbeteren, zoo noodig te verscherpen, kunnen we ze grootere waarde geven. Dan komt ook de kennis op hooger peil en het vak zal daarmede gebaat zijn.

J. P. M.

ONTVANGEN TIJDSCHRIFTEN EN BOEKWERKEN.

Wendingen 4de jaargang No. 4 en 5, werk der afgevaardigde leden.

Het samengebrachte werk van tot 1920 benoemde afgevaardigde leden van het Genootschap A. et A. die zelf de keuze van hun in dit nummer opgenomen werk deden, kan in de toevalligheid waarmede de bonte mengeling te zamen vloeide wel niet anders dan een kaleidoscopisch effect geven. Ieder folio dat wij van dit nummer openslaan is een figuur, in stemming, kleur en teekening, vol contrast met 't voorafgaand en 't volgende.

Zoo wordt het moment van de rust in de grootheid van Berlage's ideeschetsen en in de statigheid van de Bazel's woonhuis verdraaid tot het moment van bewegelijkheid in het weg- en opschietende lijnenspel van Klijnen's woonhuis en Kromhout's en Luthmann's torens.

Pas trillen nog de licht geteekende silhouetten van Westerman, Lansdorp en Blaauw's Onderwijsgebouwen ons voor oogen, of . . . hup, de sombere omtrek van de Klerk's Emigrantenhuis en de koele schaduwvlakken aan Gratama's woningbouw zijn alreeds weer te zamen gevallen. En er volgen nog meer wonderlijke figuren met de glinsteringen van het rijk geaderde marmer door Hildo Krop behakt, met de glimpen van het koper door Zwollo sierlijk uitgeplet en gekarteld en het veelkleurige leven door Holst in glas gebrand en de blanke vleezigheid door Mesquita in hout gesneden.

Oh, er vallen nog heel veel andere stukjes kleurig glas te zamen, die onze oogen boeien in dit cirkelend mechaniek, dat het werk van de Groep van Afgevaardigde Leden is, en dat op een statief van artikels is gemonteerd, en met paragraphen wordt vastgeschroefd en gepreciseerd. Zoo is het laatste Wendingennummer en Roland Holst vatte het in een mooi omslag, waarop hij het Genootschap schetste als een lenige jongeman, die in zelfbewusten gang de — zoo gezien, niet direct bescheiden — vruchten van zijn streven en werken aandraagt.

VOORLOOPIGE LIJST DER NEDERLANDSCHE MONUMENTEN VAN GESCHIEDENIS EN KUNST.

Bij den Uitgever A. Oosthoek te Utrecht, verscheen van de voorloopige lijst deel V over de provincie Noord-Holland, met uitzondering van Amsterdam aan welke stad een afzonderlijk deel zal worden gewijd. Bij denzelfden uitgever verschenen vroeger de vier eerste deelen, behandelende de provincies Utrecht, Drente, Zuid-Holland en Gelderland.

Ter nadere verklaring van het „voorloopige" karakter dezer lijsten (de hier besproken lijst is een boekdeel van ruim 400 pagina's) dient, dat in 1918 is ingesteld de Rijkscommissie voor de Monumentenzorg en dat aan deze commissie is opgedragen het samenstellen en uitgeven eener geïllustreerde beschrijving van alle in Nederland aanwezige gebouwen en voorwerpen, dagteekenend van vóór 1850, die eenig belang hebben uit een oogpunt van kunst of geschiedenis. Teneinde nu dit werk dat vele jaren zal vorderen, met meer kennis van zaken te kunnen ondernemen en tevens zoo spoedig mogelijk een overzicht te geven van al wat het behouden waard is, werd indertijd besloten eene „voorloopige lijst" der monumenten te bewerken waarin gebouwen en met gebouwen samenhangende voorwerpen alleen kort worden vermeld.

De samenstelling van deel V was in handen van de heeren Mr. Dr. J. C. Overvoorde, Voorzitter, en Dr. E. J. Haslinghuis, secretaris der afdeeling A van genoemde commissie, benevens de heeren W. te Riele Gzn., J. J. Weve, J. A. Frederiks, F. A. J. Vermeulen, en Dr. C. Hofstede de Groot, welke heeren met buitengewonen speurzin en taai uithoudingsvermogen alle groote en kleine gemeenten van Noord-Holland hebben doorzocht, teneinde de lijst zoo volledig mogelijk te doen zijn, en waarbij het begrip „monument" uitermate ruim genomen is geworden; getuige de opsomming van de ontdekte schoon- en merkwaardigheden van kerken, raadhuizen, boerderijen, ophaalbruggen, gevelsteenen, gerechts- en limietpalen, zerken, schilderijen, goud-, zilver- en koperwerken, gevelankers, enz. enz., tot walvischkaken op Vlieland toe; alles met een korte omschrijving en met vermelding, voorzoover bekend van de makers en de jaartallen der ontdekte monumenten.

P.S. Blijkens de Memorie van Antwoord inzake Hoofdstuk 1 der staatsbegrooting is bij de Rijkscommissie voor de Monumentenzorg het concept eener monumentenwet in voorbereiding, bij aanneming waarvan de hiervoren genoemde monumenten onder wettelijke bescherming zullen staan, met alle gevolgen daaraan voor de bezitters verbonden.

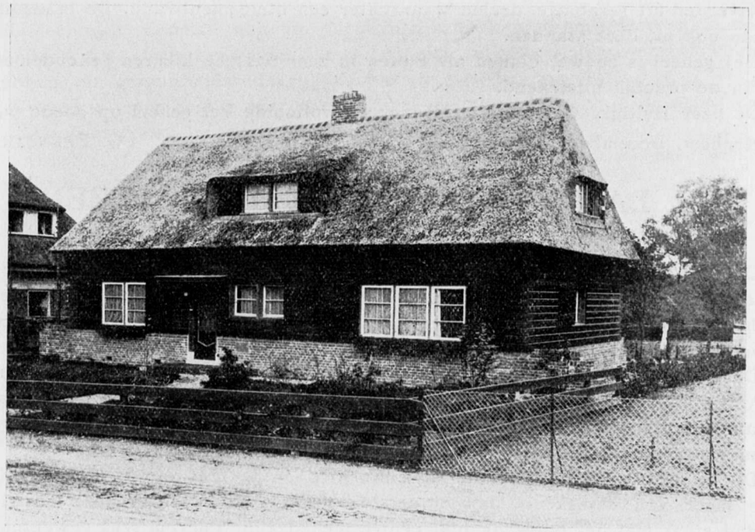

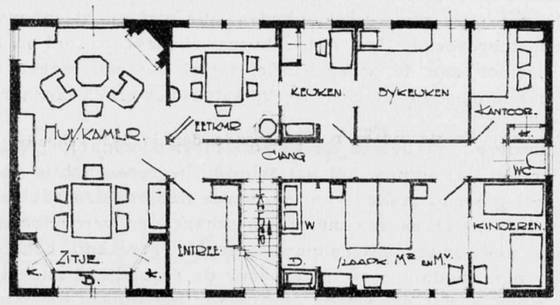

LANDHUISJE „ZONNEWENDE" TE OOSTERBEEK. ARCHITECT G. VEENSTRA.
SCHAAL PLATTEGROND 1 à 150.

LANDHUISJE „ZONNEWENDE" TE OOSTERBEEK.

Bijgaand landhuisje werd in den meest duren tijd te Oosterbeek gebouwd.

Het bouwen moest op zeer bescheiden wijze geschieden, waarbij iedere luxe moest worden vermeden, en toch plaats geven aan vele vertrekken, die om reden van huishoudelijken aard, tevens alle beneden moesten worden gegroepeerd. De huiskamer werd op de mooiste plaats van het huisje geprojecteerd en daarmede in één verband, eetkamer (kinderkamer), keuken en bijkeuken. Hierdoor was toezicht op keuken en kinderen tot den eenvoudigsten vorm teruggebracht. De groote slaapkamer, waarin douche-inrichting met koud- en warmwater voor de waschtafels, moest ook om deze redenen grenzen aan de slaapkamer der kinderen. De zuidzijde was hiervoor aangewezen. Een kantoortje, speciaal voor den heer des huizes, gewenscht buiten het huiselijk verband, vond een plaatsje in den meest oostelijken hoek. Plaatsing der spanten (doorloopende op de borstwering) vereischte een regelmatige verdeeling.

De buitenwanden bestaan uit een trasraam in klinkers tot 1.00 M. boven den

Behoort bij het Bouwkundig Weekblad van 10 Dec. 1921. No 50.

vloer, verder uit gerabatte deelen waarachter een bimcementwand. De binnenmuren bestaan ook uit deze wanden.

Het geheel is zoowel binnen als buiten in zeer frissche kleuren gehouden en voldoet in de practijk uitstekend.

De heer Heitink, aannemer te Bennekom, voltooide het geheel op goede wijze.

Arnhem, December 1921. G. FEENSTRA.

DE LAATSTE WIJZIGING DER „STEENHOUWERSWET".

Onlangs is voor de tweede maal wijziging gebracht in de Wet van 7 October 1911, houdende bepalingen in verband met de bijzondere gevaren voor veiligheid en gezondheid, verbonden aan steenhouwersarbeid, welke wet onder den titel van „Steenhouwerswet" kan worden aangehaald.

De eerste wijziging, welke door de Wet van 4 December 1920 werd aangebracht, was van ondergeschikt belang en betrof slechts eenige verandering in de aanduiding der ambtenaren, belast met de handhaving der wet, in verband met het in werking treden van verschillende bepalingen der arbeiderswet 1919.

De tweede wijziging is thans aangebracht door de Wet van 11 November 1921 en is meer van beteekenis dan de eerste wijziging. Voor zoover deze wijziging in verband staat met het bouwvak lijkt eenige mededeeling daaromtrent gewenscht.

In de eerste plaats is wijziging gebracht in de definitie van „Steenhouwersarbeid" door in Art. 1 het woord „arbeid" te vervangen door „werkzaamheden in een onderneming". Voorts zijn aan de werkzaamheden, die niet als steenhouwersarbeid beschouwd worden, toegevoegd „het nat schuren" benevens „het in bij algemeenen maatregel van bestuur aan te wijzen inrichtingen passend maken van marmeren onderdeelen en het in electrotechnische werkplaatsen bewerken van marmeren schakel- en verdeelborden".

Deze uitzonderingen werden in de wet opgenomen omdat de rechterlijke macht niet steeds onder het nat slijpen, het nat schuren begrepen achtte en ook de werkzaamheden b.v. het passend maken van marmeren onderdeelen van meubels in meubelmakerijen en het bewerken van marmeren schakel- en verdeelborden in installateurswerkplaatsen niet onder „Steenhouwersarbeid" gerekend behoort te worden, omdat daarmede niet zoodanige zware en voor de gezondheid nadeelige werkzaamheden verricht worden, dat daarop de ingrijpende bepalingen der Steenhouwerswet van toepassing behooren te zijn.

In de definitie van „werkgever" in art. 1 zijn de woorden „door anderen dan hemzelf" ingevoegd en is opgenomen om buiten twijfel te stellen, dat de wet niet geldt voor den alleenwerkenden patroon. Van verschillende zijden is tegen deze wijziging bezwaar gemaakt en wilde men, dat de wet ook beschermende voorschriften gaf met betrekking tot de alleenwerkende patroons in het steenhouwersbedrijf. Door anderen is deze wijziging met klem verdedigd omdat volgens hen de arbeidswetgeving uitgaat van de gedachten, dat de loonarbeider beschermd moet worden tegen de nadeelen, waartegen hij zich zelf, krachtens zijne dienstverhouding, niet beveiligen kan. Is er geen dienstverhouding, dan vervalt ook de eisch van bescherming.

Aan Art. 1 is voorts een nieuw lid toegevoegd, luidende:

„Voor de toepassing van deze wet worden met eene onderneming gelijkgesteld vakscholen en inrichtingen of takken van dienst onder beheer van het Rijk, eene provincie, eene gemeente of een ander publiekrechtelijk lichaam, van rechtspersoonlijkheid bezittende vereenigingen of van stichtingen".

Opneming van deze bepaling is noodig geoordeeld om onder het bereik der wet te brengen, de steenhouwers, die niet in een onderneming werken, o.a. de steenhouwers, werkzaam bij het restaureeren van monumenten, wat veelal geschiedt op last van

rechtspersoonlijkheid bezittende vereenigingen. De vakscholen zijn hier genoemd om de leerlingen daarvan aan de verplichte keuringen te onderwerpen. Daardoor vermindert dus sterk de kans, dat zij, na zich in het steenhouwersvak bekwaamd te hebben, om gezondheidsredenen daartoe niet worden toegelaten.

Voorts is, voor zoover hier van belang, wijziging gebracht in de artikelen 6, 7 en 8.

Deze artikelen luiden thans als volgt:

Artikel 6. 1. De werkgever zorgt met inachtneming van de nadere eischen, welke hem door het districtshoofd der arbeidsinspectie zijn gesteld:

I. dat de lokalen, waar in zijne onderneming steenhouwersarbeid wordt verricht, voldoen aan de voorschriften, die bij algemeenen maatregel van bestuur zijn gegeven ten aanzien van:

a. de hoogte;

b. de vrije luchtruimte;

c. de oppervlakte in verband met het aantal der in het lokaal werkzame personen;

d. de samenstelling van vloeren, wanden, daken en zoldering;

e. de luchtverversching;

f. de verlichting;

II. dat voldaan is aan de voorschriften, die bij algemeenen maatregel van bestuur zijn gegeven ten aanzien van:

a. het inrichten en beschikbaar stellen van schaftlokalen en privaten voor hen, die steenhouwersarbeid verrichten;

b. het beschikbaar stellen van open terrein voor het verrichten van steenhouwersarbeid bij werkplaatsen, in besloten ruimten gevestigd;

c. de afwatering van werkplaatsen, waarin steenhouwersarbeid wordt verricht;

III. dat worden nageleefd de voorschriften, welke bij algemeenen maatregel van bestuur zijn gegeven:

a. ten einde te bevorderen, dat steenhouwersarbeid in de open lucht wordt verricht, voor zoover de omstandigheden zulks toelaten;

b. tot beschutting van personen, die in de open lucht steenhouwersarbeid verrichten, tegen weersinvloeden;

c. tot het bevorderen van eene dragelijke temperatuur;

d. tot het bevorderen van de zindelijkheid;

e. tot het tegengaan van het ontstaan of de verspreiding van stof of tot het verwijderen van stof of ter voorkoming van hinder of nadeel, die personen, verblijvende ter plaatse, waar steenhouwersarbeid wordt verricht, van het ontwikkelde stof zouden kunnen ondervinden;

f. tot het voorkomen van ongevallen door werktuigen, werktuigdeelen, gereedschappen, vallende voorwerpen of door weggeslingerde schilfers en splinters;

g. tot het kosteloos verstrekken van goed drinkwater;

h. tot bevordering van eene voor de gezondheid zoo min mogelijk schadelijke wijze van werken.

2. De voorschriften in het eerste lid bedoeld kunnen verschillen in verband met den aard van den steen, die verwerkt wordt.

3. Indien steenhouwersarbeid wordt verricht uitsluitend aan steen, die reeds in het bouwwerk te bestemder plaatse is aangebracht, dan zijn de voorschriften, in het eerste lid onder I, II*b* en c, III*a* en c, bedoeld, niet van toepassing en kan door of namens Onzen Minister van de overige in het eerste lid bedoelde voorschriften voorwaardelijk of onvoorwaardelijk vrijstelling worden gegeven.

3. Mede kan Onze Minister voorwaardelijk of onvoorwaardelijk vrijstelling verleenen van voorschriften van een algemeenen maatregel van bestuur, als in het eerste lid bedoeld, voor steenhouwersarbeid verricht in een beeldhouwerswerkplaats.

5. De nadere eischen worden door het districtshoofd der arbeidsinspectie gesteld, krachtens den algemeenen maatregel van bestuur, uitgevaardigd ingevolge dit artikel, en betreffen de wijze van het daarin bepaalde.

Zij worden schriftelijk medegedeeld en daarbij wordt vermeld, tot uitvoering van welk voorschrift van den algemeenen maatregel van bestuur zij strekken.

Artikel 7. Een nadere eisch, als bedoeld in art. 6, bepaalt den termijn, binnen welken er aan voldaan behoort te zijn. Hij wordt door het districtshoofd der arbeidsinspectie gedagteekend.

Artikel 8. 1. Heeft de werkgever bezwaar tegen een door het districtshoofd der arbeidsinspectie gestelden naderen eisch, dan kan hij daarvan binnen veertien dagen te rekenen van de dagteekening van den eisch in beroep komen bij Onzen Minister. Diens beslissing wordt met redenen omkleed.

2. Wordt in beroep de eisch geheel of gedeeltelijk gewijzigd, dan treedt de in beroep gestelde eisch in de plaats van dien, waartegen beroep is ingesteld.

3. Van de beslissing wordt afschrift gezonden aan den werkgever.

4. Voor den werkgever vloeit geenerlei verplichting voort uit een naderen eisch, zoolang daartegen beroep kan worden ingesteld en zoolang omtrent een ingesteld beroep niet is beslist.

Zooals men bij het vergelijken van de hierboven aangehaalde artikelen der wet met de oude artikelen zal ontwaren, was er sprake van „nadere voorschriften", welke door het districtshoofd der arbeidsinspectie gegeven kunnen worden. Het werd noodig geoordeeld, ten deze de terminologie der Stuwadoorswet te volgen en waar in de Steenhouwerswet gesproken wordt van „nadere voorschriften, door het districtshoofd der arbeidsinspectie gegeven" te lezen „nadere eischen, door het districtshoofd der arbeidsinspectie gesteld".

Krachtens het eerste lid onder I, *d* van artikel 6 der Steenhouwerswet moest de werkgever zorgen, dat de lokalen, waar in zijne onderneming steenhouwersarbeid wordt verricht, voldoen aan de voorschriften, die bij algemeenen maatregel van bestuur zijn gegeven o.a. ten aanzien van „de dakbeschieting en de samenstelling van vloeren, wanden en zoldering". Aangezien ook de samenstelling van het dak afgescheiden van de beschieting aan zekere eischen moest voldoen is het vervangen door: „de samenstelling van vloeren, wanden, daken en zoldering".

Verder is in artikel 6, eerste lid onder III ingevoegd: „tot het bevorderen van eene dragelijke temperatuur". Deze invoeging werd noodig geoordeeld omdat het een ernstig bezwaar was gebleken, dat te dezen aanzien geen voorschriften bestonden, en dat niet geëischt kon worden, dat in het werklokaal althans zooveel gestookt werd, dat de vorst er uit bleef en de steenhouwers gelegenheid hadden zich af en toe te warmen. Dit te kunnen eischen was vooral ook gewenscht, omdat het openhouden der ventilatieopeningen er door bevorderd zou worden.

De overige, hier niet besproken, wijzigingen der Steenhouwerswet houden in hoofdzaak verband met de bepalingen der Arbeidswet 1919.

Daar in deze wet de arbeidsduur voor arbeiders, werkzaam in fabrieken of werkplaatsen, als regel beperkt werd tot 8 uren per dag en 45 uren per week, behoorde naar de meening van den Minister van Arbeid voor hen, die het zware en ongezonde beroep van steenhouwer uitoefenen, dezelfde grens te worden vastgesteld. Wijziging der Steenhouwerswet was daartoe noodig en deze gelegenheid is tevens benut om verschillende andere wijzigingen in die wet aan te brengen.

De aandacht wordt er nog op gevestigd, dat de gewijzigde wet in werking zal treden op een nog nader te bepalen tijdstip.

C. BROERSE JR.

ONTVANGEN BOEKWERKEN.

Arbeiderswoningen in Nederland. Vijftig met Rijkssteun onder leiding van Architecten uitgevoerde plannen met de financieele gegevens. Bijeengebracht door Dr. H. P. Berlage, Ing. A. Keppler, W. Kromhout en Jan Wils. Uitgever W. L. en J. BRUSSE'S Uitgevers Maatschappij te Rotterdam. f 10.50 gebonden.

De literatuur over Volkswoningbouw in ons land neemt sneller toe dan de bouw van woningen zelf.

De regeering verleent blijkbaar gaarne steun aan boeken met arbeiderswoningen; van de Regeering steun te krijgen voor arbeiderswoningbouw gaat inmiddels zoo makkelijk niet.

De 50 plannen in dit boek zijn voor het meerendeel al welbekend. Maar het is handig ze in dit boekje bij mekaar te hebben. De financieele gegevens zijn: aantal woningen, stichtingskosten, huurprijs woning per week. Berlage schrijft een woord vooraf, Keppler verdedigt den woningwetbouw, Kromhout voorspelt den toekomstigen architect den massabouw, Wils licht de plaatjes toe, ook voor het buitenlandsch debiet.

Behalve plattegronden van woningtypen en een situatie zijn teekeningen van voor- en achtergevels opgenomen. *Zelfs* een enkele maal een doorsnede. Zelfs!

Summa Summarum, een boekje dat goed is in zijn soort. Maar over het soort is al eens meer gesproken. Niettemin zal het zijn weg wel vinden. J. P. M.

PEOPLE'S-GAS BUILDING, CHICAGO, MICHIGAN AVENUE.

DE ARCHITECTUUR IN DE VEREENIGDE STATEN [1])

Nu Amerika door zijn poging om de wereldorde op betere grondslagen te vestigen aller belangstelling tot zich trekt, komt in tegenstelling met dit vooruitstrevend idealisme ons het conservatisme van zijn bouwkunst in gedachten. Schakelen we de werken van mannen als Sullivan, Wright en ook Richardson uit, maar dan blijft ons van de heele hier

[1]) L'Architecture aux États-Unis par J. Gréber. Architecte 2 deelen. Opgenomen in de bibliotheek van den B.N.A.

Behoort bij het Bouwkundig Weekblad van 17 Dec. 1921. No 51.

bekende architectuur van de Vereenigde Staten niets anders over dan hier reeds voor het grootste deel afgedankte stijl-architectuur. En een stijl-architectuur van bovendien nog bedenkelijke soort. Zulk een bouwkunst zou d:n ook zonder meer onze aandacht niet meer gaande kunnen maken. Wij hebben ergens in onze hersenen een groot ruim pakhuis, waarin wij al dit soort architectuur opbergen zonder daar ooit meer naar om te kijken. We stoppen daarin al die kostbare groote gebouwen, die in Engeland, in Frankrijk en in Italië in den officieelen stijl worden gemaakt en als we ze hebben opgeborgen, weten we er niets meer van en willen we er ook niets meer van weten. Nu is het eigenaardige echter, dat we voor de Amerikaansche architectuur nog wel eens een kier van de deur van het groote pakhuis opendoen, om nog eens eventjes te turen naar den Amerikaanschen boedel, want hieraan zat toch wel iets, dat het van de andere collecties onderscheidde. Dit is ook de oorzaak geweest, dat wij van die Amerikaansche architectuur, zonder daarvan een bijzondere studie te hebben gemaakt, en zonder ze in natura te hebben aanschouwd, meer weten dan van diezelfde soort architectuur uit andere landen. Amerika heeft daar zelf voor gezorgd. Het heeft steeds onze aandacht kunnen trekken door iets bijzonders.

Bij ieder Amerikaansch bouwwerk gebeurt iets ongelooflijks. Het ongelooflijke is er altijd in een of anderen vorm bij annex. Nu eens is het de fabelachtigheid van de bouwsommen, die natuurlijk altijd geschonken werden, dan weer is het de onmogelijke snelheid, waarmee een of andere wolkenkrabber werd gebouwd. Altijd trok wel iets ongelooflijks onze aandacht, en dat is de oorzaak, dat we tal van eigenaardigheden weten van de Amerikaansche architectuur, die ons zonder die eigenaardigheden allicht even onverschillig zou hebben gelaten als gelijksoortige bouwkunst in andere landen. We weten, hoe de architecten van het Pensylvanianstation het hebben gewaagd de reconstructie van Viollet le Duc's Thermen-overdekking na te bootsen in een twintigste-eeuwsche hal. Hoeveel malen hebben wij ons al reeds vergist in het tellen van de verdiepingen van de Woolworthbuilding; trouwens op enkele verdiepingen meer of minder komt het er daarbij niet aan. En hebben we al niet vaak den Vrijmetselaarstempel te Chicago versleten voor een tweede Mausoleum van Halicarnassos?

Wij kennen die grappenmakers, die zich met Moorsche pracht laten omgeven, die van hun dagelijksche beslommeringen in Broadway uitrusten in een zaal der Abencerragen met uitzicht op een zonnig patio met kleurige azulejos of die — smaken verschillen — willen optreden als Florentijnsch hertog, die als Lorenzo kunnen bogen op speculatiezucht en vertoeven in een Villa Careggi, omgeven door Rafaels eigenste Stanzen en de meesterwerken uit Italië's meest beroemde galerijen.

Wij kennen hun militaire scholen, uit het rijk geboomte opdoemend als een kathedraal in het malsche land van Surrey, wij kennen al hun bibliotheken, van Rockenfeller, Carnegie, Morgan, ieder met natuurlijk meer dan een millioen banden, wij kennen hun gedenkteekenen met holle zuilen die, als belvedères gebezigd de gehuldigde doode, in tegenspraak met Kegge, géén duur ding doen zijn. Wij kennen hun..... Wij kennen eigenlijk alles.

En het boek van Gréber met zijn mooie platen, waarvan wij er hier enkele opnemen, laat ons dat alles nog eens de revue passeeren, maar hoe amusant de hernieuwde kennismaking ook moge zijn, het zou de aandacht vra:en voor dit boek niet geheel rechtvaardigen, ware het niet, dat uit deze verzameling nog iets anders sprak, iets dat ons bij onze fragmentarische wijze van kennisneming van de Amerikaansche architectuur wel moest ontgaan. En het is juist dit waarop ook de heer Gréber speciaal ook zijn Fransche collega's architecten heeft willen wijzen, n.l. op het bijzondere van den Amerikaanschen geest, dat zich uit in een systematische streng utilitaire levenswijze, die niet zooals bij ons, noodzakelijk wordt onder den druk van moeilijke levensomstandigheden of het verschijnen van een bezuinigingsrapport, maar die geheel en al een vrije, frissche levensuiting is.

Bladeren wij dit boek door, dan kunnen we niet den indruk van ons afzetten

WOOLWORTH BUILDING, NEW-YORK. BARBIERS-RUIMTE.

dat het hier aan deze zijde van den Oceaan veel weg heeft van een oude-mannetjeshuis. Wij maken wel ophef van onzen vooruitgang, van onze prestaties op hygiënisch, sociaal-technisch en sociaal-economisch gebied, maar gezien naast resultaten, die de op dit gebied sportieve Amerikaan heeft bereikt, moeten wij over onzen trots eigenlijk een beetje glimlachen en wel bekennen, ondanks onze vooruitstrevendheid en moderne begrippen, toch eigenlijk nog wat ouderwetsch te zijn. Het is niet, dat de Amerikaansche bouwkunst in z'n verschillende gebouwen ieder afzonderlijk zoo duidelijk den voorsprong der Amerikanen in deze richting doet gevoelen, er zijn hier zelfs wel gebouwen aan te wijzen, waarin het Amerikanisme sterker spreekt dan in vele van die Amerikaansche gebouwen zelf, maar het gaat om de doorvoering van de utilitaire levenswijze in het gansche leven, in al zijn vertakkingen.

De heer Gréber, die een jaar of tien in Amerika heeft vertoefd, is bijzonder onder den indruk gekomen van hetgeen de Amerikanen in deze richting nastreven en kunnen en in zijn boek (dat een product is van den oorlog en waar de loopgravenkameraadschap meer spreekt dan in een dergelijk werk wel gewenscht is) wil hij de practische voordeelen van den echt Amerikaanschen levenszin doen aanwenden door den wederopbouw van het verwoeste Europa. Hij gaat zelfs zoover, dat hij tegen de Fransche Academie zegt: stuur Uwe Prix de Rome's niet meer twee jaar naar de bouwvallen van de Helleensche en Hellenistische cultuur, maar stuur ze zes maanden naar Amerika, en gij zult er voor Frankrijk en de Fransche bouwkunst en den wederopbouw meer profijt van hebben. Wij zouden niet zoo ver willen gaan als de heer Gréber, maar dat er bij ons een gebrek is aan primairen zin voor het systematische, en het utilitaire in onze sociale levensuitingen, en dat we in dat opzicht van Amerika kunnen leeren, is wel zeker.

Ons leven wordt in zijn verschillende uitingen beroerd door meer emoties dan het leven van de Amerikanen. Het ontbreken van enkele onzer emoties komt hier en daar voor den dag, en blijkt, om even een onderwerp uit dit boek aan te roeren, uit den Amerikaanschen stedenbouw.

Europeesche stedenbouwkundige ontwerpen, waarbij op het volledigste aan de sociale eischen is voldaan, dragen meer emoties in zich, dan die door deze eischen bij den ontwerper worden opgewekt.

Onze ontwerpen zijn associaties van emoties en als zoodanig verschillen ze niet van die van een eeuw terug, ja, van die van vele eeuwen terug. Wij worden er steeds de dupe van, aan al die emoties te willen toegeven.

Verkeerseischen bijv. dwingen den ontwerper tot regelmatigheid, schoonheidsoverwegingen vragen „afsluitingen". Het gevolg is dat we regelmatige plannen maken, die onregelmatig worden door de afsluitingen. (Men zie alle uitbreidingsplannen bij ons, Duitschland, Engeland, enz.).

De Amerikaansche stedenbouwer doet anders. Alleen zijn primaire zin voor het systematische en het utilitaire geeft zijn emotie. Zijn schoonheidseisch is het doorvoeren van een onverbiddelijke strengheid van het utilitaire beginsel en het geven van klaarheid, orde en regelmaat.

Wij zouden er op kunnen bogen, fijner „besnaard" te zijn dan onze overburen. Maar baat dat ons, als we toch niet meer in staat zijn, alle fijne snaartjes te kunnen laten meetrillen, al willen we het.

Het werk van de Amerikanen heeft veel, dat aanlokt. Niettemin moeten wij niet trachten Amerikanen te worden, maar als men avond in avond uit de kranten van den hofjesgeest hoort gewagen, die bij alle groote dingen hier een rol speelt, dan is het leerzaam eens een blik te werpen in het leven van den Amerikaan, wiens hofjesgeest zich in een jonggezellenhuis bij ons te benauwd voelt.

En architecten, wier vak hun aanleiding geeft licht te vervallen in een zekere sleur, zullen goed doen van dit werk van den heer Gréber kennis te nemen. De dikke woorden en hier en daar, ik mag het niet ontkennen, een beetje humbug, moeten zij maar op den koop toe nemen. En al is het niet direct iets ongelooflijks, er is in dit boek over Amerikaansche bouwkunst toch ook weer dat zelfde iets, dat zal maken het niet voor goed op te bergen.

J. P. M.

EXAMEN ADSPIRANT-BOUWKUNDIG-OPZICHTER.

M. de R.

Beleefd verzoeken wij U, eenige ruimte in Uw blad ons af te willen staan, ter beantwoording van Uw bespreking van het door ons ingestelde examen voor Adspirant-Bouwkundig-Opzichter. Niet onaangenaam stemde ons deze bespreking, alhoewel ze nu niet direct opbouwend genoemd kan worden. Veel liever een „afkammende" bespreking, dan een doodzwijgen.

Dat velen in den lande de regeling van den B.N.A. niet met sympathie hebben begroet, moet ook U, M. de R., bekend zijn. Ook zullen U de redenen hiervan niet vreemd zijn. Voor het instellen van een examen ter verkrijging van een diploma als Adspirant-Opzichter heeft de B.N.A. niets gevoeld. Anders had men niet zoo lang gezwegen.

Toch heeft een dergelijk diploma groote waarde, èn voor de werkgevers èn voor de werknemers. De eersten kunnen nu beschikken over menschen, die bewezen hebben een voldoende theoretische kennis te bezitten, om na enkele jaren opzichters-practijk met succes het B.N.A.-examen te kunnen doen. Zonder dit diploma is men moreel verplicht, alles te nemen wat voor de hand komt. De werknemers kunnen hun salarisregelingen op vaste basis brengen. Voor hen is 't van groot belang, dat een werkgever niet gerechtigd is, zoowel bekwamen als onbekwamen in dienst te nemen. De voordeelen liggen o.i. voor de hand.

En nu de nadeelen. Dat P.B.N.A. het instelde, mag geen motief zijn. In art. 1 van het algemeen reglement komt voor, dat P.B.N.A.-examens worden afgenomen,

zoolang er geen gelijkwaardige andere zijn ingesteld. Zoodra er dus een andere regeling komt, verdwijnen wij van het tooneel. U vreest verwarring, M. de Red. Dit lijkt ons wel wat al te pessimistisch. Wanneer iemand slaagt voor het examen Adspirant-Opzichter en daarna nog een paar jaar daadwerkelijk de opzichters-functie bekleedt, zullen ze heel wat beter beslagen het B.N.A.-examen doen, dan thans. Is dit voor den B.N.A. geen voordeel? En zegt voorts de titel *Adspirant* niet genoeg? Min verdienstelijk, M. de Red., is Uw verward gestelde zin: „Want hou nu straks maar" enz., op blz. 313. Heusch, zoo verward is de toestand niet. Dat onze initialen bijna gelijk zijn, is onze schuld niet; de onze bestaan sinds 1913. U betoogt, dat de B.N.A. een zuivere toestand heeft geschapen. Wij nemen bescheiden de vrijheid zulks te betwijfelen, gezien het zeer groote aantal vragen en opmerkingen, dat ons gedurende het laatste jaar bereikte.

Wij meenen, dat wij hebben medegewerkt om „beider belang" te behartigen. Niets meer of minder. Voorts wijst U op het ontbreken van eenig wezenlijk verband met het echte diploma. (Het woord „echt" is niet juist. Waarom schreef U niet Opzichters-diploma?)

Hoe meer verband er in komt, hoe liever 't ons is, M. de Red. Blijkt deze regeling, desverlangd gewijzigd en aangevuld, te voldoen, dan kan de B.N.A. ze overnemen. Wil de B.N.A. invloed er op? Zooveel hij verkiest. Wij voor ons zijn begonnen het verband te zoeken in het overnemen van bijna het geheele examenprogramma.

En ten slotte nog een lans gebroken voor den minderwaardig geachten behanger (voeg er gerust bij metselaar, smid).

't Heeft ons en meerderen steeds bevreemd, waarom men niet ieder de kans geeft, examen te doen, en alleen het voordeel toekent aan timmerlieden.

Is het inderdaad af te keuren, een behanger, die met succes examen doet in alle vakken van het examenprogramma, in de gelegenheid te stellen een paar jaren de opzichters-practijk te beoefenen? Alleen het feit, dat hij, geëxamineerd door een commissie van technici, een goed figuur slaat, spreekt toch al voor hem.

En blijkt hij nu ook als opzichter te voldoen, M. de Red., zou U hem dan de gelegenheid willen weigeren, als slot het B N.A.-diploma te verwerven? Ik geloof het niet. Overigens zullen we afwachten. De verschillende bonden van technici ontvingen een uitnoodiging, in de examencommissie zitting te nemen. We weten niet, of ze hieraan direct zullen voldoen. Doch de examen-commissie, waarvan Dr. E. J. Evers permanent voorzitter is, zal evenals altijd zoo worden samengesteld, dat men van een onpartijdige beoordeeling der candidaten verzekerd kan zijn.

Met beleefden dank voor de opname.

F. WIND,
Dir. P.B.N.A.

In onze bespreking van het Examen Adspirant Bouwkundig Opzichter P.B.N.A. hebben wij er ons toe bepaald uiteen te zetten, welke de redenen waren, die de Commissie van Onderwijs van den B.N.A. er toe geleid hebben, de jongste veranderingen in den toelatingseisch tot het Examen Bouwkundig Opzichter B.N.A. zoo spoedig mogelijk in te voeren en hebben we aangetoond, dat de instelling van het Examen voor Adspirant Bouwkundig Opzichter het bereiken van het voorgestelde doel verijdelt.

Nu noemt de heer Wind enkele voordeelen, welke het nieuwe diploma zal hebben, op (door hem althans als „voordeelen" aangemerkt), maar deze weerleggen mijn hoofdbezwaar tegen dit nieuwe diploma geenszins.

De zaak gaat hierom:

De werkgevers zijn over 't algemeen onbekend met de voorwaarden, waaronder diploma's worden verleend. Verschillende diploma's kunnen ze moeilijk uit elkaar houden. Er moet dus, in het belang van den gediplomeerde, gestreefd worden naar één diploma voor den Bouwkundig-Opzichter, dat waarborg geeft voor voldoende algemeene kennis, grondige vakkennis en praktische vakbeoefening. Verwarring moet uitgesloten zijn. — Nu komt het diploma Adspirant Bouwkundig Opzichter P.B.N.A. zonder waarborg voor

grondige vakkennis en zonder praktische vakbeoefening als opzichter. — In plaats dus dat verwarring buitengesloten zal zijn, is de kans erop vergroot. Want het P.B.N.A.-diploma heeft eerstens bijna het geheele examenprogramma van het B.N.A.-diploma overgenomen en vervolgens, — nu de heer Wind tóch over de initialen spreekt, — die zijn óók bijna hetzelfde. Het is onze schuld niet, dat de onze sinds 1909 bestaan. Een zuiverder toestand voor het diploma — niet het examen, dat de heer Wind met het diploma verwart — kan dus niet meer bereikt worden.

Dit is mijn hoofdbezwaar. En dit blijft, ook al kunnen er aan het nieuwe diploma enkele voordeelen toegedacht worden. Voor ieder diploma zijn trouwens wel gronden aan te voeren, want ze hoeven niet eens aannemelijk te zijn. Men leze de these, dat zonder het diploma Adspirant-Bouwkundig-Opzichter P.B.N.A. men moreel verplicht is alles te nemen, wat voor de hand komt.

Het komt ons nutteloos voor, de verdere vragen en opmerkingen van den heer Wind te beantwoorden. Ze staan buiten deze kwestie. En verduidelijkingen geven op hetgeen wij schreven, zou het vragen van evenzoo ophelderingen over het schrijven van den heer Wind beteekenen.

We zullen het er dus hier bij laten. J. P. M.

ONTVANGEN BOEKWERKEN.

Oudheidkundig Jaarboek, 1e Jaargang. Afl. 4.

In dit nummer geeft o.m. Mej. Dr. E. Neurdenburg een verhandeling over de Noorderkerk, en behandelt de vraag of ook dit bouwwerk tot het oeuvre van Hendrick de Keyser behoort, een oude kwestie sinds Mr. de Roever in 1886 de Kroniek van Staets in het licht gaf. Dr. N. besluit: „Uit dit alles blijkt, dunkt mij, dat er veel is te zeggen voor de opvatting, dat, terwijl Hendrick de Keyser bezig was met een belangrijker ontwerp voor de Westerkerk, Staets, de stadstimmerman, een plan heeft gemaakt voor een hulpkerk, waarbij hij heeft geprofiteerd van wat hij elders had gezien en waarbij hij de gewone motieven heeft toegepast, die hem van zijn veeljarig samenwerken met de Keyser bekend waren, of waarmede de Keyser hem heeft geholpen, wat deze, als hebbende het opzicht over de steenhouwersafdeeling, allicht zal hebben gedaan en waarop ook wel overeenkomst in de onderdeelen met de Westerkerk wijzen. Als een goed ontwerper van plattegronden, als de man, die een belangrijk aandeel in het ontwerpen der uitbreidingsplannen van Amsterdam heeft gehad, heeft Staets in zijn plattegrond der Noorderkerk iets bijzonders bereikt, wat wel eenigszins medespreekt in het gebouw zelf, maar hij was toch niet voldoend architect om zijn ontwerp ook tot een bijzonder bouwwerk door te voeren."

Het artikel is geïllustreerd met eenige goede afbeeldingen van de Noorderkerk en van de Westerkerk.

De heer Ferrand Hudig schrijft over de oprichting van een platenarchief, waaruit in het off. gedeelte van dit nummer een en ander is aangehaald.

VAN TRAS, CEMENT EN BETON.

In een bekend aardrijkskunde-boek, in gebruik op onze H. B. S. en Gymnasia, komt de volgende mededeeling voor:

„Gemalen tras heet cement".

In het Groot Woordenboek der Nederlandsche taal kan men vinden:

„De meest gebruikelijke cementen hier te lande zijn die, welke uit tras worden samengesteld".

In dezelfde lijn is het volgende gelegen. Een leeraar in het Engelsch was onbekend met het feit, dat het Engelsche woord „concrete" ook „beton" beteekent. Hij verontschuldigde dit gemis aan kennis, door op te merken, dat „beton" een technische term is, wat voor onze jongens van geen belang is!"

Zoo onderwijst men de jeugd!

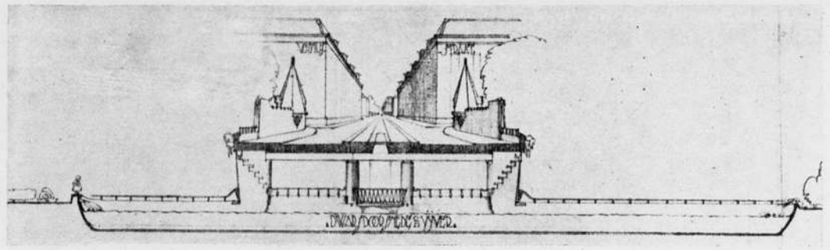

DWARSDOORSNEDE OVER DEN VIJVER.

SCHETSONTWERP VOOR EEN EVENTUEELE OVERBRUGGING VAN HET VONDELPARK TE AMSTERDAM.

Van de Afdeeling Bruggen van den Dienst der Publieke Werken te Amsterdam ontvingen we ter publicatie bijgaand schetsontwerp met toelichting van de plannen der eventueele overbrugging van het Vondelpark. De brug, ingericht voor rij- en voetverkeer, is gedacht in de lengteas Van Baerlestraat—Constantijn Huygensstraat en heeft een breedte van twintig meter tusschen de leuningen.

De ingangen naar het park aan de zijde van de Vossiusstraat, voorzien van fietsremmingen, worden begrensd door een drie meter hoogen muur en een winkelhuisje, dat een eenigszins landelijk karakter draagt en een overgang vormt van de hooge hoekhuizen der Van Baerlestraat naar het Park.

Aansluitend aan dit huisje loopt een hooge afsluitmuur, aan weerszijden der brug tot waar de overbrugging van het eigenlijke park aanvangt, waardoor het open karakter der brug sterker geaccentueerd wordt en het park zich plotseling verrassend aan ons oog vertoont. Ter plaatse van de wandelpaden onder de brug rijst de balustrade in metselwerk omhoog, ter bescherming van de wandelaars tegen slechte intenties van de straatjongens; zij wordt bekroond door een gesmeed ijzeren lantaarn.

Voor het rijverkeer in het park kon een vrije hoogte van 3.50 M. worden verkregen, waartoe de bestaande rijweg verlegd moest worden en in plattegrond een gebogen vorm verkreeg.

Het totale doorzicht vanuit het park, van landhoofd tot landhoofd is 54 M. breed. Deze ruimte is verdeeld in 7 openingen, waarvan de middelste, voor het rijverkeer, 12 M. breed is. Tusschen de ruime voetpaden liggen 10 M. breede vijvers, die tegemoet komen aan onzen wensch de brug ook over het water te zien liggen, waarvan de weerspiegeling het licht onder de brug versterkt. Aan het einde der vijvers verrijst een gebeeldhouwde natuursteenen versiering; de langste vijver wordt bij het kruispunt van 2 wegen afgesloten door een parkwachtershuisje, van waaruit contrôle over de wegen en de brug mogelijk is.

De grondkeerende muren zijn aan de binnenzijde onder de brug van breuksteen gedacht en plaatselijk met beeldhouwwerk versierd.

Het geheel is overigens in baksteen ontworpen, uitgezonderd de binnenpijlers, die van Muschelkalksteen zullen zijn. Tusschen deze pijlers zijn lage hekken geplaatst, die het wandelend publiek verhinderen plotseling den rijweg over te steken.

Om dezelfde reden is van den buitenstèn pijler af, tusschen voetpad en rijweg, een 10 M. lange en lage heg geplant. Onder de gemetselde balustrades van de brug zijn, evenals op de muren bij de ingangen naar het park, op afstanden gebeeldhouwde natuursteenen dragers aangebracht, die geschikte steunpunten bieden aan een afhangende begroeiïng, welke een groot deel van het metselwerk zal bedekken.

Bijvoegsel bij het Bouwkundig Weekblad van 31 Dec. 1921 No. 52-53.

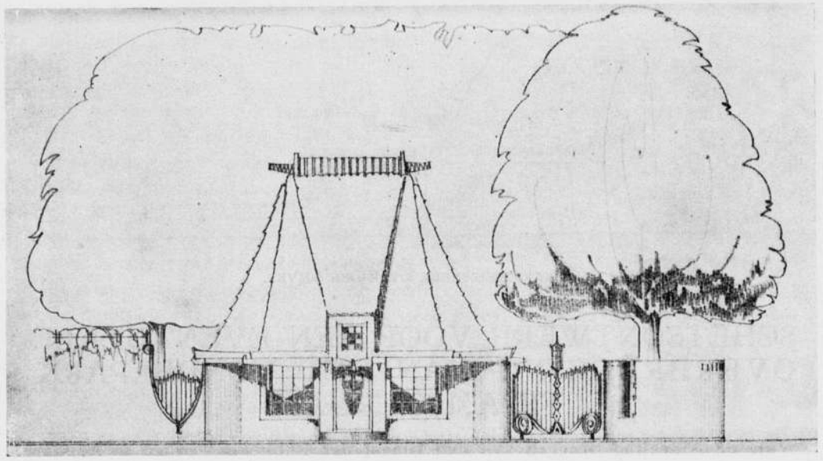

WINKELHUISJE INGANG VOSSIUSSTRAAT. SCHAAL 1 à 200.

Door beplanting met groote loofboomen ter zijde van den rijweg in het park, zal de begroeide brug den parkwandelaars weinig opvallen of storen.

In den zomer zal men aldus slechts een derde van de brug kunnen zien.

In het park behoeven voor den bouw der brug geen groote boomen verwijderd te worden. De beplanting van den nieuwen aanleg in de omgeving der brug zal zorgvuldig, in verband met de nieuwe locale behoeften, dienen te geschieden.

Op plaatsen met mooi uitzicht zijn banken gedacht.

Het geheel werd ontworpen door den architect P. Kramer onder de technische leiding van den Hoofdingenieur der Publieke Werken, Ir. W. A. de Graaf.

OFFICIEELE KUNST.

De vorige week werd uit de dagbladen vernomen, dat door den Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, ter uitbreiding van de in 1914 ingestelde speciale Commissie ter behartiging van de belangen der Nederlandsche Kunstenaars te Venetië, een commissie benoemd is met een *breederen werkkring*, n.l. een „Comité voor Nederlandsche Kunsttentoonstellingen in het Buitenland."

Dit Comité bestaat uit de volgende heeren:

Voorzitter: Willy Martens, leden Mr. Dr. R. S. Bakels, N. Bastert, G. H. Breitner, H. J. Haverman, W. A. van Konijnenburg, A. L. Koster, Willy Sluyter, Jan Sluyters, J. G. Veldheer, Tjipke Visser.

Den 16en dezer werd het Comité in het gebouw van het Ministerie van Binnenl. zaken geïnstalleerd door Minister Dr. J. Th. de Visser, in tegenwoordigheid van Jhr. Mr. C. Feith, Secretaris-Generaal en Mr. M. I. Duparc, chef der afdeeling Kunsten en Wetenschappen.

De Minister hield daarbij een rede, waarin Z.Exc. een historisch overzicht gaf van de bemoeiïngen der Regeering gedurende een aantal jaren op het gebied van tentoonstellingen van beeldende kunsten door Nederland in het buitenland gehouden. Al had de Regeering de meest mogelijke waardeering voor de werkzaamheden van de respectievelijke regeeringscommissarissen en de uit enkele Kunstenaarsgenootschappen samengestelde commissies, zoo moest het erkend worden, dat eene bevredigende oplossing tot dusver niet was gevonden.

De regeering heeft gewenscht onafhankelijk van Kunstenaarsvereenigingen, eene commissie samen te stellen uit personen, die èn om hun zelfstandigheid, èn om het vertrouwen, dat zij bij hunne kunstbroeders genieten, geacht kunnen worden, voor de Regeering een voldoende waarborg te zijn, dat de tentoonstellingen, welke in de toekomst in het buitenland zullen worden gehouden,

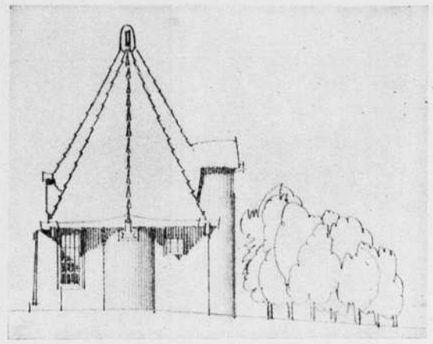

WINKELHUISJE INGANG VOSSIUSSTRAAT. SCHAAL 1 à 200.

eene zuivere weerspiegeling zullen zijn van hetgeen door de hedendaagsche beeldende kunstenaren wordt gepresteerd.

In het bijzonder wees de Minister op de verdiensten van de speciale commissie voor de Tentoonstellingen in Venetië, welke in deze algemeene commissie wordt opgelost.

De Minister sprak het vertrouwen uit, onder dankbetuiging aan den voorzitter en de leden voor de door hen betoonde bereidwilligheid, dat de commissie werkzaam zoude zijn in het belang van het vaderland en van de *hedendaagsche kunst*.

In zijn antwoord op de rede van den Minister verklaarde de voorzitter, de heer W. Martens, dat hij en zijn medeleden de instelling dezer commissie hebben toegejuicht, omdat zij hopen, dat hiermee een einde moge komen aan de verwarring, die tot hiertoe in zake de vertegenwoordiging van Nederland op buitenlandsche tentoonstellingen heeft bestaan. Thans kan begonnen worden met het volgen van een meer geregelde werkwijze, die naar de leden hopen, bevrediging moge schenken aan de Regeering en aan de kunstenaars.

Er is thans — zeide spr. — een keuze gedaan uit de kunstenaars, die om hun bijzondere eigenschappen door de meerderheid hunner collega's geacht kunnen worden in deze commissie op hun plaats te zijn, en die om hun positie in de *kunstwereld*, om verschillende redenen, een waarborg bieden voor een onafhankelijk oordeel. Hierdoor kunnen bijzondere invloeden worden uitgeschakeld, en wordt de mogelijkheid geschapen een zuiverder beeld van onze *hedendaagsche Nederlandsche kunst* in het buitenland te vertoonen.

Uit dit in de dagbladpers verschenen verslag van de installatie van het „Comité voor Nederlandsche Kunsttentoonstellingen in het Buitenland", blijkt maar al te duidelijk, dat de Regeering ten aanzien van de organisatie van dergelijke tentoonstellingen, zich finaal afwendt van de medewerking en den invloed van de vereenigingen der kunstenaars. Wel een grievende teleurstelling, in 't bijzonder voor het Verbond van Kunstenaarsvereenigingen, waarin het vraagstuk van het tentoonstellingswezen een onderwerp van bestudeering heeft uitgemaakt, en waarover een zakelijk rapport door een daartoe ingestelde commissie is uitgebracht, met de conclusie, dat de regeling van het tentoonstellingswezen op gebied van de vrije beeldende kunsten, de architectuur en de ambachts- en nijverheidskunst dringend noodzakelijk is. En terecht, want het valt niet te ontkennen, dat bedoelde regeling tot dusver inderdaad chaotisch was in hooge mate; wat, blijkens bovenstaande installatiespeech, ook ongeveer het inzicht van den Minister is. Maar bij de Overheid evenmin viel te dien aanzien eenige vaste gedragslijn te ontdekken. Het zou te ver voeren hier een overzicht te geven van het gescharrel met comité's en speciale commissies, dat de gebrekkige regeling van tentoonstellingen in den loop der jaren zou kunnen illustreeren. Waar nu op gewezen moet worden, is dat we thans weten uit officieelen mond, waar we aan toe zijn, in dien zin althans, dat onomwonden is uitgesproken, dat de Regeering wenscht te werken *onafhankelijk van kunstenaarsvereenigingen*. Zulk een officieele verloochening van den inspannenden arbeid, waaraan zoovele corporaties zich in het belang onzer vaderlandsche kunst hebben gewijd, is wel ernstig in strijd met de opvatting van het ge-

PLAN DER OVERBRUGGING. SCHAAL 1 à 800.

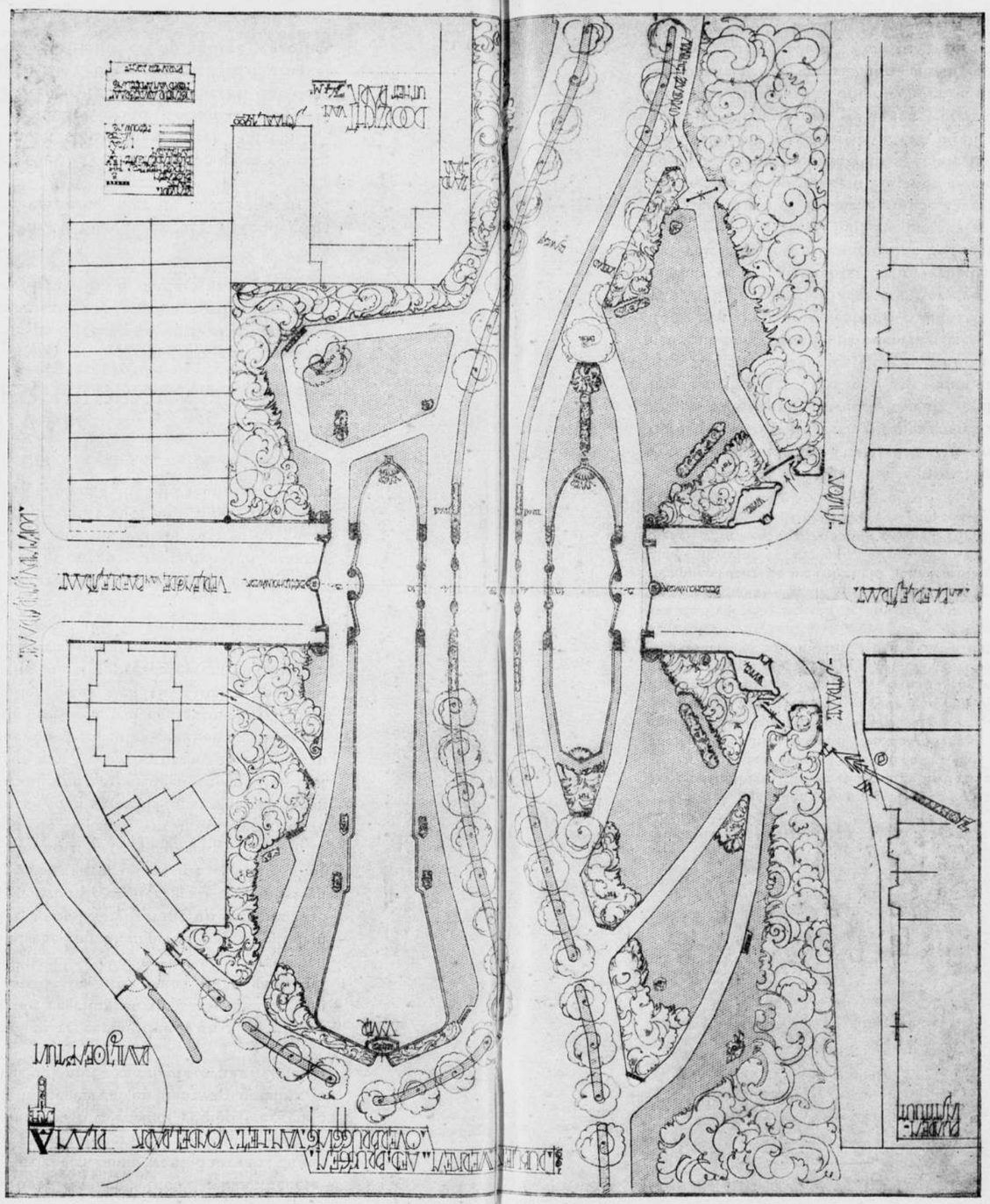
Dam
Dam
Dam

meenschapsleven onzer dagen, maar blijkbaar op het algemeen gebied der kunstbeoefening toch wel mogelijk. Dat wordt daar wel verdragen, men went daaraan! Maar toch vragen we ons af, of één verantwoordelijk overheidspersoon het zou wagen te ondernemen bij het in 't leven roepen eener op ander, b.v. *sociaal* gebied werkende commissie, de betrokkene organisaties opzettelijk te negeeren, en daarvan openlijk te getuigen. Wij gelooven van niet. Ja, maar, kunst is ook niet *sociaal*, niet waar? *Officieel* althans niet!

Maar er is nog iets anders in de hier besproken regeeringsdaad, en niet minder ernstig, dat te denken geeft. De hiervoren vermelde regeling en de samenstelling van het comité met een „breederen werkkring", (let op de breedte, want daar gaat het nu over!) toonen maar al te duidelijk aan, en de speechen-over-en-weer onderstrepen het, wat *officieel* onder „hedendaagsche Nederlandsche kunst", *in het algemeen* genomen dus, is te verstaan. Verreweg het grootste deel der commissie bestaat uit beoefenaars der vrije schilderkunst, en daarnaast één vertegenwoordiger der grafische kunst en één beeldhouwer. En daarmee is het van regeeringswege ingestelde „Comité voor Nederlandsche kunsttentoonstellingen in het buitenland" . . . . *compleet.*

Voor vertegenwoordigers van de bouwkunst, de daaraan verwante decoratieve schilder- en beeldhouwkunst, en voor de ambachts- en nijverheidskunst was daar geen plaats, hoewel aan die kunstvakken door buitenlandsche regeeringen en comités met ruimen blik, meermalen op hunne tentoonstellingen een even voorname plaats als aan de vrije kunsten werd geboden. Hoe nu in de toekomst in zulke gevallen ons in exclusivisme geboren Nederlandsch comité werken zal, laat zich wel eenigszins bevroeden. Uitsluitend de kunst-in-lijst en het vrije beeld zullen, naar zich laat aanzien, voortaan in het buitenland de hedendaagsche Nederlandsche kunst representeeren, en daar een beeld moeten geven met welk een levendig en modern kunstinzicht van officieele zijde wordt meegewerkt, om de kunstuitingen hier te lande tot de zoo zeer gewenschte, (en door optimisten voorspelde) cultureele eenheid te brengen!

En nu maar weer geprotesteerd en gerequestreerd, zooals jaren-lang reeds is gedaan. Volhouden maar! Ook nu weer, al zal het in onzen gezegenden tijd, waarin we van het eene conflict duikelen in 't andere, wel moeilijk vallen, rustige en goedwillende aandacht af te dwingen voor een onderwerp, dat voor het maatschappelijk leven der groote massa, nog zoo weinig beteekenis en aantrekkelijkheid schijnt te hebben.

DE J.

ONDERWIJS VAN AMBACHTS- EN NIJVERHEIDSKUNST.

Gevraagd werd naar een systematisch plan voor hetgeen geschieden moet ter bevordering van het Onderwijs van Ambachts- en Nijverheidskunst, alvorens daarvoor nieuwe uitgaven worden gedaan of reorganisatiemaatregelen worden genomen.
(Uit het voorloopig verslag op het Hoofdstuk V., A. onderwijs, kunsten en wetenschappen van de Staatsbegrooting voor 1922).

Ziedaar dus een belangrijke zinsnede betrekking hebbende op het Vakonderwijs en wij mogen aannemen, dat de drang naar bevordering hier de hoofdzaak zij en niet die der bezuiniging.

Allereerst moeten wij nu onze stelselloosheid in het Vakonderwijs van tegenwoordig noemen, om ten slotte een poging te doen naar meer stelsel, naar meer systeem.

Wij bezitten Ambachtsscholen, Kunstnijverheidsscholen, Midd. Technische scholen. Van deze laatste werd elders in het bedoelde verslag terecht opgemerkt, dat deze de bijzondere belangstelling van het Departement reeds hebben. Wij bezitten daarnaast talrijke particuliere centra's, die zich beijveren schriftelijk en op andere wijze het Vakonderwijs bij te brengen.

Oneindig is het aantal leeraren, die in vrijen tijd les geven en uren doorworstelen met hun al dan niet leergrage jongeren.

Ondanks dit alles is te constateeren, dat wat de bouwvakken en de nevenvakken betreft, allerdroevigst weinig bekwame vaklieden beschikbaar zijn.

Dit niet bekwaam zijn ligt evenwel niet enkel aan het onderwijs, ook de werkschuwheid en de geestelijke dorheid, het gebrek aan subjectieve liefde voor het werk staat daarmede in het nauwste verband. Dit laatste is een geweldige hinderpaal bij de ontwikkeling van het Ambacht.

Groot is te meer de desillusie van hem die opgekweekt is tusschen de beschermende muren en het warme dak van een school en ten slotte komt in het werkelijke bedrijf; dit kan de taaiheid in het volhouden van de uitoefening van het ambacht niet ten goede komen.

Onze ambachtsscholen kweeken dan ook geen arbeiders, het kweekt menschen die geen arbeider blijven. Het kweekt personen, die met wat lesnemerij erbij trachten te ontkomen aan het ambacht.

Zij die mislukken, als 't ware niet mee kunnen door allerlei oorzaken, blijven in het vak hangen, dit worden of zijn onze arbeiders van heden en de naaste toekomst, naast den zich vrij ontwikkelenden arbeider.

De ambachtschool van heden met z'n ambtenaren chor in plaats van onderwijzende Arbeiders is een *anti-ambacht*-school.

Welke één der invloeden is van de diverse schriftelijk onderwijs gevende instellingen moge hieruit blijken dat reeds ruim tien jaren geleden men zich ergeren kon aan hare advertenties, waarin het Ambacht als arm en dom werd voorgesteld, het geheel een depreciatie van het ambacht was en de welvarendheid — den boord en den hoed bedoelende —, verkregen kon worden door meerdere Vakkennis.

Het behoeft niet nader gezegd welk een principe dit huldigt en in dit verband gezien, is dan niet de geheele sociale ontwikkeling van heden, die van tegen het ambacht?

Een ieder, kan men wel zeggen, tracht aan het Vak te ontkomen en de technische kennis opgedaan als hier bedoeld is juist genoeg om naar links en rechts te solliciteeren naar menige betrekking min of meer geheel buiten het begrip van — a m b a c h t — liggende.

Het is duidelijk, dat op deze manier zeer systematisch een groot aantal krachten onttrokken worden aan de praktijk en ik zei het reeds hierboven, de praktijk van den beginne af, zal de menschen standvastiger in volhouden maken en meer afhankelijk van dit ambacht zelf.

Hoe nu een plan te vinden dat beter zal voldoen?, zoodat geen sigarenmakers op lateren leeftijd tot metselaars moeten gemetamorphoseerd worden. Deze vraag is zeer moeilijk te beantwoorden. M. i. deed men verstandig zooal niet de Ambachtscholen te sluiten deze toch zeker niet uit te breiden, maar de jongelui leiden in de werkelijke practijk, van den beginne af.

Op zeventienjarigen leeftijd den jongen niet allerlei moeilijke problemen met hulp te laten oplossen of onder zijn aandacht brengen.

Het eenvoudige moet interessant genoeg zijn. Men zit evenwel aan een geforceerde methode vast welke het geheele Vak in twee of drie jaren bloot legt en uitrafelt. De moeilijke constructies zouden moeten komen tegelijk met onze intuitieve ontwikkeling, dan zou er verband zijn, dan was er een langzamere maar meer vreugdevolle ontwikkeling dan die welke thans vaak op zeventienjarigen leeftijd met veel verwaandheid bereikt is.

Zelfs was het dan misschien mogelijk dat wij geen geforceerde constructies zouden zien van minderjarigen in het Vak. De langzame ontwikkeling der constructie moeilijkheid en het ontwerpen zouden het besef en de traditie van het Vak ten goede komen. Het stijlbegrip zou langzamer groeien en algemeener worden tegenover het individueele van heden.

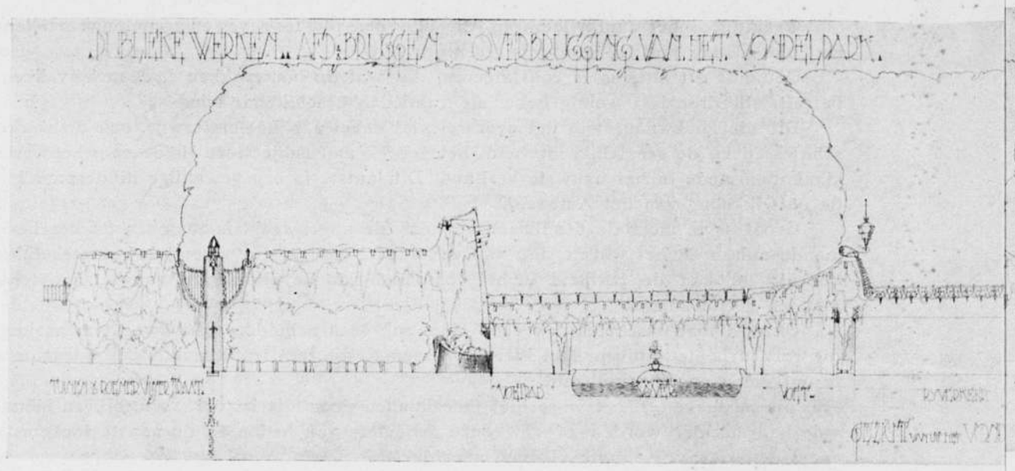

AANZICHT DER OVERBRUGGING.

Nog slechts wil ik herhalen, dat naast het onderwijs of in dit onderwijs, hoe dan ook gegeven, niet enkel de liefde voor het ambacht hoog gesteld moet worden, ook in de Maatschappij moet het Ambacht niet vertrapt worden, maar moet zij mede tellen als een der edelste uitingen van een VOLK.

Deze lijn wijst vanzelf naar de stichting van de Nijverheidsscholen en van de Kunstnijverheidsscholen. De verbreiding hiervan moet m.i. dan ook krachtig ter hand worden genomen. Men moet niet de bijna eenige school, die wij op dit terrein bezitten, fnuiken door haar de subsidie in te houden.

Men moet de Nijverheidsscholen vestigen in meer uitgebreide beteekenis haar toepassen zonder een leger van ambtenaar-onderwijzers en zonder „als doel" de tiendeelige Middelbaar-akte, twintigdeelig te maken.

Ten slotte zou men te rade moeten gaan bij de v. n. Vakverbonden, teneinde tot een hechte samenwerking te komen, misschien zou men komen tot het stichten van een Jeugd-Organisatie onder Staats-Contrôle welke leiding, hulp, enz. geeft.

Men zal moeten komen tot hoogere bescherming en opleiding van den zich vrij ontwikkelenden vakman.

Amersfoort.

W. v. d. Leck,
Architect B.N.A.

ONTVANGEN BOEKWERKEN.

Handbuch der Kunstwissenschaft.
Die Baukunst des 17 u. 18 Jahrhunderts.
I. In den Romanischen Ländern van Prof. Dr. A. E. Brinckmann.
II. In den Germanischen Ländern van Dr. Martin Wackernagel.
Berlin Neubabelsberg. Akademische Verlagsgesellschaft Athenaion m. b. H.

Twee lijvige boekdeelen, het eerste van meer dan 300, het tweede van 200 pagina's, waarin een ontzaglijke hoeveelheid stof is verwerkt, met een ijver en een tüchtigkeit, zooals alleen Duitschers dit kunnen. Bovendien worden bij alle hoofdstukken uitvoerige opgaven gedaan van literatuur, zoodat men inderdaad van een standaardwerk mag spreken, dat in zoo korten tijd en onder zoo moeilijke omstandigheden onder de leiding van den zoo hoogst intelligenten Brinckmann is tot stand gekomen.

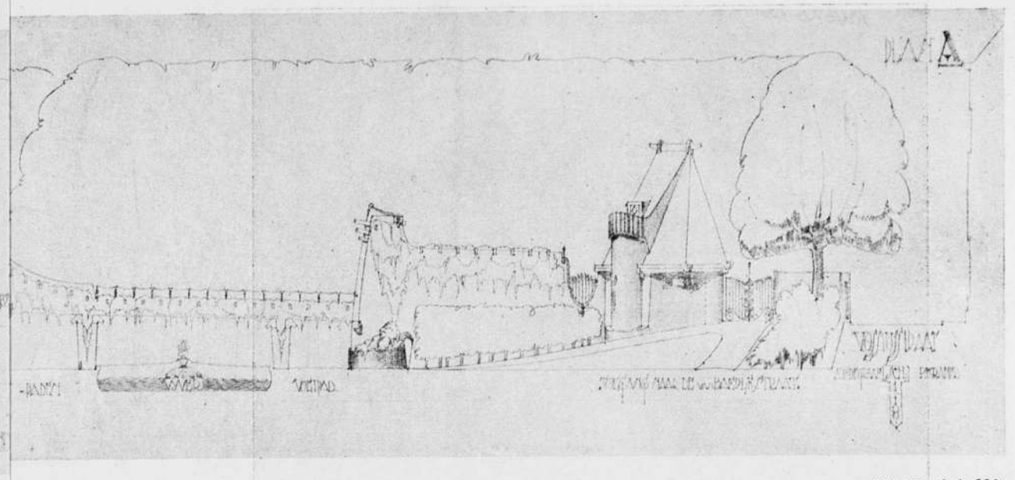

SCHAAL 1 à 300.

Reeds in het eerste deel van dit Handbuch, over Stadtbaukunst, heeft Brinckmann blijk gegeven het architectonische probleem op eigene wijze te benaderen door de ontleding der begrippen: ruimtewerking en plastische vormgeving.

De wijze, waarop hij de genialiteit der Italiaansche barokbouwmeesters, die in de Gesu en de S. Ignazio te Rome hun fantasie uitleefden, doet gevoelen, getuigt van een breeden kijk op de ontwikkeling van het architectonisch ruimtebegrip. Het klinkt eenigszins eigenwijs om te zeggen, dat een appreciatie van den Italiaanschen barok alleen is weggelegd voor hen, die het talent bezitten de ruimtewerking te begrijpen. Het is er eenigszins mede als met een fuga, die men eerst geheel zal waardeeren als men hooren kan hoe het thema behandeld is en op welke wijze de verschillende perioden in elkaar grijpen en elkander dekken, want ook in de barokarchitectuur is het karakteristieke, dat men niet vindt een opvolging van in zich zelf afgesloten en begrensde ruimten, maar dat deze in elkaar overgaan, versmelten zooals Br. zegt en elkaar doordringen. Dit zelfde in elkander grijpen van motieven vindt men terug in de plastische versiering, die daardoor tevens een innig verband krijgt met de ruimtewerking. Men voelt duidelijk bij het lezen van dit boek, dat men onverstandig doet deze barokuitingen met afkeer te beschouwen, omdat zij toch getuigen van een ontwikkeling van den menschelijken geest, van een fantasie, die nieuwe mogelijkheden opende voor de vormen, welke de renaissance had toegepast. Men kan niet nalaten bij het doorlezen van dit boek te denken aan het geestvolle boekje van Scheffler: der Geist der Gotik, waarin wordt betoogd, dat de barok-architectuur zoo duidelijke anologieën vertoont met de Gothiek.

Boven de hoofdstukken over Frankrijk komt het woord „Barok" niet voor. En daarin wordt herinnerd aan het typisch Fransche woord van Boileau: „Aimez donc la raison". Toch zij er vele voorbeelden van koepelbouw c.a. de Val-de-Grâce kerk te Parijs, waarin de invloed van den Italiaanschen barok merkbaar is. Zoo ook in de S. Roch en de S. Sulpice te Parijs. De geheele behandeling van Frankrijk geeft blijk van een buitengewone kennis van de architectuur der 17e en 18e eeuw, waarin zeer interessante hoofdstukken over de kolonnade van het Louvre van Perrault en over de proportieleer van Saint Hilarion. Evenals aan de bespreking der Italiaansche bouwkunst is ook hier een hoofdstuk over stedenbouw toegevoegd.

Ten slotte wordt dit eerste deel besloten met een uitvoerige, zeer waardevolle opgave van literatuur.

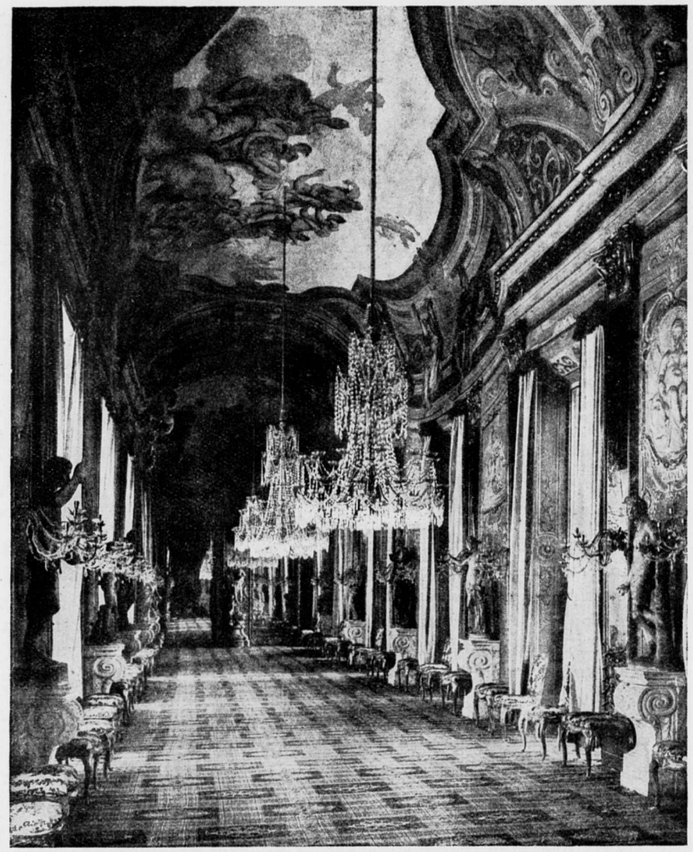

GENUA. PALAZZO REALE.
UIT PROF. DR. A. E. BRINCKMANN. DIE BAUKUNST D. 17 U. 18 JHHS.

Het tweede deel waarin Dr. Wackernagel de Germaansche landen behandelt, is niet verdeeld volgens de verschillende landen, doch chronologisch. Het eerste gedeelte behandelt het tijdvak 1620—1680, en heeft als titel „Begin en eerste ontwikkeling van den Duitschen Barok", het tweede gedeelte behandelt den bloeitijd van 1680—1730 en het heet „de Rokoko".

Het is begrijpelijk, dat met een dergelijke indeeling noodzakelijk conflicten ontstaan omdat nu b.v. een uitvoerige verhandeling over de Hollandsche, Deensche en Engelsche renaissance in het eerste deel is opgenomen. De invloed van deze zeer zuivere en zeer nobele architectuur is merkbaar geweest in Noord-Duitschland. De eigenlijke barok staat los hiervan. Zeer uitvoerig wordt deze behandeld voor Zuid-Duitschland en Weenen met verhandelingen over verschillende groote bouwmeesters als Fischer von Erlach en Hildebrandt, Neumann en Pöppelmann.

Ook Dr. Wackernagel geeft geen historische opsomming van bouwwerken; er wordt ook hier naar gestreefd den geest te benaderen, die deze werken deed ontstaan. Als typeerende uitspraak wordt herinnerd aan de door Vasari gegeven karakteristiek: Non murato ma veramente nato (niet gemetseld maar werkelijk geboren).

STIFTSKIRCHE. MELK A. D. DONAU.
UIT: DR. M. WACKERNAGEL. DIE BAUKUNST DES 17 U. 18 JHHS.

En het is zeker alweer geen toeval, dat deze boeken in dezen tijd zijn ontstaan. Er is iets van ditzelfde sentiment in den allerlaatsten tijd te voelen. Zooals Scheffler het zou zeggen, is het per slot een gothisch als tegenstelling met een klassiek element. Dit zijn de polen waartusschen de menschelijke geest zich steeds bewogen heeft en zal bewegen. De romantiek, het verrassende, het fantasievolle, vinden wij dat niet terug in de kunst van Van de Velde en van De Klerk?

Het is jammer, dat deze belangrijke boeken in zulk een eenvoudig kleed zijn gestoken. Een zoo omvangrijke arbeid zou de bibliophiel wat smaakvoller willen zien uitgedost, maar aan te merken is er niets; de druk is goed, het papier is goed en de reproducties, waarbij op bewonderenswaardige wijze gelukt is om zoo veel mogelijk nieuws te geven, zijn alleszins voldoende.

Als studieboek hoort het in de boekenkast van iederen architect, die de ontwikkeling der architectonische idee wil leeren kennen. D. F. S.

Kasteelen, Buitenplaatsen, Tuinen en Parken van Nederland. Uitgave Scheltema en Holkema's Boekhandel. 3de serie. Pl.m. 600 afbeeldingen. Prijs in stempelband f 19.50.

Van dit bekende werk, waarvan reeds twee series zijn verschenen, wordt thans

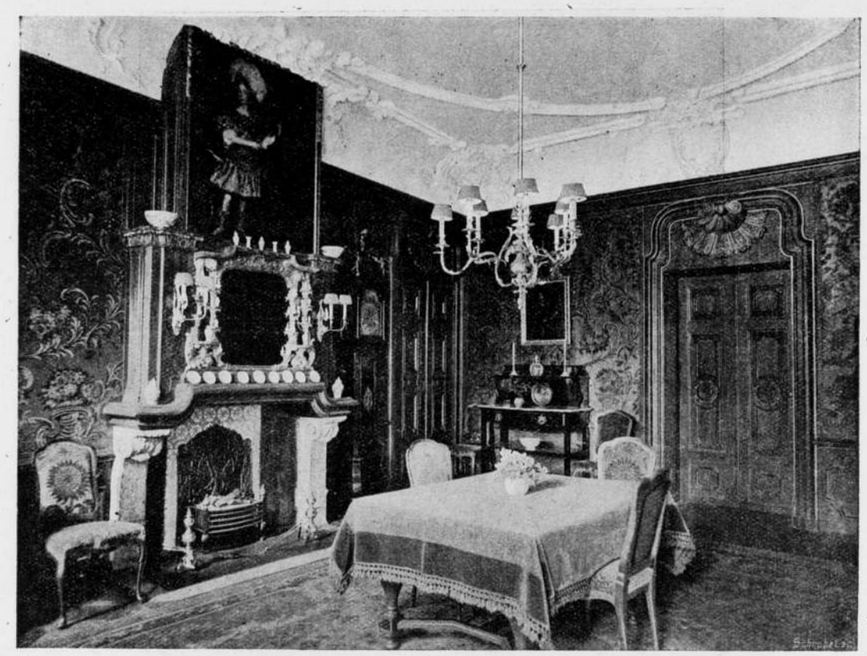

HET OUDE PRINCESSEHOF TE LEEUWARDEN. EETZAAL.
ILLUSTRATIE UIT: KASTEELEN, BUITENPLAATSEN, TUINEN EN PARKEN IN NEDERLAND.

een derde serie uitgegeven. De nu uitgekomen eerste 5 afleveringen vormen één deel.

Uit het verschijnen van deze nieuwe serie kunnen wij de conclusie trekken, dat de voorraad kasteelen en landhuizen in ons land, na hetgeen daarvan in de beide eerste series van dit werk is openbaar gemaakt, nog niet is uitgeput. Er zullen nu nog een tachtigtal, achter statige lanen en tusschen hoogopgaand geboomte verscholen landgoederen met hun gebouwen, parken, vijvers en kostelijke interieurs uit hun verborgenheid naar voren worden gehaald.

Het is een groot genot te bladeren in dit boek, dat ons door zijn prachtige illustraties een beeld geeft van die merkwaardige landelijke bouwkunst, die zonder eenige pretentie of vormbijzonderheid, een cachet draagt. Hoe verschillen deze gebouwen van vele van nu, die met veel pretentie en bijzonderheid van vorm zoo karakterloos zijn.

Voor architecten moet dit werk wel bijzonder aantrekkelijk zijn, want er is veel uit te genieten en te leeren. Zij komen vaak te staan voor het maken van veranderingen of verbouwingen aan het uit- en inwendige van dergelijke landhuizen. En zooals uit enkele dezer afbeeldingen ook is op te maken, laten zij zich dan leiden door hun stijlkennis, welke veelal het beslissende woord spreekt. Maar meer dan kennis van den stijl, is bij zulk werk kennis van de psyche van deze eigenaardige bouwkunst en interieurkunst geboden.

Die kennis is te verkrijgen door het zich inleven in, en het vergelijken van de verschillende specimen van die oude gelijksoortige kunst. En voor de studie, waar veel rustig bekijken en genieten voor noodig is, is dit plaatwerk buitengewoon geschikt.

Het boek zal ongeveer 600 illustraties bevatten op uitstekend papier.

De tekst is geschreven door Mr. A. Loosjes en bevat vrijwel uitsluitend historische bijzonderheden van de gebouwen en landgoederen en van de eigenaars daarvan.

De prijs is zoo laag gesteld, dat het in ieders handen kan komen. J. P. M.